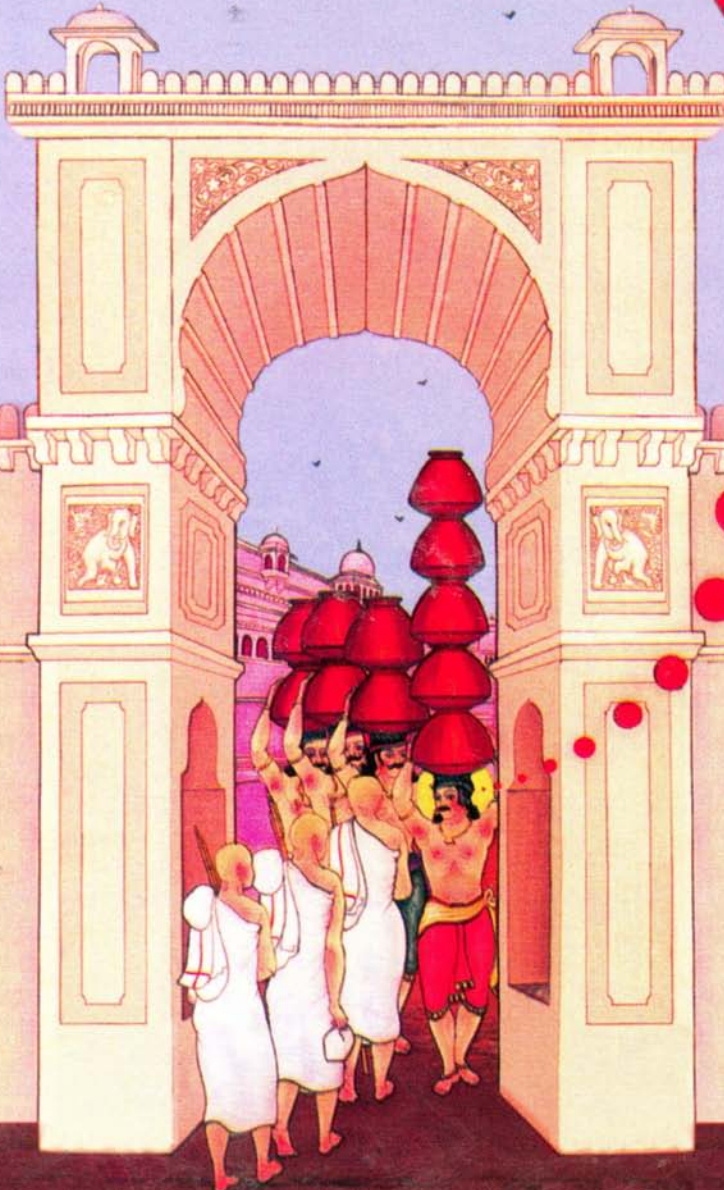

ચાકિનીમહત્તરાસૂનુ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા વિરચિત

પંચવસ્તુક પ્રકરણ

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૪

વિવેચક : પંડિતવર્ચ શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

પંચવસ્તુક પ્રકરણ

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૪

❖ મૂળ ગ્રંથકાર તથા ટીકાકાર ❖

આસન્નપૂર્વાચાર્ય, યાકિનીમહત્તરાસૂનુ, સૂરિપુરંદર
શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ

❖ આરંભીર્વાદાતા ❖

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, શાસનપ્રભાવક, સ્વ. પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવેશ

શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા

ષડ્દર્શનવેત્તા, પ્રાવચનિકપ્રતિભાધારક

સ્વ. પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ તથા વર્તમાન શ્રુતમર્મજ્ઞાતા વિદ્વાન

પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

❖ વિવેચનકાર ❖

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

❖ સંપાદિકા ❖

સ્વ. પ. પૂ. આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં સામ્રાજ્યવર્તી,

સ્વ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યભગવંત શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજનાં આજ્ઞાવર્તિની

પ. પૂ. વિદુષી સા. શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ.નાં શિષ્યરત્ના પ. પૂ. સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.ના

વિનેયા સાધ્વીજી શ્રી કલ

સંસ્થાના જ્ઞાનખાતામાંથી

આ પુસ્તક

જ્ઞાનભંડાર/શ્રીસંઘને

ભેટ આપેલ છે.

❖ પ્રકાશક

ગિતાર્થગણ

૫, જૈન મર્યંત સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪

❖ વિવેચનકાર ❖

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૩૫ વિ. સં. ૨૦૬૫

આવૃત્તિ : પ્રથમ નકલ : ૨૫૦

મૂલ્ય : રૂ. ૩૧૫=૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ

લાલબહાદુર શાસ્ત્રી માર્ગ, ઈશ્વરનગર, ભાડુંપ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૭૮.

❖ મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન ❖

શ્રી તાર્થંગંગા

૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

❖ મુદ્રક ❖

નવરંગ પ્રિન્ટર્સ

આસ્ટોડીયા, અમદાવાદ-૧. ફોન : (મો.) ૯૪૨૮૫૦૦૪૦૧ (ધર) ૨૬૬૧૪૬૦૩

પ્રાપ્તિસ્થાન

✦ અમદાવાદ :

ગીતાર્થ ગંગા

૫, જેન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
☎ (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૯૧૧૪૭૧

✦ મુંબઈ :

શ્રી નિકુંજભાઈ આર. ભંડારી

વિષ્ણુ મહલ, ત્રીજે માળે,
ગરવારે પેવેલીયનની સામે,
ડી-રોડ, ચર્ચગેટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦.
☎ (૦૨૨) ૨૨૮૧૪૦૪૮

શ્રી લલિતભાઈ ઘરમશી

૩૦૨, ચંદનબાળા એપાર્ટમેન્ટ,
જવાહરલાલ નહેરૂ રોડ,
સર્વોદય પાર્શ્વનાથનગર, જેન દેરાસરની પાછળ,
મુલુંડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૮૦.
☎ (૦૨૨) ૨૫૬૮૦૬૧૪, ૨૫૬૮૬૦૩૦

✦ સુરત :

ડૉ. પ્રફુલભાઈ જે. શેઠ

ડી-૧, અર્પણ એપાર્ટમેન્ટ,
બાબુનિવાસની ગલી,
ટીમલીયાવાડ, સુરત-૩૯૫૦૦૧.
☎ (૦૨૬૧) ૩૨૨૮૬૨૩

✦ Bangalore :

Shri Vimalchandji

C/o. J. Nemkumar & Co.
Kundan Market, D. S. Lane,
Chickpet Cross,
Bangalore-560053.
☎ (080) (O) 22875262, (R) 22259925

શ્રી નટવરભાઈ એમ. શાહ (આફિકાવાળા)
ફ્લેટ નં. ૫૦૧, બ્લોક-એ, રિદ્ધિવિનાયક ટાવર,
વિજયનગર રેલ્વે કોસિંગની પાસે, નારણપુરા,
અમદાવાદ-૧૩.
☎ (૦૭૯) ૨૭૪૭૮૫૧૨

શ્રી હિમાંશુભાઈ એન. શેઠ

એ-૨/૪૧, અશોક સમ્રાટ, ત્રીજે માળે,
દક્ષતરી રોડ, ગૌશાળા લેન, બીના જ્વેલર્સની
ઉપર, મલાડ (ઈ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૭.
☎ (૦૨૨) ૩૨૪૩૮૪૩૪
(મો.) ૯૩૨૨૨૬૪૮૫૧

✦ જામનગર :

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ

C/o. મહાવીર અગરબત્તી વર્ક્સ,
C-9, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે,
જામનગર-૩૬૧૦૦૧.
☎ (૦૨૮૮) ૨૬૭૮૫૧૩

✦ રાજકોટ :

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી

“જિનાજા”, ૨૭, કરણપરા,
રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.
☎ (૦૨૮૧) ૨૨૩૩૧૨૦

પ્રકાશકીય

“ગીતાર્થ ગંગા”નું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થભૂત તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિષેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાય મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે, ઘણાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યાં છે, અનેક શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યાં છે, તે અનુસાર કામ બહાર આવી રહ્યું છે અને ક્રમસર આવતું રહેશે. દરમિયાન શ્રી સંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવકો-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં તથા પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્ વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબનાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં અપાયેલાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ શ્રી સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મુખ્ય લક્ષ્યથી સહેજ ફટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી તેમ જ અતિ માંગને કારણે ઉપર્યુક્ત વિનંતી લક્ષમાં રાખીને આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખેલ છે.

તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સહિત -

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ક્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટીગણ
ગીતાર્થ ગંગા

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આધીન છે.

ગીતાર્થ ગંગાના પ્રકાશનો

પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ
(મોટા પંડિત મ. સા.)ના પ્રવચનના પુસ્તકો

૧. આશ્રવ અને અનુબંધ
૨. પુદ્ગલ વોસિરાવવાની ક્રિયા ;
૩. ચારિત્રાચાર

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્ વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ
(પંડિત મ. સા.) કૃત, સંપાદિત અને પ્રવચનના પુસ્તકો

૧. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો
૨. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય
૩. કર્મવાદ કહિકા
૪. સદ્ગતિ તમારા હાથમાં !
૫. દર્શનાચાર
૬. શાસન સ્થાપના
૭. અનેકાંતવાદ
૮. પ્રશ્નોત્તરી
૯. ચિત્તવૃત્તિ
૧૦. ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજીએ
૧૧. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ
૧૨. ભાગવતી પ્રવ્રજયા પરિચય
૧૩. ભાવધર્મ ભાગ-૧ (પ્રણિધાન)
૧૪. ભાવધર્મ ભાગ-૨ (પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૧૫. જૈનશાસન સ્થાપના
૧૬. ચિત્તવૃત્તિ
૧૭. શ્રાવક કે બારહ વ્રત એવં વિકલ્પ
૧૮. લોકોત્તર દાનધર્મ “અનુકંપા”
૧૯. પ્રશ્નોત્તરી

૨૦. કુદરતી આફતમાં જૈનનું કર્તવ્ય
૨૧. ધર્મરક્ષા પ્રવચન શ્રેણી ભાગ-૧
૨૨. જૈનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ કે સંપ્રદાય ?
૨૩. જિનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ યા સંપ્રદાય ?
૨૪. Is Jaina Order Independent Religion or Denomination ?
૨૫. Status of religion in modern Nation State theory
૨૬. ગૃહજિનાલય મહામંગલકારી
૨૭. શ્રી ઉપધાન માર્ગોપદેશિકા

સંપાદક :- પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અરિહંતસાગરજી મહારાજ સાહબ

૧. પાક્ષિક અતિચાર

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત અન્ય પુસ્તકોની યાદી

૧. શ્રી સમેતશિખરજીની સંવેદના	સંકલનકર્તા : જયોતિષભાઈ શાહ
૨. શ્રી નવપદ આરાધના વિધિ	સંકલનકર્તા : જયોતિષભાઈ શાહ
૩. સ્વતંત્ર ભારતમાં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (ગુજરાતી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૪. સ્વતંત્ર ભારત મેં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (હિન્દી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૫. Right to Freedom of Religion !!!!! (અંગ્રેજી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૬. 'રક્ષાધર્મ' અભિયાન (ગુજરાતી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૭. 'Rakshadharm' Abhiyaan (અંગ્રેજી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ

ગીતાર્થ ગંગા અંતર્ગત ગંગોત્રી ગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથો

૧. ધર્મતીર્થ ભાગ-૧

૨. ધર્મતીર્થ ભાગ-૨

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત વિવેચનના ગ્રંથો

વિવેચનકાર :- પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

૧. યોગવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન
૨. અધ્યાત્મઉપનિષત્ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૩. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન પૂર્વાર્ધ
૭. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન ઉત્તરાર્ધ
૮. આરાધક-વિરાધક ચતુર્ભંગી શબ્દશઃ વિવેચન
૯. સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચઉપર્ણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૨. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૩. કૂપદૃષ્ટાંત વિશદીકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૪. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧ (સૂત્ર ૧-૨)
૧૫. સૂત્રના પરિણામદર્શક ચત્ત્વરેશ ભાગ-૧
૧૬. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨ (સૂત્ર ૩-૪-૫)
૧૭. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૮. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૯. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૨૦. દાનદ્વાત્રિંશિકા-૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૧. મિત્રાદ્વાત્રિંશિકા-૨૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૨. યોગશતક શબ્દશઃ વિવેચન
૨૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૨૪. યોગભેદદ્વાત્રિંશિકા-૧૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૫. યોગવિવેકદ્વાત્રિંશિકા-૧૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૬. સાધુસામગ્ર્યદ્વાત્રિંશિકા-૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૭. ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા-૨૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૮. દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-૨૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૯. યોગદૃષ્ટિની સજ્જાય શબ્દશઃ વિવેચન
૩૦. કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા-૩૦ શબ્દશઃ વિવેચન

૩૧. પાતંજલયોગલક્ષણવિચારદ્વાત્રિશિકા-૧૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૨. જ્ઞાનસાર શબ્દશઃ વિવેચન
૩૩. સંથારા પોરિસી સૂત્રનો ભાવાનુવાદ અને હિંસાષ્ટક શબ્દશઃ વિવેચન
૩૪. જિનમહત્ત્વદ્વાત્રિશિકા-૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૫. સમ્યગ્દષ્ટિદ્વાત્રિશિકા-૧૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૬. યોગલક્ષણદ્વાત્રિશિકા-૧૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૭. મુક્તિઅદ્વેષપ્રાધાન્યદ્વાત્રિશિકા-૧૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૮. અપુનર્બંધકદ્વાત્રિશિકા-૧૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૯. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪૦. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૧. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૨. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૩. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૪. યતિલક્ષણસમુચ્ચય પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૫. દૈવપુરુષકારદ્વાત્રિશિકા-૧૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૬. તારાદિત્રયદ્વાત્રિશિકા-૨૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૭. કુતર્કગ્રહનિવૃત્તિદ્વાત્રિશિકા-૨૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૮. સદ્દષ્ટિદ્વાત્રિશિકા-૨૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૯. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫૦. માર્ગદ્વાત્રિશિકા-૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૧. દેશનાદ્વાત્રિશિકા-૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૨. જિનભક્તિદ્વાત્રિશિકા-૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૩. યોગાવતારદ્વાત્રિશિકા-૨૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૪. યોગમાહાત્મ્યદ્વાત્રિશિકા-૨૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૫. સજ્જનસ્તુતિદ્વાત્રિશિકા-૩૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૬. પૂર્વસેવાદ્વાત્રિશિકા-૧૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૭. ઈશાનુગ્રહવિચારદ્વાત્રિશિકા-૧૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૮. કલેશહાનોપાયદ્વાત્રિશિકા-૨૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૯. વિનયદ્વાત્રિશિકા-૨૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૦. શ્રી સીમંધરસ્વામીને વિનંતીરૂપ ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૬૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૬૨. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪ના સંકલન-સંપાદનની વેળાએ પ્રાક્કથન

સર્વસંગના ત્યાગરૂપ પ્રવ્રજ્યાના ગ્રહણકાળમાં મુમુક્ષુમાં સામાયિકચારિત્ર ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે, અને ત્યારપછી તે નવદીક્ષિત સાધુ પ્રતિદિનક્રિયાને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ કરી કરીને સંપન્ન થાય ત્યારે તેને પંચમહાવ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવારૂપ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે અને તે પંચમહાવ્રતોનું પાલન કરવા માટે સાધુને ગુરુકુલવાસ, ગચ્છવાસ આદિ ૧૧ વસ્તુઓ અતિઉપકારક છે. આથી ગ્રંથકાર સૂરિપુરંદર પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ પ્રથમ ‘પ્રવ્રજ્યાવિધાન’ વસ્તુનું અને દ્વિતીય ‘પ્રતિદિનક્રિયા’ વસ્તુનું પ્રરૂપણ કર્યા પછી તૃતીય ‘ઉપસ્થાપના’ વસ્તુનું પ્રરૂપણ કરેલ છે, જેનું વિવેચન પ્રસ્તુત ભાગ-૩માં કરવામાં આવેલ છે.

આ ‘પંચવસ્તુક પ્રકરણ ભાગ-૪’માં ‘વ્રતઉપસ્થાપના’ નામની ત્રીજી વસ્તુમાં આવતા સૂક્ષ્મ પદાર્થો સમજાવવા માટે, યોગ-અધ્યાત્મગ્રંથમર્મજ્ઞ પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈએ પોતાની અનોખી શૈલીમાં સચોટ-સુંદર વિવેચન કરી ગ્રંથના અંતર્નિહિત ભાવો જણાવવાનો પ્રયાસ કરેલ છે. આથી આ ગ્રંથ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અભિજ્ઞ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને તો ઉપકારક બનશે જ, પરંતુ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અનભિજ્ઞ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને પણ દિગ્દર્શનરૂપ બની રહેશે.

જોકે પ્રસ્તુત ગ્રંથનું અધ્યયન-સંકલન કરવાની મારામાં કોઈ યોગ્યતા નથી, તોપણ પરમ ભાગ્યોદયને વશ મને આ મહાપ્રમાણવાળા ગ્રંથના તત્ત્વોનો અધ્યાત્મરસિક પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા પાસે અભ્યાસ કરવાની સોનેરી તક સાંપડી અને આ શક્ય બન્યું, તેમાં અનેક પૂજ્યશ્રીઓની મારા ઉપર વરસી રહેલી મહાકૃપા જ કારણ છે.

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ-કલિકાલકલ્પતરુ-બાલદીક્ષાસંરક્ષક-મહાન શાસનપ્રભાવક-આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના વિદ્વાન શિષ્યરત્નો ષડ્દર્શનવિદ્-અધ્યાત્મગુણસંપન્ન-શુદ્ધમાર્ગપ્રરૂપક સ્વ. પરમ પૂજ્ય મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજાના તથા નિપુણમતિસંપન્ન-સૂક્ષ્મતત્ત્વવિવેચક પરમ પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજાના શ્રીમુખેથી વૈરાગ્યમય તાત્ત્વિક પ્રવચનોના શ્રવણ દ્વારા સંસારથી વિરક્ત બનેલા મારા સંસારી પક્ષે માતૃશ્રીએ (હાલમાં પ. પૂ. સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યા સા. શ્રી ધ્યાનરુચિતાશ્રીજી મ. સા.એ) અમારામાં સુસંસ્કારોના સિંચન દ્વારા વૈરાગ્યનાં બીજ રોપ્યા, જેના પ્રભાવે મને તથા મારા સંસારી પક્ષે ભાઈને (હાલમાં પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના વિનેય મુનિશ્રી કેવલ્યજિતવિજયજી મ. સા.ને) બાલ્યવયમાં જ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના મનોરથ જાગ્યા, જે મનોરથ શાસનદેવની કૃપાથી પૂર્ણ થતાં, ભાઈને સન્માર્ગોપદેશક પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી (નાના પંડિત) મહારાજ સાહેબના પાદપન્નમાં જીવન સમર્પિત કરવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું, તેમ જ મને શતાધિક શ્રમણીવૃંદના સમર્થસંચાલિકા વિદુષી સા. પૂજ્ય શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.નાં વિનેયરત્ના પરમ પૂજ્ય સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.ના ચરણકમળમાં જીવન સમર્પણ કરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. દીક્ષિત જીવનમાં વિદુષી સાધ્વીજી પૂજ્ય શ્રી

ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.એ કરી આપેલ અનુકૂળતા અનુસાર પરમ પૂજ્ય ગુરુમહારાજને જૈનશાસનના મહાન ગ્રંથોના કોડીગ વગેરે કાર્ય માટે મારે પણ અમદાવાદમાં સ્થિરતા કરવાનું થયું, તે દરમિયાન પૂ. ગુરુમહારાજની અસીમકૃપાથી પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ પાસે પંચવસ્તુક ગ્રંથની સંકલના કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું.

આ ગ્રંથના ગુજરાતી વિવેચનના પ્રૂફ સંશોધનાદિ કાર્યમાં શ્રુતોપાસક-શ્રુતપિપાસુ સુશ્રાવક શ્રી શાંતિલાલ શિવલાલ શાહનો વિશેષ સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેઓએ પણ પોતાને આવા ઉત્તમ ગ્રંથરત્નના સ્વાધ્યાયની-વાંચનની અમૂલ્ય તક સાંપડી તે બદલ ધન્યતા અને ઉપકૃતતા અનુભવેલ છે.

આ અવસરે પ. પૂ. સા. શ્રી હિતરુચિતાશ્રીજી મ. સા. તથા પ. પૂ. સા. શ્રી જિતમોહાશ્રીજી મ. સા. પ્રમુખ સહવર્તી સાધ્વીજી ભગવંતોનો ઉપકાર પણ વિસરાય તેમ નથી. તેઓએ મારી પાસે અન્ય કોઈ કાર્યની અપેક્ષા ન રાખતાં મને જ્ઞાન-ધ્યાનની અનુકૂળતા કરી આપી છે, તે બદલ તેઓની હું ઋણી છું.

વિશેષ ઉપકારી પ્રતિ ચત્કિંચિત્ કૃતજ્ઞતા દાખવવાનો અમૂલ્ય અવસર :

આમ તો હું અનેક ઉપકારીઓના ઉપકારને ઝીલીને મારી નાનીશી ઉંમરમાં પ્રસ્તુત વિશાળકાય ગ્રંથનું સંકલન કરવા સમર્થ બની છું, છતાં મને બૌદ્ધિક દૃષ્ટિએ આટલા સ્તર સુધી પહોંચાડવામાં અત્યાર સુધી મારા જીવનમાં મુખ્યત્વે ચાર વ્યક્તિઓનો સિંહફાળો છે, તે હું કોઈપણ કાળે ભૂલી શકું તેમ નથી અને તેની અહીં નોંધ લેતાં પરમ ઉપકૃતતાની લાગણીઓ અનુભવું છું.

(૧) ધર્મતીર્થરક્ષક-ભાવતીર્થપ્રાપક-અધ્યાત્મગુણસંપન્ન પરમ પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, જેઓએ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી છવાયેલ મારા અંતરમાં ઉપદેશરૂપી ચિનગારી દ્વારા જ્ઞાનરૂપી દીપકનું ટમટમિયું પ્રગટાવ્યું અને જેઓ પાસેથી મને મારી પ્રાથમિક કક્ષામાં પહેલવહેલા ૧૪૪૪ ગ્રંથના કર્તા પરમ પૂજ્ય આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા જૈનતાર્કિકશિરોમણી મહામહોપાધ્યાય પરમ પૂજ્ય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું શુભનામ સાંભળવા મળ્યું, તેઓશ્રીની મહાનતાનો બોધ થયો, તેમ જ તેઓશ્રી દ્વારા રચાયેલા કષ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ શાસ્ત્રોનાં નામો તથા પદાર્થો શ્રવણગોચર થયા. તે સિવાય પણ પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે મારા પર કરેલા સંયમજીવનમાં સ્થિરીકરણ આદિ અન્ય સેંકડો ઉપકારોને હું જીવનભર વિસરી શકું તેમ નથી.

(૨) સદ્જ્ઞાનપિપાસુ-કલ્યાણાભિલાષિણી-યોગક્ષેમકારિણી પ. પૂ. ગુરુવર્યા સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા., જેઓએ મને પ્રવ્રજ્યા આપવા દ્વારા મારી સર્વ જવાબદારી પોતાના શિર ઉપર લીધી, મને વાત્સલ્ય આપીને તેમ જ મારા અનેક અપરાધોની ક્ષમા આપીને પણ મને શ્રુતાભ્યાસ કરાવ્યો, પંડિતવર્ય શ્રી ચરિત્રાનંદજીએ મને અમદાવાદના ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇસ્ટર્ન સ્ટડીઝના પૂ. ગુરુપર્યાયશ્રીજી મહારાજ પર કરેલા અનેક ઉપકારો બદલ તેઓશ્રીની હું ઋણી છું.

(૩) સ્વાધ્યાયરસિક પ. પૂ. સા. શ્રી ધ્યાનરુચિતાશ્રીજી મ. સા., જેઓ સંસારીપક્ષે મારી સાથે માતૃત્વનો સંબંધ ધરાવનાર છે, તેઓએ સંસારના અનેક ગંજાવાતો વચ્ચે પણ પોતાનાં બન્ને સંતાનોને માત્ર ભૌતિક દૃષ્ટિએ જ નહીં પરંતુ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ જ્ઞાનાદિથી સંપન્ન કર્યા અને ઉત્તમ સંસ્કારોનું સિંચન કર્યું, એટલું

જ નહીં પરંતુ પ્રવ્રજ્યા અપાવવા સુધીનો અથાગ પુરુષાર્થ કર્યો, અને ઉત્તમ ગુરુની શોધ કરીને પોતાના ભવિષ્યની પણ ચિંતા કર્યા વગર પોતાની બે આંખ સમાન બંને સંતાનોને ગુરુવરના ચરણે સમર્પિત કરીને પોતાના ‘માતૃત્વ’પદને ધન્ય બનાવ્યું, અને અંતે સ્વયં પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીને સદા માટે ગુરુચરણ અંતેવાસી બન્યાં. જગતમાં આવી માતાઓ વિરલ જ હોય છે. આથી તેઓના પણ ઉપકારનો મહારાશિ મારા શિર પર સદા રહેશે.

(૪) અસંગભાવપ્રિય પંડિતવર્ય સુશ્રાવક શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા, જેઓએ મારા અજ્ઞાનભર્યા, અવિવેકભર્યા વર્તનની પણ ઉપેક્ષા કરીને, પોતાનાં સમય-શક્તિનો ભોગ આપીને મને અધ્યાપન દ્વારા સંપન્ન કરી. તેઓના તે ઉપકારને સ્મૃતિપથમાં લાવીને તેઓશ્રીનો:હું અત્યંત આભાર માનું છું.

❖ શુભં ભવતુ ❖

વિ. સં. ૨૦૬૫, કા. સુદ-૫, જ્ઞાનપંચમી
તા. ૩-૧૧-૨૦૦૮, સોમવાર
ગીતાર્થગંગા,
૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

પરમ પૂજ્ય, પરમતારક, પરમારાધ્યપાદ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં
સામ્રાજ્યવર્તી, સ્વ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યભગવંત
શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજનાં આજ્ઞાવર્તિની
પ. પૂ. સા. ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યરત્ના
પ. પૂ. સા. ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.ના શિષ્યા
સાધ્વીજી કલ્પનંદિતાશ્રીજી

પંચવસ્તુક ગ્રંથરત્ન અંતર્ગત તૃતીય વ્રતસ્થાપનાવસ્તુના પદાર્થોની સંક્ષિપ્ત સંકલના

યોગ્ય જીવ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર પ્રતિદિનક્રિયા કરે, તો તેને પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળમાં પ્રાપ્ત થયેલ સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે, અને કદાચ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળમાં યોગ્ય પણ જીવનું તે પ્રકારે સદ્વીર્ય ઉલ્લસિત થયું ન હોય તો તેને તે વખતે સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત ન પણ થાય, તોપણ તે સાધુને પ્રતિદિનક્રિયાના બળથી સમભાવરૂપ સામાયિક ઉલ્લસિત થાય છે, અને તે સાધુની ઉચિત કાળે પાંચ મહાવ્રતોમાં આરોપણરૂપ વ્રતસ્થાપના કરવામાં આવે છે, જે વ્રતસ્થાપના પાંચ પ્રકારના ચારિત્રમાંથી બીજા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રરૂપ છે. આથી પ્રસ્તુત પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં બતાવેલ પાંચ વસ્તુઓમાંથી ગાથા ૨૨૯થી ૬૦૯ સુધી બીજી પ્રતિદિનક્રિયા નામની વસ્તુ બતાવ્યા પછી ગાથા ૬૧૦થી ૮૩૨ સુધી ત્રીજી વ્રતસ્થાપના નામની વસ્તુ બતાવેલ છે.

આ ‘વ્રતસ્થાપના’ નામની વસ્તુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારે મુખ્ય ત્રણ દ્વારોના વિભાગથી વર્ણવેલ છે, તે આ પ્રમાણે :

(૧) વ્રત્તાનિ યેષ્યો દાતવ્યાનિ દ્વાર, (૨) યથા દાતવ્યાનિ દ્વાર અને (૩) યથા પાલયિતવ્યાનિ દ્વાર.

(૧) વ્રત્તાનિ યેષ્યો દાતવ્યાનિ દ્વાર :

પ્રતો કોને આપવાં જોઈએ ? એ પ્રકારના પ્રથમ દ્વારમાં, પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવા માટે સમર્થ જીવો કોણ છે ? તેનો અનેક પેટા દ્વારોથી વિશદ્ બોધ કરાવવામાં આવેલ છે.

જે નવદીક્ષિત સાધુ સંયમના પરિણામવાળા છે તેઓ વ્રતસ્થાપના પૂર્વે ભણવા યોગ્ય ઉચિત સૂત્રો ભણી લે, તે સૂત્રોના અર્થોનો ગુરુ પાસેથી સમ્યગ્ બોધ કરી લે, જેથી તે સાધુ વ્રતની મર્યાદા અનુસાર કલ્પ્યાકલ્પનો યથાર્થ નિર્ણય કરીને કલ્પ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ કરવા અને અકલ્પ્ય વસ્તુનો પરિહાર કરવા સમર્થ બને, ત્યારે તે સાધુની પાંચ મહાવ્રતોમાં આરોપણ કરવારૂપ ઉપસ્થાપના કરવામાં આવે છે, જેનાથી તે નવદીક્ષિત સાધુ પ્રથમ સામાયિકચારિત્રના પ્રકર્ષને પામીને બીજા છેદોપસ્થાપ્યચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરે છે.

પ્રસ્તુત પ્રથમ દ્વારમાં યોગ્ય જીવની વ્રતસ્થાપના કરવા વિષયક ઉત્સર્ગ-અપવાદ શું છે ?, નૂતન દીક્ષિત સાધુની વ્રતસ્થાપના કરતાં પૂર્વે કઈ રીતે પરીક્ષા કરવામાં આવે છે ?, તે સાધુ કઈ રીતે વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય બને છે ? ઇત્યાદિનું વિસ્તારથી વર્ણન ગાથા ૬૧૩થી ૬૬૬ સુધી કરેલ છે.

(૨) વ્રત્તાનિ યથા દાતવ્યાનિ દ્વાર :

પ્રતો કઈ રીતે આપવાં જોઈએ ? એ પ્રકારના દ્વિતીય દ્વારમાં, યોગ્ય પણ જીવોમાં પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવા વિષયક કઈ વિધિ છે ? તેનો સમ્યગ્ બોધ કરાવવામાં આવેલ છે.

પ્રથમ દ્વારમાં બતાવી તે પ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને સાધુ શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક પાંચ મહાવ્રતો ગ્રહણ કરે તો તે સાધુને અવશ્ય સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ દ્વારા ભાવથી બીજું ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી પ્રસ્તુત દ્વારમાં યોગ્ય જીવની વ્રતસ્થાપના કરવા વિષયક વિધિનું વર્ણન ગાથા ૬૬૭થી ૬૭૭ સુધી કરેલ છે.

(૩) વ્રતાનિ યથા પાલયિતવ્યાનિ દ્વાર :

પ્રતો કઈ રીતે પાલન કરવાં જોઈએ ? એ પ્રકારના તૃતીય દ્વારમાં પોતાનામાં આરોપિત કરાયેલાં પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન યોગ્ય જીવો કઈ રીતે કરે છે ? તેનો ૧૧ પેટા દ્વારોથી બોધ કરાવવામાં આવેલ છે.

દ્વિતીય દ્વારમાં બતાવ્યું તે પ્રકારે પાંચ મહાવ્રતોમાં ઉપસ્થાપિત સાધુ શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરે, તો તે સાધુને પ્રાપ્ત થયેલ ચારિત્રના પરિણામનું રક્ષણ થાય છે, અને કદાચ ભાવથી ચારિત્રનો પરિણામ પ્રાપ્ત થયો ન હોય તો પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે મહાવ્રતોના પાલનની શાસ્ત્રોક્ત વિધિનું જ્ઞાન કરાવવા અર્થે પ્રસ્તુત દ્વારમાં ગ્રંથકારશ્રીએ અનેક દૃષ્ટાંતો દ્વારા વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોનું વિસ્તૃત વર્ણન ગાથા ૬૭૮થી ૮૦૭ સુધી કરેલ છે.

તે ૧૧ ઉપાયોનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :—

(૧) ‘ગુરુ’ — સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી ગુણવાન ગીતાર્થ ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહેવાથી યોગ્ય શિષ્યને નિત્ય નવું નવું શાસ્ત્રાધ્યયન કરવા મળે છે, અને સંયમના સર્વ આચારો સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિનું કારણ કઈ રીતે બને ? તેનો માર્ગાનુસારી બોધ થાય છે. તેથી સાધુએ આગમને પરતંત્ર એવા ગીતાર્થ ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહેવું જોઈએ. અગીતાર્થ ગુરુને પરતંત્ર રહેનારા શિષ્યને સંયમનો પરિણામ પ્રાપ્ત થતો નથી; કેમ કે તેવા ગુરુની નિશ્રામાં રહીને તે શિષ્ય પ્રમાદને વશ થઈને સંયમથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી તેવા સાધુનો પરમાર્થથી ગુરુકુલવાસ તો નથી, પરંતુ તે સાધુને ગૃહીકુલનો અને ગુરુકુલનો, એમ ઉભય કુલનો પરિત્યાગ થાય છે, જે અનર્થના ફળવાળો છે, ઇત્યાદિ સ્પષ્ટીકરણ ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં સંયમના ‘ગુરુકુલવાસ’ નામના પ્રથમ ઉપાયમાં કરેલ છે.

(૨) ‘ગચ્છ’ — ગુણવાન ગીતાર્થ ગુરુની નિશ્રામાં રહેલો સુસાધુઓનો પરિવાર ગચ્છ છે, અને તેવા ગુણવાન ગચ્છમાં વસવાથી વિનયને કારણે સુસાધુઓને વિપુલ નિર્જરા થાય છે, તેમ જ પ્રમાદદોષને દૂર કરે તેવું ઉચિત પ્રવૃત્તિનું સ્મારણ થાય છે, અનુચિત પ્રવૃત્તિનું વારણ થાય છે અને અધિક ગુણસ્થાનમાં જવા વિષયક ઉચિત પ્રવૃત્તિનું ચોદન થાય છે, જેના કારણે ગચ્છમાં રહેનારા સાધુઓ દોષોથી સુરક્ષિત રહે છે, ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરીને ગુણસ્થાનમાં સ્થિર રહે છે અને ગુણવાન ગીતાર્થ ગુરુની પ્રેરણાના બળથી તેઓના ગુણસ્થાનની સદા વૃદ્ધિ થાય છે.

જે ગચ્છમાં આ પ્રકારનાં સ્મારણા આદિ થતાં ન હોય તે ગચ્છનો વિધિપૂર્વક ત્યાગ કરવો જોઈએ; કેમ કે ગચ્છમાં રહેલા શિષ્ય, ધર્મભાઈ વગેરે જીવને સુગતિમાં લઈ જતા નથી, પરંતુ ગચ્છમાં રહેલાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર જીવને સુગતિમાં લઈ જાય છે. વળી ગચ્છમાં સાધુ ગચ્છની એકલબ્ધિથી વસતા હોય અર્થાત્ સાધુ એકબીજાને પરસ્પર ઉપકારક બને તે રીતે વસતા હોય, તે ગચ્છવાસ છે, પરંતુ જે ગચ્છમાં પરસ્પર

સાધુઓને ઉપકાર થતો ન હોય તે ગચ્છવાસ નથી, પણ છત્રમઠચત્રતુલ્યવાસ છે. તેવા અછત્રતુલ્ય ગચ્છવાસના બળથી તે ગચ્છમાં વસનારા સાધુઓને જોકે આહાર-વસતિ આદિની ચિંતા રહેતી નથી, પરંતુ તેવા ગચ્છમાં વસવાથી સાધુઓને ગચ્છવાસનું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. આ સર્વ વર્ણન ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં સંયમના ‘ગચ્છ’ નામના બીજા ઉપાયમાં કરેલ છે.

(૩) ‘વસતિ’ — સાધુ મૂલોત્તરગુણથી પરિશુદ્ધ વસતિમાં અને સ્ત્રી આદિથી વર્જિત વસતિમાં નિવાસ કરે છે, જેથી વસતિના નિર્માણમાં કે સમારકામમાં થતા આરંભવિષયક કરણ-કરાવણ-અનુમોદનનું વર્જન થાય અને બ્રહ્મગુપ્તિનું પાલન થાય. તેથી તેવી પરિશુદ્ધ વસતિનો બોધ કરાવવા અર્થે મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણથી અશુદ્ધ વસતિનું સ્વરૂપ, નિર્દોષ પણ વસતિમાં પ્રાપ્ત થતા કાલાતિકાંતતા આદિ દોષોનું સ્વરૂપ, તેમ જ સ્ત્રી આદિવાળી વસતિમાં રહેવાથી થતા દોષોનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં વિસ્તારથી સંયમના ‘વસતિ’ નામના ત્રીજા ઉપાયમાં દર્શાવેલ છે.

(૪) ‘સંસર્ગ’ — સાધુએ સંયમજીવનમાં અકલ્યાણમિત્ર એવા પાસત્યાદિના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અન્યથા સુસાધુને પણ પાસત્યાદિના સંસર્ગથી પાસત્યાદિના પ્રમાદાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. કદાચ કોઈ સત્ત્વશાળી જીવને પાસત્યાદિના સંસર્ગથી સંસર્ગકૃત દોષોની પ્રાપ્તિ ન પણ થાય, તોપણ, અકલ્યાણમિત્રના સંસર્ગનું વર્જન કરવાની ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન ન થવાથી આજ્ઞાભંગાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ જ તે સાધુને પાપમિત્રોના પાપની, અનુમતિ અવશ્ય થાય છે, ઇત્યાદિ કથન ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી સંયમના ‘સંસર્ગ’ નામના ચોથા ઉપાયમાં કરેલ છે.

(૫) ‘ભક્ત’ — ભક્ત એટલે આહાર. સાધુ ભિક્ષાટનકાળમાં આહાર ગ્રહણ કરતી વખતે ગોચરીના ૪૨ દોષોનો અને આહાર વાપરતી વખતે માંડલીના ૫ દોષોનો પરિહાર કરે છે, જો તેનો પરિહાર સાધુ ન કરે તો સાધુનું સંયમ નાશ પામે. તેથી ગોચરીવિષયક તે ૪૭ દોષોનો બોધ ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં સંયમના ‘ભક્ત’ નામના પાંચમા ઉપાયમાં કરાવેલ છે.

(૬) ‘ઉપકરણ’ — સાધુએ તેવાં ઉપકરણ વિધિપૂર્વક રાખવાં જોઈએ, જેનાથી પોતાને જ રાગની ઉત્પત્તિ ન થાય, લોકમાં ખિસા ન થાય, અને તે ઉપકરણ પ્રમાણયુક્ત હોય. સાધુ આવા પ્રકારનાં ઉપકરણ રાખે તો તેઓના સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ થાય. સાધુ ઉપકરણ વિધિપૂર્વક ધારણ ન કરે તો શું દોષ પ્રાપ્ત થાય? સાધુના ઉપકરણની સંખ્યા કેટલી હોય?, દરેક ઉપકરણનું લંબાઈ-પહોળાઈથી પ્રમાણ કેટલું હોય? ઇત્યાદિનું વિસ્તૃત જ્ઞાન પ્રસ્તુત દ્વારમાં ગ્રંથકારે સંયમના ‘ઉપકરણ’ નામના છઠ્ઠા ઉપાયમાં કરાવેલ છે.

(૭) ‘તપ’ — સંયમવૃદ્ધિના અર્થી સાધુએ સદા પોતાની શક્તિ અનુસાર સૂત્રોક્ત વિધિ અનુસાર તપોનુજ્ઞાન સેવવું જોઈએ; કેમ કે ચાર જ્ઞાનના ધણી એવા તીર્થંકરો પણ પોતાનું બળ-વીર્ય ગોપવ્યા વગર છન્નસ્થાવસ્થામાં પોતાની શક્તિ અનુસાર તપમાં યત્ન કરે છે, તેથી શેષ સાધુઓએ તો ચપળ આદિ સ્વભાવવાળા મનુષ્યભવને પામીને શક્તિ ગોપવ્યા વગર તપમાં અવશ્ય યત્ન કરવો જોઈએ. વળી તે તપ બાહ્ય-અભ્યંતર એમ બે પ્રકારનું છે, અને તે દરેક તપ છ-છ પ્રકારનું છે એમ કુલ બાર પ્રકારે તપ છે. વળી બાહ્ય છ પ્રકારનાં તપ બાહ્ય જ કેમ છે? અને અભ્યંતર છ પ્રકારનાં તપ અભ્યંતર જ કેમ છે? ઇત્યાદિની વિસ્તૃત ચર્ચા ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં સંયમના ‘તપ’ નામના સાતમા ઉપાયમાં કરેલ છે.

(૮) ‘વિચાર’ — વળી સાધુએ પોતે ગ્રહણ કરેલ વ્રતોના પાલન માટે અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક અર્થપદની વિચારણા કરવી જોઈએ. સંયમજીવનમાં અનાભોગાદિથી પણ સેવાતા સૂક્ષ્મ અતિચારો અનિષ્ટ કેમ કરે છે ? અને તે સેવાયેલા અતિચારોનું સમ્યગ્ વિધિપૂર્વક શોધન કરવામાં ન આવે તો ઘણા અતિચારોવાળા વર્તમાનના સાધુઓનું ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ ન બને. તેમ જ સૂક્ષ્મ પણ અતિચાર વિપાકમાં અતિરૌદ્ર છે, તેથી સાધુએ અતિચારોની આલોચનામાત્રથી નહીં, પરંતુ સંવેગપૂર્વકની આલોચનાથી શુદ્ધિ કરવી જોઈએ, અન્યથા ઘણા અતિચારોથી દૂષિત થયેલું ચારિત્ર પણ નરકાદિપાતનું કારણ બને છે, ઇત્યાદિનું અનેક યુક્તિઓથી સ્પષ્ટીકરણ ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત દ્વારમાં સંયમના ‘વિચાર’ નામના આઠમા ઉપાયમાં કરેલ છે.

(૯) ‘ભાવના’ — પૂર્વમાં વર્ણવેલ વ્રતપાલનના સર્વ ઉપાયોનું અવલંબન લઈને સંયમના યોગોમાં પ્રવર્તતા પણ સાધુને ક્યારેક કર્મદોષને કારણે સ્ત્રી આદિ વિષયક રાગાદિ થવાનો સંભવ રહે છે. તેથી સાધુએ તે રાગાદિ ભાવોનું ઉન્મૂલન કરવા અર્થે ભાવના ભાવવી જોઈએ, અથવા શાસ્ત્રમાં સાધુને આ પ્રકારની ભાવના કરવાની વિધિ બતાવેલ છે, તેથી પણ સાધુએ ભાવનાનું અવલંબન લઈને પોતાના આત્માને અત્યંત ભાવિત કરવો જોઈએ. તેથી જે-જે વિષયમાં સાધુને રાગ-દ્વેષાદિ ભાવો થતા હોય, તે દરેક વિષયક પ્રતિપક્ષ ભાવન કરવા માટેનાં કયાં સ્થાનો છે ? તેનું વિસ્તારથી વર્ણન ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં સંયમના ‘ભાવના’ નામના નવમા ઉપાયમાં કરેલ છે. જે સાધુ તે વર્ણન મુજબ ભાવનામાં ઉઘમ કરે છે, તેઓનો સંયમનો પરિણામ સ્થિર-સ્થિરતર થાય છે, અને ગુણસ્થાનકની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે સાધુએ અત્યંત સંવેગપૂર્વક શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ભાવના કરવી જોઈએ, જેથી ક્લિષ્ટ કર્મોનો ક્ષય થાય અને સંયમની શુદ્ધિ વધે.

(૧૦) ‘વિહાર’ — સાધુએ સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ થઈને નવકલ્પી વિહાર કરવો જોઈએ. ક્યારેક કોઈક કારણે સાધુ દ્રવ્યથી નિયતવાસ કરે તોપણ ભાવથી તો ક્યારેય નિયતવાસ ન કરે. તેથી દ્રવ્યથી અને ભાવથી વિહાર કરવા વિષયક ઉચિત વિધિ ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત દ્વારમાં સંયમના દશમા ‘વિહાર’ નામના ઉપાયમાં દર્શાવેલ છે.

(૧૧) ‘યતિકથા’ — સાધુઓ સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત થયા હોય, અને પોતાનું માનસ નવું નવું શ્રુતાધ્યયન કરવા માટે સમર્થ ન જણાય ત્યારે, સંવેગને વધારનારી પૂર્વના મહાપુરુષોની કથા કરે છે, અને તે મહાપુરુષોના નિરતિચાર ચારિત્રની અનુમોદના કરે છે, જેથી તે મહાપુરુષોનું દૃઢ સત્ત્વ સ્મૃતિમાં આવવાથી પોતાનામાં પણ તે પ્રકારનું સદ્ધર્મી ઉલ્લસિત થાય અને પોતાના આત્માનું સંયમમાં સ્થિરીકરણ થાય. ઇત્યાદિનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુત દ્વારમાં ગ્રંથકારે સંયમના ‘યતિકથા’ નામના અગિયારમા ઉપાયમાં બતાવેલ છે.

આ રીતે ત્રીજા યથા પાલયિતવ્યાનિ દ્વારમાં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ દર્શાવ્યા પછી ગ્રંથકારે ગાથા ૮૦૮થી ૮૧૨માં તે સર્વ ઉપાયોનું ઐદંપર્ય બતાવેલ છે. તેનાથી સૂક્ષ્મ બોધ થાય છે કે આ ૧૧ ઉપાયોના સેવનના બળથી સાધુઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ દુર્લભ એવા ચરણપરિણામનું રક્ષણ કરે છે, અને નહીં પ્રાપ્ત થયેલા ચરણપરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યારપછી વ્રતસ્થાપનાનું ફળ બતાવતાં કહેલ છે કે સાધુનું વિધિપૂર્વક વ્રતોમાં ઉપસ્થાપન કરવાથી પ્રાયઃ ઉપસ્થાપિત થનાર સાધુમાં બીજું છેદોપસ્થાપ્યચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. વળી ચારિત્ર રત્નત્રયીમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે અને આવા ઉત્તમ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ આ ૧૧ ઉપાયોના

સેવનથી જ થાય છે, ઈત્યાદિનું સમર્થન ગાથા ૯૧૨થી ૯૩૧ સુધી ગ્રંથકારશ્રીએ અનેક યુક્તિઓ દ્વારા કરેલ છે.

છન્નસ્થતાને કારણે પ્રસ્તુત ગ્રંથના લખાણમાં વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ જાણતાં કે અજાણતાં કંઈ પણ લખાણ થયું હોય બદલ ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડં માગું છું.

વિ. સં. ૨૦૬૫, કા. સુદ-૫, જ્ઞાનપંચમી
તા. ૩-૧૧-૨૦૦૮, સોમવાર
૩૦૨, વિમલવિહાર, સરસ્વતી સોસાયટી,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.

— પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

અનુક્રમણિકા

ગાથા નં.	વિષયાનુક્રમ	પાના નં.
૬૧૦.	પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુ પછી પ્રતસ્થાપના વસ્તુના ઉપન્યાસનું પ્રયોજન.	૧-૨
૬૧૧.	ત્રીજી વસ્તુના ત્રણ દ્વારોનાં નામ.	૨-૩
૬૧૨ થી ૬૬૬.	પહેલું ચેખ્યો દાતવ્યાનિ દ્વાર.	૩-૮૨
૬૧૨.	પ્રાણાતિપાતાદિની વિરતિ કરવાનું પ્રયોજન.	૩-૪
૬૧૩ થી ૬૬૬.	પ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય જીવોનું સ્વરૂપ.	૪-૮૨
૬૧૬ થી ૬૧૮.	શૈક્ષ સાધુની પ્રતસ્થાપનાની ત્રણ પ્રકારની ભૂમિનું સ્વરૂપ.	૮-૧૩
૬૨૦ થી ૬૩૬.	પ્રતસ્થાપનાની પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત ભૂમિનું સ્વરૂપ, તેમ જ ભૂમિને પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત પિતા-પુત્રાદિ સંબંધવાળા શૈક્ષ સાધુઓને આશ્રયીને પ્રતસ્થાપનાની વિચારણા.	૧૪-૪૧
૬૨૪ થી ૬૩૦.	અપ્રજાપનીય સાધુને સમભાવરૂપ સામાયિકના અભાવની પૂર્વપક્ષ દ્વારા અપાતી આપત્તિ, અને તેનો પ્રંથકાર દ્વારા વ્યવહારનય-નિશ્ચયનયથી કરાતો પરિહાર.	૧૮-૩૦
૬૨૮.	સામાયિકના આકર્ષોનું સ્વરૂપ અને એક ભવને આશ્રયીને આકર્ષોની સંખ્યા.	૨૭-૨૮
૬૩૮ થી ૬૪૮.	છ કાયનું સ્વરૂપ.	૪૩-૬૨
૬૩૮ થી ૬૪૧.	બધિર અને અંધ પુરુષના દૃષ્ટાંતથી એકેન્દ્રિયથી આરંભીને ચૌરિન્દ્રિયમાં જીવત્વની સિદ્ધિ.	૪૩-૪૭
૬૪૪ થી ૬૪૮.	પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિયોમાં હેતુ અને દૃષ્ટાંતથી જીવત્વની સિદ્ધિ, તેમ જ પૃથ્વીકાયાદિમાં જીવત્વસાધક અનુમાનપ્રયોગો.	૪૮-૬૧
૬૫૦ થી ૬૫૪.	છ વ્રતોનું સ્વરૂપ.	૬૨-૬૮
૬૫૫ થી ૬૬૨.	છ વ્રતોના અતિચારોનું સ્વરૂપ.	૬૮-૭૭
૬૬૪ થી ૬૬૬.	શૈક્ષ સાધુની છ કાયાદિ વિષયક પરીક્ષાનું સ્વરૂપ.	૭૮-૮૨
૬૬૭ થી ૬૭૭.	બીજું ચથા દાતવ્યાનિ દ્વાર.	૮૩-૮૪
૬૬૭ થી ૬૭૭.	શૈક્ષનું પાંચ મહાવ્રતોમાં આરોપણ કરવાની વિધિ.	૮૩-૮૪
૬૭૮ થી ૮૩૧.	ત્રીજું ચથા પાલયિતવ્યાનિ દ્વાર.	૮૪-૪૦૨

ગાથા નં.	વિષયાનુક્રમ	પાના નં.
૬૭૮.	ત્રીજા દ્વારના પેટા દ્વારરૂપ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોનાં નામો.	૯૪-૯૫
૬૭૯ થી ૬૮૮.	વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોનું અન્વય અને વ્યતિરેક દૃષ્ટાંત દ્વારા ભાવન.	૯૫-૧૦૯
૬૮૯ થી ૬૯૫.	વ્રતપાલનનો પ્રથમ ઉપાય : 'ગુરુ'.	૧૦૯-૧૧૭
૬૯૦ થી ૬૯૩.	ગુરુકુલવાસથી થતા લાભો.	૧૧૦-૧૧૫
૬૯૬ થી ૭૦૫.	વ્રતપાલનનો બીજો ઉપાય : 'ગચ્છ'.	૧૧૭-૧૩૦
૬૯૬ થી ૬૯૯.	ગચ્છવાસથી થતા લાભો.	૧૧૭-૧૨૨
૭૦૩.	'ગચ્છ'દ્વારને 'ગુરુ'દ્વારથી પૃથગ્રૂપે ઉપન્યાસનું પ્રયોજન.	૧૨૫-૧૨૭
૭૦૪.	અગચ્છવાસનું સ્વરૂપ.	૧૨૭-૧૨૯
૭૦૬ થી ૭૨૯.	વ્રતપાલનનો ત્રીજો ઉપાય : 'વસતિ'.	૧૩૧-૧૬૧
૭૦૭ થી ૭૦૯.	મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણથી શુદ્ધ વસતિનું વ્યતિરેકથી સ્વરૂપ.	૧૩૨-૧૩૭
૭૧૧.	ગામડાવિષયક મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણથી અશુદ્ધ વસતિનું સ્વરૂપ બતાવવાનું પ્રયોજન.	૧૩૮-૧૩૯
૭૧૨ થી ૭૧૭.	વસતિના દોષોનું સ્વરૂપ.	૧૩૯-૧૪૭
૭૧૮-૭૧૯.	'સ્વાર્થ' શબ્દનો સંદર્ભથી વિશેષ અર્થ.	૧૪૭-૧૫૦
૭૨૦ થી ૭૨૮.	સ્ત્રી આદિથી વર્જિત વસતિનું સ્વરૂપ.	૧૫૦-૧૬૧
૭૨૧ થી ૭૨૬.	સ્ત્રી આદિવાળી વસતિમાં રહેવાથી સાધુને અને સ્ત્રી આદિને પરસ્પર થતા દોષોનું વર્ણન.	૧૫૧-૧૫૮
૭૩૦ થી ૭૩૭.	વ્રતપાલનનો ચોથો ઉપાય : 'સંસર્ગ'.	૧૬૧-૧૭૩
૭૩૮ થી ૭૬૮.	વ્રતપાલનનો પાંચમો ઉપાય : 'ભક્ત'.	૧૭૩-૨૦૩
૭૩૯.	ભક્તવિષયક ૪૨ દોષોની સંખ્યાની ગણના.	૧૭૫
૭૪૦ થી ૭૬૫.	ભક્તવિષયક ૪૨ દોષોનું સ્વરૂપ.	૧૭૫-૨૦૦
૭૬૭-૭૬૮.	માંડલીવિષયક પાંચ દોષોનું સ્વરૂપ.	૨૦૧-૨૦૩
૭૬૯ થી ૮૪૦.	વ્રતપાલનનો છઠ્ઠો ઉપાય : 'ઉપકરણ'.	૨૦૪-૨૭૩
૭૭૧ થી ૭૭૮.	જિનકલ્પિક સાધુઓની ૧૨ પ્રકારની ઉપધિનાં નામો અને વિકલ્પો.	૨૦૬-૨૧૩
૭૭૯.	સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની ૧૪ પ્રકારની ઉપધિનાં નામો.	૨૧૩-૨૧૪
૭૮૦ થી ૭૮૪.	સાધ્વીઓની ૨૫ પ્રકારની ઉપધિનાં નામો.	૨૧૪-૨૧૭
૭૮૬ થી ૭૯૨.	સાધુ-સાધ્વીની ઉપધિના ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદ.	૨૧૮-૨૨૩

ગાથા નં.	વિષયાનુક્રમ	પાના નં.
૭૯૩ થી ૮૨૩.	સાધુઓની પાત્રાદિ ૧૪ ઉપધિનું પ્રમાણ અને પ્રયોજન.	૨૨૩-૨૫૬
૮૨૪ થી ૮૩૪.	સાધ્વીઓની પાત્રાદિ ૨૫ ઉપધિનું પ્રમાણ અને પ્રયોજન.	૨૫૬-૨૬૫
૮૩૫ થી ૮૩૮.	જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ ઔપગ્રહિક ઉપધિનું સ્વરૂપ.	૨૬૫-૨૭૦
૮૩૯.	ઔધિક ઉપધિ અને ઔપગ્રહિક ઉપધિ વચ્ચે ભેદક લક્ષણ.	૨૭૦-૨૭૧
૮૪૦.	ઔધિક અને ઔપગ્રહિક ઉપધિથી થતા ગુણો.	૨૭૧-૨૭૩
૮૪૧ થી ૮૬૫.	પ્રતપાલનનો સાતમો ઉપાય : 'તપ'.	૨૭૩-૩૦૭
૮૪૧ થી ૮૪૩.	તપની કર્તવ્યતા.	૨૭૩-૨૭૫
૮૪૪.	તપની પ્રતપાલનમાં ઉપયોગિતા.	૨૭૫-૨૭૭
૮૪૫.	તપનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ.	૨૭૭-૨૭૮
૮૪૬-૮૪૭.	બાહ્ય અને અભ્યંતર તપના છ-છ પ્રકાર.	૨૭૮-૨૮૧
૮૪૮.	તપ કરવાથી થતો ગુણ.	૨૮૧-૨૮૨
૮૪૯-૮૫૦.	તપ નહીં કરવાથી થતો અનર્થ.	૨૮૨-૨૮૫
૮૬૬ થી ૮૭૫.	પ્રતપાલનનો આઠમો ઉપાય : 'વિચાર'.	૩૦૭-૩૨૩
૮૬૭ થી ૮૬૯.	અર્થપદની વિચારણા.	૩૦૯-૩૧૩
૮૭૩-૮૭૪.	અતિચારોની શુદ્ધિથી રહિત સાધુઓને પ્રાપ્ત થતા અનર્થો.	૩૧૮-૩૨૧
૮૭૬ થી ૮૮૫.	પ્રતપાલનનો નવમો ઉપાય : 'ભાવના'.	૩૨૩-૩૪૯
૮૭૮.	ભાવનાવિષયક વિધિ.	૩૨૬-૩૨૭
૮૭૯.	અસ્થિરત્વ ભાવના.	૩૨૭-૩૨૮
૮૮૦.	વિષયોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ.	૩૨૮-૩૩૦
૮૮૧ થી ૮૮૭.	સ્ત્રીવિષયક અશુચિત્વ આદિની ભાવના.	૩૩૦-૩૩૭
૮૮૮-૮૮૯.	સ્ત્રીથી વિરક્ત જીવોને થતા ગુણોનું સ્વરૂપ.	૩૩૮-૩૪૦
૮૯૦.	ભાવના ભાવવાથી થતો લાભ.	૩૪૦-૩૪૧
૮૯૧ થી ૮૯૩.	ભાવના ભાવવા વિષયક વ્યાપક વિધિ.	૩૪૧-૩૪૬
૮૯૪.	પ્રસ્તુત ૧૧ દ્વારોમાં 'ભાવના' દ્વાર ભતાવવાનું પ્રયોજન.	૩૪૭-૩૪૮
૮૯૫.	પ્રતિપક્ષ ભાવનાથી થતો લાભ.	૩૪૮-૩૪૯
૮૯૬ થી ૯૦૨.	પ્રતપાલનનો દશમો ઉપાય : 'વિહાર'.	૩૪૯-૩૬૧
૯૦૯.	કારણો દ્રવ્યથી નિયતવાસની વિધિ.	૩૫૪-૩૫૫

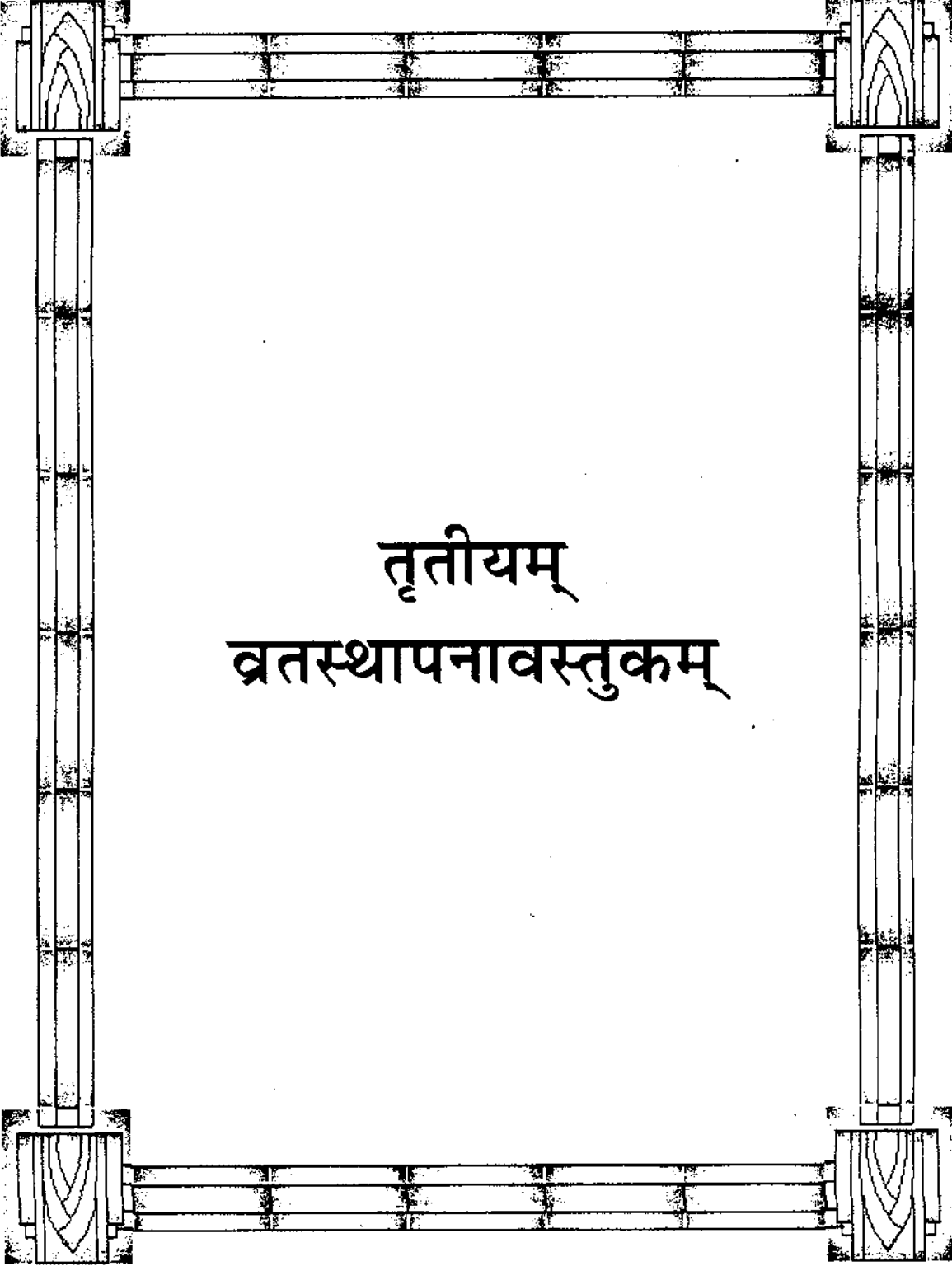
ગાથા નં.	વિષયાનુક્રમ	પાના નં.
૯૦૧.	‘વિહાર’ દ્વારને પૃથગરૂપે ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન.	૩૫૭-૩૫૮
૯૦૩ થી ૯૦૮.	વ્રતપાલનનો અગિયારમો ઉપાય : ‘યતિકથા’.	૩૬૧-૩૬૮
૯૦૩ થી ૯૦૬.	યતિકથાનું સ્વરૂપ.	૩૬૧-૩૬૫
૯૦૭-૯૦૮.	યતિકથા કરવાથી થતા ગુણો.	૩૬૫-૩૬૮
૯૦૯ થી ૯૩૧.	વ્રતપાલનના સર્વ ઉપાયોનું ઐદંપર્ય.	૩૬૮-૪૦૨
૯૩૨.	ત્રીજી વસ્તુનો ઉપસંહાર તથા ચોથી વસ્તુના કથનની પ્રતિજ્ઞા.	૪૦૨
	* * *	

આમુખ

‘વ્રતસ્થાપના’ નામની ત્રીજી વસ્તુમાં નવદીક્ષિત સાધુને અહિંસા આદિ પાંચ મહાવ્રતોમાં આરોપણનો તેમ જ આરોપિત એવાં પાંચ મહાવ્રતોના પાલનનો વિષય છે. તે પાંચ મહાવ્રતોને બુદ્ધિમાં ઉપસ્થિત કરાવવા અર્થે મુખપૃષ્ઠ પર આ પ્રકારનું ચિત્ર રજૂ કરેલ છે. તેનો સંદર્ભ કંઈક આ મુજબ જાણવો :

રાજાના કર્મકરો માથે ભાર ઉપાડીને જઈ રહ્યા છે, તેમાં પણ એક કર્મકર સૌથી વધારે ભાર ઉપાડે છે. તેથી રાજાએ જાહેર કર્યું કે આ ભારવાહક જ્યારે રાજમાર્ગ પરથી જતો હોય ત્યારે સર્વ લોકોએ ખસી જવું અને તેને અસ્ખલિતપણે જવા માટે માર્ગ આપવો. હવે એક વખત ભારવાહકો રાજમાર્ગ પરથી પસાર થતા હતા તે વખતે કેટલાક મુનિભગવંતો પણ તે માર્ગમાં સામે મળે છે. ત્યારે તે સૌથી વધુ ભાર ઉપાડનાર કર્મકર મનમાં વિચારે છે કે “હું તો માત્ર આટલો જ ભાર ઊંચકીને જઈ રહ્યો છું, જ્યારે આ મુનિભગવંતો તો પાંચ પાંચ મહાવ્રતોનો ભાર ઉપાડીને વિચરી રહ્યા છે. તેથી તેઓ કરતાં અલ્પ ભારવાળા એવા મારે ખસી જવું જોઈએ.” એમ વિચારીને સ્વયં રાજમાર્ગ પરથી નીચે ઊતરીને મુનિભગવંતોને ત્યાંથી પસાર થવાનો માર્ગ કરી આપે છે.

આ દૃષ્ટાંત દ્વારા સામાન્ય જનોમાં પણ મહાવ્રતોનો આદર જોઈ તેની મહાનતા અને શ્રેષ્ઠતાનો બોધ થાય છે. તે મહાવ્રતોનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં દર્શાવેલ છે.

A decorative border frames the central text. It consists of four corner pieces, each featuring a stylized Jain symbol (Om symbol) inside a square frame. These corner pieces are connected by horizontal and vertical lines, creating a rectangular frame around the text.

तृतीयम् व्रतस्थापनावस्तुकम्

ॐ ह्रीं अर्हं नमः ।
ॐ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ।
ऐं नमः ।

याकिनीमहत्तराधर्मपुत्र-सुगृहीतनामधेय-श्रीहरिभद्रसूरिविरचितः
स्वोपज्ञशिष्यहिताव्याख्यासमेतः

“श्रीपञ्चवस्तुकग्रन्थः”

✽ तृतीयम् व्रतस्थापनावस्तुकम् ✽

अवतरણिका :

किमिति ? एतदेवाह —

अवतरણિકार्थ :

કયા કારણથી ? અર્થાત્ પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુનું વર્ણન કર્યા પછી ગ્રંથકાર વ્રતસ્થાપના વસ્તુનું વર્ણન કયા કારણથી કરે છે ? એથી કરીને આને જ=બીજી પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુ સાથે વ્રતસ્થાપના ત્રીજી વસ્તુની સંલગ્નતાને જ, ગ્રંથકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે —

ગાથા :

પડ્દિણકિરિયાઇ ઇહં સમ્મં આસેવિઆએ સંતીએ ।
વયઠવળાએ ધન્ના ઉવિતિ જં જોગ્યં સેહા ॥૬૧૦॥

અન્વયાર્થ :

જં=જે કારણથી ઇહં=અહીં=સંયમજીવનમાં, સમ્મં=સમ્યક્ આસેવિઆએ સંતીએ=આસેવિત છતી પડ્દિણકિરિયાઇ=પ્રતિદિનક્રિયા વડે ધન્ના=ધન્ય એવા સેહા=શૈક્ષો=નવદીક્ષિતો, વયઠવળાએ=વ્રતસ્થાપનાની જોગ્યં=યોગ્યતાને ઉવિતિ=પામે છે. (તે કારણથી પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુ પછી વ્રતસ્થાપના વસ્તુનું વર્ણન કરાય છે, એ પ્રમાણે અવતરણિકા સાથે સંબંધ છે.)

ગાથાર્થ :

જે કારણથી સંયમજીવનમાં સમ્યક્ આસેવિત છતી પ્રતિદિનક્રિયા વડે ધન્ય એવા નવદીક્ષિતો વ્રતસ્થાપનાની યોગ્યતાને પામે છે. તે કારણથી પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુ પછી વ્રતસ્થાપના વસ્તુનું વર્ણન કરાય છે.

ટીકા :

પ્રતિદિનક્રિયયા ઇહ સમ્યગાસેવિતયા સત્યા, કિમિત્યાહ — વ્રતસ્થાપનાયા: ધન્યા: = પુણ્યભાજના: ઉપયાન્તિ યદ્ = યસ્માત્ કારણાદ્ યોગ્યતાં શિક્ષકા ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૬૧૦॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અહીં = સંયમજીવનમાં, સમ્યગ્ આસેવાયેલી = આચરાયેલી, છતી પ્રતિદિન ક્રિયા વડે, શું ? એથી કહે છે — ધન્ય = પુણ્યના ભાજન, એવા શિક્ષકો = નવદીક્ષિત શિષ્યો, વ્રતસ્થાપનાની યોગ્યતાને પામે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૧૦॥

ગાથા :

સંસારક્ષયહેઠ વયાણિ તે જેસિ ૧ જહ ય દાયવ્વા ૨ ।

પાલેઅવ્વા ય જહા ૩ વોચ્છામિ તહા સમાસેણં ॥૬૧૧॥ (સૂયાગાથા) ॥

અન્યવાર્થ :

વયાણિ = વ્રતો સંસારક્ષયહેઠ = સંસારક્ષયના હેતુ છે. તે = તેઓ = તે વ્રતો, જેસિ = જેઓને જહ ય = અને જે રીતે દાયવ્વા = આપવા યોગ્ય છે, જહા ય = અને જે પ્રકારે પાલેઅવ્વા = પાળવા યોગ્ય છે, તહા = તે પ્રકારે સમાસેણં = સમાસથી = સંક્ષેપથી, વોચ્છામિ = હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

વ્રતો સંસારનો ક્ષય કરવામાં કારણ છે. તે પ્રાણાતિપાતાદિની વિરતિ આદિરૂપ વ્રતો જેઓને અને જે રીતે આપવા યોગ્ય છે, અને જે પ્રકારે પાળવા યોગ્ય છે, તે પ્રકારે સંક્ષેપથી હું કહીશ.

ટીકા :

સંસારક્ષયહેતૂનિ વ્રતાનિ-પ્રાણાતિપાતાદિવિરત્યાદીનિ, તાનિ ચેભ્યો યથા વા દાતવ્યાનિ પાલયિતવ્યાનિ ચ યથા = યેન પ્રકારેણ, વક્ષ્યે તથા સમાસેનૈવેતિ સૂચાગાથાસમાસાર્થ: ॥૬૧૧॥

★ “પ્રાણાતિપાતાદિવિરત્યાદીનિ”માં પ્રથમ ‘આદિ’ શબ્દથી મૃષાવાદ વગેરેની વિરતિનું અને દ્વિતીય ‘આદિ’ શબ્દથી અભિગ્રહોનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

પ્રાણાતિપાત આદિની વિરતિ આદિરૂપ વ્રતો સંસારક્ષયના હેતુ છે. તેઓ = સંસારક્ષયના હેતુ એવા તે વ્રતો, જેમને અથવા જે પ્રકારે આપવા જોઈએ અને જે પ્રકારથી પાળવા જોઈએ, તે પ્રકારે સમાસથી જ = સંક્ષેપથી જ, હું કહીશ, એ પ્રમાણે સૂચાગાથાનો સમાસથી અર્થ છે = સંક્ષેપથી અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ત્રીજી ‘વ્રતસ્થાપના’ નામની વસ્તુની આ સૂચાગાથા છે અર્થાત્ ત્રીજી વસ્તુમાં મુખ્ય ત્રણ પદાર્થોના કરેલ નિરૂપણનું પ્રસ્તુત ગાથામાં સૂચન કરેલ છે. ત્યાં કહે છે કે પ્રાણાતિપાતાદિના વિરમણાદિરૂપ વ્રતો

સંસારક્ષયનો હેતુ છે.

- (૧) આવાં વ્રતો જેઓને આપવાં જોઈએ,
- (૨) આવાં વ્રતો જે પ્રકારે આપવાં જોઈએ,
- (૩) આવાં વ્રતો જે પ્રકારે પાળવાં જોઈએ.

આ ત્રણેય પદાર્થો સંક્ષેપથી આ ત્રીજી વસ્તુમાં બતાવાશે. ॥૬૧૧॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ત્રીજી વસ્તુની સૂચાગાથા બતાવી. હવે તે સૂચાગાથાના અર્થને વળી વિસ્તારથી કહે છે, તેમાં પ્રથમ આ વ્રતો સંસારક્ષયનાં હેતુ કેમ છે, તે બતાવે છે —

ગાથા :

અવિરતિમૂલં કમ્મં તત્તો અ ભવો ત્તિ કમ્મખવણત્થં ।
તા વિરૂં કાયવ્વા સા ચ વયા એવ ચ્ચયહેઝ ॥૬૧૨॥

અન્યયાર્થ :

અવિરતિમૂલં કમ્મં=અવિરતિના મૂળવાળું કર્મ છે=અવિરતિથી કર્મબંધ થાય છે, તત્તો અ=અને તેનાથી=કર્મથી, ભવો=ભવ=સંસાર, થાય છે, તા=તે કારણથી કમ્મખવણત્થં=કર્મના ક્ષપણ અર્થે વિરૂં=વિરતિ કાયવ્વા=કરવી જોઈએ, સા ચ=અને તે=વિરતિ, એવ=આ પ્રકારે ચ્ચયહેઝ=ક્ષયનાં હેતુ એવાં વયા=વ્રતો છે.

★ 'ત્તિ' કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

અવિરતિથી કર્મબંધ થાય છે અને કર્મથી સંસાર થાય છે; તે કારણથી કર્મ ખપાવવા માટે વિરતિ કરવી જોઈએ, અને વિરતિ આ પ્રકારે સંસારના ક્ષયનાં હેતુભૂત વ્રતો છે.

ટીકા :

इहाऽविरतिमूलं कर्म, ततश्च=कर्मणो भवः=संसार इति, यस्मादेवं कर्मक्षपणार्थं तत्=तस्माद्विरतिः कर्त्तव्या, सा च=विरतिः व्रतानि एवं क्षयहेतूनीति गाथार्थः ॥६१२॥

ટીકાર્થ :

અહીં=સંસારમાં, અવિરતિના મૂળવાળું કર્મ છે અર્થાત્ અવિરતિથી કર્મબંધ થાય છે, અને તેનાથી=કર્મથી, ભવ=સંસાર, થાય છે. 'इति' કથનની સમાપ્તિ માટે છે.

જે કારણથી આમ છે=અવિરતિના મૂળવાળું કર્મ છે અને કર્મથી સંસાર થાય છે, તે કારણથી કર્મને ખપાવવા માટે વિરતિ કરવી જોઈએ. અહીં શંકા થાય કે વિરતિ શું ચીજ છે ? તેથી કહે છે – અને તે=વિરતિ, આ રીતે=અવિરતિથી કર્મબંધ અને કર્મબંધથી સંસાર થાય છે એ રીતે, સંસારના ક્ષયનાં હેતુ એવાં વ્રતો છે, આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંસારી જીવમાં અવિરતિનો પરિણામ વર્તે છે, તેથી જીવને કર્મનો બંધ થાય છે, અને તે કર્મબંધથી જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને સંસારમાં જન્મ-મરણાદિ કદર્થનાઓ પામે છે : આવું સંસારનું સ્વરૂપ છે, તે કારણથી કર્મક્ષય માટે અવિરતિથી વિરુદ્ધ એવી વિરતિમાં જીવે યત્ન કરવો જોઈએ; કેમ કે અવિરતિ જેમ કર્મબંધનું કારણ છે તેમ અવિરતિથી વિરુદ્ધ એવી વિરતિ કર્મની નિર્જરાનું કારણ છે, અને તે વિરતિ પદાર્થ જ જીવના સંસારક્ષયનાં કે કર્મક્ષયનાં હેતુ એવાં વ્રતો છે.

આશય એ છે કે તત્ત્વદૃષ્ટિથી તો જેમ અવિરતિ જીવનો પરિણામ છે, તેમ વિરતિ પણ જીવનો જ પરિણામ છે; છતાં મોહની અસરતળે વર્તતો જીવનો પરિણામ અવિરતિ છે અને મોહની અસરથી મુક્ત એવો જીવનો પરિણામ વિરતિ છે; તોપણ અવિરતિનો પરિણામ કર્મબંધનું કારણ છે અને વિરતિનો પરિણામ કર્મનાશનું કારણ છે; અને વળી સંસારી જીવોને સંસારી પ્રવૃત્તિ કરવાથી અવિરતિનો પરિણામ પ્રગટે છે અને સંયમી જીવોને પાંચ મહાવ્રતોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી વિરતિનો પરિણામ પ્રગટે છે; આથી કર્મનાશના અર્થાં સંસારમાં અપ્રવૃત્તિ અને વ્રતોમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી અવિરતિનો ક્ષય થતાં કર્મબંધ અટકે, અને વિરતિનો પરિણામ પ્રગટવાને કારણે કર્મનો નાશ થાય અને અંતે ભવનો પણ નાશ થાય. ॥૬૧૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૧૧માં બતાવેલ પદાર્થોમાંથી વ્રતો સંસારક્ષયનો હેતુ કેમ છે, તે ગાથા ૬૧૨માં બતાવ્યું. હવે વ્રતો જેઓને આપવા યોગ્ય છે, તેવા વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય જીવોનું સ્વરૂપ બતાવે છે –

ગાથા :

અહિગયસત્થપરિણાઙ્ગા ઉ પરિહરણમાઙ્ગુણજુત્તા ।
પિઅધમ્મડવજ્જમ્મીરુ જે તે વચ્ચાવણાજોગ્ગા ॥૬૧૩॥

અન્વયાર્થ :

અહિગયસત્થપરિણાઙ્ગા ઉ=અધિગત છે શસ્ત્રપરિણા આદિ જેમને એવા જ, પરિહરણમાઙ્ગુણજુત્તા=પરિહરણાદિ ગુણથી યુક્ત, પિઅધમ્મડવજ્જમ્મીરુ=પ્રિયધર્મવાળા (અને) અવધભીરુ જે=જેઓ છે, તે=તેઓ ત્રયઠાવણાજોગ્ગા=વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય છે.

ાર્થ :

શસ્ત્રપરિણાદિ ગ્રંથો ભણેલા જ, પરિહરણાદિ ગુણથી યુક્ત, પ્રિયધર્મવાળા અને અવધભીરુ જેઓ તેઓ વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય છે.

ટીકા :

અધિગતશસ્ત્રપરિજ્ઞાદય એવ, આદિશબ્દાદ્દશવૈકાલિકાદિપરિગ્રહઃ, પરિહરણાદિગુણયુક્તાઃ, આદિશબ્દાત્ શ્રદ્ધાસંવેગાદિપરિગ્રહઃ, પ્રિયધર્મ્માણઃ તથા અવદ્યભીરવઃ=પાપભીરવ ઇતિ ભાવઃ, યે ઇત્યંભૂતાસ્તે વ્રતસ્થાપનાયા યોગ્યા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૧૩॥

★ “અધિગતશસ્ત્રપરિજ્ઞાદયઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી દશવૈકાલિકાદિનો પરિગ્રહ છે, અને “દશવૈકાલિકાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી સંયમજીવનના આચારો જણાવનારાં શાસ્ત્રોનો પરિગ્રહ છે.

★ “પરિહરણાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી શ્રદ્ધા, સંવેગાદિનો પરિગ્રહ છે, અને “શ્રદ્ધાસંવેગાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી નિર્વેદ, પ્રશમ, વૈરાગ્યનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ભણેલા છે શસ્ત્રપરિજ્ઞા આદિ જેઓ એવા જ, પરિહરણા આદિ ગુણોથી યુક્ત, પ્રિયધર્મવાળા અને અવદ્યથી ભીરુ=પાપથી ભીરુ; આવા પ્રકારના જેઓ હોય, તેઓ વ્રતોમાં સ્થાપનાને યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વકાળમાં દીક્ષા આપ્યા પછી શૈક્ષને આચારાંગનું શસ્ત્રપરિજ્ઞા નામનું પ્રથમ અધ્યયન ભણાવવામાં આવતું હતું, અને તેવા શસ્ત્રપરિજ્ઞા, દશવૈકાલિકાદિ સૂત્રો ભણેલ શૈક્ષ જ વ્રતસ્થાપના માટે યોગ્ય છે. વળી શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી પણ પરિહરણાદિ ગુણોથી યુક્ત જ શૈક્ષ વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય છે. પરિહરણા એટલે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ; અને જે સાધુને જિનાશા પર અનન્ય શ્રદ્ધા છે, મોક્ષે જવાની તીવ્ર અભિલાષારૂપ સંવેગનો પરિણામ છે, તે સાધુ વ્રતોનું સમ્યક્ પાલન કરી શકે છે. માટે તેવા સાધુ જ વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય છે. વળી જેમને ધર્મ અતિપ્રિય હોય અને પાપનો અત્યંત ભય હોય તેવા સાધુ વ્રતોનું સમ્યક્ પાલન કરીને કર્મોનો નાશ કરી શકે છે. આથી શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ ભણેલ હોય, પરિહરણાદિ ગુણોથી યુક્ત હોય, પ્રિયધર્મવાળા હોય અને અવદ્યભીરુ હોય, તેવા સાધુ વ્રતસ્થાપના માટે યોગ્ય છે. ॥૬૧૩॥

અવતરણિકા :

તથા ચાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે રીતે કહે છે=જે રીતે પૂર્વગાથામાં વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય જીવોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, તે રીતે કહે છે —

ગાથા :

પઢિએ અ કહિઅ અહિગય પરિહર ઉવઠાવણાઙ સો કપ્પો ।
છક્કં તીહિં વિસુદ્ધં પરિહર નવણ્ણ ભેણ્ણં ॥૬૧૪॥

અત્વચાર્થ :

પઠિદ્ અ=અને પઠિત થયે છતે=ઉચિત સૂત્ર ભણાયે છતે, કહિઅ=કથિત થયે છતે=તે સૂત્રના અર્થ શિષ્યને કહેવાયે છતે, અહિગય=અધિગત થયે છતે=તે અર્થ અવધારણ કરાયે છતે, પરિહર=પરિહરે છે=જે શિષ્ય પ્રતિષિદ્ધનો પરિહાર કરે છે, સો=તે ઉવઠાવણાઇ=ઉપસ્થાપનાને કલ્પો=કલ્પ્ય છે=યોગ્ય છે. (અને તે ઉપસ્થાપિત શિષ્ય) નવણ ભેણ=નવ ભેદથી તોહિં=ત્રણ વડે=મન-વચન-કાયા વડે, છક્ક=છને=પૃથ્વી આદિ છકાયને, વિસુદ્ધ=વિશુદ્ધ પરિહર=પરિહરે.

ગાથાર્થ :

અને ઉચિત સૂત્ર ભણાયે છતે, તે સૂત્રના અર્થ શિષ્યને કહેવાયે છતે, તે અર્થ શિષ્ય દ્વારા સમ્યગ્ અવધારણ કરાયે છતે, જે શિષ્ય પ્રતિષિદ્ધને ત્યજે છે, તે શિષ્ય ઉપસ્થાપનાને યોગ્ય છે; અને તે ઉપસ્થાપિત શિષ્ય નવ ભેદથી મન-વચન-કાયા વડે પૃથ્વી આદિ છકાયનો વિશુદ્ધ ત્યાગ કરે.

ટીકા :

પઠિતે ચ ઉચિતસૂત્રે, કથિતે તદર્થે, અધિગતે=સમ્યગવધારિતે તસ્મિન્, પરિહરતિ ચ પ્રતિષિદ્ધં ચ: ઉપસ્થાપનાયા: સ કલ્પ્ય: =કલ્પનીયો=યોગ્ય इति भाव: , સ ચોપસ્થાપિત: સન્ કિં કુર્યાદિત્યાહ-ષટ્કં=પૃથિવ્યાદિષટ્કં ત્રિભિ: -મન:પ્રભૃતિભિર્વિશુદ્ધં પરિહરેત્ નવકેન ભેદેન-કૃતકારિતાદિલક્ષણેનેતિ ગાથાર્થ: ॥૬૧૪॥

★ “કૃતકારિતાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી અનુમતિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

અને ઉચિત સૂત્ર પઠિત થયે છતે=કંઠસ્થ થયે છતે, તેના અર્થ કથિત થયે છતે=કંઠસ્થ થયેલ સૂત્રના અર્થ ગુરુ દ્વારા શિષ્યને કહેવાયે છતે, તે=કહેવાયેલ ઉચિત સૂત્રના અર્થ, અભિગત થયે છતે=સમ્યગ્ અવધારિત થયે છતે, જે શિષ્ય સૂત્રમાં પ્રતિષિદ્ધને પરિહરે છે, તે ઉપસ્થાપનાને કલ્પ્ય છે=યોગ્ય છે=તે શિષ્ય વ્રતોમાં આરોપણ કરવા માટે યોગ્ય છે; અને ઉપસ્થાપિત છતો તે=શિષ્ય, શું કરે ? એથી કહે છે — કૃત-કારિતાદિ સ્વરૂપ નવ ભેદ વડે, મન વગેરે ત્રણ દ્વારા=મન-વચન-કાયા દ્વારા, ષટ્કને=પૃથ્વી આદિ છને, વિશુદ્ધ પરિહરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ટીકા લીધા પછી શૈક્ષ શસ્ત્રપરિજ્ઞા, દશવૈકાલિક વગેરે ઉચિત સૂત્રો ભણી લે, ત્યારપછી તેને ગુરુ તે કંઠસ્થ કરેલ સૂત્રોના અર્થ સમજાવે, અને ગુરુએ જે રીતે અર્થ સમજાવ્યા હોય તે રીતે અર્થોનો બોધ કરીને શૈક્ષ તે અર્થોને ચિત્તમાં સારી રીતે અવધારણ કરી લે, અને આચરણમાં યોજવા માટે પોતે ભણેલ શાસ્ત્રોમાં નિષેધ કરેલાં કૃત્યોનો ત્યાગ કરે.

આવા નવદીક્ષિત સાધુ વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના માટે યોગ્ય છે. આથી ગુરુ તેને પાંચ મહાવ્રતોમાં સ્થાપવારૂપ વડીદીક્ષા આપે, અને વડીદીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ તે શિષ્ય મન-વચન-કાયાના યોગોથી કૃત-કારિત-અનુમતિ

ટીકાર્થ :

પર્યાયેણ અપ્રાપ્તે પર્યાય દ્વારા અપ્રાપ્ત હોતે છતે અર્થાત્ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને યોગોદ્ધન કર્યા બાદ અમુક દીક્ષાપર્યાય થયા પછી શૈક્ષ ગુરુ પાસે સૂત્ર ગ્રહણ કરે છે, તે રૂપ પર્યાય દ્વારા સૂત્ર પ્રાપ્ત કરેલ ન હોય તો, કાયાદીન્ અકથયિત્વા કાયાદિને નહીં કહીને અર્થાત્ કદાચ પર્યાય દ્વારા સૂત્ર પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તોપણ સૂત્રમાં વર્ણવાયેલા ષટ્કાયાદિરૂપ સૂત્રના અર્થોને નહીં કહીને, અનભિગતા.....સૂત્રવિધિના-અનભિગત તત્ત્વ હોતે છતે, અર્થાત્ કદાચ શિષ્યએ પર્યાયથી સૂત્ર પ્રાપ્ત કર્યું હોય અને ગુરુએ ષટ્કાયાદિરૂપ અર્થો કહી દીધા હોય, તોપણ ગુરુએ કહેલ ષટ્કાયાદિરૂપ તત્ત્વનું શિષ્યએ અવધારણ કર્યું ન હોય તો, અને તેનું=શિષ્યનું, સૂત્રવિધિથી અપરીક્ષણ હોતે છતે, અર્થાત્ કદાચ શિષ્યએ ષટ્કાયાદિરૂપ તત્ત્વનું અવધારણ કર્યું હોય, તોપણ શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિથી ગુરુએ શિષ્યની પરીક્ષા કરી ન હોય તો, આજ્ઞાદયો.....ગમ્યતે ઉપસ્થાપનાને કરતા એવાને=તેવા શિષ્યની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપનાને કરતા એવા ગુરુને, જિન વડે આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ, દોષો કહેવાયા છે. 'ઉપસ્થાપનાં કુર્વતઃ' એ પ્રકારે સામર્થ્યથી જણાય છે=આ પ્રકારનું પદ મૂળગાથામાં નથી પરંતુ પદાર્થના સંદર્ભના સામર્થ્યથી જણાય છે. યસ્માદેવં.....ગાથાર્થઃ જે કારણથી આમ છે=અપ્રાપ્તાદિ ભાવવાળા શૈક્ષની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરતા ગુરુને આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે એમ છે, તે કારણથી પ્રાપ્તાદિને=પૂર્વમાં કહેવાયેલા ગુણોથી યુક્તોને=ગાથા ૬૧૪માં બતાવેલ ગુણોથી યુક્ત એવા શિષ્યોને, ઉપસ્થાપે=ગુરુ વ્રતોમાં આરોપણ કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ યોગોદ્ધન કરીને, પર્યાયથી પ્રાપ્ત થાય ત્યારે, શસ્ત્રપરિજ્ઞા વગેરે ઉચિત સૂત્રો ગુરુ નવદીક્ષિતને ભણાવે અને તે સૂત્રો શૈક્ષ ભણી લે, ત્યારપછી ગુરુ તે સૂત્રોના અર્થો શૈક્ષને કહે અને શૈક્ષ તે અર્થોનું સમ્યગ્ અવધારણ કરે, જેથી અર્થોનો સમ્યગ્બોધ થવાથી શૈક્ષ સંયમજીવનની ચર્યામાં તે અર્થોનું સમ્યગ્યોજન કરી શકે. આમ શૈક્ષ અર્થોનું સમ્યગ્ અવધારણ કરી લે, ત્યારબાદ ગુરુ શાસ્ત્રીય વિધિથી તે શૈક્ષની પરીક્ષા કરે કે આ શિષ્ય જે પ્રમાણે ષટ્કાયાદિ અર્થો સમજ્યો છે તે જ પ્રમાણે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા આચરણમાં જોડી શકે છે કે નહીં ? જો તે શૈક્ષ આચરણમાં ગુરુએ ભણાવેલ સૂત્રના અર્થો યથાસ્થાને યોજી શકતો હોય તો તે વ્રતસ્થાપના માટે યોગ્ય છે, અને ત્યારે તેની ગુરુ વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરે; પરંતુ જો તે શૈક્ષ ષટ્કાયાદિરૂપ અર્થોને યથાસ્થાને જોડી શકતો ન હોય અથવા ઉપરમાં બતાવેલ અપ્રાપ્તાદિ ભાવવાળો હોય, છતાં તે શૈક્ષની ગુરુ વ્રતસ્થાપના કરે તો ગુરુને આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે ગુરુએ ગાથા ૬૧૪માં વર્ણવેલ પ્રાપ્તાદિ ગુણોથી યુક્ત શૈક્ષોની જ વ્રતસ્થાપના કરવી જોઈએ.

ગાથા ૬૧૪ની ટીકામાં 'કથિતે તદર્થે' પદ મૂક્યું, તેનાથી શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ સૂત્રોના અર્થ ગુરુ દ્વારા શિષ્યને કહેવાયે છતે વ્રતસ્થાપના કરવાની છે, એમ નક્કી થાય; અને ગાથા ૬૧૫ની ટીકામાં 'અકથયિત્વા કાયાદીન્' પદ મૂક્યું, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કાયાદિને નહીં કહીને, અર્થાત્ શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ સૂત્રમાં બતાવેલ ષટ્કાયાદિરૂપ અર્થોનું કથન શિષ્ય પાસે નહીં કરીને, વ્રતસ્થાપના કરતા ગુરુને દોષો થાય છે.

આ રીતે ગાથા ૬૧૪-૬૧૫ના કથનથી એ જણાય છે કે વ્રતસ્થાપના પૂર્વે ભણાવાતાં સૂત્રોના પઠનથી નવદીક્ષિતને છકાપના જીવોનો, છ વ્રતોનો અને છ વ્રતોમાં લાગતા અતિચારોનો સમ્યગ્ બોધ કરાવી દેવામાં

આવે છે, જેથી મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવ્યા પછી ષટ્કાયનું અને મહાવ્રતોનું સમ્યક્ પાલન થઈ શકે, તેમ જ વ્રતોમાં થતા અતિથારોનો સમ્યગ્ પરિહાર થઈ શકે. ॥૬૧૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતમાં કહ્યું કે પ્રાપ્તાદિ ગુણોથી યુક્ત શૈક્ષોની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવી જોઈએ. તેથી પ્રશ્ન થાય કે કેટલા પર્યાય વડે શિષ્ય વ્રતસ્થાપનાને ઉચિત શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ સૂત્રો ભણવા માટે પ્રાપ્ત થાય ? તેના સમાધાન અર્થે વ્રતસ્થાપનાની જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિરૂપ કાળમર્યાદા બતાવે છે —

ગાથા :

સેહસ્સ તિત્રિ ભૂમી જહણ્ણ તહ મજ્ઞિમા ય ઉક્કોસા ।
રાઙ્ગિ સત્ત ચઝમાસિઆ ય છમ્માસિગા ચેવ ॥૬૧૬॥

અન્યથાર્થ :

સેહસ્સ=શૈક્ષની તિત્રિ ભૂમી=ત્રણ ભૂમિઓ હોય છે : જહણ્ણ=જઘન્ય તહ મજ્ઞિમા=તથા મધ્યમ ઉક્કોસા ય=અને ઉત્કૃષ્ટ, સત્ત રાઙ્ગિ=સાત રાત-દિવસોવાળી (જઘન્ય), ચઝમાસિઆ ય=અને ચાર મહિનાવાળી (મધ્યમ), છમ્માસિગા ચેવ=અને છ મહિનાવાળી (ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ) છે.

ગાથાર્થ :

શૈક્ષની ત્રણ ભૂમિઓ હોય છે : જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ; સાત રાત-દિવસોવાળી જઘન્ય, ચાર મહિનાવાળી મધ્યમ અને છ મહિનાવાળી ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ છે.

ટીકા :

શિક્ષકસ્ય તિત્ત્વો ભૂમયો ભવન્તિ, જઘન્યા તથા મધ્યમા ઉત્કૃષ્ટા ચ, આસાં ચ માનં રાત્રિન્દિવાનિ સપ્ત ચાતુર્માસિકી ચ ષાણ્માસિકી ચૈવ યથાસંજ્ઞયમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૧૬॥

ટીકાર્થ :

શિક્ષકની=નવદીક્ષિત સાધુની, ત્રણ ભૂમિઓ હોય છે : જઘન્ય તથા મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ; અને આમનું=જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિઓનું, માન=પ્રમાણ, યથાસંખ્ય=ક્રમ પ્રમાણે, સાત રાત્રિ-દિવસો અને ચાર માસ અને છ માસ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૧૬॥

અવતરણિકા :

કા કસ્યેત્યેતદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય શૈક્ષની ત્રણ ભૂમિઓ બતાવી. તેમાંથી કઈ ભૂમિ કોને હોય છે ? એને કહે છે —

ગાથા :

પુલ્વોવદ્વપુરાણે કરણજયદ્વા જહન્નિઆ ભૂમી ।
ઉલ્લોસા ઉ દુમ્મેહં પદુચ્ચ અસ્સદ્ધહાણં ચ ॥૬૧૭॥

અન્યથાર્થ :

પુલ્વોવદ્વપુરાણે=પૂર્વમાં ઉપસ્થાપિત પુરાણવાળા સાધુ હોતે છતે કરણના જય અર્થે જહન્નિઆ=જઘન્ય ભૂમી=ભૂમિ છે, દુમ્મેહં ઉ=વળી દુર્મેધને=મંદબુદ્ધિવાળા નવદીક્ષિત સાધુને, અસ્સદ્ધહાણં ચ=અને અશ્રદ્ધધાનને=અશ્રદ્ધાવાળા નવદીક્ષિત સાધુને, પદુચ્ચ=આશ્રયીને ઉલ્લોસા=ઉત્કૃષ્ટ (ભૂમિ) છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં ઉપસ્થાપિત પુરાણવાળા સાધુ હોતે છતે કરણના જય માટે ઉપસ્થાપનાની જઘન્ય ભૂમિ છે, વળી મંદબુદ્ધિવાળા નવદીક્ષિત સાધુને અને અશ્રદ્ધાવાળા નવદીક્ષિત સાધુને આશ્રયીને ઉપસ્થાપનાની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ છે.

ટીકા :

પૂર્વોપસ્થાપિતપુરાણે-ક્ષેત્રાન્તરપ્રવ્રજિતે કરણજયાર્થ જઘન્યા ભૂમિ: ઉપસ્થાપનાયા:, ઉત્કૃષ્ટા દુર્મેધસં પ્રતીત્ય સૂત્રગ્રહણાભાવાદ્ અશ્રદ્ધધાનં ચ સમ્યગધિગમાભાવાદિતિ ગાથાર્થ: ॥૬૧૭॥

ટીકાર્થ :

ક્ષેત્રાન્તરમાં પ્રવ્રજિત એવા પૂર્વમાં ઉપસ્થાપિત પુરાણવાળા સાધુ હોતે છતે, કરણના જય અર્થે=ઈન્દ્રિયોનો જય કરવા માટે, ઉપસ્થાપનાની જઘન્ય ભૂમિ હોય છે. સૂત્રગ્રહણનો અભાવ હોવાથી દુર્મેધને=મંદબુદ્ધિવાળા નવદીક્ષિત સાધુને, અને સમ્યગ્ અધિગમનો અભાવ હોવાથી અશ્રદ્ધધાનને=શ્રદ્ધારહિત નવદીક્ષિત સાધુને, આશ્રયીને ઉત્કૃષ્ટ છે=ઉપસ્થાપનાની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનમાં દીક્ષિત સાધુ મહાવીરસ્વામી ભગવાનના શાસનમાં આવે ત્યારે, તે સાધુની વ્રતોમાં ફરી ઉપસ્થાપના કરવામાં આવે છે, અને તેવા સાધુ ક્ષેત્રાન્તર પ્રવ્રજિત એવા પૂર્વે ઉપસ્થાપિત પુરાણવાળા કહેવાય છે અર્થાત્ જેમણે મહાવીરસ્વામી ભગવાનના શાસનરૂપ ક્ષેત્રથી અન્ય એવા પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનરૂપ ક્ષેત્રમાં પ્રવ્રજ્યા લીધેલ છે, આથી જેઓની સામાયિકની સાથે પાંચ મહાવ્રતોમાં પણ ઉપસ્થાપના થઈ ગયેલી છે, તેવા પુરાણા=જૂના સાધુઓ, જ્યારે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં આવે છે, ત્યારે કરણના જય માટે અર્થાત્ પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનકાલીન સાધુસામાયારી કરતાં નવા પ્રકારની સાધુસામાયારીનો જય કરવા માટે, તેઓને ઉપસ્થાપનાની સાત રાત-દિવસવાળી જઘન્ય ભૂમિ પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે; અને તે પ્રાપ્ત થઈ જાય ત્યારે તે સાધુઓની ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં ફરી વ્રતસ્થાપના કરવામાં આવે છે.

આશય એ છે કે અત્યાર સુધી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનની મર્યાદાથી તેઓ સંયમ પાળતા હતા, હવે તેમને ભગવાન મહાવીરના શાસનની મર્યાદાથી સંયમ પાળવાનું છે. તેથી ભગવાન મહાવીરના શાસનની મર્યાદાથી સંયમપાલનને અનુકૂળ અભ્યાસ કરવા અર્થે સાત દિવસ-રાત તેઓ તે પ્રકારના આચારો પાળે છે કે જેથી તેમની ઈન્દ્રિયો અને મન તે પ્રકારે સંયમજીવનની ક્રિયાઓ કરવા સમર્થ બને.

આમ, સાત રાત-દિવસની ઉપસ્થાપનાની જઘન્ય ભૂમિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે પૂર્વોપસ્થાપિત પુરાણવાળા સાધુઓમાં પંચમહાવ્રતોની ફરીથી સ્થાપના કરાય છે. આથી આવા સાધુઓને આશ્રયીને ઉપસ્થાપનાની સાત દિવસ-રાતવાળી જઘન્ય ભૂમિની મર્યાદા છે.

'પૂર્વોપસ્થાપિતપુરાણ' શબ્દનો આવો અર્થ હોય તેવું ભાસે છે, કોઈ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળ્યો નથી, માટે ઉચિત અર્થ ગીતાર્થો નક્કી કરે.

વળી, સૂત્ર ધારણ કરવાની શક્તિ અતિમંદ હોવાથી જેઓ શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ શાસ્ત્રો જલદી ભણી શકતા ન હોય, તેવા દુર્મેધાવાળા, અને સૂત્રના અર્થો ગ્રહણ કરવાની વિશેષ શક્તિના અભાવને કારણે અર્થોનો સમ્યગ્બોધ નહીં થવાથી સૂત્રના અર્થોના તાત્પર્યમાં જેઓને વિશેષ રુચિ થઈ ન હોય તેવા અશ્રદ્ધાવાળા સાધુઓને આશ્રયીને, ઉપસ્થાપનાની છ મહિનાવાળી ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ છે, અને તે ભૂમિ પ્રાપ્ત કરી લે ત્યારે જ તે સાધુઓની વ્રતસ્થાપના કરાય.

અહીં 'અશ્રદ્ધાન' પદથી મિથ્યાત્વીનું ગ્રહણ કરવાનું નથી, પરંતુ દીક્ષા લીધા બાદ વિશેષ બુદ્ધિ નહીં હોવાને કારણે જેઓ શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ શાસ્ત્રોના અર્થોનો સમ્યગ્ અભ્યાસ કરી શક્યા નથી, તેથી જેઓને પૃથ્વીકાયાદિ જીવોમાં "આ જીવો છે, તેથી એમની મારે સમ્યગ્પાલના કરવી જોઈએ," તેવા પ્રકારની વિશેષ રુચિ થઈ નથી, તે રૂપ અશ્રદ્ધાવાળા સાધુનું ગ્રહણ કરવાનું છે; જે રુચિ વિશેષ પ્રકારના બોધથી જ થઈ શકે તેમ છે, તોપણ ભગવાનના શાસન પ્રત્યેની રુચિ હોવાથી તે સાધુઓની યોગ્યતાનો નિર્ણય કરીને ગીતાર્થે તેઓને દીક્ષા આપવારૂપ સામાયિક ઉચ્ચરાવેલ છે, માટે આવા સાધુઓમાં મિથ્યાત્વરૂપ અશ્રદ્ધાન પ્રાયઃ સંભવે નહિ. ॥૬૧૭॥

ગાથા :

એવેવ ય મજ્ઞિમિયા અણહિજ્જંતે અસહહંતે અ ।

ભાવિઅમેહાવિસ્સ વિ કરણજયદ્ધાએ મજ્ઞિમિયા ॥૬૧૮॥

અન્યચાર્થ :

એવેવ ય=અને આ રીતે જ=જે રીતે દુર્મેધને અને અશ્રદ્ધાનને આશ્રયીને ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ હોય છે એ રીતે જ, અણહિજ્જંતે અસહહંતે અ=અનધિગત હોતે છતે અને અશ્રદ્ધાન હોતે છતે મજ્ઞિમિયા=મધ્યમ (ભૂમિ) હોય છે. ભાવિઅમેહાવિસ્સ વિ=ભાવિત મેધાવીને પણ કરણજયદ્ધાએ=કરણના જય અર્થે મજ્ઞિમિયા=મધ્યમ (ભૂમિ) હોય છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે દુર્મેધાવાળાને અને અશ્રદ્ધાવાળાને આશ્રયીને ઉપસ્થાપનાની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ હોય છે, એ

રીતે જ અનધિગત હોતે છતે અને અશ્રદ્ધાવાળા હોતે છતે મધ્યમ ભૂમિ હોય છે, અને ભાવિત મેઘાવીને પણ કરણના જય માટે મધ્યમ ભૂમિ હોય છે.

ટીકા :

एवमेव च मध्यमा उपस्थापनाभूमिः अनधिगते अश्रद्धधाने च प्राक्तनाद्विशिष्टतरे(? र) लघुतरा वेति हृदयं, भावितमेधाविनोऽप्यपुराणस्य करणजयार्थं मध्यमैव नवरं लघुतरेति गाथार्थः ॥६१८॥

નોંધ :

ટીકામાં પ્રાક્તનાદ્વિશિષ્ટતરે છે, તેને સ્થાને પ્રાક્તનાદ્વિશિષ્ટતર હોવું જોઈએ; કેમ કે તે ભૂમિનું વિશેષણ છે અને ધર્મસંગ્રહ ગાથા ૧૦૮ની ટીકામાં પણ આ વાતના અનુસંધાનમાં જ “પ્રાક્તનાદ્વિશિષ્ટતર હ્રસ્વતર ચેતિ હૃદયં” એ પ્રકારની પંક્તિ મૂકેલ છે.

★ “ભાવિતમેધાવિનોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે કરણજય માટે ભાવિત મેઘાવી ન હોય તેવા શૈક્ષને તો મધ્યમ ભૂમિ છે, પરંતુ અપુરાણવાળા ભાવિત મેઘાવી શૈક્ષને પણ મધ્યમ ભૂમિ છે.

ટીકાર્થ :

અને આ રીતે જ શૈક્ષ અનધિગત હોતે છતે અને અશ્રદ્ધધાન હોતે છતે પ્રાક્તનથી=પૂર્વગાથામાં બતાવેલ જઘન્ય ભૂમિ અને ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિથી, વિશિષ્ટતર અને લઘુતર એવી મધ્યમ ઉપસ્થાપનાની ભૂમિ છે. પ્રાક્તનાદ્વિશિષ્ટતર લઘુતર વા એ પ્રકારનું પદ હૃદય છે અર્થાત્ મૂળગાથામાં રહેલ મજ્ઞિમિયાના વિશેષણરૂપે અધ્યાહાર છે.

અપુરાણવાળા ભાવિત મેઘાવીને પણ કરણના જય અર્થે મધ્યમ ભૂમિ જ હોય છે, ફક્ત લઘુતર છે અર્થાત્ અનધિગત અને અશ્રદ્ધધાન શૈક્ષને જે મધ્યમ ભૂમિ હોય છે, તેના કરતાં ભાવિત મેઘાવી શૈક્ષને લઘુતર મધ્યમ ભૂમિ હોય છે, આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શસ્ત્રપરિજ્ઞાટિ શાસ્ત્રો ભણેલા હોવા છતાં તે સૂત્રોના અર્થનો તેવો બોધ કરવાની વિશેષ શક્તિનો અભાવ હોવાથી જેઓને જિનવચન પ્રત્યે વિશેષ શ્રદ્ધા પ્રગટી નથી, તેવા શ્રદ્ધારહિત શૈક્ષોને આશ્રયીને વ્રતસ્થાપનાની મધ્યમ ભૂમિ છે, જે મધ્યમ ભૂમિ જઘન્ય ભૂમિની અપેક્ષાએ ગુરુતર અને ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિની અપેક્ષાએ લઘુતર હોય છે; કેમ કે ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિના અધિકારી સાધુની જેવી મંદબુદ્ધિ છે તેના કરતાં આ સાધુઓની કંઈક ઓછી મંદબુદ્ધિ છે, અને જઘન્ય ભૂમિના અધિકારી સાધુની જેમ આ શૈક્ષો પૂર્વોપસ્થાપિત પુરાણવાળા નથી.

વળી, જેઓ પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનમાં ઉપસ્થાપિત થઈને આવેલા ન હોય, પરંતુ જેમણે મહાવીર સ્વામી ભગવાનના શાસનમાં જ દીક્ષા લીધી હોય, અને જેઓ સૂત્રો, સૂત્રના અર્થો અને તે અર્થોના ગુરુએ કહેલ તાત્પર્યનો જલદી બોધ કરી શકે છે, તેવા અપુરાણા, ભાવિત અને બુદ્ધિશાળી પણ શૈક્ષોને વ્રતસ્થાપના પૂર્વે મધ્યમ ભૂમિ પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે; ફક્ત તેઓની મધ્યમ ભૂમિ અનધિગત અને અશ્રદ્ધાવાળા શૈક્ષો કરતાં નાની હોય છે, અને આવા ભાવિત મેઘાવી પણ શૈક્ષોને જઘન્ય ભૂમિ હોતી નથી; કેમ કે સાત રાત-દિવસની જઘન્ય ભૂમિ સ્વેચ્છાન્તર પ્રવ્રજિત હોવાને કારણે પૂર્વોપસ્થાપિત પુરાણવાળા સાધુઓને માટે જ છે.

પૂર્વના કાળમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરીને સાધુ સૂત્ર અને અર્થો દ્વારા સંયમને અનુકૂળ ક્રિયા કરવાના અભ્યાસવાળા થઈ જાય, ત્યારબાદ તે સાધુની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવામાં આવતી હતી, જેથી મહાવ્રતોની મર્યાદા તે સાધુ સમજેલા હોવાથી વ્રતપાલનમાં સ્ખલના વગર સમ્યગ્ચલન કરી શકે. ॥૬૧૮॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૧૬થી ૬૧૮માં શૈક્ષની ઉપસ્થાપનાની ત્રણ ભૂમિઓ વર્ણવી. હવે તે તે ભૂમિઓને પ્રાપ્ત થયા ન હોય તેવા શૈક્ષની વ્રતસ્થાપના કરવામાં ગુરુને પ્રાપ્ત થતા દોષો કહે છે —

ગાથા :

एअं भूमिमपत्तं सेहं जो अंतरा उवद्वावे ।
सो आण अणवत्थं मिच्छत्त विराहणं पावे ॥६१९॥

અન્યવાર્થ :

एअं=આ=ગાથા ૬૧૬ થી ૬૧૮ સુધીમાં બતાવી એ, ભૂમિમપત્તં સેહં=ભૂમિને અપ્રાપ્ત શૈક્ષને જો=જે અંતરા=વચમાં ઉવદ્વાવે=ઉપસ્થાપે છે, સો=તે આણ અણવત્થં=આજ્ઞાને=આજ્ઞાભંગને, અનવસ્થાને, મિચ્છત્ત વિરાહણં=મિથ્યાત્વને, વિરાધનાને પાવે=પ્રાપ્ત કરે છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૬૧૬ થી ૬૧૮ સુધીમાં બતાવી એ ભૂમિને અપ્રાપ્ત શૈક્ષને જે ગુરુ વચમાં ઉપસ્થાપે છે, તે ગુરુ આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

एताम्=અનન્તરોદિતાં ભૂમિમપ્રાપ્તં સન્તં શિક્ષકં યઃ અન્તર એવોપસ્થાપયતિ, સ કિમિત્યાહ-સઃ=ઇત્થંભૂતો ગુરુઃ આજ્ઞામનવસ્થાં મિથ્યાત્વં વિરાધનાં-સંયમાત્મભેદાં પ્રાપ્નોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૧૯॥

ટીકાર્થ :

આ=પૂર્વમાં કહેવાયેલી, ભૂમિને અપ્રાપ્ત છતા શિક્ષકને=નવદીક્ષિત સાધુને, જે વચમાં જ ઉપસ્થાપે છે, તે શું? એથી કહે છે- તે=આવા પ્રકારના ગુરુ, આજ્ઞાને=આજ્ઞાભંગને, અનવસ્થાને, મિથ્યાત્વને, સંયમ અને આત્માના ભેદવાળી વિરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વડીદીક્ષા આપવાની ત્રણ ભૂમિકાઓ છે. તે ભૂમિકાને પ્રાપ્ત ન થયેલ હોય તેવા સાધુને વડીદીક્ષા આપવાથી ગુરુને ચાર દોષો થાય છે, તે આ પ્રમાણે-

- (૧) ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો હોવાથી આજ્ઞાભંગ દોષ થાય,
- (૨) અપ્રાપ્તભૂમિકાવાળા શૈક્ષને વડીદીક્ષા આપતા ગુરુને જોઈને તેમની શિષ્યપરંપરામાં પણ અપ્રાપ્તભૂમિકાવાળા શૈક્ષોને વડીદીક્ષા આપવાનો અયોગ્ય વ્યવહાર શરૂ થાય, તેથી અનવસ્થાદોષ થાય,

(૩) ભગવાનની આજ્ઞા પ્રત્યે અનાદર હોવાથી ગુરુને મિથ્યાત્વ દોષ થાય,

(૪) અપ્રાપ્ત ભૂમિકાવાળા શૈક્ષને દીક્ષા આપવાથી સંયમવિરાધના અને આત્મવિરાધના થાય, તેથી વિરાધના દોષ થાય. ॥૬૧૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને અપ્રાપ્ત શૈક્ષને વડીદીક્ષા આપે તો ગુરુને આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. હવે વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત શૈક્ષને વડીદીક્ષા ન આપે, તોપણ ગુરુને પ્રાપ્ત થતા દોષો બતાવે છે -

ગાથા :

રાગેણ વ દોસેણ વ પત્તે વિ તહા પમાયઓ ચેવ ।

જો વિ ણ ઉદ્ધાવેઈ સો પાવડ આળમાઈણિ ॥૬૨૦॥

અન્યવાર્થ :

રાગેણ વ દોસેણ વ=રાગથી અથવા દ્વેષથી, તહા પમાયઓ=અને પ્રમાદથી પત્તે વિ=પ્રાપ્તને પણ=ભૂમિને પ્રાપ્ત પણ શૈક્ષોને, જો વિ ણ ઉદ્ધાવેઈ=જે પણ (ગુરુ) ઉપસ્થાપતા નથી, સો=તે આળમાઈણિ=આજ્ઞાદિને=આજ્ઞાભંગાદિ દોષોને, પાવડ=પ્રાપ્ત કરે છે.

★ 'ચેવ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

રાગથી અથવા દ્વેષથી અને પ્રમાદથી, ભૂમિને પ્રાપ્ત પણ શૈક્ષોને જે પણ ગુરુ ઉપસ્થાપતા નથી, તે ગુરુ આજ્ઞાભંગાદિ દોષોને પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

રાગેણ વા શિક્ષકાન્તરે દો(?દ્વે)ષેણ વા તત્ર પ્રાપ્તાનપિ શિક્ષકાન્ તથાઽપિ(?તથા) પ્રમાદતશ્ચૈવ યોઽપિ ગુરુર્નોપસ્થાપયતિ, સ પ્રાપ્નોત્યાજ્ઞાદીન્યેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૨૦॥

નોંધ :

ટીકામાં દોષેણ ને સ્થાને દ્વેષેણ હોય તેમ ભાસે છે, તેમ જ તથાઽપિ છે, તેમાં મૂળગાથા પ્રમાણે 'અપિ' વધારાનો ભાસે છે.

★ "યોઽપિ"માં 'અપિ'થી એ કહેલું છે કે જે ગુરુ અપ્રાપ્ત ભૂમિવાળા શૈક્ષોને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપે છે, તે ગુરુ તો આજ્ઞાભંગાદિ દોષો પ્રાપ્ત કરે જ છે; પરંતુ જે પણ ગુરુ પ્રાપ્ત ભૂમિવાળા પણ શૈક્ષોને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપતા નથી, તે પણ ગુરુ આજ્ઞાભંગાદિ દોષો પ્રાપ્ત કરે છે.

★ "પ્રાપ્તાનપિ"માં 'અપિ'થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે અપ્રાપ્ત શૈક્ષોને તો વ્રતોમાં ન જ ઉપસ્થાપે, પરંતુ પ્રાપ્ત પણ શૈક્ષોને જે પણ ગુરુ વ્રતોમાં ન ઉપસ્થાપે, તે ગુરુને આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે.

ટીકાર્થ :

શિક્ષકાન્તરમાં=અન્ય શિક્ષક ઉપર, રાગથી અથવા ત્યાં=તે શિક્ષક ઉપર, દ્વેષથી અને પ્રમાદથી પ્રાપ્ત પણ શિક્ષકોને જે પણ ગુરુ વ્રતોમાં ઉપસ્થાપતા નથી, તે ગુરુ આજ્ઞાદિને જ=આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષોને જ, પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભૂમિકાને પ્રાપ્ત નહીં થયેલ અન્ય શિષ્ય ઉપરના રાગને કારણે, ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થયેલ આ શિષ્ય તેનાથી પર્યાયથી મોટો ન થઈ જાય તેવા આશયથી, જે ગુરુ આને વડીદીક્ષા આપતા નથી; અથવા તો અધિકારને પ્રાપ્ત થયેલ શિષ્ય ઉપર દ્વેષ હોવાથી જે ગુરુ તેને વડીદીક્ષા આપતા નથી, અથવા તો પોતાના પ્રમાદન કારણે જે ગુરુ પ્રાપ્ત પણ શૈક્ષને વડીદીક્ષા આપતા નથી, તે ગુરુ આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષોને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૬૨૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૧૧માં બતાવેલા ત્રણ પદાર્થોમાંથી વ્રતો સંસારક્ષયનો હેતુ કેવી રીતે છે, તે ગાથા ૬૧૨માં બતાવીને ગાથા ૬૧૩-૬૧૪માં વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય જીવોના ગુણો બતાવ્યા. ત્યાર પછી ગાથા ૬૧૫માં આવા ગુણોથી રહિત શૈક્ષની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરતા ગુરુને પ્રાપ્ત થતા દોષો બતાવ્યા. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે શૈક્ષની કેટલા સમય પછી વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરાય ? તેથી શૈક્ષની યોગ્યતા અનુસાર ઉપસ્થાપનાની જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ, એમ ત્રણ ભૂમિરૂપ કાળમર્યાદા ગાથા ૬૧૬થી ૬૧૮માં બતાવી. ત્યાર પછી ગાથા ૬૧૯માં તે ભૂમિને અપ્રાપ્ત શૈક્ષની ઉપસ્થાપના કરવામાં ગુરુને પ્રાપ્ત થતા દોષો બતાવ્યા, અને ત્યારબાદ ગાથા ૬૨૦માં ભૂમિને પ્રાપ્ત શૈક્ષની ઉપસ્થાપના નહીં કરવામાં પણ ગુરુને પ્રાપ્ત થતા દોષો બતાવ્યા. આ રીતે કેવા શૈક્ષોની વ્રતસ્થાપના કરવી, તેનું વર્ણન સમાપ્ત થયું.

હવે પિતા-પુત્રાદિને આશ્રયીને વડીદીક્ષાના ક્રમવિષયક ૧૪ પૂર્વધર એવા પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામી આદિ પૂર્વાચાર્યો વડે જે વ્યવસ્થા કહેવાઈ છે, તે વ્યવસ્થા બતાવવાની ગ્રંથકાર પ્રતિજ્ઞા કરે છે —

ગાથા :

પિઅપુત્તમાઈઆણં પત્તાપત્તાણમિત્થ જો ભણિઓ ।

પુવ્વાયરિહિં કમો તમહં વોચ્છં સમાસેણં ॥૬૨૧॥

અન્વયાર્થ :

ઇત્થ=અહીં=વ્રતસ્થાપનાના અધિકારમાં, પત્તાપત્તાણં પિઅપુત્તમાઈઆણં=પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત એવા પિતા-પુત્ર વગેરેનો જો કમો=જે ક્રમ પુવ્વાયરિહિં=પૂર્વાચાર્યો વડે ભણિઓ=કહેવાયો છે, તં=તેને=તે ક્રમને, સમાસેણં=સમાસથી=સંક્ષેપથી, અહં=હું વોચ્છં=કહીશ.

ગાથાર્થ :

વ્રતસ્થાપનાના અધિકારમાં પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત એવા પિતા-પુત્ર વગેરેનો જે ક્રમ પૂર્વાચાર્યો વડે કહેવાયો છે, તે ક્રમને સંક્ષેપથી હું કહીશ.

ટીકા :

પિતૃપુત્રાદીનાં પ્રાપ્તાપ્રાપ્તાનામત્ર અધિકારે યો ભણિતઃ પૂર્વાચાર્યૈઃ-ભદ્રબાહુસ્વામ્યાદિભિઃ ક્રમસ્તમહં વક્ષ્યે સમાસેન સદ્વિક્ષમરુચિસત્ત્વાનુગ્રહાયૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૨૧॥

★ “પિતૃપુત્રાદીનાં”માં ‘આદિ’ પદથી રાજા-મંત્રી, માતા-પુત્રી, રાણી-દાસી વગેરેનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

આ અધિકારમાં પ્રાપ્ત-અપ્રાપ્ત એવા પિતા-પુત્રાદિનો પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામિ આદિ પૂર્વાચાર્યો વડે જે ક્રમ કહેવાયો છે, તે ક્રમને હું સંક્ષિપ્તરુચિવાળા જીવોના અનુગ્રહ માટે જ સમાસથી=સંક્ષેપથી, કહીશ. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે વ્રતસ્થાપના માટેની જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિ બતાવી, ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે પિતા-પુત્રએ સાથે દીક્ષા લીધી હોય અને પિતા કરતાં પુત્ર પટુ બુદ્ધિવાળો હોય, તો વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે, અને પિતાની તેવી પ્રજ્ઞા ન હોય તો પુત્રએ જેટલા કાળમાં પ્રાપ્ત કરી, તેટલા કાળમાં પિતા વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત ન કરી શકે. તેવા સમયે જો પુત્રને વડીદીક્ષા પહેલાં આપવામાં આવે અને પિતાને પાછળથી આપવામાં આવે તો પિતા કરતાં પુત્ર પર્યાયથી મોટો થઈ જાય. તેથી આવા પ્રસંગે શું કરવું જોઈએ, તેના સમાધાનરૂપે પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામી વગેરેએ જે ક્રમ કહ્યો છે, તે ક્રમને હું સંક્ષેપરુચિવાળા જીવોના અનુગ્રહ માટે જ સંક્ષેપથી કહીશ, એ પ્રકારની ગ્રંથકાર પ્રતિજ્ઞા કરે છે. ॥૬૨૧॥

ગાથા :

પિયપુત્ત્રં ચ્ચુદ્ધુ થેરે ચ્ચુદ્ધુ થેરે અપાવમાણમ્મિ ।

સિઘ્નિચ્ચાવણ પન્નવણા દિદ્ધંતો દંડિઆઈ ॥૬૨૨॥

ટીકા :

અત્ર વૃદ્ધવ્યાખ્યા-દો પિતૃપુત્તા પવ્વડયા, જઇ તે દો વિ જુગવં પત્તા તો જુગવં ઉવદ્ધાવિજ્જંતિ । અહ ‘ચ્ચુદ્ધુ’તિ ચ્ચુદ્ધુ સુત્તાદીર્હિ અપત્તે ‘થેરે’ત્તિ થેરે સુત્તાર્હિ પત્તે થેરસ્સ ઉવદ્ધાવણા, ‘ચ્ચુદ્ધુ’ત્તિ જઇ પુણ ચ્ચુદ્ધુગો સુત્તાર્હિ પત્તો થેરે પુણ અપાવમાણમ્મિ તો જાવ સુજ્ઞંતો ઉવદ્ધાવણાદિણો એતિ તાવ થેરો પયત્તેણ સિઘ્નિચ્ચાવિજ્જજ્ઞ, જદિ પત્તો જુગવમુવદ્ધાવિજ્જંતિ, અહ તદ્ધા વિ ણ પત્તો થેરો તાહે ઇમા વિહી ।

નોંધ :

(૧) અહીં ગાથા ૬૨૨-૬૨૩ અતિ ટૂંકાણમાં છે, માટે માત્ર શબ્દનો અર્થ કરવાથી શાબ્દબોધ થાય નહિ. તેથી મૂળગાથાના તે તે શબ્દને ગ્રહણ કરીને ટીકાને આશ્રયીને અર્થ લખેલ છે. માટે વિજ્ઞાસુએ તે પ્રમાણે જોડવા ચત્ત કર્યો.

(૨) દંડિક — દંડ કરે તે દંડિક=રાજા.

(૩) ગાથા ૬૨૩ની ટીકામાં 'અણુણાએ ખુદું ઉવદ્ધાવેતિ' એટલું ગાથા ૬૨૩ના પ્રથમ પાદમાં રહેલ થેરેણ અણુણાએ નો અર્થ કરેલ છે, અને 'અહ થી મણ્ણસિ' સુધીમાં ગાથા ૬૨૨ના ઉત્તરાર્ધમાં રહેલ પન્નવણા વિદુંતો દંડિઆઈ એ પદનો ખુલાસો કરેલ છે, અને ત્યારપછીની ગાથા ૬૨૩ની સર્વ ટીકામાં મૂળગાથાના ઉવદ્ધાવણે થી જાહીઅં સુધીના ત્રણેય પાદનો અર્થ કરેલ છે.

અન્યચાર્ય/ટીકાર્થ :

પિયપુત્ત=દો.....ઉવદ્ધાવિજ્જંતિ પિતા અને પુત્ર બે પ્રવ્રજિત થયા, જો તે બંને પણ એક સાથે પ્રાપ્ત થાય=ઉપસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત થાય, તો એક સાથે ઉપસ્થાપના કરાય છે.

ખુદ્ધુ થેરે=અહ.....ઉવદ્ધાવણા હવે કુલ્લક=પુત્ર, સૂત્રાદિ વડે અપ્રાપ્ત હોતે છતે અને સ્થવિર=પિતા, સૂત્રાદિ વડે પ્રાપ્ત હોતે છતે, સ્થવિરની=પિતાની, ઉપસ્થાપના થાય છે.

ખુદ્ધુગ થેરે અપાવણમ્મિ સિવ્વિઆવણ=કુલ્લક પ્રાપ્ત હોય અને સ્થવિર અપ્રાપ્ત હોતે છતે શિક્ષાપન. ખુદ્ધુગ.....જુગવમુવદ્ધાવિજ્જંતિ વળી જો કુલ્લક=પુત્ર, સૂત્રાદિ વડે પ્રાપ્ત હોય, વળી સ્થવિર=પિતા, સૂત્રાદિ વડે અપ્રાપ્ત હોતે છતે, ત્યારપછી જ્યાં સુધી શુદ્ધ એવો ઉપસ્થાપનાનો દિવસ આવે, ત્યાં સુધી સ્થવિર=પિતા, પ્રયત્નથી શિખવાડાય છે. જો પ્રાપ્ત થાય=પિતા શુદ્ધ દિવસ આવે ત્યાં સુધીમાં પ્રાપ્ત થાય, તો એક સાથે ઉપસ્થાપના કરાય છે. અહ.....વિહી હવે તોપણ=તેટલા કાળમાં પણ, સ્થવિર=પિતા, પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યારે આ વિધિ છે.

ગાથા :

થેરેણ અણુણાએ ઉવદ્ધાવણિચ્છે વ ઠંતિ પંચાહં ।

તિપણમણિચ્છેઽવુવરિં વત્થુસહાવેણ જાહીઅં ॥૬૨૩॥

ટીકા :

અણુણાએ ખુદું ઉવદ્ધાવેતિ, અહ નેચ્છઈ થેરો તાહે પણ્ણવિજ્જઈ દંડિયવિદુંતેણ, આદિસદાઓ અમચ્ચાઈ, જહાં એગો રાયા રજ્જપરિભ્મદ્ધો સપુત્તો અણ્ણરાયાણમોલગ્ગિઅમાદત્તો, સો રાયા પુત્તસ્સ તુદ્ધો, તં સે પુત્તં રજ્જે ઠાવિતુમિચ્છઈ, કિં સો પિયા ણાણુજાણઈ ?, એવં તવ જઈ પુત્તો મહવ્વયરજ્જં પાવઈ કિં ણ મણ્ણસિ ? એવં પિ પણ્ણવિઓ જઈ નિચ્છઈ તાહે ચઠતિ(ઠવતિ)પંચાહં, પુણો વિ પણ્ણવિજ્જઈ, અણિચ્છે પુણો વિ પંચાહં, પુણો વિ પણ્ણવિજ્જઈ, અણિચ્છે પંચાહં ઠંતિ, એવતિએણ કાલેણ જઈ પત્તો જુગવમુવદ્ધાવણા, અઓ પરં થેરે અણિચ્છે વિ ખુદ્ધો ઉવદ્ધાવિજ્જઈ, અહવા 'વત્થુસહાવેણ જાહીઅં'તિ વત્થુસ્સ સહાવો વત્થુસહાવો, માણી અહં પુત્તસ્સ ઓમયરો કજ્જામિ ત્તિ ડિણ્ણવિચ્છમિજ્જા, ગુરુસ્સ ખુદ્ધુસ્સ વા પઓસં ગચ્છિજ્જા, તાહે તિણ્ણ વિ પંચાહાણં પરઓ વિ સંચિવ્વિચ્છઈ જાવ અહીયં તિ ગાથાર્થ : ॥૬૨૨/૬૨૩॥

અન્યચાર્ય/ટીકાર્થ :

થેરેણ અણુણાએ=અણુણાએ ખુદું ઉવદ્ધાવેતિ સ્થવિર વડે=પિતા વડે, અનુશા અપાયે છતે કુલ્લકને=પુત્રને, ઉપસ્થાપે.

દંડિઆઈં દિદુંતો પત્રવળા=દંડિકાદિ દંષ્ટાંતથી પ્રજ્ઞાપના. અહ.....મળણસિ ? હવે સ્થવિર ઈચ્છે નહીં=પિતા પુત્રને ઉપસ્થાપવા ઈચ્છે નહિ, ત્યારે દંડિકના દંષ્ટાંત વડે પ્રજ્ઞાપના કરાય છે=પિતાને સમજાવાય છે. 'આદિ' શબ્દથી=ગાથા ૬૨૨ના અંતે રહેલ "દંડિઆઈં"માં 'આદિ' શબ્દથી, અમાત્ય આદિ ગ્રહણ કરાય છે. હવે તે દંષ્ટાંત જ બતાવે છે — જે રીતે રાજ્યથી પરિભ્રષ્ટ એક રાજાએ પુત્ર સહિત અન્ય રાજાની સેવા કરવા માટે આરંભ કર્યો, તે રાજા રાજ્યભ્રષ્ટ રાજાના પુત્ર ઉપર તુષ્ટ થયો, તે રાજા તે પુત્રને=રાજ્યભ્રષ્ટ રાજાના પુત્રને, રાજ્ય ઉપર સ્થાપવા માટે ઈચ્છે છે, તો શું તે પિતા અનુજ્ઞા ન આપે=તે રાજ્યભ્રષ્ટ રાજા પોતાના પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપવાની અનુજ્ઞા ન આપે ? એ રીતે જો તારો પુત્ર મહાવ્રતરૂપી રાજ્યને પામે છે, તો કેમ તું નથી માનતો ?

ઊવદ્વણિચ્છે વ પંચાહં ઠંતિ તિપળમણિચ્છેઽવુવરિ=પિતાની ઉપસ્થાપનાની અનિચ્છામાં પાંચ દિવસ સ્થાપે, ત્રણ વખત પાંચ દિવસ ઉપર પિતાની અનિચ્છામાં પણ વ્રતોમાં સ્થાપે. एवं पि..... खड्डो ઊવદ્વાવિજ્જઙ્ગ આ રીતે પણ પ્રજ્ઞાપિત જો ઈચ્છે નહીં=ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે પણ દંષ્ટાંતથી સમજાવાયેલો પિતા જો પુત્રની વ્રતસ્થાપના કરવા માટે ઈચ્છે નહિ, ત્યારે પાંચ દિવસ સ્થાપે=પુત્રને પાંચ દિવસ વ્રતસ્થાપના કર્યા વગરનો રાખે, તે પિતા પાંચ દિવસમાં તૈયાર થઈ જાય તો સાથે ઉપસ્થાપના કરે, અને પાંચ દિવસમાં તૈયાર ન થાય, તો ફરી પણ પિતાને સમજાવે; પિતાની અનિચ્છામાં ફરી પણ પાંચ દિવસ પુત્રને ઉપસ્થાપના કર્યા વગરનો રાખે. જો પાંચ દિવસમાં પિતા તૈયાર થઈ જાય તો સાથે ઉપસ્થાપના કરે, પરંતુ તૈયાર ન થાય, તો ફરી પણ પિતાને સમજાવે; પિતાની અનિચ્છામાં પાંચ દિવસ સ્થાપે=પુત્રને ઉપસ્થાપના કર્યા વગરનો રાખે. આટલા કાલ વડે=પંદર દિવસમાં, જો પિતા પ્રાપ્ત થાય તો એક સાથે ઉપસ્થાપના કરાય છે; પરંતુ પિતા સૂત્રાદિ વડે પ્રાપ્ત ન થઈ શકે તો હવે પછી સ્થવિર અનિચ્છાવાળા પણ હોતે છતે ક્ષુલ્લક=પુત્ર, વ્રતોમાં ઉપસ્થપાય છે.

વત્થુસહાવેળ જાઽહીઅં=અહવા.....અહીયં કારણવિશેષને આશ્રયીને અન્ય વિકલ્પ બતાવવા માટે અહવા થી કહે છે — વસ્તુનો સ્વભાવ એ વસ્તુસ્વભાવ. માની=અહંકારી પિતા, “હું પુત્રથી નાનો કરાઉં છું”, એથી દીક્ષા છોડી દે, અથવા ગુરુ ઉપર કે ક્ષુલ્લક ઉપર પ્રદ્વેષને પામે=દ્વેષ કરે, ત્યારે ત્રણેય પણ પાંચ દિવસોની પછી પણ જ્યાં સુધી પિતા ભણી લે ત્યાં સુધી સ્થાપે=પુત્રને વડીદીક્ષા આપ્યા વગરનો રાખે. તિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કાળની હાનિ હોવાને કારણે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ જીવોમાં કાષાયિક ભાવો વર્તતા હોય છે. તેને સામે રાખીને પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામી વગેરે પૂર્વાચાર્યોએ પિતા-પુત્ર વગેરેની વ્રતસ્થાપના વિષયક આ પ્રમાણે મર્યાદા મૂકી છે-

જો પિતા-પુત્ર સાથે પ્રવ્રજિત થાય અને ઉપસ્થાપનાની ભૂમિને સાથે પ્રાપ્ત કરી લે તો ગુરુ બંનેની સાથે જ વ્રતસ્થાપના કરે. હવે જો પુત્ર કરતાં પિતા જલદી ભણી લે તો પિતાની ઉપસ્થાપના પ્રથમ કરે, અને પુત્ર જ્યારે ભણીને તૈયાર થાય ત્યારે ઉપસ્થાપના કરે; પરંતુ પુત્ર અધિક સામર્થ્યવાળો હોવાથી જલદી ભણી

લે અને પિતા તેટલા સમયમાં ભણી ન શકે, તો ઉપસ્થાપના માટેનો જે દિવસ સારો આવતો હોય, તે દિવસ સુધી પિતાને જલદી ભણાવવા યત્ન કરે, અને તે દિવસ સુધીમાં જો પિતા ભણી લે તો પુત્ર સાથે જ તેની વ્રતસ્થાપના કરે; પરંતુ જો પિતાને જલદી ભણાવવા પ્રયત્ન કરવા છતાં જલદી ભણી ન શકે તો ગુરુ પિતાને દંડિકાદિના દૃષ્ટાંત દ્વારા આ પ્રમાણે સમજાવે -

રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલ એક રાજા પુત્ર સહિત અન્ય રાજાની સેવા કરવા માટે પ્રવૃત્ત થયો, અને તે રાજા રાજ્યભ્રષ્ટ રાજાના પુત્ર પર સંતુષ્ટ થયો, તેથી તે રાજા તેના પુત્રને રાજ્ય આપવા ઈચ્છે છે, તો શું તે રાજ્યભ્રષ્ટ રાજા પોતાના પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપવાની રજા ન આપે ? અર્થાત્ આપે જ. તે રીતે તારા પુત્રને પાંચ મહાવ્રતોરૂપી રાજ્ય ઉપર સ્થાપવા અમે ઈચ્છીએ છીએ, તો તું કેમ રજા આપતો નથી ?

આનાથી એ ફલિત થાય કે સાધુમાં પાંચ મહાવ્રતોની ઉપસ્થાપના કર્યા પછી આરાધક સાધુ પ્રાયઃ ઊંચા સંયમસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, જે મહાકલ્યાણના કારણભૂત એવા રાજ્ય ઉપર સ્થાપનાતુલ્ય છે.

આ પ્રકારના દંડિકના, અમાત્યાદિના દૃષ્ટાંતથી પિતાને સમજાવીને પુત્રને વડીદીક્ષા આપે; પરંતુ દંડિક, અમાત્યાદિના દૃષ્ટાંતથી પણ પિતા ન માને, તો પાંચ દિવસનો વિલંબ કરી પિતાને શીઘ્ર ભણાવવા યત્ન કરે. આમ ત્રણ વખત પાંચ-પાંચ દિવસ પુત્રને ઉપસ્થાપ્યા વગરનો રાખીને પિતાને ભણાવવા માટે યત્ન કરવા છતાં પિતા ભણી ન શકે, તો પિતાની સંમતિ વગર પણ પુત્રને ગુરુ વડીદીક્ષા આપે.

આમ કરવાથી પિતાને ક્ષણભર અસંતોષ થાય તોપણ બીજો ખાસ કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો ન હોય તો ગુરુ પિતાની રજા વગર પણ પુત્રને વડીદીક્ષા આપે; પરંતુ જો પિતારૂપ વસ્તુનો સ્વભાવ અભિમાની હોય, જેના કારણે પુત્રને વડીદીક્ષા આપવાથી પિતા સંયમ છોડી દે, અથવા તો ગુરુ કે પુત્ર પ્રત્યે દ્વેષ કરે તેમ હોય, તો તેવા દોષના નિવારણ માટે જ્યાં સુધી પિતા ભણી ન લે ત્યાં સુધી પુત્રને વડીદીક્ષા ન આપે; અને પિતા ભણી લે, ત્યારે ગુરુ બંનેની સાથે વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરે. ॥૬૨૨/૬૨૩॥

અવતરણિકા :

પરાભિપ્રાયમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વની બે ગાથામાં પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામી આદિ પૂર્વાચાર્યો દ્વારા સ્થપાયેલ વ્રતસ્થાપનાવિષયક વિશેષ ક્રમ બતાવ્યો, ત્યાં પરના અભિપ્રાયને કહે છે -

ગાથા :

इय जोऽपणवणिज्जो कहण्णु सामाइअं भवे तस्स ? ।

असइ अ इमंमि नाया जुत्तोवद्वावणा णेवं ॥६२४॥

અન્યાર્થ :

इय=આ રીતે=પ્રાપ્ત પણ પુત્રને વ્રતોમાં સ્થાપવાની પિતા અનુજ્ઞા આપે નહીં એ રીતે, जो=જે અપणवणिज्जो=અપ્રજ્ઞાપનીય છે, तस्स=તેને कहण्णु=ખરેખર કેવી રીતે सामाइअं=સામાયિક भवे=થાય ?

ઇમંમિ અ અસફ=અને આ=સામાયિક, નહીં હોતે છતે નાયા=ન્યાયથી એવં=આ રીતે ઉવદ્ધવણા=(પિતાની) ઉપસ્થાપના યુક્તા ણ=યુક્ત નથી.

ગાથાર્થ :

પ્રાપ્ત પણ પુત્રને વ્રતોમાં સ્થાપવાની પિતા અનુજ્ઞા આપે નહીં, એ રીતે જે પિતા અપ્રજ્ઞાપનીય છે, તેને ખરેખર સામાયિક કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય; અને સામાયિક નહીં હોતે છતે શાસ્ત્રાનુસારે આ રીતે પિતાની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવી યોગ્ય નથી.

ટીકા :

ઇયં=એવં ય: અપ્રજ્ઞાપનીય: સાધુવચનમપિ ન બહુ મન્યતે, કથં નુ સામાયિકં-સર્વત્ર સમભાવલક્ષણં ભવેત્ તસ્ય ? નૈવેત્યર્થ: , અસતિ ચાઽસ્મિન્=સામાયિકે ન્યાયાત્=શાસ્ત્રાનુસારેણ યુક્તા ઉપસ્થાપના ન એવં પચ્છાહાદિત્યાગેનેતિ ગાથાર્થ: ॥૬૨૪॥

★ “સાધુવચનમપિ”માં ‘અપિ’ એ કહેવું છે કે જે અન્યના વચનને તો માનતા નથી, પરંતુ સાધુના વચનને પણ બહુમાનતા નથી, તેવા અપ્રજ્ઞાપનીય છે.

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પિતા કરતાં પહેલાં ભૂમિને પ્રાપ્ત થયેલ પુત્રની વ્રતસ્થાપના કરવા માટે ગુરુ દ્વારા સમજાવાયેલ પણ પિતા અનુજ્ઞા ન આપે એ રીતે, અપ્રજ્ઞાપનીય એવા જે પિતા, સાધુના વચનને પણ બહુમાનતા નથી, તેને=તે અપ્રજ્ઞાપનીય પિતાને, ખરેખર સર્વત્ર સમભાવસ્વરૂપ સામાયિક કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય; અને આ=સામાયિક, નહીં હોતે છતે, ન્યાયથી=શાસ્ત્રાનુસારથી, પાંચ દિવસ વગેરેના ત્યાગ દ્વારા આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, ઉપસ્થાપના=અપ્રજ્ઞાપનીય નવદીક્ષિત પિતાની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના, યુક્ત નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દીક્ષા શ્રદ્ધ કરતી વખતે સામાયિકચારિત્ર ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે, અને સામાયિક સર્વત્ર સમભાવરૂપ છે. તેથી સમભાવવાળા સાધુને મોક્ષ અને મોક્ષના ઉપાયમાત્રની જ ઈચ્છા હોય છે, તે સિવાય અન્ય કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા હોતી નથી, માટે સાધુ મોક્ષના ઉપાયમાં પ્રવૃત્તિ કરવા અર્થે ગુણવાનને પરતંત્ર રહે છે; આમ છતાં ગીતાર્થથી પણ અપ્રજ્ઞાપનીય એવા જે નવદીક્ષિત પિતા, સાધુવચનને પણ માનતા ન હોય, તેમનામાં અપ્રજ્ઞાપનીયતાને કારણે સમભાવ તો નથી, પરંતુ પોતે નાના ન થઈ જાય તેવી પક્ષપાતવાળી મનોવૃત્તિ છે. તેથી તેવા પિતાને મહાવ્રતોમાં કઈ રીતે સ્થાપી શકાય ? કેમ કે વ્રતોનું સ્થાપન સમભાવવાળા જીવમાં જ થઈ શકે; અને અપ્રજ્ઞાપનીય સાધુમાં સમભાવ નહીં હોવાથી તે સાધુ વ્રતસ્થાપના માટે યોગ્ય નથી. માટે પૂર્વપક્ષી કહે છે કે “પાંચ પાંચ દિવસના ત્યાગથી ભણી લે તો સાથે પિતા-પુત્રની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવી જોઈએ,” એ પ્રકારનું પૂર્વગાથાનું કથન યુક્ત નથી. ॥૬૨૪॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યત આહ —

અવતરણિકાર્થ :

સામાયિકના અભાવમાં વ્રતસ્થાપના કયા કારણથી યુક્ત નથી ? એવી કોઈને જિજ્ઞાસા થાય, આથી પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

જં બીઅં ચારિત્તં એસા પંઢમસ્સઽભાવઓ કહ તં ? ।

અસઙ્ગ અ તસ્સારોવણમણ્ણાણપગાસગં નવરં ॥૬૨૫॥

અન્યથાર્થ :

જં=જે કારણથી એસા=આ=ઉપસ્થાપના, બીઅં ચારિત્તં=બીજું ચારિત્ર છે, પંઢમસ્સ=પ્રથમના=સામાયિક ચારિત્રના, અભાવઓ=અભાવમાં તં=તે=બીજું ચારિત્ર, કહ=કઈ રીતે હોય ? અસઙ્ગ અ=અને (પહેલું ચારિત્ર) નહીં હોતે છતે તસ્સ=તેનું=બીજા ચારિત્રનું, આરોપણં=આરોપણ નવરં=કેવલ અણ્ણાણપગાસગં=અજ્ઞાન-પ્રકાશક છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી ઉપસ્થાપના એ બીજું ચારિત્ર છે, તેથી પ્રથમ ચારિત્રના અભાવમાં બીજું ચારિત્ર કઈ રીતે હોય ? અને પહેલું ચારિત્ર નહીં હોતે છતે બીજા ચારિત્રનું આરોપણ કેવલ અજ્ઞાનપ્રકાશક છે.

ટીકા :

યસ્માત્ દ્વિતીયં ચારિત્રમેષા=ઉપસ્થાપના, પ્રથમસ્ય=સામાયિકસ્યાઽભાવે કથં તત્ ? નૈવ, અસતિ તસ્મિન્સ્તસ્યાઽરોપણં દ્વિતીયસ્ય અજ્ઞાનપ્રકાશકં નવરં, ગગનકીલકવદસમ્ભવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૨૫॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આ=ઉપસ્થાપના, બીજું ચારિત્ર છે. પ્રથમના=સામાયિકના, અભાવમાં તે=બીજું ચારિત્ર, કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય. તે નહીં હોતે છતે=પ્રથમ ચારિત્ર નહીં હોતે છતે, તેનું=દ્વિતીયનું=બીજા ઉપસ્થાપના ચારિત્રનું, આરોપણ માત્ર અજ્ઞાનનું પ્રકાશન કરનાર છે; કેમ કે આકાશમાં ખીલાની જેમ અસંભવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે સામાયિક નહીં હોવાથી “અપ્રજ્ઞાપનીય એવા પિતામાં પાંચ પાંચ દિવસના ત્યાગથી વ્રતોનું આરોપણ કરવું યુક્ત નથી.” તેમાં પૂર્વપક્ષી યુક્તિ બતાવે છે —

ઉપસ્થાપના એ બીજું ચારિત્ર છે; કેમ કે દીક્ષાગ્રહણ વખતે પ્રથમ સામાયિકચારિત્ર ઉચ્ચરાવાય છે; અને જ્યારે શાસ્ત્રો ભણીને શૈક્ષ વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિથી સંપન્ન થાય, ત્યારે તેને પાંચ મહાવ્રતોના

આરોપણરૂપ બીજું છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર અપાય છે. આથી જે સાધુમાં સામાયિકરૂપ પહેલું ચારિત્ર જ નથી, તેને બીજું ચારિત્ર કેવી રીતે આપી શકાય ? માટે અપ્રજ્ઞાપનીય પિતામાં વ્રતોનું આરોપણ કરવું એ આકાશમાં ખીલા સ્થાપવા જેવો અસંભવ પ્રયત્ન છે. તેથી અપ્રજ્ઞાપનીય એવા પિતાની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરી શકાય નહિ, આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો આશય છે. ॥૬૨૫॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમ્ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=ગાથા ૬૨૪-૬૨૫માં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરી કે અપ્રજ્ઞાપનીય સાધુને સમભાવરૂપ સામાયિક કેવી રીતે હોય ? અને પહેલા સામાયિકચારિત્રના અભાવમાં બીજું છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર કઈ રીતે થાય ? એમાં, ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે —

ગાથા :

સચ્ચમિણં નિચ્છયઓપવ્રવણિજ્જો ન તમ્મિ સંતમ્મિ ।
વવહારઓ અસુદ્ધે જાયઙ્ગ કમ્મોદયવસેણં ॥૬૨૬॥

અન્યથાર્થ :

ઈણં=આ=પૂર્વપક્ષીનું કથન, સચ્ચમ્=સત્ય છે. નિચ્છયઓ=નિશ્ચયનયથી તમ્મિ સંતમ્મિ=તે હોતે છતે=સામાયિક હોતે છતે, અપવ્રવણિજ્જો ન=અપ્રજ્ઞાપનીય થતો નથી, વવહારઓ=વ્યવહારનયથી અસુદ્ધે=(સામાયિક) અશુદ્ધ હોતે છતે કમ્મોદયવસેણં=કર્મના ઉદયના વશ વડે જાયઙ્ગ=થાય છે=જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય થાય છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વપક્ષીનું કથન સત્ય છે. નિશ્ચયનયને આશ્રયીને સામાયિકનો પરિણામ હોતે છતે જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય થતો નથી, વ્યવહારનયથી સામાયિક અશુદ્ધ હોતે છતે કર્મના ઉદયના વશ વડે જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય થાય છે.

ટીકા :

સત્યમિદં, નિશ્ચયતો=નિશ્ચયનયમાશ્રિત્ય અપ્રજ્ઞાપનીય: તસ્મિન્ સુન્દરેણપિ વસ્તુનિ ન તસ્મિન્=સામાયિકે યથોદિતરૂપે સતિ, વ્યવહારતસ્તુ=વ્યવહારનયમતેન અશુદ્ધે સામાયિકે જાયતે અપ્રજ્ઞાપનીય: કમ્મોદયવશેન=અશુભકર્મવિપાકેનેતિ ગાથાર્થ: ॥૬૨૬॥

★ “તસ્મિન્ સુન્દરેણપિ વસ્તુનિ”માં ‘અપિ’થી એ દર્શાવવું છે કે સામાયિક હોતે છતે જીવ અસુંદર વસ્તુમાં તો અપ્રજ્ઞાપનીય હોય, પરંતુ તે સુંદર પણ વસ્તુમાં અપ્રજ્ઞાપનીય ન હોય અર્થાત્ આત્મહિતમાં બાધક એવી વસ્તુનો સ્વીકાર ન કરે, પરંતુ પુત્રના આત્મહિતનું કારણ એવી વસ્તુનો તો સ્વીકાર કરે.

★ ‘અપિ’થી બે પ્રકારે સમુચ્ચય થાય, (૧) સદશ (૨) વિસદશ. તેમાંથી અહીં વિસદશ સમુચ્ચયનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

આ=પૂર્વપક્ષીએ પૂર્વની બે ગાથાઓમાં કહ્યું એ, સત્ય છે. અહીં 'સત્ય' શબ્દ પૂર્વપક્ષીના કથનના અર્થ સ્વીકારમાં છે. તેથી કોઈક નયને આશ્રયીને જ સત્ય છે, સર્વથા નહીં, અને તે નય સ્પષ્ટ કરે છે —

નિશ્ચયથી=નિશ્ચયનયને આશ્રયીને, તે=પુત્રને વ્રતસ્થાપનાની અનુજ્ઞા આપવી તે, સુંદર પણ વસ્તુમાં તે હોતે છતે=યથોદિતરૂપવાળું સામાયિક હોતે છતે, જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય થતો નથી. વળી વ્યવહારથી=વ્યવહારનયના મતથી, સામાયિક અશુદ્ધ હોતે છતે કર્મના ઉદયના વશથી=અશુભ કર્મના વિપાકથી, જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરેલ કે સમભાવરૂપ સામાયિક હોય તો જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય ન હોય, અને જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય ન હોય તો ગુરુના કહેવાથી અવશ્ય પુત્રને વ્રતસ્થાપનાની રજા આપે; જ્યારે ગુરુના કહેવા છતાં પણ જે પિતા પુત્રને વ્રતસ્થાપનાની રજા આપતા ન હોય, તે પિતામાં સમભાવનો પરિણામ નથી; અને સામાયિકરૂપ પહેલું ચારિત્ર જેનામાં નથી, તેને બીજું ચારિત્ર કઈ રીતે આપી શકાય ? તેના સમાધાનરૂપે ગ્રંથકાર કહે છે —

તારી વાત સાચી છે, નિશ્ચયનયથી સામાયિકવાળો જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય ન હોય; કેમ કે સામાયિક સર્વત્ર સમભાવરૂપ છે. તેથી સમભાવવાળા જીવને પર્યાયથી પોતે મોટો થાય કે અન્ય મોટો થાય, તેમાં કોઈ ભેદ પડતો નથી. માટે પુત્ર મોટો થતો હોય તોપણ સમભાવવાળા પિતા અવશ્ય રજા આપે; અને કદાચ પોતાને વિશેષ નિર્ણય ન હોય તોપણ ગુણવાન ગુરુ જ્યારે પુત્રને વ્રતસ્થાપના કરવા માટે રજા આપવાની કહે, ત્યારે ગુરુવચનથી પિતા જાણતા હોય કે મારા પુત્રને મહાવ્રતોરૂપ મોટું ગુણસામ્રાજ્ય મળશે, તે વસ્તુ તો સુંદર છે, અને સમભાવના પરિણામવાળો જીવ સુંદર વસ્તુમાં નિષેધ કરે નહિ; કેમ કે સમભાવવાળા જીવને ગુણોનો પક્ષપાત હોય છે. આથી પોતાના પુત્રને વિશેષ ગુણો પ્રાપ્ત થતા હોય તો સમભાવવાળા પિતાને નિષેધ કરવાનો પરિણામ થાય નહિ. માટે પિતા અવશ્ય રજા આપે; પરંતુ રજા ન આપે તે પિતા કષાયને પરવશ હોવાથી નિશ્ચયનયથી સમભાવમાં નથી; તોપણ સંસાર છોડીને કેવલ આત્મહિત માટે સંયમમાં પ્રવૃત્ત હોય, અને ક્વચિત્ અલ્પ કષાયને વશ થઈને પોતે પુત્ર કરતાં નાનો થઈ જાય તે સહન થતું ન હોય, તો પિતા પુત્રને ઉપસ્થાપના માટે રજા ન આપે ત્યારે, વ્યવહારનયથી સામાયિક કંઈક અશુદ્ધ થાય છે; છતાં પિતામાં સર્વથા સામાયિકનો અભાવ નથી, તેથી તેવા પિતાની વ્રતસ્થાપના કરવાની પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામી આદિ પૂર્વાચાર્યોએ અનુજ્ઞા આપી છે. ॥૬૨૬॥

અવતરણિકા :

एतदेव समर्थयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સમર્થન કરે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે કહ્યું કે વ્યવહારનયના મતથી અશુદ્ધ સામાયિક હોતે છતે જીવ અશુભ કર્મના ઉદયથી અપ્રજ્ઞાપનીય થાય છે. એનું જ સમર્થન કરે છે —

ગાથા :

સંજલણાણં ઉદઓ અપ્પહિસિદ્ધો ડ તસ્સ ભાવે વિ ।
સો અ અહિઆરહેઊ એસુ અસુદ્ધગં તં તુ ॥૬૨૭॥

અન્વયાર્થ :

તસ્સ=તેના=સામાયિકના, ભાવે વિ=ભાવમાં પણ સંજલણાણં=સંજવલન કષાયોનો ઉદય અપ્રતિષિદ્ધ જ છે, સો અ=અને તે=સંજવલન કષાયોનો ઉદય, અહિઆરહેઊ=અતિચારોનો હેતુ છે. એસુ તુ=વળી આ થયે છતે=અતિચારો થયે છતે, તં=તે=સામાયિક, અસુદ્ધગં=અશુદ્ધ થાય છે.

ગાથાર્થ :

સામાયિકના સદ્ભાવમાં પણ સંજવલન કષાયોનો ઉદય અપ્રતિષિદ્ધ જ છે=અનિષિદ્ધ જ છે અર્થાત્ જીવમાં કષાયોનો ઉદય થવાની સંભાવના છે જ, અને સંજવલન કષાયોનો ઉદય અતિચારોનું કારણ છે. વળી અતિચારો થયે છતે સામાયિક અશુદ્ધ થાય છે.

ટીકા :

સજ્જવલનનાં કષાયાણામુદયઃ અપ્રતિષિદ્ધ એવ તસ્ય=સામાયિકસ્ય ભાવેડપિ, સ ચ=સજ્જવલનોદયઃ અતિચારહેતુર્વર્તે, એતેષુ=અતિચારેષુ સત્સુ અશુદ્ધં તત્=સામાયિકં ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૨૭॥

★ "ભાવેડપિ"માં 'અપિ'થી એ બતાવવું છે કે સંજવલન કષાયોનો ઉદય સામાયિકના અભાવમાં તો થાય છે, પરંતુ સામાયિકના ભાવમાં પણ થાય છે.

ટીકાર્થ :

તેના=સામાયિકના, ભાવમાં પણ સંજવલન કષાયોનો ઉદય અપ્રતિષિદ્ધ જ છે, અને તે=સંજવલનનો ઉદય, અતિચારોનો હેતુ વર્તે છે. આ=અતિચારો, થયે છતે તે=સામાયિક, અશુદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જીવમાં સામાયિકનો પરિણામ પ્રગટ્યો હોય તોપણ શાસ્ત્રમાં સંજવલન કષાયોનો ઉદય સ્વીકારાયેલ છે, અને સંજવલન કષાયોના ઉદયથી સામાયિકમાં જે અતિચારો થાય છે, તે અતિચારોરૂપ જ જીવની અપ્રજ્ઞાપનીયતા છે. તેથી ગુરુ સમજાવે તોપણ પુત્રને વ્રતસ્થાપનાની રજા પિતા આપે નહિ, એ પ્રકારની અપ્રજ્ઞાપનીયતા પિતાને સંજવલન કષાયોના ઉદયથી થઈ શકે છે, અને આ અપ્રજ્ઞાપનીયતાથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિચારો સાધુના સામાયિકને મલિન કરનાર બને છે. આથી પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે કહ્યું કે વ્યવહારનયથી અશુદ્ધ સામાયિક હોતે છતે જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય હોય છે.

વિશેષાર્થ :

સંજવલન કષાયોથી અતિચારો થાય છે, અને નિરતિચાર ચારિત્રવાળા મુનિને પણ સંજવલન કષાયોનો ઉદય હોય છે; પરંતુ તે બેમાં એ ભેદ છે કે ક્ષયોપશમભાવથી અનુવિદ્ધ સંજવલન કષાય સંયમવૃદ્ધિનું કારણ

છે. આથી ક્ષયોપશમભાવથી અનુવિદ્ધ સંજવલન કષાયોનો ઉદય દશમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, અને જેમને સંજવલન કષાયોનો ક્ષયોપશમભાવ થયો નથી, તેઓને સંજવલન કષાયના ઉદયથી અતિયારો થાય છે.

આમ, સામાયિકમાં યત્ન કરતા પણ મુનિને પ્રમાદનો આપાદક એવો અપ્રશસ્ત સંજવલન કષાયનો ઉદય થાય ત્યારે અતિયારો લાગે છે; પરંતુ મુનિ અપ્રમાદભાવથી સંયમમાં યત્ન કરતા હોય ત્યારે તેમનો સંજવલન કષાયોનો ઉદય પ્રશસ્ત ભાવવાળો હોવાથી ઉત્તરોત્તર સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને છે.

અહીં “અપ્રજ્ઞાપનીયઃ” શબ્દથી મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયકૃત અપ્રજ્ઞાપનીયતા ગ્રહણ કરવાની નથી, દા.ત. જમાલિ મિથ્યાત્વના ઉદયથી શાસ્ત્રીય પદાર્થમાં વિપર્યાસ પામીને અપ્રજ્ઞાપનીય બન્યા, તેનું ગ્રહણ કરવાનું નથી; પરંતુ સંજવલન કષાયોના ઉદયકૃત અપ્રજ્ઞાપનીયતા ગ્રહણ કરવાની છે. દા.ત. પિતા સંજવલન કષાયના ઉદયથી પુત્રને વ્રતસ્થાપનાની અનુજ્ઞા આપતા નથી, તેનું ગ્રહણ કરવાનું છે, જે અપ્રજ્ઞાપનીયતા સામાયિકમાં અતિયારોનું કારણ બને છે. ॥૬૨૭॥

અવતરણિકા :

उपपत्त्यन्तरमाह —

અવતરણિકાર્થ :

ઉપપત્તિઅંતરને કહે છે, અર્થાત્ ગાથા ૬૨૪-૬૨૫માં પૂર્વપક્ષીએ કરેલ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારે ગાથા ૬૨૬-૬૨૭માં જે ઉપપત્તિ બતાવી તેના કરતાં અન્ય ઉપપત્તિને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સામાયિક અશુદ્ધ હોતે છતે સંજવલન કષાયોના ઉદયથી જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય થઈ શકે, તેથી અપ્રજ્ઞાપનીય જીવની ઉપસ્થાપના કરવામાં કોઈ બાધ નથી; હવે જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય હોવાને કારણે સામાયિકથી પાત પામેલ હોય તોપણ તેની ઉપસ્થાપના કરવામાં બાધ કેમ નથી ? તે સ્પષ્ટ કરવા બીજી સંગતિ બતાવે છે —

ગાથા :

पडिवाई वि अ एअं भणिअं संते वि दव्वलिगमि ।

पुण भावी वि अ असई कथइ जम्हा इमं सुत्तं ॥६२८॥

અન્યથાર્થ :

एअं अ=અને આ=સામાયિક, पडिवाई वि=પ્રતિપાતી પણ ભણિઅં=કહેવાયું છે, दव्वलिगमि अ संते वि=અને દ્રવ્યલિંગ હોતે છતે જ कथइ=ક્યાંક=કોઈક જીવમાં, असई=વારંવાર पुण=ફરી भावी वि=થનારું પણ છે; जम्हा=જે કારણથી इमं=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, सुत्तं=સૂત્ર છે.

★ “સંતે વિ”માં ‘અપિ’ એવકાર અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

અને સામાયિક પ્રતિપાતી પણ કહેવાયું છે, અને દ્રવ્યલિંગ હોતે છતે જ કોઈક જીવમાં વારંવાર ફરી થનારું પણ સામાયિક છે; જે કારણથી આગળ કહેવાશે એ સૂત્ર છે.

ટીકા :

પ્રતિપાત્યપિ ચૈતત્=સામાયિકં ભણિતં ભગવદ્ધિઃ, સત્યપિ દ્રવ્યલિંગે બાહ્યે પુનર્ભાવ્યપિ ચાસકૃત્ ક્વચિત્પ્રાણિનિ, ભણિતં યસ્માદિદં સૂત્રં વક્ષ્યમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૨૮॥

- ★ “પ્રતિપાત્યપિ”માં ‘અપિ’થી એ જ્ઞાપન કરવું છે કે આ સામાયિક અપ્રતિપાતી તો છે જ, પરંતુ પ્રતિપાતી પણ છે.
- ★ “પુનર્ભાવ્યપિ”માં ‘અપિ’થી એ દર્શાવવું છે કે આ સામાયિક કોઈક જીવમાં ફરી નહીં થનારું પણ છે અને ફરી થનારું પણ છે.

ટીકાર્થ :

અને આ=સામાયિક, ભગવાન વડે પ્રતિપાતી પણ કહેવાયું છે, અને બાહ્ય એવું દ્રવ્યલિંગ હોતે છતે જ કોઈક પ્રાણીમાં અનેક વાર ફરી થનારું પણ છે; જે કારણથી આ=વક્ષ્યમાણ=આગળમાં કહેવાશે એ, સૂત્ર કહેવાયું છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૨૪-૬૨૫માં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરેલ કે અપ્રજ્ઞાપનીય એવા પિતામાં સામાયિક ન હોય તો વ્રતસ્થાપના કઈ રીતે કરાય ? તેનું ગાથા ૬૨૬-૬૨૭માં ગ્રંથકારે સમાધાન કર્યું. તેથી એ પ્રાપ્ત થયું કે સંજવલન કષાયોના ઉદયથી અતિયારોવાળું સામાયિક જીવમાં સંભવે છે, માટે વ્રતસ્થાપના થઈ શકે.

વળી, કોઈ જીવને આશ્રયીને સામાયિકનો પરિણામ નાશ થાય ત્યારે પણ જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય બને છે, તે દર્શાવવા માટે જ પ્રતિપાતી સામાયિકનું આ બીજા પ્રકારનું કથન છે. તેથી સામાયિક નહીં હોવા છતાં વ્રતસ્થાપના કઈ રીતે કરાય ? તે વાત પ્રસ્તુત ગાથામાં યુક્તિથી બતાવે છે-

ભગવાને સામાયિકનો પરિણામ પ્રતિપાત પામનારો પણ કહ્યો છે. તેથી દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ જીવ આકર્ષો દ્વારા સામાયિકના પરિણામથી પાત પામે, તોપણ સાધુવેશ વિદ્યમાન હોય તો, સાધ્વાચારની ક્રિયાઓ કરનારા કોઈક જીવને ફરીથી સામાયિકનો પરિણામ થાય છે; અને ફરી પણ પ્રમાદને કારણે તે જીવનો સામાયિકના પરિણામથી પાત થવા છતાં સાધ્વાચારની ક્રિયાઓના બળથી ફરી સામાયિકના પરિણામને જીવ પ્રાપ્ત કરી પણ શકે છે. આમ, પાત અને પુનઃપ્રાપ્તિ દ્વારા જીવમાં વારંવાર સામાયિકના પરિણામનો આવિર્ભાવ થઈ શકે છે. તેથી કોઈક પિતા અપ્રજ્ઞાપનીયતાના દોષથી સામાયિકથી પાત પામેલા હોવા છતાં બીજા અનેક ગુણોવાળા હોવાથી સાધુવેશમાં રહીને ઉચિત ક્રિયાઓ કરે, તો તેમનામાં ફરી સામાયિકનો પરિણામ આવી શકે છે, અને તેને સામે રાખીને જ પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામી આદિએ અપ્રજ્ઞાપનીય પણ પિતાની વ્રતસ્થાપના કરવાની અનુજ્ઞા આપી છે; અને સાધુવેશમાં રહેલા કેટલાક જીવોને આકર્ષો દ્વારા ફરી પણ સામાયિકનો પરિણામ પ્રગટે છે, તે વાત સ્વયં ગ્રંથકાર આગળની ગાથામાં બતાવે છે. ॥૬૨૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે ગ્રંથકારે કહેલ છે કે જે કારણથી વક્ષ્યમાણ સૂત્ર કહેવાયું છે, તેથી હવે તે સૂત્ર બતાવે છે —

ગાથા :

તિણ્હ સહસ્સપુહુત્તં સયપુહુત્તં ચ હોઝ વિરઝં ।

એગભવે આગરિસા એવઝઆ હોંતિ નાયવ્વા ॥૬૨૯॥

અન્યથાર્થ :

(એક જન્મ વડે) તિણ્હ=ત્રણનું=સમ્યક્ત્વ સામાયિક, શ્રુત સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિકનું, સહસ્સપુહુત્તં=સહસ્ર પૃથક્ત્વ વિરઝં ચ=અને વિરતિનું=સર્વવિરતિ સામાયિકનું, સયપુહુત્તં=શત પૃથક્ત્વ હોઝ=થાય છે. એગભવે=એક ભવમાં એવઝઆ આગરિસા=આટલા આકર્ષો નાયવ્વા=જ્ઞાતવ્ય હોંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

એક જન્મ વડે સમ્યક્ત્વ સામાયિક, શ્રુત સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિકનું સહસ્ર પૃથક્ત્વ અને સર્વવિરતિ સામાયિકનું શત પૃથક્ત્વ થાય છે. એક ભવમાં આટલા આકર્ષો=ગુણસ્થાનકથી પાત પામવારૂપ અને ફરી તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરવારૂપ આકર્ષો જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

ટીકા :

ત્રયાણાં=સમ્યક્શ્રુતદેશવિરતિસામાયિકાનાં સહસ્રપૃથક્ત્વં, પૃથક્ત્વમિતિ દ્વિપ્રભૃતિરાનવધ્યઃ, શતપૃથક્ત્વં ચ ભવતિ વિરતેઃ=સર્વવિરતિસામાયિકસ્ય, એકેન જન્મનૈતદ્, અત એવાઽઽહ-એકભવે આકર્ષાગ્રહણમોક્ષલક્ષણા એતાવન્તો ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યાઃ, પરતસ્ત્વપ્રતિપાતોઽભો વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૨૯॥

ટીકાર્થ :

ત્રણનું=સમ્યક્, શ્રુત અને દેશવિરતિ સામાયિકોનું, સહસ્ર પૃથક્ત્વ આકર્ષ થાય છે. અને વિરતિનું=સર્વવિરતિ સામાયિકનું, શત પૃથક્ત્વ આકર્ષ થાય છે. પૃથક્ત્વ એટલે બે વગેરે નવ સુધી.

વળી સહસ્ર પૃથક્ત્વ અને શત પૃથક્ત્વ કેટલા ભવને આશ્રયીને છે ? તેથી કહે છે —

આ=સહસ્ર પૃથક્ત્વ અને શત પૃથક્ત્વ, એક જન્મથી છે=એક ભવને આશ્રયીને છે. આથી જ=ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં ચાર સામાયિકના પૃથક્ત્વ બતાવ્યા એથી જ, કહે છે —

એક ભવમાં ગ્રહણ અને મોક્ષના લક્ષણવાળા=લેવા અને મૂકવા સ્વરૂપ, આટલા=ઉપરમાં બતાવ્યા એટલા, આકર્ષો જ્ઞાતવ્ય થાય છે. વળી પરથી=એક ભવમાં આટલા આકર્ષો થયા પછી, અપ્રતિપાત અથવા અલાભ થાય અર્થાત્ તે તે સામાયિકથી જીવનો તે ભવમાં પાત ન થાય અથવા પાત થાય તો તે ભવમાં ફરી તે તે સામાયિકની પ્રાપ્તિ ન થાય, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અપ્રજ્ઞાપનીય હોવા છતાં પિતાની વ્રતસ્થાપના કરવામાં આવે છે; કેમ કે સામાયિકના પરિણામનો પ્રતિપાત થવા છતાં પણ દ્રવ્યલિંગને કારણે ફરીથી સામાયિકનો પરિણામ આવી પણ શકે છે. તે બતાવવા માટે હવે પ્રસ્તુત ગાથામાં શાસ્ત્રમાં કહેલા સૂત્રની સાક્ષી આપે છે —

કોઈ જીવે સમ્યક્ત્વ સામાયિક, શ્રુત સામાયિક કે દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તો એક ભવમાં ભાવથી તે તે ગુણસ્થાનકનો સ્પર્શ કર્યા પછી તે જીવ આકર્ષો દ્વારા ગુણસ્થાનકમાંથી પાત પણ પામે છે અને ફરી પણ ગુણસ્થાનક પામે છે; આમ, આકર્ષો દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ ગમનાગમન હજાર પૃથક્ત્વવાર તે જીવ કરી શકે, અને કોઈક જીવે સર્વવિરતિ સામાયિક ગ્રહણ કરેલ હોય તો, ભાવથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકનો સ્પર્શ કર્યા બાદ આકર્ષો દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ ગમનાગમન શત પૃથક્ત્વવાર કરી શકે.

આશય એ છે કે આ ચારેય સામાયિકવાળા જીવોમાંથી કોઈક જીવનો જાવજીવ સુધી સામાયિકમાંથી પાત થતો નથી, કોઈક જીવનો એક-બે વખત પાત થાય છે, તો કોઈક જીવનો ઉત્કૃષ્ટથી પણ પાત થઈ શકે છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ-શ્રુત-દેશવિરતિ સામાયિકવાળા જીવનો ઉત્કૃષ્ટથી હજાર પૃથક્ત્વ વખત પાત થઈ શકે અને સર્વવિરતિ સામાયિકવાળા જીવનો ઉત્કૃષ્ટથી શત પૃથક્ત્વ પાત થઈ શકે. ત્યાર પછી તે જીવ કાંતો સામાયિકમાંથી પાત પામે જ નહિ, અને જો છેલ્લી સંખ્યા પૂરી કર્યા પછી પણ પાત પામે, તો ફરી તે ભવમાં સામાયિકનો પરિણામ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ, પરંતુ અન્ય ભવમાં પ્રાપ્ત કરી શકે.

આ પ્રકારનું આકર્ષોનું સ્વરૂપ અતિશયજ્ઞાનીએ જોયેલ છે અને શાસ્ત્રમાં પ્રરૂપેલ છે. આમ, આકર્ષો દ્વારા પાત પામેલા પિતામાં સર્વવિરતિ સામાયિકનો પરિણામ ફરી પ્રગટી શકે તેવી સંભાવના હોવાથી શાસ્ત્રમાં અપ્રજ્ઞાપનીય એવા પણ પિતાની વ્રતસ્થાપના કરવાની વિધિ છે, એ પ્રકારનો ગાથા ૬૨૮-૬૨૯નો ધ્વનિ છે. ॥૬૨૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જીવ આકર્ષો દ્વારા સર્વવિરતિ સામાયિકના પરિણામથી પાત પણ પામે. હવે આકર્ષો દ્વારા પાત પામેલા અપ્રજ્ઞાપનીય જીવની વ્રતસ્થાપના કેમ કરાય છે ? તે કહે છે —

ગાથા :

एएसिमंतरे वाऽपणवणिज्जु त्ति नत्थि दोसो उ ।
अच्चागो तस्स पुणो संभवओ निइसयगुरुणा ॥६३०॥

અન્યથાર્થ :

एएसिमंतरे वा=અને આમના અંતરમાં=આકર્ષોના વચમાં, अपणवणिज्जो=અપ્રજ્ઞાપનીય છે. त्ति=એથી दोसो नत्थि उ=દોષ નથી જ=ગાથા ૬૨૫માં પૂર્વપક્ષીએ આપેલ દોષ નથી જ. संभवओ पुणो=વળી સંભવ હોવાથી=ભાવિમાં અપ્રજ્ઞાપનીય પિતામાં સામાયિકનો પરિણામ પ્રગટવાનો સંભવ હોવાથી, निइसयगुरुणा=નિરતિશય એવા ગુરુ વડે તસ્સ=તેનો=સામાયિકના પરિણામ વગરના પિતાનો, अच्चागो=અત્યાગ છે.

★ 'वा' चकार् अर्थक છે.

ગાથાર્થ :

અને આકર્ષોના વયમાં પિતા અપ્રજ્ઞાપનીય છે, એથી ગાથા ૬૨૫માં પૂર્વપક્ષીએ આપેલ દોષ નથી જ. વળી ભાવિમાં અપ્રજ્ઞાપનીય પિતામાં સામાયિકનો પરિણામ પ્રગટવાનો સંભવ હોવાથી નિરતિશય એવા ગુરુ વડે સામાયિકરહિત એવા અપ્રજ્ઞાપનીય પિતાનો અત્યાગ છે.

ટીકા :

एतेषाम्=આકર્ષણામન્તરે વા સામાયિકાભાવેઽપ્રજ્ઞાપનીય इति કૃત્વા નાસ્ત્યેવ દોષો યથોક્ત इति, અત્યાગ: તસ્ય=સામાયિકશૂન્યસ્યાઽપિ તસ્ય વા=સામાયિકસ્ય પુન: સમ્ભવાદ્દેતો:, કેનેત્યાહ-નિરતિ-શયગુરુणा, તદ્ગતરાગભાવેન યોગ્યત્વાદિતિ ગાથાર્થ: ॥૬૩૦॥

★ “સામાયિકશૂન્યસ્યાઽપિ”માં ‘અપિ’ થી દર્શાવવું છે કે નિરતિશય ગુરુ સામાયિકથી યુક્ત શૈક્ષનો તો ત્યાગ ન કરે, પરંતુ સામાયિકથી શૂન્ય શૈક્ષનો પણ ત્યાગ કરે નહિ.

ટીકાર્થ :

અને આમના=આકર્ષોના, અંતરમાં=વયમાં, સામાયિકના અભાવમાં અપ્રજ્ઞાપનીય છે=શૈક્ષ એવા પિતા અપ્રજ્ઞાપનીય છે, એથી કરીને યથોક્ત દોષ નથી જ=ગાથા ૬૨૫માં જે પ્રમાણે કહેવાયો કે પ્રથમ એવા સામાયિક ચારિત્રના અભાવમાં વ્રતસ્થાપનારૂપ બીજું ચારિત્ર અજ્ઞાનપ્રકાશક છે એ રૂપ દોષ નથી જ.

યથોક્ત દોષ કેમ નથી ? એથી કહે છે —

વળી તેનો=સામાયિકશૂન્યનો પણ=સામાયિક ચારિત્રથી રહિત એવા પિતાનો પણ, સંભવરૂપ હેતુથી=સામાયિક ચારિત્રના સંભવરૂપ કારણથી, અત્યાગ છે.

અથવા તેના=સામાયિકના, સંભવરૂપ હેતુથી અત્યાગ છે=સામાયિક ચારિત્રથી રહિત એવા પિતાનો અત્યાગ છે.

કોના વડે અત્યાગ છે ? એથી કહે છે —

નિરતિશય એવા ગુરુ વડે અત્યાગ છે; કેમ કે તદ્ગત રાગભાવને કારણે યોગ્યત્વ છે=સામાયિકગત રાગભાવને કારણે સામાયિક ચારિત્રથી રહિત એવા પિતામાં સામાયિકનું યોગ્યપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સર્વવિરતિ સામાયિક સ્વીકાર્યા પછી સાધુમાં સામાયિકના પરિણામવિષયક એક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટથી શત પૃથક્ત્વ આકર્ષો થઈ શકે છે, તેથી તે આકર્ષોની વયમાં સાધુ સામાયિકના અભાવને કારણે અપ્રજ્ઞાપનીય બની શકે છે, આથી ગાથા ૬૨૫માં પૂર્વપક્ષીએ કહેલ કે સાધુમાં પ્રથમ સામાયિક ચારિત્રના અભાવમાં બીજા ઉપસ્થાપના ચારિત્રનું આરોપણ અજ્ઞાનપ્રકાશક છે, એ રૂપ દોષ નથી.

આશય એ છે કે જે સાધુમાં મૂળથી જ સામાયિકનો પરિણામ નથી, તેવા અપ્રજ્ઞાપનીય સાધુમાં વ્રતોનું આરોપણ કરવું ઉચિત નથી, પરંતુ પૂર્વે સામાયિકનો પરિણામ હોવા છતાં જેઓમાં આકર્ષ દ્વારા પાછળથી

સામાયિકના પરિણામનો અભાવ થયો હોય, તેવા સાધુમાં અપ્રજ્ઞાપનીયતા દોષ હોવા છતાં વ્રતોનું આરોપણ કરવું દોષરૂપ નથી; કેમ કે તે સાધુ આકર્ષને કારણે સામાયિકના અભાવવાળા થવાથી અપ્રજ્ઞાપનીય થયા છે, માટે તે સાધુમાં સામાયિકવિષયક રાગભાવ વિદ્યમાન છે, આથી જ તે અપ્રજ્ઞાપનીય પિતા ઉચિત શાસ્ત્રો ભણીને પ્રાપ્ત થયા પછી પુત્ર સાથે વ્રતસ્થાપનાને અનુરૂપ તૈયાર થશે, ત્યારે વ્રતઆરોપણકાળમાં તેમનામાં ફરી સામાયિકનો પરિણામ પ્રગટે તેવો સંભવ છે. આથી જ અપ્રજ્ઞાપનીયતાકાળમાં પિતામાં સામાયિકનો અભાવ હોવા છતાં તે પિતામાં સામાયિકના સંભવને કારણે નિરતિશય એવા ગુરુ તેઓનો ત્યાગ કરતા નથી. ॥૬૩૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સામાયિક નહીં હોવા છતાં ગુરુ સંભાવનાથી અપ્રજ્ઞાપનીય એવા પિતાનો ત્યાગ કરતા નથી. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે સામાયિકશૂન્ય એવા અપ્રજ્ઞાપનીય પિતા સાથે અન્ય સાધુઓએ ઉપધિ વગેરેનો સંભોગ કરવો જોઈએ નહિ ? કેમ કે અવિરતિવાળા પિતાની ઉપધિ આદિ વિરતિધર સાધુઓને કલ્પે નહિ. આ પ્રકારના દૂષણાભાસનો પરિહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે -

ગાથા :

અડસંકિલેસવજ્જણહેડં ડચિઓ અણેણ પરિભોગો ।

જીઅં કિલિટ્ઠકાલો ત્તિ એવ સેસં પિ જોએજ્જા ॥૬૩૧॥

અન્યથાર્થ :

અડસંકિલેસવજ્જણહેડં=અતિ સંકલેશના વર્જનના હેતુથી અણેણ=આની સાથે=સામાયિકરહિત એવા અપ્રજ્ઞાપનીય પિતા સાથે, પરિભોગો=(ઉપધિઆદિરૂપ) પરિભોગ ડચિઓ=ઉચિત છે. કિલિટ્ઠકાલો=ક્લિષ્ટ કાળ છે, ત્તિ=એથી જીઅં=જીત છે. એવ=આ રીતે=જે રીતે અતિ સંકલેશના વર્જનના હેતુથી સામાયિકશૂન્ય પિતા સાથે ઉપધિઆદિરૂપ પરિભોગ છે એ રીતે, સેસં પિ=શેષને પણ=શેષ એવા દૂષણાભાસના પરિહારને પણ, જોએજ્જા=યોજવો.

ગાથાર્થ :

અતિ સંકલેશવર્જનના હેતુથી સામાયિકના પરિણામથી રહિત એવા અપ્રજ્ઞાપનીય પિતાની સાથે ઉપધિઆદિરૂપ પરિભોગ ઉચિત છે. ક્લિષ્ટ કાળ છે, એથી જીત છે. આ રીતે બાકીના પણ દૂષણાભાસના પરિહારને યોજવો.

ટીકા :

અતિ(સં)ક્લેશવર્જનહેતો=કારણાત્ તસ્યૈવ ડચિતઃ સ્યાત્ અનેન સમ્ભોગ ઉપધ્યાદિરૂપઃ, જીતં=વર્તતે કલ્પ ઇષઃ, કિમિત્યત આહ-ક્લિષ્ટકાલ ઇતિ કૃત્વા, એવં શેષમપિ અત્ર શાસ્ત્રે ભાવમધિકૃત્ય દૂષણાભાસપરિહારં યોજયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૩૧॥

★ “શેષમપિ”માં ‘અપિ’થી એ દર્શાવવું છે કે ગ્રંથકારે એક દૂષણભાસનો પરિહાર કર્યો, તેમ શેષ દૂષણભાસનો પણ પરિહાર કરવો.

ટીકાર્થ :

તેના જ=અપ્રજ્ઞાપનીયના જ, અતિ સંકલેશના વર્જનના હેતુથી=કારણથી, આની સાથે=અપ્રજ્ઞાપનીય એવા પિતા સાથે, ઉપધિઆદિરૂપ સંભોગ ઉચિત છે. કયા કારણથી ? એથી કહે છે — ક્લિષ્ટ કાળ છે, એથી કરીને જીત છે અર્થાત્ આ=ઉપરમાં કહ્યો એ, કલ્પ વર્તે છે. આ રીતે=જે રીતે સંકલેશના વર્જન માટે અપ્રજ્ઞાપનીય એવા પિતા સાથે ઉપધિઆદિનો સંભોગ ઉચિત છે એ રીતે, આ શાસ્ત્રમાં=આ ગ્રંથમાં, ભાવને આશ્રયીને શેષ પણ દૂષણભાસના પરિહારને યોજવો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અપ્રજ્ઞાપનીય જીવમાં સમભાવ નહીં હોવાથી તેની ઉપધિ વગેરેનો પરિભોગ અન્ય સાધુઓ કરી શકે નહિ, અથવા પોતાની ઉપધિ વગેરે પણ તે અપ્રજ્ઞાપનીય સાધુને આપી શકે નહિ; આમ છતાં વર્તમાનનો કાળ ક્લિષ્ટ હોવાથી અપ્રજ્ઞાપનીય સાધુના જ અતિ સંકલેશના વર્જન માટે અપ્રજ્ઞાપનીય સાધુ સાથે અન્ય સાધુઓની ઉપધિ વગેરેના પરિભોગનો વ્યવહાર ઉચિત છે, એમ જીતવ્યવહાર સ્વીકારે છે. તેથી સાધુવેશમાં રહેલા સામાયિકરહિત સાધુને પણ ભાવથી સંયમી માનીને, અન્ય સાધુઓ પ્રસંગે તેની ઉપધિ વગેરે પોતે વાપરે પણ, કે પોતાની ઉપધિ આદિ પ્રસંગે તેને આપે પણ.

આ રીતે ભાવને આશ્રયીને કોઈક સાધુ સામાયિકથી રહિત હોય, અને તે સાધુ સાથે આ ગ્રંથમાં બતાવેલો પડિલેહણાદિ વ્યવહાર સ્વીકારવામાં કોઈ દૂષણ આપે, તો તે દૂષણભાસનો પણ પરિહાર આ રીતે જ કરવો જોઈએ અર્થાત્ તે સાધુને થતા અતિ સંકલેશના પરિહાર માટે, તેનામાં અપ્રજ્ઞાપનીયતાદિ કોઈક દોષથી સામાયિકનો પરિણામ ન હોય તોપણ, તે માર્ગમાં આવશે તેવી સંભાવના હોય તો, પડિલેહણ આદિ સર્વ ઉચિત વ્યવહાર તેની સાથે કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો જીતાચાર છે, એમ સ્વીકારીને તેવા દૂષણોનો પરિહાર કરવો. ॥૬૩૧॥

અવતરણિકા :

ગમનિકાન્તરમધિકૃત્યાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

અન્ય ગમનિકાને આશ્રયીને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વપક્ષીએ ગાથા ૬૨૪માં શંકા કરેલ કે અપ્રજ્ઞાપનીય એવા જે પિતા સાધુના વચનને પણ બહુમાનતા નથી, તેનામાં સર્વત્ર સમભાવરૂપ સામાયિક કેવી રીતે હોય ? અને જેમનામાં સામાયિક ન હોય, તેની ઉપસ્થાપના કરવી યોગ્ય નથી. તેનો ઉત્તર ગ્રંથકારે ગાથા ૬૨૬-૬૨૭માં આપ્યો કે સંજવલન કષાયોના ઉદયથી પિતા અપ્રજ્ઞાપનીય બનેલ હોવા છતાં તેનામાં અશુદ્ધ સામાયિક હોવાથી વ્રતસ્થાપના માટે યોગ્ય

છે. ત્યારબાદ ગાથા ૬૨૮થી ૬૩૦માં અન્ય સંગતિથી પૂર્વપક્ષીની શંકાનું સમાધાન કર્યું કે આકર્ષો દ્વારા સામાયિકનો પ્રતિપાત થવાથી અપ્રજાપનીય બનેલ પણ પિતામાં ફરી સામાયિકનો સંભવ હોવાથી ગુરુ તેનો ત્યાગ કરતા નથી, અને તેની મહાવ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરે છે. ત્યાં કોઈને શંકા થઈ કે આકર્ષો દ્વારા સામાયિકથી પાત પામેલ પિતા સાથે ઉપધિ વગેરેનો સંભોગ અન્ય સાધુઓ કઈ રીતે કરી શકે ? તેનું ગાથા ૬૩૧માં સમાધાન કર્યું.

હવે અન્ય અપેક્ષાને આશ્રયીને શૈક્ષ એવા અપ્રજાપનીય પિતામાં વ્રતસ્થાપના કેમ કરાય છે, તે બતાવે છે -

ગાથા :

અહવા વત્થુસહાવો વિન્નેઓ રાયધિચ્ચમાઈણં ।
જત્થંતરં મહંતં લોગવિરોહા અણિટ્ઠફલં ॥૬૩૨॥

અન્વયાર્થ :

અહવા=અથવા રાયધિચ્ચમાઈણં=રાજા-ભૃત્યાદિનો વત્થુસહાવો=વસ્તુસ્વભાવ=તેઓમાં મોટું અંતર હોવાને કારણે નિમિત્તને પામીને માન કષાય થઈ જાય એવા પ્રકારનો વસ્તુસ્વભાવ, વિન્નેઓ=જાણવો. (અહીં પ્રશ્ન થાય કે રાજા-ભૃત્યાદિનો સ્વભાવ માની હોવા માત્રથી શું ? કે જેથી સામાયિક નહીં હોવા છતાં તેની વ્રતસ્થાપના કરાય છે ? તેથી કહે છે -) જત્થંતરં મહંતં=જ્યાં અંતર મોટું છે, (તદ્વિષયક) લોગવિરોહા=લોકમાં વિરોધ હોવાને કારણે (આ) અણિટ્ઠફલં=અનિષ્ઠફળવાળું છે.

ગાથાર્થ :

અથવા રાજા-ભૃત્યાદિનો વસ્તુસ્વભાવ જાણવો.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે રાજા-ભૃત્યાદિનો સ્વભાવ માની હોવા માત્રથી શું ? કે જેથી સામાયિકનો પરિણામ ન હોય, તોપણ વ્રતસ્થાપના કરાય ? તેથી કહે છે— જ્યાં અંતર મોટું છે, તદ્વિષયક લોકમાં વિરોધ હોવાને કારણે આ અનિષ્ઠફળવાળું છે.

ટીકા :

અથવા વસ્તુસ્વભાવો વિજ્ઞેયઃ અત્ર પ્રક્રમે રાજપ્રભૃત્યાદીનાં (? રાજપ્રભૃત્યાદીનાં) પ્રવ્રજિતાનાં, યત્રાન્તરં મહત્, તદ્વિષયં કિમિતિ ? લોકવિરોધાત્ કારણાદ્, અનિષ્ઠફલમેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૩૨॥

ટીકાર્થ :

અથવા આ પ્રક્રમમાં=વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત એવા સેવક, પુત્રાદિને વ્રતસ્થાપનાની અનુજ્ઞા નહીં આપનાર એવા અપ્રજાપનીય રાજા, પિતાદિ શૈક્ષની વ્રતસ્થાપના કરવાના પ્રસંગમાં, પ્રવ્રજિત એવા રાજા-ભૃત્યાદિનો વસ્તુસ્વભાવ જાણવો. જ્યાં મોટું અંતર છે, તેના વિષયવાળું આ=સામાયિકથી શૂન્ય એવા અપ્રજાપનીય રાજા, પિતાદિની વ્રતસ્થાપના ન કરવી એ, અનિષ્ઠફળવાળું છે; કેમ કે લોકમાં વિરોધરૂપ કારણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

નોંધ :

ટીકામાં રાજપ્રભુત્વાદીનાં છે તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે રાજપ્રભુત્વાદીનાં હોવું જોઈએ, અને ત્યાં 'આદિ' પદથી રાજા-મંત્રી, રાજા-સાર્થવાહ, પિતા-પુત્ર, માતા-પુત્રી, રાણી-મંત્રીપત્ની વગેરેનું ગ્રહણ છે.

ભાવાર્થ :

'અથવા'થી ગ્રંથકાર વિકલ્પાંતર બતાવે છે અર્થાત્ અપ્રજ્ઞાપનીય જીવમાં સામાયિકનો પરિજ્ઞામ નહીં હોવા છતાં આકર્ષો દ્વારા વેશને કારણે તે જીવમાં ફરી સામાયિકના પરિજ્ઞામનો સંભવ છે, તેથી નિરતિશય ગુરુ તેની વ્રતસ્થાપના કરે છે. તે વ્રતમાં અન્ય વિકલ્પ બતાવવા માટે 'અથવા'થી કહે છે.

રાજા-સેવકે સંસારથી વિરક્ત થઈને સથિ સંયમ ગ્રહણ કર્યું હોય અને સેવકે રાજા કરતાં શીઘ્ર વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય અને સેવકની રાજા કરતાં પહેલાં વ્રતસ્થાપના કરવામાં આવે એ પ્રક્રમમાં રાજા-સેવકનો વસ્તુસ્વભાવ જાણવો.

આશય એ છે કે રાજા અને સેવકે આત્મકલ્યાણ અર્થે સંયમ ગ્રહણ કર્યું હોય, અને કદાચ સાત્ત્વિક હોય તો દંઢ યત્નપૂર્વક સમભાવમાં યત્ન પણ કરતા હોય; તોપણ તેઓ વીતરાગ નથી. આથી ભૂમિને પ્રાપ્ત એવા પોતાના સેવકને પહેલાં વ્રતસ્થાપના દ્વારા પોતાનાથી મોટો કરવામાં આવે, તે રાજાથી સહન થઈ શકે નહિ; કેમ કે અત્યાર સુધી રાજા સંસારમાં સર્વત્ર માન-સન્માન મેળવતો હતો, અને તે માનને છોડીને સંયમજીવનમાં આવ્યા પછી રત્નાધિક સાધુઓને વંદન પણ કરે છે; છતાં પોતાની સાથે પ્રવ્રજિત એવો પોતાનો સેવક પોતાનાથી મોટો થઈ જશે, એ નિમિત્તને પામીને રાજાને માન કષાયનો ઉદય થાય, અને પહેલાં વ્રતસ્થાપના કરવાથી સેવકને પણ 'હું રાજા કરતાં મોટો છું' એવા પ્રકારનો માન કષાય થવાનો સંભવ છે. તેથી રાજા-ભૂત્યમાં આવો વસ્તુસ્વભાવ છે.

વળી, રાજા-સેવકમાં મહાન અંતર છે. તેના વિષયમાં માન કષાયના ઉદયવાળો આ રાજા ઉપસ્થાપના માટે અયોગ્ય છે, તેમ કહીને રાજાની વ્રતસ્થાપના ન કરવી, એ અનિષ્ટ ફળ છે; કેમ કે આટલા દોષમાત્રથી વ્રતસ્થાપના માટે રાજાને અયોગ્ય કહેવો, એ લોકમાં વિરુદ્ધ ગણાય.

આશય એ છે કે ભૂમિને પ્રાપ્ત થયેલ સેવકને પોતાનાથી મોટો કરવારૂપ નિમિત્તને પામીને રાજા અપ્રજ્ઞાપનીય બને છે ત્યારે રાજામાં સામાયિકનો પરિજ્ઞામ નથી, તોપણ સંસારનો સર્વ વૈભવ છોડીને સંયમની આરાધના કરવા તત્પર થયેલ રાજાના આટલા દોષમાત્રથી ગુરુ તેની વ્રતસ્થાપના ન કરે, અને તેનો ત્યાગ કરે, તો લોકોને લાગે કે જિનશાસન વિવેક વગરનું છે; આથી ધર્મનું ઘણું લાઘવ થાય, જે અનિષ્ટ ફળવાળું છે. તેથી તે અનિષ્ટ ફળના પરિહાર અર્થે અપ્રજ્ઞાપનીય અને સમભાવથી રહિત એવા પણ રાજામાં વ્રતોની ઉપસ્થાપના કરવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ :

ગાથા ૬૨૪-૬૨૫માં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરેલ કે સામાયિકથી રહિત, અપ્રજ્ઞાપનીય એવા રાજા, પિતા વગેરેમાં પાંચ મહાવ્રતોની સ્થાપના કઈ રીતે કરાય ? તે શંકાના સમાધાન માટે ત્રણ વિકલ્પો છે. તેમાંથી પ્રથમ વિકલ્પ દ્વારા ગાથા ૬૨૬-૬૨૭માં ગ્રંથકારે ઉત્તર આપ્યો કે વ્યવહારનયના મતે સંજવલન કષાયના ઉદયથી જીવનું સામાયિક અશુદ્ધ બને છે, તેથી અશુદ્ધ પણ સામાયિક હોવાથી અપ્રજ્ઞાપનીય એવા રાજામાં

વ્રતસ્થાપના થઈ શકે. આ કથન સંજવલ કષાયના ઉદયથી અપ્રજ્ઞાપનીયતા પામેલ જીવોને આશ્રયીને જ છે, અન્ય જીવોને આશ્રયીને નથી.

બીજા વિકલ્પ દ્વારા ગાથા ૬૨૮-૬૨૯-૬૩૦માં ગ્રંથકારે ખુલાસો કર્યો કે આકર્ષો દ્વારા સામાયિકથી પાત પામેલા જીવમાં વેશને કારણે ફરી સામાયિક પ્રગટ થવાની સંભાવના છે. તેથી નિરતિશય ગુરુ તેનો ત્યાગ કર્યા વગર તેની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરે છે. આ કથન આરાધકભાવથી સંયમ બ્રહ્મણ કર્યા પછી પણ માન કષાયના ઉદયથી સમભાવથી રહિત અને અપ્રજ્ઞાપનીય બન્યા હોય તેવા જીવોને આશ્રયીને છે; કેમ કે તેવા જીવોને સામાયિક પ્રત્યે રાગભાવ હોવાને કારણે વ્રતસ્થાપના કર્યા પછી તેઓ ફરી આકર્ષો દ્વારા સમભાવમાં આવે તેવો સંભવ છે. આથી તેવા જીવોના હિતાર્થે અપ્રજ્ઞાપનીય એવા રાજા, પિતાદિની વ્રતસ્થાપના કરાય છે.

હવે ત્રીજા વિકલ્પ દ્વારા ગાથા ૬૩૨માં ગ્રંથકારે દર્શાવ્યું છે કે કેટલાક જીવો સંસારથી વિરક્ત હોવા છતાં પોતાનો સેવક મોટો થાય તેવા નિમિત્તને પામીને માનકષાયવાળા બને છે ત્યારે, અપ્રજ્ઞાપનીય એવા તેઓમાં સામાયિકનો પરિણામ હોતો નથી; છતાં તેઓ સંસારની લાલસાઓથી મુક્ત થઈને ધર્મમાં ઉદ્યતમતિવાળા હોય છે. આથી તેઓને અયોગ્ય માનીને ત્યાગ કરવામાં આવે તો લોકમાં જિનધર્મ અવિવેકી જણાય; કેમ કે રાજામાં સેવક જેવી તીવ્ર બુદ્ધિ નહીં હોવાથી રાજા સેવક સાથે ભૂમિને પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહિ, એટલા માત્રથી રાજાને સેવક કરતાં નાનો બનાવી દેવો, અને રાજા તે સ્વીકારે નહિ એટલા માત્રથી રાજાને વ્રતો ન ઉચ્ચરાવતાં ઘરે મોકલવો, એ પ્રવૃત્તિ લોકમાં અવિવેકવાળી લાગે. જેથી લોક જિનશાસન પ્રત્યે હીનતાની બુદ્ધિ કરે, જે અનિષ્ટ ફળવાળું છે. આથી આ પ્રકારના અનિષ્ટ ફળના નિવારણાર્થે પૂ. ભદ્રબાહુસ્વામીએ આવા જીવોની પણ વ્રતસ્થાપના કરવાનું કહેલ છે. ॥૬૩૨॥

અવતરણિકા :

અતઃ પરં વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ । અહ દો વિ પિયાપુત્તજુગલગાણિ તો ઇમો વિહી —

અવતરણિકાર્થ :

આનાથી પછી વૃદ્ધસંપ્રદાય છે. હવે બંને પણ પિતા-પુત્રનાં યુગલો સાથે પ્રવ્રજિત થયાં હોય તો આ વિધિ છે —

ભાવાર્થ :

સાથે પ્રવ્રજિત થયેલ એક પિતા અને એક પુત્રની વ્રતસ્થાપનાની મર્યાદા ગાથા ૬૨૨-૬૨૩માં બતાવી. એનાથી પછી સાથે પ્રવ્રજિત થયેલા બે પિતા અને બે પુત્રની વ્રતસ્થાપના વિષયક જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરુષોની શું મર્યાદા છે, તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે ગ્રંથકાર વૃદ્ધોનો સંપ્રદાય બતાવે છે —

ગાથા :

દો થેર ખુહુ થેરે ખુહુગ વોચ્ચત્થ મગ્ગણા હોહ ।

રત્તો અમચ્ચમાઈ સંજહમજ્જો મહાદેવી ॥૬૩૩॥

ટીકા :

દો થેરા સપુત્તા સમયં પવ્વાવિયા, એવં 'દો થેર'ત્તિ દો વિ થેરા પત્તા, ણ તાવં ચુહુગ્ગા, થેરા ઉવદ્ધાવેયવ્વા, 'ચુહુગ્ગ' (?ચુહુ)ત્તિ દો ચુહુગ્ગ પત્તા ણ થેરા, એથ વિ પળ્લવણુવેહા તહેવ, 'થેરે ચુહુગ્ગ'ત્તિ દો થેરા ચુહુગ્ગો ય એગો એથ ઉવદ્ધાવણા, અહવા દો ચુહુગ્ગા થેરો ય એગો પત્તો, એગે થેરે અપાવમાણમ્મિ એથ ઇમં ગાહાસુત્તં ।

નોંધ :

મૂળ ગાથાના પ્રથમ પાદમાં 'ચુહુ' છે. તેનો અર્થ કરતાં ટીકામાં પ્રતીકરૂપે 'ચુહુગ્ગ' પદ મૂક્યું છે, તેને બદલે 'ચુહુ' હોય તેવું ભાસે છે.

અન્યચાર્ય/ટીકાર્થ :

દો.....પવ્વાવિયા સપુત્ર એવા બે સ્થવિર=એક-એક પુત્ર સહિત બે પિતા, સાથે પ્રવ્રજિત થયા.

દો થેર=એવં.....વેયવ્વા આ રીતે બંને પણ સ્થવિરો પ્રાપ્ત થાય=ઉપસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત થયા, ત્યાં સુધી ક્ષુલ્લકો=બે પુત્રો, પ્રાપ્ત ન થયા, ત્યારે તે બે સ્થવિરો વ્રતોમાં ઉપસ્થાપવા.

ચુહુ=ચુહુ.....તહેવ બે ક્ષુલ્લકો=બે પુત્રો, પ્રાપ્ત થયા=ઉપસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત થયા, સ્થવિરો ન થયા, તો અહીં પણ પ્રજ્ઞાપના અને ઉપેક્ષા તે રીતે જ છે અર્થાત્ ગાથા ૬૨૨-૬૨૩માં એક પિતા-એક પુત્ર વિષયક જે વ્યવસ્થા બતાવી તે રીતે જ બે પિતાને ગુરુ સમજાવે, અને પિતા રજા આપે તો બંને પુત્રોને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપે, અને રજા ન આપે તો પાંચ-પાંચ દિવસના ત્યાગથી પંદર દિવસ સુધી બંને પુત્રોને ઉપસ્થાપ્યા વગરના રાખીને બંને પિતાને તૈયાર કરે. જો બંને પિતા સૂત્રાદિ વડે પ્રાપ્ત થાય તો સાથે બંને પિતા-બંને પુત્રોને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપે અને પિતા પ્રાપ્ત ન થાય તો પંદર દિવસ પછી બંને પિતાની ઉપેક્ષા કરીને બંને પુત્રોની વ્રતસ્થાપના કરે, અથવા બંને પિતાનો માની સ્વભાવ હોવાથી પોતાની અનુજ્ઞા વગર પુત્રની ઉપસ્થાપના કરવારૂપ નિમિત્તને પામીને દીક્ષા છોડી દે અથવા ગુરુ કે પુત્ર પ્રત્યે દ્વેષ કરે તેમ હોય, તો બંને પિતા જ્યાં સુધી તૈયાર ન થાય, ત્યાં સુધી બંને પુત્રોને ઉપસ્થાપના કર્યા વગરના રાખીને બંને પિતા તૈયાર થાય, ત્યારે ચારેયની સાથે વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરે, એ વાત પૂર્વની જેમ અહીં જાણવી.

થેરે ચુહુગ્ગ=થેરે.....ઉવદ્ધાવણા બે સ્થવિર અને એક ક્ષુલ્લક પ્રાપ્ત થાય તો એ ત્રણેયની અહીં=વ્રતોમાં, ઉપસ્થાપના કરે, અને અપ્રાપ્ત એવા એક પુત્રની પાછળથી ઉપસ્થાપના કરે.

વોચ્ચત્થ મમ્મગ્ગા હોઢ=વ્યત્યસ્તમાં=વિપરીતમાં, માર્ગજ્ઞા=વિચારજ્ઞા, થાય છે અર્થાત્ એક પિતા ઉપસ્થાપના માટે પ્રાપ્ત ન થયા હોય, અને એક પિતા, બે પુત્ર ઉપસ્થાપના માટે પ્રાપ્ત થઈ ગયા હોય, એવા પ્રસંગરૂપ વિપરીતમાં વિચારજ્ઞા થાય છે.

અહવા.....ગાહાસુત્તં અથવા બે પુત્રો અને એક પિતા ઉપસ્થાપના માટે પ્રાપ્ત થયા, એક પિતા અપ્રાપ્ત હોતે છતે, અહીં=શું કરવું એ વિષયમાં, આ=આગળની ગાથામાં કહેવાય છે એ, ગાથાસૂત્ર છે -

ગાથા :

દો પુત્તપિઆ પત્તા એગ્સ પુત્તો પત્તો ન ડ થેરો ।

ગાહિઓ સયં વ વિઅરડ રાયણિઓ હોડ એસ વિ તા ॥૬૩૪॥

ટીકા :

પુવ્વદ્ધં કળ્હાં, આયરિણ વસર્ભેહિં વા પળ્ળવળં ગાહિઓ વિઅરડ સયં વા વિઅરડ તાહે ખુદ્ધુગો ડવદ્ધાવિજ્જડ, અણિચ્છે રાયદિદ્ધંતપળ્ળવળા તહેવ, ડમો વિસેસો-સો ય અપત્તથેરો ભળ્ળડ-એસ તે પુત્તો પરમમેધાવી પુત્તો(?પત્તો) ડવદ્ધાવિજ્જડ, જડ તુમં ણ વિસજ્જેસિ તો એ એ દો વિ પિયાપુત્તા રડ્ઢિણિયા ભવિસંસંતિ, તં એયં વિસજ્જેહિ, એસ વિ તા હોડ એસિં રાતિણિડ ત્તિ, અઓ પરમણિચ્છે તહેવ વિભાસા ।

ડયાણિં પચ્છદ્ધં—'રળ્ળો અમચ્ચાઈ'ત્તિ રાયા અમચ્ચો ય સમગં પવ્વાવિયા, જહા પિયાપુત્તા તહા અસેસં ભાણિયવ્વં, આદિગ્ગહળેણં સિદ્ધિસથવાહાળં રળ્ળા સહ ભાણિયવ્વં, સંજડમજ્જે વિ દોળ્હં માયાધિતીળં દોળ્હ ય માયાધિતીજુવલયાળં મહાદેવીઅમચ્ચીળ ય એવં ચેવ સવ્વં ભાણિયવ્વં ॥૬૩૩/૬૩૪॥

અન્યથા/ટીકાર્થ :

દો પુત્તપિઆ પત્તા=બે પુત્ર-પિતા વ્રતસ્થાપના માટે પ્રાપ્ત થયા. એગ્સ પુત્તો પત્તો ન ડ થેરો=એકનો પુત્ર વ્રતસ્થાપના માટે પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ સ્થવિર=પિતા, ન થયા.

પુવ્વદ્ધં કળ્હાં પૂર્વાર્ધ કંઠ્ય છે=આટલો પ્રસ્તુત ગાથાનો પૂર્વાર્ધ સહેલો છે. હવે ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ કરતાં કહે છે —

ગાહિઓ સયં વ વિઅરડ=પ્રજાપના ગ્રહણ કરાવાયેલો અથવા સ્વયં અનુજા આપે.

આયરિણ.....તહેવ એકનો પુત્ર પ્રાપ્ત હોય, પરંતુ પિતા પ્રાપ્ત ન હોય ત્યારે આચાર્ય વડે કે વૃષભો વડે=ગીતાર્થો વડે, પ્રજાપનાને ગ્રહણ કરાવાયેલો=સમજાવાયેલો પિતા, આપે=પુત્રની વ્રતસ્થાપના માટે અનુજા આપે, અથવા સ્વયં આપે=આચાર્ય કે ગીતાર્થોની પ્રેરણા વગર સ્વયં અનુજા આપે, તો શુલ્લક=પુત્ર, વ્રતોમાં ઉપસ્થાપવો. અનિચ્છામાં રાજાના દંદાંતથી પ્રજાપના તે રીતે જ અર્થાત્ પોતાનાથી પહેલાં પુત્રની ઉપસ્થાપના પિતા ઈચ્છે નહિ તો ગાથા ૬૨૨-૬૨૩માં બતાવ્યું તે રીતે જ રાજાના દંદાંતથી ગુરુ પિતાને સમજાવે.

ડમો વિસેસો.....વિસજ્જેહિ આ વિશેષ છે=પિતાને પૂર્વોક્ત દંદાંતથી સમજાવવામાં આટલું વિશેષ છે-અને તે અપ્રાપ્ત સ્થવિર કહેવાય છે=વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને અપ્રાપ્ત એવા પિતા ગુરુ વડે કહેવાય છે —

પરમ મેધાવી વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત એવો આ તારો પુત્ર વ્રતોમાં ઉપસ્થપાય છે, તું વિસર્જન કરીશ નહિ, તો આ બંને પણ પિતા-પુત્ર રાત્નિક થશે. તેથી તું આને=તારા પુત્રને, વિસર્જન કર.

તા એસ વિ રાયણિઓ હોડ=તેથી આ પણ રાત્નિક થાઓ.

તા એસ વિ એસિં રાતિણિઓ હોડ તેથી આ પણ=તારો પુત્ર પણ, આ બેમાં=બીજા પિતા-પુત્રમાં, રાત્નિક થાઓ.

‘ત્તિ’ ગુરુના કથનની સમાપ્તિ અર્થક છે.

અઓ.....વિભાસા આનાથી પછી=પુત્રને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપવા માટે ગુરુ પિતાને સમજાવે એનાથી પછી, અનિચ્છામાં=પિતાની પુત્રને ઉપસ્થાપવાની અનિચ્છામાં, તે રીતે જ વિભાસા છે, અર્થાત્ ગાથા ૬૨૨-૬૨૩માં એક પિતા-એક પુત્રની વ્રતસ્થાપના વિષયક પાંચ-પાંચ દિવસ રાહ જોવી વગેરે જે વિકલ્પો પાડ્યા, તે રીતે જ અહીં પણ વિકલ્પો જાણવા.

इयार्णि पच्छद्धं હવે પશ્ચાર્થ=ગાથા ૬૩૩ ઉત્તરાર્થ બતાવે છે -

રત્નો અમચ્ચમાઈ=રણ્ણો.....સહ ભાણિયવ્વં રાજા અને અમાત્ય=મંત્રી, સાથે પ્રવ્રજિત થયા, જે રીતે પિતા-પુત્ર છે તે રીતે અશેષ કહેવું અર્થાત્ રાજા-મંત્રીની વ્રતસ્થાપનાની વિધિ જે રીતે પિતા-પુત્રની વ્રતસ્થાપનાની વિધિ કહી તે રીતે સંપૂર્ણ કહેવી.

“અમચ્ચાઈ”માં ‘આદિ’ના ગ્રહણ દ્વારા રાજા સાથે શ્રેષ્ઠી અને સાર્થવાહનું કહેવું અર્થાત્ જેમ રાજા સાથે મંત્રીની વ્રતસ્થાપનાની વિધિ પિતા-પુત્રની જેમ જાણવાની છે, તેમ રાજા સાથે શ્રેષ્ઠી કે રાજા સાથે સાર્થવાહ પ્રવ્રજિત થયા હોય તો, તેઓની વ્રતસ્થાપનાની વિધિ પણ પિતા-પુત્રની જેમ જ જાણવી.

સંજહમજ્ઞો મહાદેવી=સંજહમજ્ઞો.....સવ્વં ભાણિયવ્વં સંયતીની મધ્યમાં પણ બે માતા-પુત્રીનું કે બે માતા-પુત્રીના યુગલોનું કે મહાદેવી-અમાત્યીનું=રાણી-મંત્રીપત્નીનું, આ રીતે જ સર્વ કહેવું અર્થાત્ એક માતા અને એક પુત્રી, અથવા બે માતા અને બે પુત્રી, અથવા મહાદેવી અને મંત્રીપત્ની સાથે પ્રવ્રજિત થયા હોય તો, તેઓની વ્રતસ્થાપનાની વિધિ પિતા-પુત્રની બતાવી, એ રીતે જ સર્વ જાણવી.

ગાથા :

રાયા રાયાણો વા દોણિણ વિ સમ પત્ત દોસુ પાસેસુ ।

ईसरसिद्धिअमच्चे नियम घडा कुला दुवे खुडे ॥૬૩૫॥

ટીકા :

‘રાયા રાયાણો’ત્તિ એગો રાયા બિત્તિઓ રાયરાયા સમં પવ્વહયા, એથ વિ જહા પિયાપુત્તાણં તહા દદ્ધવ્વં, એસિં જો અહિગયરો રાયાદિ ઇઅરંમિ અમચ્ચાહા એમે પત્તે ઉવદ્ધાવિજ્જમાણે અપત્તિયં કરિજ્જ પઢિભજ્જેજ્જ વા દારુણસહાવો વા ઉદુરુસિજ્જા તાહે સો અપત્તો વિ ઇયરેહિ સમમુવદ્ધાવિજ્જહા, અહવા ‘રાય’ત્તિ જત્થ એગો રાયા જો અમચ્ચાહયાણ સવ્વેસિં રાયણિઓ કજ્જહા, ‘રાયાણો’ત્તિ જત્થ પુણ દુપ્પભિત્તિરાયાણો સમં પવ્વહયા સમં ચ પત્તા ઉવદ્ધાવિજ્જંતા સમરાહિણિયા કાયવ્વ ત્તિ દોસુ પાસેસુ ઠવિજ્જંતિ, એસેવથ્થો ભણ્ણહા ॥૬૩૫॥

અન્યવાર્થ/ટીકાર્થ :

રાયા રાયાણો=રાયા.....સમમુવદ્ધાવિજ્જહા એક રાજા, અને બીજો રાજરાજા=મોટા રાજવી, સાથે પ્રવ્રજિત થયા, અહીં પણ=રાજા અને રાજરાજાની વ્રતસ્થાપનાની વિધિમાં પણ, જેવી રીતે પિતા-પુત્રનું છે, તેવી રીતે જાણવું.

હવે રાજરાજા=મોટો રાજવી, રાજા, મંત્રી, શ્રેષ્ઠી અને સાર્થવાહ : એ બધાએ સાથે પ્રવ્રજ્યા લીધી હોય, અને તેઓમાંથી મંત્રી આદિ નાનાએ વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય, પરંતુ રાજરાજા આદિ મોટા પ્રાપ્ત કરી શક્યા ન હોય, ત્યારે, પુત્ર ભૂમિથી પ્રાપ્ત થઈ ગયો હોય પરંતુ પિતા પ્રાપ્ત ન થયા હોય, તે વખતે કરવાની જે વિધિ પૂર્વમાં બતાવી, તેના કરતાં રાજરાજા આદિમાં કંઈક જુદી વિધિ છે, તે સ્પષ્ટ કરે છે-

ઈતર એવા મંત્રી આદિ પ્રાપ્ત થયેલા ઓમ=નાના, ઉપસ્થાપન કરાતે છતે આમનામાં=રાજા, રાજરાજા, મંત્રી વગેરેમાં, અધિકતર=મોટા, એવા જે રાજાદિ અપ્રીતિને કરે, અથવા વ્રતો ભાંગે, અથવા દારુણ સ્વભાવવાળા રોષે ભરાય, તો અપ્રાપ્ત પણ તે=વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત નહીં થયેલા પણ અપ્રીતિ આદિ કરનારા રાજાદિ, ઈતર સાથે=વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિથી પ્રાપ્ત થયેલા નાના મંત્રી આદિ સાથે, ઉપસ્થપાય છે.

વા=અહવા, મૂળગાથાના પ્રથમ પાદમાં રહેલ રાયા રાયાણો નો ઉપરમાં એક રીતે અર્થ બતાવ્યો, હવે રાયા રાયાણો નો જ 'અથવા'થી બીજી રીતે અર્થ બતાવે છે-

'રાય'ત્તિ.....કજ્જઙ્ઘ, રાયા એટલે જ્યાં એક રાજા છે, જે અમાત્ય વગેરે સર્વમાં રાત્નિક=વ્રતસ્થાપના કાળમાં મોટો, કરાય છે.

દોણિણ વિ સમ પત્ત દોસુ પાસેસુ=અથવા બંને પણ સાથે પ્રાપ્ત થયે છતે બંને પાસામાં ઉપસ્થાપના માટે ઊભા રહે.

'રાયાણો' ત્તિ.....ઠવિજ્જંતિ, રાયાણો એટલે વળી જ્યાં બે વગેરે રાજાઓ સાથે પ્રવ્રજિત થયા હોય અને સાથે વ્રતસ્થાપનાને પ્રાપ્ત થયા હોય, તો ઉપસ્થાપિત કરાતા એવા તે રાજાઓ સમાન રાત્નિક કરવા યોગ્ય છે, એથી બે પડબે સ્થાપાય છે અર્થાત્ વ્રતસ્થાપનાકાળમાં તે બધા રાજાઓને ક્રમસર ઊભા ન રાખવા, પરંતુ એક રાજાને એક બાજુ અને બીજા રાજાને બીજી બાજુ ઊભા રાખીને ઉપસ્થાપના કરવી.

એસેવત્થો ધણ્ણઙ્ઘ આ જ અર્થ કહેવાય છે અર્થાત્ સાથે પ્રવ્રજિત થયેલા અને સાથે પ્રાપ્ત થયેલા બધા રાજાઓને સમાન રાત્નિક કરવા જોઈએ, એથી તે રાજાઓની વ્રતસ્થાપના કરતી વખતે બંને પાસામાં સ્થાપના કરવી એ જ અર્થ આગળની ગાથામાં કહે છે.

જોકે વ્રતસ્થાપના વખતે સાથે પ્રવ્રજિત અને સાથે ભૂમિને પ્રાપ્ત થયેલા રાજાઓને સમરાત્નિક કરવા અર્થે ગુરુના બે પાસામાં સ્થાપન કરવા જોઈએ, એ અર્થ વક્ષ્યમાણ ગાથા ૬૩૬થી સાક્ષાત્ જણાતો નથી, આમ છતાં આ કથન સાથે સંલગ્ન એવું અન્ય પણ કથન ગાથા ૬૩૬માં કરેલ હોવાથી એ પણ જણાય જ છે કે સમરાત્નિક કરવાના હોય તે રાજાઓને ગુરુની બે બાજુમાં સ્થાપવા જોઈએ. આથી જ અહીં 'આ જ અર્થ કહેવાય છે', એમ કહેલ છે.

ગાથા :

સમયં તુ અણેગેસું પત્તેસું અણભિઓગમાવલિયા ।

एगदुहओ वि ठिआ समराइणिआ जहासन्नं ॥६३६॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

સમયં તુ=વળી સાથે અળેગેસું પત્તેસું=અનેક પ્રાપ્ત થયે છતે અળભિઓગં=અનભિયોગ=આગ્રહ વગર, આવલિયા=આવલિકાથી=શ્રેણિથી, એગદુહઓ વિ=એક કે બે બાજુથી પણ ઠિઆ=સ્થિત=સામ-સામે ઊભા રહેલા, સમરાણિઆ=સમરાત્નિક થાય. (અને) જહાસત્રં=યથાસત્ર=કમસર ઊભેલામાં ગુરુની આસનતા પ્રમાણે ઊભેલા, (જયેષ્ઠ) થાય.

ગાથાર્થ :

વળી સાથે અનેક પ્રાપ્ત થયે છતે આગ્રહ વગર શ્રેણિથી એક કે બે બાજુથી પણ સામસામે ઊભા રહેલા સમાન રાત્નિક થાય, અને જે રીતે ગુરુની નજીક ઊભા હોય, તે જયેષ્ઠ થાય.

ટીકા :

પુવ્વં પિયાપુત્તાદિસંબંધેણ અસંબંધેસુ બહુસુ સમગમુવદ્વાવિજ્જમાણેસુ ગુરુણા અળ્લેણ વા અભિઓગો ણ કાયવ્વો 'ઇઓ ઠાહ'ત્તિ, એવમેગઓ દુહઓ વા ઠાવિએસુ જો જહા ગુરુસ્સ આસણ્ણો સો તહા જેટ્ઠો, ઉભયપાસદ્વિયા સમા સમરાયણિયા ।

એવં દો ઈસરા, દો સિટ્ઠી, દો અમચ્ચા, નિયમ ત્તિ દો વણિયા, ઘડ ત્તિ ગોટ્ઠી [દો ગોટ્ઠીઓ] દો ગોટ્ઠિયા પવ્વડયા, દો મહાકુલેહિતો પવ્વડયા, સવ્વે સમા સમણ્ણત્તા સમરાણિયા કાયવ્વા, એસિં ચેવ પુવ્વપત્તો પુવ્વં ચેવ ઉવદ્વાવેયવ્વો ત્તિ વૃદ્ધવ્યાખ્યા ॥૬૩૬॥

નોંધ :

ગાથા ૬૩૫ના ઉત્તરાર્ધમાં રહેલ ઘડનો અર્થ ગાથા ૬૩૬ની વૃદ્ધવ્યાખ્યામાં ગોટ્ઠી કર્યો, ત્યારપછી દો ગોટ્ઠીઓ શબ્દ વધારાનો લાગે છે અને ગાથા ૬૩૫ના અંતે રહેલ દુવે ચુટ્ટેનો અર્થ ગાથા ૬૩૬ની વૃદ્ધવ્યાખ્યામાં કર્યો નથી, પરંતુ હોવો જોઈએ. પાઠશુદ્ધિ મળેલ નથી.

★ “એગદુહઓ વિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે વ્રતસ્થાપના વખતે સમરાત્નિક થવા માટે શૈક્ષો ક્યારેક એક બાજુથી રહેલા હોય તો ક્યારેક બંને બાજુથી પણ રહેલા હોય.

ટીકાર્થ :

પુવ્વં.....સમરાયણિયા પૂર્વે=સંયમ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં, પિતા-પુત્રાદિના સંબંધ વડે અસંબંધ એવા ઘણા સાથે ઉપસ્થાપન કરાતે છતે ગુરુ વડે કે અન્ય વડે “આ બાજુ ઊભો રહે” એ પ્રકારનો અભિયોગ=આગ્રહ, ન કરવો જોઈએ. આ રીતે એક બાજુથી કે બે બાજુથી સ્થપાયેલા શૈક્ષોમાં જે જેવી રીતે ગુરુની આસન હોય, તે તેવી રીતે જયેષ્ઠ થાય સમ એવા ઉભય પાસમાં રહેલા=ગુરુની બંને પડખે સમાન રીતે રહેલા, સમરાત્નિક થાય.

ઉત્થાન :

ગાથા ૬૩૫ની ટીકાના અંતે કહેલ કે આ જ અર્થ કહેવાય છે, આથી એ અર્થને કહેવા જ ગાથા ૬૩૬ મૂકેલ છે, અને તેની ટીકા પુવ્વંથી સમરાયણિયા સુધીમાં પૂરી થાય છે, અને તે સાથે પૂર્વગાથાની ટીકાના

અંતે કહેલ કે આ જ અર્થ કહેવાય છે, તે અર્થ પણ કહેવાઈ જાય છે; હવે ગાથા દ્વયના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ કરે છે-

અન્વયાર્થ/ટીકાર્થ :

ઈસરસિદ્ધિઅમચ્ચે નિયમ ઘડા કુલા દુવે ચુદ્ધે=અર્થ દો.....અવદ્વાવેચ્ચો આ રીતે=જે રીતે સાથે પ્રવ્રજિત અને સાથે પ્રાપ્ત થયેલ બે વગેરે રાજાઓને સમરાત્નિક કરવા જોઈએ એ રીતે, બે ઈશ્વર=અશ્વર્યવાળા, બે શ્રેષ્ઠી, બે અમાત્ય=બે મંત્રી, નિયમ એટલે બે વાણિયા, ઘડ એટલે ગોષ્ઠી, બે ગોઠિયા=બે મિત્રો, પ્રવ્રજિત થયા; બે મહાકુલોમાંથી=મોટાં કુળોમાંથી, પ્રવ્રજિત થયા; (બે ક્ષુલ્લક પ્રવ્રજિત થયા) સમાન એવા સર્વ સમ પ્રાપ્ત થયા=બે ઈશ્વરાદિ બધા વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને સાથે પ્રાપ્ત થયા હોય, તો સમાન રાત્નિક કરવા જોઈએ, અને આમનામાં જ=બે ઈશ્વર કે બે મંત્રી કે બે શ્રેષ્ઠી વગેરે બબ્બેના યુગલોમાં જ, પૂર્વમાં પ્રાપ્ત થયેલો પૂર્વે જ=પહેલાં જ, વ્રતોમાં ઉપસ્થાપવો. ત્તિ વૃદ્ધવ્યાખ્યા એ પ્રમાણે વૃદ્ધોની વ્યાખ્યા છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૨૨-૬૨૩માં પિતા-પુત્ર સાથે દીક્ષા લે અને વ્રતસ્થાપના માટે સાથે પ્રાપ્ત ન થઈ શકે ત્યારે કરવા યોગ્ય વિધિની વિચારણા કરી. હવે બે પિતા અને બે પુત્ર સાથે દીક્ષા લે, ત્યારે કરવા યોગ્ય વિધિની વિચારણા કરે છે : ત્યાં બે પિતા અને એક પુત્ર વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત હોય તો તેઓની વિધિ પૂર્વની વિધિ જેવી જ છે, પરંતુ જ્યારે બે પુત્ર અને એક પિતા વ્રતસ્થાપના માટે તૈયાર થયા હોય અને એક પિતા તૈયાર ન થયા હોય, તે વખતે તૈયાર નહીં થયેલા પિતાને સમજાવવાની વિશેષ વિધિ આ પ્રમાણે છે -

વ્રતસ્થાપના માટે અપ્રાપ્ત પિતાને ગીતાર્થ ગુરુ સમજાવે કે તમારો પુત્ર પરમ મેધાવી હોવાથી વ્રતસ્થાપના માટે પ્રાપ્ત થયો છે, માટે જો તમે રજા આપો તો એની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરીએ; કેમ કે જો તમે રજા નહીં આપો તો બીજા પિતા-પુત્ર કરતાં તમારો પુત્ર નાનો થશે, અને રજા આપશો તો બીજા પિતા-પુત્ર કરતાં તમારો પુત્ર જ્યેષ્ઠ પર્યાયવાળો થશે, જેમાં તમારું જ ગૌરવ છે.

આ રીતે એક પિતા-પુત્રની અને બે પિતા-પુત્રની વ્રતસ્થાપનાની વિધિ બતાવ્યા બાદ રાજા-મંત્રી, રાજા-શ્રેષ્ઠી કે રાજા-સાર્થવાહની વ્રતસ્થાપનાની વિધિ પિતા-પુત્ર જેવી જ છે; તેમ જ સાધ્વીમાં પણ માતા-પુત્રી કે રાજરાણી-મંત્રીપત્નીની વ્રતસ્થાપનાની સર્વ વિધિ પિતા-પુત્રની જેમ જ છે.

વળી, રાજા અને રાજરાજા=મોટા રાજા, એ બંને સાથે દીક્ષિત થયા હોય અને સાથે વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય, તો તેઓને પણ ગુરુ પિતા-પુત્રની જેમ સાથે જ વ્રતોમાં ઉપસ્થાપે. વળી રાજા, રાજરાજા, મંત્રી, શ્રેષ્ઠી અને સાર્થવાહ, આ બધાએ સાથે દીક્ષા લીધી હોય અને તેમાં મંત્રી વગેરે નાના શૈક્ષોએ ભૂમિને પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય, પરંતુ રાજા વગેરે મોટા શૈક્ષો ભૂમિને પ્રાપ્ત ન કરી શક્યા હોય, ત્યારે જો રાજાદિ કરતાં નાના એવા ભૂમિને પ્રાપ્ત થયેલ મંત્રી વગેરેની ઉપસ્થાપના કરવાથી મંત્રી વગેરેથી મોટા એવા રાજા કે રાજરાજાને ગુરુ ઉપર કે મંત્રી વગેરે ઉપર અપ્રીતિ થાય, અથવા તો તે લીધેલ દીક્ષા છોડી દે, અથવા તો દારુણ સ્વભાવવાળા રાજા અને રાજરાજા કોધે ભરાય, તો તેવા સંયોગોમાં સૂત્રાધ્યયનાદિથી અપ્રાપ્ત હોવા છતાં પણ રાજા અને રાજરાજાની મંત્રી આદિ સાથે ગીતાર્થ આચાર્ય ઉપસ્થાપના કરે.

આવા પ્રકારની ઉપસ્થાપનાકાળની વિવેકવાળી વિધિ પૂ.ભદ્રબાહુસ્વામી આદિએ આરાધક જીવોના આત્મકલ્યાણ અર્થે બતાવી છે, જેથી નાનાં નિમિત્તો પામીને શૈક્ષ રોષિત થઈને દીક્ષા છોડવા દ્વારા કે ગુરુ આદિ પર અપ્રીતિ કરવા દ્વારા દુર્લભબોધિ ન થાય અને પોતાનો યત્કિચિત્ પ્રકૃતિદોષ દૂર કરી શકે.

વળી, વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને સર્વ શૈક્ષો સાથે પ્રાપ્ત થયા હોય અને તેઓમાં રાજા એક જ હોય, તો મંત્રી આદિ સર્વમાં રાજાને રાત્નિક કરવો, પરંતુ બધાને સરખા કરવા નહિ; અને બે વગેરે રાજાઓ સાથે પ્રવ્રજિત અને સાથે પ્રાપ્ત થયેલ હોય તો વ્રતઆરોપણકાળમાં કોઈને નાના-મોટા કરવા નહિ, પરંતુ સર્વ રાજાઓને ગુરુની બે બાજુ ઊભા રાખીને વ્રતો ઉચ્ચરાવવાં, જેથી બધા રાજાઓ સમાન રાત્નિક થાય. વળી પિતા-પુત્રાદિના સંબંધથી નહીં બંધાયેલ એવઃ ઘણા શૈક્ષો ઉપસ્થાપનાની ભૂમિને સાથે પ્રાપ્ત થયેલ હોય, તો તેઓમાં પિતા-પુત્ર વગેરે જેવો કોઈ વિશેષ સંબંધ નહીં હોવાથી તેઓને કોઈ સૂચન વગર કમસર ઊભા રાખીને વ્રતો ઉચ્ચરાવે, જેથી તેઓમાં ગુરુની નજીક ઊભો રહેલો શૈક્ષ અન્ય શૈક્ષોમાં રત્નાધિક થાય, અને ગુરુથી દૂર-દૂરતર ઊભા રહેલા શૈક્ષો ગુરુની નજીક ઊભા રહેલા શૈક્ષો કરતાં પર્યાયમાં કનિષ્ઠ થતા જાય, અને ગુરુની બંને બાજુ સામ-સામા ઊભા રહીને વ્રતો ઉચ્ચરનારા શૈક્ષો સમાન રાત્નિક થાય, આ પ્રકારની શાસ્ત્રમર્યાદા છે. એ સિવાય બે ઐશ્વર્યવાળા, બે શ્રેષ્ઠી, બે વાણિયા, બે ગોઠિયા, બે મોટાં કુળોવાળા અને બે નાના છોકરાઓ વ્રતસ્થાપનાની ભૂમિને સાથે જ પ્રાપ્ત થયા હોય, તો તે સર્વમાંથી કોઈને નાના-મોટા ન કરવા, પરંતુ ઈશ્વરાદિ બધા શૈક્ષોને સમાન રાત્નિક કરવા; છતાં આ બધામાંથી પણ જે શૈક્ષો પહેલાં પ્રાપ્ત થયા હોય, તેઓની પહેલાં જ ઉપસ્થાપના કરવી; જેથી પહેલા પ્રાપ્ત થયેલ શૈક્ષો રત્નાધિક થાય. આ પ્રકારનો ગાથા ૬૩૩થી ૬૩૬નો સંક્ષેપાર્થ છે. ॥૬૩૩/૬૩૪/૬૩૫/૬૩૬॥

અવતરણિકા :

एवं व्यतिरेकतोऽप्राप्तविधिरुक्तः, साम्प्रतमकथनविधिमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૬૨૧થી ૬૩૬માં દર્શાવ્યું એ રીતે, વ્યતિરેકથી અપ્રાપ્તવિધિ કહેવાઈ. હવે અકથન-વિધિને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૨૧થી ૬૩૬ સુધીમાં દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ શસ્ત્રપરિજ્ઞા આદિ ઉચિત સૂત્ર ભણવા દ્વારા પર્યાયથી વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય પ્રાપ્ત ન હોય તેવા રાજા-પિતાદિ શૈક્ષોમાં વ્રતોની ઉપસ્થાપના ન કરવી, એ રૂપ વ્યતિરેકથી અપ્રાપ્તવિધિ કહેવાઈ. હવે ઉચિત સૂત્રથી પ્રાપ્ત પણ શૈક્ષોને સૂત્રના છકાયાદિરૂપ અર્થનું કથન ન કર્યું હોય તો તેઓની વ્રતસ્થાપના ન કરવી, એ રૂપ વ્યતિરેકથી અકથનવિધિને કહે છે —

★ અહીં અપ્રાપ્તવિધિ: અને અકથનવિધિ: એ બંનેની સાથે “વ્યતિરેક” શબ્દનું બોડાણ છે, અને વ્યતિરેક એટલે વ્રતસ્થાપના કરવાનો અભાવ.

ગાથા :

અકહિત્તા કાયવણ જહાણુરૂવં તુ હેઝણાતેહિં ।
અણભિગયતદત્થં વાઽપરિચ્છિંતં નો ડવઙ્ગવે ॥૬૩૭॥

અન્યથાર્થ :

હેઝણાતેહિં=હેતુ અને જ્ઞાત વડે=દૃષ્ટાંત વડે, જહાણુરૂવં તુ=યથાનુરૂપ જ=શ્રોતાને અનુરૂપ જ, કાયવણ=કાય અને પ્રતોને (અર્થથી) અકહિત્તા=નહીં કહીને, વા=અને (અર્થથી) કહેવાયે છતે પણ) અણભિગયતદત્થં=અનધિગત તદર્થવાળાને=નહીં જણાયેલા કાય અને પ્રતોના અર્થવાળા શૈક્ષને, અને (કાય-પ્રતોના અર્થો જણાયે છતે પણ) અપરિચ્છિંતં=પરીક્ષા નહીં કરીને (શિષ્યને પ્રતોમાં) નો ડવઙ્ગવે=ઉપસ્થાપે નહીં.

★ 'તુ' એવકાર અર્થક છે અને 'વા' ચકાર અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

હેતુ અને દૃષ્ટાંત વડે શ્રોતાને અનુરૂપ જ પૃથ્વી આદિ છ કાયને અને પ્રાણાતિપાતવિસ્મણાદિ છ પ્રતોને અર્થથી નહીં કહીને, અને અર્થથી કહેવાયે છતે પણ અનધિગત છ કાયના અને છ પ્રતોના અર્થવાળાને, અને છ કાયના અને છ પ્રતોના અર્થો જાણવા છતાં પણ પરીક્ષા કર્યા વગર, તે શિષ્યને પ્રતોમાં ઉપસ્થાપે નહીં.

ટીકા :

અકથયિત્વા અર્થતઃ કાયવ્રતાનિ યથાનુરૂપમેવ શ્રોત્રપેક્ષયા હેતુજ્ઞાતાભ્યાં, જ્ઞાતમ્=ઉદાહરણમ્, અનધિગતતદર્થં વેતિ કથિતેઽપિ સત્યનવગતકાયવ્રતાર્થં ચ, અપરીક્ષ્યાઽધિગતેઽપિ નોપસ્થાપયેદ્ વ્રતેષ્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૩૭॥

ટીકાર્થ :

શ્રોતાની અપેક્ષા વડે યથા અનુરૂપ જ હેતુ અને જ્ઞાત દ્વારા કાય અને પ્રતોને અર્થથી નહીં કહીને, અને કહેવાયે છતે પણ=છ કાય અને છ પ્રતો અર્થથી કહેવાયે છતે પણ, અનધિગત તદર્થવાળાને=અનવગત કાય અને પ્રતોના અર્થવાળાને, અધિગત હોતે છતે પણ=છ કાય અને છ પ્રતોના અર્થો શૈક્ષને અવગત હોતે છતે પણ, પરીક્ષા નહીં કરીને શૈક્ષને પ્રતોમાં ઉપસ્થાપવો જોઈએ નહીં. જ્ઞાત એટલે ઉદાહરણ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સર્વવિરતિ સામાયિક ઉચ્ચરાવ્યા પછી નવદીક્ષિત સાધુને ઉચિત તપ કરાવવા દ્વારા શસ્ત્રપરિજ્ઞાદિ ઉચિત સૂત્રો ભણાવવામાં આવે છે, અને શૈક્ષ તે સૂત્રો ભણી લે, ત્યારબાદ ગુરુ તેને તે સૂત્રના અર્થો સમજાવે છે, જેમાં પૃથ્વીકાયાદિ ષટ્કાયનું અને અહિંસા આદિ પ્રતોનું વર્ણન છે; અને તે વર્ણન ગુરુ શ્રોતાની અપેક્ષાએ શ્રોતાની શક્તિને અનુરૂપ જ હેતુ અને દૃષ્ટાંત જણાવવા દ્વારા કરે છે, જે વર્ણન શિષ્ય પાસે કર્યા વગર શિષ્યની પ્રતસ્થાપના કરાય નહિ.

વળી, ગુરુએ શિષ્યને સૂત્રના અર્થો સમજાવ્યા હોય, પરંતુ મંદબુદ્ધિવાળો શિષ્ય તે ષટ્કાયના અને વ્રતોના અર્થોને સમજી શક્યો ન હોય, તોપણ તે શિષ્યની ઉપસ્થાપના કરાય નહિ.

કદાચ ગુરુએ કહેલ સૂત્રના અર્થોનો શિષ્યને યથાર્થ બોધ થઈ ગયો હોય, પરંતુ ગુરુએ, “આ શિષ્ય મારા કહેલા અર્થોને પ્રવૃત્તિમાં સમ્યગ્ યોજી શકે છે કે નહિ?” તેનો નિર્ણય કરવા અર્થે પરીક્ષા ન કરી હોય, તોપણ તે શિષ્યની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરાય નહિ. ॥૬૩૭॥

અવતરણિકા :

एतदेव भावयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ ભાવન કરે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે શ્રોતાને અનુરૂપ જ હેતુ અને દેષ્ટાંત દ્વારા છ કાય અને છ વ્રતોને સમજાવવાં જોઈએ. તેથી હવે હેતુ અને દેષ્ટાંતથી છ કાય અને છ વ્રતોનું જ ગાથા ૬૬૨ સુધી ગ્રંથકાર ભાવન કરે છે —

ગાથા :

एगिंदियाइ काया तेसिं सेसिंदिआणऽभावे वि ।
बहिराईण व णेअं सोत्ताइगमे वि जीवत्तं ॥६३८॥

અન્યથાર્થ :

एगिंदियाइ काया=એકેન્દ્રિયાદિ કાયો છે=જીવો છે. (અહીં શંકા થાય કે એકેન્દ્રિયોને કાય કઈ રીતે કહી શકાય ? તેથી કહે છે—) सोत्ताइगमे वि=શ્રોત્રાદિના વિગમમાં પણ बहिराईण व=બધિરાદિની જેમ सेसिंदि-आणऽभावे वि=શેષ ઇન્દ્રિયોના અભાવમાં પણ तेसिं=તેઓનું=એકેન્દ્રિયોનું, जीवत्तं=જીવત્વ णेअं=જાણવું.

ગાથાર્થ :

એકેન્દ્રિયાદિ જીવો છે. અહીં શંકા થાય કે એકેન્દ્રિયોને જીવ કઈ રીતે કહી શકાય ? તેથી કહે છે કે શ્રોત્રાદિના વિગમમાં પણ બધિરાદિની જેમ શેષ ઇન્દ્રિયોના અભાવમાં પણ એકેન્દ્રિયોનું જીવત્વ જાણવું.

ટીકા :

एकेन्द्रियादयः कायाः, तेषां स्पर्शनभाव एव शेषेन्द्रियाणां-रसनादीनामभावेऽपि बधिरादीनामिव ज्ञेयम्, आदिशब्दादन्धादिपरिग्रहः, श्रोत्रादिविगमेऽपि जीवत्वं तथाकर्मविपाकादिति गाथार्थः. ॥६३८॥

ટીકાર્થ :

એકેન્દ્રિય આદિ કાયો છે=ષટ્જીવનિકાય છે. તેવા પ્રકારના કર્મના વિપાકથી શ્રોત્રાદિનો વિગમ હોતે છતે પણ=શ્રોત્રેન્દ્રિય વગેરે નહીં હોતે છતે પણ, બધિરાદિની જેમ=બહેરા વગેરે મનુષ્યોમાં જેમ જીવત્વ છે તેમ, રસન આદિ શેષ ઇન્દ્રિયોનો અભાવ હોતે છતે પણ તેઓને=એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને, સ્પર્શનનો ભાવ જ છે=સ્પર્શનેન્દ્રિયનો સદ્ભાવ જ છે. તેથી જીવત્વ જાણવું=એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વ જાણવું.

આદિ શબ્દથી અંધાદિનો પરિગ્રહ છે અર્થાત્ “બધિરાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી આંધળા વગેરે મનુષ્યોનો પરિગ્રહ છે, અને “શ્રોત્રાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોનું ગ્રહણ છે. ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય : એમ છ જીવનિકાયની પ્રાપ્તિ છે. તેમાંથી એકેન્દ્રિયમાં સચેતનત્વની સિદ્ધિ કરવા અર્થે ગ્રંથકાર યુક્તિ આપે છે —

જેવી રીતે તે પ્રકારના કર્મવિપાકના ઉદયથી શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોનો વિગમ હોવા છતાં પણ બધિરાદિ મનુષ્યોમાં જીવત્વ છે, તેવી જ રીતે રસના વગેરે ચાર ઇન્દ્રિયોનો અભાવ હોવા છતાં પણ એકેન્દ્રિયમાં સ્પર્શનરૂપ એક ઇન્દ્રિયનો સદ્ભાવ છે, તેથી એકેન્દ્રિયમાં જીવત્વ છે.

વળી, બહેરા, આંધળા મનુષ્યોને બહેરા, આંધળા થવાને અનુકૂળ કર્મવિપાક હોવાથી તે તે દ્રવ્યેન્દ્રિયનો અભાવ છે, છતાં તેઓમાં જીવત્વ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. આ દૃષ્ટાંતથી ગ્રંથકારને જણાવવું છે કે એકેન્દ્રિયમાં પણ તેવા પ્રકારના કર્મોદયને કારણે શ્રોત્રાદિ ચાર ઇન્દ્રિયોનો અભાવ છે, તોપણ તેઓમાં સ્પર્શેન્દ્રિયનો ભાવ હોવાથી જીવત્વ છે.

પૂર્વગાથામાં કહેલ કે હેતુ અને દૃષ્ટાંત દ્વારા કાય-વ્રતો નહીં કહીને શૈક્ષની વ્રતસ્થાપના કરવી જોઈએ નહિ, તેથી પ્રસ્તુત ગાથામાં પૃથ્વી આદિ પાંચ કાયરૂપ એકેન્દ્રિયમાં જીવત્વની સિદ્ધિ કરવા માટે ‘રસનાદીનાં શેષેન્દ્રિયાણાં અભાવેઽપિ સ્પર્શનભાવ એવ’ એ પ્રકારના હેતુ દ્વારા અને ‘શ્રોત્રાદિવિગમેઽપિ બધિરાદીનામિવ’ એ પ્રકારના દૃષ્ટાંત દ્વારા ‘એકેન્દ્રિયાદયઃ કાયાઃ’ એ પ્રકારનું અનુમાન કરેલ છે. ॥૬૩૮॥

અવતરણિકા :

તથા ચ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં હેતુ અને દૃષ્ટાંતથી એકેન્દ્રિયમાં જીવત્વ સ્થાપન કર્યું. હવે ચઉરિન્દ્રિયથી માંડીને એકેન્દ્રિય સુધીમાં જીવત્વ દેઢ કરવા માટે ગાથા ૬૩૯-૬૪૦માં તર્ક બતાવે છે —

અને તે રીતે —

ગાથા :

જઇ ણામ કમ્મપરિણઙ્ગવસેણ બહિરસ્સ સોઅમાવરિઅં ।

તયભાવા સેસિંદિઅભાવે સો કિં નુ અજ્જીવો ? ॥૬૩૯॥

અન્વયાર્થ :

જઇ=જો કમ્મપરિણઙ્ગવસેણ=કર્મની પરિણતિના વશથી બહિરસ્સ=બધિરનું=બહેરા મનુષ્યનું, સોઅં=શ્રોત્ર=શ્રોત્રેન્દ્રિય, આવરિઅં=આવૃત છે, (તો) તયભાવા=તેનો=શ્રોત્રેન્દ્રિયનો, અભાવ હોવાથી સેસિંદિઅભાવે=શેષ ઇન્દ્રિયોના ભાવમાં નુ=ખરેખર કિં=શું સો=આ=બધિર મનુષ્ય, અજ્જીવો ?=અજીવ છે ?

★ 'ણમ' પદ વાક્યાલંકારમાં છે.

★ 'નુ' વિતર્ક અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જો કર્મની પરિણતિના વશથી બહેરા મનુષ્યની શ્રોત્રેન્દ્રિય આવૃત છે, તો શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અભાવ હોવાથી શેષ ઇન્દ્રિયોના ભાવમાં શું ખરેખર બહેરો માણસ અજીવ છે ? અર્થાત્ જીવ જ છે.

ટીકા :

यदि नाम कर्मपरिणतिवशेन बधिरस्य जन्तोः श्रोत्रमावृत्तं, तदभावात्=श्रोत्राभावात् शेषेन्द्रियभावे सति असौ=बधिरः किं नु अजीवः ? जीव एवेति गाथार्थः ॥६३९॥

ટીકાર્થ :

જો કર્મપરિણતિના વશથી બધિર જંતુની=બહેરા જીવની, શ્રોત્રેન્દ્રિય આવૃત છે=ઢંકાયેલ છે, તો તેનો અભાવ હોવાથી=શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અભાવ હોવાથી, શેષ ઇન્દ્રિયોનો ભાવ હોતો છે, આ=બહેરો, ખરેખર શું અજીવ છે ? અર્થાત્ જીવ જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં તર્કથી જણાવ્યું કે શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અભાવ હોવા છતાં બહેરામાં જીવત્વ છે. હવે કોઈક મનુષ્ય બહેરો, આંધળો અને દ્રાણ-રસન ઇન્દ્રિયથી હણાયેલો હોય, તોપણ તેનામાં જીવત્વ છે, તે તર્કથી બતાવવા 'તથા'થી સમુચ્ચય કરે છે —

ગાથા :

बहिरस्स य अंधस्स य उवहयघाणरस्सणस्स एमेव ।

सइ एगंमि वि फासे जीवत्तं हंत ! किमजुत्तं ? ॥६४०॥

અન્યથાર્થ :

એમેવ=આ જ રીતે=પૂર્વગાથામાં જે રીતે બધિરનું જીવત્વ બતાવ્યું એ જ રીતે, ઉવહયઘાણરસણસ્સ=ઉપહત દ્રાણેન્દ્રિય અને રસનેન્દ્રિયવાળા, બહિરસ્સ ય અંધસ્સ ય=બધિરને અને અંધને એગંમિ વિ ફાસે સહ=એક પણ સ્પર્શનેન્દ્રિય હોતો છેતો જીવત્તં=જીવત્વ કિમજુત્તં=શું અયુક્ત છે ?

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં જે પ્રમાણે બધિરનું જીવત્વ બતાવ્યું, એ જ પ્રમાણે ઉપહત દ્રાણેન્દ્રિય અને રસનેન્દ્રિયવાળા બધિરને અને અંધને એક પણ સ્પર્શનેન્દ્રિય હોતો છેતો જીવત્વ શું અયુક્ત છે ? અર્થાત્ અયુક્ત નથી જ.

ટીકા :

બધિરસ્ય ચાન્ધસ્ય ચ, કિંવિશિષ્ટસ્યેત્યાહ-ઉપહતઘ્રાણરસનસ્ય, એવમેવ યથા બધિરસ્ય, સત્યેકસ્મિન્નપિ સ્પર્શને જીવત્વં હન્ત ! કિમયુક્તમ્ ? , હન્ત ! સમ્પ્રેષણે, નૈવાડ્યુક્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪૦॥

★ “એકસ્મિન્નપિ”માં ‘અપિ’ દ્વારા એ જણાવ્યું છે કે બે વગેરે ઇન્દ્રિય હોય, તો તો જીવત્વ અયુક્ત નથી, પરંતુ એક પણ ઇન્દ્રિય હોતે છતે જીવત્વ અયુક્ત નથી જ.

ટીકાર્થ :

જે રીતે બધિરનું છે એ રીતે જ=પૂર્વગાથામાં જે રીતે બધિરનું જીવત્વ બતાવ્યું એ રીતે જ, કેવા વિશિષ્ટ ? એથી કહે છે- ઉપહત ઘ્રાણ અને રસનવાળા એવા બધિરને અને અંધને એક પણ સ્પર્શન ઇન્દ્રિય હોતે છતે જીવત્વ શું અયુક્ત છે ? અર્થાત્ અયુક્ત નથી જ.

‘હન્ત’ સંપ્રેષણમાં છે=શું અયુક્ત છે ? એવા પ્રશ્નમાં ગ્રંથકારે વિધાન કર્યું કે અયુક્ત નથી જ, તે ‘હન્ત’ અવ્યય દર્શાવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

एएणं नाएणं चउरिंदिअमाइओऽवगंतव्वा ।
एगिंदिअपज्जंता जीवा पच्छणुपुव्वीए ॥६४१॥

અન્યાર્થ :

પચ્છણુપુવ્વીએ=પશ્ચાનુપૂર્વીથી એણં નાએણં=આ જ્ઞાત વડે=પૂર્વની બે ગાથામાં ઉપહત ઘ્રાણ-રસનવાળા બધિર અને અંધનું દૃષ્ટાંત બતાવ્યું એ દૃષ્ટાંત વડે, ચઉરિંદિઅમાइओ=ચઉરિન્દ્રિયની આદિ છે જેમને એવા એગિંદિઅપજ્જંતા=એકેન્દ્રિય છે પર્યંતમાં જેમને એવા જીવા=જીવો અવગંતવ્વા=જાણવા.

ગાથાર્થ :

પશ્ચાનુપૂર્વીથી પૂર્વની બે ગાથામાં ઉપહત ઘ્રાણ-રસનવાળા બધિર અને અંધનું દૃષ્ટાંત બતાવ્યું, એના વડે ચઉરિન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીના જીવો જાણવા.

ટીકા :

एतेन ज्ञातेन=उदाहरणेन चतुरिन्द्रियादयोऽवगन्तव्याः एकेन्द्रियपर्यन्ता जीवाः पश्चानुपूर्व्या चतुरिन्द्रियादिलक्षणयेति गाथार्थः ॥६४१॥

ટીકાર્થ :

ચઉરિન્દ્રિયાદિના લક્ષણવાળી પશ્ચાનુપૂર્વીથી આ=પૂર્વની બે ગાથામાં બતાવ્યું એ, જ્ઞાત વડે=ઉદાહરણ દ્વારા, ચઉરિન્દ્રિયની આદિવાળી એકેન્દ્રિય પર્યંતવાળી જીવો જાણવા, આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારે ગાથા ૬૩૯માં તર્ક દ્વારા બધિરમાં જીવત્વ બતાવ્યું, અને ગાથા ૬૪૦માં સ્થાપન કર્યું કે જેની ઘ્રાણેન્દ્રિય અને રસનેન્દ્રિયની શક્તિ હણાઈ ગઈ છે, તેવા બહેરા અને આંધળા માણસમાં એક માત્ર સ્પર્શનેન્દ્રિય હોવા છતાં જીવત્વ છે. ત્યાર પછી ગાથા ૬૪૧માં કહે છે કે આ બંને દૃષ્ટાંત દ્વારા ચઉરિન્દ્રિયથી માંડીને એકેન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં પશ્ચાન્નુપૂર્વીથી જીવત્વ સાધવું અર્થાત્ ગાથા ૬૩૯માં બતાવેલ બધિરના દૃષ્ટાંતથી ચઉરિન્દ્રિયમાં જીવત્વ સાધવું, ગાથા ૬૪૦માં આપેલ બધિર એવા અંધના દૃષ્ટાંતથી તેઈન્દ્રિયમાં જીવત્વ સ્થાપવું, તથા જેની ઘ્રાણેન્દ્રિયની શક્તિ હણાઈ ગઈ છે તેવા બધિર અને અંધના ઉદાહરણથી બેઈન્દ્રિયમાં જીવત્વ સાધવું અને જેની નાક અને જીભની શક્તિ આવૃત થઈ ગઈ હોય તેવા બહેરા અને આંધળા મનુષ્યમાં પણ જેમ સ્પર્શ રૂપ એક ઈન્દ્રિય હોવાથી જીવત્વ છે, તેમ એકેન્દ્રિયમાં પણ સ્પર્શનેન્દ્રિયનો સદ્ભાવ હોવાને કારણે જીવત્વ છે, એ પ્રમાણે જાણવું.

વિશેષાર્થ :

ગાથા ૬૩૯-૬૪૦માં કરેલ તર્ક ગાથા ૬૩૯માં આપેલ અનુમાનના હેતુને દઢ કરવા માટે નથી, પરંતુ ચઉરિન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીમાં દૃષ્ટાંત દ્વારા જીવત્વની સિદ્ધિ કરવા માટે છે.

આશય એ છે કે ક્યારેક અનુમાન પ્રયોગમાં હેતુને સાધ્યના ગમકરૂપે બતાવવા માટે તર્ક કરવામાં આવે છે; જેમ કે “પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમવત્ત્વાત્” અહીં ધૂમ રૂપ હેતુ વહ્નિ રૂપ સાધ્યને જણાવનાર છે. આથી તર્ક કરવામાં આવે છે કે “યદિ વહ્નિં વિના ધૂમઃ સ્યાત્ તર્હિ ધૂમો વહ્નિજન્યોઽપિ ન સ્યાત્” જો અગ્નિ વગર ધૂમ હોત તો ધૂમ અગ્નિજન્ય પણ ન થાય. આ તર્ક, પોતાનો ધૂમ રૂપ હેતુ સાધ્યનો ગમક છે, તેમ દઢ કરે છે.

જ્યારે પ્રસ્તુતમાં ગાથા ૬૩૯માં એકેન્દ્રિયમાં જીવત્વ સાધવા માટે હેતુ આપેલ કે રસનાદિ ઈન્દ્રિયો નહીં હોવા છતાં સ્પર્શનરૂપ એક ઈન્દ્રિયનો સદ્ભાવ જ છે, તેને દઢ કરવા માટે ગાથા ૬૩૯-૬૪૦માં તર્ક કર્યો નથી, પરંતુ ચઉરિન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીમાં જીવત્વ છે, એમ અનુભવસિદ્ધ એવા દૃષ્ટાંતથી સ્થાપન કરવા માટે તર્ક કર્યો છે. ॥૬૩૯/૬૪૦/૬૪૧॥

ગાથા :

તત્થ ચઝરિંદિઆઈં જીવે ઇચ્છંતિ પાયસો સવ્વે ।

एगिंदिएसु उ बहू विप्पडिवन्ना जओ मोहा ॥६४२॥

અન્યાર્થ :

તત્થ=ત્યાં=જીવત્વના સ્વીકારમાં, પાયસો=પ્રાયઃ સવ્વે=સર્વ વાદીઓ ચઝરિંદિઆઈં=ચઉરિન્દ્રિયાદિ જીવે=જીવોને ઇચ્છંતિ=ઈચ્છે છે=સ્વીકારે છે; જઓ=જે કારણથી મોહા=મોહ હોવાથી એગિંદિએસુ ડ=વળી એકેન્દ્રિયોમાં બહૂ=બહુ વાદીઓ, વિપ્પડિવન્ના=વિપ્રતિપન્ન છે=જીવત્વ સ્વીકારતા નથી.

ગાથાર્થ :

જીવત્વના સ્વીકારમાં પ્રાયઃ સર્વ પણ વાદીઓ ચઉરિન્દ્રિયાદિ જીવોને ઇચ્છે છે; જે કારણથી મોહ હોવાથી વળી એકેન્દ્રિયોમાં ઘણા વાદીઓ જીવત્વ સ્વીકારતા નથી.

ટીકા :

તત્ર ચતુરિન્દ્રિયાદીન્ દ્વીન્દ્રિયાવસાનાન્ જીવાન્ ઇચ્છન્તિ પ્રાયઃ સર્વેઽપિ વાદિનઃ, એકેન્દ્રિયેષુ તુ બહવો વિપ્રતિપન્નાઃ યતો મોહાદ્ધેતોરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪૨॥

ટીકાર્થ :

ત્યાં=જીવત્વને સ્વીકારવામાં, ચઉરિન્દ્રિયની આદિવાળા અને બેઈન્દ્રિયના અવસાનવાળા જીવોને પ્રાયઃ સર્વ પણ વાદીઓ ઇચ્છે છે; જે કારણથી મોહ હોવાને કારણે વળી એકેન્દ્રિયોમાં ઘણા વિપ્રતિપન્ન છે. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અવતરણિકા :

તતઃ કિમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તે કારણથી શું ? અર્થાત્ મોહથી ઘણા વાદીઓ એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વ સ્વીકારતા નથી તે કારણથી શું ? એથી કહે છે —

ગાથા :

જીવત્તં તેસિં તઓ જહ જુજ્જઙ્ સંપયં તહા વોચ્છં ।
સિદ્ધં પિ અ ઓહેણં સંખેવેણં વિસેસેણં ॥૬૪૩॥

અન્યાર્થ :

તઓ=તે કારણથી તેસિં=તેઓનું=એકેન્દ્રિયોનું, જીવત્તં=જીવત્વ જહ=જે રીતે જુજ્જઙ્=યોજાય છે=ઘટે છે, તહા=તે રીતે ઓહેણં સિદ્ધં પિ=ઓપણી સિદ્ધ ૪૩૧ સંખેવેણં=સંજેપૂરે વિસેસેણં=વિશેષથી કોચ્છં=હું કહીશ.

★ 'અ' પાદપૂર્તિ અર્થ છે.

ગાથાર્થ :

તે કારણથી એકેન્દ્રિયોનું જીવત્વ જે રીતે ઘટે છે, તે રીતે ઓપણી સિદ્ધ પણ સંજેપૂરે વિશેષથી હું કહીશ.

ટીકા :

જીવત્ત્વં તેષામ્=એકેન્દ્રિયાણાં તતઃ યથા યુજ્યતે=ઘટતે સામ્પ્રતં તથા વક્ષ્યે સિદ્ધમપિ ચૌઘેન=સામાન્યેન સદ્બક્ષેપેણ વિશેષેણોતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪૩॥

★ “સિદ્ધં પિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે એકેન્દ્રિયોનું જીવત્વ સામાન્યથી સિદ્ધ ન હોય તો તો ગ્રંથકાર કહે જ, પરંતુ સામાન્યથી સિદ્ધ પણ એકેન્દ્રિયોના જીવત્વને ગ્રંથકાર વિશેષથી કહેશે.

ટીકાર્થ :

તે કારણથી તેઓનું=એકેન્દ્રિયોનું, જીવત્વ જે પ્રકારે યોજાય છે=ઘટે છે, તે પ્રકારે હવે ઓધથી=સામાન્યથી, સિદ્ધ પણ સંક્ષેપરૂપે વિશેષથી હું કહીશ. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સર્વદર્શનવાળા પ્રાય: કરીને બેઈન્દ્રિયથી ચૌરિન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં જીવત્વ માને છે, પરંતુ એકેન્દ્રિયમાં જીવત્વ ઘણા દર્શનીઓ સ્વીકારતા નથી; કેમ કે તત્ત્વના વિષયમાં ઘણા વાદીઓને મોહ છે. તેથી એકેન્દ્રિયોમાં જે રીતે જીવત્વ ઘટે, તે રીતે કહેવાનો નિશ્ચય ગ્રંથકાર કરે છે-

જોકે ગાથા ૬૩૮થી ૬૪૧ના કથન પ્રમાણે એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વ ગ્રંથકારે સામાન્યથી સિદ્ધ કરેલ છે, છતાં ઘણા દર્શનવાદીઓ માનતા નહીં હોવાથી હવે પછીની ગાથાઓમાં એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વની સિદ્ધિ વિશેષથી ગ્રંથકાર કરશે; અને તે સિદ્ધિ પણ વિસ્તારથી નહીં કરે, પરંતુ સંક્ષેપથી કરશે.

અહીં “પ્રાય:” શબ્દથી એ જણાવવું છે કે ચૌરિન્દ્રિયથી માંડીને બેઈન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં જીવત્વ મોટાભાગના દર્શનકારો સ્વીકારે છે, પરંતુ કેટલાક દર્શનકારો ચૌરિન્દ્રિયાદિમાં પણ જીવત્વ સ્વીકારતા નથી, અને પંચેન્દ્રિય જીવોમાં જીવત્વ તો બધા જ માને છે; આથી ગાથા ૬૪૨માં પંચેન્દ્રિયની વિવક્ષા ન કરતાં “ચૌરિન્દ્રિયથી માંડીને બેઈન્દ્રિય સુધીના જીવોને પ્રાય: સર્વ પણ ઈચ્છે છે,” એમ કહેલ છે; અને જૈનદર્શન એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વ માને છે, આથી આગળની ગાથાઓમાં એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વસાધક યુક્તિઓ ગ્રંથકાર આપશે. ॥૬૪૨/૬૪૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૩૮થી ૬૪૧માં એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વની સિદ્ધિ સામાન્યથી કરી, ત્યાં કોઈ શંકા કરે છે -

ગાથા :

આહ નણુ તેસિ દીસઙ્ગ દર્વિદિઅ મો ન એવમેણ્સિ ।
તં કમ્મપરિણઈઓ ન તહા ચરિદિઆણં વ ॥૬૪૪॥

અન્યવાર્થ :

આહ=(પૂર્વપક્ષી) કહે છે - તેસિ=તેઓની=બધિરાદિની, દર્વિદિઅ=દ્રવ્યેન્દ્રિય દીસઙ્ગ=દેખાય છે, એવં=એ રીતે એણ્સિ ન=આમની=એકેન્દ્રિયોની, (દેખાતી) નથી. (માટે બધિરાદિના દૃષ્ટાંત દ્વારા એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વ સિદ્ધ થાય નહીં; તેને ગ્રંથકાર કહે છે-) કમ્મપરિણઈઓ=કર્મપરિણતિથી ચરિદિઆણં વ=ચૌરિન્દ્રિયોની જેમ તં=તે=દ્રવ્યેન્દ્રિય, તહા ન=તે પ્રકારે (એકેન્દ્રિયોને) નથી.

★ ‘મો’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વપક્ષી કહે છે કે બધિરાદિની દ્રવ્યેન્દ્રિય દેખાય છે, એ રીતે એકેન્દ્રિયોની દેખાતી નથી, માટે બધિરાદિના દૃષ્ટાંત દ્વારા એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વ સિદ્ધ થાય નહિ. તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે કર્મપરિણતિથી ચઉરિન્દ્રિયોની જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિય તે પ્રકારે એકેન્દ્રિયોને નથી.

ટીકા :

આહ-નનુ તેષાં=બધિરાદીનાં દૃશ્યતે દ્રવ્યેન્દ્રિયં=નિર્વૃત્યુપકરણલક્ષણં, નૈવમેતેષામ્=એકેન્દ્રિયાણામ્, અત્રોત્તરમાહ-તદ્=દ્રવ્યેન્દ્રિયં કર્મપરિણતેઃ કારણાત્ ન તથા તિષ્ઠત્યેવ ચતુરિન્દ્રિયાણામિવ, તથાહિ-ચતુરિન્દ્રિયાણાં શ્રોત્રદ્રવ્યેન્દ્રિયમપિ નાસ્તિ, અથ ચ તે જીવા इति ગાથાર્થઃ ॥૬૪૪॥

★ “બધિરાદીનાં”માં ‘આદિ’ પદથી અંદાદિ મનુષ્યોનું ગ્રહણ છે.

★ “શ્રોત્રદ્રવ્યેન્દ્રિયમપિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે ચઉરિન્દ્રિય જીવોને શ્રોત્રની દ્રવ્યેન્દ્રિય હોય તો તો જીવત્વ હોઈ શકે, પરંતુ શ્રોત્રની દ્રવ્યેન્દ્રિય પણ નથી, છતાં જીવત્વ છે.

ટીકાર્થ :

આહ થી પર શંકા કરે છે — ખરેખર તેઓની=બહેરા આદિની, નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણ સ્વરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય દેખાય છે, એ રીતે આમની=એકેન્દ્રિયોની, નથી=દેખાતી નથી. અહીં=પરની શંકામાં, ગ્રંથકાર ઉત્તરને કહે છે— કર્મની પરિણતિરૂપ કારણથી તે=દ્રવ્યેન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિયોની જેમ તે પ્રકારે=જે પ્રકારે બધિરાદિને છે તે પ્રકારે, એકેન્દ્રિયોને નથી જ.

હવે દ્રવ્યેન્દ્રિય વગરના ચઉરિન્દ્રિયોના દૃષ્ટાંત દ્વારા એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વ સિદ્ધ કરવા માટે તે ચઉરિન્દ્રિયોનું દૃષ્ટાંત સ્પષ્ટ કરતાં તથાહિ થી ગ્રંથકાર કહે છે —

ચઉરિન્દ્રિયોને શ્રોત્રની દ્રવ્યેન્દ્રિય પણ નથી, છતાં તેઓ=ચઉરિન્દ્રિયો, જીવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અહીં પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે બહેરા વગેરે મનુષ્યોમાં શ્રવણશક્તિ વગેરે ન હોવા છતાં નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણ રૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય દેખાય છે, જ્યારે એકેન્દ્રિયોમાં તો દ્રવ્યેન્દ્રિય પણ દેખાતી નથી; આથી એકેન્દ્રિયોમાં બધિરાદિના દૃષ્ટાંતથી જીવત્વ ઘટી શકે નહિ. આ પ્રકારની પૂર્વપક્ષીની શંકાના સમાધાન રૂપે ગ્રંથકાર કહે છે—

ચઉરિન્દ્રિયોની જેમ એકેન્દ્રિયોને કર્મપરિણામના વશથી દ્રવ્યેન્દ્રિય હોતી નથી અર્થાત્ ચઉરિન્દ્રિયોમાં જેમ શ્રોત્રરૂપ એક દ્રવ્યેન્દ્રિય નહીં હોવા છતાં જીવત્વ છે, તેમ એકેન્દ્રિયોમાં પણ ચાર દ્રવ્યેન્દ્રિય નહીં હોવા છતાં જીવત્વ ઘટી શકે છે. ॥૬૪૪॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૩૮થી ૬૪૪માં એકેન્દ્રિયાદિમાં જીવત્વ સ્થાપન કર્યું, ત્યાં શંકા થાય કે પૃથ્વી આદિમાં એકેન્દ્રિય સ્વીકારીને જીવત્વની સિદ્ધિ કરી, પરંતુ પૃથ્વી આદિમાં ચેતના છે તેવું પ્રમાણ ન મળે ત્યાં સુધી પૃથ્વી આદિ પદાર્થોમાં સ્પર્શનરૂપ એકેન્દ્રિય છે, તેવું કઈ રીતે માની શકાય ? અને પૃથ્વી આદિમાં એકેન્દ્રિય

છે તેવું સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી એક ઈન્દ્રિયવાળી પૃથ્વી આદિમાં જીવત્વ સિદ્ધ ન થાય. આથી ગાથા ૬૪૩માં કહેલ કે એકેન્દ્રિયોના સામાન્યથી સિદ્ધ પણ જીવત્વને સંક્ષેપરૂપે વિશેષથી હું કહીશ, તે બતાવવા માટે અનુમાન દ્વારા પૃથ્વીઆદિમાં ચેતનત્વની સિદ્ધિ કરે છે. તેમાંથી પ્રથમ પૃથ્વીકાયમાં જીવત્વસ્થાપક અનુમાન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

મંસંકુરો ઇવ સમાજજાડરૂવંકુરોવલંભાઓ ।

પુદ્ધવીવિદુમલવણોવલાદઓ હંતિ સચ્ચિત્તા ॥૬૪૫॥

અન્યથાર્થ :

મંસંકુરો ઇવ=માંસના અંકુરની જેમ સમાજજાડરૂવંકુરોવલંભાઓ=સમાન જાતિરૂપ અંકુરનો ઉપલંભ હોવાને કારણે પુદ્ધવીવિદુમલવણોવલાદઓ=પૃથ્વી, વિદુમ, લવણ, ઉપલાદિ સચ્ચિત્તા=સચિત્ત હંતિ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

મસાદિરૂપ માંસના અંકુરાની જેમ સમાન જાતિરૂપ અંકુર પ્રાપ્ત થતા હોવાને કારણે પૃથ્વી, વિદુમ, લવણ, ઉપલાદિ સચિત્ત હોય છે.

ટીકા :

માંસાદુર ઇવ મષાદિ: સમાનજાતીયરૂપાદુરોપલમ્ભાત્ કારણાત્ પૃથિવીવિદુમલવણોવલાદય: પાર્થિવા ભવન્તિ સચિત્તા ઇતિ ગાથાર્થ: , પ્રયોગસ્તુ સંસ્કૃત્ય કર્તવ્ય ઇતિ ॥૬૪૫॥

★ “મષાદિ:”માં ‘આદિ’ પદથી ગળામાં થતા કાકડા, ગુમડા આદિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

મસા વગેરે રૂપ માંસના અંકુરની જેમ સમાન જાતીયરૂપ અંકુરનો ઉપલંભ હોવાને કારણે પૃથ્વી, વિદુમ, લવણ, ઉપલ વગેરે પાર્થિવો સચિત્ત હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. વળી પ્રયોગ સંસ્કારીને=બનાવીને, કરવો જોઈએ. ‘ઇતિ’ કથનની સમાપ્તિ માટે છે.

વિશેષાર્થ :

ટીકામાં અનુમાનપ્રયોગ સંસ્કારીને કરવાનો કહ્યો, તે સ્વયં ગ્રંથકાર આગળમાં બતાવવાના છે, છતાં સામાન્યથી તે અનુમાનપ્રયોગ આ પ્રમાણે છે —

“પૃથ્વી આદિ પાર્થિવો” એ પક્ષ છે, “સચિત્ત છે” એ સાધ્ય છે, “સમાન જાતિરૂપ અંકુરનો ઉપલંભ હોવાથી” એ હેતુ છે, અને “મસાદિરૂપ માંસના અંકુરની જેમ” એ દૃષ્ટાંત છે. આ પ્રકારના અનુમાન પ્રયોગથી એ સિદ્ધ થાય કે જેમ શરીરમાં થયેલા મસા વગેરે કાપવા છતાં ફરી વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ ભૂમિ સાથે જોડાયેલા પૃથ્વી વગેરે પદાર્થો ખોદીને બહાર કાઢવામાં આવે તોપણ જમીનમાં રહી ગયેલ જમીન સાથે જોડાયેલા પૃથ્વી વગેરે ફરી વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી શરીર સાથે જોડાયેલ મસાદિ જેમ સચિત્ત છે, તેમ જમીન સાથે જોડાયેલ પૃથ્વી આદિ પદાર્થો પણ સચિત્ત છે. ॥૬૪૫॥

અવતરણિકા :

હવે અપકાયમાં જીવત્વસાધક અનુમાન આપતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

ભૂમીઋયસાભાવિઅસંભવઓ દહુરો વ્વ જલમુત્તં ।
અહવા મચ્છો વ્વ સભાવવોમસંભૂઅપાયાઓ ॥૬૪૬॥

અન્યથાર્થ :

દહુરો વ્વ=દેડકાની જેમ ભૂમીઋયસાભાવિઅસંભવઓ=ખોદેલ ભૂમિમાં સ્વાભાવિક સંભવ હોવાને કારણે અહવા=અથવા મચ્છો વ્વ=મત્સ્યની જેમ સભાવવોમસંભૂઅપાયાઓ=સ્વભાવથી આકાશમાં સંભૂતનો પાત હોવાને કારણે જલમુત્તં=જલ (સચિત્ત) કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

દેડકાની જેમ ખોદેલ ભૂમિમાં સ્વાભાવિક પ્રગટ થતું હોવાને કારણે અથવા માછલાની જેમ સ્વભાવથી આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલું પાણી નીચે પડતું હોવાને કારણે જલ સચિત્ત કહેવાયું છે.

ટીકા :

ભૂમિઋયસાભાવિકસમ્ભવાદ્દેતોર્દર્દુરવજ્જલમુત્તં સચિત્તમિતિ વર્તંતે, અથવા મત્સ્યવત્સચિત્તં જલમુત્તં સ્વભાવેન વ્યોમસમ્ભૂતસ્ય પાતાત્ કારણાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪૬॥

ટીકાર્થ :

ભૂમિના ખાડામાં સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થતું હોવાને કારણે દર્દુરની જેમ=દેડકાની જેમ, જલ સચિત્ત કહેવાયું છે.

હવે અથવા થી અપકાયમાં જીવત્વની બીજી રીતે સિદ્ધિ કરે છે —

સ્વભાવથી વ્યોમમાં સંભૂતનો=આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલા એવા જલનો, પાત હોવાને કારણે મત્સ્યની જેમ જલ સચિત્ત કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૪૬॥

અવતરણિકા :

હવે તેઉકાયમાં અને વાઉકાયમાં જીવત્વજાપક અનુમાન જણાવતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

આહારાઓ અણલો વિદ્ધિવિગારોવલંભઓ જીવો ।
અપરપ્પેરિઅતિરિઆણિઅમિઅદિગ્ગમણઓ અનિલો ॥૬૪૭॥

અન્યથાર્થ :

આહારાઓ=આહાર હોવાને કારણે (અને) વિદ્ધિવિગારોવલંભઓ=વૃદ્ધિરૂપ વિકારનો ઉપલબ્ધ હોવાને

કારણે અળલો જીવો=અનલ=અગ્નિ, જીવ છે. અપરપ્રેરિતિરિઆણિઅમિઅદિગમણઓ=અપરપ્રેરિત= બીજાથી નહીં પ્રેરાયેલ, એવું તિર્યગ્ અનિયમિત દિશામાં ગમન હોવાને કારણે અનિલો=અનિલ=વાયુ, (જીવ) છે.

ગાથાર્થ :

આહાર કરતો હોવાને કારણે અને વૃદ્ધિરૂપ વિકાર પ્રાપ્ત થતો હોવાને કારણે અગ્નિ જીવ છે. બીજાની પ્રેરણા વગર તિર્યગ્ અનિયમિત દિશામાં ગમન કરતો હોવાને કારણે વાયુ જીવ છે.

ટીકા :

:

આહારાદ્ધેતોરનલો જીવ ઇતિ યોગઃ તથા વૃદ્ધિવિકારોપલમ્ભાદિતિ, અપરપ્રેરિતિર્યગનિયમિત- દિગમનતઃશ્ચાનિલ ઇત્યનિલોડપિ જીવઃ, પુરુષાશ્ચૌ દૃષ્ટાન્તાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪૭॥

★ અહીં અપર શબ્દ 'અવ્ય' અર્થમાં નથી, પરંતુ 'ન પરઃ ઇતિ અપરઃ', એટલે કે 'બીજાથી પ્રેરાયેલ નહીં' એ અર્થમાં છે.

ટીકાર્થ :

તિર્યગ્ આહારરૂપ હેતુને કારણે અને વૃદ્ધિરૂપ વિકારનો ઉપલંભ હોવાને કારણે અનલ=અગ્નિ, જીવ છે. મૂળગાથાના બીજા પાદના અંતે રહેલ જીવો શબ્દનું યોજન મૂળગાથાના પ્રથમ પાદના અંતે રહેલ અળલો શબ્દ સાથે છે; અને પરથી નહીં પ્રેરાયેલ તિર્યગ્ અનિયમિત દિગ્ગમન હોવાને કારણે અનિલ પણ=વાયુ પણ, જીવ છે. પુરુષ અને અશ્વ દંષ્ટાંતરૂપ છે અર્થાત્ અગ્નિના અનુમાનપ્રયોગમાં પુરુષનું અને વાયુના અનુમાનપ્રયોગમાં અશ્વનું દંષ્ટાંત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૪૭॥

અવતરણિકા :

હવે વનસ્પતિકાયમાં જીવત્વદર્શક અનુમાન બતાવતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

જમ્મજરાજીવણમરણરોહણાહારદોહલામયઓ ।

રોગતિગિચ્છઈહિ અ નારિ વ્વ સચેઅણા તરવો ॥૬૪૮॥

અવ્યયાર્થ :

નારિ વ્વ=નારીની જેમ જમ્મજરાજીવણમરણરોહણાહારદોહલામયઓ=જન્મ, જરા=ધડપણ, જીવન, મરણ, રોહણ=વૃદ્ધિ, આહાર, દોહલા, આમય=રોગ, હોવાને કારણે રોગતિગિચ્છઈહિ અ=અને રોગની ચિકિત્સા વગેરે હોવાને કારણે તરવો=વૃક્ષો સચેઅણા=સચેતન છે.

ગાથાર્થ :

નારીની જેમ જન્મ, જરા, જીવન, મરણ, વૃદ્ધિ, આહાર, દોહલા, રોગ હોવાને કારણે અને રોગની ચિકિત્સા વગેરે હોવાને કારણે વૃક્ષો ચેતનાવાળાં છે.

ટીકા :

જન્મજરાજીવનમરણરોહણાહારદૌર્હદામયાત્ કારણાત્ રોગચિકિત્સાદિભ્યશ્ચ નારીવત્ સચેતનાસ્તરવ
ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪૮॥

ટીકાર્થ :

નારીની જેમ જન્મ, જરા, જીવન, મરણ, રોહણ=વર્ધન, આહાર, દોહદ, આમય=રોગ, હોવાને કારણે
અને રોગની ચિકિત્સા આદિ હોવાને કારણે તરુઓ સચેતન છે=વૃક્ષો ચેતનાવાળાં છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો
અર્થ છે. ॥૬૪૮॥

અવતરણિકા :

ઇય(?હ) એવમાસાં ગાથાનામક્ષરગમનિકા, પ્રયોગાસ્ત્વેવં દ્રષ્ટવ્યાઃ ।

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વસાધક અનુમાનમાં, આ ગાથાઓની=૬૪૫થી ૬૪૮ ગાથાઓની, આ
પ્રમાણે=તે તે ગાથાની ટીકામાં જણાવ્યું એ પ્રમાણે, અક્ષરગમનિકા છે=શબ્દોનો સામાન્ય અર્થ છે. વળી
પ્રયોગો=જીવત્વસાધક અનુમાનના પ્રયોગો, આ પ્રમાણે=હવે દર્શાવે છે એ પ્રમાણે, જાણવા.

ટીકા :

ચેતના વિદ્રુમલવણોપલાદયઃ, સ્વાશ્રયસ્થાઃ પૃથિવીવિકારાઃ, સમાનજાતીયાઙ્કુરોત્પત્તિમત્ત્વાત્,
અર્શોવિકારાઙ્કુરવત્, શેષાશ્ચાઽભ્રપટલાઙ્ગનહરિતાલમનઃશિલાશુદ્ધપૃથિવીશર્કરાપ્રભૃતયઃ સચેતનાઃ,
પૃથિવીવિકારત્વાદ્વિદ્રુમલવણાદિવત્, પૂર્વપ્રમાણેન દૃષ્ટાન્તસ્ય પ્રસાધિતત્વાત્ ।

ટીકાર્થ :

વિદ્રુમ=પરવાળાં, લવણ=મીઠું, ઉપલ=પથ્થર, વગેરે ચેતન છે, કેમ કે પોતાના આશ્રયમાં રહેલા પૃથ્વીના
વિકારો છે.

અહીં શંકા થાય કે સ્વાશ્રયસ્થ વિદ્રુમાદિ પૃથ્વીના વિકારો છે, તેમાં પ્રમાણ શું ? તેથી કહે છે —

સમાન જાતીય અંકુરની ઉત્પત્તિમાનપણું હોવાથી સ્વાશ્રયસ્થ વિદ્રુમાદિ પૃથ્વીના વિકારો છે. મસાના
વિકારરૂપ અંકુરની જેમ.

અને શેષ એવા અભ્રપટલ=અબરખનો સમૂહ, અંજન, હરિતાલ, મણશીલ, અશુદ્ધ પૃથ્વીના કટકા વગેરે
સચેતન છે; કેમ કે પૃથ્વીનું વિકારપણું છે=અભ્રપટલાદિ પૃથ્વીના વિકારો છે. વિદ્રુમ, લવણાદિની જેમ.

અહીં વિદ્રુમાદિરૂપ દૃષ્ટાંત કઈ રીતે સિદ્ધ થાય ? તેથી કહે છે —

પૂર્વના પ્રમાણથી દૃષ્ટાંતનું પ્રસાધિતપણું છે=પૂર્વે વિદ્રુમાદિમાં ચેતનાસાધક અનુમાન બતાવ્યું એનાથી
વિદ્રુમાદિરૂપ દૃષ્ટાંત સિદ્ધ થયેલ છે.

ભાવાર્થ :

પૃથ્વીકાયમાં જીવત્વસાધક અનુમાન પ્રમાણમાં 'વિદ્રુમાદિ' પક્ષ છે, 'ચેતના' સાધ્ય છે અને 'સ્વાશ્રયસ્થ પૃથ્વીના વિકારો' હેતુઅર્થક વિશેષણ છે, માટે હેતુ હોવા છતાં પ્રથમા વિભક્તિમાં છે, અને 'મસાના વિકારરૂપ અંકુર'નું દૃષ્ટાંત છે. આથી અનુમાન આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય કે વિદ્રુમ, લવણાદિ સજીવ છે; કેમ કે વિદ્રુમાદિ પોતાના આશ્રયભૂત ભૂતલમાં રહેલા હોય ત્યારે તેઓ પૃથ્વીના વિકારરૂપ છે અર્થાત્ જમીનમાં રહેલ વિદ્રુમાદિની વૃદ્ધિ થાય છે; અને તેમાં જ યુક્તિ આપે છે કે વિદ્રુમાદિ જ્યારે પોતાના આશ્રયભૂત પૃથ્વીમાં રહ્યા હોય છે, ત્યારે પોતાના જેવી જ જાતિવાળા નવા અંકુરોની ઉત્પત્તિ કરે છે અર્થાત્ વિદ્રુમાદિમાં નવા વિદ્રુમાદિના જ અંકુર ફૂટીને કમસર વૃદ્ધિ પામે છે; અને તેમાં દૃષ્ટાંત આપે છે : જેમ શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલ મસા, નખ વગેરે કાપી નાંખ્યા પછી, દેહ સાથે જોડાયેલા મસા વગેરેના અંકુર ફરી વૃદ્ધિ પામે છે, તેથી દેહ સાથે જોડાયેલા મસા-નખ સજીવ છે, તેમ વિદ્રુમાદિ સજીવ છે.

વળી વિદ્રુમ, લવણ, ઉપલાદિ સિવાયના અબ્રપટલાદિ પણ ચેતન છે; કેમ કે તેઓ પણ પોતાના આશ્રયમાં રહેલા હોય ત્યારે પૃથ્વીના વિકારરૂપ છે. તેમાં દૃષ્ટાંત આપે છે કે પૂર્વમાં અનુમાનપ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલ વિદ્રુમાદિ જેમ સચેતન છે, તેમ અબ્રપટલાદિ પણ સચેતન છે.

જોકે વિદ્રુમાદિમાં 'આદિ' પદથી અબ્રપટલાદિનું ગ્રહણ થઈ શકત; કેમ કે પૃથ્વીવિકારત્વરૂપ હેતુ બંનેમાં સમાન છે, તોપણ વિદ્રુમાદિમાં મસા વગેરેના દૃષ્ટાંતથી જીવત્વની સિદ્ધિ કરીને વિદ્રુમાદિમાં જીવત્વની સિદ્ધિના બળથી અબ્રપટલાદિને સ્વતંત્ર સચેતન સ્થાપન કરવાથી વિશેષ બોધ થાય છે, એ જણાવવાનો આશય છે; બાકી વિદ્રુમાદિથી અબ્રપટલાદિમાં સ્વતંત્ર જીવત્વની સિદ્ધિ કરવાનું અન્ય કોઈ પ્રયોજન નથી. ફક્ત વિદ્રુમાદિ રૂપ પ્રથમ અનુમાનપ્રમાણમાં દૃષ્ટાંત પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ છે, જ્યારે અબ્રપટલાદિરૂપ દ્વિતીય અનુમાનપ્રમાણમાં દૃષ્ટાંત અનુમાનથી સિદ્ધ છે. આ સિવાય બંને અનુમાનપ્રયોગમાં કોઈ ભેદ નથી.

ટીકા :

તથા ચેતના આપઃ, ક્વચિત્સ્વાત્મભૂમિસ્વાભાવિકસમ્ભવાદ્દુર્લભત્, ક્વચિદિતિ વિશેષણાન્નાડકાશા દિભિરનૈકાન્તિકઃ, અથવા દ્વિતીયં પ્રમાણં, સચેતના અન્તરિક્ષભવા આપઃ, સ્વાભાવિકવ્યોમસમ્ભૂત-સમ્પાત્તવાત્, મત્સ્યવત્ ।

ટીકાર્થ :

અને પાણી ચેતન છે, કેમ કે ક્યારેક ખોદેલ ભૂમિમાંથી સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થાય છે, દેડકાની જેમ. 'ક્વચિત્' એ પ્રકારના વિશેષણથી હેતુ આકાશાદિ સાથે અનૈકાન્તિક નથી; અથવા દ્વિતીય પ્રમાણ=પાણીમાં જીવત્વસાધક બીજું પ્રમાણ છે : અંતરિક્ષમાં ભવ=આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલ, એવું પાણી સચેતન છે; કેમ કે સ્વાભાવિક આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પાણીનું સંપાતપણું છે, માછલાની જેમ.

ભાવાર્થ :

અપકાયમાં જીવત્વસાધક અનુમાનપ્રમાણમાં 'પાણી' પક્ષ છે, 'ચેતના' સાધ્ય છે, 'ક્વચિત્' ખાત ભૂમિમાં સ્વાભાવિક સંભવ' હેતુ છે અને 'દેડકા'નું દૃષ્ટાંત છે. હેતુમાં 'ક્વચિત્' એમ વિશેષણ મૂકવાથી

આકાશાદિની સાથે હેતુનો વ્યભિચાર થતો નથી અને “આકાશાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી વાયુનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

આશય એ છે કે પાણીમાં ચેતના દેખાતી નથી માટે અનુમાન કરવામાં આવે છે કે જેમ ખોદેલા ખાડામાં ક્યારેક દેડકાઓ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ ક્યારેક ખોદેલા ખાડામાં પાણી પણ સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થાય છે. આમ, પાણીમાં અને દેડકામાં સાધ્ય અને હેતુ સમાન છે, માટે દેડકાના દૃષ્ટાંતમાં સાધ્ય સાથે હેતુની વ્યાપ્તિની પ્રાપ્તિ હોવાથી પાણીમાં ચેતના છે, તેવું અનુમાન થાય છે.

વળી, જો હેતુમાં ‘કવચિત્’ વિશેષણ ન મૂક્યું હોય તો ખોદેલ ભૂમિમાં દેડકાની જેમ ખાલી જગ્યારૂપ આકાશ અને વાયુ પણ સ્વાભાવિક હોય છે, પરંતુ તેમાં ચેતનાનો અભાવ હોવાથી હેતુની સાધ્યાભાવ સાથે પણ વ્યાપ્તિ થાય, માટે હેતુમાં વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થાય; જ્યારે ‘કવચિત્’ વિશેષણ મૂકવાથી હેતુમાં વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ; કેમ કે ખોદેલ ભૂમિમાં ખાલી જગ્યા રૂપ આકાશ અને વાયુ સ્વાભાવિક રીતે હંમેશાં જ રહેલા હોય છે, પરંતુ દેડકાની જેમ ક્યારેક સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે એવું નથી. આથી આકાશ અને વાયુમાં હેતુની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી ચેતનારૂપ સાધ્ય સાથે કવચિત્ ખાતભૂમિસ્વાભાવિકસંભૂતરૂપ હેતુનો વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થશે નહીં.

વળી, પાણીમાં ચેતનાને સિદ્ધ કરવા માટે બીજું અનુમાન આપતાં કહે છે કે આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલું પાણી ચેતન છે; કેમ કે આકાશમાં સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલા પાણીનો સંપાત થાય છે.

આશય એ છે કે આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પાણીમાં ચેતનાની સિદ્ધિ થવાથી અન્ય પાણીમાં પણ ચૈતન્યનો નિર્ણય થઈ શકે. માટે અંતરિક્ષમાં પેદા થયેલા પાણીમાં ચેતનાની સિદ્ધિ કરવા માટે અનુમાન કરવામાં આવે છે કે જેમ માછલાં આકાશમાં સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થઈને નીચે પડે છે, તેમ આકાશમાં સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થઈને પાણી પણ નીચે પડે છે; અને માછલામાં જેમ ચેતના છે તેમ આકાશમાંથી પડતા પાણીમાં પણ ચેતના સિદ્ધ થાય છે, અને આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલ પાણીમાં ચેતના સિદ્ધ થવાથી સર્વ ઠેકાણે રહેલ પાણીમાં પણ ચેતનાની સિદ્ધિ થાય છે.

ટીકા :

તથા સચેતનં તેજઃ, યથાયોગ્યાહારોપાદાનેન વૃદ્ધિવિશેષતદ્વિકારવત્ત્વાત્, પુરુષવત્ .

ટીકાર્થ :

અને તેજ=અગ્નિ, સચેતન છે; કેમ કે યથાયોગ્ય આહારના ઉપાદાન દ્વારા=ગ્રહણ દ્વારા, વૃદ્ધિવિશેષ રૂપ તેનું=તેજનું, વિકારવાનપણું છે, પુરુષની જેમ.

ભાવાર્થ :

તેઉકાયમાં જીવત્વસાધક અનુમાનપ્રમાણમાં ‘તેજ’ પક્ષ છે, ‘ચેતના’ સાધ્ય છે. ‘યથાયોગ્ય આહારનું ઉપાદાન’ હેતુ છે અને ‘પુરુષ’નું દૃષ્ટાંત છે. જેમ યથાયોગ્ય આહારના ગ્રહણથી પુરુષના શરીરમાં વૃદ્ધિવિશેષરૂપ વિકાર દેખાય છે, તેમ યથાયોગ્ય ઈંધનાદિરૂપ આહાર નાખવાથી અગ્નિમાં વૃદ્ધિવિશેષરૂપ વિકાર દેખાય છે. આ રીતે યથાયોગ્ય આહાર દ્વારા વૃદ્ધિવિશેષરૂપ વિકારના બળથી અગ્નિમાં ચૈતન્યનું અનુમાન થાય છે.

અહીં આહારને 'યથાયોગ્ય' વિશેષણ આપવા દ્વારા એ જણાવવું છે કે જેવી રીતે પુરુષ અધિક પ્રમાણમાં આહાર વાપરે તો અજીર્ણાદિ થવાથી તેના શરીરનો નાશ થાય છે, અને પ્રમાણોપેત યોગ્ય આહાર વાપરે તો પુરુષના શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે; તેવી જ રીતે અગ્નિમાં પણ ધી, ઈંધનાદિરૂપ આહાર ઘણો નાખવામાં આવે તો અગ્નિ બુઝાઈ જાય છે; પરંતુ સળગતો રહી શકે એટલા પ્રમાણમાં અગ્નિને યોગ્ય એવો ધી વગેરે રૂપ આહાર નાખવામાં આવે તો અગ્નિની વિશેષ વૃદ્ધિ દેખાય છે. આમ યથાયોગ્ય આહારના ગ્રહણ દ્વારા શરીરની વૃદ્ધિરૂપ વિકાર પુરુષમાં અને તેજમાં સમાન હોવાથી પુરુષ જેમ ચેતન છે, તેમ તેજ પણ ચેતન છે, એ પ્રકારનું અનુમાન થાય છે.

ટીકા :

તथा चेतनावान् वायुः, अपरप्रेरिततिर्यगनियमितदिग्गतिमत्त्वाद्, गवादिवत्, तिर्यगेवेति अन्त-
र्नीतावधारणात् परमाण्वादिभिरनैकान्तिकासम्भवः ।

ટીકાર્થ :

અને વાયુ ચેતનાવાળો છે; કેમ કે અપરથી પ્રેરિત તિર્યગ્=બીજાની પ્રેરણા વગર તિચ્છી, અનિયમિત દિશામાં ગતિમાનપણું છે, ગાયાદિની જેમ. “તિચ્છી જ” એ પ્રકારે અંતર્નીત=હેતુની વચમાં અધ્યાહાર રહેલ, અવધારણ હોવાથી પરમાણુ આદિ સાથે અનૈકાંતિકનો અસંભવ છે.

ભાવાર્થ :

વાઉકાયમાં જીવત્વસાધક અનુમાનપ્રમાણમાં 'વાયુ' પક્ષ છે, 'ચેતના' સાધ્ય છે, 'પરથી અપ્રેરિત એવી તિર્યગ્ અનિયમિત દિગ્ગતિ' હેતુ છે, 'ગાયાદિ'નું દૃષ્ટાંત છે અને 'ગવાદિ'માં 'આદિ' પદથી અશ્વનું ગ્રહણ કરવાનું છે. જેમ ગાય વગેરે પશુ કોઈની પ્રેરણા વગર તિચ્છી જ અને અનિયમિત એવી દિગ્ ગતિ કરે છે, તેમ કોઈની પ્રેરણા વગર તિચ્છી જ અને અનિયમિત એવી દિગ્ગતિ વાયુ પણ કરે છે.

અહીં 'તિર્યગેવ' એમ એવકાર મૂકવામાં ન આવે તો હેતુનો પરમાણુ વગેરે સાથે વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થાય; કેમ કે પરમાણુ આદિ પણ બીજાની પ્રેરણા વગર અનિયમિત અને તિચ્છી ગતિ કરે છે; અને કોઈપણ હેતુ સાધ્યની સાથે અન્યત્ર રહેતો હોય, તો તે હેતુમાં સાધ્ય સિવાય બીજે સ્થાને પણ રહેવા રૂપ વ્યભિચાર દોષ પ્રાપ્ત થાય. આથી જીવત્વસાધક હેતુ પરમાણુ આદિમાં પણ ઘટી જવાથી પરમાણુ આદિ જેમ અજીવ છે, તેમ વાયુને પણ અજીવ માનવાનો પ્રસંગ આવે; જ્યારે 'એવ'કાર મૂકવાથી પરમાણુ આદિમાં વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થાય નહિ; કેમ કે બીજાની પ્રેરણા વગર પરમાણુ આદિ તિચ્છી=ત્રાંસી જ ગતિ કરતા નથી, પરંતુ સીધી=સન્મુખ પણ ગતિ કરે છે, જ્યારે ગાયાદિ અને વાયુ બીજાની પ્રેરણા વગર અનિયમિત અને તિચ્છી જ દિગ્ ગતિ કરે છે. આથી ગાયાદિ જેમ ચેતન છે, તેમ વાયુ પણ ચેતન છે, એ પ્રમાણે અનુમાન થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે ગાય વગેરે કોઈની પ્રેરણાથી સીધી ગતિમાં પણ ચાલે, પરંતુ કોઈની પ્રેરણા વગર તો હંમેશાં તિચ્છી જ ગતિમાં ચાલે, અને કોઈપણ દિશામાં અનિયમિત ગતિમાં ચાલે અર્થાત્ ક્યારેક ચાલે, ક્યારેક ઊભાં રહે, આ પ્રકારનો ગાય વગેરે પશુઓનો સ્વભાવ હોય છે. તે જ રીતે વાયુ પણ પાછળથી કોઈ વસ્તુની પ્રેરણા મળે તો પ્રેરણા પ્રમાણે ગતિ કરે, પરંતુ કોઈની પ્રેરણા ન મળે તો તિચ્છી જ ગતિ કરે અને કોઈપણ દિશામાં અનિયમિત ગતિ કરે.

આ રીતે ગાયાદિ પશુમાં અને વાયુમાં સદૃશ હેતુની પ્રાપ્તિ હોવાથી ગાયાદિમાં જેમ ચેતના છે, તેમ વાયુમાં પણ ચેતના છે, એમ સ્થાપન થાય છે.

વળી, પરમાણુ વગેરે બીજાની પ્રેરણા વગર જ ગતિ કરે છે અને કોઈપણ દિશામાં અનિયમિત ગતિ કરે છે અર્થાત્ પરમાણુ આદિમાં ક્યારેક સ્થિતિપરિણામ થાય ત્યારે ગતિ વગરના સ્થિર હોય છે, અને ક્યારેક ગતિપરિણામ થાય ત્યારે ગતિવાળા પણ હોય છે, અને પરમાણુ આદિ તિચ્છી પણ ગતિ કરે છે; છતાં તેઓ માત્ર તિચ્છી જ ગતિ કરતા નથી, પરંતુ સીધી પણ ગતિ કરે છે. આથી પરમાણુમાં હેતુની અપ્રાપ્તિ હોવાને કારણે હેતુ વ્યભિચારી બનતો નથી.

ટીકા :

તથા બકુલાશોકદાડિમાપ્રબીજપૂરકકૂષ્માળકાલિઙ્ગીત્રપુષ્પીપ્રભૃતયો વક્ષ્યમાણ(?વિવક્ષમાણ) પક્ષસમ્બન્ધિનો વનસ્પતિવિશેષાશ્ચેતનાઃ, જન્મજરાજીવનમરણરોહણક્ષતાહારોપાદાનદૌર્હદામયચિકિત્સા-સમ્બન્ધિત્વાત્, યત્ર યત્ર જન્મજીવનાદિમત્ત્વમુપલભામહે તત્ર તત્ર ચેતનત્વમપિ, યથા વનિતાસુ, યત્ર યત્ર ચેતનત્વં નાસ્તિ તત્ર તત્ર જન્માદિમત્ત્વમપિ નાસ્તિ, યથા શુષ્કતૃણભસ્માદિષ્વિતિ વૈધર્મ્યદૃષ્ટાન્તઃ ।

નોંધ :

અહીં વક્ષ્યમાણપક્ષસમ્બન્ધિનો છે, તેને સ્થાને વિવક્ષમાણપક્ષસમ્બન્ધિનો હોય, તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

અને વિવક્ષમાણ પક્ષના સંબંધવાળા બકુલ, અશોક, દાડમ, આમ્ર, બીજોરું, કોળું, કાલિંગી, કાકડી વગેરે વનસ્પતિવિશેષો ચેતન છે; કેમ કે જન્મ, જરા, જીવન, મરણ, રોહણ, ક્ષત, આહારનું ગ્રહણ, દોહલા, રોગ અને ચિકિત્સાનું સંબંધીપણું છે.

જ્યાં જ્યાં જન્મ, જીવનાદિમાનપણું આપણે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, ત્યાં ત્યાં ચેતનપણું પણ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, જેવી રીતે સ્ત્રીઓમાં; અને જ્યાં જ્યાં ચેતનપણું નથી, ત્યાં ત્યાં જન્માદિમાનપણું પણ નથી, જેવી રીતે સૂકું ઘાસ, ભસ્માદિમાં, આ પ્રમાણે વૈધર્મ્ય=વ્યતિરેક, દૃષ્ટાંત છે.

ભાવાર્થ :

વિવક્ષા કરાતો એવો પક્ષ 'વનસ્પતિ' છે અને તે વનસ્પતિની સાથે સંબંધવાળા બકુલ, અશોકાદિ વનસ્પતિવિશેષો છે. તે સર્વ વનસ્પતિવિશેષને પક્ષરૂપે ગ્રહણ કરીને તે સર્વમાં ચેતનત્વની સિદ્ધિ કરવા અર્થે હેતુ આપે છે કે બકુલાદિ વનસ્પતિઓ જન્મ, જરા, જીવન, મરણ, આરોહણ=વૃદ્ધિ, ક્ષત=ઘા, આહારોપાદાન=આહારગ્રહણ, દોહલા, આમય=રોગ, અને રોગની ચિકિત્સાના સંબંધવાળા છે.

વળી, આ હેતુઓ સાથે સાધ્યની અન્વયવ્યાપ્તિ બતાવે છે કે જ્યાં જ્યાં જન્માદિમત્ત્વ રૂપ હેતુઓ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં ત્યાં ચેતન્યરૂપ સાધ્ય પણ પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેમાં દૃષ્ટાંત બતાવે છે કે જેવી રીતે સ્ત્રીઓમાં જન્મ, જરાદિરૂપ હેતુઓ છે અને ચેતનત્વરૂપ સાધ્ય છે, તેવી જ રીતે બકુલાદિમાં જન્મ, જરા, જીવનાદિરૂપ હેતુઓ પણ છે અને ચેતનત્વરૂપ સાધ્ય પણ છે.

વળી, વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ પણ સ્થાપન કરે છે કે જ્યાં ચૈતન્યરૂપ સાધ્ય નથી, ત્યાં ત્યાં જન્માદિરૂપ હેતુઓ પણ નથી. જેવી રીતે સૂકું ઘાસ, રાખ વગેરેમાં ચૈતન્ય પણ નથી અને જન્મ, જરાદિ પણ નથી.

અહીં 'વિવક્ષમાણ પક્ષ' કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે પૃથ્વીકાયાદિ પાંચમાંથી હવે વનસ્પતિકાયની વિવક્ષા કરવાની છે, અને તે વિવક્ષમાણ પક્ષના સંબંધવાળી એવી વનસ્પતિ પણ ગ્રંથકારને બધી ગ્રહણ કરવી નથી, પરંતુ બકુલાદિ અમુક વનસ્પતિવિશેષને જ ગ્રહણ કરવી છે; કેમ કે જન્મ, જરા આદિ સર્વ હેતુઓની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ સર્વ વનસ્પતિઓમાં થતી નથી, પરંતુ બકુલાદિ અમુક વનસ્પતિવિશેષમાં તો સર્વ હેતુઓની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે. આથી બકુલ વગેરે વનસ્પતિવિશેષમાં ચૈતન્યની સિદ્ધિ કરીને ગ્રંથકારને બીજી પણ સર્વ વનસ્પતિઓમાં ચેતનાની સ્થાપના કરવી છે.

ટીકા :

કદાચિત્પરસ્યાઽઽશ્નઙ્ક-પ્રત્યેકમેતે હેતવ ઉપાત્તા इत्यनैकान्तिकाः, तद्यथा-जन्मवत्त्वादिति केवलो-
ऽनैकान्तिकः पक्षधर्मः, अचेतनेष्वपि दृष्टत्वात्, जातं दधीति व्यवहारवत् । तथा जरावत्त्वमपि, जीर्णं
वासः जीर्णा सुरेति व्यवहारवत् । तथा जीवनहेतुरप्यनैकान्तिकः, सञ्जीवितं विषं । तथा
(?मरणहेतुरप्यनैकान्तिकः,) मृतं कुसुम्भमिति व्यवहारात् । तथा (?आहारोपादानहेतुरप्यनैकान्तिकः,) सीधोर्गुडाहारवारणं (?गुडाहारं । तथा चिकित्साहेतुरप्यनैकान्तिकः,) विनष्टानां च मष्टानां उपक्रमैः
प्रकृतिप्रत्यापादनं (?प्रकृतिं प्रत्यापादनं) चिकित्सेत्युच्यते ।

સત્યં, પ્રત્યેકમેતેઽનૈકાન્તિકાઃ, સર્વે તુ સમુદિતા ન ક્વચિદપ્યચેતને દૃષ્ટાઃ, ચેતનેષ્વેવ વનિતાપ્રભૃતિષુ
દાડિમબીજપૂરિકાકૂષ્માણ્ડીવલ્લ્યાદિષુ ચ દૃષ્ટા इत्यनैकान्तिकव्यावृत्तिरिति ।

નોંધ :

- (૧) તથા મૃતં કુસુમ્ભમિતિ વ્યવહારાત્ આ વાક્યમાં તથા પછી મરણહેતુરપ્યનૈકાન્તિકઃ એ પ્રમાણે હોવું જોઈએ.
- (૨) તથા સીધોર્ગુડાહારવારણં ને સ્થાને તથા આહારોપાદાનહેતુરપ્યનૈકાન્તિકઃ સીધોર્ગુડાહારં હોવું જોઈએ, વારણં ૫૯ વધારાનું ભાસે છે, અને ત્યારપછી તથા ચિકિત્સાહેતુરપ્યનૈકાન્તિકઃ એ પ્રમાણે હોવું જોઈએ.
- (૩) ૫૨ની આશંકામાં રોહણ, ક્ષત, દોહદ અને આમય, એ ચાર સ્વતંત્ર હેતુઓ કઈ રીતે વ્યભિચારી બને છે ? તે દર્શાવેલ નથી.
- (૪) ગાથા ૬૪૮માં જન્માદિ હેતુઓ આપતાં રોહણ નામના હેતુ પછી આહાર નામનો હેતુ આપેલ છે, જ્યારે પ્રસ્તુત અનુમાનપ્રયોગમાં રોહણ અને આહાર એ બે હેતુની વચ્ચે 'ક્ષત' નામનો હેતુ આપેલ છે.
- (૫) અનુમાનપ્રયોગમાં પ્રકૃતિપ્રત્યાપાદનં છે, તેને સ્થાને પ્રકૃતિ પ્રત્યાપાદનં હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

કદાચ પરને આશંકા થાય — ઉપાત્ત=ગ્રહણ કરાયેલા, એવા આ હેતુઓ પ્રત્યેક છે=જુદા જુદા છે, એથી
અનૈકાન્તિક છે=વ્યભિચાર દોષવાળા છે.

તે પ્રત્યેક હેતુઓમાં વ્યભિચાર દોષ પરપક્ષવાળા તદ્યથાથી સ્પષ્ટ કરે છે —

જન્મવત્ત્વાદ એ પ્રકારનો કેવલ હેતુ અનૈકાંતિક પક્ષધર્મ છે; કેમ કે અચેતનોમાં પણ દૃષ્ટપણું છે=અચેતનોમાં પણ જન્મવાનપણું દેખાય છે, 'દહીં ઉત્પન્ન થયું' એ પ્રકારના વ્યવહારની જેમ. તે રીતે જરાવત્ત્વ પણ અનૈકાંતિક પક્ષધર્મ છે, 'વસ્ત્ર જીર્ણ થયું, મદિરા જીર્ણ થઈ' એ પ્રકારના વ્યવહારની જેમ. તે રીતે જીવનરૂપ હેતુ પણ અનૈકાંતિક છે, 'સંજીવિત વિષ છે.' તે રીતે મરણરૂપ હેતુ પણ અનૈકાંતિક છે; કેમ કે 'કુસુંભ=સુવર્ણ, મર્યુ' એ પ્રકારનો વ્યવહાર થાય છે. તે રીતે આહારોપાદાનરૂપ હેતુ પણ અનૈકાંતિક છે, સીધુનો=દારૂનો, ગોળ આહાર છે. અને તે રીતે ચિકિત્સારૂપ હેતુ પણ અનૈકાંતિક છે, 'વિનાશ પામેલા મધનું ઉપક્રમો વડે=ઉપાયો વડે, પ્રકૃતિ તરફ આપાદન ચિકિત્સા' એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

તદ્યથા થી ઇત્યુચ્ચતે સુધી આશંકાકારે સ્થાપન કર્યું કે જન્મવત્ત્વાદિ સ્વતંત્ર હેતુઓ વ્યભિચારી છે. તેને ગ્રંથકાર ઉત્તર આપતાં કહે છે-

સત્ય છે=તારી વાત સત્ય છે, પ્રત્યેક આ અનૈકાંતિક છે=જુદા જુદા આ જન્મવત્ત્વ આદિ હેતુઓ વ્યભિચાર દોષવાળા છે; પરંતુ સમુદિત=એકઠા થયેલા, સર્વ હેતુઓ કોઈપણ અચેતનમાં દેખાયા નથી. સ્ત્રી વગેરેમાં અને દાડમ, બીજોરું, કોળાની વેલડી વગેરે ચેતનમાં જ દેખાયા છે. એથી અનૈકાંતિકની વ્યાવૃત્તિ થાય છે=જન્મવત્ત્વ આદિ હેતુઓમાં વ્યભિચાર દોષનું નિવારણ થાય છે. 'ઈતિ' અનુમાનપ્રયોગના કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

ભાવાર્થ :

અહીં કોઈક આશંકા કરે કે વનસ્પતિમાં ચેતનાસાધક અનુમાનમાં આપેલ જન્માદિ દશ હેતુઓને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરવાથી તેઓમાં વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરાયેલ હેતુઓ ચેતન અને અચેતન, એમ બંનેમાં ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે-

'દહીં ઉત્પન્ન થયું' એવો વ્યવહાર થતો હોવાથી અચેતન એવા દહીંમાં પણ જન્મવત્ત્વ હેતુની પ્રાપ્તિ થઈ. આથી કેવલ જન્મવત્ત્વ હેતુ જ ગ્રહણ કરીએ તો તે હેતુ વનસ્પતિરૂપ પક્ષનો પણ ધર્મ બને અને દહીંરૂપ વિપક્ષનો પણ ધર્મ બને. આથી જન્મવત્ત્વ રૂપ હેતુથી વનસ્પતિમાં ચૈતન્યની સિદ્ધિ થઈ શકે નહિ.

વળી, 'વસ્ત્ર જીર્ણ થયું, દારૂ જીર્ણ થયો' એવો વ્યવહાર થતો હોવાથી અચેતન એવા વસ્ત્ર અને દારૂમાં પણ જરાવત્ત્વ રૂપ હેતુની પ્રાપ્તિ થઈ. આથી જરાવત્ત્વ હેતુને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરીએ તો તે હેતુ વિપક્ષમાં પણ રહેતો હોવાથી વ્યભિચારી બને.

'વિષ જીવે છે' એવો વ્યવહાર થતો હોવાથી અચેતન એવા વિષમાં જીવનરૂપ હેતુ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જીવનવત્ત્વ હેતુને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરીએ તો તે હેતુ જેમ વનસ્પતિરૂપ સપક્ષમાં રહે છે તેમ વિષરૂપ વિપક્ષમાં પણ રહેતો હોવાથી વ્યભિચારી બને.

વળી, જ્યારે સુવર્ણની ભસ્મ બનાવવા માટે આયુર્વેદમાં સોનાની મારણક્રિયા કરવામાં આવે છે ત્યારે 'સુવર્ણ મર્યુ' એ પ્રકારનો વ્યવહાર થાય છે. તેથી મરણરૂપ હેતુ અચેતન એવા સુવર્ણમાં પણ પ્રાપ્ત થતો હોવાથી હેતુ વ્યભિચારી બને, જેથી વનસ્પતિમાં ચેતનત્વની સિદ્ધિ થઈ શકે નહિ.

વળી, આહારોપાદાનરૂપ હેતુ વ્યભિચારી છે; કેમ કે સીધુ નામનો દારૂ કોહવાયેલા ગોળમાંથી બનતો હોવાથી 'સીધુનો ગોળ આહાર છે' એ પ્રકારનો વ્યવહાર થાય છે. તેથી આહારોપાદાનરૂપ હેતુ અચેતન એવા સીધુમાં પણ દેખાતો હોવાથી ચેતનત્વરૂપ સાધ્ય સાથે અચેતનત્વરૂપ સાધ્યાભાવમાં પણ ઘટે છે.

વળી, ચિકિત્સારૂપ હેતુ પણ વ્યભિચારી છે; કેમ કે બગડી ગયેલા મધને કોઈક પ્રક્રિયાનો ઉપક્રમ કરવા દ્વારા ફરી જે મૂળ સ્વભાવવાળું બનાવાય છે, તે બનાવવાની ક્રિયાને અચેતન એવા મધના રોગની ચિકિત્સા કહેવાય છે. આથી ચિકિત્સારૂપ હેતુ અચેતન એવા મધમાં પણ ઉપલબ્ધ હોવાથી ચેતનત્વરૂપ સાધ્યની સાથે અચેતનત્વરૂપ સાધ્યાભાવમાં પણ ઘટે છે.

આ રીતે જન્મ, જરાદિ હેતુઓના અવયવોને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરીએ તો દરેક હેતુ વ્યભિચાર દોષવાળા છે, એવી શંકા કરનારને ગ્રંથકાર કહે છે કે તારી વાત સાચી છે; પરંતુ સર્વ હેતુઓ ભેગા કરીએ તો સ્ત્રીઓમાં અને દાડમ વગેરે વનસ્પતિ-વિશેષોમાં જ દેખાય છે. તેથી દશ હેતુઓનો સમુદાય વનસ્પતિકાયમાં ચેતનત્વની સિદ્ધિ કરે છે.

;

ટીકા :

કૃતં પ્રસજ્ઞેનેતિ પ્રકૃતં પ્રસ્તુમઃ ॥૬૪૫ તઃ ૬૪૮॥

ટીકાર્થ :

પ્રસંગ વડે સર્યુ, એથી પ્રકૃતની અમે પ્રસ્તાવના કરીએ છીએ.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૪૫થી ૬૪૮માં પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિયોમાં ચેતનાની સિદ્ધિ કરી, ત્યાં પ્રાસંગિક રીતે પૃથ્વીકાયાદિ દરેકમાં જીવત્વસ્થાપક અનુમાનના આકારો દર્શાવવા ગ્રંથકારને સ્મૃતિ થવાથી, અને સ્મૃતિની ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નહીં હોવાથી પ્રાસંગિક કથનના “સ્મૃતસ્ય ઉપેક્ષા અનર્હત્વં” રૂપ લક્ષણ અનુસારે પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વસાધક અનુમાનના આકારોનું ગ્રંથકારે અહીં વર્ણન કર્યું.

આ રીતે પ્રાસંગિક કથન પૂરું થવાથી ગ્રંથકાર કહે છે કે પ્રસંગથી સર્યુ, માટે હવે અમે પ્રકૃતને કહીએ છીએ. ॥૬૪૫થી ૬૪૮॥

ગાથા :

બેઙ્ઁદિયાદઓ પુણ પસિદ્ધયા કિમિપિપીલિભમરાઈ ।

કહિઠુણ તઓ પચ્છઞ વયાઈં સાહિજ્જઞ વિહિણા ડ ॥૬૪૯॥

અન્વયાર્થ :

કિમિપિપીલિભમરાઈ પુણ બેઙ્ઁદિયાદઓ=વળી કૃમિ, પિપીલિકા, ભમરાદિ બેઘન્દ્રિયાદિ (જીવરૂપે) પસિદ્ધયા=પ્રસિદ્ધ છે. (એ જીવભેદોને) કહિઠુણ=કહીને તઓ પચ્છઞ=ત્યાર પછી વિહિણા ડ=વિધિપૂર્વક જ વયાઈં=વ્રતોને સાહિજ્જઞ=કહે.

ગાથાર્થ :

વળી કૃમિ, કીડી, ભમરા વગેરે બેઘન્દ્રિયાદિ જીવરૂપે પ્રસિદ્ધ જ છે. એ જીવભેદોને કહીને ત્યાર પછી વિધિપૂર્વક જ વ્રતોને કહે.

ટીકા :

દ્વીન્દ્રિયાદયઃ પુનઃ પ્રસિદ્ધા એવ કૃમિપિપીલિકાભ્રમરાદય ઇતિ, આદિશબ્દો મક્ષિકાદિસ્વભેદ-પ્રખ્યાપકઃ, એતાન્ કથયિત્વા તતઃ પશ્ચાદ્ વ્રતાનિ સાહેજ્જ ત્તિ કથયેદ્ વિધિનૈવ સૂત્રાર્થાદિનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૪૯॥

★ “દ્વીન્દ્રિયાદયઃ”માં ‘આદિ’ પદથી તેઘન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિયનું ગ્રહણ છે.

★ “સૂત્રાર્થાદિના”માં ‘આદિ’ પદથી તે-તે સૂત્રાદિ પ્રાપ્ત કરવાના તપનું અને તે-તે યોગોદ્ધત્તનની ક્રિયાઓનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

દ્વીન્દ્રિયાદયઃ.....પ્રખ્યાપકઃ વળી કૃમિ, પિપીલિકા, ભ્રમર વગેરે બેઠન્દ્રિયાદિ પ્રસિદ્ધ જ છે=જીવરૂપે પ્રસિદ્ધ જ છે. “કૃમિપિપીલિકાભ્રમરાદયઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દ માખી વગેરે પોતાના ભેદને જણાવનાર છે અર્થાત્ માખી ચઉરિન્દ્રિયનો ભેદ જણાવે છે, અને “મક્ષિકાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી જૂ, માંકડ, શંખ, કોડી વગેરે જીવો ગ્રહણ કરવાના છે, અને તેમાં જૂ, માંકડાદિ જીવો તેઘન્દ્રિયનો અને શંખ, કોડી વગેરે જીવો બેઠન્દ્રિયનો ભેદ જણાવે છે.

એતાન્.....ગાથાર્થઃ અને આમને=ઉપરમાં બતાવેલ બેઠન્દ્રિયાદિ જીવભેદોને, કહીને, ત્યાર પછી સૂત્ર, અર્થ આદિ દ્વારા વિધિપૂર્વક જ ગુરુ વ્રતોને કહે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૪૫ થી ૬૪૮માં પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાઉકાય અને વનસ્પતિકાયરૂપ એકેન્દ્રિયોમાં જીવત્વસાધક યુક્તિઓ જણાવી. હવે ત્રસકાયરૂપ બેઠન્દ્રિયાદિમાં જીવત્વ જણાવવા ગ્રંથકાર કહે છે કે કૃમિ, કોડી, ભ્રમરા, માખી વગેરે બેઠન્દ્રિયાદિમાં રહેલ જીવત્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ જ છે. આ રીતે ગુરુ યુક્તિઓ દ્વારા એકેન્દ્રિયાદિમાં રહેલ જીવત્વનું શૈક્ષણે જ્ઞાન કરાવે અને ત્યારબાદ વિધિપૂર્વક જ વ્રતોનું સ્વરૂપ બતાવે.

‘વિધિપૂર્વક જ’ એમ કહેવા દ્વારા એ પ્રાપ્ત થાય કે ગુરુ શૈક્ષણે પ્રથમ વ્રતોને કહેનારાં સૂત્રો ભણાવે, ત્યાર પછી જ તે સૂત્રોના અર્થો સમજાવે, અને ત્યારબાદ તે વ્રતોના અતિયારો બતાવે, જેથી શૈક્ષણે છઠ્ઠા વ્રતોનો સમ્યગ્ બોધ થાય. ॥૬૪૯॥

અવતરણિકા :

કાનિ પુનસ્તાનીત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગ્રંથના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે ગુરુ બેઠન્દ્રિયાદિ જીવભેદોને કહીને ત્યાર પછી વિધિપૂર્વક જ વ્રતોને કહે. તેથી શંકા થાય કે વળી તે વ્રતો કયાં છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

પાણાઙવાયવિરમણમાઈ ણિસિભક્તવિરૂપજ્જંતા ।
સમણાણં મૂલગુણા પન્નત્તા વીઅરાગેહિં ॥૬૫૦॥

અન્યથાર્થ :

પાણાઙવાયવિરમણમાઈ ણિસિભક્તવિરૂપજ્જંતા=પ્રાણાતિપાતવિરમણની આદિ છે જેમાં એવાં (અને) નિશિભક્તવિરતિનો અંત છે જેમાં એવાં વ્રતો વીઅરાગેહિં=વીતરાગ વડે સમણાણં=શ્રમણોના મૂલગુણા=મૂલગુણો પન્નત્તા=પ્રરૂપાયા છે.

;

ગાથાર્થ :

પ્રાણાતિપાતનું વિરમણ છે આદિમાં જેઓને અને રાત્રિભોજનની વિરતિ અંતમાં છે જેઓને એવાં વ્રતો વીતરાગ વડે શ્રમણોના મૂલગુણરૂપે કહેવાયાં છે.

ટીકા :

પ્રાણાતિપાતવિરમણાદીનિ નિશિભક્તવિરતિપર્યન્તાનિ વ્રતાનિ શ્રમણાનાં મૂલગુણાઃ પ્રજ્ઞસાઃ વીતરાગૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૦॥

ટીકાર્થ :

પ્રાણાતિપાતવિરમણની આદિવાળાં, નિશિભક્તવિરતિના પર્યંતવાળાં વ્રતો શ્રમણોના મૂલગુણો વીતરાગ વડે પ્રજ્ઞા છે=કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૫૦॥

અવતરણિકા :

एकैकस्वरूपमाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં સાધુનાં પ્રાણાતિપાતવિરમણથી માંડીને રાત્રિભોજનવિરતિ સુધીનાં વ્રતો બતાવ્યાં. તે એક-એક વ્રતના સ્વરૂપને ગ્રંથકાર ક્રમસર કહે છે, તેમાં પ્રથમ વ્રતનું સ્વરૂપ જણાવે છે —

ગાથા :

સુહુમાઈજીવાણં સવ્વેસિં સવ્વહા સુપણિહાણં ।
પાણાઙવાયવિરમણમિહ પઢમો હોઙ મૂલગુણો ॥૬૫૧॥

અન્યથાર્થ :

હિહ=અહીં=મનુષ્યલોકમાં અથવા શાસ્ત્રમાં, સવ્વેસિં સુહુમાઈજીવાણં=સર્વ સૂક્ષ્માદિ જીવોનું સુપણિહાણં=સુપ્રણિધાનવાળું સવ્વહા=સર્વથા પાણાઙવાયવિરમણં=પ્રાણાતિપાતનું વિરમણ પઢમો મૂલગુણો=પ્રથમ મૂલગુણ હોઙ=છે.

ગાથાર્થ :

મનુષ્યલોકમાં કે શાસ્ત્રમાં, સર્વ સૂક્ષ્માદિ જીવોનું સુપ્રણિધાનવાળું સર્વથા પ્રાણાતિપાતનું વિરમણ એ પ્રથમ મૂલગુણ છે.

ટીકા :

સૂક્ષ્માદીનાં જીવાનામિતિ, આદિશબ્દાદ્વાદરાદિપરિગ્રહઃ, યથોક્તં-“સે સુહુમં વા બાદરં વા” इत्यादि, सर्वेषामिति न तु केषाञ्चिदेव, सर्वथा=सर्वैः प्रकारैः कृतकारितादिभिः, सुप्रणिधानं=दृढसमाधानेन, प्राणातिपातविरमणमिति, विरमणं=निवृत्तिः, इहेति मनुष्यलोक एव प्रवचने वा, प्रथमो भवति मूलगुणः, शेषाधास्त्वात् सूत्रक्रमप्रामाण्याच्च प्रथम इति गायार्थः ॥૬૫૧॥

★ “બાદરાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનું ગ્રહણ છે.

★ “કૃતકારિતાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી અનુમતિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

સૂક્ષ્માદિ કેટલાકના જ નહીં, પરંતુ સર્વ જીવોના, સર્વથા=કૃત-કારિતાદિ સર્વ પ્રકારોથી, સુપ્રણિધાનવાળું=દૃઢ સમાધાનપૂર્વક, પ્રાણના અતિપાતનું વિરમણ, અહીં=મનુષ્યલોકમાં જ કે પ્રવચનમાં, પ્રથમ મૂલગુણ છે. વિરમણ એટલે નિવૃત્તિ.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે છ વ્રતોમાંથી પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત જ કેમ પ્રથમ મૂલગુણ છે ? એથી કહે છે — શેષનું આધારપણું હોવાથી=બાકીનાં પાંચ વ્રતોનું પ્રથમ વ્રતમાં આધારપણું હોવાથી, અને સૂત્રના ક્રમનું પ્રમાણપણું હોવાથી પ્રથમ છે=પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત પ્રથમ મૂલગુણ છે.

“સૂક્ષ્માદીનાં”માં આદિ શબ્દથી બાદરાદિનો પરિગ્રહ છે. આમાં યથોક્ત સાક્ષી આપે છે — સે સુહુમં વા બાદરં વા ઇત્યાદિ સૂત્ર છે. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જગતમાં સર્વ જીવો સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે પ્રકારના છે, અને અન્ય અપેક્ષાએ ત્રસ-સ્થાવરરૂપ પણ જીવોના બે ભેદ છે. આ સર્વ જીવોના પ્રાણોના નાશની નિવૃત્તિ કરવી, એ સાધુનું પ્રથમ મહાવ્રત છે. સાધુ સુપ્રણિધાનપૂર્વક મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ સમભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે સંયમની સર્વ ઉચિત આચરણાઓમાં કરે તો કૃત, કારિત અને અનુમોદનરૂપ સર્વ પ્રકારે પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિ કરી શકે.

વળી, આ મહાવ્રતો મનુષ્યલોકમાં જ હોય છે, પરંતુ દેવલોકાદિમાં હોતાં નથી અથવા તો આ મહાવ્રતો જિનશાસનમાં જ દર્શાવેલ છે, પરંતુ અન્ય કોઈ દર્શનમાં નથી.

વળી, મૂલગુણોમાં પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત પ્રથમ હોવાનું કારણ એ છે કે પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત રૂપ મૂલગુણ અન્ય સર્વ મૂલગુણોનો આધાર છે અર્થાત્ અહિંસારૂપ પહેલું વ્રત હોય તો જ અન્ય સર્વ વ્રતો જીવી શકે, અને જો પહેલું વ્રત ન હોય તો બીજાં વ્રતો સ્થૂલથી હોય તોપણ નિરાધાર હોવાથી તે વ્રતો જ નથી; અને શાસ્ત્રમાં પણ મહાવ્રતો આ ક્રમથી જ વર્ણવાયાં છે. આથી પણ સૂત્રના ક્રમ પ્રમાણે પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત પ્રથમ મૂલગુણ છે.

વિશેષાર્થ :

નિશ્ચયનયથી આત્માના ભાવપ્રાણોનું રક્ષણ કરવું એ અહિંસા છે અને આત્માના ભાવપ્રાણોનું રક્ષણ ન કરવું એ હિંસા છે. આથી સંવૃતગાત્રવાળા થઈને મન-વચન-કાયાને શાસ્ત્રવચનથી ભાવિત કરવા યત્ન કરતા સાધુના ત્રણેય યોગો સંવરભાવમાં હોય છે. આવા સાધુના મન-વચન-કાયાના યોગો કોઈ જીવની હિંસા, પીડા કે કષાયનો ઉદ્દેક નહીં કરવા, નહીં કરાવવા અને નહીં અનુમોદવા દ્વારા વ્યવહારનયની અહિંસામાં પ્રવર્તતા હોય છે; અને મનોયોગ નિર્લેપદશાવાળો હોવાથી આવા સાધુને ઇન્દ્રિયોની કુતૂહલવૃત્તિ કે બાહ્ય વિષયોની ઉત્સુકતા હોતી નથી. તેથી આવા સાધુ બાહ્યદૃષ્ટિએ પણ સ્વયં હિંસા કરતા નથી, વચનપ્રયોગ દ્વારા કોઈની પાસે હિંસા કરાવતા નથી અને હિંસાનું અનુમોદન થાય તેવો વિચારમાત્ર પણ કરતા નથી; પરંતુ જે સાધુઓ આત્માના ભાવોમાં દૃઢ રીતે ઉપયોગ પ્રવર્તાવવા અને શાસ્ત્રોક્ત તત્ત્વથી ભાવિત થવા યત્ન કરતા નથી, તેઓ કદાચ બાહ્ય દૃષ્ટિથી અહિંસાનું પાલન કરતા હોય, તોપણ તેઓમાં ઇન્દ્રિયોની ઉત્સુકતા વર્તતી હોવાથી કોઈપણ બાહ્ય પદાર્થોની વિચારણાથી તેઓ જગતમાં થતી હિંસાદિના અનુમોદનની પ્રાપ્તિ કરે છે; કેમ કે કોઈપણ પદાર્થ પ્રત્યે રાગનો ઉપયોગ વર્તે તો તે પદાર્થથી જન્ય હિંસાની અનુમોદનની પ્રાપ્તિ થાય છે, આથી જ પુત્રાદિ પ્રત્યે રાગવાળા શ્રાવકને સંવાસઅનુમતિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સમભાવથી અભાવિત મતિવાળા સાધુ પોતાના ભાવપ્રાણોની પણ હિંસા કરે છે.

વળી, જેઓ પોતાના ભાવપ્રાણોના રક્ષણ માટે યત્ન કરતા નથી, તેઓ કદાચ હિત-મિત-પથ્ય-સત્ય વચનો બોલતા હોય, બ્રહ્મચર્ય પાળતા હોય અને બાહ્ય રીતે પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો હોય, તોપણ તેઓમાં આધારરૂપ પહેલું મહાવ્રત નહીં હોવાથી તેઓનું હિતાદિવાળું વચન, બાહ્ય બ્રહ્મચર્યનું પાલન કે પરિગ્રહત્યાગ નિરાધાર હોવાથી પરમાર્થથી નથી જ. માટે પહેલું વ્રત ન હોય તો શેષ વ્રતો પણ ટકતાં નથી.

વળી, શાસ્ત્રમાં પણ શેષ મહાવ્રતોને પહેલા મહાવ્રતની વાડરૂપે કહેલ છે. એથી ફલિત થાય કે પ્રથમ મહાવ્રત સંવરભાવરૂપ છે અને તેના રક્ષણ માટે જ શેષ ચાર મહાવ્રતો છે. આથી પહેલું મહાવ્રત ન હોય તો બીજાં સર્વ મહાવ્રતો અર્થ વગરનાં છે; જેમ કે ખેતરમાં અનાજ જ ન હોય તો ધાન્યના રક્ષણ માટે કરાયેલી ચારે બાજુની વાડ પણ અનતિપ્રયોજનવાળી છે. ॥૬૫૧॥

અવતરણિકા :

હવે બીજા અને ત્રીજા વ્રતનું સ્વરૂપ જણાવે છે —

ગાથા :

કોહાઇપગારેહિં एवं चिअ मोसविरमणं बीओ ।

एवं चिअ गामाइसु अप्पबहुविवज्जणं तइओ ॥૬૫૨॥

અન્યથાર્થ :

एवं चिअ=આ રીતે જ કોહાઇપગારેહિં=કોધાદિ પ્રકારો વડે મોસવિરમણં=મૃષાનું વિરમણ બીओ=બીજો (મૂલગુણ) છે. एवं चिअ=એ રીતે જ ગામાइसु=ગામાદિમાં અપ્પबहुविवज्जणं=અલ્પ અને બહુનું વિવર્જન તइओ=ત્રીજો (મૂલગુણ) છે.

ગાથાર્થ :

પ્રાણાતિપાતવિરમણ મૂલગુણનું સ્વરૂપ બતાવ્યું એ રીતે જ ક્રોધાદિ પ્રકારો વડે મૃષાવાદનું વિરમણ, એ બીજો મૂલગુણ છે; એ રીતે જ ગામાદિમાં અલ્પ અને બહુ અદત્તાદાનનું વિરમણ, એ ત્રીજો મૂલગુણ છે.

ટીકા :

ક્રોધાદિભિઃ પ્રકારૈરિતિ, આદિશબ્દાલ્લોભાદિપરિગ્રહઃ, યથોક્ત- “સે કોહા વા લોભા વા” इत्यादि, एवमेव सर्वस्य सर्वथा सुप्रणिधानं मृषाविरमणं द्वितीयो मूलगुणः, सूत्रक्रमप्रामाण्यादेव, एवमेव यथोक्तं ग्रामादिष्विति, आदिशब्दान्नगरादिपरिग્રहः, तथा चोक्त- “सं गामे वा नगरे वा” इत्यादि, अल्पबहुविवर्जनं तृतीयो मूलगुणः, सूत्रोपन्यासक्रमादिति गायार्थः ॥६५२॥

★ “લોભાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી હાસ્ય અને ભયનું ગ્રહણ છે.

★ “નગરાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી અરણ્યનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

ક્રોધાદિ પ્રકારો વડે આ રીતે જ=જે રીતે સર્વ જીવોના કૃતાદિ સર્વ પ્રકારોથી સુપ્રણિધાનવાળું પ્રાણના અતિપાતનું વિરમણ એ પ્રથમ મૂલગુણ છે એ રીતે જ, સર્વથા=કૃત-કારિતાદિ સર્વ ભેદોથી, સર્વના=સર્વ પદાર્થોના, સુપ્રણિધાનવાળું મૃષાવાદનું વિરમણ, બીજો મૂલગુણ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે મૃષાવાદવિરમણ બીજો મૂલગુણ કયા કારણથી છે ? તેથી કહે છે —

સૂત્રના ક્રમનું પ્રમાણપણું હોવાથી જ મૃષાવાદવિરમણ બીજો મૂલગુણ છે.

જે રીતે કહેવાયું=જે રીતે મૃષાવાદનું વિરમણ એ બીજો મૂલગુણ છે એમ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહેવાયું, એ રીતે જ ગામાદિમાં અલ્પ અને બહુનું વિવર્જન, સૂત્રના ઉપન્યાસના ક્રમથી ત્રીજો મૂલગુણ છે.

“ક્રોધાદિભિઃ”માં આદિ શબ્દથી લોભાદિનો પરિગ્રહ છે, એમાં યથોક્ત થી સાક્ષી આપે છે — સે કોહા વા લોભા વા ઇત્યાદિ સૂત્ર છે. “ગ્રામાદિષુ”માં આદિ શબ્દથી નગરાદિનો પરિગ્રહ છે, તેમાં તથા ચોક્ત થી સાક્ષી આપે છે — સે ગામે વા નગરે વા ઇત્યાદિ સૂત્ર છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ક્રોધથી, લોભથી, ભયથી કે હાસ્યથી, એ ચાર પ્રકારે મૃષાવાદનો સંભવ છે અને સાધુને મૃષાવાદનું સર્વ પ્રકારે વિરમણ કરવાનું છે. આથી ક્રોધાદિ કોઈપણ કષાયને વશ થઈને મૃષાવાદમાં મન-વચન-કાયાના યોગોથી કરણ-કરાવણ-અનુમોદન દ્વારા પ્રવૃત્તિ ન થઈ જાય, તે માટે સાધુ સુપ્રણિધાનપૂર્વક સતત યત્ન કરતા હોય છે.

વળી, ત્રીજું મહાપ્રત સર્વ ગામ, નગર વગેરેના અલ્પ કે ઘણી વસ્તુના અદત્તાદાનના વિરમણરૂપ છે અર્થાત્ કોઈએ નહીં આપેલી સર્વ વસ્તુનું સર્વ પ્રકારે, સુપ્રણિધાનપૂર્વક લેવાની નિવૃત્તિ કરવાની છે.

‘અલ્પ-બહુનું વિવર્જન’નો અર્થ એ છે કે સાધુને રહેવા માટે ગામમાં કે નગરાદિમાં રાજાદિ પાસે અવગ્રહની યાચના કરવાની હોય છે, અને રહેવા માટે માલિકની જગ્યા સંયમને ઉપકારક થાય તેટલી જ યાચીને લીધી હોય, તેટલી જ ભૂમિનો સાધુ ઉપભોગ કરે; અને કોઈ સાધુ બિમાર થાય, વગેરે કારણોમાં અધિક ભૂમિની આવશ્યકતા હોય, તો ફરીથી તે માલિક પાસે પોતાને જરૂર પૂરતી થોડી વધારે જગ્યાની સાધુ યાચના કરે; પરંતુ માલિક પાસે યાચેલ ન હોય તેવી થોડીક પણ વધારે ભૂમિનો કે બહુ વધારે ભૂમિનો સાધુ ઉપભોગ કરે નહિ; અને જો નહીં યાચેલ થોડી કે વધુ ભૂમિનો સાધુ ઉપભોગ કરે તો અદત્તાદાન-વિરમણવ્રતમાં તે સાધુને અતિચાર થાય.

વળી, સંયમમાં ઉપકારક ભૂમિ કરતાં અધિક ભૂમિની યાચના કરીને સાધુ તે ભૂમિનો ઉપભોગ કરે તો તે સાધુને તીર્થંકર અદત્તનું પાપ લાગે, જેનાથી અદત્તાદાનવિરમણ વ્રતમાં અતિચારની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૬૫૨॥

અવતરણિકા :

હવે ચોથા અને પાંચમા વ્રતનું સ્વરૂપ જણાવે છે —

ગાથા :

દિવ્વાઇમેહુણસ્સ ય વિવજ્જણં સવ્વહા ચઠ્થો ડ .

પંચમગો ગામાઇસુ અપ્પબહુવિવજ્જણં ચેવ ॥૬૫૩॥

અન્યથાર્થ :

દિવ્વાઇમેહુણસ્સ ય=અને દેવ વગેરે સંબંધી મૈથુનનું સવ્વહા=સર્વથા વિવજ્જણં=વિવર્જન ચઠ્થો ડ=વળી ચોથો (મૂલગુણ) છે. ગામાઇસુ=ગામ વગેરેમાં અપ્પબહુવિવજ્જણં ચેવ=અલ્પ-બહુનું વિવર્જન જ પંચમગો=પાંચમો (મૂલગુણ) છે.

ગાથાર્થ :

અને દેવ વગેરે સંબંધી મૈથુનનું સર્વથા વિરમણ વળી ચોથો મૂલગુણ છે. ગામ વગેરેમાં અલ્પ-બહુ પરિગ્રહનું વિરમણ જ, એ પાંચમો મૂલગુણ છે.

ટીકા :

દિવ્યાદિમૈથુનસ્ય ચેતિ, આદિશબ્દાન્મનુષ્યાદિપરિગ્રહઃ, તથા ચોક્તં- “સે દિવ્વં વા માણુસં વા” ઇત્યાદિ, વિવજ્જનં સર્વેષાં (? સર્વથા) ચતુર્થસ્તુ મૂલગુણઃ, સૂત્રોપન્યાસક્રમાદેવ, પંચમો મૂલગુણઃ ગ્રામાદિષુ, આદિશબ્દાન્નગરાદિપરિગ્રહ એવ, યથોક્તં- “સે ગામે વા નગરે વા” ઇત્યાદિ, અલ્પબહુવિવજ્જનમેવ સર્વથૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૩॥

નોંધ :

મૂળગાથાના બીજા પાદમાં સવ્વહા છે, તેનો અર્થ ટીકામાં સર્વેષાં કરેલ છે, પરંતુ સર્વથા હોવું જોઈએ.

- ★ “મનુષ્યાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી તિર્યચ્યોનિનું ગ્રહણ છે.
- ★ “નગરાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી અરણ્યનું ગ્રહણ છે.
- ★ “આદિશબ્દાન્નગરાદિપરિગ્રહ એવ” અને “સર્વથૈવ અલ્પબહુવિવર્જનમેવ” અહીં એવ કાર મૂકવાનું પ્રયોજન એ છે કે જેમ ત્રીજા મૂલગુણમાં ‘આદિ’ શબ્દથી નગરાદિનો પરિગ્રહ કરવાનો છે, તેમ પાંચમા મૂલગુણમાં પણ ‘આદિ’ શબ્દથી નગરાદિનો જ પરિગ્રહ કરવાનો છે; અને જેમ દિવ્યાદિ મૈથુનનું સર્વથા વિવર્જન, એ ચોથો મૂલગુણ છે, તેમ અલ્પ-બહુનું સર્વથા જ વિવર્જન જ, એ પાંચમો મૂલગુણ છે.

ટીકાર્થ :

અને દેવ વગેરે સંબંધી મૈથુનનું સર્વથા વિવર્જન સૂત્રના ઉપન્યાસના ક્રમથી જ વળી ચોથો મૂલગુણ છે, ગામાદિમાં સર્વ પ્રકારે જ અલ્પ અને બહુ પરિગ્રહનું વિવર્જન જ, પાંચમો મૂલગુણ છે.

“દિવ્યાદિ”માં આદિ શબ્દથી મનુષ્યાદિનો પરિગ્રહ છે, તેમાં તથા ચોક્તં થી સાક્ષી આપે છે — સે દિવ્વં વા માણુસં વા ઇત્યાદિ સૂત્ર છે. “ગ્રામાદિ”માં આદિ શબ્દથી નગરાદિનો પરિગ્રહ છે, એમાં યથોક્તં થી સાક્ષી આપે છે — સે ગામે વા નગરે વા ઇત્યાદિ સૂત્ર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૫૩॥

અવતરણિકા :

હવે છઠ્ઠા વ્રતનું સ્વરૂપ જણાવે છે —

ગાથા :

અસણાઙ્ઘેઅભિન્નસ્સાહારસ્સ ચઙ્ઘિહસ્સા વિ ।

ણિસિ સઘ્ઘહા વિરમણં ચરમો સમણાણ મૂલગુણો ॥૬૫૪॥

અન્યથાર્થ :

અસણાઙ્ઘેઅભિન્નસ્સ ચઙ્ઘિહસ્સા વિ આહારસ્સ=અશનાદિ ભેદથી ભિન્ન એવા ચારેય પ્રકારના પણ આહારનું ણિસિ=રાત્રિમાં સઘ્ઘહા=સર્વથા વિરમણં=વિરમણ, સમણાણ=શ્રમણોનો ચરમો મૂલગુણો=ચરમ મૂલગુણ છે.

;

ગાથાર્થ :

અશનાદિ ભેદવાળા ચારેય પ્રકારના પણ આહારનું રાત્રિમાં સર્વથા વિરમણ, એ શ્રમણોનો છેલ્લો મૂલગુણ છે.

ટીકા :

અશનાદિભેદાભિન્નસ્સાહારસ્યૈવ ચતુર્વિધસ્યાપિ સ્વતન્ત્રસિદ્ધસ્ય નિશિ સર્વથા વિરમણં ભોગમાશ્રિત્ય, ચરમઃ=પશ્ચિમ ઇષઃ ષષ્ઠ ઇત્યર્થઃ શ્રમણાનાં મૂલગુણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૪॥

★ “અશનાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમનું ગ્રહણ છે.

★ “ચતુર્વિધસ્યાપિ”માં ‘અપિ’ થી એ જણાવવું છે કે એક-બે પ્રકારના આહારનું રાત્રિમાં વિરમણ એ છઠ્ઠો મૂલગુણ નથી, પરંતુ ચારેય પ્રકારના પણ આહારનું રાત્રિમાં વિરમણ એ છઠ્ઠો મૂલગુણ છે.

ટીકાર્થ :

સ્વતંત્રમાં સિદ્ધ=પોતાના શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ અર્થાત્ જિનશાસનમાં જ કહેવાયેલા, એવા અશનાદિ ભેદથી ભિન્ન એવા ચારેય પ્રકારના પણ આહારનું જ રાત્રિમાં ભોગને આશ્રયીને સર્વથા વિરમણ, એ શ્રમણોનો=સાધુઓનો, ચરમ=પશ્ચિમ=છટ્ટો, મૂલગુણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૫૪॥

અવતરણિકા :

સામ્પ્રતમમીષામેવ વ્રતાનામતિચારાનાહ -

અવતરણિકાર્થ :

હવે આ જ વ્રતોના=ગાથા ૬૫૦થી ૬૫૪માં જેઓનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું એ જ વ્રતોના, અતિચારોને કહે છે. તેમાં પ્રથમ પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ મૂલગુણના અતિચારને કહે છે -

ગાથા :

પઠમંમી એર્ગિદિઅવિગલિંદિપર્ણિદિઆણ જીવાણં ।
સંઘટ્ટણપરિઆવણમોહવણાઈણિ અહ્હઆરો ॥૬૫૫॥

અન્વયાર્થ :

પઠમંમી=પ્રથમમાં=પ્રાણાતિપાતના વિરમણરૂપ પહેલા વ્રતમાં, એર્ગિદિઅવિગલિંદિપર્ણિદિઆણ જીવાણં=એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોનું સંઘટ્ટણપરિઆવણમોહવણાઈણિ=સંઘટ્ટન, પરિતાપન, ઉદ્રાપણ વગેરે અહ્હઆરો=અતિચાર છે.

ગાથાર્થ :

પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ પ્રથમ મહાવ્રતમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોને સંઘટ્ટન, પરિતાપન, ઉદ્રાપણ વગેરે કરવું, એ અતિચાર છે.

ટીકા :

પ્રથમે વ્રતે અભિહિતસ્વરૂપે એકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયાણાં જીવાનાં સંઘટ્ટનપરિતાપનોદ્રાપણાદી-ન્યતિચારઃ, ઉદ્રાપણં=મહત્પીઠાકરણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૫॥

ટીકાર્થ :

અભિહિત સ્વરૂપવાળા=ગાથા ૬૫૧માં કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળા, પહેલા વ્રતમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય=બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિય-ચઉરેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય જીવોનું સંઘટ્ટન, પરિતાપન, ઉદ્રાપણ વગેરે અતિચાર છે. ઉદ્રાપણ એટલે મોટી પીડા કરવી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોથી જગતના તમામ જીવોનો સંગ્રહ થઈ જાય છે, અને તે

સર્વ જીવોનું સંઘટ્ટન, પરિતાપન અને ઉદ્રાપણ કરવું, તે પ્રાજ્ઞાતિપાતવિરમણરૂપ પ્રથમ વ્રતનો અતિચાર છે. ઉદ્રાપણ કરવું એટલે કોઈપણ જીવને મોટી પીડા કરવી. “ઉદ્રાપણાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી અનાભોગ અને સહસાત્કારથી થતા કોઈપણ જીવના પ્રાણનાશનું ગ્રહણ કરવાનું છે. એનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનાભોગ કે સહસાત્કારથી કોઈ જીવનો પ્રાણનાશ થાય કે કોઈ જીવને પીડા થાય, તો તે સર્વ પ્રાજ્ઞાતિપાતવિરમણરૂપ પ્રથમ મૂલગુણમાં અતિચારસ્વરૂપ છે, અને ઈરાદાપૂર્વક કે જીવરક્ષાની ઉપેક્ષાને કારણે કોઈ જીવનો ઘાત થાય, તો તે અતિચારરૂપ નથી પરંતુ અનાચારરૂપ છે. ॥૬૫૫॥

અવતરણિકા :

હવે દ્વિતીય મૃષાવાદવિરમણરૂપ મૂલગુણના અતિચારને કહે છે —

ગાથા :

બિહઅમ્મિ મુસાવાણ સો સુહુમો બાયરો ડ નાયવ્વો ।

પયલાહ હોહ પઢમો કોહાદભિભાસણં બિહઓ ॥૬૫૬॥

અભવચાર્ય :

મુસાવાણ=મૃષાવાદરૂપ=મૃષાવાદના વિરમણરૂપ, બિહઅમ્મિ=દ્વિતીયમાં=બીજા વ્રતમાં, સો=તે=અતિચાર, સુહુમો બાયરો ડ=સૂક્ષ્મ અને બાદર જાણવો. પયલાહ=પ્રયલાદિ વડે પઢમો=પ્રથમ=સૂક્ષ્મ અતિચાર, હોહ=થાય છે (અને) કોહાદભિભાસણં=કોધાદિથી અભિભાષણ (એ) બિહઓ=દ્વિતીય છે=બાદર અતિચાર છે.

ગાથાર્થ :

મૃષાવાદવિરમણરૂપ બીજા મહાવ્રતમાં અતિચાર સૂક્ષ્મ અને બાદર જાણવો. પ્રયલાદિ વડે સૂક્ષ્મ અતિચાર થાય છે અને કોધાદિથી બોલવું, એ બાદર અતિચાર છે.

ટીકા :

દ્વિતીયે વ્રતે મૃષાવાદે ઇતિ મૃષાવાદવિરતિરૂપે સઃ=અતિચારઃ સૂક્ષ્મો બાદરશ્ચ જ્ઞાતવ્યઃ, તત્ર પ્રચલાદિભિર્ભવતિ પ્રથમઃ=સૂક્ષ્મઃ, ‘પ્રચલાયસે કિં દિઆ નં પયલામીત્યાદિ’, ક્રોધાદિનાઽભિભાષણં દ્વિતીયઃ, પરિણામભેદાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૬॥

★ “પ્રચલાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી અનાભોગથી કે સહસાત્કારથી સૂક્ષ્મ જૂઠું બોલાઈ જાય, તેનું ગ્રહણ છે.

★ “ક્રોધાદિના”માં ‘આદિ’ પદથી લોભ, ભય અને હાસ્યનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

મૃષાવાદની વિરતિરૂપ બીજા વ્રતમાં તે=અતિચાર, સૂક્ષ્મ અને બાદર જાણવો. તેમાં=બે પ્રકારના અતિચારમાં, પ્રયલાદિ વડે પ્રથમ=સૂક્ષ્મ, અતિચાર થાય છે.

તે સૂક્ષ્મ અતિચારને સ્પષ્ટ કરે છે —

“શું તું દિવસે ઊંઘે છે, ઊંઘતો નથી” ઇત્યાદિ. અને કોધાદિ દ્વારા અભિભાષણ દ્વિતીય છે=બાદર

અતિયાર છે; કેમ કે પરિણામનો ભેદ છે=સૂક્ષ્મ અને બાદર અતિયારમાં મૃષાવાદ કરવા વિષયક પરિણામનો ભેદ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મૃષાવાદવિરમણરૂપ ત્રીજા મહાવ્રતમાં સૂક્ષ્મ અને બાદર, એમ બે પ્રકારે અતિયાર થઈ શકે છે. તેમાં પ્રયત્નાદિ વડે સૂક્ષ્મ અતિયાર થાય છે અર્થાત્ કોઈને બેઠાં-બેઠાં ઊંઘ આવતી હોય, અને તેને કોઈ પૂછે કે તું દિવસે ઊંઘે છે ? તો તે કહે કે હું દિવસે ઊંઘતો નથી, ત્યારે મૃષાવાદવિરમણવ્રતમાં સૂક્ષ્મ અતિયાર થાય છે; અને કોષ, લોભ, ભય કે હાસ્યથી જૂઠું બોલવું, તે મૃષાવાદવિરમણવ્રતમાં બાદર અતિયાર છે.

વળી, આ સૂક્ષ્મ અને બાદર અતિયારમાં પરિણામનો ભેદ જ નિયામક છે; કેમ કે સૂક્ષ્મ અતિયારમાં સાક્ષાત્ કોઈ કષાયથી પ્રેરિત ઉપયોગ હોતો નથી, ફક્ત અનાભોગથી અવિચારક રીતે ઊંઘતો હોવા છતાં 'હું નથી ઊંઘતો' એ પ્રમાણે અસત્ય વચનનો પ્રયોગ થઈ જાય છે. માટે તેવું બોલવાથી સૂક્ષ્મ અતિયાર થાય છે; જ્યારે બાદર અતિયારમાં કોષાદિ કોઈક કષાયને પરવશ થઈને મૃષાવચન બોલાય છે, આથી તેમાં કષાયનો પરિણામ વિશેષ છે. માટે તેનાથી થતો અતિયાર બાદર કહેવાય છે. ॥૬૫૬॥

અવતરણિકા :

હવે તૃતીય અદત્તાદાનવિરમણરૂપ મૂલગુણના અતિયારને કહે છે —

ગાથા :

તદ્અમ્મિ વિ એમેવ ચ દુવિહો ખલુ એસ હોઝ વિન્નેઓ ।

તણડગલછારમલ્લા અવિદિન્નં ગિણ્હઓ પઢમો ॥૬૫૭॥

અન્યથાર્થ :

તદ્અમ્મિ વિ ચ=અને તૃતીયમાં પણ=અદત્તાદાનના વિરમણરૂપ ત્રીજા વ્રતમાં પણ, એમેવ=આ રીતે જ દુવિહો ખલુ=ખરેખર બે પ્રકારે એસ=આ=અતિયાર, વિન્નેઓ હોઝ=વિજ્ઞેય થાય છે. (તેમાં) અવિદિન્નં=નહીં અપાયેલ તણડગલછારમલ્લા=તૃણ, ડગલ, છાર, મલ્લકાદિ=ઘાસ, પથ્થર, રાખ, કોડિયું વગેરે, ગિણ્હઓ=ગ્રહણ કરતા એવાને પઢમો=પ્રથમ=સૂક્ષ્મ અતિયાર, થાય છે.

ગાથાર્થ :

અદત્તાદાનવિરમણરૂપ ત્રીજા મહાવ્રતમાં પણ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા એ જ રીતે સૂક્ષ્મ-બાદરના ભેદથી ખરેખર બે પ્રકારે અતિયાર જાણવા. તે બે પ્રકારના અતિયારમાં, કોઈએ નહીં આપેલ એવા ઘાસ, પથ્થર, રાખ, કોડિયું વગેરે ગ્રહણ કરતા એવાને સૂક્ષ્મ અતિયાર થાય છે.

ટીકા :

તૃતીયેડપિ વ્રતે અદત્તાદાનવિરતિરૂપે એવમેવ ચ સૂક્ષ્મબાદરભેદેન દ્વિવિધઃ ખલ્ત્વેષઃ=અતિચારો ભવતિ વિજ્ઞેયઃ, તત્ર તૃણડગલચ્છારમલ્લાદિ અવિદત્તમનાભોગેન ગૃહ્ણતઃ પ્રથમઃ=સૂક્ષ્મોડતિચાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૭॥

★ "તૃતીયેઽપિ"માં 'અપિ'થી એ કહેવું છે કે બીજા વ્રતમાં તો બે પ્રકારે અતિયાર જાણવો, પરંતુ ત્રીજા પણ વ્રતમાં બે પ્રકારે અતિયાર જાણવો.

ટીકાર્થ :

અને આ પ્રમાણે જ=બીજા વ્રતના અતિયારમાં બતાવ્યા એ પ્રમાણે જ, સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી અદત્તાદાનની વિરતિરૂપ ત્રીજા પણ વ્રતમાં આ=અતિયાર, ખરેખર બે પ્રકારે જાણવા યોગ્ય છે. ત્યાં=બે પ્રકારના અતિયારમાં, નહીં અપાયેલ તૃણ, ડગલ, છાર, મલ્લાદિને અનાભોગથી ગ્રહણ કરતા એવા સાધુને પ્રથમ=સૂક્ષ્મ અતિયાર, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૬૫૭॥

ગાથા :

સાહમ્મિઅન્નસાહમ્મિઆણ ગિહિગાણ કોહમાઈર્હિ ।
સચ્ચિત્તાચિત્તાઈ અવહરઓ હોઢ બિઢઓ ઉ ॥૬૫૮॥

અન્યચાર્થ :

કોહમાઈર્હિ=ક્રોધાદિ વડે સાહમ્મિઅન્નસાહમ્મિઆણ ગિહિગાણ=સાધર્મિક-અન્ય સધર્મોના, ગૃહીઓના સચિત્તાચિત્તાઈ=સચિત્ત, અચિત્તાદિને અવહરઓ=અપહરણ કરતા સાધુને બિઢઓ ઉ=વળી દ્વિતીય=બાદર અતિયાર, હોઢ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

ક્રોધાદિ વડે સાધુ-સાધ્વીના, ચરકાદિના, અથવા ગૃહસ્થોના સચિત્ત, અચિત્તાદિનું અપહરણ કરતા સાધુને વળી બાદર અતિયાર થાય છે.

ટીકા :

સાધર્મિકાણાં=સાધુસાધ્વીનાં, અન્યસધર્માણાં=ચરકાદીનાં, ગૃહિણાં ચ ક્રોધાદિભિઃ પ્રકારૈઃ સચિત્તા-ચિત્તાદિ અપહસ્તઃ તથાપરિણામદ્વવતિ દ્વિતીયસ્તુ=બાદર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૮॥

★ "ક્રોધાદિભિઃ"માં 'આદિ' પદથી લોભ, ભય અને હાસ્યનું ગ્રંથણ છે.

★ "સચિત્તાચિત્તાદિ"માં 'આદિ' પદથી મિશ્રનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ક્રોધાદિ પ્રકારો વડે સાધર્મિકોના=સાધુ-સાધ્વીઓના, અન્ય ધર્મવાળાઓના=ચરકાદિના, અથવા ગૃહવાળાઓના સચિત્ત, અચિત્તાદિને અપહરણ કરતા સાધુને તેવા પ્રકારનો પરિણામ હોવાથી વળી બીજો=બાદર અતિયાર, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

બીજા મહાવ્રતની જેમ ત્રીજા મહાવ્રતમાં પણ સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે પ્રકારે અતિયાર જાણવા. તેમાં ઘાસ, પથ્થર, રાખ, કોડિયા વગેરે તેના માલિકને પૂછ્યા વગર અનાભોગથી ગ્રહણ કરતા એવા સાધુને

સૂક્ષ્મ અતિચાર થાય છે, અને કોધાદિ કષાયને વશ થઈને સાધુ-સાધ્વીના કે અન્ય ધર્મવાળા સંન્યાસીના સચિત્ત એવા શિષ્ય વગેરેનું કે અચિત્ત એવા કામળી વગેરે ઉપકરણોનું હરણ કરતા અથવા તો ગૃહસ્થોના સચિત્ત એવા પુત્રાદિનું કે અચિત્ત એવા કોઈક સાધનોનું અપહરણ કરતા સાધુને અદત્તાદાન-વિરમણપ્રતમાં બાદર અતિચાર થાય છે; કેમ કે સૂક્ષ્મ અતિચાર કરતાં અહીં કષાયનો પરિણામ વિશેષ હોય છે.

અહીં 'તથાપરિણામાત્'થી એ જણાવવું છે કે સાધુમાં વ્યક્ત રીતે કોઈ કષાય પ્રવર્તતો ન હોય, પરંતુ સંયમયોગોમાં દૃઢ યત્ન નહીં હોવાને કારણે અનાભોગથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ થાય, ત્યારે સાધુને સૂક્ષ્મ અતિચાર થાય છે; અને પ્રતમાં મલિનતા કરે તેવો કોધાદિનો વ્યક્ત પરિણામ થાય, ત્યારે સાધુને બાદર અતિચાર થાય છે. માટે જ કહ્યું કે તેવા પ્રકારનો કષાયનો પરિણામ હોવાથી બાદર અતિચાર થાય છે. ॥૬૫૮॥

અવતરણિકા :

હવે ચતુર્થ મૈથુનવિરમણરૂપ મૂલગુણના અતિચારને કહે છે —

ગાથા :

મેહુન્નસ્સઙ્ગારો કરકમ્માઈહિ હોઙ્ગ નાયવ્વો ।

તગ્ગુત્તીણં ચ તહા અણુપાલણમો ણ સમ્મં તુ ॥૬૫૯॥

અન્વયાર્થ :

મેહુન્નસ્સઙ્ગારો=મૈથુનનો=મૈથુનના વિરમણરૂપ ચોથા પ્રતનો, અતિચાર કરકમ્માઈહિ=કરકર્માદિ વડે નાયવ્વો હોઙ્ગ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે. (ચોથા પ્રતમાં કરકર્માદિ વડે અતિચાર કેમ થાય છે ? તેમાં યુક્તિ આપે છે —) તગ્ગુત્તીણં ચ=અને તેની=મૈથુનવિરમણપ્રતની, ગુપ્તિનું તહા=તે પ્રકારે=જે પ્રકારે શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તે પ્રકારે, અણુપાલણં=અનુપાલન સમ્મં ણ=સમ્યગ્ નથી.

★ 'તુ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

★ 'મો'માં રહેલ 'ઓ' અલાક્ષણિક છે.

ગાથાર્થ :

મૈથુનવિરમણરૂપ ચોથા મહાપ્રતમાં કરકર્માદિ વડે અતિચાર જ્ઞાતવ્ય થાય છે. ચોથા મહાપ્રતમાં કરકર્માદિ વડે અતિચાર કઈ રીતે થાય ? તેમાં યુક્તિ આપે છે- અને મૈથુનવિરમણપ્રતની ગુપ્તિનું જે પ્રકારે શાસ્ત્રમાં કહેલ છે, તે પ્રકારે સમ્યગ્ અનુપાલન નથી.

ટીકા :

મૈથુનસ્યેતિ મૈથુનવિરતિવ્રતસ્યાતિચારઃ કરકમ્માદિભિર્ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ, પરિણામવૈચિત્ર્યેણ, તદ્ગુણીનાં ચ તથાનુપાલનં ન સમ્યગિત્યતિચાર એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫૯॥

ટીકાર્થ :

મૈથુનનો=મૈથુનની વિરતિરૂપ પ્રતનો, અતિચાર કરકર્માદિ વડે જ્ઞાતવ્ય છે; કેમ કે પરિણામનું વિચિત્રપણું છે

અને તેની=બ્રહ્મચર્યની, ગુપ્તિનું તે પ્રકારે સમ્યગ્ અનુપાલન નથી, એથી અતિયાર જ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કરકર્મ એટલે રાગથી કોઈને હાથ દ્વારા સ્પર્શ કરવો તે, “કરકર્માદિ”માં ‘આદિ’ પદથી રાગથી કોઈને જોવું, રાગથી લાગણી અભિવ્યક્ત કરવી, વગેરેનું બ્રહ્મ કરવાનું છે. આ સર્વ પ્રવૃત્તિથી ચોથા મહાવ્રતમાં અતિયાર પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે કામના પરિણામનું તેવા પ્રકારનું વિચિત્રપણું છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કરકર્માદિમાં મૈથુનસેવન નથી, તોપણ અતિયાર કેમ થાય છે ? તેથી કહે છે —

કરકર્માદિ કરનાર સાધુ મૈથુનવિરમણવ્રતની ગુપ્તિનું શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે તે પ્રકારે સમ્યગ્ અનુપાલન કરતા નથી, માટે અતિયાર જ થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે ચોથા વ્રતના પાલન માટે સાધુએ સજાતીય કે વિજાતીય સાથે ક્યાંય પણ રાગનો પરિણામ ન ઊઠે, તે રીતે ગુપ્ત રહેવું જોઈએ; કેમ કે રાગના પરિણામથી સજાતીય કે વિજાતીયના હસ્તસ્પર્શ વગેરે પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે ચોથા વ્રતમાં કંઈક મલિનતા કરે તેવો વિચિત્ર પરિણામ પેદા થતો હોવાને કારણે ચોથા વ્રતમાં અતિયાર થાય છે. ॥૬૫૯॥

અવતરણિકા :

હવે પાંચમા પરિગ્રહવિરમણરૂપ મૂલગુણના અતિયારને કહે છે —

ગાથા :

પંચમગમ્મિ અ સુહુમો અઙ્ગારો એસ હોઙ્ગ ણાયવ્વો ।

કાગાઙ્ગસાણગોણે કપ્પટ્ટુગ રક્ષણમમત્તે ॥૬૬૦॥

અન્યથાર્થ :

પંચમગમ્મિ અ=અને પંચમમાં=પરિગ્રહના વિરમણરૂપ પાંચમા વ્રતમાં, સુહુમો અઙ્ગારો=સૂક્ષ્મ અતિયાર એસો=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, ણાયવ્વો હોઙ્ગ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે. (એ સૂક્ષ્મ અતિયાર જ બતાવે છે—) કાગાઙ્ગસાણગોણે=કાગડાદિ, કૂતરા અને ગાયોથી રક્ષણ=(તલાદિનું) રક્ષણ (અને) કપ્પટ્ટુગ=બાળકમાં મમત્તે=મમત્વ.

ગાથાર્થ :

પરિગ્રહવિરમણરૂપ પાંચમા મહાવ્રતમાં સૂક્ષ્મ અતિયાર આગળમાં કહેવાશે એ જ્ઞાતવ્ય થાય છે. એ સૂક્ષ્મ અતિયાર જ બતાવે છે- કાગડાદિ પક્ષીઓથી, કૂતરાઓથી, ગાયોથી તલાદિનું રક્ષણ અને બાળકમાં મમત્વ.

ટીકા :

પચ્ચમે વ્રતે સૂક્ષ્મોઽતિચાર ઇષઃ=વક્ષ્યમાણલક્ષણો ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ, કાકાદિશ્વગોભ્યો રક્ષણં પ્રસારિતતિલાદેઃ, તથા કપ્પટ્ટુગ ત્તિ બાલે મમત્ત્વં મનાગિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬૦॥

નોંધ :

કાગાડસાળગોળે પદમાં પંચમી વિભક્તિ લેવાની છે અને કપ્પટ્ટુગ શબ્દ બાળક અર્થમાં છે અને ટીકા પ્રમાણે તેને સપ્તમી વિભક્તિ લેવાની છે; અને સ્વચ્છગમમત્તે સામાસિક પદ જણાય છે, છતાં સ્વચ્છગ શબ્દનું કાગાડસાળગાળે સાથે અને મમત્તે શબ્દનું કપ્પટ્ટુગ સાથે યોજન છે.

ટીકાર્થ :

પાંચમા વ્રતમાં સૂક્ષ્મ અતિયાર આ=વક્ષ્યમાણ લક્ષણવાળો=હવે કહેવાશે એ સ્વરૂપવાળો, જ્ઞાતવ્ય થાય છે. પાથરેલ તલ વગેરેનું કાગડા આદિ, કૂતરાં, ગાયોથી રક્ષણ કરવું અને બાળક ઉપર થોડું મમત્વ કરવું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ શય્યાતરના ઘરમાં રહેતા હોય છે, અને શય્યાતરે ક્યારેક પોતાનાં તલ વગેરે દ્રવ્યોને તડકામાં તપાવવા માટે પાથર્યા હોય, અને તે તલાદિનું ત્યાં રહેલ સાધુ કાગડા વગેરે પંખીઓથી, ગાયોથી કે કૂતરાંઓથી રક્ષણ કરે, તો તે સાધુને પાંચમા મહાવ્રતમાં સૂક્ષ્મ અતિયાર લાગે; કેમ કે અવ્યક્ત રીતે પણ શય્યાતર પ્રત્યે કંઈક લાગણીનો પરિણામ હોવાથી સાધુ તેના તલાદિ દ્રવ્યોનું રક્ષણ કરે છે; અને આ સૂક્ષ્મ એવી પણ લાગણી પરિગ્રહરૂપ છે; અથવા નાના બાળકની ચેષ્ટાઓ જોઈને સહેજ પણ તે બાળક પ્રત્યે લાગણીરૂપ મમત્વ ઉત્પન્ન થાય, તો પાંચમા વ્રતમાં સૂક્ષ્મ અતિયાર થાય.

આનાથી એ ફલિત થાય કે અનાભોગ કે સહસાત્કારથી કોઈપણ વ્યક્તિ કે વસ્તુ પ્રત્યે સ્નેહ પણ પ્રગટેલી લાગણી અલ્પ હોવાથી સૂક્ષ્મ અતિયારરૂપ છે; અને કોઈપણ વસ્તુ કે વ્યક્તિ પ્રત્યેની પ્રગટેલી લાગણી અવસ્થિત રહે, તો તે વસ્તુ કે વ્યક્તિ પરિગ્રહરૂપ જ બની જાય છે. ॥૬૬૦॥

ગાથા :

દવ્વાઇઆણ ગહણં લોહા પુણ બાયરો મુણેઅવ્વો ।
અઇરિત્તધારણં વા મોત્તું નાણાઇવચારં ॥૬૬૧॥

અન્વયાર્થ :

લોહા પુણ=વળી લોભથી દવ્વાઇઆણ=દ્રવ્યાદિનું ગહણં=ગ્રહણ, નાણાઇવચારં વા=અથવા જ્ઞાનાદિ ઉપકારને મોત્તું=મૂકીને. (ઉપધિનું) અઇરિત્તધારણં=અતિરિક્ત ધારણ, (એ) બાયરો=બાદર (અતિયાર) મુણેઅવ્વો=જાણવો.

ગાથાર્થ :

વળી લોભથી દ્રવ્યાદિનું ગ્રહણ, અથવા જ્ઞાનાદિ ઉપકારને મૂકીને ઉપધિનું અતિરિક્ત ધારણ, એ બાદર અતિયાર જાણવો.

ટીકા :

દ્રવ્યાદીનાં ગ્રહણં લોભાત્ પુનસ્તથાપરિણામાદેવ બાદરો મન્તવ્યઃ, સર્વત્ર વ્રતે ભાવો વાઽતિચારો દ્રષ્ટવ્યઃ, અતિરિક્તધારણં ચોપધેઃ મુક્ત્વા જ્ઞાનાદ્યુપકારં બાદર એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬૧॥

★ “જ્ઞાનાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી દર્શન અને ચારિત્રનો સંગ્રહ છે.

★ “દ્રવ્યાદીનાં”માં ‘આદિ’ પદથી શિષ્યાદિનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

વળી તે પ્રકારનો પરિણામ હોવાથી જ લોભથી દ્રવ્યાદિનું ગ્રહણ બાદર માનવો=પરિગ્રહવિરમણ વ્રતમાં બાદર અતિચાર જાણવો, અથવા સર્વત્ર વ્રતમાં ભાવ અતિચાર જાણવો અર્થાત્ દ્રવ્યાદિનું ગ્રહણ એ અતિચાર નથી, પરંતુ દ્રવ્યાદિના ગ્રહણમાં વર્તતો લોભના પરિણામરૂપ ભાવ જ સર્વ વ્રતમાં અતિચાર છે, અને જ્ઞાનાદિ ઉપકારને છોડીને ઉપધિનું અતિરિક્ત ધારણ બાદર જ અતિચાર છે; કેમ કે અધિક ઉપધિ મમત્વથી જ રખાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમજીવનની મ્લાનિ કરે તેવા પ્રકારના લોભના પરિણામથી આહાર, ઉપધિ વગેરે ગ્રહણ કરવાથી સાધુને પાંચમા મૂલગુણમાં બાદર અતિચાર થાય છે. આ કથન વ્યવહારનયની દૃષ્ટિથી છે; જ્યારે નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિથી તો સંયમના પરિણામથી વિરુદ્ધ એવા લોભાદિના પરિણામથી જ બધાં વ્રતોમાં અતિચાર થાય છે. તેથી સર્વ વ્રતોમાં થતો કોઈપણ અતિચાર બાહ્ય આચરણાત્મક નથી, પરંતુ જીવના અંતરંગ ભાવાત્મક છે, જે અંતરંગ ભાવ સંયમથી વિપરીત પરિણામરૂપ છે. આથી લોભથી દ્રવ્યાદિ ગ્રહણ કરવાથી પરિગ્રહવિરમણ વ્રતમાં બાદર અતિચાર થાય છે.

વળી, સાધુના જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિમાં ઉપકારક ન બનતાં હોય તેવાં દ્રવ્યાદિનું ગ્રહણ કરવાથી તો પાંચમા મહાવ્રતમાં બાદર અતિચાર થાય છે, પરંતુ સાધુના જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિમાં ઉપકારક બનતાં હોય તેવાં દ્રવ્યાદિનો પણ સંયમનો ઉપધાત આદિ કારણ વગર પરિભ્રોગ કરવાથી પણ પાંચમા મહાવ્રતમાં બાદર અતિચાર જ થાય છે; જેમ કે ઠંડીમાં પણ સાધુ સમ્યગ્ યત્ન કરે તો સ્વાધ્યાયાદિનો ભંગ થાય તેમ ન હોય, છતાં ઠંડી ન લાગે તે માટે કામળી વગેરે અધિક ઉપધિ ધારણ કરીને સ્વાધ્યાયાદિમાં યત્ન કરે, તો તે સાધુને પાંચમા વ્રતમાં બાદર અતિચાર જ થાય છે. ॥૬૬૧॥

અવતરણિકા :

હવે છટ્ટા રાત્રિભોજનવિરમણરૂપ મૂલગુણના અતિચારને કહે છે –

ગાથા :

છટ્ઠમ્મિ દિઆગહિઅં દિઅમ્હુત્તં એવમાઇ ચઝમ્ભંગો ।
અઇઆરો પવ્વત્તો ધીરેહિં અણંતનાણીહિં ॥૬૬૨॥

અન્યથાર્થ :

છદ્દુમ્મિ=છટ્ટામાં=રાત્રિભોજનના વિરમણરૂપ છટ્ટા વ્રતમાં, દિઆગહિઅં દિઅભુત્તં=દિવસમાં ગ્રહણ કરેલું, દિવસમાં ખાધેલું, એવમાદ્ઝ=એવમાદિ=આવા પ્રકારની આદિવાળો, ચરુભંગો=ચાર ભંગરૂપ અદ્ઝારો=અતિચાર ધીરેહિં અણંતનાણીહિં=ધીર એવા અનંતજ્ઞાની વડે પન્નત્તો=પ્રરૂપાયો છે.

ગાથાર્થ :

રાત્રિભોજનવિરમણરૂપ છટ્ટા વ્રતમાં દિવસે ગ્રહણ કરેલ, દિવસે ખાધેલ, ઇત્યાદિ ચાર ભાંગારૂપ અતિચાર ધીર એવા અનંતજ્ઞાની વડે પ્રરૂપાયો છે.

ટીકા :

પષ્ઠે વ્રતે દિવાગૃહીતં દિવાભુક્તં સન્નિધેઃ પરિભોગેન એવમાદિશ્ચતુર્ભક્તઃ તથાવિધપરિણામયોગાદતિચારઃ પ્રજ્ઞમો ધીરૈરનન્તજ્ઞાનિભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬૨॥

ટીકાર્થ :

સંનિધિથી પરિભોગ વડે દિવાગૃહીત દિવાભુક્ત એવમાદિ ચતુર્ભંગ=આવા પ્રકારનો ભાંગો આદિમાં છે જેને એવા ચાર ભાંગા, તેવા પ્રકારના પરિણામનો યોગ હોવાથી છટ્ટા વ્રતમાં ધીર એવા અનંતજ્ઞાની વડે અતિચારરૂપ કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

છટ્ટા વ્રતમાં ચારભાંગા છે, તે આ પ્રમાણે —

- (૧) દિવાગૃહીત દિવાભુક્ત.
- (૨) દિવાગૃહીત રાત્રિભુક્ત.
- (૩) રાત્રિગૃહીત દિવાભુક્ત.
- (૪) રાત્રિગૃહીત રાત્રિભુક્ત.

આ ચારેય ભાંગાઓમાં ભોજન સંબંધી રાગ-દ્વેષના પરિણામ કરાવે તેવો યોગ હોવાથી અતિચાર થાય છે, એ પ્રમાણે ધીર અને અનંતજ્ઞાની એવા ભગવાન વડે કહેવાયું છે.

આ ચાર ભાંગાઓમાંથી પ્રથમ ભાંગો સર્વથા અતિચારરૂપ નથી, પરંતુ દિવસે વહોરેલ આહારની સંનિધિ રાખીને કાળનું ઉલ્લંઘન કરીને દિવસે વાપરવામાં આવે, તો દિવસે વહોરેલ અને દિવસે ખાધેલ પણ તે આહાર રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતમાં અતિચાર રૂપ બને છે; કેમ કે ખાદ્ય પદાર્થ પ્રત્યે મમત્વનો પરિણામ પ્રગટ્યો હોય ત્યારે જ ખાદ્યપદાર્થને સંનિધિરૂપે રાખવાનો પરિણામ થાય છે. ॥૬૬૨॥

અવતરણિકા :

વ્રતસ્થાપના પૂર્વે શૈક્ષને સૂત્રો ભણાવવાનાં છે, ત્યાર પછી તે સૂત્રોના અર્થો ભણાવવાના છે, તે અર્થો ભણાવતી વખતે ગુરુએ શૈક્ષને છકાયનું સ્વરૂપ, સાધુના છ મૂલગુણનું સ્વરૂપ અને છ મૂલગુણના છ

અતિચારોનું સ્વરૂપ કહેવાનું છે. આ રીતે કથનવિધિ પૂરી થયા પછી તે શૈક્ષની પરીક્ષા કરવાની છે. તેથી હવે પરીક્ષાની વિધિ બતાવે છે -

ગાથા :

કહિકુળં કાયવણ્ણં ઇઅ તેસું નવરમભિગણ્ણં તુ ।
ગીણ પરિચ્છિજ્જા સમ્મં એણ્ણુ ઠણેણ્ણુ ॥૬૬૩॥

અન્યથાર્થ :

ઇઅ=આ રીતે=પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે, કાયવણ્ણં=કાય-વ્રતોને=છ કાયને અને છ વ્રતોને, કહિકુળં=કહીને તેસું અભિગણ્ણં તુ=તે=છ કાય અને છ વ્રતો, અભિગત હોતે છતે જ ગીણ=ગીતાર્થે એણ્ણુ ઠણેણ્ણુ=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, સ્થાનોમાં (શૈક્ષની) સમ્મં=સમ્યગ્ પરિચ્છિજ્જા=પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

★ 'નવરં' વાક્યાલંકારમાં છે.

★ 'તુ' એવ કારના અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે છ કાયને અને છ વ્રતોને કહીને, છ કાય અને છ વ્રતોનો યથાર્થ બોધ થયે છતે જ ગીતાર્થ સાધુએ આગળમાં કહેવાશે એ સ્થાનોમાં શૈક્ષની સમ્યગ્ પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

ટીકા :

કથયિત્વા કાયવ્રતાનિ ઇય=એવં=ઉક્તેન પ્રકારેણ, તેષુ=કાયવ્રતેષુ નવરમભિગતેષ્વેવ, નાનભિગતેષુ, ગીતનેતિ ગીતાર્થેન સાધુના પરીક્ષયેત્ સમ્યગ્=અસમ્ભ્રાન્તઃ સન્ એતેષુ સ્થાનેષુ વક્ષ્યમાણેષ્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬૩॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ઉક્ત પ્રકારથી=ગાથા ૬૩૭થી ૬૬૨માં કહેવાયેલા પ્રકારથી, કાય-વ્રતોને કહીને, તે=કાય-વ્રતો, અનભિગત હોતે છતે નહીં, અભિગત હોતે છતે જ, ગીતાર્થ સાધુએ આ=વક્ષ્યમાણ=આગળની બે ગાથામાં કહેવાશે એ, સ્થાનોમાં સમ્યગ્=અસંભ્રાન્ત છતા, પરીક્ષા કરવી જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી ગુરુ શૈક્ષને સૂત્રો ભણાવે, સૂત્રોના અર્થો કહે, અને તે અર્થોના કથનમાં શૈક્ષને ગુરુ છ જીવનિકાયનું સ્વરૂપ, છ વ્રતોનું સ્વરૂપ અને છ વ્રતોના અતિચારોનું સ્વરૂપ બતાવે. આ રીતે અર્થોનું કથન કર્યા પછી શૈક્ષ તે અર્થો યથાર્થ સમજ્યો છે કે નહિ, એનો ગુરુ નિર્ણય કરે, અને જો શૈક્ષને અર્થોનો બોધ સમ્યગ્ થયો હોય તો ગીતાર્થ સાધુ તેની પરીક્ષા કરે છે, જેથી તે શૈક્ષ બોધ પ્રમાણે છ કાયાદિને ક્રિયાકાળમાં સમ્યગ્ યોજી શકે છે કે નહિ, તેનો ગુરુ નિર્ણય કરી શકે; અને આ પરીક્ષાની વિધિ આગળની બે ગાથામાં ગ્રંથકાર કહેશે.

અહીં “સમ્યગ્ પરીક્ષા કરવી જોઈએ” એ કથનથી એ દર્શાવવું છે કે શૈક્ષ પોતાને થયેલો બોધ દરેક ઉચિત સ્થાનોમાં યથાર્થ જોડી શકે છે કે નહીં, એ જાણવા માટે ગીતાર્થ સમ્યગ્ પરીક્ષા કરવાની છે; પરંતુ જો તે ગીતાર્થ ગુરુ વિચારે કે “નજીકમાં આવતો અમુક દિવસ સારો છે અને આની વ્રતસ્થાપના કરવી છે, તેથી તે સારો દિવસ આવે ત્યાં સુધીમાં આ શૈક્ષની જલદી ઉપર-ઉપરથી પરીક્ષા કરી લઉં, જેથી શુભ દિવસ પણ સચવાય અને શુભ મુહૂર્ત આ શૈક્ષની ઉપસ્થાપના પણ થાય.” આવા પ્રકારના આશયથી કરાતી શૈક્ષની પરીક્ષા સમ્યગ્ નથી; કેમ કે આવી રીતે ઉપર-ઉપરથી પરીક્ષા કરીને ગુરુ શૈક્ષને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપે, તો છ વ્રતો ઉચ્ચરાવ્યા પછી તે શૈક્ષ પોતાના બોધને ઉચિત સ્થાનોમાં યથાર્થ જોડી શકતો ન હોય તો, પોતે લીધેલ વ્રતોમાં જે માલિન્ય કરે તે માલિન્યમાં પ્રબળ નિમિત્ત અવશ્ય ગુરુ બને છે, અને કદાચ શૈક્ષને સૂત્ર-અર્થોનો યથાર્થ બોધ થયેલ હોય તોપણ ગુરુએ ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર તે શૈક્ષની પરીક્ષા નહીં કરેલ હોવાથી તે ગુરુ આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષોને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૬૬૩॥

ગાથા :

ઉચ્ચારાઈ અથંડિલ વોસિર ઠાળાઈ વા વિ પુઢવીએ ।
નડમાઈ દગસમીવે સાગણિ નિક્ષિત્તતેઝમ્મિ ॥૬૬૪॥

અન્યથાર્થ :

(શૈક્ષની પરીક્ષા માટે ગીતાર્થ) અથંડિલ=અસ્થંડિલમાં=અશુદ્ધ ભૂમિમાં, ઉચ્ચારાઈ=ઉચ્ચારાદિને વોસિર=વોસિરાવે, પુઢવીએ વા વિ=અથવા પૃથ્વીકાયમાં ઠાળાઈ=સ્થાનાદિને (કરે,) નડમાઈ દગસમીવે=નદી આદિમાં પાણીની નજીકમાં (ઉચ્ચારાદિને જ વોસિરાવે અને) સાગણિ=અગ્નિ સહિત નિક્ષિત્તતેઝમ્મિ=નિક્ષિપ્ત-તેજવાળામાં (ઉચ્ચારાદિને જ કરે.)

ગાથાર્થ :

શૈક્ષની પરીક્ષા માટે ગીતાર્થ અશુદ્ધ ભૂમિમાં મળ વગેરે વોસિરાવે, અથવા પૃથ્વીકાયમાં કાયોત્સર્ગાદિ કરે, નદી આદિમાં પાણીની નજીકમાં મળ વગેરે જ વોસિરાવે અને અગ્નિ સહિત નિક્ષિપ્ત તેજવાળી શુદ્ધ ભૂમિ વગેરેમાં મળ વગેરે જ કરે.

ટીકા :

ઉચ્ચારાદિ અસ્થંડિલે વ્યુત્સૃજતિ તત્પરીક્ષાર્થ ગીતાર્થઃ, સ્થાનાદિ વા પૃથિવ્યાં કરોતિ, સ્થાનં=કાયોત્સર્ગઃ આદિશબ્દાન્નિષીદનાદિપરિગ્રહઃ, નદ્યાદાવુદકસમીપે ઉચ્ચારાદ્યેવ વ્યુત્સૃજતિ, તથા સાગ્નૌ નિક્ષિપ્તતેજસિ સ્થંડિલાદૌ ઉચ્ચારાદ્યેવ કરોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬૪॥

★ “ઉચ્ચારાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી પ્રસ્તવણ વગેરેનું ગ્રહણ છે.

★ “નિષીદનાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી ચાલવું, સૂવું, ઉપકરણો મૂકવાં વગેરે ક્રિયાઓનો સંગ્રહ છે.

★ “સ્થંડિલાદૌ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી અસ્થંડિલનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

તેની પરીક્ષા અર્થે=શૈક્ષની પરીક્ષા કરવા માટે, ગીતાર્થ અસ્થંડિલમાં=જીવોથી યુક્ત ભૂમિમાં, ઉચ્ચારાદિને વોસિરાવે છે, અથવા પૃથ્વીમાં સ્થાનાદિને=કાયોત્સર્ગ વગેરેને, કરે છે. સ્થાન એટલે કાયોત્સર્ગ, “સ્થાનાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી બેસવા વગેરેનો પરિગ્રહ છે. નદી વગેરેમાં પાણીની નજીકમાં ઉચ્ચારાદિને જ વોસિરાવે છે, તથા અગ્નિ સહિત નખાયેલ તેજવાળા સ્થંડિલાદિમાં=શુદ્ધ ભૂમિ વગેરેમાં, ઉચ્ચારાદિને જ=મળત્યાગાદિને જ, કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં શૈક્ષની પરીક્ષા કરવાનાં સ્થાનો બતાવ્યાં. તે સિવાય અન્ય પણ સ્થાનો બતાવવા માટે ગ્રંથકાર ‘તથા’થી સમુચ્ચય કરે છે —

ગાથા :

વિયણઽભિધારણ વાણ હરિણ જહ પુઢવિણ તસેસું ચ ।
એમેવ ગોઅગણ હોઝ પરિચ્છા ડ કાણહિ ॥૬૬૫॥

અભ્યયાર્થ :

વાણ=વાતવિષયક (પરીક્ષા માટે) વિયણઽભિધારણ=વીજણાનું અભિધારણ (કરે,) હરિણ=હરિતવિષયક=વનસ્પતિવિષયક, તસેસું ચ=અને ત્રસવિષયક (પરીક્ષા માટે) જહ પુઢવિણ=જે રીતે પૃથ્વીકાયમાં (કરે તે રીતે વનસ્પતિકાયમાં અને ત્રસકાયમાં કરે) એમેવ=એ રીતે જ ગોઅગણ=(શૈક્ષ) ગોચરી ગયે છે તે કાણહિ= કાયો દ્વારા=છ જીવનિકાયો દ્વારા, પરિચ્છા ડ=પરીક્ષા જ હોઝ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

વાઉકાયવિષયક પરીક્ષા માટે વીજણાનું ધારણ કરે, વનસ્પતિવિષયક અને ત્રસવિષયક પરીક્ષા માટે જે રીતે પૃથ્વીકાય વિષયક પરીક્ષા માટે કરે તે રીતે અશુદ્ધ ભૂમિમાં ઉચ્ચારાદિ જ વોસિરાવે, એ રીતે જ શૈક્ષ ગોચરી ગયે છે તે છ કાયો દ્વારા પરીક્ષા જ થાય છે.

ટીકા :

વ્યક્તનાભિધારણં વાતે કરોતિ, હરિતે યથા પૃથિવ્યાં ઉચ્ચારાદ્યેવ વ્યુત્સૃજતિ, ત્રસેષુ ચ દ્વીન્દ્રિયાદિષુ યથા પૃથિવ્યામિતિ, એવમેવ યથાસમ્ભવં ગોચરગતે શિક્ષકે ભવતિ પરીક્ષા કાયૈઃ રજઃસંસ્પૃષ્ટગ્રહણાદિનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬૫॥

★ “રજઃસંસ્પૃષ્ટગ્રહણાદિના”માં ‘આદિ’ પદથી સચિત પાણીમાં મૂકેલ આહારને વહોરવારૂપ જલસંસ્પૃષ્ટગ્રહણ, ચૂલા ઉપરથી ઉતારેલા આહારને વહોરવારૂપ તેજસંસ્પૃષ્ટગ્રહણ વગેરેનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

વાતવિષયક પરીક્ષા માટે વીંજણાનું અભિધારણ કરે, હરિતવિષયક પરીક્ષા માટે જે પ્રમાણે પૃથિવીવિષયક પરીક્ષા માટે કરે છે, તે પ્રમાણે અસ્થંડિલમાં ઉચ્ચારાદિને જ વોસિરાવે છે, અને બેઈન્દ્રિયાદિ ત્રસવિષયક પરીક્ષા માટે જે રીતે પૃથિવીવિષયક પરીક્ષા માટે કરે છે તે રીતે જ કરે છે. આ રીતે જ શૈક્ષ ગોચરી માટે ગયે છતે રજથી સંસ્પૃષ્ટના ગ્રહણાદિ દ્વારા કાયોથી=પૃથ્વી આદિ છ કાયોથી, સંભવ પ્રમાણે પરીક્ષા થાય છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શૈક્ષને અર્થનો બોધ સમ્યગ્ થયો છે કે નહિ તેની ગીતાર્થ સાધુ પરીક્ષા કરે, તેમાં પૃથ્વીકાયવિષયક બે રીતે પરીક્ષા કરે : સ્વયં અશુદ્ધ ભૂમિમાં મળ-મૂત્રાદિ પરઠવે અથવા તો સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર આસન પાથરીને બેસવા વગેરેની ક્રિયાઓ કરે. અપકાયવિષયક પરીક્ષા કરવા માટે અર્ધ સુકાયેલી નદી વગેરેની રેતાળ જમીનમાં કંઈક પાણી હોય તેની નજીકમાં મળ વગેરે પરઠવે. તેઉકાયવિષયક પરીક્ષા કરવા માટે અગ્નિસહિત નખાયેલા તેજવાળી શુદ્ધ ભૂમિમાં મળ વગેરે વોસિરાવે અર્થાત્ કોઈ ભૂમિમાં અગ્નિ બળતો હોય અને તે અગ્નિનું તેજ તે ભૂમિની બાજુની ભૂમિ પર પડતું હોય તો તે અન્ય ભૂમિ અગ્નિકાયના જીવોથી સંસક્ત હોય છે, તોપણ તે ભૂમિમાં શૈક્ષની તેઉકાયના વિષયમાં પરીક્ષા માટે ગીતાર્થ સાધુ મળ વગેરે વોસિરાવે.

વળી, વાઉકાયવિષયક શૈક્ષની પરીક્ષા કરવા માટે ગીતાર્થ સાધુ વીંજણાથી હવા ખાય, વનસ્પતિવિષયક પરીક્ષા કરવા અર્થે વનસ્પતિ ઉપર મળ વગેરે પરઠવે, અને ત્રસકાયવિષયક પરીક્ષા કરવા માટે બેઈન્દ્રિયાદિ જીવાકુલભૂમિમાં મળ વગેરે પરઠવે. આ રીતે છકાયના વિષયમાં સર્વ આચરણા અન્યથા કરવા દ્વારા નવદીક્ષિતને સૂત્રોના અર્થોનો સમ્યગ્ બોધ થયો છે કે નહિ, તેની ગીતાર્થ સાધુ પરીક્ષા કરે.

વળી, શૈક્ષ ગોચરીએ ગયેલ હોય ત્યારે તેની પરીક્ષા માટે ગીતાર્થ સાધુ સચિત્ત પૃથ્વી, પાણી વગેરેથી ખરડાયેલ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે, અથવા તો પૃથ્વીકાયાદિથી સંસક્ત ભિક્ષા ગ્રહણ કરે. ॥૬૬૪/૬૬૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વની બે ગાથામાં શૈક્ષની પરીક્ષા કરવા અર્થે શૈક્ષ સાથે ગયેલ ગીતાર્થ સાધુની વિપરીત આચરણાઓ દર્શાવી. હવે તે વિપરીત આચરણાઓ દ્વારા શૈક્ષની કઈ રીતે પરીક્ષા થાય, તે જણાવતાં કહે છે -

ગાથા :

જઇ પરિહેરૂ સમ્મં ચોણ્ઙ વ ઘાડિઅં તહા(? તયા) જોગ્ગો ।

હોઇ ડવઠાવળાણ તીણ ય વિહી ઇમો હોઇ ॥૬૬૬॥

અન્યવાર્થ :

જઇ સમ્મં=જો (સ્વયં) સમ્યગ્ પરિહેરૂ=પરિહાર કરે છે, ઘાડિઅં વ=અથવા ઘાટિકને ચોણ્ઙ=પ્રેરે છે, તયા=ત્યારે (શૈક્ષ) ડવઠાવળાણ=ઉપસ્થાપનાને જોગ્ગો હોઇ=યોગ્ય થાય છે. તીણ ય=અને તેની=ઉપસ્થાપનાની, ઇમો=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, વિહી હોઇ=વિધિ છે.

★ મૂળગાથામાં તહા છે તેને સ્થાને ટીકા પ્રમાણે તયા હોવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

જો સ્વયં સમ્યગ્ પરિહાર કરે, અથવા પોતાની સાથે આવેલ સંઘાટકને 'આ અયુક્ત છે,' એમ પ્રેરણા કરે, તો તે શૈક્ષ ઉપસ્થાપનાને યોગ્ય થાય છે, અને ઉપસ્થાપનાની આગળમાં કહેવાશે એ વિધિ છે.

ટીકા :

यदि परिहरति सम्यक् स्वतः चोदयति वा घाटिकं=द्वितीयं 'अयुक्तमेतद्'इत्येवं, तदा योग्यो भवत्युपस्थापनायाः, इतरथा भजना, तस्याश्च उपस्थापनाया विधिरयं भवति वक्ष्यमाणलक्षण इति गाथार्थः ॥६६६॥

ટીકાર્થ :

ગીતાર્થ પરીક્ષા કરે ત્યારે શૈક્ષ જો સ્વયં સમ્યક્ પરિહાર કરે, અથવા ઘાટિક=દ્વિતીયને=પોતાને સાથે આવેલ તે ગીતાર્થ સાધુને, 'આ અયુક્ત છે,' એ પ્રમાણે પ્રેરણા કરે, ત્યારે ઉપસ્થાપનાને યોગ્ય થાય છે; અન્યથા=પોતે સમ્યગ્ પરિહાર ન કરે અથવા વિપરીત આચરણ કરતા તે સંઘાટક સાધુને પ્રેરે નહિ તો, ભજના છે=ઉપસ્થાપના કરવામાં વિકલ્પ છે; અને તેની=ઉપસ્થાપનાની, વિધિ આ=વક્ષ્યમાણ લક્ષણવાળી= આગળમાં કહેવાનાર સ્વરૂપવાળી છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વની બે ગાથામાં કહ્યું તે રીતે શૈક્ષની પરીક્ષા કરવા માટે ગીતાર્થ સાધુ સર્વ વિપરીત આચરણાઓ કરે તે વખતે, જો શૈક્ષ પોતે અશુદ્ધ ભૂમિનો પરિહાર કરીને નિર્દોષ ભૂમિમાં મળ વગેરે વોસિરાવે અથવા તો પોતાની સાથે આવેલ સાધુને નિષેધે કે "આ પ્રકારની સદોષ ભૂમિમાં પરઠવવું અયોગ્ય છે," તો તે શૈક્ષ ઉપસ્થાપના માટે યોગ્ય છે, તેવો નિર્ણય થઈ શકે; કેમ કે સાથે આવેલ સાધુની વિપરીત આચરણા જોવા છતાં શૈક્ષ પોતાને જે પ્રમાણે છ કાયનો બોધ છે, તે પ્રમાણે છકાયના જીવોની સમ્યગ્ યતના કરે છે, અને સાથે આવેલ વિપરીત આચરણા કરતા સંઘાટકને પણ સમ્યગ્ યતના કરવા માટે પ્રેરણા કરે છે. આનાથી નક્કી થાય કે આ શૈક્ષ પોતાના થયેલા સૂત્રોના અર્થોના બોધનું ક્રિયાકાળમાં સમ્યગ્ યોજન કરી શકે છે, આથી વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવા માટે યોગ્ય છે.

વળી, ઇતરથા ભજના છે. અર્થાત્ સાથે રહેલા સંઘાટકને વિપરીત આચરણા કરતા જોઈને શૈક્ષ પણ સંઘાટકની જેમ જ અશુદ્ધ ભૂમિમાં મળ આદિ પરઠવે, અને સંઘાટકને નિર્દોષ ભૂમિમાં પરઠવવા પ્રેરણા પણ કરે નહિ, તો તેવા શૈક્ષની વ્રતસ્થાપના કરવામાં વિકલ્પ છે. અને તે વિકલ્પ આ રીતે -

વ્રતસ્થાપના માટે વર્તમાનમાં અયોગ્ય હોવા છતાં કાલાંતરે સૂત્રોના અર્થોનો યથાર્થ બોધ કરીને ક્રિયાકાળમાં સમ્યગ્ યોજન કરી શકે, તો તે શૈક્ષ પાછળથી પણ વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય થાય; પરંતુ જે શૈક્ષ યતનાના પરિણામ વગરનો હોય કે બોધ કરવા પ્રત્યે ઉપેક્ષાવાળો હોય, તે શૈક્ષને અયોગ્ય જાણીને વ્રતોમાં સ્થાપના તો ન કરાય, પરંતુ વિધિપૂર્વક તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. વળી યોગ્ય શૈક્ષની વ્રતસ્થાપના કરવાની વિધિ આગળની ગાથામાં કહેવાશે. ॥૬૬૬॥

ગાથા :

અહિગય ણાઝસ્સગં વામગપાસમ્મિ વયતિગેક્કેકં ।
પાયાહિણં નિવેઅણ ગુરુગુણ દિસ દુવિહ તિવિહા વા ॥૬૬૭॥

અન્યથાર્થ :

અહિગય=અભિગતને=બોધ પામેલા શિષ્યને, ણાઝ=જાણીને ઝસ્સગં=કાયોત્સર્ગને (કરે છે.) વામગપાસમ્મિ=ડાબા પાસમાં (શિષ્યને સ્થાપીને) વયતિગેક્કેકં=એકેક વ્રતને ત્રણ વાર (બોલે છે, ફરી નવકારના પાઠ વડે) પાયાહિણં=પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નિવેઅણ=નિવેદન=શિષ્ય ગુરુને નિવેદન કરે છે, ગુરુગુણ=ગુરુગુણો વડે (વધ, એવો ગુરુ આશીર્વાદ આપે છે.) દુવિહ તિવિહા વા=બે પ્રકારે કે ત્રણ પ્રકારે દિસ=દિશા હોય છે.

ગાથાર્થ :

શિષ્યને બોધ પામેલ જાણીને ગુરુ કાયોત્સર્ગને કરે છે, ત્યારબાદ ડાબી બાજુ શિષ્યને સ્થાપીને એકેક વ્રતને ત્રણ વાર બોલે છે, ફરી નવકાર બોલવા દ્વારા પ્રદક્ષિણાપૂર્વક, શિષ્ય ગુરુને નિવેદન કરે છે, “ગુરુગુણો વડે વધ,” એ પ્રકારે ગુરુ આશીર્વાદ આપે છે. બે પ્રકારની કે ત્રણ પ્રકારની દિશા હોય છે.

ટીકા :

અભિગતં જ્ઞાત્વા શિષ્યં કાયોત્સર્ગં કુર્વન્તિ ગુરવઃ, વામપાર્શ્વે શિષ્યં સ્થાપયિત્વા વ્રતં ત્રીન્ વારાનેકૈકં પઠન્તિ, પુનઃ પ્રાદક્ષિણ્યં નમસ્કારપાઠેન નિવેદનં ‘યુષ્માભિરપિ મહાવ્રતાન્યારોપિતાનિ ઇચ્છામોઽનુશાસ્તિં’ ઇત્યાદિલક્ષણં, ગુરુગુણ ઇતિ ‘ગુરુગુણૈર્વર્દ્ધસ્વ’ ઇત્યાચાર્યવચનં, દિગ્ દ્વિવિધા ત્રિવિધા વા ભવતિ સાધુ-સાધ્વીભેદેનેતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥૬૬૭॥

★ “યુષ્માભિરપિ”માં ‘અપિ’ થી એ જણાવવું છે કે મારા વડે તો વ્રતો સ્વીકારાયાં, પરંતુ આપના વડે પણ વ્રતો આરોપાયાં.

ટીકાર્થ :

શિષ્યને અભિગત=બોધવાળો, જાણીને ગુરુ કાયોત્સર્ગને કરે છે, ત્યારપછી શિષ્યને ડાબા પાસામાં સ્થાપીને ગુરુ એક એક વ્રતને ત્રણ વાર બોલે છે, શિષ્ય ફરી નમસ્કારના પાઠ દ્વારા=નવકારમંત્ર બોલવા દ્વારા, “તમારા વડે પણ મહાવ્રતો આરોપાયાં છે, હું અનુશાસ્તિને ઇચ્છું છું,” ઇત્યાદિ સ્વરૂપવાળું પ્રાદક્ષિણ્ય=પ્રદક્ષિણાપૂર્વકનું, નિવેદન કરે, “ગુરુગુણો વડે વધ,” એ પ્રમાણે આચાર્યનું વચન છે=આચાર્ય શૈક્ષને કહે છે. દિશા સાધુ-સાધ્વીના ભેદથી બે પ્રકારવાળી કે ત્રણ પ્રકારવાળી હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસથી અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પરીક્ષા કરવા દ્વારા છ કાયનો, છ વ્રતોનો અને છયે વ્રતોના અતિચારોનો શૈક્ષને યથાર્થ બોધ થયેલ છે એ પ્રમાણે જાણીને, શિષ્યની વ્રતોમાં સ્થાપના કરવા અર્થે ગુરુ કાયોત્સર્ગ કરે. ત્યારપછી પોતાના ડાબા

પડખે શૈક્ષને ઊભો રાખીને પ્રતો ઉચ્ચરાવવા માટે ગુરુ એકેક પ્રતને ત્રણ વાર બોલે, ત્યારપછી નમસ્કાર મંત્ર બોલવાપૂર્વક શિષ્ય પ્રદક્ષિણા આપે અને ગુરુને કહે કે “આપના વડે મારામાં મહાપ્રતો આરોપિત કરાયાં, હવે હું અનુશાસનને ઈચ્છું છું.” આ રીતે શિષ્ય અનુશાસન માંગે ત્યારે ગુરુ પણ આશીર્વચનરૂપે શિષ્યને કહે કે “તું ઘણા ગુણો વડે વૃદ્ધિ પામ.” આવા પ્રકારનાં ગુરુનાં આશીર્વચનો શિષ્યને ગુણોની વૃદ્ધિ કરવા માટે ઉત્સાહિત કરે છે.

વળી, ઉપસ્થાપના વખતે સાધુને આશ્રયીને બે પ્રકારે દિગ્બંધ કરવાનો હોય છે અને સાધ્વીને આશ્રયીને ત્રણ પ્રકારે દિગ્બંધ કરવાનો હોય છે, જેનું વર્ણન ગ્રંથકાર સ્વયં આગળમાં કરવાના છે. ॥૬૬૭॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પ્રતસ્થાપનાની વિધિ સંક્ષેપથી વર્ણવી, હવે તે વિધિના અર્થને વિસ્તારથી કહે છે —

ગાથા :

ઉદઙ્ગાદિપરિચ્છા અભિગય નાઠ્ઠણ તો વણ દિતિ ।

ચિદ્વંદનાઙ્ગ કાઠં તત્થ વિ અ કરિતિ ઉસ્સગ્ગં ॥૬૬૮॥

અન્યથાર્થ :

ઉદઙ્ગાદિપરિચ્છા=ઉદકઆદ્રાદિની પરીક્ષા વડે અભિગય=અભિગતને=જણાયેલ ષટ્કાયાદિના સ્વરૂપવાળા શિષ્યને, નાઠ્ઠણ=જાણીને તો=ત્યારપછી વણ દિતિ=(ગુરુ) પ્રતોને આપે છે, તત્થ વિ અ=અને ત્યાં પણ=પ્રતોની ઉપસ્થાપનામાં પણ, ચિદ્વંદનાઙ્ગ=ચૈત્યવંદનાદિ વડે કાઠં=કરીને ઉસ્સગ્ગં કરિતિ=કાયોત્સર્ગને કરે છે.

ગાથાર્થ :

ઉદકઆદ્રાદિની પરીક્ષા વડે શિષ્યને બોધવાળો જાણીને ત્યારપછી ગુરુ પ્રતોને આપે છે, અને પ્રતોની ઉપસ્થાપનામાં પણ ચૈત્યવંદનાદિ વિધિ વડે કરીને ગુરુ કાયોત્સર્ગને કરે છે.

ટીકા :

ઉદકઆદ્રાદિપરીક્ષયા આગમોક્તયા અભિગતં=વિદિતતત્ત્વરૂપં જ્ઞાત્વા શિષ્યં તતો વ્રત્તાનિ દદતિ ગુરુઃ, કથમિત્યાહ-ચૈત્યવંદનાદિના કૃત્વા પૂર્વોક્તવિધાનેન, તત્રાપિ ચ ઉપસ્થાપનાયાં કુર્વન્તિ કાયોત્સર્ગમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૬૮॥

★ “ઉદકઆદ્રાદિપરીક્ષયા”માં ‘આદિ’ પદથી ગાથા ૬૬૪-૬૬૫માં બતાવેલ અન્ય પરીક્ષાનો સંગ્રહ છે.

★ “તત્રાપિ”માં ‘અપિ’થી એ દર્શાવવું છે કે પ્રવ્રજ્યાદાન વખતે તો ગુરુ ચૈત્યવંદનાદિ વિધિ વડે કરીને કાયોત્સર્ગ કરે છે. પછી પડેલ ત્યાં પછી=પ્રતસ્થાપનામાં પણ, ચૈત્યવંદનાદિ પૂર્વોક્ત વિધિ વડે કરીને ગુરુ કાયોત્સર્ગ કરે છે.

ટીકાર્થ :

આગમમાં કહેવાયેલી ઉદકાર્દ્ર આદિની પરીક્ષા દ્વારા અભિગત=વિદિત તેના સ્વરૂપવાળા=જાણેલ છે છ કાયાદિનું સ્વરૂપ જોણે એવા, શિષ્યને જાણીને, ત્યારપછી ગુરુ શિષ્યને વ્રતો આપે છે. કેવી રીતે વ્રતો આપે છે ? એથી કહે છે — ચૈત્યવંદનાદિરૂપ પૂર્વમાં કહેવાયેલ વિધાન વડે=વિધિ વડે, કરીને અને ત્યાં પણ=ઉપસ્થાપનામાં પણ, ગુરુ કાયોત્સર્ગને કરે છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શૈક્ષની પરીક્ષા માટે ગુરુ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે પાણીથી ભીની જમીન વગેરે સદોષ ભૂમિમાં ઉચ્ચારાદિ પરઠવે, ત્યારે શૈક્ષ પૂર્વમાં કહ્યું એ પ્રમાણે સ્વયં તેવી ભૂમિનો ત્યાગ કરે અથવા સાથે આવેલા તે ગીતાર્થ સાધુને નિર્દોષ ભૂમિમાં પરઠવવા માટે પ્રેરે, તો તે શૈક્ષ વ્રતસ્થાપનાને યોગ્ય હોવાથી તેની ઉપસ્થાપના કરવા માટે ચૈત્યવંદનાદિ વિધિ કરીને ગુરુ કાયોત્સર્ગ કરે છે. ॥૬૬૮॥

અવતરણિકા :

किं कुर्वन्तीत्याह —

અવતરણિકાર્થ :

કાયોત્સર્ગ કર્યા પછી ગુરુ શું કરે છે, એથી કહે છે —

ગાથા :

गुरवो वामगपासे सेहं ठावित्तु अह वए दिति ।
एकिकं तिकखुत्तो इमेण ठाणेणमुवउत्ता ॥६६९॥

અન્યચાર્થ :

વામગપાસે=ડાબા પડખે સેહં ઠાવિત્તુ=શૈક્ષને સ્થાપીને અહ=ત્યારપછી ઇમેણ ઠાણે=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, સ્થાન વડે ઉવઉત્તા=ઉપયુક્ત ગુરવો=ગુરુ એકિકં=એકેક વ્રતને તિક્કુત્તો=ત્રણ વાર દિતિ=આપે છે.

ગાથાર્થ :

ડાબા પડખે શૈક્ષને સ્થાપીને ત્યારપછી આગળમાં કહેવાશે એ સ્થાન વડે ઉપયુક્ત છતા ગુરુ એકેક વ્રતને ત્રણ વાર આપે છે.

ટીકા :

गुरवो वामपार्श्वे शिक्षकं स्थापयित्वा अथ=अनन्तरं व्रतानि (? व्रतं) ददति एकैकं त्रिकृत्वः=त्रीन् वारान् अनेन स्थानेन वक्ष्यमाणेनोपयुक्ताः सन्त इति गायार्थः ॥६६९॥

નોંધ :

ટીકામાં વ્રતાનિ છે તેને સ્થાને વ્રતં હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

ડાબા પાસામાં શિષ્યને સ્થાપીને ત્યારપછી આ=વક્ષ્યમાણ=આગળમાં કહેવાનાર, સ્થાન વડે ઉપયુક્ત છતા ગુરુ એક એક વ્રતને ત્રણ વાર આપે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૬૬૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આગળમાં કહેવાશે એ સ્થાન વડે ઉપયુક્ત છતા ગુરુ શિષ્યને ત્રણ વાર વ્રતો ઉચ્ચરાવે. તેથી હવે તે સ્થાન બતાવે છે —

ગાથા :

કોપ્પરપટ્ટગ્રહણં વામકરાનામિઆય મુહપોત્તિ ।
રયહરણ હત્થિદંતુલ્લર્ણહિં હત્થેહુવદ્ધાવે ॥૬૭૦॥

અન્યચાર્ય :

કોપ્પરપટ્ટગ્રહણં=કોણી વડે પટ્ટકનું=ચોલપટ્ટાનું, ગ્રહણ (કરે), વામકરાનામિઆય મુહપોત્તિ=ડાબા હાથની અનામિકા વડે મુહપત્તિને (ગ્રહણ કરે,) હત્થિદંતુલ્લર્ણહિં હત્થેહિં=હાથીના દાંત તુલ્ય હાથ વડે રયહરણ=રજોહરણ દ્વારા ઉવદ્ધાવે=ઉપસ્થાપે.

ગાથાર્થ :

બે કોણી વડે ચોલપટ્ટાનું ગ્રહણ કરે, ડાબા હાથની અનામિકા આંગળી વડે મુહપત્તિનું ગ્રહણ કરે, હાથીના દાંત જેવા ઉન્નત હાથ વડે રજોહરણ દ્વારા ગુરુ શિષ્યનું વ્રતોમાં ઉપસ્થાપન કરે.

ટીકા :

કૂર્પ્પરાભ્યાં પટ્ટગ્રહણં, પટ્ટઃ=ચોલપટ્ટકઃ, વામકરાનામિકયા મુખવસ્ત્રિકાગ્રહણં, રજોહરણેન હસ્તિ-
દન્તોન્નતાભ્યાં હસ્તાભ્યામુપસ્થાપયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૦॥

ટીકાર્થ :

બે કોણી દ્વારા પટ્ટનું ગ્રહણ કરે, પટ્ટ એટલે ચોલપટ્ટો. ડાબા હાથની અનામિકા આંગળી વડે મુખવસ્ત્રિકાનું=મુહપત્તિનું, ગ્રહણ કરે. હાથીના દાંત જેવા ઉન્નત એવા બે હાથ વડે રજોહરણ દ્વારા ઉપસ્થાપે=ગુરુ શિષ્યને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આગળમાં કહેવાશે એ સ્થાન વડે ઉપયુક્ત એવા ગુરુ શિષ્યને ડાબા પડખે ઊભા રાખીને ત્યારબાદ એક એક વ્રતને ત્રણ ત્રણ વાર ઉચ્ચરાવે, અને તે સ્થાન પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે કે

ગુરુ કોણીથી ચોલપટ્ટાને પકડીને ડાબા હાથની અનામિકા આંગળી દ્વારા મુહપત્તિને ગ્રહણ કરે, અને હાથીના દાંત જેવા ઉન્નત એવા બે હાથ વડે રજોહરણને પકડીને શિષ્યનું પ્રતોમાં ઉપસ્થાપન કરે.

આશય એ છે કે જેમ કોઈ દાતા યાચકને બે હાથ ઊંચા કરીને દ્રવ્ય આપતો હોય, તેમ પ્રતોની યાચના કરનાર શૈક્ષને પ્રતોના દાતા એવા ગુરુ પ્રતો આપી રહ્યા હોય, તેવા પ્રકારની મુદ્રા દર્શાવવા માટે ગુરુ ઉન્નત એવા બે હાથમાં રજોહરણ રાખે અને આવી મુદ્રાથી શિષ્યમાં મહાપ્રતોનું ગુરુ આરોપણ કરતા હોય, તેવો ભાવ અભિવ્યક્ત થાય છે. ॥૬૭૦॥

અવતરણિકા :

પુનશ્ચ વન્દનપૂર્વકં કાયોત્સર્ગાનન્તરં યદ્ભવેદિત્યેતદ્વથા સામાયિકે તથૈવ દ્રષ્ટવ્યં, કિઞ્ચિત્પુનરાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અને વળી વંદનપૂર્વક=ચૈત્યવંદનાદિ વિધિ કરવાપૂર્વક, કાયોત્સર્ગની અનંતર=કાયોત્સર્ગ કર્યા પછી, જે કરવા યોગ્ય વિધાન થાય, એ વિધાન જે પ્રકારે સામાયિક વિષયક છે=પ્રવ્રજ્યાદાન વિષયક છે, તે પ્રકારે જ ઉપસ્થાપના વિષયક જાણવું. છતાં ઉપસ્થાપના વિષયક વિધિમાં ગ્રંથકાર કંઈક ફરી કહે છે —

ગાથા :

પાયાહિણં નિવેઅણ કરિતિ સિસ્સા તઓ ગુરૂ ભણઇ ।

વઢ્ઢાહિ ગુરુગુણેહિં એથ પરિચ્છા ઇમા વઽણ્ણા ॥૬૭૧॥

અન્યાર્થ :

સિસ્સા=શિષ્યો પાયાહિણં=પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નિવેઅણ=નિવેદન કરિતિ=કરે છે, તઓ=ત્યારપછી ગુરૂ =ગુરુ ભણઇ=કહે છે : ગુરુગુણેહિં=ગુરુ ગુણો વડે વઢ્ઢાહિ=વધ. એથ વ=અને અહીં ઇમા=આ=હવે કહેવાશે એ, અણ્ણા=અન્ય પરિચ્છા=પરીક્ષા થાય છે.

ગાથાર્થ :

શિષ્યો પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નિવેદન કરે છે, ત્યારપછી ગુરુ કહે છે કે “ઘણા ગુણો વડે વધ.” અને આ પ્રસ્તાવમાં હવે કહેવાશે એ અન્ય પરીક્ષા થાય છે.

ટીકા :

પ્રાદક્ષિણ્યં નમસ્કારેણ નિવેદનં કુર્વન્તિ શિષ્યાઃ યથાવસરં, તતો ગુરુર્ભજતિ, કિમિત્યાહ-‘વર્દ્ધસ્વ ગુરુગુણૈરિતિ, અત્ર પ્રસ્તાવે પરીક્ષા ઇયં ચાન્યા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૧॥

ટીકાર્થ :

પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નમસ્કાર દ્વારા શિષ્યો અવસર પ્રમાણે નિવેદન કરે છે. ત્યારપછી ગુરુ કહે છે. શું કહે છે ? એથી કહે છે- “ગુરુગુણો વડે વધ,” એ પ્રમાણે કહે છે, અને આ પ્રસ્તાવમાં=પ્રતસ્થાપનાના પ્રસંગમાં, આ અન્ય પરીક્ષા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શિષ્યની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરતી વખતે પ્રથમ ગુરુ ચૈત્યવંદનાદિ વિધિપૂર્વક કાચોત્સર્ગ કરે છે, ત્યારપછી શિષ્યને ત્રણ વાર વ્રતો આપે છે, અને ત્યારબાદ કરવાની વિધિ પ્રવ્રજયાદાન વખતે જે પ્રકારે કરવામાં આવે છે, તે પ્રકારે જ અહીં જણાવી. છતાં તેમાંથી અહીં કંઈક વિશેષ વિધિ બતાવે છે —

ગુરુએ કાચોત્સર્ગ કર્યા પછી શિષ્ય નવકારપૂર્વક પ્રદક્ષિણા આપે અને વ્રતસ્થાપના પછી કહેવાના અવસર પ્રમાણે ગુરુને નિવેદન કરે કે “તમે મારામાં મહાવ્રતોનું આરોપણ કર્યું, હું અનુશાસનને ઈચ્છું છું.” આ રીતે નિવેદન કરવા દ્વારા શિષ્ય ગુણવાન ગુરુના પારતંત્ર્યને સ્વીકારે છે. ગુરુ પણ તેને આશીર્વચન આપે કે “તું ઘણા ગુણો વડે વૃદ્ધિ પામ.”

જોકે આ વિધિ પ્રવ્રજયાદાન વખતે બતાવેલી વિધિમાં અંતર્ભાવ પામે છે, છતાં અહીં ફરી બતાવવાનો આશય એ છે કે પ્રવ્રજયાદાન કરતી વખતે શિષ્યની પરીક્ષા કરવાની નથી, જ્યારે વ્રતસ્થાપના કરતી વખતે પ્રદક્ષિણા આપતા શૈક્ષની પરીક્ષા કરવાની છે. માટે પ્રવ્રજયાદાનની વિધિ અંતર્ગત જ વ્રતસ્થાપનાની આ પ્રદક્ષિણા વગેરેની વિધિ છે, તોપણ ગ્રંથકારે તેનો ફરી ઉલ્લેખ કરેલ છે, અને આ અન્ય પરીક્ષા આગળની ગાથામાં સ્વયં ગ્રંથકાર દર્શાવશે. ॥૬૭૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નિવેદન કરતી વખતે શૈક્ષોની અન્ય પરીક્ષા થાય છે. તેથી હવે તે અન્ય પરીક્ષા દર્શાવે છે —

ગાથા :

ईसि अवणयगता भमन्ति सुविसुद्धभावणाजुता ।
अहिसरणमि अ वुद्धी ओसरणे सो व अन्नो वा ॥६७२॥

અન્યવાર્થ :

ईसि=ઈષદ્ અવણયગતા=અવનત ગાત્રવાળા, સુવિસુદ્ધભાવણાજુતા=સુવિશુદ્ધ ભાવનાથી યુક્ત એવા શૈક્ષો ભમન્તિ=ભમે છે=પ્રદક્ષિણા આપે છે. અહિસરણમિ=અભિસરણમાં=સ્વયં આગળ જવામાં, (તેની અને ગચ્છની જ્ઞાનાદિ વડે) વુદ્ધી=વૃદ્ધિ થાય, ઓસરણે અ=અને અપસરણમાં=પાછળ ખસવામાં, સો વ અન્નો વા=તે અથવા અન્ય (જ્ઞાનાદિ વડે ક્ષય પામે.)

ગાથાર્થ :

કંઈક નમેલા શરીરવાળા, સુવિશુદ્ધ ભાવનાથી યુક્ત એવા શૈક્ષો પ્રદક્ષિણા આપે છે. સ્વયં આગળ જવામાં તેની અને ગચ્છની જ્ઞાનાદિ વડે વૃદ્ધિ થાય, પાછળ ખસવામાં તે અથવા અન્ય જ્ઞાનાદિ વડે ક્ષય પામે.

ટીકા :

ईषदवनता: सन्तो भ्रमन्ति सुविशुद्धभावनायुक्ता: विरतिपरिणामेन, अभिसरणे स्वत एव वृद्धि-

જ્ઞાનાદિભિસ્તસ્ય ગચ્છસ્ય ચ, અપસરણે પૃષ્ઠતઃ સો વાઽન્યો વા જ્ઞાનાદિભિઃ ક્ષીયત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૨॥

★ “જ્ઞાનાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી તપ અને સંયમનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

કંઈક નમેલા છતા, વિરતિના પરિણામને કારણે સુવિશુદ્ધ ભાવનાથી યુક્ત એવા શૈક્ષો ભમે છે=પ્રદક્ષિણા ફરે છે. પોતાનાથી જ અભિસરણમાં, તેની=તે શૈક્ષની, અને ગચ્છની જ્ઞાનાદિ વડે વૃદ્ધિ થાય; પાછળથી અપસરણમાં તે અથવા અન્ય જ્ઞાનાદિ વડે ક્ષય પામે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શૈક્ષની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કર્યા પછી શૈક્ષ વંદનપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરે, ત્યાર પછી કંઈક નમેલા શરીરવાળા, વિરતિના પરિણામને કારણે સુવિશુદ્ધ ભાવથી યુક્ત એવા શૈક્ષો પ્રદક્ષિણા આપે છે.

આ કથનથી એ દ્યોતિત થાય છે કે વ્રતો ઉચ્ચરાવતી વખતે સામાયિકના પરિણામથી અતિરિક્ત એવો વ્રતોના પરિણામરૂપ વિરતિનો પરિણામ શૈક્ષોમાં પ્રગટે છે, તે વ્રતોના પરિણામને કારણે શુદ્ધ ભાવનાથી યુક્ત એવા કંઈક નમેલા ગાત્રવાળા શૈક્ષો પ્રદક્ષિણાને આપે છે, અને તે વખતે શૈક્ષો જો સ્વાભાવિક જ પાછા પગલે ન જતાં સન્મુખ પગલે જતા હોય, તો તે શૈક્ષની અને તેના ગચ્છની જ્ઞાનાદિથી વૃદ્ધિ થશે, તેવો નિર્ણય થાય; અને જો શૈક્ષો કંઈક સ્ખલનાપૂર્વક પરાઙ્મુખ પગલે ચાલતા હોય, તો તેના અથવા તેના ગચ્છના કોઈક સાધુના જ્ઞાનાદિ ક્ષય પામશે, તેવો નિર્ણય થાય; અને આ પ્રકારની પરીક્ષા તેવા પ્રકારના નિમિત્તના યોગથી થાય છે. ॥૬૭૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૬૭માં સંક્ષેપથી કહ્યું હતું કે સાધુની બે પ્રકારની અને સાધ્વીની ત્રણ પ્રકારની દિશા હોય છે. તેથી હવે તે દિશા બતાવે છે —

ગાથા :

દુવિહા સાહૂળ દિસા તિવિહા પુણ સાહુણીણ વિણ્ણેઆ ।
હોઙ્ગ સસત્તીએ તવો આયંબિલનિવ્વિગાઈઆ ॥૬૭૩॥

અન્યથાર્થ :

સાહૂળ=સાધુઓને દુવિહા=બે પ્રકારની સાહુણીણ પુણ=વળી સાધ્વીઓને તિવિહા=ત્રણ પ્રકારની દિસા=દિશા વિણ્ણેઆ=જાણવી. (ત્યારપછી) સસત્તીએ=સ્વશક્તિથી આયંબિલનિવ્વિગાઈઆ=આંબિલ, નિવી આદિ તવો=તપ હોઙ્ગ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

સાધુઓને બે પ્રકારની દિશા, વળી સાધ્વીઓને ત્રણ પ્રકારની દિશા જાણવી. ત્યાર પછી સ્વશક્તિથી આંબિલ, નિવી આદિ તપ હોય છે.

ટીકા :

દ્વિવિધા સાધૂનાં દિગ્ આચાર્યાઃ ઉપાધ્યાયાશ્ચ, ત્રિવિધા પુનઃ સાધ્વીનાં, પ્રવર્તની તૃતીયા વિજ્ઞેયા, તદનુ ચ ભવતિ સ્વશક્ત્યા તપઃ આયામામ્લનિર્વિકૃતિકાદિલક્ષણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૩॥

ટીકાર્થ :

સાધુઓની બે પ્રકારે દિશા છે, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય; વળી સાધ્વીઓની ત્રણ પ્રકારે દિશા છે, પ્રવર્તની ત્રીજી દિશા જાણવી; અને ત્યાર પછી સ્વશક્તિથી આંબિલ, નિવી વગેરે સ્વરૂપ તપ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વ્રતસ્થાપના કર્યા પછી સાધુને આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયરૂપ બે પ્રકારનો દિગ્બંધ કરાય છે, અને સાધ્વીઓને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને પ્રવર્તની એમ ત્રણ પ્રકારનો દિગ્બંધ કરાય છે; અને દિગ્બંધની વિધિ પૂરી થાય ત્યારપછી શૈક્ષને તેની શક્તિ પ્રમાણે આંબિલ, નિવી વગેરે રૂપ તપ કરાવવાનો હોય છે. ॥૬૭૩॥

ગાથા :

તત્તો અ કારવિજ્જઙ્ગ જહાણુરૂવં તવોવહાણં તુ ।
આયંબિલાણિ સત્ત ડ કિલ નિઅમા મંડલિપવેસે ॥૬૭૪॥

અન્યવાર્થ :

તત્તો અ=અને ત્યાર પછી=વ્રતસ્થાપનાની વિધિ પૂરી થાય ત્યાર પછી, જહાણુરૂવં=યથા અનુરૂપ તવોવહાણં તુ=તપોપધાન જ કારવિજ્જઙ્ગ=કરાવાય છે. મંડલિપવેસે ડ=વળી માંડલીપ્રવેશમાં સત્ત આયંબિલાણિ=સાત આયંબિલો નિઅમા=નિયમથી થાય છે.

★ 'કિલ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને વ્રતસ્થાપનાની વિધિ પૂરી થાય ત્યાર પછી શક્તિને અનુરૂપ તપોપધાન જ કરાવાય છે. વળી માંડલીના પ્રવેશમાં સાત આયંબિલો નિયમથી થાય છે.

ટીકા :

તતશ્ચ કાર્યતે યથાનુરૂપં શક્ત્યપેક્ષયા તપપધાનમેવ, આયામામ્લાનિ સપ્ત પુનઃ કિલ નિયમેનૈવ મણ્ડલિપ્રવેશે ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૪॥

ટીકાર્થ :

અને ત્યારપછી શક્તિની અપેક્ષાથી યથા અનુરૂપ તપરૂપ ઉપધાન જ કરાવાય છે, વળી માંડલીપ્રવેશમાં સાત આંબિલો નિયમથી જ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વ્રતસ્થાપનાના દિવસે શૈક્ષને ગુરુ યથાશક્તિ તપ કરાવે છે. વળી આ તપ શૈક્ષની શક્તિ પ્રમાણે અલ્પ કે અધિક હોઈ શકે, પરંતુ માંડલીમાં પ્રવેશ કરવાનાં સાત આંબિલ તો ગુરુ નક્કી શૈક્ષને કરાવે જ. ॥૬૭૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે માંડલીપ્રવેશ માટે નિયમથી સાત આંબિલો થાય છે. ત્યાં શંકા થાય કે સાત આંબિલો કરવાથી તરત જ માંડલીમાં પ્રવેશ થાય ? કે અન્ય કોઈ વિધિ છે ? તેથી કહે છે —

ગાથા :

તત્તો અ પળ્લવિજ્જઙ્ઘ ભાવં નારુણ બહુવિહં વિહિણા ।
તો પરિણા પવેસો અપરિણા હોંતિ આણાઈ ॥૬૭૫॥

અન્યથાર્થ :

તત્તો અ=અને ત્યારપછી બહુવિહં=બહુ પ્રકારના ભાવં=ભાવને નારુણ=જાણીને વિહિણા=વિધિ વડે પળ્લવિજ્જઙ્ઘ=પ્રજ્ઞાપના કરાય છે. તો=તેનાથી=તે પ્રજ્ઞાપનાથી, પરિણા=પરિણત હોતે છતે પવેસો=પ્રવેશ=શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ થાય છે, અપરિણા=અપરિણત હોતે છતે=અપરિણત શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાતે છતે, આણાઈ=આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ દોષો, હોંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને સાત આંબિલો કર્યા પછી બહુ પ્રકારના શિષ્યના ભાવને જાણીને વિધિ વડે ગુરુ સંયમયોગોમાં શિષ્ય સમ્યગ્ ઉત્થિત થાય તેવો ઉપદેશ આપે છે, તે ઉપદેશથી શિષ્ય પરિણત હોતે છતે શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ થાય છે, અપરિણત શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાતે છતે આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે.

ટીકા :

તત્તશ્ચ પ્રજ્ઞાપ્યતે શિષ્યકસ્ય ભાવં જ્ઞાત્વા બહુવિધં વિધિના પ્રવચનોક્તેન, તત્તઃ પરિણતે સતિ પ્રવેશો મળ્ડલ્યામ્, અપરિણતે પ્રવેશ્યમાને ભવન્તિ આજ્ઞાદય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૫॥

ટીકાર્થ :

અને ત્યારપછી=માંડલીપ્રવેશનાં સાત આંબિલો કર્યા પછી, શિષ્યના બહુ પ્રકારવાળા ભાવને જાણીને પ્રવચનોક્ત=શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલ, વિધિ વડે પ્રજ્ઞાપના કરાય છે=શૈક્ષને ઉપદેશ અપાય છે. તેનાથી=તે પ્રજ્ઞાપનાથી, શૈક્ષ પરિણત હોતે છતે માંડલીમાં પ્રવેશ થાય છે, અપરિણત એવો શૈક્ષ પ્રવેશ કરાતે છતે આજ્ઞાદિ=ગુરુને આજ્ઞાભંગાદિ દોષો, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૬૭થી ૬૭૩માં બતાવી એ વિધિથી શૈક્ષની મહાવ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરાય છે, અને વ્રતસ્થાપનાની વિધિ પૂરી થયા પછી માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવવા માટે શૈક્ષને સાત આંબિલો નિયમથી કરાવાય છે. ત્યારપછી શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક શિષ્યના બહુવિધ ભાવોને જાણીને ગુરુ પ્રજ્ઞાપના કરે.

આશય એ છે કે સંયમજીવનમાં પણ અપ્રમાદભાવમાં યત્ન કરવો અતિદુર્લભ છે; કેમ કે જીવે અનાદિકાળથી પ્રમાદનો જ અભ્યાસ કરેલ છે. આથી વ્રતસ્થાપના પછી પણ શિષ્યનો વ્રતસ્થાપનાવિષયક ભાવ કેવો ઉત્સાહિત છે? અને તે કઈ રીતે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે? એ સર્વ શિષ્યના ભાવ ગુરુએ શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી જાણવા જોઈએ. ત્યારપછી ઉચિત પ્રેરણા દ્વારા શૈક્ષને બોધ કરાવવો જોઈએ, જેથી શિષ્ય અપ્રમત્તતાથી સંયમયોગોમાં ઉત્થિત રહે.

વળી, ગુરુની પ્રજ્ઞાપનાથી શિષ્ય પરિણત થયેલો જણાય ત્યારે શૈક્ષને માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવાય છે, અને જો શૈક્ષ શાસ્ત્રવિધિ અનુસારે સંયમયોગોની ઉચિત ક્રિયા કરવામાં પરિણત થયેલો ન જણાય, છતાં તેનો ગુરુ માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવે, તો માંડલીપ્રવેશ કરાવનાર ગુરુને આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે. ॥૬૭૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અપરિણત શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવનાર ગુરુને આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે. હવે ઉપસ્થાપના આદિમાંથી કોઈ ઉચિત વિધિ કરાવ્યા વગર માંડલીમાં શૈક્ષ સાથે જે વાપરે છે, તે સંયમગુપ્તિનો વિરાધક છે, તેમ બતાવે છે –

ગાથા :

અણુવદ્વિઅં સેહં અકયવિહાણં ચ મંડલીં ઉ ।
જો પરિભુંજઈ સહસા સો ગુત્તિવિરાહઓ ભણિઓ ॥૬૭૬॥

અન્યચાર્ય :

અણુવદ્વિઅં=અનુપસ્થાપિત અકયવિહાણં ચ=અને અકૃતવિધાનવાળા સેહં=શૈક્ષને મંડલીં ઉ=માંડલીમાં જ (સાથે રાખીને) જો=જે પરિભુંજઈ=વાપરે છે, સો=તે સહસા=તે ક્ષણે જ ગુત્તિવિરાહઓ=ગુપ્તિનો વિરાધક ભણિઓ=કહેવાયો છે.

ગાથાર્થ :

વ્રતોમાં અનુપસ્થાપિત અને અકૃતવિધાનવાળા શૈક્ષને માંડલીમાં જ સાથે રાખીને જે વાપરે છે, તે તત્ક્ષણ જ ગુપ્તિનો વિરાધક કહેવાયો છે.

ટીકા :

અનુપસ્થાપિતં શિષ્યકં વ્રતેષુ અકૃતવિધાનં ચ=અકૃતાયામાપ્લાદિસમાચારં ચ મળ્ડલ્યામેવ ચ: પરિભુંજકે, સહસા=તત્ક્ષણમેવ સ ગુપ્તિવિરાધકો ભણિત: અર્હદ્વિરિતિ ગાથાર્થ: ॥૬૭૬॥

★ “આયામાપ્લાદિસમાચારં”માં ‘આદિ’ પદથી પ્રજ્ઞાપનાદિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

વ્રતોમાં અનુપસ્થાપિત=જેની ઉપસ્થાપના કરાયેલ નથી એવા, અને અકૃતવિધાનવાળા=નથી કરાયેલા આંબિલાદિ આચાર જેના વડે એવા, શિષ્યને માંડલીમાં જ સાથે રાખીને જે પરિભ્રમણ કરે છે, તે સહસા=તે ક્ષણે જ, ગુપ્તિનું વિરાધન કરનાર અરિહંત વડે કહેવાયો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદાથી શિષ્યનું વ્રતોમાં ઉપસ્થાપન કર્યું ન હોય, અથવા વ્રતોમાં ઉપસ્થાપન કર્યું હોવા છતાં શિષ્યને માંડલીપ્રવેશ માટે સાત આંબિલો કરાવ્યાં ન હોય, અથવા સાત આંબિલો કરાવ્યાં હોય તોપણ શિષ્યના ભાવને જાણીને શાસ્ત્રવિધિથી પ્રજ્ઞાપના ન કરી હોય, અથવા પ્રજ્ઞાપના કરી હોય તોપણ આ શૈક્ષ પરિણત છે કે નહીં ? એ જાણ્યું ન હોય, તો તેવા શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવીને જે સાધુ તેની સાથે ગોચરી વાપરે છે, તે સાધુ તે ક્ષણે જ ગુપ્તિની વિરાધના કરનાર છે, એમ ભગવાને કહેલ છે.

આશય એ છે કે ઉચિત તપ કરાવીને શૈક્ષની પરિણતિ સંયમને અનુકૂળ થઈ હોય તો તે શૈક્ષનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવવાનો છે; તોપણ આ વિધિની ઉપેક્ષા કરીને જે ગુરુ શિષ્યને માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવે, તે ગુરુ બાહ્ય રીતે સંયમની આરાધના કરતા હોવા છતાં ભગવાનના વચન પ્રત્યે ઉપેક્ષાવાળા હોવાથી સંયમની ગુપ્તિ વગરના છે. આથી ભગવાને આવા ગુરુને ગુપ્તિના વિરાધક કહ્યા છે.

અહીં 'ગુપ્તિ' શબ્દથી મન-વચન-કાયાની ગુપ્તિ જ ગ્રહણ કરવાની છે, અને ગુપ્તિમાં વર્તતો આત્મા સંવરવાળો હોવાને કારણે કર્મો બાંધતો નથી. જ્યારે ભગવાનની આજ્ઞાનિરપેક્ષ થઈને શૈક્ષને માંડલીપ્રવેશ કરાવતી વખતે ગુરુનું ચિત્ત સંયમમાં ગુપ્ત નથી, અને આ પ્રકારનો ગુપ્તિનો અભાવ જીવને કર્મબંધની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. ॥૬૭૬॥

અવતરણિકા :

यस्मादेवम् —

અવતરણિકાર્થ :

જે કારણથી આ પ્રમાણે છે=અનુપસ્થાપિત અને અકૃતવિધાનવાળા શૈક્ષ સાથે ભોજન કરનાર સાધુ ગુપ્તિના વિરાધક છે, તે કારણથી શું ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

तम्हा पवयणगुप्तिं रक्खंतेण भवधारिणि परमं ।
परिणयओ च्चिअ सेहो पवेसिअव्वो जहाविहिणा ॥६७७॥

અન્યથાર્થ :

તમ્હા=તે કારણથી ભવધારિણિ=ભવથી ધારણ કરનારી, પરમં=પરમ, પવયણગુપ્તિં=પ્રવચનગુપ્તિને રક્ખંતેણ=રક્ષતા એવા ગુરુ વડે જહાવિહિણા=યથાવિધિથી પરિણયઓ ચ્ચિઅ=પરિણત જ સેહો=શૈક્ષ પવેસિઅવ્વો=(માંડલીમાં) પ્રવેશાવવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :

તે કારણથી ભવથી ધારણ કરનારી અને પ્રધાન એવી પ્રવચનગુપ્તિનું રક્ષણ કરતા એવા ગુરુએ યથાવિધિથી પરિણત જ શૈક્ષને માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવવો જોઈએ.

ટીકા :

તસ્માત્ પ્રવચનગુપ્તિ રક્ષતા સતા, કિંવિશિષ્ટામ્ ? ભવધારિણીં પરમાં=પ્રધાનાં પરિણત એવ શિક્ષકઃ પ્રવેશયિતવ્યઃ મણ્ડલ્યાં યથાવિધિના=દેશનાપુરસ્સરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૭॥

ટીકાર્થ :

તે કારણથી=જે કારણથી અનુપસ્થાપિત અને અકૃતવિધાનવાળા શૈક્ષને માંડલીમાં ભોજન કરાવનાર સાધુ ગુપ્તિના વિરાધક કહેવાયા છે તે કારણથી, ભવથી ધારણ કરનારી=સંસારને અટકાવનારી, પરમ=પ્રધાન, એવી પ્રવચનગુપ્તિને રક્ષતા છતા ગુરુ વડે પરિણત જ શૈક્ષ યથાવિધિથી=દેશનાપૂર્વક, માંડલીમાં પ્રવેશાવવો જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અનુપસ્થાપિત અને અકૃતવિધાનવાળા શૈક્ષનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવનારા ગુરુ તત્ક્ષણ જ ગુપ્તિની વિરાધના કરનારા થાય છે, તે કારણથી ભવથી ધારણ કરનારી અને પરમ એવી પ્રવચનગુપ્તિનું રક્ષણ કરતા ગુરુએ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે પરિણત જ શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવવો જોઈએ.

અહીં પ્રવચનગુપ્તિને 'ભવધારિણી' અને 'પરમ' વિશેષણ આપવા દ્વારા એ જણાવવું છે કે પ્રવચનની ગુપ્તિ ભવની પરંપરાને ટૂંકી કરે એવી ઉત્તમ છે અને આત્મકલ્યાણનું પ્રધાન કારણ છે. પ્રવચનની ગુપ્તિ એટલે જિનવચનનાનુસાર કરાતો સુદૃઢ યત્ન, અને આ ગુપ્તિનું રક્ષણ કરવાથી જ સંસારનો ઉચ્છેદ થાય છે. તેથી આવા પ્રકારની ગુપ્તિના રક્ષક ગુરુએ પ્રવચનગુપ્તિની વિરાધના ન થાય એ રીતે વિધિપૂર્વક શિષ્યને માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવવો જોઈએ, પરંતુ વિધિની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ.

ટીકામાં 'યથાવિધિ'નો 'દેશનાપૂર્વક' એમ અર્થ કર્યો. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રવચનોક્ત વિધિથી શિષ્યના બહુવિધ ભાવને જાણીને શિષ્ય જે રીતે સંયમમાં અપ્રમાદભાવથી ઉત્થિત થાય, તે રીતે ગુરુ શિષ્યને ઉપદેશ આપે, અને જ્યારે તે ઉપદેશ શિષ્યમાં સમ્યગ્ પરિણમન પામ્યો છે એવો નિર્ણય થાય, ત્યારે તે શિષ્યનો માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવે. ॥૬૭૭॥

અવતરણિકા :

વ્રતપાલનોપાયમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૧૩થી ૬૭૦ સુધી વ્રતસ્થાપનાની વિધિ બતાવી. ત્યારપછી વ્રતોમાં ઉપસ્થાપિત શિષ્યનો વિધિપૂર્વક માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવવા સુધીની સર્વ વિધિ બતાવી. હવે વ્રતસ્થાપનાકાળમાં શિષ્યને ગ્રહણ કરેલ વ્રતોનું પાલન કરવાના ઉપાયને કહે છે —

ગાથા :

ગુરુગચ્છવસહિસંસર્ગિભત્તઊવગરણતવવિયારેસું ।
ભાવણવિહારજઙ્ગહઠાણેસુ જઙ્ગજ્જ એસો વિ ॥૬૭૮॥ (દારગાથા) ॥

અન્યવાર્થ :

એસો વિ=આ પણ=શિષ્ય પણ, ગુરુગચ્છવસહિસંસર્ગિભત્તઊવગરણતવવિયારેસું=ગુરુ, ગચ્છ, વસતિ, સંસર્ગ, ભક્ત, ઉપકરણ, તપ, વિચારમાં (અને) ભાવણવિહારજઙ્ગહઠાણેસુ=ભાવના, વિહાર, યતિકથાનાં સ્થાનોમાં જઙ્ગજ્જ=ચલ કરે.

ગાથાર્થ :

શિષ્ય પણ ગુરુકુલવાસમાં, ગચ્છવાસમાં, સુંદર વસતિમાં, પાસત્યાદિના સંસર્ગના ત્યાગમાં, શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભોજનમાં, શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ઉપકરણમાં, તપમાં, વિચારમાં, ભાવનામાં, નવકલ્પી વિહારમાં અને યતિકથાનાં સ્થાનોમાં ચલ કરે.

ટીકા :

ગુરુગચ્છવસતિસંસર્ગભક્તોપકરણતપોવિચારેષુ, એતસ્મિન્ વિષયે, તથા ભાવનાવિહારયતિકથાસ્થાનેષુ ચતેત એષોઽપિ=શિષ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૮॥ (દ્વારગાથા) ॥

★ “એસો વિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે ગુરુ તો ઉપસ્થાપિત અને કૃતવિધાનવાળા પરિણત ૧ શૈક્ષણી માંડલીમાં પ્રવેશ કરાવે, પરંતુ આ પણ=શિષ્ય પણ, ગુરુ-ગચ્છાદિ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં ચલ કરે.

ટીકાર્થ :

ગુરુ, ગચ્છ, વસતિ, સંસર્ગ, ભક્ત, ઉપકરણ, તપ અને વિચારમાં; આ વિષયમાં=ઉપરમાં બતાવ્યા એ ગુરુ આદિના વિષયમાં, તથા ભાવના, વિહાર અને યતિકથાનાં સ્થાનોમાં, આ પણ=શિષ્ય પણ, ચલ કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શિષ્યએ પોતે લીધેલ વ્રતોના પાલન માટે આ ગાથામાં જે ૧૧ સ્થાનો બતાવ્યાં, તેમાં શિષ્યે ચલ કરવાનો છે, અને તે ૧૧ સ્થાનોનું વિસ્તારથી વર્ણન ગ્રંથકાર સ્વયં ગાથા ૬૮૯થી ૮૩૧ સુધીમાં કરવાના છે. ॥૬૭૮॥

અવતરણિકા :

અસ્યા એવ ગાથાયા એદમ્પર્યમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા, એ જ ગાથાના ઐદંપર્યને ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૮ સુધી બતાવતાં કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવેલ શોભન ૧૧ સ્થાનોમાં યત્ન કરવાથી અવશ્ય ચારિત્રની વૃદ્ધિ થાય છે અને અશોભન ૧૧ સ્થાનોમાં યત્ન કરવાથી ભાવવિતરૂપ ચારિત્રની હાનિ થાય છે, એ પ્રકારના ગાથા ૬૭૮ના પારમાર્થિક તાત્પર્યને ગ્રંથકાર ગાથા ૬૭૯ થી ૬૮૮માં દેષ્ટાંત દ્વારા બતાવે છે -

ગાથા :

જહ પાવિઅં પિ વિત્તં વિઝલં પિ કહિંચિ દેવજોગેણં ।
 સુસ્સામિઅવિરહાઓ કિલિદ્વજણમજ્ઝવાસાઓ ॥૬૭૯॥
 તહ ય અલક્ષણગિહવાસજોગઓ દુદ્ધસંગયાઓ અ ।
 તહ ચેવ ઠિઙ્ઙિનિબંધણવિરુદ્ધભત્તોવભોગાઓ ॥૬૮૦॥
 જોગિઅવત્થાઈઓ અજિન્નભોગાઓ કુવ્વિઆરાઓ ।
 અસુહજ્ઝવસાણાઓ અજોગ્ગઠાણે વિહારાઓ ॥૬૮૧॥
 તહ ય વિરુદ્ધકહાઓ પયડં વિત્તવઙ્ગો વિ લોગમ્મિ ।
 પાવંતિ વિત્તણાસં તહા તહાઁકુસલજોણં ॥૬૮૨॥
 સુસ્સામિગાઈઓ પુણ તહા તહા તપ્પભાવજોણં ।
 વર્ઙ્ગિતિ વિત્તમણહં સુહાવહં ઉભયલોગમ્મિ ॥૬૮૩॥

અન્યથાર્થ :

જહ=જે પ્રમાણે દેવજોગેણં=દેવયોગ વડે કહિંચિ=કોઈક રીતે પાવિઅં પિ=પ્રાપ્ત પણ, વિઝલં પિ=વિપુલ પણ વિત્તં=વિત્તને=ધનને, (૧) સુસ્સામિઅવિરહાઓ=સુસ્વામીના વિરહથી, (૨) કિલિદ્વજણ-મજ્ઝવાસાઓ=કિલિષ્ટ જનની મધ્યમાં વાસથી, તહ ય=અને તેવી રીતે (૩) અલક્ષણગિહ-વાસજોગઓ=અલક્ષણ=ખરાબ લક્ષણવાળા, ગૃહમાં વાસના યોગથી, (૪) દુદ્ધસંગયાઓ અ=અને દુષ્ટની સંગતથી, તહ ચેવ=અને તે રીતે (૫) ઠિઙ્ઙિનિબંધણવિરુદ્ધભત્તોવભોગાઓ=સ્થિતિના નિબંધનેથી વિરુદ્ધ ભક્તના ઉપભોગથી, (૬) જોગિઅવત્થાઈઓ=યોગિત વસ્ત્રાદિથી, (૭) અજિન્નભોગાઓ=અજીર્ણમાં ભોગથી=ભોજન કરવાથી, (૮) કુવ્વિઆરાઓ=કુવિચારથી, (૯) અસુહજ્ઝવસાણાઓ=અશુભ અધ્યવસાનથી, (૧૦) અજોગ્ગઠાણે વિહારાઓ=અયોગ્ય સ્થાનમાં વિહારથી, તહ ય=અને તે રીતે (૧૧) વિરુદ્ધકહાઓ=વિરુદ્ધ કથાથી, વિત્તવઙ્ગો વિ=વિત્તપતિઓ પણ=ધનવાનો પણ, તહા તહા=તે તે પ્રકારના અકુસલજોણં=અકુશલ યોગ વડે લોગમ્મિ=લોકમાં વિત્તણાસં=વિત્તના નાશને પાવંતિ=પ્રાપ્ત કરે છે, પયડં=(એ) પ્રગટ છે. સુસ્સામિગાઈઓ પુણ=વળી સુસ્વામી આદિથી તહા તહા=તે તે પ્રકારના તપ્પભાવજોણં=તેના=સુસ્વામી વગેરેના, પ્રભાવના યોગ વડે (ધનવાનો) ઉભયલોગમ્મિ=ઉભય લોકમાં સુહાવહં=સુખાવહ=સુખને આપનાર, એવા અણહં વિત્તં=અનધ વિત્તને=સુંદર ધનને, વર્ઙ્ગિતિ=વધારે છે.

ગાથાર્થ :

જે પ્રમાણે દૈવયોગ વડે કોઈક રીતે પ્રાપ્ત થયેલ પણ, ઘણા પણ ધનને સુસ્વામીના વિરહથી, કિલ્ષ્ટ લોકની મધ્યમાં વસવાથી, અને તેવી રીતે ખરાબ લક્ષણવાળા ઘરમાં વસવાના યોગથી, અને દુષ્ટજનની સંગતથી, અને તે રીતે દેહની સ્થિતિના કારણીભૂત એવા ભોજનથી વિરુદ્ધ ભોજનના ઉપભોગથી, યોગિત વસ્ત્રાદિથી, અગ્રુર્ણમાં ભોજન કરવાથી, કુવિચારથી, અશુભ અધ્યવસાય કરવાથી, અયોગ્ય સ્થાનમાં વિહાર કરવાથી, અને તે રીતે વિરુદ્ધ કથાથી ધનવાનો પણ તે તે પ્રકારના અકુશલ યોગ વડે લોકમાં ધનના નાશને પામે છે એ પ્રગટ છે. યળી સુસ્વામી આદિથી તે તે પ્રકારના સુસ્વામી આદિના પ્રભાવના યોગ વડે ધનવાનો ઉભય લોકમાં સુખાવહ એવા સુંદર ધનને વધારે છે.

ટીકા :

યથા પ્રાપ્તમપિ વિક્તમ્=એશ્વર્ય વિપુલમપિ=મહદપિ કથંચિદ્દૈવયોગેન વિક્તપતયઃ પ્રાપ્નુવન્તિ વિક્ત-
વિનાશમિતિ યોગઃ, કુત્ત ઇત્યાહ-સુસ્વામિવિરહાત્ કુનૃપવિષયવાસિજનવત્, તથા ક્લિષ્ટજનમધ્યવાસાત્
ચૌરપલ્લિવાસિજનવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૭૯॥

તથા ચાલક્ષણગૃહવાસયોગાત્ દુષ્ટપશુપુરુષવદ્ગૃહવાસિજનવત્, તથા દુષ્ટસંજ્ઞતો વિપરીતસંજ્ઞત-
કારિજનવત્, તથૈવ સ્થિતિનિબન્ધનવિરુદ્ધભક્તોપભોગાદ્ અપથ્યભોગજનવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૦॥

તથા યોગિતવસ્ત્રાદેઃ દેહધ્વંસિતયોગયોગિતોપકરણભોગિજનવત્, તથા અજીર્ણભોગાદ્ અજીર્ણ-
સંકલ્પિકાયુક્તજનવત્, તથા કુવિચારાદ્ રાજાઽપથ્યવિચારમુખરજનવત્, તથા અશુભાધ્યવસાનાદ્ દેહ-
વિરુદ્ધક્રોધાદિભાવનાપ્રધાનજનવત્, તથા અયોગ્યસ્થાનવિહારાત્ પ્રદીપ્તાદિનિર્ગતજનવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૧॥

તથા ચ વિરુદ્ધકથાતશ્ચ રાજાદ્યપથ્યભાષિજનવત્, પ્રકટં દૃશ્યત એતદ્, વિક્તપત્તયોઽપિ=મહાધનિન
ઇત્યર્થઃ લોકેઽસ્મિન્ પ્રાપ્નુવન્તિ વિક્તવિનાશં=ભૂયો દરિદ્રા ભવન્તિ, તથા તથા=ઉક્તવદકુશલયોગેનેતિ
ગાથાર્થઃ ॥૬૮૨॥

સુસ્વામ્યાદેઃ પુનઃ ઉક્તકદમ્બકવિપર્યયાત્ તથા તથા તદુપકારતઃ તત્પ્રભાવયોગેન હેતુભૂતેન વર્દ્યન્તિ
વિક્તમનયં=શોભનં વિક્તપતયઃ સુખાવહમુખ્યલોકે=અભયલોકહિતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૩॥

★ "પાવિઅં પિ"માં 'અપિ'થી એ કહેવું છે કે વિપુલ ધન કોઈ પ્રાપ્ત ન પણ કરે, તો કોઈ પ્રાપ્ત પણ કરે.

★ "વિક્તલં પિ"માં 'અપિ'થી એ કહેવું છે કે દૈવયોગથી કોઈ અલ્પ ધન પ્રાપ્ત કરે, તો કોઈ વિપુલ પણ ધન પ્રાપ્ત કરે.

★ "વિક્તવરુણો વિ"માં 'અપિ'થી એ કહેવું છે કે વિરુદ્ધ કારણોથી અલ્પ ધનવાળા તો ધનનો નાશ કરે છે, પરંતુ મહાધનવાળા વિક્તપતિઓ પણ ધનનો નાશ કરે છે.

ટીકાર્થ :

જે પ્રમાણે દૈવયોગથી કોઈક રીતે પ્રાપ્ત પણ, વિપુલ પણ વિક્તને=મહાન પણ ઐશ્વર્યને, વિક્તપતિઓ વિક્તના વિનાશને પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે યોગ છે=ગાથા ૬૮૨ સાથે સંબંધ છે.

કયા કારણથી ? અર્થાત્ વિક્તપતિઓ કયા કારણથી વિક્તના વિનાશને પ્રાપ્ત કરે છે ? એથી કહે છે —

કુનૃપના વિષયમાં વાસી જનની જેમ=ખરાબ રાજાના દેશમાં વસનાર લોકની જેમ, સુસ્વામીના વિરહથી; તથા ચોરની પલ્લીમાં વસનાર જનની જેમ કિલ્લજનની મધ્યમાં વસવાથી; અને તે પ્રકારે દુષ્ટ પશુ અને પુરુષવાળા ગૃહમાં વસનાર જનની જેમ અલક્ષણ ગૃહવાસના યોગથી; તથા વિપરીત સાથે સંગત કરનાર જનની જેમ દુષ્ટ સાથે સંગથી; તે રીતે જ અપથ્યનો ભોગ કરનાર જનની જેમ સ્થિતિના નિબંધનથી વિરુદ્ધ ભક્તના ઉપભોગથી=આયુષ્યનું કારણ એવા ભોજનથી વિરુદ્ધ ભોજનના ઉપભોગથી; તથા દેહધ્વંસિતયોગથી યોગિત એવા ઉપકરણનો ભોગ કરનાર જનની જેમ યોગિત વસ્ત્રાદિથી, તથા અજીર્ણ સંકલિકાથી યુક્ત જનની જેમ અજીર્ણમાં ભોગથી=અજીર્ણમાં ભોજન કરવાથી; તથા રાજાના અપથ્ય વિચાર કરનાર મુખર જનની જેમ કુવિચારથી; તથા દેહથી વિરુદ્ધ એવા ક્રોધાદિની ભાવના છે પ્રધાન જેને એવા જનની જેમ અશુભ અધ્યવસાનથી; તથા પ્રદીપ્તાદિથી અનિર્ગત=અગ્નિ આદિમાંથી બહાર નહીં નીકળેલ, જનની જેમ, અયોગ્ય સ્થાનમાં વિહારથી; અને તે રીતે રાજાદિનું અપથ્ય ભાષણ કરનાર જનની જેમ વિરુદ્ધ કથાથી; વિત્તપતિઓ પણ=મહાધનવાળાઓ પણ, તે તે પ્રકારે=ઉક્તની જેમ=ઉપરની ગાથાઓમાં કહેવાયેલની જેમ, અકુશલના યોગ વડે આ લોકમાં વિત્તવિનાશને પ્રાપ્ત કરે છે=ફરી દરિદ્ર થાય છે. આ=ઉપરમાં વર્ણવ્યું એ, પ્રગટ દેખાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

વળી ઉક્ત કદંબકથી વિપર્યય=ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૨માં કહેલ ૧૧ કારણોના સમૂહથી વિપરીત, એવા સુસ્વામી આદિથી, તે તે પ્રકારે તેમના ઉપકારથી=સુસ્વામી આદિનો ઉપકાર થવાથી, હેતુભૂત=ધનવૃદ્ધિના હેતુભૂત, એવા તેમના=સુસ્વામી આદિના, પ્રભાવના યોગ વડે, ઉભય લોકમાં સુખાવહ=ઉભય લોકમાં હિત, એવું અનધ=શોભન=સુંદર, વિત્ત=ધન, વિત્તપતિઓ વધારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અહીં શોભન વિત્તને 'આલોકમાં હિતાવહ' એમ ન કહેતાં, 'ઉભય લોકમાં હિતાવહ' એમ કહ્યું. તેનાથી એ કહેવું છે કે પુણ્યશાળી જીવો સુસ્વામી વગેરેના નિમિત્તને પામીને વિપુલ ધન પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે ધનનો ઉચિત વ્યય કરીને આ લોકમાં પણ ભોગાદિ સુખો પ્રાપ્ત કરે છે અને ધર્મમાં ઉચિત વ્યય કરીને પરલોકનું પણ હિત સાધે છે; કેમ કે તેઓ જેમ શોભન ૧૧ કારણોનું આલંબન લે છે, તેમ ધર્મની અવિરુદ્ધ જ અર્થ-કામનું સેવન કરે છે. આથી તેઓનો ધનપ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન ધર્મવૃદ્ધિનું કારણ બને છે; માટે આવા પુણ્યશાળી ધનવાનોનું ધન ઉભય લોકમાં હિત કરનારું હોય છે.

નોંધ :

ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૨માં અશોભન ૧૧ કારણોથી ધનવાનોનું ધન નાશ પામે છે અને ગાથા ૬૮૩માં શોભન ૧૧ કારણોથી ધનવાનોનું ઉભય લોકમાં હિતકારી એવું ધન વૃદ્ધિ પામે છે તેમ બતાવ્યું, અને ગાથા ૬૮૪-૬૮૫ના ભાવાર્થમાં દાર્ષ્ટાન્તિક યોજન બતાવાશે, તેનાથી આ પાંચ ગાથાઓનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. આથી અહીં આ પાંચ ગાથાઓનો ભાવ સ્વતંત્ર વર્ણવેલ નથી.

અવતરણિકા :

દાર્ષ્ટાન્તિકયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૩માં બતાવ્યું કે આ અશોભન ૧૧ કારણોથી સંસારી જીવોના ઐશ્વર્યનો નાશ થાય છે અને આ જ શોભન ૧૧ કારણોથી ઉભય લોકમાં સુખના કારણીભૂત એવા ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ થાય છે.

હવે એ દંષ્ટાંતના દાષ્ટાંતિક યોજનને કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા તે ૩૫ દાષ્ટાંતિક સ્થાનોમાં પૂર્વોક્ત સુસ્વામી આદિ દંષ્ટાંતોનું યોજન કરે છે -

ગાથા :

એવે ભાવવિત્તં હંદિ ચરિત્તં પિ નિઅમઓ ણેઅં ।
ઇત્થં સુસામિજણગેહમાઇતુલ્લા ઉ ગુરુમાઈ ॥૬૮૪॥

અન્યથાર્થ :

એવે=આ રીતે જ=અશોભન ૧૧ કારણોથી દ્રવ્યવિત્ત નાશ પામે છે અને શોભન ૧૧ કારણોથી દ્રવ્યવિત્ત વૃદ્ધિ પામે છે, એ રીતે જ, હંદિ=ખરેખર ભાવવિત્તં ચરિત્તં પિ=ભાવવિત્તરૂપ ચારિત્ર પણ નિઅમઓ=નિયમથી (ચય-અપચયવાળું) ણેઅં=જાણવું. ઇત્થં ઉ=વળી અહીં=ભાવવિત્તની વૃદ્ધિમાં, સુસામિજણગેહમાઇતુલ્લા=સુસ્વામી, સુજન, સુગૃહ આદિની તુલ્ય ગુરુમાઈ=ગુરુ આદિ (જાણવા.)

ગાથાર્થ :

અશોભન ૧૧ કારણોથી દ્રવ્યવિત્ત નાશ પામે છે અને શોભન ૧૧ કારણોથી દ્રવ્યવિત્ત વૃદ્ધિ પામે છે, એ રીતે જ ખરેખર ભાવવિત્તરૂપ ચારિત્ર પણ નિયમથી ચય અને અપચયવાળું જાણવું. વળી ભાવવિત્તની વૃદ્ધિમાં સુસ્વામી, સુજન, સુગૃહ વગેરેની તુલ્ય ગુરુ વગેરે જાણવા.

ટીકા :

એવમેવ ભાવવિત્તં હન્દિ ચારિત્રમપિ નિયમતો જ્ઞેયં ચયાપચયવત્, અત્ર સુસ્વામિજનગૃહાદિતુલ્યાસ્તુ ગુર્વાદયો વેદિતવ્યા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૪॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે જ ખરેખર ભાવવિત્તરૂપ ચારિત્ર પણ નિયમથી ચય-અપચયવાળું જાણવું. વળી અહીં=ભાવવિત્તરૂપ ચારિત્રની વૃદ્ધિમાં, સુસ્વામી-જન-ગૃહાદિની તુલ્ય, ગુરુ આદિ જાણવા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

કુત ઇત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૮૪ના અંતે કહ્યું કે ભાવવિત્તની વૃદ્ધિમાં સુસ્વામી વગેરેની તુલ્ય ગુરુ વગેરે જાણવા. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે સુસ્વામી વગેરે તુલ્ય ગુરુ વગેરે કયા કારણથી છે ? એથી કહે છે -

ગાથા :

એસિ પમાવેણં વિસુદ્ધઠાણાણ ચરણહેઠ્ઠણં ।
નિઅમાદેવ ચરિત્તં વઢ્ઢિ વિહિસેવણપરાણં ॥૬૮૫॥

અન્યથાર્થ :

ચરણહેઝળાં એસિ વિસુદ્ધઠાણાણ=ચરણના હેતુ એવા આ વિશુદ્ધ સ્થાનોના પ્રભાવેણ=પ્રભાવથી વિહિસેવણપરાણ=વિધિના સેવનામાં પર એવા શિષ્યોનું ચરિત્તં=ચારિત્ર નિઅમાદેવ=નિયમથી જ વઢ્ઢફ=વધે છે.

ગાથાર્થ :

ચરણના હેતુ એવા આ વિશુદ્ધ સ્થાનોના પ્રભાવથી વિધિના સેવનામાં તત્પર એવા શિષ્યોનું ચારિત્ર નિયમથી જ વધે છે.

ટીકા :

એતેષાં પ્રભાવેન=સામર્થ્યેન વિશુદ્ધસ્થાનાનાં=ગુર્વાદીનાં ચરણહેતૂનામપ્રતિબદ્ધસામર્થ્યાનાં નિયમાદેવ ચારિત્રં વર્દ્ધતે, નાડત્રાડન્યથાભાવઃ, વિધિસેવનાપરાણાં સુશિષ્યાણામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૫॥

ટીકાર્થ :

એતેષાં.....વર્દ્ધતે અપ્રતિબદ્ધ સામર્થ્યવાળા ચરણના હેતુ એવા આ વિશુદ્ધ સ્થાનોના=ગુરુ આદિના, પ્રભાવથી=સામર્થ્યથી, વિધિની સેવનામાં પર=તત્પર, એવા સુશિષ્યોનું ચારિત્ર નિયમથી જ વધે છે.

અત્ર અન્યથાભાવઃ ન અહીં=શિષ્યોના ચારિત્રની વૃદ્ધિમાં, અન્યથાભાવ નથી=વિપરીત ભાવ નથી, અર્થાત્ નિયમથી ચારિત્રની વૃદ્ધિ થાય જ છે. ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અશોભન ૧૧ કારણો :-

∴ વિત્તવિનાશના હેતુઓ ∴	∴ વિત્તવિનાશના હેતુઓમાં દેષ્ટાંત ∴	∴ કુહેતુઓથી ભાવવિત્તના વિનાશમાં દેષ્ટાંતનું યોજન ∴
૧. સુસ્વામીનો વિરહ	કુનૃપવિષયવાસિજનવત્	અશોભન ગુરુકુલવાસ
૨. ક્લિષ્ટજનની મધ્યમાં વાસ	ચૌરપલ્લિવાસિજનવત્	અશોભન ગચ્છવાસ
૩. અલક્ષણ ગૃહવાસનો યોગ	દુષ્ટપશુપુરુષવદ્ગૃહવાસિજનવત્	અશોભન વસતિ
૪. દુષ્ટ સાથે સંગત	વિપરીતસદ્ગતકારિજનવત્	પાસત્યાદિનો સંસર્ગ
૫. દેહસ્થિતિનું કારણ એવા ભોજનથી વિરુદ્ધ ભક્તનો ઉપભોગ	અપથ્યભોગજનવત્	શાસ્ત્રોક્તવિધિથી વિરુદ્ધ ભોજન
૬. યોગિતવસ્ત્રાદિ	દેહધ્વંસિતયોગયોગિતોપકરણભોગિજનવત્	શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી વિરુદ્ધ ઉપકરણ
૭. અજીર્ણમાં ભોજન	અજીર્ણસંકલિકાયુક્તજનવત્	અશોભન તપ
૮. કુવિચાર	રાજાડપથ્યવિચારમુખરજનવત્	અશોભન વિચાર
૯. અશુભ અધ્યવસાન	દેહવિરુદ્ધક્રોધાદિભાવનાપ્રધાનજનવત્	અશોભન ભાવના
૧૦. અયોગ્ય સ્થાનમાં વિહાર	પ્રદીપ્તાદ્યનિર્ગતજનવત્	અશોભન વિહાર
૧૧. વિરુદ્ધ કથા	રાજાદ્યપથ્યભાષિજનવત્	અશોભન કથા

ભાવાર્થ :

(૧) અન્યાયી રાજા રાજ્ય કરતો હોય તેવા નગરમાં રહેતા લોકોને સુસ્વામીનો વિરહ હોવાથી જેમ ધનવાનની સંપત્તિ લૂંટારાઓથી નાશ પામે છે, તેમ સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સુંદર ગુરુનો વિરહ હોય તો ગુણવાન પણ સાધુની ચારિત્રરૂપી સંપત્તિ નાશ પામે છે.

(૨) ચોરની પલ્લીમાં રહેનારા લોકોની જેમ, ક્લિષ્ટજનની વચ્ચે રહેતા શ્રેષ્ઠીનું ધન દુર્જનોના ઉપદ્રવોથી નાશ પામે છે, તેમ સારણા-વારણાદિ નહીં થવાથી કુગચ્છમાં વસતા ગુણવાન પણ સાધુનું ચારિત્રરૂપી ધન નાશ પામે છે.

(૩) દુષ્ટ પશુ કે દુષ્ટ પુરુષવાળા ઘરમાં મસનાર માણસની જેમ, ખરાબ લક્ષણોવાળા ઘરમાં રહેનાર વૃત્તિપતિનું પણ વૃત્તિ વિનાશ પામે છે, તેમ નિર્દોષ અને સ્ત્રી આદિથી વર્જિત ભૂમિમાં સાધુ ન રહે તો સદોષ વસતિ પરિગ્રહરૂપ બનવાથી અને સ્ત્રીઆદિવાળી વસતિમાં વિકારો થવાથી સાધુનું સંયમરૂપી વૃત્તિ નાશ પામે છે.

(૪) વિપરીત માણસનો સંગ કરનાર જનની જેમ, ખરાબ મિત્રની સોબત કરનાર ધનિકના ધનનો દુષ્ટની સંગતિથી નાશ થાય છે, તેમ પાસત્યાદિ કુસાધુઓના સંસર્ગમાં રહેનાર સુસાધુમાં પ્રમાદની વૃદ્ધિ થવાથી, તે સુસાધુના ચારિત્રરૂપી ધનનો નાશ થાય છે.

(૫) અપથ્ય ભોજનનો ભોગ કરનારા મનુષ્યની જેમ, પોતાના દેહની સ્થિતિના કારણીભૂત ભોજનથી વિરુદ્ધ ભોજનનો ઉપભોગ કરવાથી પોતાની શરીરરૂપ સંપત્તિનો નાશ થાય છે અને ઔષધાદિ કરવામાં ધનરૂપ સંપત્તિનો પણ નાશ થાય છે, તેમ સંયમને ઉપકારક શાસ્ત્રોક્ત આહારને બદલે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરવાથી સાધુની સંયમરૂપી સંપત્તિનો નાશ થાય છે.

(૬) દેહનો નાશ કરે તેવાં દ્રવ્યોના સંયોગથી સંબંધિત ઉપકરણોનો ભોગ કરનારા જનની જેમ, ખરાબ દ્રવ્યોના સંયોગવાળા વસ્ત્રાદિથી પોતાની દેહરૂપ સંપત્તિ નાશ પામે છે, તેમ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ઉપકરણોના ભોગથી સાધુનો સંયમરૂપી દેહ નાશ પામે છે.

દેહધ્વંસિતયોગયોગિતઉપકરણભોગીજન એટલે દેહનો ધ્વંસ=નાશ થાય એવાં ખરાબ દ્રવ્યોના યોગથી=સંબંધથી, યોગિત=સંબંધિત, એવાં ઉપકરણોનો ભોગ કરનારો=વસ્ત્રો પહેરનારો માણસ, અને યોગિતવસ્ત્રાદિ એટલે ખરાબ દ્રવ્યોના સંબંધથી સંબંધિત એવાં વસ્ત્ર-ભાજનાદિ.

(૭) અજ્ઞા સંકલિકાથી યુક્ત માણસની જેમ, નિરોગી શરીરરૂપ ધનવાળી પણ વ્યક્તિ, અજ્ઞામાં ભોજન કરે તો તેની શરીરરૂપ સંપત્તિ ક્રમસર વિનાશ પામે છે, તેમ સ્વાધ્યાયાદિ બળવાન યોગોનો નાશ કરે, અથવા સંયમને અનુકૂળ એવી ઈન્દ્રિયોનો નાશ કરે કે દુર્ધ્યાનનું કારણ બને, તેવો અશોભન તપ કરવાથી, સાધુનું સંયમરૂપી શરીર નાશ પામે છે.

(૮) રાજાના અપથ્ય=વિરુદ્ધ, વિચારવાળા મુખર=વાયાળ, માણસની જેમ કોઈ ધનવાન શ્રેષ્ઠી વિચાર કરે કે મારી પાસે આટલી સંપત્તિ છે, તેમાંથી થોડી સંપત્તિ હું જુગારાદિ વ્યસનમાં વાપરું, તો શું ફેર પડે? આ પ્રકારના કુવિચારથી ક્રમે કરીને તેની સર્વ સંપત્તિ નાશ પામે છે; તેમ સાધુ પણ વિચારે કે “હું આટલાં તપ-સંયમાદિ કરું છું, તેમાં થોડો પ્રમાદ કરું, તો શું વાંધો આવે?” આવા પ્રકારના કુવિચારથી ક્રમસર સાધુની સંયમરૂપી સંપત્તિ નાશ પામે છે.

(૯) દેહનો નાશ કરે તેવી ક્રોધાદિની ભાવના પ્રધાન છે જેને એવા પુરુષની જેમ, કોઈ શરીરરૂપ ધનવાળી વ્યક્તિ કામાદિના અશુભ અધ્યવસાયથી દેહરૂપ ધનનો નાશ કરે છે, તેમ સાધુ પણ વિચારે કે “હું ઘણાં શાસ્ત્રો ભણેલો છું, તેથી મારે દેહને સારી રીતે સાચવવો જોઈએ,” ઇત્યાદિ રાગાદિને વશ થઈને અશુભ ભાવના કરે, તો ધીરે ધીરે શરીરનું મમત્વ વધવાથી તે સાધુના સંયમરૂપી ગાત્રનો નાશ થાય છે. અયોગ્ય સ્થાનમાં વિહારથી અર્થાત્

(૧૦) અગ્નિથી બળતાં સ્થાન વગેરે સ્થાનોમાંથી નહીં નીકળનાર પુરુષની જેમ, અયોગ્ય સ્થાનમાં વિહારથી અર્થાત્ શરીરનો વિનાશ કરે તેવાં ખરાબ સ્થાનોમાં ફરવાથી, શરીરરૂપ સંપત્તિનો નાશ થાય છે, તેમ જે સાધુ સૂત્રપોરિસી-અર્થપોરિસી કે સંયમના અન્ય યોગોને ગૌણ કરીને લાંબાં-લાંબાં દેશાટનો કર્યા કરે અથવા પોતાને અનુકૂળ હોય તેવાં સ્થાનોમાં દીર્ઘકાળ સ્થિર રહે, તે સાધુ ક્ષેત્રમાં પ્રતિબંધવાળા બને છે, તેથી તે ઉચિત ભાવો કરી શકતા નથી. આમ, ભગવાને બતાવેલ નવકલ્પી વિહારને છોડીને સ્વમતિ પ્રમાણે અશોભન વિહાર કરવાથી સાધુના સંયમરૂપી દેહનો વિનાશ થાય છે. “પ્રવીણાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી વિનાશકારી દ્રવ્યોના સંયોગવાળા સ્થાનનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

(૧૧) રાજા વગેરેનું અપભ્રમણ કરનાર વ્યક્તિની જેમ વિરુદ્ધ કથાથી ધનવાનનું પણ ધન નાશ પામે છે, તેમ સંવેગની વૃદ્ધિમાં કારણીભૂત યતિકથાથી વિરુદ્ધકથા કરવાથી સંયમી પણ સાધુનું સંયમરૂપ ધન નાશ પામે છે.

આશય એ છે કે જેને રાજા-મંત્રી વગેરે સંબંધી દોષો જ બોલવાનો સ્વભાવ હોય, તેવા માણસની સંપત્તિ જેમ રાજાદિ દ્વારા વિનાશ પામે છે, વળી જેમ દેશની વિરુદ્ધ કથા કરતો હોય તેવા શ્રેષ્ઠીની સંપત્તિ જેમ રાજાદિ તરફથી વિનાશ પામે છે, તેમ સંવેગના કારણીભૂત એવી યતિકથાને છોડીને અન્ય અન્ય કથાઓમાં સાધુ યત્ન કરે તો સંવેગનો ધીરે ધીરે નાશ થવાથી તે સાધુનું સંયમરૂપી ધન નાશ પામે છે.

★ ઉપરમાં બતાવ્યું કે કુસ્વામી આદિ ૧૧ હેતુઓથી ધનવાનનું ધન જેમ વિનાશ પામે છે, તેમ કુગુરુ આદિ ૧૧ હેતુઓથી સંયમી સાધુના પણ ચારિત્રરૂપી ધનનો અપચય થાય છે.

★ હવે, સુસ્વામી આદિ ૧૧ શોભન હેતુઓથી ધનવાનનું ધન જેમ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ સુગુરુ આદિ ૧૧ હેતુઓથી સંયમી સાધુના પણ ચારિત્રરૂપી ધનનો વચ થાય છે, તે બતાવે છે -

શોભન ૧૧ કારણો :-

∴ દૃષ્ટાન્તસ્ય હેતવઃ ∴	∴ દાર્ષ્ટાન્તિકયોજનમ્ ∴
(૧) સુસ્વામીનો યોગ	શોભન ગુરુકુલવાસ
(૨) સુજનની મધ્યમાં વાસ	શોભન ગચ્છવાસ
(૩) સુલક્ષણયુક્ત ગૃહવાસનો યોગ	શોભન વસતિ
(૪) સજ્જન સાથે સંગ	અપ્રમત્ત સાધુ સાથે સંગ
(૫) દેહસ્થિતિનું કારણ એવા ભોજનનો ઉપભોગ	શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક ભોજન
(૬) દેહરક્ષણના કારણીભૂત વસ્ત્રાદિ	શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક ઉપકરણ
(૭) જીર્ણ ભોજન	શોભન તપ

(૮) સુવિચાર	શોભન વિચાર
(૯) શુભ અધ્યવસાન	શોભન ભાવના
(૧૦) યોગ્ય સ્થાનમાં વિહાર	નવકલ્પી વિહાર
(૧૧) અવિરુદ્ધ કથા	શોભન યતિકથા

ભાવાર્થ :

(૧) જે રીતે સુસ્વામીના સાંનિધ્યમાં રહેતા વિત્તપતિના વિત્તનું લુંટારા આદિથી રક્ષણ થાય છે, તે રીતે સાધુએ સંયમ ગ્રહણ કરીને ગુણવાન ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહેવું જોઈએ, જેથી ગુરુનું સમ્યગ્ અનુશાસન મળવાથી સાધુના સંયમનું રક્ષણ અને વૃદ્ધિ થાય.

(૨) જેમ સારા લોકોની મધ્યમાં રહેતા ધનવાનનું ધન રક્ષિત રહે છે, તેમ સાધુએ સુગચ્છમાં રહેવું જોઈએ, જેથી સમ્યગ્ સારણા-વારણાદિ થવાથી પોતાના પ્રમાદનું વર્જન થાય અને અન્ય સાધુઓને પણ સારણાદિ કરીને પોતે અન્યની સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને. આમ, સુગચ્છમાં રહેવાથી ફળરૂપે ભાવચારિત્રની વૃદ્ધિ થાય છે.

(૩) જે રીતે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં બતાવેલ સારાં લક્ષણોથી યુક્ત ઘરમાં રહેવાથી અર્થવાનનો અર્થ વૃદ્ધિ પામે છે, તે રીતે સાધુએ સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે આધાકર્માદિ દોષોથી રહિત એવી શોભન અને સ્ત્રી આદિના સંસર્ગથી રહિત વસતિમાં રહેવું જોઈએ, જેથી આરંભદોષનો પરિહાર થવાથી અને બ્રહ્મચર્યનું સમ્યગ્પાલન થવાથી નિરાકુળ રીતે સંયમમાં યત્ન થઈ શકે.

(૪) જેવી રીતે સજ્જન માણસોની સંગતિથી ધનવાનનું ધન નાશ પામતું નથી, તેવી રીતે સાધુએ પાસત્યાદિના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને અપ્રમત્ત સાધુ સાથે સંગ કરવો જોઈએ જેથી પોતાનામાં અપ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય.

(૫) જેમ શરીરનું પોષણ કરે તેટલો જ ઉચિત આહાર કરનાર વ્યક્તિની દેહરૂપ સંપત્તિ સ્વસ્થ રહે છે, તેમ સાધુએ સંયમના દેહનું પાલન થાય તેટલો જ અને નિર્દોષ આહાર વાપરવો જોઈએ, જેથી નિર્લેપ ભાવ જીવંત રહે અને વૃદ્ધિ પામે.

(૬) જે રીતે શરીરરક્ષાના કારણીભૂત વસ્ત્રાદિ ધારણ કરનારના શરીરનું રક્ષણ થાય છે, તે રીતે સાધુએ સંયમને ઉપદંભક હોય તેવાં જ, નિર્દોષ અને તેટલાં જ ઉપકરણો ધારણ કરવાં જોઈએ, જેથી અપરિગ્રહવ્રતનું રક્ષણ થાય અને સર્વત્ર નિર્મમભાવરૂપ સંયમ વૃદ્ધિ પામે.

(૭) જેવી રીતે અજીર્ણમાં આહારનો ત્યાગ કરનાર અને ક્ષુધા પ્રમાણે જ ઉચિત આહાર કરનાર વિવેકીનો દેહ પુષ્ટ બને છે, તેવી રીતે સાધુએ શક્તિને ગોપવ્યા વગર, અન્ય યોગોનો નાશ ન થાય તે રીતે તપમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી દેહની પુષ્ટિ કરવારૂપ મમત્વ ઘટે અને અણાહારી ભાવનો પરિણામ જીવંત રહેવાથી સાધુનો સંયમરૂપી દેહ પુષ્ટ બને.

(૮) જે પ્રમાણે રાજા, મંત્રી વગેરેને અનુકૂળ વર્તવાનો વિચાર કરનાર શ્રેષ્ઠી સુરાજ્યમાં સુરક્ષિત રીતે રહી શકે છે, તે પ્રમાણે સંયમ ગ્રહણ કરીને સાધુએ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવો જોઈએ કે “ગ્રહણ કરેલ વ્રતમાં

નાનો પણ અતિચાર મહા અનર્થનું કારણ બને છે, તેથી મારે મન-વચન-કાયાના યોગો લેશ પણ વ્રતથી વિરુદ્ધ પ્રવર્તવવા નથી, જેથી હું શીઘ્ર સંસારથી પાર પામી શકું;" આવા સુવિચારોથી અપ્રમત્તતાની વૃદ્ધિ થવાથી સાધુનો નિર્લેપદશારૂપ સંયમનો પરિણામ ઉત્તરોત્તર પ્રકર્ષને પામે છે.

(૮) જે પ્રકારે ઘર, ધન, દેહ વગેરેનો વિનાશ કરે તેવા કામ, ક્રોધાદિના અનુચિત અધ્યવસાયો નહીં કરનાર સદ્ગૃહસ્થના ઐશ્વર્યાદિનું રક્ષણ થાય છે, તે જ પ્રકારે સાધુએ આત્માને ભાવિત કરવા માટે સદા યત્ન કરવો જોઈએ; અને જીવના અનાદિભવઅભ્યસ્ત પ્રમાદના સ્વભાવથી પોતાને જે જે પ્રકારના રાગાદિ ભાવો થતા હોય તે તે રાગાદિ ભાવોની વિરુદ્ધ ભાવનાઓ સૂત્રાનુસાર કરવી જોઈએ, જેથી અનાદિકાળના પ્રમાદના સંસ્કારો નાશ પામવાથી નિરાકુળપણે સંયમવૃદ્ધિ માટે યત્ન થઈ શકે.

(૧૦) જે રીતે યોગ્ય સ્થાનોમાં જ ગમનાગમન કરનાર વ્યક્તિના ધનનો લૂંટારાદિથી નાશ થતો નથી, તે રીતે સાધુએ સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ માનસને જીવંત રાખવા માટે શાસ્ત્રાનુસાર નવકલ્પી વિહાર કરવો જોઈએ, જેથી સંયમને અનુપકારી એવા દીર્ઘ વિહારથી સૂત્રપોરિસી-અર્થપોરિસી કે શાસ્ત્રાભ્યાસનો નાશ ન થાય, તેમ જ નિરર્થક અતિગમનને કારણે હિંસાનો પ્રસંગ પણ ન આવે અને એક સ્થાને રહીને ક્ષેત્રનો અને તે ક્ષેત્રમાં રહેતા લોકોનો પણ પ્રતિબંધ ન થાય.

(૧૧) જે પ્રમાણે દેશ-કાળને વિરુદ્ધ કથા નહીં કરનાર ઐશ્વર્યવાનનું ઐશ્વર્ય રાજાદિનો ઉપદ્રવ નહીં થવાથી સુરક્ષિત રહે છે, તે પ્રમાણે સાધુએ સંયમની વૃદ્ધિ માટે પૂર્વના અપ્રમત્ત મુનિઓની કથા સાંભળવી જોઈએ અને વિચારવું જોઈએ કે "પૂર્વે દશાર્ણભદ્ર-સ્થૂલભદ્ર વગેરે મહામુનિઓ થઈ ગયા, જેઓએ પોતે ગ્રહણ કરેલ વ્રતોને અપ્રમાદભાવે વહન કરીને પોતાનું જીવન સફળ કર્યું, અને હું પણ તે જ કુળમાં છું, તેથી ઉત્તમ કુળને અનુરૂપ અપ્રમાદભાવમાં મારે પણ યત્ન કરવો જોઈએ." આમ, યતિકથામાં યત્ન કરવાથી ઉત્તમ પુરુષોને અનુરૂપ પોતાનું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, જેથી સંયમયોગોમાં સુદૃઢ યત્ન કરી શકવાથી પોતે લીધેલ સંયમ કમસર વૃદ્ધિ પામે છે. ॥૬૭૯થી ૬૮૫॥

અવતરણિકા :

एवमेवेत्युक्तं, तदपवादमाह —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૮૪માં 'एवमेव' એ પ્રમાણે કહેવાયું તેમાં અપવાદને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૩ સુધીમાં ૧૧ કારણો બતાવવા દ્વારાં સ્થાપન કર્યું કે અશોભન ૧૧ હેતુઓથી વિત્ત નાશ પામે છે અને શોભન ૧૧ હેતુઓથી વિત્ત વૃદ્ધિ પામે છે. તે રૂપ દૃષ્ટાંતનું દાષ્ટાંતિકમાં યોજન કરતાં ગ્રંથકારે ગાથા ૬૮૪માં કહ્યું કે 'આ રીતે જ ભાવવિત્તરૂપ ચારિત્ર પણ જાણવું'. હવે એ કથનમાં અપવાદને કહે છે —

ગાથા :

વિત્તંમિ સામિગાઈસુ નવર વિભાસા વિ દિવ્વજોણ ।
આણાવિરાહણાઓ આરાહણઓ અ ણ ઉ એથ ॥૬૮૬॥

અન્યથાર્થ :

નવર=કેવલ સામિગાઈસુ=(શોભન-અશોભન એવા) સ્વામી આદિ હોતે છતે, વિત્તંમિ=વિત્તમાં (ચય-અપચયને આશ્રયીને) દિવ્વજોણ=દૈવયોગ વડે વિભાસા વિ=વિભાસા પણ છે. એથ=અહીં=ભાવવિત્તના વિષયમાં, આણાવિરાહણાઓ=આજ્ઞાની વિરાધનાથી આરાહણઓ અ=અને (આજ્ઞાના) આરાધનથી ણ ઉ=નથી જ=વિભાસા નથી જ.

★ ઉ 'એ'કાર અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

કેવલ શોભન-અશોભન એવા સ્વામી આદિ હોતે છતે, વિત્તમાં ચય-અપચયને આશ્રયીને દૈવયોગ વડે વિકલ્પ પણ છે. ભાવવિત્તના વિષયમાં આજ્ઞાની વિરાધનાથી અને આજ્ઞાની આરાધનાથી વિકલ્પ નથી જ.

ટીકા :

વિત્તે સ્વામ્યાદિષુ શોભનેતરેષુ નવરં વિભાષાપિ દૈવયોગેન ચયાપચયાવાશ્રિત્ય, આજ્ઞાવિરાધનાત્ કારણાદારાધનતશ્ચ અશોભનાદિષુ નત્ત્વત્ર=ભાવવિત્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૬॥

★ "સ્વામ્યાદિષુ"માં 'આદિ' પદથી શોભન અને અશોભન એવા જન, ગૃહ વગેરે ૧૧ કારણોનો સંગ્રહ છે.

★ "વિભાષાપિ"માં 'અપિ'થી એ કહેવું છે કે મોટાભાગે સુસ્વામી આદિ ૧૧ શોભન કારણો સેવનારના ધનનો ચય જ થાય છે અને કુસ્વામી આદિ અશોભન ૧૧ કારણો સેવનારના ધનનો અપચય જ થાય છે, છતાં દ્રવ્યવિત્તમાં વિભાસા પણ છે અર્થાત્ ક્યારેક શોભન ૧૧ કારણો સેવનારના ધનનો અપચય અને અશોભન ૧૧ કારણો સેવનારના ધનનો ચય પણ થાય, એ રૂપ વિકલ્પ પણ છે.

★ "અશોભનાદિષુ"માં 'આદિ' પદથી શોભન સ્વામી આદિ ૧૧ કારણોનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ફક્ત શોભન અને ઇતર=અશોભન, એવા સ્વામી આદિ હોતે છતે વિત્તમાં ચય અને અપચયને આશ્રયીને દૈવયોગ વડે વિભાસા પણ છે=વિકલ્પ પણ છે; અહીં=ભાવવિત્તમાં, અશોભનાદિ હોતે છતે આજ્ઞાના વિરાધનને કારણે અને આરાધનને કારણે અર્થાત્ અશોભન ગુરુ આદિ હોતે છતે આજ્ઞાની વિરાધના થવાથી અને શોભન ગુરુ આદિ હોતે છતે આજ્ઞાની આરાધના થવાથી, વિભાસા નથી જ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભૌતિક ક્ષેત્રે સુંદર સ્વામી વગેરે ૧૧ કારણોનો આશ્રય કરનાર વ્યક્તિના વિત્તનો ચય જ થાય છે અને અસુંદર સ્વામી વગેરે ૧૧ કારણોનો આશ્રય કરનાર વ્યક્તિના વિત્તનો અપચય જ થાય છે, તેવો એકાંતે

નિયમ નથી; પરંતુ ભાગ્ય અતિઅનુકૂળ હોય તો અશોભન કારણોનો આશ્રય કરનારનું પણ વિકલ્પ વૃદ્ધિ પામે છે, અને ભાગ્ય અતિપ્રતિકૂળ હોય તો શોભન કારણોનો આશ્રય કરનારનું પણ વિકલ્પ ક્ષય પામે છે. આથી દ્રવ્યવિક્તના ચય-અપચયમાં વિકલ્પ પણ છે.

જ્યારે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે તેવો વિકલ્પ નથી; કેમ કે વિધિપૂર્વક આરાધના કરવામાં તત્પર સુશિષ્ય સુંદર ગુરુ, ગચ્છ વગેરેનું આશ્રયણ કરે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન થવાને કારણે અવશ્ય તેનું ભાવવિક્તરૂપ ચારિત્ર વૃદ્ધિ પામે છે, અને વિધિપૂર્વક આરાધના કરવામાં તત્પર પણ સુશિષ્ય અસુંદર ગુરુ, ગચ્છ વગેરેનું આશ્રયણ કરે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું વિરાધન થવાને કારણે અવશ્ય તેનું ભાવવિક્તરૂપ ચારિત્ર નાશ પણ પામે છે.

આને જ સ્પષ્ટ કરે છે, અર્થાત્ આનાથી એ ફલિત થાય કે દૃષ્ટાંતમાં અનેકાંત છે=વિકલ્પ પણ છે, અને દાર્ષ્ટાન્તિકમાં એકાંત છે=અવિકલ્પ જ છે. આશય એ છે કે સુંદર સ્વામી વગેરેનો આશ્રય કરનાર વ્યક્તિ બહુલતાએ ધનની વૃદ્ધિ કરી શકે છે, તોપણ ભાગ્ય અતિવિપરીત હોય તો તે સુંદર સ્વામી આદિમાં યત્ન કરતા પણ વ્યક્તિના ધનનો નાશ થાય; અને અસુંદર સ્વામી વગેરેનો આશ્રય કરનાર વ્યક્તિ બહુલતાએ ધનનો નાશ કરે છે, તોપણ પુણ્ય અતિપ્રબળ સહકારી હોય તો તે અસુંદર સ્વામી આદિમાં યત્ન કરતા પણ વ્યક્તિના ધનની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી દૃષ્ટાંતમાં વિકલ્પ પણ છે.

જ્યારે વિધિપૂર્વક આરાધનામાં તત્પર સુશિષ્ય, સુંદર ગુરુ વગેરે ૧૧ ઉપાયોનું આશ્રયણ કરે તો તેનું ભાવવિક્તરૂપ ચારિત્ર અવશ્ય વૃદ્ધિ પામે છે, અને અસુંદર ગુરુ, વગેરે ૧૧ ઉપાયોનું આશ્રયણ કરે તો તેનું ભાવવિક્તરૂપ ચારિત્ર અવશ્ય નાશ પામે છે. તેથી દાર્ષ્ટાન્તિકમાં વિકલ્પ નથી જ. માટે અવતરણિકામાં કહ્યું એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતના દાર્ષ્ટાન્તિક સાથે યોજનમાં અનેકાંતરૂપ આટલો અપવાદ છે અર્થાત્ દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટાન્તિક ભાવનો સર્વથા એકાંત નથી, પરંતુ કંઈક ભેદ છે, એ રૂપ અનેકાંતસ્વરૂપ અપવાદ છે. ॥૬૮૬॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અશોભન ગુરુ આદિમાં યત્ન કરવાથી આજ્ઞાની વિરાધના થવાને કારણે ભાવવિક્તનો ક્ષય થાય છે, અને શોભન ગુરુ આદિમાં યત્ન કરવાથી આજ્ઞાની આરાધના થવાને કારણે ભાવવિક્તની વૃદ્ધિ થાય છે. એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

गुरुमाइसु जइअब्बं एसा आण त्ति भगवओ जेणं ।

तब्भंगे खलु दोसा इअरंमि गुणो उ नियोगेण ॥૬૮૭॥

અન્યાર્થ :

જેણં=જે કારણથી ગુરુમાઇસુ=ગુરુ આદિમાં જઇઅબ્બં=યત્ન કરવો જોઈએ, એસા ભગવઓ આણા=એ ભગવાનની આજ્ઞા છે, ત્તિ=એથી તબ્ભંગે=તેના ભંગમાં=ભગવાનની આજ્ઞાના વિરાધનમાં, દોસા ખલુ=ખરેખર

દોષો થાય છે. ફરમિ ઉ=વળી ઈતરમાં=ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનમાં, નિયોગેન=નિયોગથી=નક્કી, ગુણો=ગુણ થાય છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી ગુરુ વગેરેમાં યત્ન કરવો જોઈએ, એ ભગવાનની આજ્ઞા છે, એથી જિનાજ્ઞાના ભંગમાં ખરેખર દોષો થાય છે, વળી જિનાજ્ઞાના પાલનમાં નિયમથી ગુણ થાય છે.

ટીકા :

गुर्वादिषु यतितव्यं शोभनेषु एषा आज्ञेति भगवतो येन हेतुना तद्भङ्गे खलु दोषाः अशोभनसेवनया, इतरस्मिन्नाराधने गुणो नियोगेन=अवश्यन्तयेति गाथार्थः ॥६८७॥

ટીકાર્થ :

જે હેતુથી=જે કારણથી, શોભન ગુરુ આદિમાં યત્ન કરવો જોઈએ એ ભગવાનની આજ્ઞા છે, એથી અશોભનની=અશોભન ગુરુ આદિની, સેવનાથી તેના ભંગમાં=ભગવાનની આજ્ઞાના વિરાધનમાં, ખરેખર દોષો થાય છે. ઈતરમાં=આરાધનમાં=ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનમાં, નિયોગથી=અવશ્યપણથી, ગુણ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

“સંસારથી વિરક્ત થયેલા યોગ્ય શિષ્યે સુંદર ગુરુ વગેરે ૧૧ સ્થાનોનો આશ્રય કરવો જોઈએ”, એ પ્રકારની ભગવાનની આજ્ઞા હોવાથી, જે આરાધક પણ સાધુ સુંદર ગુરુ વગેરેમાં યત્ન કરતા નથી અને અસુંદર ગુરુ વગેરેમાં યત્ન કરે છે, તે આરાધક પણ સાધુ જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરતા હોવાથી દોષોને જ પ્રાપ્ત કરે છે; અને જે સાધુ સુંદર ગુરુ આદિમાં યત્ન કરે છે, તે સાધુ જિનાજ્ઞાનું પાલન કરતા હોવાથી નિયમથી લાભ પ્રાપ્ત કરે છે.

આથી જ અસુંદર ગુરુ વગેરેમાં યત્ન કરનાર આરાધક પણ શિષ્યનું જિનાજ્ઞાની વિરાધના થવાથી ભાવવિત્ત ક્ષય પામે છે, અને સુંદર ગુરુ આદિમાં યત્ન કરનાર આરાધક શિષ્યનું જિનાજ્ઞાની આરાધના થવાથી ભાવવિત્ત અવશ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. માટે દૃષ્ટાંતમાં અનેકાંત હોવા છતાં અર્થાત્ પૂર્વે દૃષ્ટાંત આપેલ તેમાં ક્યારેક પુણ્યશાળી જીવને ૧૧ વિપરીત કારણો સેવ્યાં હોય તોપણ અનર્થ નથી થતો અને ક્યારેક પુણ્યરહિત જીવને ૧૧ સમ્યગ્ કારણો સેવ્યાં હોય તોપણ અનર્થ થાય છે તે રૂપ અનેકાંત હોવા છતાં, દાર્ષ્ટાન્તિકમાં અસુંદર ગુરુ વગેરેમાં યત્ન કરનારને એકાંતે ભાવવિત્તના નાશની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે રૂપ એકાંત છે. એ પ્રકારનું પ્રસ્તુત ગાથાનું પૂર્વગાથા સાથે યોજન છે. ॥૬૮૭॥

અવતરણિકા :

નિગમયન્નાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ઉપાયો બતાવ્યા. ત્યારબાદ ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૭ સુધી વ્રતપાલનના ૧૧

ઉપાયોનું ઐદંપર્ય દૃષ્ટાંત દ્વારા બતાવ્યું કે અશોભન ૧૧ સ્થાનોમાં યત્ન કરનાર સાધુનું ચારિત્ર અવશ્ય ક્ષય પામે છે, અને શોભન ૧૧ સ્થાનોમાં યત્ન કરનાર સાધુનું ચારિત્ર અવશ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. હવે તે સર્વ કથનનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે અર્થાત્ તે સર્વ કથનનો સારાંશ બતાવે છે –

ગાથા :

તમ્હા તિત્થયરાણં આરાહંતો વિસુદ્ધપરિણામો ।
ગુરુમાઙ્ગસુ વિહિણા જઙ્ગજ્જ ચરણદ્વિઓ સાહૂ ॥૬૮૮॥

અન્વયાર્થ :

તમ્હા=તે કારણથી=જે કારણથી સુંદર ગુરુ વગેરેમાં યત્ન કરવો જોઈએ એ ભગવાનની આજ્ઞા છે તે કારણથી, તિત્થયરાણં=તીર્થંકરની આજ્ઞાને આરાહંતો=આરાધતા, વિસુદ્ધપરિણામો=વિશુદ્ધ પરિણામવાળા, ચરણદ્વિઓ સાહૂ=ચરણમાં સ્થિત સાધુએ ગુરુમાઙ્ગસુ=(સુંદર) ગુરુ આદિમાં વિહિણા=વિધિપૂર્વક જઙ્ગજ્જ=યત્ન કરવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સુંદર ગુરુ વગેરેમાં યત્ન કરવો જોઈએ એવી ભગવાનની આજ્ઞા છે, તે કારણથી તીર્થંકરની આજ્ઞાની આરાધના કરતા, વિશુદ્ધ પરિણામવાળા, ચારિત્રમાં રહેલા સાધુએ સુંદર ગુરુ વગેરેમાં વિધિપૂર્વક યત્ન કરવો જોઈએ.

ટીકા :

તસ્માત્ તીર્થંકરાજ્ઞામારાધયન્ વિશુદ્ધપરિણામઃ સન્ ગુર્વાદિષુ વિધિના યતેત ચરણસ્થિતઃ સાધુઃ શોભનેષ્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૮॥

ટીકાર્થ :

તે કારણથી તીર્થંકરની આજ્ઞાને આરાધતા, વિશુદ્ધપરિણામવાળા છતા, ચરણમાં સ્થિત સાધુ શોભન ગુરુ આદિમાં વિધિપૂર્વક યત્ન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૭૮થી ૬૮૭માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોનું ઐદંપર્ય કહ્યું અને પ્રસ્તુત ગાથામાં પણ તે ઐદંપર્યનું જ નિગમન બતાવે છે –

જેઓ સંસારથી ભય પામેલા છે, તેથી વિશુદ્ધ પરિણામવાળા અને ભગવાનની આજ્ઞાનું સમ્યગ્ પાલન કરનારા છે, એવા ચારિત્રમાં સ્થિત સાધુ, સુંદર ગુરુ વગેરે વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં વિધિપૂર્વક યત્ન કરે, જેથી આત્મહિત સાધી શકાય.

વિશેષાર્થ :

જેમ સંયમની આરાધના અપ્રમાદભાવથી કરવાની જિનાજ્ઞા છે, તેમ શોભન ગુરુ આદિમાં યત્ન કરવાની પણ જિનાજ્ઞા છે. આથી જ પ્રસ્તુત ગાથામાં કહ્યું કે જે સાધુ અપ્રમત્તતાથી સંયમમાં યત્ન કરવાની તીર્થંકરની આજ્ઞા આરાધે છે, તે સાધુ વિશુદ્ધ પરિણામવાળા અને ચારિત્રમાં રહેલા છે, અને આવા સાધુએ જેમ સંયમના યોગોમાં અપ્રમાદ કરવો આવશ્યક છે, તેમ શોભન ગુરુ આદિનું વિધિપૂર્વક આલંબન લેવું પણ આવશ્યક છે. આથી સંયમમાં અપ્રમાદી હોવા છતાં પણ જે સાધુ શોભન ગુરુ વગેરેનું આલંબન સ્વીકારવામાં યત્ન કરતા નથી, તે સાધુ જિનાજ્ઞાનું પાલન કરતા નથી. માટે તે સાધુનું ભાવવિત્તરૂપ ચારિત્ર નક્કી નાશ પામે છે. એ પ્રકારનો ગાથા ૬૮૬ સાથે સંબંધ છે.

વળી, પ્રસ્તુત ગાથામાં રહેલ તમ્હાનો સંબંધ પૂર્વગાથામાં રહેલ જેણં સાથે છે. તેથી એ ફલિત થાય કે જે કારણથી શોભન ગુર્વાદિમાં યત્ન કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે, તે કારણથી તીર્થંકરની આજ્ઞાને આરાધતા એવા વિશુદ્ધ પરિણામવાળા અને ચારિત્રમાં રહેલા સાધુએ શોભન ગુર્વાદિમાં વિધિપૂર્વક યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી ચારિત્રરૂપી ભાવસંપત્તિ ટકી શકે; નહીંતર બાહ્યચારિત્ર અપ્રમાદભાવવાળું હોય તોપણ જિનાજ્ઞાનો અનાદર હોવાથી આંતરચારિત્ર નથી. ॥૬૮૮॥

અવતરણિકા :

एवं द्वाग्गाथाया ऐदम्पर्यार्थमभिधाय विशेषतः प्रतिद्वारं प्रकृतयोजनामाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૮માં વર્ણન કર્યું એ રીતે, દ્વારગાથા ૬૭૮ના ઐદંપર્યાર્થને કહીને, વિશેષથી દરેક દ્વારને વિષે પ્રકૃતની=વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો દ્વારા સંયમની વૃદ્ધિ પ્રકૃત છે તેની, યોજનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા. ગાથા ૬૭૯થી ૬૮૮ સુધી તે દ્વારગાથાનો જ ઐદંપર્યરૂપ તાત્પર્યાર્થ બતાવ્યો. હવે વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોરૂપ ૧૧ દ્વારોમાંથી દરેક ઉપાયના સેવનથી કઈ રીતે સંયમની વૃદ્ધિ થાય ? તેનું વિશેષ રીતે યોજન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

गुरुगुणजुतं तु गुरुं इब्भो सुस्सामिअं व्व ण मुएज्जा ।
चरणधणफलनिमित्तं पइदिणगुणभावजोएण ॥६८९॥

અન્યવાર્થ :

इब्भो तु सुस्सामिअं व्व=વળી ઇભ્ય=ધનવાન, સુસ્વામીને જેમ (ન મૂકે, તેમ સુશિષ્ય ગુણવાન ગુરુથી થતા) પइदिणगुणभावजोएण=પ્રતિદિન ગુણના ભાવના યોગને કારણે ચરણધણફલનિમિત્ત=ચારિત્રરૂપી ધનના ફળના નિમિત્તે ગુરુગુણજુતં ગુરું=ગુરુ=ધણા, ગુણોથી યુક્ત ગુરુને ण मुएज्जा=ન મૂકે.

ગાથાર્થ :

વળી ધનવાન જેમ સુસ્વામીને ન મૂકે, તેમ સુશિષ્ય ગુણવાન ગુરુથી થતા પ્રતિદિન ગુણના સદ્ભાવના યોગને કારણે ચારિત્રરૂપી ધનના ફળ માટે ઘણા ગુણોથી યુક્ત ગુરુને ન મૂકે.

ટીકા :

ગુરુગુણયુક્તં તુ ગુરુમ્=આચાર્યં ઇશ્યઃ=અર્થવાન્ સુસ્વામિનમિવ ન મુચ્ચેત્, કિમર્થમિત્યાહ-ચરણધનફલનિમિત્તં, કથં ફલમિત્યાહ-પ્રતિદિનગુણભાવયોગેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮૯॥

ટીકાર્થ :

વળી ઇશ્ય=અર્થવાળો=ધનવાળી વ્યક્તિ, સુસ્વામીને જેમ ન મૂકે, તેમ સાધુ ગુરુગુણથી યુક્ત ગુરુને=આચાર્યને, ન મૂકે.

શા માટે ? અર્થાત્ સુશિષ્ય શા માટે ગુરુગુણથી યુક્ત ગુરુને ન મૂકે ? એથી કહે છે —

ચરણરૂપ ધનના ફળના નિમિત્તે અર્થાત્ ચારિત્રરૂપી ધનનું ફળ મેળવવા માટે, સાધુ ગુરુગુણથી યુક્ત ગુરુને ન મૂકે.

કઈ રીતે ફળ થાય ? અર્થાત્ ગુરુને ન મૂકવાથી ચરણરૂપી ધનનું ફળ કેવી રીતે મળે ? એથી કહે છે —

પ્રતિદિન ગુણના ભાવના યોગને કારણે ચરણરૂપી ધનનું ફળ મળે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જેમ સારા રાજ્યમાં વસતા શ્રેષ્ઠીઓની સંપત્તિનું રક્ષણ સુરાજના બળથી થતું હોવાથી તે શ્રેષ્ઠીઓ તે રાજ્યનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા નથી, તેમ શિષ્યો પણ ઘણા ગુણોવાળા ગુરુનો ત્યાગ કરતા નથી; કેમ કે ગુણિયલ ગુરુ હંમેશાં શિષ્યને અનુશાસન આપીને જિનાજ્ઞાનુસારી ઉચિત ક્રિયાઓમાં યોજે છે, જે ક્રિયાઓ કરવા દ્વારા શિષ્ય પ્રતિદિન નવા નવા ગુણોના યોગને પ્રાપ્ત કરે છે, જેનાથી શિષ્યો ચારિત્રરૂપી ધનનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે ચારિત્રરૂપી ધનનું ફળ પ્રતિદિન ગુણોની વૃદ્ધિ જ છે. માટે યોગ્ય શિષ્યો ક્યારેય ગુણવાન ગુરુનો ત્યાગ કરતા નથી.

અહીં ચારિત્રરૂપી ધનનું ફળ પ્રતિદિન ગુણના સદ્ભાવનો યોગ કહ્યો. તેનાથી એ કહેવું છે કે સંયમબ્રહ્મકાળમાં મુમુક્ષુએ જે સાધુવેશ ધારણ કર્યો અને જે પ્રતિજ્ઞાઓ બ્રહ્મ કરી, તે જ સાધુનું ચારિત્રરૂપી ધન છે, અને તેનું ફળ પ્રતિદિન ગુણવૃદ્ધિ છે. આથી જેમ સંસારમાં ધનપ્રાપ્તિનું ફળ ભોગની સામગ્રી છે, તેમ સંયમજીવનમાં સાધુવેશ અને પ્રતિજ્ઞાના બ્રહ્મનું ફળ રોજ રોજ આત્મગુણોની વૃદ્ધિ કરવી એ છે. ॥૬૮૯॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઘણા ગુણોથી યુક્ત ગુરુ પાસેથી શિષ્યને પ્રતિદિન નવા

નવા ગુણોનો યોગ થવાને કારણે ચરણરૂપી ધનનું ફળ મેળવવા માટે શિષ્ય ઘણા ગુણોથી યુક્ત ગુરુને ન મૂકે. એને જ ગાથા ૬૮૦થી ૬૮૩ સુધીમાં કહે છે —

ગાથા :

ગુરુદંસણં પસત્થં વિણઓ ચ તહામહાણુભાવસ્સ ।
અત્રેસિ મગ્ગદંસણ નિવેઅણાપાલણં ચેવ ॥૬૯૦॥

અન્યથાર્થ :

ગુરુદંસણં પસત્થં=ગુરુનું દર્શન પ્રશસ્ત છે, તહામહાણુભાવસ્સ ચ=અને તે પ્રકારના મહાનુભાવ એવા ગુરુનો વિણઓ=વિનય થાય છે, અત્રેસિ=અન્યોને મગ્ગદંસણ=માર્ગનું દર્શન થાય છે નિવેઅણાપાલણં ચેવ=અને નિવેદનાનું પાલન થાય છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુનું દર્શન પ્રશસ્ત છે, અને તે પ્રકારના મહાનુભાવ એવા ગુરુનો વંદનાદિ કરવા દ્વારા વિનય થાય છે, અન્ય જીવોને માર્ગનું દર્શન થાય છે અને નિવેદનાનું પાલન થાય છે.

ટીકા :

તત્ર હિ ગુરુદર્શનં પ્રશસ્તં, તસ્ય પુણ્યસમ્ભારભાવાત્, વિનયશ્ચ તથામહાનુભાવસ્ય વન્દનાદિકરણેન, અન્યેષાં માર્ગદર્શનં, ગુરુકુલવાસસ્ય માર્ગત્વાત્, નિવેદનાપાલનં ચૈવ પ્રવ્રજ્યાકાલે આત્મા તસ્મૈ નિવેદિત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯૦॥

★ “વન્દનાદિકરણેન”માં ‘આદિ’ પદથી ગુરુની સન્મુખ જવું, પાછળ ચાલવું વગેરેનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ત્યાં=ગુરુકુલવાસમાં, ગુરુનું દર્શન પ્રશસ્ત છે; કેમ કે તેના પુણ્યના સંભારનો ભાવ છે અર્થાત્ શિષ્યને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના સંચયનો સદ્ભાવ છે, અને તેવા પ્રકારના મહાનુભાવનો વંદનાદિના કરણ દ્વારા વિનય થાય છે, અન્ય જીવોને માર્ગનું દર્શન થાય છે; કેમ કે ગુરુકુલવાસનું માર્ગપણું છે, અને પ્રવ્રજ્યાના કાળમાં=દીક્ષા લેતી વખતે, આત્મા તેને=ગુરુને, નિવેદાયો હતો એ રૂપ નિવેદનાનું પાલન થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઘણા ગુણોવાળા ગુરુના દર્શનથી ગુરુમાં રહેલા નિઃસ્પૃહતા વગેરે ગુણો પ્રત્યે શિષ્યને બહુમાન થાય છે, અને બહુમાન થવાથી શિષ્યને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યરૂપ સંચયને અનુકૂળ ઉત્તમ પુણ્યનો સંચય થાય છે. તેથી યોગ્ય શિષ્ય માટે ગુરુનું દર્શન પ્રશસ્ત છે અર્થાત્ કલ્યાણનું કારણ છે.

વળી, તેવા પ્રકારના ગુણોવાળા મહાનુભાવ એવા ગુરુને વંદનાદિ કરવાથી શિષ્યમાં વિનય ગુણ વધે છે, જેનાથી ચારિત્રની શુદ્ધિ થાય છે.

વળી, યોગ્ય શિષ્ય ગુણવાન ગુરુને પરતંત્ર થઈને તેમની આજ્ઞાનુસાર સંયમની ક્રિયા કરતો હોય, તો તેને જોઈને અન્ય જીવોને માર્ગદર્શન મળે છે; કેમ કે ગુરુને પરતંત્ર રહેવાથી શિષ્યમાં વર્તતો ગુરુકુલવાસ માર્ગરૂપ છે, તેવી બુદ્ધિ તે શિષ્યમાં વર્તતા માર્ગને જોઈને અન્ય યોગ્ય જીવોને પણ થાય છે. તેથી તે જ રીતે તેમને પણ માર્ગમાં પ્રવર્તવાનો પરિણામ થવાથી, ખરેખર મોક્ષમાર્ગ ગુરુકુલવાસરૂપ છે એવો યથાર્થ બોધ થાય છે.

વળી, દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે શિષ્યે “**इच्छामोऽणुसङ्गिं**” શબ્દોના ઉચ્ચાર દ્વારા ગુરુને પરતંત્ર થવાનું નિવેદન કર્યું હતું, તે નિવેદનનું ગુરુકુલવાસમાં ગુરુને પરતંત્ર રહેવાથી પાલન થાય છે. ॥૬૯૦॥

ગાથા :

वेयावच्चं परमं बहुमाणो तह य गोअमाईसु ।
तिथ्यराणाकरणं सुद्धो नाणाइलंभो अ ॥६९१॥

અન્યથાર્થ :

પરમં વેયાવચ્ચં=પરમ વૈયાવચ્ચ તહ ચ=અને તે રીતે ગોઅમાઈસુ **बहुमाणो**=ગૌતમાદિ ઉપર બહુમાન થાય છે, **तिथ्यराणाकरणं**=તીર્થંકરની આજ્ઞાનું કરણ **सुद्धो अ नाणाइलंभो**=અને શુદ્ધ એવો જ્ઞાનાદિનો લાભ થાય છે.

ગાથાર્થ :

પરમ વૈયાવચ્ચ અને તે રીતે ગૌતમાદિ ઉપર બહુમાન થાય છે, તીર્થંકરની આજ્ઞાનું પાલન અને શુદ્ધ જ્ઞાનાદિનો લાભ થાય છે.

ટીકા :

वैयावृत्त्यं परमं तत्सन्निधानात् तद्गामि, बहुमानः तथा च गौतमादिषु गुरुकुलनिवासिषु, तीर्थंकर-
राज्ञाकरणं, तेनास्योपदिष्टत्वात्, शुद्धो ज्ञानादिलाभश्च विधिसेवनेनेति गाथार्थः ॥६९१॥

★ “જ્ઞાનાદિલાભશ્ચ”માં ‘આદિ’ પદથી તપ અને સંયમનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

તેના સંનિધાનથી=ગુરુની પાસે રહેવાથી, તદ્ગામી=ગુરુવિષયક, પરમ વૈયાવૃત્ત્ય થાય છે, અને તે રીતે ગુરુકુલમાં નિવાસ કરનારા ગૌતમાદિ ઉપર બહુમાન થાય છે, તીર્થંકરની આજ્ઞાનું કરણ=પાલન, થાય છે; કેમ કે તેના વડે આનું ઉપદિષ્ટપણું છે અર્થાત્ તીર્થંકર વડે ગુરુકુલમાં વસવાનો ઉપદેશ અપાયો છે, અને વિધિસેવનથી=વિધિપૂર્વક ગુરુકુલવાસ સેવવાથી, શુદ્ધ એવો જ્ઞાનાદિનો લાભ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુણવાન ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહેવાથી ગુરુ સંબધી શ્રેષ્ઠ વૈયાવચ્ચ થાય છે, જે મહાનિર્જરાનું કારણ છે, માટે જ પરમ વૈયાવચ્ચ કહેલ છે.

વળી, જેને હૈયાથી ગુણવાન ગુરુ પ્રત્યે સમર્પણભાવ છે, તેને ગુરુકુલવાસમાં બહુમાન હોવાથી ગુરુકુલમાં વસનારા ગૌતમ વગેરે મહાપુરુષો પ્રત્યે પણ અર્થથી બહુમાન છે.

વળી, ગુરુકુલવાસ ભગવાને ઉપદેશેલો છે, માટે તીર્થંકરની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે.

વળી, ગુરુકુલવાસ ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહેવામાત્રરૂપ નથી, પરંતુ ગુરુની આજ્ઞાનુસારે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ છે. તેથી ગુણવાન ગુરુના વચનાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાથી શુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાન, ભગવાનના વચનાનુસારી શુદ્ધ તપ અને જિનાજ્ઞાનુસારી શુદ્ધ ચારિત્રાચારની ક્રિયાઓનું સેવન થવાને કારણે જ્ઞાન, તપ અને સંયમની ઉત્તરોત્તર વિશેષ-વિશેષતર વૃદ્ધિ થાય છે. ॥૬૯૧॥

ગાથા :

અંગીકયસાફલ્લં તત્તો અ પરો પરોવગારો વિ ।
સુદ્ધસ્સ હવઙ્ગ એવં પાયં સુહસીસસંતાણો ॥૬૯૨॥

અન્યથાર્થ :

અંગીકયસાફલ્લં=અંગીકૃતનું સાફલ્ય થાય છે તત્તો અ=અને તેનાથી=અંગીકૃત એવી દીક્ષાના ફળરૂપ જ્ઞાનાદિથી, પરો પરોવગારો વિ=પર એવો પરોપકાર પણ થાય છે. એવં=આ રીતે સુદ્ધસ્સ=શુદ્ધ એવા શિષ્યને પાયં=પ્રાયઃ સુહસીસસંતાણો=શુભ શિષ્યોનો સંતાન=પરંપરા, હવઙ્ગ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

અંગીકૃત એવી દીક્ષાનું સાફલ્ય થાય છે, અને અંગીકૃત એવી દીક્ષાના ફળરૂપ જ્ઞાનાદિથી શ્રેષ્ઠ પરોપકાર પણ થાય છે. આ રીતે શુદ્ધ એવા શિષ્યને પ્રાયઃ શુભ શિષ્યોની પરંપરા થાય છે.

ટીકા :

અઙ્ગીકૃતસાફલ્યં, દીક્ષાયાઃ જ્ઞાનાદિસાધનત્વાત્, તતશ્ચ=તત્ફલાત્ જ્ઞાનાદેઃ પરઃ પરોપકારોઽપિ ભવતિ, શુદ્ધસ્ય ભવત્યેવં પર્યાયજન્મન્યાદિત આરભ્ય પ્રાયઃ શુભશિષ્યસન્તાનઃ, શુદ્ધકુલપ્રાપ્તાદેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯૨॥

★ “જ્ઞાનાદિસાધનત્વાત્”માં ‘આદિ’ પદથી તપ અને સંયમનો સંગ્રહ છે.

★ “પરોપકારોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે જ્ઞાનાદિથી શ્રેષ્ઠ એવો સ્વનો ઉપકાર તો થાય છે જ, પરંતુ શ્રેષ્ઠ એવો પરનો ઉપકાર પણ થાય છે.

★ “શુદ્ધકુલપ્રાપ્તાદેઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી શુદ્ધ કુલના આચારોના સેવનનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

અંગીકૃતનું સાફલ્ય થાય છે=ગુરુકુલવાસમાં રહેવાથી પોતે સ્વીકારેલ દીક્ષાનું સફળપણું થાય છે; કેમ કે દીક્ષાનું જ્ઞાનાદિનું સાધનપણું છે; અને તેનાથી=તેના ફળરૂપ જ્ઞાનાદિથી=અંગીકૃત એવી દીક્ષાના ફળરૂપ જ્ઞાનાદિથી, પર=શ્રેષ્ઠ, પરોપકાર પણ થાય છે. આ રીતે=ગુરુકુલવાસમાં રહેવાથી સાધુને ગાથા ૬૮૦થી ૬૮૨ના પૂર્વાર્ધમાં બતાવ્યા મુજબ લાભો થાય છે એ રીતે, પર્યાયરૂપ જન્મમાં=સંયમપર્યાય ગ્રહણ કરવારૂપ

જન્મમાં, આદિથી આરંભીને=શરૂઆતથી માંડીને, શુદ્ધને=શુદ્ધ એવા સાધુને, પ્રાય: શુભ શિષ્યોનો સંતાન= પ્રવાહ, થાય છે; કેમ કે શુદ્ધ કુલમાં પ્રાપ્તાદિ છે અર્થાત્ ગુરુકુલવાસમાં રહેલ સાધુ શુદ્ધ કુલમાં પ્રાપ્ત થયેલ છે અને શુદ્ધ કુલના આચારોના સેવન દ્વારા સંપન્ન થયેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દીક્ષા જ્ઞાન, તપ અને સંયમના સાધનરૂપે સ્વીકારાય છે. આથી દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી ગુરુકુલવાસમાં રહીને નવા નવા શ્રુતનું અધ્યયન કરવાથી સાધુના જ્ઞાનની, શક્તિ અનુસારે તપની અને ઈન્દ્રિયોના સંવરરૂપ સંયમની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી ગુરુકુલવાસમાં રહેનાર સાધુની અંગીકાર કરાયેલી દીક્ષા સફળ થાય છે. વળી ગુણવાન ગુરુ પણ તે યોગ્ય શિષ્યના જ્ઞાન, તપ અને સંયમ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે જ અનુશાસન આપે છે, જેના કારણે તે શિષ્યના દીક્ષાના ફળરૂપ જ્ઞાનાદિ વૃદ્ધિ પામવાથી શ્રેષ્ઠ પરોપકાર પણ થાય છે; કેમ કે તે શિષ્યનું જ્ઞાન જોઈને અન્ય જીવોને સન્માર્ગનો બોધ થાય છે અને તે શિષ્યના તપ અને સંયમને જોઈને અન્ય જીવોને પણ તેવો તપ અને સંયમ સેવવાનો પરિણામ થાય છે. આમ ગુરુકુલવાસમાં રહેનાર સાધુથી પરનો પણ શ્રેષ્ઠ ઉપકાર થાય છે.

વળી, દીક્ષા સ્વીકારવારૂપ સંયમપર્યાયમાં જન્મ લીધો ત્યારથી માંડીને ગુણવાન ગુરુને પરતંત્ર થઈને જ્ઞાનાદિમાં યત્ન કરનાર શુદ્ધ સાધુને પ્રાય: કરીને સારા શિષ્યોનો સંતાન પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે પોતે શુદ્ધ કુલમાં પ્રાપ્તાદિ છે અર્થાત્ પોતાને દીક્ષા આપનાર ગુરુ પણ જિનાજ્ઞાનુસાર જ્ઞાનાદિમાં યત્ન કરનારા છે અને તે જ કુળમાં પોતે દીક્ષા સ્વીકારવારૂપ જન્મ લીધો છે. તેથી પોતાને શુદ્ધ કુળ પ્રાપ્ત થયું છે, અને તે શુદ્ધ કુળ પ્રાપ્ત કરીને પોતે પણ શુદ્ધ કુળને ઉચિત જ જ્ઞાનાદિ આચારોનું સેવન કરે છે. તેથી તેવા સાધુ પાસે બોધ પામીને દીક્ષા લેનાર મુમુક્ષુ પણ તે સાધુ જેવા ઉત્તમ સાધુ બનશે.

અહીં પ્રાય: શબ્દથી ક્વચિત્ યોગ્ય પણ જીવ શુદ્ધ કુળમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરીને શુદ્ધ કુળના આચારો પાળતા હોય છતાં પણ કોઈ શિષ્ય ન પણ પ્રાપ્ત થાય, તેની વ્યાવૃત્તિ કરવી છે. ॥૬૯૨॥

ગાથા :

इअ निक्कलंकमग्गाणुसेवणं होइ सुद्धमग्गस्स ।

जम्मंतरे वि कारणमओ अ निअमेण मोक्खो त्ति ॥६९३॥

અન્યાર્થ :

इअ=આ રીતે નિક્કલંકમગ્ગાણુસેવણં=નિષ્કલંક માર્ગનું અનુસેવન જમ્મંતરે વિ=જન્માંતરમાં પણ સુદ્ધમગ્ગસ્સ=શુદ્ધ માર્ગનું કારણમ્=કારણ હોઈ=થાય છે, અઓ અ=અને આનાથી=શુદ્ધ માર્ગથી, નિઅમેણ=નિયમથી મોક્કો=મોક્ષ થાય છે.

★ ગાથા ૬૯૦થી ૬૯૩માં ગુરુકુલવાસમાં રહેવાથી શિષ્યને થતી પ્રતિદિન ગુણવૃદ્ધિ બતાવી, તેની સમાપ્તિ માટે મૂળગાથાના અંતે 'ત્તિ' મૂકેલ છે.

ગાથાર્થ :

આ રીતે નિષ્કલંક માર્ગનું અનુસેવન જન્માંતરમાં પણ શુદ્ધ માર્ગનું કારણ થાય છે, અને શુદ્ધ માર્ગથી નિયમા મોક્ષ થાય છે.

ટીકા :

इय=एवं निष्कलङ्कमार्गानुसेवनं क्रियमाणं भवति शुद्धमार्गस्य, किमित्याह-जन्मान्तरेऽपि कारणम्, अभ्यासात्, अतश्च=मार्गो(?मार्गात्) नियमेन मोक्षः परम्परयेति गाथार्थः ॥६९३॥

નોંધ :

ટીકામાં માર્ગો છે, તેના સ્થાને માર્ગાત્ હોય તેવું ભાસે છે.

★ "જન્માન્તરેઽપિ"માં 'અપિ'થી એ બતાવવું છે કે નિષ્કલંક માર્ગનું અનુસેવન આ જન્મમાં તો શુદ્ધ માર્ગનું કારણ છે જ, પરંતુ જન્માંતરમાં પણ શુદ્ધ માર્ગનું કારણ બને છે.

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૬૯૦થી ૬૯૨માં કહ્યું એ રીતે, કરાતું એવું નિષ્કલંક માર્ગનું અનુસેવન જન્માંતરમાં પણ શુદ્ધ માર્ગનું, શું? એથી કહે છે-કારણ થાય છે; કેમ કે અભ્યાસ છે=આ જન્મમાં શુદ્ધ માર્ગનો અભ્યાસ છે, અને આનાથી=માર્ગથી=જન્માંતરમાં પણ પ્રાપ્ત થયેલ માર્ગથી, પરંપરા વડે નિયમથી મોક્ષ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૯૯માં કહ્યું કે ગુરુગુણથી યુક્ત એવા ગુરુને યોગ્ય શિષ્ય મૂકે નહિ, અને ત્યારપછી ગાથા ૬૯૦થી ૬૯૨માં ગુરુપારતંત્ર્ય સ્વીકારનાર શિષ્યને પ્રાપ્ત થતા ૧૧ લાભો બતાવ્યા. એ રીતે નિષ્કલંક એવા માર્ગનું કરાતું અનુસેવન જન્માંતરમાં પણ શુદ્ધ માર્ગનું કારણ બને છે; કેમ કે ગુરુકુલવાસમાં રહેનાર સાધુએ આ ભવમાં ગુણવાન ગુરુને પરતંત્ર થઈને જે શુદ્ધ માર્ગનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેના સંસ્કારો ભવાંતરમાં પણ સાથે આવે છે; અને ગુણવાન ગુરુનું પારતંત્ર્ય સ્વીકારવાને કારણે બંધાયેલ ઉત્તમ કોટિનું પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય તે સાધુને જન્માંતરમાં તેવી ઉત્તમ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરાવે છે, જે સામગ્રી જન્માંતરમાં ફરીથી તે શુદ્ધ માર્ગનું કારણ બને છે, જેનાથી પરંપરાએ નક્કી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૬૯૩॥

ગાથા :

एवं गुरुकुलवासो परमपयनिबंधणं जओ तेणं ।
तब्भवसिद्धीएहि वि गोअमपमुहेहिं आयरिओ ॥६९४॥

અન્યથાર્થ :

जओ=જેનાથી=ઉક્ત ન્યાયથી, एवं=આ રીતે ગુરુકુલવાસો=ગુરુકુલવાસ પરમપયનિબંધણં=પરમપદનું નિબંધન છે=કારણ છે, તેણં=તે કારણથી તब्भवसिद्धीएहि वि=તદ્ભવસિદ્ધિક એવા પણ गोअमपमुहेहिं=ગૌતમ પ્રમુખો વડે (ગુરુકુલવાસ) आयरिओ=આચરિત છે.

ગાથાર્થ :

ઉક્ત ન્યાયથી આ રીતે ગુરુકુલવાસ પરમપદનું કારણ છે, તે કારણથી તે ભવમાં સિદ્ધ થનારા એવા પણ ગૌતમસ્વામી વગેરે વડે ગુરુકુલવાસ સેવાયો છે.

ટીકા :

एवं गुरुकुलवासः परमपदनिबन्धनं यतः=उक्तन्यायात्, तेन तद्भवसिद्धिकैरपि गौतमप्रमुखैराचरितो, न्याय्यत्वादिति गाथार्थः ॥६९४॥

★ “તદ્ભવસિદ્ધિકૈરપિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે તદ્ભવસિદ્ધિક ન હોય એવા મહાપુરુષોએ તો ગુરુકુલવાસ સેવ્યો જ છે, પરંતુ તદ્ભવસિદ્ધિક એવા પણ ગૌતમ વગેરેએ ગુરુકુલવાસ સેવ્યો છે.

ટીકાર્થ :

જેનાથી=ઉક્ત ન્યાયથી=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અભ્યાસને કારણે શુદ્ધમાર્ગનું અનુસેવન જન્માંતરમાં પણ પ્રાપ્ત થઈને પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે એ યુક્તિથી, આ રીતે=ગાથા ૬૮૮થી ૬૯૩માં કહ્યું એ રીતે, ગુરુકુલવાસ પરમપદનું નિબંધન છે=મોક્ષનું કારણ છે; તે કારણથી તદ્ભવસિદ્ધિક=તે ભવમાં સિદ્ધિને પામનારા, પણ ગૌતમ પ્રમુખો વડે ગુરુકુલવાસ આચરાયો; કેમ કે ન્યાયપણું છે=ગુરુકુલવાસનું સેવન ઉચિત આચરણારૂપે સંગત છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે નિષ્કલંક માર્ગનું સેવન જન્માંતરમાં પણ પ્રાપ્ત થઈને પરંપરાએ નિયમથી મોક્ષનું કારણ બને છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થયું કે શુદ્ધ માર્ગનું સેવન પ્રકર્ષને પામે તો આ ભવમાં જ મોક્ષનું કારણ બને છે.

આ પ્રકારના ન્યાયથી પૂર્વમાં બતાવ્યું એ પ્રમાણે સેવાતો ગુરુકુલવાસ પરમપદનું કારણ બને છે, તેથી ચરમશરીરી એવા પણ ગૌતમસ્વામી વગેરે વડે ગુરુકુલવાસ સેવાયો છે; કેમ કે ગુરુકુલવાસ ઉચિત આચરણારૂપ છે અને ઉચિત આચરણાથી જ મોક્ષ થાય છે. ॥૬૯૪॥

ગાથા :

ता एअमायरिज्जा चइऊण निअं कुलं कुलपसूओ ।

इहरा उअयच्चाओ सो उण नियमा अणत्थफलो ॥६९५॥ दारं ॥

અન્યાર્થ :

તા=તે કારણથી=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગુરુકુલવાસ મોક્ષનું કારણ છે તે કારણથી, કુલપસૂઓ=કુલમાં પ્રસૂત નિઅં કુલં=પોતાના કુલને ચઇऊण=છોડીને एअं=આને=ગુરુકુલવાસને, આयरिज्जा=આચરે. इहरा=ઈતરથા=ગુરુકુલવાસને ન આચરે તો, उअयच्चाओ=ઉભયનો ત્યાગ થાય. सो उण=વળી તે=ઉભયકુળનો ત્યાગ, नियमा=નિયમથી अणत्थफलो=અનર્થરૂપ ફળવાળો છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુકુલવાસ મોક્ષનું કારણ છે તે કારણથી કુલમાં જન્મેલો પુરુષ પોતાના કુળને છોડીને ગુરુકુલવાસને આચરે. જો ગુરુકુલવાસ ન આચરે તો ઉભયકુળનો ત્યાગ થાય. વળી ઉભયકુળનો ત્યાગ નિયમથી અનર્થરૂપ ફળવાળો છે.

ટીકા :

તત્=તસ્માદ્ એનં=ગુરુકુલવાસમાચરેત્ ત્યક્ત્વા નિજં કુલં દીક્ષાઙ્ગીકરણેન કુલપ્રસૂતઃ પુમાનિતિ, ઇતરથા=અન્યથા ઉભયપરિત્યાગઃ, ઉભયં=ગૃહિપ્રવ્રજ્યાકુલદ્વયં, સ પુનરુભયત્યાગઃ નિયમાદનર્થફલ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯૫॥ દ્વારમ્ ॥

ટીકાર્થ :

તે કારણથી=જે કારણથી ગુરુકુલવાસ મોક્ષનું કારણ હોવાથી તદ્ભવસિદ્ધિકો વડે પણ આચરાયો છે તે કારણથી, કુલમાં પ્રસવેલો પુમાન=ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો પુરુષ, દીક્ષાના અંગીકરણ દ્વારા પોતાના કુલને ત્યજીને આને=ગુરુકુલવાસને, આચરે. અન્યથા=દીક્ષા સ્વીકારવા દ્વારા પોતાના કુલને ત્યજીને ગુરુકુલવાસને ન આચરે તો, ઉભયનો=બંને કુળનો, પરિત્યાગ થાય. ઉભય એટલે ગૃહી અને પ્રવ્રજ્યાનું કુલ એ બંને. વળી તે=ઉભયનો ત્યાગ=ગૃહી અને પ્રવ્રજ્યાના કુળનો ત્યાગ, નિયમથી અનર્થરૂપ ફળવાળો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુકુલવાસ એ મોક્ષનો હેતુ છે. તેથી ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલ મુમુક્ષુએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી ગુરુકુલવાસનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ.

આશય એ છે કે ઉત્તમ પુરુષો ઉત્તમ કુળમાં જન્મ્યા પછી ઉત્તમ કુળને શોભે તેવી જ આચરણાઓ કરનારા હોય છે. તેથી તેવા ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલ પુરુષ દીક્ષા ન લે તોપણ, પ્રાયઃ કરીને સદ્ગતિમાં જ જનાર હોય છે, અને આવા પુરુષ પોતાના ઉત્તમ કુળને છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરે ત્યારે પણ પ્રવ્રજ્યાના કુળરૂપ ગુરુકુલવાસને અનુરૂપ જ ઉચિત આચરણાઓ કરનારા હોય છે, જેથી તેઓ સંસારના પારને પામે છે. પરંતુ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા બાદ જે શિષ્ય ગુણવાન ગુરુને છોડી દે છે, અથવા તો માત્ર ગુરુ સાથે રહીને સ્વમતિ પ્રમાણે જ આચરણા કરે છે, તે શિષ્યે તો પોતાના ઉત્તમ કુળનો પણ ત્યાગ કર્યો છે અને ગુરુકુળનો પણ ત્યાગ કર્યો કહેવાય. તેથી તે શિષ્ય અવશ્ય દુર્ગતિના અનર્થરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ કરે છે. ॥૬૯૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ઉપાયરૂપ ૧૧ દારો બતાવ્યાં હતાં. તેમાંથી પ્રથમ દારરૂપ ગુરુકુલવાસનું ગાથા ૬૮૯થી ૬૯૫માં વર્ણન કર્યું. હવે દ્વિતીય દારરૂપ ગચ્છવાસનું વર્ણન કરે છે —

ગાથા :

ગુરુપરિવારો ગચ્છો તત્થ વસંતાણ નિજ્જરા વિઝલા ।
વિળયાઓ તહ સારણમાઈહિં ન દોસપડિવત્તી ॥૬૯૬॥

અન્યર્થ :

ગુરુપરિવારો=ગુરુનો પરિવાર ગચ્છો=ગચ્છ છે. તત્થ=ત્યાં=ગચ્છમાં, વસંતાણ=વસતા સાધુઓને વિળયાઓ=વિનયથી વિઝલા નિજ્જરા=વિપુલ નિર્જરા થાય છે, તહ=અને સારણમાઈહિં=સ્મારણ આદિ દ્વારા દોસપડિવત્તી=દોષોની પ્રતિપત્તિ=પ્રાપ્તિ, ન=થતી નથી.

ગાથાર્થ :

ગુરુનો પરિવાર એ ગચ્છ છે, ગચ્છમાં રહેતા સાધુઓને વિનય કરવાથી વિપુલ નિર્જરા થાય છે અને સ્મારણા આદિ દ્વારા દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

ટીકા :

ગુરુપરિવારઃ=સાધુવર્ગો ગચ્છઃ, તત્ર વસતાં ગચ્છે નિર્જરા વિપુલા ભવતિ, કુત્ત્વ ઇત્યાહ-વિનયાત્, તથા સ્મારણાદિભિઃ કરણભૂતૈઃ ન દોષપ્રતિપત્તિર્ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯૬॥

ટીકાર્થ :

ગુરુનો પરિવાર=સાધુનો વર્ગ, ગચ્છ છે. ત્યાં=ગચ્છમાં, વસતા સાધુઓને વિપુલ નિર્જરા થાય છે. કયા કારણથી વિપુલ નિર્જરા થાય છે ? એથી કહે છે — વિનયથી, તથા કરણભૂત=દોષનિવર્તનના સાધનરૂપ, એવા સ્મારણા આદિ દ્વારા દોષોની પ્રતિપત્તિ=પ્રાપ્તિ, થતી નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુનો પરિવાર એ ગચ્છ છે અને ગચ્છમાં રહેવાથી ગુણસંપન્ન સાધુઓનો વિનય કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, જે કરવાથી ઘણી નિર્જરા થાય છે; કેમ કે ગુણવાન સાધુમાં રહેલા ગુણો પ્રત્યે બહુમાન થવાથી વિનયની ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ થાય છે, અને તે વિનયને કારણે તે તે ગુણો પ્રગટવામાં પ્રતિબંધક કર્મોનો નાશ થાય છે, જેથી વિશેષ-વિશેષતર ગુણસંપત્તિ પ્રગટે છે.

વળી, ગચ્છમાં રહેવાથી ક્યારેક પ્રમાદવશ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓનું વિસ્મરણ થયું હોય તો અન્ય સાધુઓ સ્મરણ કરાવે છે, પ્રમાદથી થતી વિપરીત પ્રવૃત્તિઓનું વારણ કરે છે અને ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં ચોદન કરે છે, અર્થાત્ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરવા પ્રેરણા કરે છે. આ રીતે કરણભૂત એવી સ્મારણા વગરેથી શિષ્યમાં દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ॥૬૯૬॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગચ્છમાં રહેવાથી વિનયની પ્રતિપત્તિ અને સ્મારણાદિને કારણે દોષોની અપ્રતિપત્તિ થાય છે. એને જ બે ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

केसिंचि विणयकरणं अत्रेसि कारणं अङ्गपसत्थं ।

वासंतकुसलजोए स्मरणमपि होइ एवेव ॥६९७॥

અન્યથાર્થ :

કેસિંચિ=કેટલાકનું વિનયકરણ=વિનયનું કરણ, અત્રેસિં કારણ=અન્યોને કારણ=અન્ય સાધુઓ પાસે વિનયનું કરાવણ, અહિપસત્થં=અતિ પ્રશસ્ત છે. એવે=આ રીતે જ=વિનયનું કરણ અને કરાવણ છે એ રીતે જ, નાસંતકુસલજોએ=નાશ પામતા કુશલયોગવિષયક સ્મારણમવિ=સ્મારણ પણ હોઈ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

કેટલાક સાધુઓ વિનય કરે, બીજા સાધુઓ પાસે વિનય કરાવે, એ અતિ પ્રશસ્ત છે. એ રીતે જ નાશ પામતા કુશલયોગવિષયક સ્મારણ પણ થાય છે.

ટીકા :

કેષાઞ્ચિદ્વિનયકરણં (?સુ) ચરિતાનામ્, અન્યેષાં કારણં વિનયસ્ય શિક્ષકાણામ્, અતિપ્રશસ્તમેતત્, તથા નશ્યત્કુશલયોગ ઇતિ એતદ્વિષયં સ્મારણમપિ ભવતિ, એવમેવ કેષાઞ્ચિત્ક્રિયતે કેચિત્કુર્વન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯૭॥

★ “સ્મારણમપિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે ગચ્છમાં વિનયનું કરણ-કરાવણ તો થાય છે, પરંતુ સ્મારણ પણ થાય છે.

ટીકાર્થ :

કેટલાકનું સુચરિતોના વિનયનું કરણ=કેટલાક સાધુઓનું સુંદર ચરિતવાળા સાધુઓના વિનયનું કરવું, અન્યોને=શિક્ષકોને, વિનયનું કારણ, અર્થાત્ પોતાનાથી અન્ય એવા શૈક્ષો પાસે સુચરિતવાળા સાધુઓનો વિનય કરાવવો; એ=પોતે વિનય કરવો અને અન્ય પાસે વિનય કરાવવો એ, અતિપ્રશસ્ત છે.

અને નાશ પામતા કુશલયોગવિષયક=આના વિષયવાળું, સ્મારણ પણ થાય છે આ રીતે જ કેટલાકનું કરાય છે=કેટલાક સાધુઓનું સ્મારણ કરાય છે, કેટલાક કરે છે=કેટલાક સાધુઓ સ્મારણ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગચ્છમાં રહેલા કેટલાક સાધુ ચારિત્રસંપન્ન સાધુઓનો વિનય કરે છે અને શૈક્ષો પાસે વિનય કરાવે છે, આ રીતે વિનય કરવો અને બીજા પાસે કરાવવો, એ બંને અતિપ્રશસ્ત છે.

આશય એ છે કે પોતાનાથી અધિક ગુણવાન સાધુનો વિનય કરવાથી પોતાનામાં રહેલ ગુણો અધિક-અધિકતર વધે છે, અને નવદીક્ષિત સાધુઓ પાસે વિનય કરાવવામાં પોતે નિમિત્ત બનવાથી વિનય કરાવનારને તો નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ વિનયરૂપ ઉચિત ક્રિયા કરવાથી શૈક્ષોને પણ નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ “આ મારી ભક્તિ કરે,” એવા આશયથી કે બીજાની પાસે પોતાની વૈયાવચ્ચ કરાવવાના આશયથી, શૈક્ષાદિ પાસે વિનય કરાવે, તો સાધુને કર્મબંધ થાય છે; અને નિરપેક્ષ ભાવથી અન્યના ગુણની વૃદ્ધિ માટે શૈક્ષો પાસે વિનય કરાવે તો શૈક્ષોમાં પ્રગટતા વિનયગુણમાં પોતે નિમિત્ત કારણ બનવાથી પોતાને કર્મની નિર્જરા થાય છે.

વળી, અનાદિભવઅભ્યસ્ત પ્રમાદને કારણે કોઈ સાધુને કુશલયોગ વિષયક વિસ્મરણ થયું હોય, તો અન્ય સાધુ તેને સ્મરણ પણ કરાવે. આમ કેટલાક સાધુઓ સ્મારણ કરે છે અને કેટલાક સાધુઓનું સ્મારણ કરાય છે. માટે સ્મારણ કરનાર અન્યના નાશ પામતા કુશલયોગના રક્ષણમાં નિમિત્ત બનવાથી નિર્જરા પ્રાપ્ત કરે છે, અને જેને સ્મારણ કરાવ્યું તેના નાશ પામતા કુશલયોગનું રક્ષણ થવાથી નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૬૯૭॥

ગાથા :

એવેવ ય વિણ્ણેઅં અહિયપવિત્તીએ વારણં એથં ।
અહિઅયરે કિચ્ચંમિ અ ચોઅણમિઙ્ગ સપરફલસિદ્ધી ॥૬૯૮॥

અન્યથાર્થ :

એવેવ ય=અને આ રીતે જ એથં=અહીં=ગચ્છમાં, અહિયપવિત્તીએ=અહિતની પ્રવૃત્તિનું વારણં=વારણ અહિઅયરેઅ કિચ્ચંમિ=અને અધિકતર કૃત્યમાં ચોઅણં=ચોદન વિણ્ણેઅં=જાણવું. ઇઙ્ગ=એ રીતે સપરફલસિદ્ધી=સ્વ અને પરના ફળની સિદ્ધિ થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને આ રીતે જ ગચ્છમાં અહિતની પ્રવૃત્તિનું વારણ જાણવું અને અધિકતર કૃત્યમાં ચોદન જાણવું. એ રીતે સ્વ અને પરના ફળની સિદ્ધિ થાય છે.

ટીકા :

એવમેવ ચ દ્વિરૂપં વિજ્ઞેયમ્ અહિતપ્રવૃત્તેર્વારણમત્ર=ગચ્છં ઇતિ, તથા અધિકતરે કૃત્યે ચ ગુણસ્થાનક-ચોદનં જ્ઞેયમ્, ઇતિ=એવં સ્વપરફલસિદ્ધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯૮॥

ટીકાર્થ :

અને અહીં છે=ગચ્છમાં છે, ઇતિ=એથી અહિતની પ્રવૃત્તિનું વારણ આ રીતે જ=જે રીતે સ્મારણ છે એ રીતે જ, દ્વિરૂપ=બે સ્વરૂપવાળું, જાણવું અર્થાત્ કેટલાક સાધુઓનું વારણ કરાય છે અને કેટલાક સાધુઓ વારણ કરે છે, એમ વારણ બે પ્રકારે જાણવું. અને અધિકતર કૃત્યમાં અર્થાત્ સાધુ દ્વારા યત્ન કરાતા સંયમસ્થાનથી ઉપરના સંયમસ્થાનના કારણીભૂત એવા કાર્યમાં, તથા=તે પ્રકારે ગુણસ્થાનકનું ચોદન જાણવું અર્થાત્ જે પ્રકારે વારણ બે સ્વરૂપવાળી છે, તે પ્રકારે બે સ્વરૂપવાળી ગુણસ્થાનકની વૃદ્ધિનું કારણ બને તેવી પ્રેરણા જાણવી. આ રીતે=વિનય, સ્મારણ, વારણ અને ચોદન કેટલાક સાધુઓનું કરાય છે અને કેટલાક સાધુઓ કરે છે એ રીતે, સ્વ અને પરના ફળની સિદ્ધિ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગચ્છમાં રહેતા સાધુઓને વિપુલ નિર્જરા થાય છે; કેમ કે ગચ્છમાં રહેલા કેટલાક સાધુઓ સ્વયં ચારિત્રવાળા સાધુઓનો વિનય કરે છે, શૈક્ષો પાસે અન્ય સાધુઓનો વિનય કરાવે છે; અને કુશલયોગ નાશ પામતો હોય તેવા કેટલાક સાધુઓને અન્ય સાધુ દ્વારા સ્મારણ કરાય છે અને કેટલાક સાધુઓ સ્મારણ કરે

છે. એ રીતે જ અહિતમાં પ્રવૃત્તિ કરતા કેટલાક સાધુઓનું વારણ અન્ય સાધુ દ્વારા કરાય છે અને કેટલાક સાધુઓની અહિતની પ્રવૃત્તિનું વારણ થાય છે. તેથી જેમણે વારણ કર્યું અને જેમનું વારણ થયું તે બંનેને લાભ જ થાય છે. વળી સંયમમાં યત્ન કરતા પણ સાધુઓ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં અધિક-અધિકતર યત્ન કરતા ન હોય તો, કેટલાક સાધુઓ તેઓના ગુણસ્થાનકની વૃદ્ધિ થાય અર્થાત્ તે સાધુઓ અધિક-અધિક ઉચિત કૃત્યો કરીને નિર્લેપતાના પરિણામની વૃદ્ધિ કરે, તે રીતે પ્રેરણા પણ કરે છે. આમ, શુદ્ધ આશયથી ચોદના કરનાર સાધુને અને જેમણે અન્યએ કરેલ ચોદના સ્વીકારી તે સાધુને, એમ બંનેને નિર્જરારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે ગચ્છમાં વિનય, સારણા, વારણા અને ચોચણાથી સ્વ-પરના ફળની સિદ્ધિ થાય છે. અર્થાત્ વિનય કરનારને અને કરાવનારને, તે જ રીતે સારણાદિ કરનારને અને સારણાદિ જેમને થઈ છે તેમને, એમ સર્વ સાધુઓને નિર્જરારૂપ લાભ થાય છે. આથી ગુરુના પરિવારરૂપ ગચ્છમાં પરસ્પર સાધુઓ એકબીજાની નિર્જરાનું કારણ બને છે. ॥૬૯૮॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૬૯૬માં કહેલ કે ગચ્છમાં વસતા સાધુઓને વિનયશ્રી વિપુલ નિર્જરા થાય છે અને સારણાદિ દ્વારા દોષોની પ્રતિપત્તિ થતી નથી, તે વાતને ગાથા ૬૯૭-૬૯૮માં સ્પષ્ટ કરી. હવે આ ગચ્છવાસ મોક્ષનું કારણ છે, એમ બતાવવા દ્વારા ગાથા ૬૯૬થી ૬૯૮ના કથનનું નિગમન કરતાં કહે છે —

ગાથા :

અણ્ણોણ્ણાવિક્ષ્ણા઼ જોગમ્મિ ત્તહિં ત્તહિં પયટ્ઠંતો ।
નિઅમેણ ગચ્છવાસી અસંગપયસાહગો ણેઓ ॥૬૯૯॥

અન્વયાર્થ :

અણ્ણોણ્ણાવિક્ષ્ણા઼=અન્યોન્ય અપેક્ષા વડે ત્તહિં ત્તહિં જોગમ્મિ=તે તે યોગમાં પયટ્ઠંતો=પ્રવર્તતા ગચ્છવાસી=ગચ્છવાસી=ગચ્છમાં વસનાર સાધુ, નિઅમેણ=નિયમથી અસંગપયસાહગો=અસંગપદના સાધક ણેઓ=જાણવા.

ગાથાર્થ :

પરસ્પરની અપેક્ષા વડે તે તે વિનયાદિ યોગમાં પ્રવર્તતા છતા ગચ્છવાસી સાધુ નક્કી અસંગપદના સાધક જાણવા.

ટીકા :

અન્યોઽન્યાપેક્ષયા ઉક્તન્યાયેન યોગે તત્ર તત્ર વિનયાદૌ પ્રવર્તમાનઃ સન્ નિયમેન ગચ્છવાસી સાધુઃ અસદ્ગુપદસાધકો જ્ઞેયઃ, અસદ્ગ્નો=મોક્ષ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૯૯॥

ટીકાર્થ :

ઉક્ત ન્યાયથી=ગાથા ૬૯૭-૬૯૮માં કહેવાયેલ પદ્ધતિથી, અન્યોન્યની અપેક્ષા વડે=પરસ્પર સાધુની

અપેક્ષા વડે, તે તે વિનયાદિ યોગમાં પ્રવર્તતા છતા ગચ્છમાં વસનાર સાધુ નિયમથી અસંગપદના સાધક જાણવા. અસંગપદ શું ચીજ છે ? તેથી કહે છે — અસંગ એટલે મોક્ષ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે વિનય, સારણા, વારણા અને ચોયણામાં પરસ્પર અંપેક્ષા વડે પ્રવૃત્તિ કરતા ગચ્છવાસી સાધુઓ નિયમથી મોક્ષની સાધના કરનાર છે.

આશય એ છે કે ગચ્છમાં રહેલા વિવેકસંપન્ન સાધુઓ પરસ્પર એકબીજાના અધ્યવસાયની શુદ્ધિ થાય તે રીતે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે. તેથી અધિક ગુણવાળા સાધુઓ પોતાનો વિનય કરાવવા દ્વારા શૈક્ષને વિનયસંપન્ન કરે છે, અને તે સાધુઓ વળી પોતાનાથી અધિક ગુણિયલ સાધુઓનો વિનય કરે છે. તે રીતે કોઈ સાધુનો કુશલયોગ નાશ પામતો હોય તો તેને સમ્યગ્ પ્રવૃત્તિનું સ્મારણ કરાવે છે, અને સ્મારણ કરાવાયેલ સાધુ પણ સ્મારણ કરાવનારના ઉપકારને યાદ કરીને કુશલયોગમાં પોતાની પ્રવૃત્તિ સુદૃઢ બનાવે છે.

આમ, ગચ્છમાં સાધુઓ એકબીજાના ગુણો વધારવામાં પરસ્પર નિમિત્તભાવ પામે છે અને ક્રમે કરીને સર્વથા સંગરહિત અસંગપદરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે ગુણોની વૃદ્ધિ જ્યારે પ્રકર્ષને પામે છે ત્યારે જીવ વચનાનુજ્ઞાનમાંથી અસંગાનુજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરે છે, અને અસંગાનુજ્ઞાનના બળથી ક્રમે કરીને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. ॥૬૯૯॥

અવતરણિકા :

इहैवापवादमाह —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૯૯માં કહ્યું કે ગુરુનો પરિવાર એ ગચ્છ છે, અને ગચ્છમાં વસતા સાધુઓને વિનયથી નિર્જરા અને સ્મારણાદિ દ્વારા દોષોની અપ્રતિપત્તિ થાય છે. તેથી અહીં જ=સંયમાર્થી સાધુએ ગચ્છમાં વસવું જોઈએ એ કથનમાં જ, અપવાદને કહે છે —

ગાથા :

सारणमाइविउत्तं गच्छं पि हु गुणगणेहिं परिहीणं ।
परिचत्तणाइवग्गो चइज्ज तं सुत्तविहिणा उ ॥७००॥

અન્યથાર્થ :

परिचत्तणाइवग्गो=परित्यक्त ज्ञातिवर्गवाला साधु सारणमाइविउत्तं=स्मारणादिથી વિયુક્ત, गुणगणेहिं परिहीणं=गुणगणથી પરિક્ષીણ એવા તં ગચ્છં પિ=તે ગચ્છને પણ સુત્તવિહિણા=સૂત્રવિધિથી ચઇज्ज=ત્યજે.

★ 'हु' વાક્યાલંકારમાં છે.

★ 'उ' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

છોકેલો છે જ્ઞાતિવર્ગ જેમણે એવા સાધુ સ્મારણાદિથી રહિત, ગુણોના સમુદાયથી ક્ષીણ થયેલા તે ગચ્છનો પણ શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિપૂર્વક ત્યાગ કરે.

ટીકા :

સ્મારણાદિવિયુક્તં ગચ્છમપિ ગુણગણેન પરિક્ષીણં સન્તં પરિત્યક્તજ્ઞાતિવર્ગઃ ત્યજેત્ તં સૂત્રવિધિના ગચ્છમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૦૦॥

★ “ગચ્છં પિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે સાધુ ગુરુગુણથી રહિત એવા ગુરુનો તો ત્યાગ કરે ન, પરંતુ સારણાદિ રહિત અને ગુણગણથી રહિત એવા ગચ્છનો પણ ત્યાગ કરે.

★ “સ્મારણાદિવિયુક્તં”માં ‘આદિ’ પદથી વારણ અને ચોદનનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

પરિત્યજેલ જ્ઞાતિવર્ગવાળા સાધુ સ્મારણાદિથી વિયુક્ત, ગુણગણથી=ગુણોના સમૂહથી, પરિક્ષીણ છતા તે ગચ્છને પણ સૂત્રવિધિથી=શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિપૂર્વક, ત્યજે. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

મૂળગાથાના ચોથા પાદમાં રહેલ તં શબ્દનું પ્રથમ પાદમાં રહેલ ગચ્છં શબ્દ સાથે યોજન છે, એમ જણાવવા માટે ટીકાના અંતે ફરી ‘ગચ્છં’ શબ્દ મૂકેલ છે.

ભાવાર્થ :

જે ગચ્છમાં સાધુઓ ગુણના સમુદાયથી ક્ષીણ થયેલા હોય અને જે ગચ્છમાં સારણા આદિ કરવામાં ન આવતી હોય, તેવા ગચ્છમાં વસવાથી ગુણવૃદ્ધિ તો થતી નથી, પરંતુ પ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય છે, જેથી ધીરે ધીરે સંયમી સાધુના સંયમનો નાશ થાય છે. તેથી આત્મકલ્યાણ અર્થે જેમણે ગૃહવાસનો ત્યાગ કરીને પોતાના જ્ઞાતિવર્ગને છોડ્યો છે તેવા સાધુએ, શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિપૂર્વક આવા ગચ્છને છોડીને ગુણસંપન્ન એવા ગચ્છાંતરનો=અન્ય ગચ્છનો, આશ્રય કરવો જોઈએ; કેમ કે જ્ઞાતિવર્ગના ત્યાગનું પ્રયોજન ગુણવાન ગુરુ આદિના સહવાસથી ગુણની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી એ છે, અને ગુણસંપન્ન ગચ્છને સ્વીકારવાથી સાધુમાં ઉત્તરોત્તર અધિક-અધિકતર ગુણવૃદ્ધિ થાય છે. ॥૭૦૦॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યત આહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાના કથનથી પ્રશ્ન થાય કે સ્મારણાદિથી રહિત અને ગુણગણથી પરિક્ષીણ એવા ગચ્છને કયા કારણથી છોડવો જોઈએ ? એથી કહે છે —

ગાથા :

સીસો સજ્જિલઓ વા ગણિચ્ચઓ વા ન સોગ્ગઈ નેઝ
જે તત્થ નાણદંસણચરણા તે સુગ્ગઈમગ્ગો ॥૭૦૧॥

અન્વયાર્થ :

સીસો સજ્જિલઓ વા=શિષ્ય કે ધર્મભાઈ, ગણિચ્ચઓ વા=કે ગણિચ્ચક=એક ગણસ્થ સાધુ, સોગ્ગઈ=સુગતિને વિષે ન નેહ=લઈ જતા નથી. (પરંતુ) તત્થ=ત્યાં=ગચ્છમાં, જે નાળદંસણચરણા=જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર છે, તે=તે સુગઈમગ્ગો=સુગતિનો માર્ગ છે.

ગાથાર્થ :

શિષ્ય કે ધર્મભાઈ, કે એક સમુદાયમાં રહેલા સાધુ સુગતિને વિષે લઈ જતા નથી, પરંતુ ગચ્છમાં જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર છે, તે સુગતિનો માર્ગ છે.

ટીકા :

શિષ્ય: સજ્જિલકો વા ધર્મભ્રાતા ગણિચ્ચકો વા એકગણસ્થો ન સુગતિં નયતિ, કિન્તુ યાનિ તત્ર જ્ઞાનદર્શનચરણાનિ પરિશુદ્ધાનિ તાનિ સુગતિમાર્ગ ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૭૦૧॥

ટીકાર્થ :

શિષ્ય, ધર્મભાઈ કે એક ગણમાં રહેલા સાધુ સુગતિને વિષે લઈ જતા નથી, પરંતુ ત્યાં=ગચ્છમાં, પરિશુદ્ધ એવાં જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે, તે સુગતિનો માર્ગ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે ગચ્છમાં વસવાથી પરસ્પર ઉપકાર થાય છે, તેથી ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે; પરંતુ જે ગચ્છમાં સારણાદિ થતા ન હોય તે ગચ્છમાં રહેલા શિષ્ય, ધર્મભાઈ કે તે સમુદાયમાં રહેનારા સાધુ, જીવને સુગતિમાં લઈ જતા નથી; પરંતુ જે ગચ્છમાં સારણાદિ ગુણો થતા હોય, તે ગચ્છમાં વર્તતાં પરિશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સદ્ગતિનો માર્ગ છે.

આનાથી એ કહેવું છે કે જે ગચ્છમાં રહેવાથી પરસ્પર જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ થતી હોય, તે જ ગચ્છ મોક્ષનો હેતુ છે; અને જે ગચ્છમાં સારણા-વારણાદિ થતા નથી, તે ગચ્છમાં આત્મકલ્યાણના નિમિત્તભૂત જ્ઞાનાદિ નથી, માટે તે ગચ્છમાં રહેવાથી નિર્જરા થતી નથી. આથી તેવા ગચ્છનો સુસાધુએ શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિધિપૂર્વક ત્યાગ કરવો જોઈએ, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે. ॥૭૦૧॥

અવતરણિકા :

પરાભિપ્રાયમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગુરુકુલવાસ બતાવવાથી ગચ્છવાસની પ્રાપ્તિ થઈ જ જાય છે, તો ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને જુદો કેમ પાડ્યો ? એ પ્રકારના પરના અભિપ્રાયને કહે છે —

ગાથા :

નણુ ગુરુકુલવાસમ્મી જાયઙ્ગ નિયમેણ ગચ્છવાસો ડ ।
જમ્હા ગુરુપરિવારો ગચ્છો ત્તિ નિદંસિઅં પુલ્લિ ॥૭૦૨॥

અન્યવાર્થ :

નણુ=ખરેખર ગુરુકુલવાસમ્મી=ગુરુકુલવાસમાં ગચ્છવાસો ડ=ગચ્છવાસ વળી નિયમેણ=નિયમથી જાયઙ્ગ=થાય છે, જમ્હા=જે કારણથી ગુરુપરિવારો=ગુરુનો પરિવાર ગચ્છો=ગચ્છ છે, ત્તિ=એ પ્રમાણે પુલ્લિ=પૂર્વે નિદંસિઅં=દર્શાવાયું છે.

ગાથાર્થ :

ખરેખર ગુરુકુલવાસમાં ગચ્છવાસ વળી નિયમથી થાય છે, જે કારણથી ગુરુનો પરિવાર એ ગચ્છ છે, એ પ્રમાણે ગાથા ૬૯૬માં તમારા વડે દર્શાવાયું છે.

ટીકા :

નનુ ગુરુકુલવાસે સતિ જાયતે ગચ્છવાસસ્તુ ધ્રુવઃ, કુત્ત ઇત્યાહ-યસ્માદ્ ગુરુપરિવારો ગચ્છ ઇત્યેતન્નિર્દર્શિતં પૂર્વં ભવતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૦૨॥

ટીકાર્થ :

ખરેખર ગુરુકુલમાં વાસ હોતે છતે વળી ગચ્છમાં વાસ ધ્રુવ=નક્કી, થાય છે. કયા કારણથી ? એથી કહે છે- જે કારણથી ગુરુનો પરિવાર ગચ્છ છે, એ પ્રકારનું કથન તમારા વડે=ગ્રંથકાર વડે, પૂર્વે=ગાથા ૬૯૬માં, દર્શાવાયેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નનુ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે ગુરુકુલમાં વસતા સાધુને ગચ્છવાસ નિયમથી થાય છે, તેથી વ્રતપાલનના ઉપાયોમાં ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસ પૃથગ્ બ્રહ્મ કરવાની જરૂર નથી. વળી તેમાં યુક્તિ આપે છે કે ગાથા ૬૯૬માં તમારા વડે જ “ગુરુનો પરિવાર એ ગચ્છ છે,” એમ કહેવાયું હતું, માટે પણ નક્કી થાય કે જે સાધુ ગુરુકુલવાસ સેવે, તે સાધુને ગચ્છવાસ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય. તેથી વ્રતપાલનના ઉપાયોમાં ગચ્છવાસરૂપ ઉપાય જુદો બ્રહ્મ કરવો ઉચિત નથી. ॥૭૦૨॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમ્ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=પરે કરેલી શંકામાં, ઉત્તરને કહે છે —

ગાથા :

સચ્ચમિણં તંમજ્ઞો તદેગલદ્વીએ તદુચિઅકમેણં ।
જહ હોજ્જ તસ્સ હેઠ વસિજ્જ તહ યાવણત્થમિણં ॥૭૦૩॥

અન્યથાર્થ :

ઇણં સચ્ચં=આ=પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ કહેલ કે ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસ પૃથગ્ ગ્રહણ ન કરવો જોઈએ એ, સત્ય છે. (પરંતુ) તદેગલદ્વીએ=તેની=ગચ્છની, એક લબ્ધિ વડે (અને) તદુચિઅકમેણં=તેના=ગચ્છના, ઉચિત ક્રમથી જહ=જે પ્રમાણે તસ્સ=તેનો=ગચ્છવાસનો, હેઠ=(પોતે) હેતુ હોજ્જ=થાય, તહ=તે પ્રમાણે તંમજ્ઞો=તેની મધ્યમાં=ગચ્છમાં, વસિજ્જ=વસવું જોઈએ. યાવણત્થં ઇણં=(એ) ખ્યાપનના અર્થવાળું આ છે=એ જણાવવા અર્થે ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસનું પૃથગ્ ગ્રહણ છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરેલ કે ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસ પૃથગ્ ગ્રહણ ન કરવો જોઈએ, એ સત્ય છે; પરંતુ ગચ્છની એક લબ્ધિ વડે અને ગચ્છના ઉચિત ક્રમથી જે પ્રમાણે પોતે ગચ્છવાસનો હેતુ થાય, તે પ્રમાણે સાધુએ ગચ્છમાં વસવું જોઈએ, એ જણાવવા માટે ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસનું પૃથગ્ ગ્રહણ છે.

ટીકા :

સત્યમિદં યદ્વધ્યાયિ ભવતા, કિન્તુ તન્મધ્યે=ગચ્છમધ્યે તદેકલબ્ધ્યા=ગચ્છેકલબ્ધ્યા હેતુભૂતયા તદુચિતક્રમેણ=ગચ્છોચિતક્રમેણ યથા ભવેત્ તસ્ય=ગચ્છવાસસ્ય હેતુઃ વસેત્ તથા, નાન્યથેતિ રૂપાપનાર્થમિદં=ગચ્છગ્રહણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૦૩॥

ટીકાર્થ :

તમારા વડે=પૂર્વપક્ષી વડે, જે કહેવાયું એ સત્ય છે; પરંતુ જે પ્રમાણે હેતુભૂત=ગચ્છની સમ્યગ્ નિષ્પત્તિના હેતુભૂત, એવી તેની એક લબ્ધિ વડે=ગચ્છની એક લબ્ધિ વડે, અને તેના ઉચિત ક્રમથી=ગચ્છના ઉચિત ક્રમથી, તેનો=ગચ્છવાસનો, પોતે હેતુ થાય તે પ્રમાણે તેની મધ્યમાં=ગચ્છની મધ્યમાં, સાધુ વસે, અન્યથા નહીં=બીજી રીતે વસે નહીં, એ ખ્યાપનના અર્થવાળું=એ બતાવવા માટે, આ છે=ગચ્છનું ગ્રહણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વપક્ષીના કથનમાં ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે તારી વાત સાચી છે; પરંતુ ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસ પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે સાધુએ ગચ્છમાં એ રીતે રહેવું જોઈએ કે જેથી ગચ્છમાં રહેનાર સાધુ ગચ્છની એક લબ્ધિ અને અર્થાત્ ગચ્છના ગુણોની વૃદ્ધિનું કારણ બને, અને ગચ્છના ઉચિત ક્રમથી રહેવું જોઈએ. આ બે વાત જણાવવા માટે ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને વ્રતપાલનના ઉપાયોમાં પૃથગ્ ગ્રહણ કર્યો છે.

આશય એ છે કે દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ જેમ સાધુ ગુર્વાજ્ઞા પ્રમાણે જીવતા હોય છે, તેમ ગચ્છની એક લબ્ધિરૂપ અને તે રીતે જીવતા હોય, તો તે ગચ્છમાં એક ગુણવાન સાધુની લબ્ધિ=પ્રાપ્તિ, થઈ કહેવાય, જેનાથી તે ગચ્છના ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ તે ગુણવાન સાધુની ઉચિત પ્રવૃત્તિ જોઈને તે મહાત્મા પ્રત્યે જેને ભક્તિ થાય તેને ગુણોની અનુમોદના થાય, તેના અપ્રમાદને જોઈને અન્ય સાધુને પણ અપ્રમાદમાં પ્રેરણા મળે, જેનાથી તે ગચ્છમાં ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે.

વળી, ગચ્છમાં ઉચિત કમ મુજબ વસવાથી ગચ્છમાં રહેતા સર્વ સાધુઓ પરસ્પર ઉચિત વિનય, સારણા વગેરે કૃત્યો કરીને ગચ્છના ગુણોની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી આવા સાધુનો વસવાટ ગચ્છવાસનો હેતુ બને છે; પરંતુ જે સાધુ ગચ્છમાં સ્વચ્છંદતાથી વસતા હોય તે સાધુનો ગચ્છમાં વસવાટ ગચ્છવાસનો હેતુ બનતો નથી, એ જણાવવા અર્થે વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસનું સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરેલ છે. ॥૭૦૩॥

અવતરણિકા :

અન્યથા ચાયમગચ્છવાસ એવેત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

અને અન્યથા=ગચ્છની એક લબ્ધિથી અને ગચ્છના ઉચિત કમથી ગચ્છમાં સાધુ ન વસે તો, આ=સાધુનો ગચ્છવાસ, અગચ્છવાસ જ છે, એ પ્રમાણે કહે છે -

ગાથા :

મોત્તૂળ મિહુવયારં અણ્ણોડ્ણગુણાઇભાવસંબદ્ધં ।
છત્તમદચ્છત્તતુલ્લો વાસો ડ ણ ગચ્છવાસો ત્તિ ॥૭૦૪॥

અભ્યયાર્થ :

અણ્ણોડ્ણગુણાઇભાવસંબદ્ધં=અન્યોન્ય ગુણાદિના ભાવથી સંબદ્ધ એવા મિહુવયારં=પરસ્પર ઉપકારને મોત્તૂળ=મૂકીને વાસો=વાસ=ગચ્છમાં કરાતો વાસ, છત્તમદચ્છત્તતુલ્લો=છત્રવાળા મઠના છત્રની તુલ્ય છે, ગચ્છવાસો ડ ણ=પરંતુ ગચ્છવાસ નથી.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

પરસ્પર ગુણાદિના સદ્ભાવથી સંબદ્ધ એવા પરસ્પર ઉપકારને મૂકીને ગચ્છમાં કરાતો વાસ, છત્રવાળા મઠના છત્ર જેવો છે, પરંતુ ગચ્છવાસ નથી.

ટીકા :

મુક્ત્વા મિથ ઉપકારં=પરસ્પરોપકારમિત્યર્થઃ, અન્યોડ્ણગુણાદિભાવસંબદ્ધં=પ્રધાનોપસર્જનભાવ-સંયુક્તં છત્રમઠચ્છત્રતુલ્યો વાસઃ, અછત્રતુલ્યસ્તુ સ્વાતન્ત્ર્યપ્રધાનો ન ગચ્છવાસઃ, તત્ફલાભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૦૪॥

★ “અન્યોઽન્યગુણાદિભાવસમ્બદ્ધ”માં રહેલ ‘ગુણ’ શબ્દનો અર્થ ગૌણ કરવાનો છે અને ‘આદિ’ પદથી મુખ્યનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

અન્યોન્યના=પરસ્પરના, ગુણાદિભાવથી સંબદ્ધ=પ્રધાન અને ઉપસર્જન ભાવથી સંયુક્ત, એવા પરસ્પર ઉપકારને મૂકીને વાસ=એક ગચ્છમાં રહેતા સાધુઓનો વાસ, છત્રવાળા મઠના છત્ર તુલ્ય છે; અર્થાત્ અછત્ર તુલ્ય સ્વાતંત્ર્યપ્રધાન છે, પરંતુ ગચ્છવાસ નથી; કેમ કે તેના=ગચ્છવાસના, ફળનો અભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૯૭-૬૯૮માં વર્ણવ્યું એ રીતે, ગચ્છમાં કેટલાક સાધુઓ વિનય કરીને અને કેટલાક સાધુઓ શૈક્ષો પાસે પોતાનો વિનય કરાવીને નિર્જરા પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ જ કેટલાક સાધુઓને સારણાદિ થવાથી અને કેટલાક સાધુઓ શૈક્ષ વગેરેને સારણાદિ કરવાથી નિર્જરા પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે ગચ્છમાં પરસ્પર ઉપકાર થાય છે, અને તે ઉપકાર કોઈ સાધુને પ્રધાનભાવરૂપે હોય છે, તો કોઈ સાધુને ગૌણભાવરૂપે હોય છે. તે આ રીતે-

કુશલયોગ નાશ પામતો હોય તેવા સાધુની સારણા કરવામાં ન આવે તો તે સાધુનો કુશલયોગ નાશ પામે, અને જો સારણા કરવામાં આવે તો તે સાધુનો કુશલયોગ રક્ષિત બને છે, જે મુખ્ય ઉપકાર છે; અને નાશ પામતા કુશલયોગવાળા સાધુને સારણા કરનાર સાધુને પણ અન્યના કુશલયોગના રક્ષણમાં નિમિત્ત બન્યા હોવાથી નિર્જરા થાય છે, જે ગૌણ ઉપકાર છે; કેમ કે સારણા કરવાનું નિમિત્ત પ્રાપ્ત ન થાય, તોપણ અન્યને સારણા કરનાર સાધુ પોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ અન્ય ઉચિત પ્રવૃત્તિથી નિર્જરા કરતા હોય છે, છતાં અન્ય સાધુના પ્રમાદને અટકાવવા માટે સારણાની પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તે સારણાથી પ્રમાદી સાધુને મુખ્ય ઉપકાર અને પોતાને તદ્દનિમિત્તભાવરૂપે ગૌણ ઉપકાર થયો કહેવાય. તેથી સારણા કરનાર સાધુને ગૌણરૂપે ઉપકાર થાય છે અને જેની સારણા કરવામાં આવે છે, તે સાધુને પ્રધાનરૂપે ઉપકાર થાય છે. આ રીતે જ વારણા અને ચોદનામાં પણ સમજવું.

આ રીતે જે ગચ્છમાં પ્રધાન અને ગૌણ ભાવથી સંબદ્ધ એવો પરસ્પર ઉપકાર થાય છે, તે ગચ્છ સુગચ્છ છે; પરંતુ જે ગચ્છમાં આવો પરસ્પર ઉપકાર થતો નથી, તે ગચ્છ છત્રવાળા મઠના છત્ર તુલ્ય છે.

આશય એ છે કે મઠમાં રહેનારા સંન્યાસીઓ માટે મઠાધીશ છત્ર જેવો હોય છે, અને મઠાધીશ છત્ર જેવો છે તેથી તે ગચ્છ પણ ઉપચારથી છત્ર જેવો છે. તેથી કોઈ બાહ્ય આપત્તિ આવે તે વખતે મઠમાં રહેનારાઓને છત્ર જેવા મઠાધીશથી રક્ષણ મળે છે; પરંતુ મઠાધીશથી મઠની કોઈ ગુણવૃદ્ધિ થતી નથી, ફક્ત મઠાધીશને કારણે તે મઠમાં રહેનારાઓ બાહ્ય આપત્તિથી સુરક્ષિત બને છે. આમ, સારણાદિથી રહિત ગચ્છ તે મઠ જેવો જ છે; કેમ કે તેવા ગચ્છમાં શિષ્યની શારીરિક આદિ આપત્તિઓની ગુરુ ચિંતા કરે છે, પરંતુ તે ગચ્છમાં વસવાટ પરસ્પર એકબીજાની ગુણવૃદ્ધિનું કારણ બનતો નથી. તેથી આવો ગચ્છ વળી અછત્ર તુલ્ય છે અર્થાત્ પરસ્પર ગુણવૃદ્ધિનું કારણ નહીં બનતો હોવાથી છત્ર વગરનો છે અર્થાત્ ગુણવૃદ્ધિના કારણભૂત એવા છત્ર વગરનો છે; તેથી તે ગચ્છમાં વસનાર સાધુઓ સ્વાતંત્ર્યપ્રધાન છે. આથી તેવા ગચ્છમાં

વસવું તે ગચ્છવાસ નથી; કેમ કે ગચ્છવાસના ફળનો અભાવ છે અર્થાત્ ગચ્છવાસનું ફળ પરસ્પર એકબીજાના ગુણની નિષ્પત્તિ થવા રૂપ ઉપકાર છે, અને તેવું ફળ સ્વાતંત્ર્યપ્રધાન ગચ્છમાં પ્રાપ્ત થતું નથી. માટે તે ગચ્છમાં વસવું, તે ગચ્છવાસ નથી. ॥૭૦૪॥

અવતરણિકા :

શેષદ્વારેષ્વપિ પ્રયોજનાતિદેશમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

શેષ દ્વારોમાં પણ પ્રયોજના અતિદેશને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગુણવાન ગુરુની નિશ્રામાં રહેવાથી જેમ સ્વાભાવિક ગચ્છવાસની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ સુંદર વસતિ, પાસત્યાદિના સંસર્ગનો ત્યાગ વગેરે વ્રતપાલનના ઉપાયોની પણ સ્વાભાવિક પ્રાપ્તિ થઈ જ જાય છે; તોપણ જેમ ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન ગ્રંથકારે ગાથા ૭૦૩માં બતાવ્યું, તેમ શેષ દ્વારોના પૃથગ્ ગ્રહણના પ્રયોજનનો અતિદેશ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

★ અતિદેશ એટલે ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું જેમ પ્રયોજન છે, તેમ ગુરુકુલવાસથી વ્રતપાલનના ઉપાયભૂત વસતિ વગેરેને પણ પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન છે, તે પ્રકારનું સૂચન.

ગાથા :

एवं वसहार्दसु वि जोइज्जा ओघसुद्धभावे वि ।
सइ थेरदिन्नसंथारगाइभोगेण साफल्लं ॥७०५॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

एवं=આ રીતે=ગાથા ૭૦૩માં ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું સાફલ્ય બતાવ્યું એ રીતે, वसहार्दसु वि=વસતિ આદિમાં પણ ઓઘસુદ્ધભાવે વિ=ઓઘથી શુદ્ધનો ભાવ હોતે છતે પણ सइ=સદા थेरदिन्नसंथारगाइभोगेण=સ્થવિર વડે અપાયેલ સંસ્તારક આદિના ભોગ દ્વારા साफल्लं=સાફલ્યને जोइज्जा=યોજવું.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૭૦૩માં ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું સાફલ્ય બતાવ્યું, એ રીતે વસતિ આદિ વ્રતપાલનના ઉપાયોમાં પણ ઓઘથી શુદ્ધપણું હોતે છતે પણ સદા ગીતાર્થ વડે અપાયેલ સંથારા આદિના ભોગ દ્વારા સાફલ્ય યોજવું.

ટીકા :

एवं वसत्यादिष्वपि द्वारेषु योजयेत् साफल्यमिति योगः, ओघशुद्धभावेऽपि=सामान्यशुद्धत्वे सत्यपि, कथमित्याह-सदा स्थविरदत्तसंस्तारकादिभोगेन, न तु यथाकथञ्चिदिति गाथार्थः ॥७०५॥ द्वारम् ॥

★ “સંસ્તારકાદિભોગે”માં ‘આદિ’ શબ્દથી પાટ-પાટલા, બાબોઠ વગેરેનો સંગ્રહ છે.

★ “ઓઘશુદ્ધભાવેઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે ઓઘથી શુદ્ધપણું નહીં હોતે છતે તો વસતિનો ઉપભોગ ન થાય, પરંતુ ઓઘથી શુદ્ધપણું હોતે છતે પણ વસતિનો યથાકથંચિદ્ ઉપભોગ ન થાય.

★ “વસત્યાદિષ્વપિ”માં આદિ પદથી સંસર્ગ, ભક્તિાદિ શેષ વ્રતપાલનના ઉપાયોનો સંગ્રહ છે, અને ‘અપિ’ શબ્દથી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે આ રીતે ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરવામાં તો સાફલ્ય યોજ્યું, પરંતુ વસતિ આદિમાં પણ=ગુરુકુલવાસથી વસતિ આદિને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરવામાં પણ, સાફલ્ય યોજ્યું.

ટીકાર્થ :

આ રીતે વસતિ આદિ દ્વારોમાં પણ સાફલ્ય યોજ્યું, આ પ્રકારે યોગ છે=મૂળગાથાના અંતે રહેલ સાફલ્ય નું મૂળગાથાના બીજા પાદમાં રહેલ જોડજ્ઞા સાથે યોજન છે.

હવે વસતિ દ્વારને પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું સાફલ્ય સ્પષ્ટ કરે છે —

ઓઘથી શુદ્ધનો ભાવ હોતે છતે પણ=સામાન્યથી શુદ્ધપણું હોતે છતે પણ, વસતિનું સાફલ્ય કેવી રીતે છે ? એથી કહે છે— સદા સ્થવિર વડે અપાયેલ સંથારા વગેરેના ભોગ દ્વારા વસતિનું સાફલ્ય છે, પરંતુ યથાકથંચિદ્ નહીં=ગમે તે રીતે સંથારા વગેરેના ભોગ દ્વારા વસતિનું સાફલ્ય થતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસ જુદો નહીં હોવા છતાં જુદો ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન ગાથા ૭૦૩માં બતાવ્યું. એ રીતે ગુરુકુલવાસદ્વારના ગ્રહણથી સુંદર વસતિ આદિ દ્વારોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, તોપણ જેમ ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન વિશેષ છે, તેમ વસતિ આદિ દ્વારોને પણ પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન વિશેષ છે, તે જોડી લેવું. એ પ્રકારનો ગ્રંથકારે અતિદેશ કર્યો હોવા છતાં વસતિ દ્વારમાં પૃથગ્ ગ્રહણના પ્રયોજનને યોજીને જણાવતાં કહે છે —

સુગુરુની સાથે વસવાથી સામાન્ય રીતે શુદ્ધ વસતિની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, તોપણ સાધુએ હંમેશાં ગીતાર્થે આપેલા સંથારા વગેરેના ભોગ દ્વારા વસતિનો ઉપભોગ કરવો જોઈએ, પરંતુ જે તે રીતે નહીં, એ સૂચન કરવા માટે વસતિદ્વારને ગુરુકુલવાસદ્વારથી પૃથગ્ ગ્રહણ કરેલ છે.

આશય એ છે કે કલ્યાણના અર્થી સાધુ ગુરુકુલવાસમાં રહેતા હોવાથી તેઓને શુદ્ધ વસતિની જ પ્રાપ્તિ થાય છે; કેમ કે ગીતાર્થ ગુરુ સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ હોય તેવી જ નિર્દોષ વસતિનો સ્વીકાર કરે છે, તોપણ ગચ્છમાં રહેલા ગીતાર્થ કે ગણચિંતક સાધુઓ દરેક સાધુને તેની ભૂમિકા મુજબ ઉચિત સ્થાન આપે છે, જેથી ગ્લાન, વૃદ્ધ, શૈક્ષ વગેરે સાધુઓ પોતાની શારીરિક સ્થિતિ પ્રમાણે ઉચિત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને સંયમની આરાધના કરી શકે અને તે શુદ્ધ વસતિ ગચ્છની ગુણવૃદ્ધિનું કારણ બને. છતાં જો સાધુ ગીતાર્થ દ્વારા અપાતી વસતિમાં સારુ સ્થાન લેવા પ્રયત્ન કરે અથવા ગીતાર્થે આપેલ વસતિ સંયમની આરાધનામાં ઉપયોગી થાય તે રીતે ન વાપરે; પરંતુ પ્રમાદથી વાપરે, તો તે વસતિનો ભોગ ગચ્છની ગુણવૃદ્ધિનું કારણ બને નહિ, ઊલટું પ્રમાદના ધોષણનું અને સહવર્તી સાધુઓની આરાધનામાં અંતરાયનું કારણ બને છે.

આથી ગીતાર્થે આપેલ સ્થાનમાં રહીને, સંયમને અનુકૂળ ઉચિત ક્રિયાઓ કરવા દ્વારા કલ્યાણના અર્થી સાધુએ વસતિનો ઉપભોગ કરવો જોઈએ, પરંતુ જેમ તેમ ઉપભોગ કરવો જોઈએ નહીં, એ જણાવવા અર્થે ગુરુદ્વાર કરતાં વસતિદ્વારનું પૃથગ્ ગ્રહણ કરેલ છે. ॥૭૦૫॥

અવતરણિકા :

ઇદાનીં વસતિવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે વસતિની વિધિને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૮૬થી ૭૦૧માં ગચ્છદ્વાર બતાવ્યું, ત્યાર બાદ ગાથા ૭૦૨થી ૭૦૪માં પરના અભિપ્રાયની આશંકા કરીને ગુરુકુલવાસથી ગચ્છવાસને પૃથગ્ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન બતાવ્યું અને ગાથા ૭૦૫માં વસતિ આદિ દ્વારોને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરવાના પ્રયોજનનો અતિદેશ કર્યો; હવે વ્રતપાલનના ઉપાયભૂત એવી સાધુની શુદ્ધ વસતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

મૂલુત્તરગુણસુદ્ધં થીપસુપંડગવિવજ્જિઅં વસહિં ।
સેવિજ્જ સર્વકાલં વિવજ્જણ હોતિ દોસા ઉ ॥૭૦૬॥

અભ્યર્થ :

મૂલુત્તરગુણસુદ્ધં=મૂલ અને ઉત્તરગુણથી શુદ્ધ, થીપસુપંડગવિવજ્જિઅં=સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી વિવર્જિત વસહિં=વસતિને (સાધુ) સર્વકાલં=સર્વકાળ સેવિજ્જ=સેવે, વિવજ્જણ ઉ=વળી વિપર્યયમાં દોસા=દોષો હોતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણથી શુદ્ધ, સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી રહિત વસતિને સાધુ સર્વકાળ સેવે, વળી વિપર્યયમાં દોષો થાય છે.

ટીકા :

મૂલગુણોત્તરગુણપરિશુદ્ધાં તથા સ્ત્રીપશુપંડકવિવર્જિતાં વસતિં સેવેત સર્વકાલં, વિપર્યયે=અશુદ્ધસ્ત્ર્યાદિસંસક્તાયાં વસતૌ ભવન્તિ દોષા इति ગાથાર્થઃ ॥૭૦૬॥

ટીકાર્થ :

મૂલ-ઉત્તરગુણથી પરિશુદ્ધ તથા સ્ત્રી, પશુ અને પંડકથી વિવર્જિત વસતિને સર્વકાળ સાધુ સેવે. વિપર્યયમાં=અશુદ્ધ અને સ્ત્રી વગેરેથી સંસક્ત વસતિ હોતે છતે, અર્થાત્ મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણથી અશુદ્ધ, તેમ જ સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી યુક્ત વસતિ હોતે છતે, દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વસતિના મૂલગુણશુદ્ધ અને ઉત્તરગુણશુદ્ધ, એમ બે ભેદ છે. તે બંને ભેદથી શુદ્ધ અને સ્ત્રી-પશુ-નપુંસકથી

રહિત એવી વસતિને સાધુ સદા સેવે. પરંતુ જો સાધુ મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણથી અશુદ્ધ અને સ્ત્રી વગેરેના સંસર્ગવાળી વસતિનો ઉપભોગ કરે તો દોષો થાય છે, જે દોષો આગળમાં ગ્રંથકાર સ્વયં બતાવવાના છે. ॥૭૦૬॥

અવતરણિકા :

તત્ર મૂલગુણદુષ્ટમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં સાધુને ઉપભોગ્ય એવી શુદ્ધ વસતિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ત્યાં=તે વસતિમાં, મૂલગુણોથી દુષ્ટ એવી વસતિને કહે છે —

ગાથા :

પટ્ટીવંસો દો ધારણીઝ ચત્તારિ મૂલવેલીઓ ।
મૂલગુણેહુવવેઆ એસા ઝ અહાગડા વસહી ॥૭૦૭॥

અન્યથાર્થ :

પટ્ટીવંસો=પૃષ્ઠિવંશ, દો ધારણીઝ=બે ધારણી, ચત્તારિ મૂલવેલીઓ=ચાર મૂલવેલીઓ, (આ સાતમાંથી કોઈપણ વસ્તુ સાધુને મનમાં આધાન કરીને કરાયેલ હોય તેવી વસતિ) મૂલગુણેહુવવેઆ=મૂલગુણો વડે ઉપપેત છે=યુક્ત છે, એસા ઝ=વળી આ વસહી=વસતિ અહાગડા=આધાકૃતા છે.

ગાથાર્થ :

પૃષ્ઠિવંશ, બે ધારણી અને ચાર મૂલવેલીઓ, આ સાતમાંથી કોઈપણ વસ્તુ સાધુને મનમાં આધાન કરીને કરાયેલ હોય, તેવી વસતિ મૂલગુણો વડે યુક્ત છે, વળી આ વસતિ આધાકર્મિકી છે.

ટીકા :

પૃષ્ઠિવંશો=મધ્યવલકઃ, ધારિણ્યૌ યત્પ્રતિષ્ઠઃ અસાવેવ, ચતસ્રો મૂલવેલ્યઃ ચતુર્ષુ પાર્શ્વેષુ, મૂલગુણૈરુપપેતેતિ એતદપિ યત્ર સાધૂન્ મનસ્યાધાય કૃતમિયં મૂલગુણૈરુપપેતા, ન તુ શુદ્ધા, તથા ચાહ-એષા આધાય કૃતા વસતિઃ=આધાકર્મિકીત્યર્થઃ ।

અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે-પૃષ્ઠિવંશો દ્વે ધારણે ચતસ્રો મૂલવેલ્ય ઇતિ પૂર્વવત્, મૂલગુણૈરુપપેતેત્યેતત્ સાધૂન્ મનસ્યાધાય ન કૃતં યત્ર એષા યથાકૃતા વસતિઃ=શુદ્ધેત્યર્થઃ ।

એતદ્વાચ્યુક્તં, વસતિદોષપ્રતિપાદનાધિકારાત્, તથા યથાકૃતત્વાસમ્ભવાત્, મૂલગુણૈરુપપેતેત્યેતત્સાધૂન્ મનસ્યાધાય ન કૃતમિત્યન્યકારણાપત્તેઃ, અન્યથા વિશેષણવૈયર્થ્યાત્, તસ્મિંશ્ચ સતિ યથાકૃતત્વાનુપપત્તેરિત્યલં પ્રસજ્ઞેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૦૭॥

★ પ્રસ્તુતમાં 'ઉપપેત' શબ્દ 'યુક્ત' અર્થમાં છે. અને તેની સાધનિકા ભગવતી સૂત્રના દ્વિતીય શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનની ગાથા ૧૩માં આ પ્રમાણે દર્શાવેલ છે —

"અત્ર 'ઉપ અપ ઇત' ઇતિ શબ્દત્રયસ્થાપને પૃષ્ઠોદરાદિત્વાદપશબ્દસ્યાકારલોપે ચ ઉપપેત ઇતિ સિદ્ધમ્ ।"

ટીકાર્થ :

પૃષ્ઠિવંશો=મધ્યવલકઃ પૃષ્ઠિવંશ એટલે મધ્યવલક, ધારિણ્યૌ યત્પ્રતિષ્ઠઃ અસાવેવ બે ધારિણી, જેના ઉપર પ્રતિષ્ઠ એવો આ જ હોય છે=જે બે ધારિણી ઉપર પૃષ્ઠિવંશ જ રહેલો હોય છે, ચતુર્ષુ પાર્શ્વેષુ ચતસ્રો મૂલવેલ્યઃ ચાર પાસાઓમાં=ચારેય બાજુ, ચાર મૂલવેલીઓ હોય છે.

મૂલગુણૈરુપપેતેતિ.....ન તુ શુદ્ધા, 'મૂલગુણૈરુપપેતા' એટલે આ પણ=પૃષ્ઠિવંશાદિ સાતેય વસ્તુ પણ, જ્યાં=જે વસતિમાં, સાધુઓને મનમાં આધાન કરીને કરાયેલ હોય, એ મૂલગુણો વડે ઉપપેતા છે=એ મૂલગુણો વડે યુક્ત વસતિ છે, પરંતુ તે શુદ્ધ નથી.

તથા ચાહ — અને તે રીતે કહે છે=સાધુને મનમાં રાખીને કરાયેલ, પૂર્વમાં બતાવેલ સાત વસ્તુવાળી વસતિ જે રીતે શુદ્ધ નથી તે રીતે કહે છે —

एषा वसतिः आधाय कृता=आधाकर्म्मिकीत्यर्थः આ વસતિ સાધુઓને મનમાં આધાન કરીને કરાયેલી છે=આધાકર્મિકી છે.

अन्ये तु व्याचक्षते-पृष्ठिबंशो द्वे धारणे चतस्रो मूलवेल्य इति पूर्ववत् वणी अन्यो कहे छे- पृष्ठिबंश, બે ધારિણી, ચાર મૂલવેલીઓ, એ પ્રકારે પૂર્વની જેમ છે=ઉપર વર્ણન કર્યું તેમ જ છે.

મૂલગુણૈરુપપેતેત્યેતત્ સાધૂન્ મનસ્યાધાય યત્ર ન કૃતં ઇષા વસતિઃ યથાકૃતા=શુદ્ધેત્યર્થઃ, 'મૂલગુણૈરુપપેતા' એટલે આ=પૃષ્ઠિવંશાદિ સાતેય વસ્તુ, સાધુઓને મનમાં આધાન કરીને જ્યાં=જે વસતિમાં, કરાયેલ ન હોય, એ વસતિ યથાકૃત છે અર્થાત્ શુદ્ધ છે.

તેને ગ્રંથકાર કહે છે —

एतच्चायुक्तं અને આ=અન્યોનું કથન, અયુક્ત છે; વસતિદોષપ્રતિપાદનાધિકારાત્ કેમ કે વસતિના દોષોના પ્રતિપાદનનો અધિકાર છે, તથા યથાકૃતત્વાસમ્ભવાત્ તથા યથાકૃતત્વનો અસંભવ છે અર્થાત્ અન્યોએ કરેલો મૂલગુણૈરુપપેતા નો અર્થ સ્વીકારીએ તો તે વસતિમાં યથાકૃતપણું ઘટી શકે નહિ.

મૂલગુણૈરુપપેતા નો અર્થ અન્યોના મત પ્રમાણે સ્વીકારીએ તો યથાકૃતત્વ કેમ ન ઘટી શકે ? તેને ગ્રંથકાર યુક્તિથી બતાવે છે —

મૂલગુણૈરુપપેતેત્યેતત્સાધૂન્ મનસ્યાધાય ન કૃતમિત્યન્યકારણાપત્તેઃ, 'મૂલગુણૈરુપપેતા' એટલે આ=સાતેય વસ્તુ, સાધુઓને મનમાં આધાન કરીને કરાયેલ ન હોય, એ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં અન્ય માટે કારણની આપત્તિ છે=સાધુ સિવાય અન્ય કોઈ વ્યક્તિ માટે વસતિ કરાવવાની આપત્તિ છે.

अन्यथा विशेषणवैयर्थ्यात् अन्यथा=આ સાતેય વસ્તુ સાધુઓને મનમાં રાખીને કરાયેલ ન હોય એમ સ્વીકારવા છતાં અન્ય માટે કારણની આપત્તિ નથી એમ માનીએ તો, વિશેષણનું=મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં રહેલ 'મૂલગુણૈરુપપેતા' ૩૫ વિશેષણનું, વ્યર્થપણું છે.

तस्मिन्.....अनुपपत्तेः અને તે હોતે છતે=અન્ય માટે વસતિનું કરાવણ હોતે છતે, યથાકૃતત્વની અનુપપત્તિ છે=વસતિમાં શુદ્ધપણાની અસંગતિ છે.

'इति' અન્ય મતના નિરાકરણની સમાપ્તિ અર્થક છે.

પ્રસજ્ઞેન અલં, ઇતિ ગાથાર્થઃ પ્રસંગ વરે સર્યુ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

★ મૂલગુણેરૂપેતા નો અર્થ ગ્રંથકાર 'મૂલગુણોથી યુક્ત એવી અશુદ્ધ વસતિ' એવો કરે છે અને અન્ય મતવાળા 'મૂલગુણોથી યુક્ત એવી શુદ્ધ વસતિ' એવો કરે છે. વળી અહાગઢા નો અર્થ ગ્રંથકાર 'આધાકૃતા વસતિ' એવો કરે છે અને અન્ય મતવાળા 'યથાકૃતા વસતિ' એવો કરે છે. તેથી ગ્રંથકારના મતે આ લક્ષણ અશુદ્ધ વસતિનું અને અન્યોના મતે આ લક્ષણ શુદ્ધ વસતિનું પ્રાપ્ત થાય. પરંતુ અન્ય મતવાળાએ શુદ્ધ વસતિનું કરેલ લક્ષણ ગ્રંથકારને માન્ય નથી, તેથી પ્રસ્તુત ગાથાની ટીકામાં ગ્રંથકારે અન્યોના મતને બતાવીને તેનું નિરાકરણ કરેલ છે.

★ 'પૃષ્ઠિવંશ' એટલે મકાનના મૂળ બે સ્તંભ ઉપર તિચ્છો રખાતો મોટો થાંભલો.

★ 'ધારણા' અથવા 'ધારિણી' એટલે મકાનના આધારભૂત મુખ્ય બે સ્તંભ.

★ 'મૂલવેલી' એટલે મકાનની છતના આધારભૂત ચાર સ્તંભવિશેષ.

★ પૂર્વના કાળમાં મુખ્યત્વે આ સાત વસ્તુઓથી મકાન બનાવાતા હતા.

ભાવાર્થ :

ગામડામાં બનાવાતાં ઘરોના મુખ્ય સાત અવયવો હોય છે : એક પૃષ્ઠિવંશ, બે ધારિણી અને ચાર મૂલવેલીઓ : આ સાત મુખ્ય વસ્તુ દ્વારા ઘરનું નિર્માણ જો સાધુને મનમાં રાખીને કરેલ હોય, તો તે ઘરનિર્માણરૂપ વસતિ સાધુ માટે આધાકર્મિકી કહેવાય, જે મૂલગુણોથી યુક્ત અશુદ્ધ વસતિ છે, આ રીતે ગ્રંથકારે મૂલગુણોથી દુષ્ટ એવી વસતિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું.

વળી, અન્ય મતવાળા આ ગાથાના ઉત્તરાર્થનો અર્થ ગ્રંથકારે કર્યો તે પ્રમાણે કરતા નથી, પરંતુ જુદી રીતે કરતાં કહે છે કે આ સાત મુખ્ય વસ્તુ દ્વારા ઘરનું નિર્માણ સાધુને મનમાં રાખીને કર્યું ન હોય, તો તે ઘરનિર્માણરૂપ વસતિ મૂલગુણોથી યુક્ત કહેવાય, અને આવી મૂલગુણોથી યુક્ત વસતિ સાધુ માટે યથાકૃત=શુદ્ધ, વસતિ છે.

આમ, અહાગઢાનો અર્થ ગ્રંથકારે 'આધાકૃતા' કર્યો, પરંતુ અન્ય મતવાળા 'યથાકૃતા' કરે છે. તેથી એ ફલિત થાય કે અન્ય મત પ્રમાણે મૂલગુણોથી યુક્ત વસતિ શુદ્ધ છે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે ગાથાના ઉત્તરાર્થનો અર્થ આ પ્રમાણે કરવો યુક્ત નથી; કેમ કે પ્રસ્તુતમાં વસતિના દોષો કહેવાનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી દોષિત વસતિનું સ્વરૂપ વર્ણવવું જોઈએ, પરંતુ નિર્દોષ વસતિનું સ્વરૂપ વર્ણવાય નહિ.

વળી, ગ્રંથકાર કહે છે કે આ સાત વસ્તુવાળી વસતિ સાધુને મનમાં રાખીને ન કરાઈ હોય તે મૂલગુણોથી યુક્ત વસતિ કહેવાય, એમ સ્વીકારીએ તો, આ સાત વસ્તુવાળી વસતિ સાધુ સિવાય અન્ય કોઈના માટે કરાઈ છે, તેમ માનવું પડે. અને જે વસતિ સાધુ સિવાય અન્ય કોઈ માટે પણ કરાઈ હોય તે વસતિમાં યથાકૃતત્વ ઘટી શકે નહીં. અથવા જો એમ સ્વીકારીએ કે આ વસતિ સાધુને કે અન્ય કોઈપણને મનમાં રાખ્યા વગર કરાઈ છે, તો મૂળગાથામાં મૂકેલ મૂલગુણેહુવવેઆ રૂપ વિશેષણ વ્યર્થ થશે, અર્થાત્ એ વિશેષણ મૂળગાથામાં મૂકવાની કોઈ જરૂર રહેતી નથી; કેમ કે ઉપર બતાવેલ સાત વસ્તુવાળી વસતિ યથાકૃત છે, એટલું જ કહેવાથી શુદ્ધ વસતિનું લક્ષણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આથી મૂલગુણેહુવવેઆ રૂપ વિશેષણ સાર્થક સ્વીકારવું હોય તો એમ જ કહેવું પડે કે આ વસતિ સાધુ સિવાય અન્ય કોઈને મનમાં રાખીને કરાવાઈ છે. અને જો આ વસતિ અન્ય કોઈને મનમાં રાખીને કરાવાઈ છે તેમ સ્વીકારીએ, તો તે વસતિ યથાકૃત ન કહી શકાય. તેથી તે વસતિમાં યથાકૃતત્વની અનુપપત્તિ છે.

www.iainelibrary.org

ટીકાર્થ :

અત્ર વૃદ્ધવ્યાખ્યા અહીં વૃદ્ધની વ્યાખ્યા છે —

વંસગ્નિતિ વંસકો એટલે દંડકો. ('વંશકા' એ વેલીનામુપરિ સ્થાપ્યન્તે પૃષ્ઠિવંશસ્યોપરિ તિર્યક્) જેઓ પૃષ્ઠિવંશની ઉપરમાં અને વેલીઓની=ચાર મૂલીઓની, ઉપરમાં તિર્યક્=આડા, સ્થપાય છે, કટણ=કંડંગોવરિ ઓલવણી કટણ=દાંડાની ઉપરમાં ઓલવણી=કઠણ ચટાઈની ગૂંથવણી, ઉક્કંપણ ('ઉક્કંચણ' ઉપરિ કંબિકાનામ્ બંધન) ઉત્કંપણ એટલે ઉપરમાં કંબિકાઓનું બંધન=વાંસડાઓ ઉપર ગૂંથેલી ચટાઈઓની ઉપર રસાઓનું બંધન, દબ્બાદિણાડચ્છાચણ દર્ભ વગેરે વડે આચ્છાદન અર્થાત્ પૂર્વે જે વાંસડા ઉપર ગૂંથેલી ચટાઈઓ ઉપર રસાઓ બાંધેલા, તે સર્વને દર્ભ વગેરે ઘાસ દ્વારા ઢાંકવું. કુટ્ટાણ લેવણ ભીંતોનું લેપન, દુવાસસ બાહ્યજ્ઞકરણ દ્વારના બાહ્યુલ્યાદિનું કરણ=દ્વારને મોટું વગેરે કરવું, વિસમાઈ સમીકરણ ભૂમિકર્મ વિષમમાંથી સમીકરણ=વિષમ ભૂમિને સમ બનાવવી, તે ભૂમિકર્મ. એસા સપરિકમ્મા આ=ઉપર બતાવેલ વસતિ, સપરિકર્મવાળી છે. એ ઉત્તરગુણેસુ મૂલોત્તરગુણાં ઇત્યર્થઃ આ=સપરિકર્મવાળી વસતિમાં વર્તતા દોષો, ઉત્તરગુણોમાં મૂલોત્તરગુણરૂપ છે, એ પ્રમાણે અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

એક પૃષ્ઠિવંશ અને ચાર મૂલવેલીઓ ઉપર બે ધારિણીને ટેકવીને છત જેવું બનાવવા માટે તે બે ધારિણી ઉપર આડા વાંસડાઓ મૂકવામાં આવે છે, અને તે વાંસડાઓ ઉપર ચટાઈની ગૂંથણી કરવામાં આવે છે. ત્યારપછી તડકો ન આવે તે માટે તે વાંસડાઓ ઉપર કરેલ ગૂંથણી ઉપર ઘાસના પૂડાઓ નાખવામાં આવે છે, જેને ઉક્કંપણ કહેવાય છે. વળી ઘરની દીવાલોને છાણ વગેરેથી લીંપીને લીસી કરવામાં આવે છે, દ્વાર નાનું હોય તો મોટું કે મોટું હોય તો નાનું કરવામાં આવે છે, અને જમીન ઊંચી-નીચી કે ખરબચડી હોય તો મર્દન કરીને તેને સમાન કરવામાં આવે છે, જેને ભૂમિકર્મ કહેવાય છે. ઘર બનાવવા માટેની આ સર્વ પ્રવૃત્તિ કે આ સર્વ પ્રવૃત્તિમાંથી કોઈપણ પ્રવૃત્તિ સાધુને મનમાં રાખીને કરેલી હોય તો તે વસતિ ઉત્તરગુણોમાં મૂલગુણોથી અશુદ્ધ કહેવાય.

આમ, ઘર બનાવવા માટેની ગાથા ૭૦૭માં બતાવેલ પૃષ્ઠિવંશાદિ સાત વસ્તુ કે તે સાતમાંથી કોઈપણ વસ્તુ સાધુને મનમાં રાખીને કરેલ હોય તો તે વસતિ મૂલગુણોથી દુષ્ટ કહેવાય, ગાથા ૭૦૮માં બતાવેલ વંસકાદિ સાત પરિકર્મ કે તે સાતમાંથી કોઈપણ પરિકર્મ સાધુને મનમાં રાખીને કરેલ હોય તો તે વસતિ ઉત્તરગુણોમાં મૂલગુણોથી દુષ્ટ કહેવાય અને ગાથા ૭૦૯માં 'બતાવાશે એ દૂમિતાદિ આઠ પરિકર્મ કે તે આઠમાંથી કોઈપણ પરિકર્મ સાધુને મનમાં રાખીને કરેલ હોય તો તે વસતિ ઉત્તરગુણોમાં ઉત્તરગુણોથી દુષ્ટ કહેવાય. ॥૭૦૮॥

અવતરણિકા :

ઉત્તરગુણોથી દુષ્ટ વસતિમાં મૂલગુણોથી દુષ્ટ વસતિનું સ્વરૂપ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું. હવે ઉત્તરગુણોમાં પણ ઉત્તરગુણોથી દુષ્ટ વસતિનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે —

ગાથા :

દૂમિઅ ધૂવિઅ વાસિઅ ઉજ્જોવિઅ બલિકડા અવત્તા ય ।
સિત્તા સમ્મદ્ધા વિસોહિકોર્ડિં ગયા વસહી ॥૭૦૯॥

અન્યથાર્થ :

દૂમિઅ=દૂમિત, ધૂવિઅ=ધૂપિત, વાસિઅ=વાસિત, ઉજ્જોવિઅ=ઉદ્યોપિત, બલિકડા=બલિકૃતા, અવત્તા ય=અને આવર્તા, સિત્તા=સિક્તા, સમ્મદ્વા=સંમૃદ્ધા (એ) વિસોહિકોડિં ગયા વસહી=વિશોધિકોટીને ગત વસતિ છે.

ગાથાર્થ :

ચૂના વગેરે દ્વારા ઘોળાયેલી, દુર્ગધવાળી હોતે છતે ધૂપિત કરાયેલી, દુર્ગધવાળી હોતે છતે સુગંધી પદાર્થોથી પ્રતિવાસિત કરાયેલી, રત્ન-દીવા, વગેરે વડે ઉદ્યોતિત કરાયેલી, ચોખા વગેરે વડે બલિ કરાયેલી અને છાણ-માટીવાળા પાણી વડે લીંપાયેલી, ફક્ત પાણી વડે સિંચાયેલી અને સાફ કરાયેલી વસતિ વિશોધિકોટીગત વસતિ છે.

ટીકા :

ઈમે ઉત્તરોત્તરગુણા વિસોહિકોડિટ્ટિયા વસહીએ ઉવધાયકરા, દૂમિતં=ઉલ્લોહયં, દુગ્ગંધાએ ધૂવાઈના ધૂવણં, દુગ્ગંધાએ ચેવ પડવાસાદિના વાસણં, રચણપડંવાઈના ઉજ્જોવણં, કૂરાઈના બલીકરણં, છગ્ગમાઢિણ પાણિણ અવત્તા, ઉદગેણ કેવલં સિત્તા, સમ્મદ્વા=સંમાર્જિતા इत्यर्थः, વિસોહિકોડિં ગયા વસહિ ત્તિ અવિસોહિકોડિએ ણ હોઈ ત્તિ વુત્તં હવઈ । વૃદ્ધવ્યાખ્યયા ગાથાદ્વયાર્થઃ ॥૭૦૯॥

ટીકાર્થ :

વસતિમાં ઉપધાતકર વિશોધિકોટિસ્થિત આ ઉત્તરોત્તરગુણો છે=વસતિમાં સંયમનો ઉપધાત કરનારા વિશોધિકોટિમાં રહેલા હવે કહેવાનાર દોષો ઉત્તરોત્તર ગુણરૂપ છે, અર્થાત્ તે દોષોને કારણે સાધુને માટે તે વસતિ ત્યાજ્ય બને છે, વળી તે વસતિ સાધુ માટે નિર્માણ કરાઈ નથી પરંતુ તે વસતિમાંનાં ઉત્તર કાર્યો સાધુ માટે કરાયાં છે તેથી તે વસતિ ઉત્તરોત્તર ગુણરૂપ છે.

તે ઉત્તરોત્તર ગુણરૂપ વસતિના દોષો જ બતાવે છે -

દૂમિત=ઉદ્ભોચિત=ચૂના વગેરે દ્વારા ઘોળાયેલી, દુર્ગધવાળી હોતે છતે ધૂપાદિ દ્વારા ધૂપન=ધૂપાયેલી, દુર્ગધવાળી હોતે છતે જ પ્રતિવાસાદિ દ્વારા વાસન=વાસિત કરાયેલી, રત્ન-પ્રદીપાદિ દ્વારા ઉદ્યોપન=અજવાળું કરાયેલી, કૂરાદિ દ્વારા બલિકરણ=બલિ કરાયેલી, છાણ-માટીવાળા પાણી દ્વારા લીંપાયેલી, કેવલ ઉદક દ્વારા=માત્ર પાણી દ્વારા, સિંચાયેલી, સંમાર્જિત=સાફ કરાયેલી, વસતિ ઉત્તરોત્તર ગુણરૂપ દોષોવાળી છે.

વિશોધિકોટીને પામેલી વસતિ છે, એટલે આવી વસતિ અવિશોધિકોટીવાળી થતી નથી, એ પ્રમાણે કહેવાયેલું થાય છે. વૃદ્ધોની વ્યાખ્યાથી ગાથાદ્વયનો=ગાથા ૭૦૮-૭૦૯ એ બે ગાથાનો, અર્થ છે. ॥૭૦૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૭૦૭થી ૭૦૯માં મૂલગુણોથી અશુદ્ધ, ઉત્તરગુણોમાં મૂલગુણોથી અશુદ્ધ અને ઉત્તરગુણોમાં ઉત્તરગુણોથી અશુદ્ધ; એમ ત્રણ પ્રકારની વસતિ ગામડાનાં મકાનોને સામે રાખીને બતાવી. હવે શહેરનાં મકાનોને આશ્રયીને મૂલગુણાદિથી અશુદ્ધ વસતિનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

ચાઝસાલાઈએ વિન્નેઓ એવમેવ ડ વિભાગો ।

ઇહ મૂલાઇગુણાણં સઠ્ઠા પુણ સુણ ણ જં ધણિઓ ॥૭૧૦॥

અન્યથાથ :

એવમેવ ડ=વળી આ રીતે જ=ગાથા ૭૦૭થી ૭૦૮માં બતાવ્યો એ રીતે જ, ઇહ=અહીં=શાસ્ત્રમાં, મૂલાઇગુણાણં=મૂલાદિગુણોનો ચાઝસાલાઈએ=ચતુઃશાલાદિમાં વિભાગો=વિભાગ વિન્નેઓ=જાણવો. જં પુણ=વળી જે કારણથી (ચતુઃશાલાદિનો વિભાગ) સઠ્ઠા=સાક્ષાત્ ણ ધણિઓ=નથી કહેવાયો, (તે કારણ) સુણ=સાંભળ.

ગાથાથ :

વળી ગાથા ૭૦૭થી ૭૦૮માં વસતિમાં ત્રણ પ્રકારનો વિભાગ બતાવ્યો, એ રીતે જ શાસ્ત્રમાં મૂલાદિગુણોનો ચતુઃશાલાદિ વસતિમાં વિભાગ જાણવો. વળી જે કારણથી ચતુઃશાલાદિનો વિભાગ સાક્ષાત્ નથી કહેવાયો, તે કારણ આગળની ગાથામાં બતાવાશે.

ટીકા :

ચતુઃશાલાદ્યાયાં વસતૌ વિજ્ઞેયઃ એવમેવ તુ વિભાગઃ ઇહ=તન્ત્રે મૂલાદિગુણાનામ્, આહ-ઇહૈવ સાક્ષાત્ કિં નોક્ત ઇત્યત્રાહ-સાક્ષાત્ પુનઃ શૃણુત, યદ્વણિતો ન=યેન કારણેન નોક્ત ઇતિ ગાથાથઃ ॥૭૧૦॥

★ “મૂલાદિગુણાનામ્”માં ‘આદિ’ પદથી ઉત્તરગુણોમાં મૂલગુણો અને ઉત્તરગુણોનો સંગ્રહ છે.

★ “ચતુઃશાલાદ્યાયાં”માં ‘આદિ’ પદથી ચિત્રશાળાનો સંગ્રહ છે.

ટીકાથ :

વળી આ રીતે જ=જે રીતે ગામડાની વસતિમાં ત્રણ પ્રકારનો વિભાગ છે એ રીતે જ, અહીં=તંત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, મૂલાદિગુણોનો વિભાગ ચતુઃશાલાદિ વસતિમાં જાણવો. આહથી પર શંકા કરે છે — અહીં જ=ચતુઃશાલાદિ વસતિમાં જ, મૂલાદિગુણોનો વિભાગ સાક્ષાત્ કેમ કહેવાયો નથી ? એ પ્રકારની શંકામાં ગ્રંથકાર કહે છે — વળી જે કારણથી સાક્ષાત્ કહેવાયો નથી=ચતુઃશાલાદિનો વિભાગ સાક્ષાત્ કહેવાયો નથી, તે કારણ તું સાંભળ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૧૦॥

ગાથા :

વિહરંતાણં પાયં સમત્તકજ્જાણ જેણ ગામેસું ।

વાસો તેસુ અ વસહી પટ્ટાઇજુઆ તઓ તાસિં ॥૭૧૧॥

અન્યથાથ :

જેણ=જે કારણથી સમત્તકજ્જાણ=સમાપ્તકાર્યવાળા વિહરંતાણં=વિચરતા એવા સાધુઓનો પાયં=પ્રાયઃ ગામેસું=ગામોમાં વાસો=વાસ હોય છે, તેસુ અ=અને તેઓમાં=ગામડાઓમાં, વસહી=વસતિ પટ્ટાઇજુઆ=પૃષ્ઠિવંશાદિથી યુક્ત હોય છે, તઓ=તે કારણથી તાસિં=તેઓનું=ગામડાની વસતિઓનું, (સાક્ષાત્ કથન) છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી સમાપ્ત થયેલ કાર્યવાળા વિચરતા એવા સાધુઓનો પ્રાયઃ ગામડાઓમાં વાસ હોય છે અને ગામડાઓમાં વસતિ પૃષ્ઠિવંશાદિથી યુક્ત હોય છે, તે કારણથી ગામડાની વસતિનું સાક્ષાત્ કથન છે.

ટીકા :

વિહરતાં પ્રાયઃ સાધૂનાં સમાપ્તકાર્યાણાં સ્વગચ્છ એવ શ્રુતાપેક્ષયા યેન કારણેન ગ્રામાદિષુ વાસઃ વ્યાક્ષેપપરિહારાર્થ, તેષુ ચ=ગ્રામાદિષુ વસતિઃ પૃષ્ઠીવંશાદિયુક્તૈવ ભવતિ, તતસ્તાસામેવ વસતીનાં સાક્ષાદ્દ્રવ્યનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૧૧॥

★ ‘‘પૃષ્ઠીવંશાદીયુક્તા’’માં ‘આદિ’ પદથી બે ધારણી, ચાર મૂલવેલીઓ, વાંસ વગેરેનો સંગ્રહ છે.

★ ‘‘ગ્રામાદિષુ’’માં ‘આદિ’ શબ્દથી ઉપવનનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

જે કારણથી શ્રુતની અપેક્ષાથી, પોતાના ગચ્છમાં જ સમાપ્ત થયું છે કાર્ય જેઓનું એવા વિહાર કરતા સાધુઓનો, વ્યાક્ષેપના પરિહાર માટે પ્રાયઃ ગ્રામાદિમાં વાસ હોય છે, અને તેઓમાં=ગ્રામાદિમાં, વસતિ પૃષ્ઠીવંશાદિથી યુક્ત જ હોય છે, તે કારણથી તે જ વસતિઓનું=ગામ સંબંધી જ વસતિઓનું, સાક્ષાત્ ભણન છે=કથન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કર્યા બાદ સાધુઓને મુખ્યરૂપે શ્રુતઅધ્યયનનું કાર્ય હોય છે, અને તે શ્રુતાધ્યયનરૂપ કાર્યની અપેક્ષાએ સ્વગચ્છમાં જ તેઓને ભણાવનારા સાધુઓ મળી જતા હોવાથી સાધુઓ સ્વગચ્છમાં સમાપ્ત કાર્યવાળા હોય છે, અને આવા સાધુઓ વ્યાક્ષેપના પરિહાર માટે પ્રાયઃ કરીને ગામડાંઓમાં જ વિચરતા હોય છે, અને ગામડાંઓમાં પૂર્વગાથામાં બતાવી તેવી પૃષ્ઠીવંશ વગેરેથી યુક્ત જ વસતિ હોય છે; તેથી તેવી વસતિમાં મૂલગુણોથી અશુદ્ધ વસતિ કઈ છે ? ઉત્તરગુણોમાં મૂલગુણોથી અશુદ્ધ વસતિ કઈ છે ? અને ઉત્તરગુણોમાં પણ ઉત્તરગુણોથી અશુદ્ધ વસતિ કઈ છે ? તેનું સાધુઓને જ્ઞાન થાય, તદર્થે ગામડાંની વસતિમાં મૂલગુણો વગેરેથી અશુદ્ધ વસતિનું કથન સાક્ષાત્ કર્યું છે. અને શહેરમાં સાધુઓને ક્વચિત્ રહેવાનું હોવાથી શહેરમાં પ્રાપ્ત થનાર ચતુઃશાલા વગેરેની વસતિમાં મૂલગુણો વગેરેથી અશુદ્ધ વસતિનું સાક્ષાત્ કથન કર્યું નથી. ॥૭૧૧॥

અવતરણિકા :

इदानीं सामान्यत एव वसतिदोषान् प्रतिपादयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વમાં અશુદ્ધ વસતિનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું. હવે સામાન્યથી જ વસતિના દોષોનું પ્રતિપાદન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

કાલાઙ્ક્રંત ૧ ઉવદ્વાળા ૨ ડભિકંત ૩ અણભિકંતા ૪ ય ।

વજ્જા ૫ ય મહાવજ્જા ૬ સાવજ્જ ૭ મહ ૮ ડપ્પકિરિઆ ૯ ય ॥૭૧૨॥

અન્વયાર્થ :

૧. કાલાઙ્ક્રંત=કાલાતિકાંતા, ૨. ઉવદ્વાળા=ઉપસ્થાના, ૩. અભિકંત=અભિકાંતા, ૪. અણભિકંતા=અનભિકાંતા, ય=અને ૫. વજ્જા=વજ્જ્યા, ય=અને ૬. મહાવજ્જા=મહાવજ્જ્યા, ૭. સાવજ્જ=સાવદ્યા, ૮. મહ=મહાસાવદ્યા, ય=અને ૯. અપ્પકિરિઆ=અલ્પક્રિયા.

ગાથાર્થ :

કાલાતિકાંતા, ઉપસ્થાના, અભિકાંતા, અનભિકાંતા અને વજ્જ્યા અને મહાવજ્જ્યા, સાવદ્યા, મહાસાવદ્યા અને અલ્પક્રિયા.

ટીકા :

કાલમતિક્રાન્તા કાલાતિક્રાન્તા, ઉપ=સામીપ્યેન સ્થાનં યસ્યાં સોપસ્થાના, અભિક્રાન્તા અન્યૈઃ, અનભિક્રાન્તા તૈરેવ, ચ: સમુચ્ચયે, વજ્જ્યાં તદન્યકર્તૃણાં, મહાવજ્જ્યાં પરલોકપીડયા, સાવદ્યા મહાસાવદ્યા શ્રમણસાધુનિશ્રામ્ભેદેન, અલ્પક્રિયા ચ નિરવદ્યૈવેતિ ગાથાસમાસાર્થ: ॥૭૧૨॥

ટીકાર્થ :

કાળથી અતિકાંત વસતિ કાળાતિકાંતા છે, ઉપ=સમીપપણા વડે, સ્થાન છે જે વસતિમાં તે ઉપસ્થાના છે, બીજાઓ વડે સેવાયેલી વસતિ અભિકાંતા છે અને તેઓ વડે જ=બીજાઓ વડે જ, નહીં સેવાયેલી વસતિ અનભિકાંતા છે. 'ચ' સમુચ્ચયમાં છે. તેનાથી અન્ય કર્તૃઓની=જે વસતિ સાધુઓને આપવાની છે તે વસતિથી અન્ય વસતિ પોતાના માટે કરનારાઓની, વસતિ વજ્જ્યા છે. પરલોકને=અન્ય જીવોને, પીડાને કારણે મહાવજ્જ્યા છે અર્થાત્ જે વસતિના સેવનથી અન્ય જીવોને પીડા થતી હોય તે વસતિ મહાવજ્જ્યા છે. શ્રમણ અને સાધુની નિશ્રાના ભેદ વડે વસતિ સાવદ્યા, મહાસાવદ્યા છે, અર્થાત્ નિર્ગ્રંથાદિ પાંચ પ્રકારના શ્રમણોની નિશ્રાથી બનાવાયેલી વસતિ સાવદ્યા છે અને જેન સાધુની નિશ્રાથી બનાવાયેલી વસતિ મહાસાવદ્યા છે, અને અલ્પક્રિયા વસતિ નિરવદ્યા જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસથી=સંક્ષેપથી, અર્થ છે. ॥૭૧૨॥

અવતરણિકા :

અવયવાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વળી પૂર્વગાથામાં બતાવેલ અવયવોના અર્થને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં નવ પ્રકારની વસતિ બતાવી, તેમાંથી આઠ વસતિ અશુદ્ધ છે અને નવમી વસતિ શુદ્ધ છે. તેમાં પ્રથમ (૧-૨) વસતિના કાલાતિકાંતા અને ઉપસ્થાનારૂપ દોષોને દર્શાવે છે —

ગાથા :

ઉઝ માસં સમઈઆ કાલાઈઆ ઝ સા ભવે સિજ્જા ।
સા ચેવ ઝવઢ્ઢાણા ઢુગુણાઢુગુણં અવજ્જિત્તા ॥૭૧૩॥

અન્યથાર્થ :

ઝ=ઋતુમાં=ઋતુબદ્ધકાળમાં, માસં=માસને સમઈઆ=સમતીત એવી સિજ્જા=(જે) શય્યા=વસતિ હોય, સા=તે કાલાઈઆ ઝ=કાલાતીતા જ ભવે=થાય, સા ચેવ=અને તે જ=ઋતુબદ્ધ કાળમાં એક મહિનાના અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિનાના ઉપયોગવાળી વસતિ જ, ઢુગુણાઢુગુણં=દ્વિગુણ દ્વિગુણ અવજ્જિત્તા=નહીં વર્જીને ઝવઢ્ઢાણા=ઉપસ્થાના થાય છે.

ગાથાર્થ :

ઋતુબદ્ધકાળમાં મહિનાને અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિનાને સમતીત એવી જે વસતિ હોય તે કાલાતીત દોષવાળી જ થાય છે, અને ઋતુબદ્ધકાળમાં એક મહિનો અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિના ઉપયોગ કરાયેલી વસતિ જ, બે બે ગણી વર્જન કર્યા વગર ઉપસ્થાન દોષવાળી થાય છે.

ટીકા :

ઋતાવિતિ ઋતુબદ્ધે માસં સમતીતા યા નિવાસેન ઉપલક્ષણાદ્વર્ષાકાલે વા ચતુરો માસાન્ સમતીતા તુ કાલાતીતૈવ સા ભવેચ્છય્યા, શય્યેતિ વસતિઃ, અન્યે તુ પાઠાન્તરે ઇત્યં વ્યાચક્ષતે-ઋતુવર્ષયોઃ સમતીતા નિજં કાલં=ઋતુબદ્ધે માસં વર્ષાકાલે ચતુર ઇતિ, શેષં મૂલવત્, સૈવોપસ્થાના=સૈવ માસાદિકલ્પોપયુક્તા ઉપસ્થાનવતી ભવતિ, કથમિત્યાહ-તદ્દ્વિગુણદ્વિગુણમિત્યુભયકાલસમ્પરિગ્રહાર્થં વીપ્સા, અવર્જ્જયિત્વા=અપરિહૃત્ય, માસકલ્પે માસદ્વયં વર્જ્જનીયા વર્ષાવસ્થાને ચતુર્માસિકદ્વયમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૧૩॥

નોંધ :

ટીકામાં બતાવેલ પાઠાંતર બૃહત્કલ્પસૂત્રની ૫૯૫ મી ભાષ્યગાથા છે. તેથી પ્રસ્તુત ગાથા પ્રમાણે વર્ષાકાળનું ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ છે, અને પાઠાંતર પ્રમાણે ઋતુબદ્ધકાળ અને વર્ષાકાળનું સાક્ષાત્ ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

ઋતાવિતિ ઋતુબદ્ધે નિવાસેન માસં સમતીતા ઉપલક્ષણાદ્ વા વર્ષાકાલે ચતુરો માસાન્ સમતીતા તુ યા શય્યા ભવેત્ સા કાલાતીતૈવ, શય્યેતિ વસતિઃ ઋતુમાં એટલે ઋતુબદ્ધમાં, નિવાસ દ્વારા મહિનાને સમતીત=ઓળંગાયેલી, અથવા ઉપલક્ષણથી વર્ષાકાલમાં ચાર મહિનાઓને ઓળંગાયેલી વળી જે શય્યા હોય, તે કાલાતીતા જ થાય છે. શય્યા એટલે વસતિ.

અન્યે તુ પાઠાન્તરે ઇત્યં વ્યાચક્ષતે - વળી અન્યો પાઠાંતરમાં આ પ્રમાણે કહે છે - પાઠાંતર પ્રમાણે મૂળગાથામાં ઝઝ માસં ને સ્થાને ઝઝવાસા છે. તેને જ ટીકામાં સ્પષ્ટ કરે છે - ઋતુવર્ષયોઃ નિજં કાલં=ઋતુબદ્ધે માસં વર્ષાકાલે ચતુર ઇતિ સમતીતા, શેષં મૂલવત્ ઋતુ અને વર્ષામાં પોતાના કાળને=ઋતુબદ્ધમાં માસને અને વર્ષાકાળમાં ચાર માસને, સમતીત, શેષ મૂળની જેમ છે અર્થાત્ એક કે ચાર માસને ઓળંગાયેલી જે વસતિ હોય, તે કાલાતીત જ થાય છે. આ પ્રમાણે મૂળગાથાના પ્રથમ પાદનો બીજો પાદ છે, પરંતુ મૂળગાથાના

બીજા પાદથી માંડીને બાકીનું સર્વ કથન પાઠાંતર પ્રમાણે પણ મૂળગાથાના કથન જેવું જાણવું.

સૈવોપસ્થાના=સૈવ માસાદિકલ્પોપયુક્તા ઉપસ્થાનવતી ભવતિ તે જ ઉપસ્થાના છે=માસાદિ કલ્પથી ઉપયુક્ત એવી તે જ ઉપસ્થાનવાળી થાય છે. અર્થાત્ એક મહિનારૂપ કલ્પ કે ચાર મહિનારૂપ કલ્પ એક સ્થાનમાં રહેવા દ્વારા ઉપયોગ કરાયેલી વસતિ જ ઉપસ્થાન દોષવાળી થાય છે.

કથમિત્યાહ — કેવી રીતે ? એથી કહે છે —

તદ્વિગુણદ્વિગુણં અવર્જ્જયિત્વા=અપરિહૃત્ય તેનાથી દ્વિગુણ-દ્વિગુણને નહીં વર્જીને=નહીં પરિહરીને, થાય છે અર્થાત્ માસકલ્પથી બે ગણી અને ચાતુર્માસકલ્પથી બે ગણી નહીં ત્યજીને માસાદિકલ્પથી ઉપયોગ કરાયેલી એવી તે જ વસતિ ઉપસ્થાન દોષવાળી થાય છે.

આને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

માસકલ્પે માસદ્વયં વર્ષાવસ્થાને ચાતુર્માસિકદ્વયં વર્જ્જનીયા માસકલ્પમાં માસદ્વય, વર્ષાના અવસ્થાનમાં ચાતુર્માસિકદ્વય વર્જવી જોઈએ, અર્થાત્ એક મહિનો ઉપયોગ કરાયેલી વસતિનો બે મહિના સુધી ત્યાગ કરવો જોઈએ અને એક ચોમાસુ ઉપયોગ કરાયેલી વસતિનો બે ચોમાસા સુધી ત્યાગ કરવો જોઈએ.

તદ્વિગુણદ્વિગુણ.....વીપ્સા, દુગુણાદુગુણં એ પ્રકારની વીપ્સા ઉભયકાળના સંપરિગ્રહના અર્થે છે=મૂળગાથામાં દુગુણં ન કહેતાં દુગુણાદુગુણં એ પ્રકારે જે દ્વિરુક્તિ કરેલી છે, તે ઋતુબદ્ધકાળ અને વર્ષાકાળ એમ બંને કાળનો સંગ્રહ કરવા માટે છે.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે એક મહિનો રહ્યા હોય તે સ્થાનમાં બે મહિના પછી, અને ચોમાસું કર્યું હોય તે સ્થાનમાં બે ચોમાસા પછી ફરી રહી શકાય; પરંતુ જો તે તે મહિના પસાર થયા પહેલાં તે જ સ્થાનમાં સાધુ ફરીથી રહે તો તે વસતિ ઉપસ્થાન દોષવાળી થાય છે.

इति गाथार्थः એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુને ઉત્સર્ગથી એક સ્થાનમાં ચોમાસા સિવાયના શેષકાળમાં એક મહિનો જ રહેવાનું હોય છે, અને ચોમાસામાં ચાર મહિના જ રહેવાનું હોય છે. આથી સાધુ વસતિમાં એક મહિનો કે ચાર મહિનાથી એક દિવસ પણ અધિક રહે તો તે વસતિ તે સાધુ માટે કાલાતીત દોષવાળી બની જાય. આથી સાધુ વિશેષ કારણ સિવાય નવકલ્પી વિહાર કરતા હોય છે, અર્થાત્ કોઈપણ સ્થાનમાં શેષકાળમાં એક મહિનાથી અને ચોમાસામાં ચાર મહિનાથી એક પણ દિવસ વધુ રહ્યા વગર સાધુ અવશ્ય બીજે સ્થાને વિહાર કરે છે, પરંતુ જો સાધુ નવકલ્પી વિહાર ન કરે તો તે વસતિ કાલાતીત દોષવાળી કહેવાય.

વળી, એક મહિનો રહેલું સ્થાનમાં બે મહિના પછી જ અને ચાર્તુમાસ રહેલ સ્થાનમાં બે ચાર્તુમાસ પછી જ તે સાધુ ફરી રહી શકે. જો તે તે મહિના વ્યતિક્રાન્ત થયા પહેલાં તે જ સ્થાનમાં સાધુ ફરી રહે, તો તે સાધુ માટે તે વસતિ ઉપસ્થાના દોષવાળી કહેવાય.

વળી બૃહત્કલ્પભાષ્ય પ્રમાણે સાધુએ ચાતુર્માસ કરેલ હોય તે સ્થાનમાં ફરી આઠ મહિના સુધી નિવાસ કરવો જોઈએ નહીં, એમ અર્થ કરેલ છે, પરંતુ તેમ સ્વીકારીએ તો સાધુ કોઈક સ્થાનમાં ચાતુર્માસ કર્યા પછી આઠ મહિના અન્ય સ્થાને પસાર કરે અને પછી ફરી તે સ્થાનમાં ચાતુર્માસ કરે તો દોષ નથી, તેવો

અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જણાવ્યા મુજબ સાધુ વર્ષાકાળમાં એક સ્થાને બે ચાતુર્માસ કરે નહીં, તેવો અર્થ ગ્રહણ કરવો ઉચિત જણાય છે, માટે પ્રસ્તુત ભાવાર્થમાં તે પ્રમાણે અર્થ કરેલ છે, વિશેષ અર્થ બહુશ્રુતો વિચારે. ॥૭૧૩॥

અવતરણિકા :

(૩-૪) વસતિના અભિકાંતા અને અનભિકાંતારૂપ દોષોને દર્શાવે છે —

ગાથા :

જાવંતિઆ ડ સિજ્જા અન્નેહિ નિસેવિઆ અભિકંતા ।
અન્નેહિ અપરિભુક્તા અણાભિકંતા ડ પવિસંતો ॥૭૧૪॥

અન્યથાર્થ :

પવિસંતો=પ્રવેશ કરતા સાધુની (વસતિ) જાવંતિઆ ડ સિજ્જા=યાવત્કા જ શય્યા=કોઈપણ સંન્યાસીઓ માટે કરાયેલી જ વસતિ, અન્નેહિ=અન્યો વડે નિસેવિઆ=સેવાયેલી અભિકંતા=અભિકાંતા છે, (અને) અન્નેહિ=અન્યો વડે અપરિભુક્તા=નહીં ભોગવાયેલી અણાભિકંતા ડ=અનભિકાંતા જ છે.

★ મૂળગાથામાં રહેલ બંને 'ડ' એવકાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

પ્રવેશ કરતા સાધુની વસતિ કોઈપણ સંન્યાસીઓ માટે કરાયેલી જ શય્યા ચરકાદિ વડે સેવાયેલી હોય તો અભિકાંત દોષવાળી છે, અને ચરકાદિ વડે ભોગવાયેલી ન હોય તો અનભિકાંત દોષવાળી જ છે.

ટીકા :

યાવતામિયં યાવત્કા, યાવત્કૈવ શય્યા નાન્યા, અન્યૈઃ=ચરકાદિભિર્નિષેવિતા સતી અભિક્રાન્તોચ્ચતે, સૈવાન્યૈરપરિભુક્તા સતી અનભિક્રાન્તૈવ, ન સન્નિધિમાત્રેણૈવેત્યાહ-પ્રવિશતઃ સતઃ ઇત્યમ્ભૂતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૧૪॥

★ “ચરકાદિભિઃ” માં ‘આદિ’ પદથી પરિગ્રાજક, ભોતાદિ અન્ય સંન્યાસીઓનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

યાવતોની આ=યાવત્ સંન્યાસીઓની વસતિ એ, યાવત્કા. યાવત્કા જ શય્યા, અન્ય નહીં; અન્યો વડે=ચરકાદિ વડે, સેવાયેલી છતી અભિકાંતા કહેવાય છે. તે જ=યાવત્કા શય્યા જ, અન્યો વડે=ચરકાદિ વડે, નહીં ભોગવાયેલી છતી અનભિકાંતા જ છે. સંનિધિ માત્રથી જ નહીં અર્થાત્ અન્યો વડે ભોગવાયેલી કે નહીં ભોગવાયેલી યાવત્કા વસતિ હોવા માત્રથી જ અભિકાંત કે અનભિકાંત દોષવાળી થતી નથી. એથી કહે છે — પ્રવેશતા છતાં આવા પ્રકારની થાય છે અર્થાત્ ભોગવાયેલી કે નહીં ભોગવાયેલી એવી સર્વ સંન્યાસીઓ માટે બનાવેલ વસતિમાં સાધુ પ્રવેશ કરે તો તે સાધુ માટે તે વસતિ અભિકાંત અને અનભિકાંત દોષવાળી થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ ગૃહસ્થે બધા સંન્યાસીઓને મનમાં રાખીને વસતિ બનાવેલી હોય અને તે વસતિ ચરક વગરે કોઈપણ સંન્યાસીઓએ વાપરેલ હોય, તો તે વસતિ સાધુ માટે અભિકાંત દોષવાળી કહેવાય; પરંતુ ગૃહસ્થે પોતાના માટે જ બનાવી હોય તેવી વસતિ ચરકાદિ વડે સેવાયેલી હોય, તો તે વસતિ સાધુ માટે અભિકાંત દોષવાળી ન કહેવાય, પણ નિર્દોષ કહેવાય.

તે રીતે જ ગૃહસ્થે સર્વ સંન્યાસીઓ માટે વસતિ બનાવેલી હોય અને તે વસતિ ચરકાદિ સંન્યાસીઓએ ભોગવેલી ન હોય, તો તે વસતિ સાધુ માટે અનભિકાંત દોષવાળી કહેવાય; પરંતુ ગૃહસ્થે પોતાના માટે જ બનાવી હોય તેવી વસતિ ચરકાદિએ વાપરેલી ન હોય, તો તે વસતિ સાધુ માટે અનભિકાંત દોષવાળી ન કહેવાય, પણ નિર્દોષ કહેવાય.

વળી 'યાવત્કા' એવી વસતિમાં સાધુ પ્રવેશ કરે તો તે વસતિ સાધુ માટે અભિકાંત કે અનભિકાંત દોષવાળી બને છે, પરંતુ તે વસતિમાં સાધુ પ્રવેશ ન કરે તો સાધુને તે વસતિનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. તેમાં સર્વ સંન્યાસીઓને આપવાની બુદ્ધિથી કોઈ વસતિ નિર્માણ થઈ હોય અને તે વસતિમાં અન્ય સંન્યાસી ક્યારેય ઊતર્યા ન હોય, તો તે વસતિ સાધુ માટે અનભિકાંત દોષવાળી કહેવાય; અને સાધુ તે વસતિમાં ઊતરે તેના પહેલાં ક્યારેક અન્ય સંન્યાસી તે વસતિમાં ઊતર્યા હોય, તો તે વસતિ સાધુ માટે અભિકાંત દોષવાળી કહેવાય. ॥૭૧૪॥

અવતરણિકા :

(૫) વસતિના વજર્યારૂપ દોષને દર્શાવે છે —

ગાથા :

અત્તદુકડં દાઠં જઈણ અન્નં કરિંતિ વજ્જા ડ.

જમ્હા તં પુવ્વકડં વજ્જંતિ તઓ ભવે વજ્જા ॥૭૧૫॥

અભ્યયાર્થ :

અત્તદુકડં=આત્માર્થકૃતને=પોતાના માટે કરેલી વસતિને, જઈણ દાઠં=યતિઓને આપીને અન્નં=અન્યને=પોતાની માટે બીજી વસતિને, કરિંતિ=કરે છે, (તે) વજ્જા ડ=વજર્યા જ છે. જમ્હા=જે કારણથી પુવ્વકડં તં=પૂર્વકૃત એવી તેને=વસતિને, (બીજાને આપવા દ્વારા) વજ્જંતિ=વર્જે છે=છોડે છે, તઓ=તે કારણથી વજ્જા=વજર્યા ભવે=થાય છે.

ગાથાર્થ :

પોતાને માટે કરેલી વસતિ યતિઓને આપીને પોતાની માટે બીજી વસતિ કરે છે, તે વસતિ વજર્યદોષવાળી જ છે, જે કારણથી પૂર્વ કરેલી વસતિ બીજાને આપવા દ્વારા છોડે છે, તે કારણથી વસતિ વજર્યદોષવાળી થાય છે.

ટીકા :

આત્માર્થકૃતાં દત્ત્વા યતિભ્યઃ=સાધુભ્યોઽન્યાં કરોતિ વર્જ્યેવ, યસ્માત્ તાં પૂર્વકૃતાં વર્જ્યન્તિ પરદાનેન, તતો ભવેદ્વર્જ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૧૫॥

ટીકાર્થ :

આત્માના અર્થથી કરાયેલી વસતિને યતિઓને=સાધુઓને, આપીને અન્ય વસતિને કરે છે, તે વસતિ વર્જ્યા જ છે; જે કારણથી પૂર્વકૃત એવી તેને=પૂર્વમાં કરાયેલી વસતિને, પરના દાન દ્વારા=પર એવા સાધુઓને આપવા દ્વારા, વર્જે છે, તે કારણથી વર્જ્યા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુનો લાભ મળે તદર્થે કોઈ ગૃહસ્થ પોતાના માટે બનાવેલ ઘર સાધુને રહેવા માટે આપે અને પોતે બીજું ઘર બનાવીને રહે, અથવા પોતાના કોઈ સંબંધીના ઘરમાં રહે, અથવા ભાડુતી ઘરમાં રહે, તો તે ગૃહસ્થે આપેલી વસતિ સાધુ માટે વર્જ્યદોષવાળી કહેવાય; કેમ કે સાધુને આપવા દ્વારા પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરીને તે ગૃહસ્થ જે કાંઈ આરંભ-સમારંભ કરે, તેમાં તે વસતિ ગ્રહણ કરનાર સાધુ નિમિત્ત કારણ બને છે. તેથી આવી વસતિમાં રહેવું સાધુને કલ્પે નહિ.

અહીં 'વર્જ્યા'નો અર્થ 'વર્જવા યોગ્ય' એવો કરવાનો નથી; કેમ કે આઠેય દોષવાળી વસતિ વર્જવા યોગ્ય જ છે, પરંતુ સાધુને આપવા દ્વારા ગૃહસ્થે કિંચિત્ કાળ માટે તે વસતિ વર્જ્ય છે=છોડી છે, તેને આશ્રયીને આવી વસતિને 'વર્જ્યા' કહેલ છે. ॥૭૧૫॥

અવતરણિકા :

(૬-૭-૮) વસતિના મહાવર્જ્યા, સાવધા અને મહાસાવધા રૂપ દોષને દર્શાવે છે —

ગાથા :

પાસંડકારણાં ચ્ચલુ આરંભો અહિણવો મહાવજ્જા ।

સમણઢ્ઢા સાવજ્જા મહસાવજ્જા ય સાહૂણં ॥૭૧૬॥

અન્વયાર્થ :

પાસંડકારણાં ચ્ચલુ=પાખંડીઓના કારણથી જ અહિણવો=અભિનવ આરંભો=આરંભ (છે જેમાં તે) મહાવજ્જા=મહાવર્જ્યા છે, સમણઢ્ઢા=શ્રમણોના અર્થે (આરંભ છે જેમાં તે) સાવજ્જા=સાવધા છે સાહૂણં ય=અને સાધુઓને (માટે આરંભ છે જેમાં તે) મહસાવજ્જા=મહાસાવધા છે.

★ 'ચ્ચલુ' એવ કાર અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

સંન્યાસીઓ માટે જ નવો વસતિવિષયક આરંભ છે જેમાં તે મહાવર્જ્ય દોષવાળી વસતિ છે, શ્રમણોને માટે આરંભ છે જેમાં તે સાવધ દોષવાળી વસતિ છે, અને સાધુઓને માટે આરંભ છે જેમાં તે મહાસાવધ દોષવાળી વસતિ છે.

ટીકા :

પાષણ્ડકારણાત્ ખલુ આરમ્ભોઽભિનવ એવ વસતિવિષયો યસ્યાં સા મહાવજ્યા, શ્રમણાર્થમારમ્ભો યસ્યાં સા સાવદ્યા, મહાસાવદ્યા ચ સાધૂનામર્થે આરમ્ભો યસ્યાં, નિર્ગન્થાદયઃ શ્રમણા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૧૬॥

ટીકાર્થ :

પાખંડીઓના=સંન્યાસીઓના, કારણથી જ વસતિના વિષયવાળો અભિનવ જ=નવો જ, આરંભ છે જેમાં તે વસતિ મહાવજ્યા છે, શ્રમણોના અર્થે આરંભ છે જેમાં તે વસતિ સાવદ્યા છે અને સાધુઓના અર્થે આરંભ છે જેમાં તે વસતિ મહાસાવદ્યા છે. અહીં પ્રશ્ન થાય કે શ્રમણ કોણ છે ? તેથી કહે છે- નિર્ગન્થાદિ શ્રમણો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

“પાપં ચ્છણ્ડયતિ ઇતિ પાખંડી” સર્વ પાખંડીઓના નિમિત્તે અર્થાત્ ચરક, પરિવ્રાજક વગેરે સર્વ સંન્યાસીઓ માટે બનાવેલી વસતિ મહાવજ્ય દોષવાળી કહેવાય.

વળી, નિગ્રંથ=જૈન સાધુ, શાક્ય=બૌદ્ધ સાધુ, તાપસ=જટાધારી વનવાસી, ગૈરુક=ગેરુથી રંગેલાં વસ્ત્રો પહેરનાર ત્રિદંડી, અને આજીવક=ગોશાળાના મતને અનુસરનાર, આ પાંચ પ્રકારના શ્રમણો માટે બનાવેલી વસતિ સાવદ્ય દોષવાળી કહેવાય.

વળી, કેવલ જૈન સાધુઓ માટે જ બનાવી હોય તેવી વસતિ મહાસાવદ્ય દોષવાળી કહેવાય. ॥૭૧૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૭૧૩થી ૭૧૬માં આઠ પ્રકારની દોષિત વસતિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે નવમી નિર્દોષ વસતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

જા ખલુ જહુત્તદોસેહિં વજ્જિઆ કારિઆ સયદ્ધાણ ।
પરિકમ્મવિપ્પમુક્કા સા વસહી અપ્પકિરિઆ ડ ॥૭૧૭॥

અન્વયાર્થ :

જહુત્તદોસેહિં ખલુ=વળી યથોક્ત દોષોથી વજ્જિઆ=વર્જિત, સયદ્ધાણ=સ્વના અર્થે=પોતાને માટે, કારિઆ=કરાવાયેલી, પરિકમ્મવિપ્પમુક્કા=પરિકર્મથી વિપ્રમુક્ત એવી જા=જે છે, સા વસહી=તે વસતિ અપ્પકિરિઆ ડ=અલ્પક્રિયા જ છે.

ગાથાર્થ :

વળી યથોક્ત દોષોથી રહિત, પોતાને માટે કરાવાયેલી, પરિકર્મથી રહિત એવી જે છે, તે વસતિ અલ્પ ક્રિયાવાળી જ છે.

ટીકા :

યા યત્નિતિ યા પુનર્યથોક્તદોષૈર્વર્જિતા કારિતા સ્વાર્થ ગૃહસ્થૈઃ પરિકર્મ્મવિપ્રમુક્તા ઉત્તરગુણાના-શ્રિત્ય, સા વસતિરત્પ્રક્રિયૈવ, અલ્પશબ્દોઽભાવવાચક इति ગાથાર્થઃ ॥૭૧૭॥

ટીકાર્થ :

વળી યથોક્ત દોષોથી વર્જિત=ગાથા ૭૧૩ થી ૭૧૬ માં જે પ્રકારે કહેવાયા તે પ્રકારના દોષોથી રહિત, ગૃહસ્થો વડે પોતાના અર્થે કરાવાયેલી, ઉત્તરગુણોને આશ્રયીને પરિકર્મથી મુકાયેલી જે છે, તે વસતિ અલ્પક્રિયા જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. 'અલ્પ' શબ્દ અભાવનો વાચક છે=આરંભ-સમારંભના અભાવને જણાવનાર છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં વસતિના આઠ દોષો બતાવ્યા. તે સર્વ દોષોથી રહિત હોય, ગૃહસ્થે ગાથા ૭૧૮ માં બતાવાશે તે સ્વરૂપે પોતાના માટે જ કરાવેલી હોય અને જે વસતિમાં સાધુ માટે ઉત્તરગુણોને આશ્રયીને ગાથા ૭૦૮-૭૦૯ માં બતાવેલ વાંસ મૂકવા વગેરે રૂપ કે દૂમિતાદિ રૂપ કોઈપણ પરિકર્મ ન કર્યું હોય, તેવી વસતિ સાધુ માટે અલ્પક્રિયાવાળી જ છે અર્થાત્ નિરવદ્ય જ છે; કેમ કે અહીં 'અલ્પ' શબ્દ અભાવ અર્થમાં છે. તેથી આઠ દોષોથી રહિત વસતિ આરંભ-સમારંભરૂપ ક્રિયાના અભાવવાળી જ છે. ॥૭૧૭॥

અવતરણિકા :

સ્વાર્થમિતિ વિશેષતોઽપ્યાચષ્ટે —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં નિર્દોષ વસતિનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું કે ગૃહસ્થે પોતાના માટે કરાવેલી હોય તેવી વસતિ નિર્દોષ છે. ત્યાં 'સ્વાર્થ' એ પ્રકારના શબ્દને વિશેષથી પણ કહે છે અર્થાત્ 'સ્વાર્થ' શબ્દમાં સંગ્રહ પામતી વસ્તુને વિશેષથી સમજાવે છે —

★ 'વિશેષતોઽપિ'માં 'અપિ'થી કહેવું છે કે 'પોતાના માટે કરાવાયેલી' એ રૂપ સ્વાર્થ શબ્દનો અર્થ સામાન્યથી તો કહ્યો જ છે, પરંતુ 'જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા માટે કે તેના જેવા અન્ય કર્મ માટે કરાવાયેલી' એ રૂપ સ્વાર્થ શબ્દનો અર્થ વિશેષથી પણ કહે છે. આમ, પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવેલ ત્રણ પ્રકારની સ્વાર્થ વસતિમાં પહેલા પ્રકારની વસતિ સામાન્યથી સ્વાર્થ છે અને બીજા અને ત્રીજા પ્રકારની વસતિ વિશેષથી સ્વાર્થ છે.

ગાથા :

एथ य सद्वा णेआ जा णिअभोगं पडुच्च कारविआ ।
जिणबिबपइदुत्थं अहवा तक्कम्मतुल्लं ति ॥७१८॥

અન્યવાર્થ :

एथ य=અને અહીં=વસતિમાં, णिअभोगं पडुच्च=નિજ ભોગને આશ્રયીને, जिणबिबपइदुत्थं अहवा=અથવા જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠાના અર્થે, (અથવા) तक्कम्मतुल्लं=તેના કર્મની તુલ્ય=જિનાર્યાની ક્રિયા સમાન ક્રિયા માટે, जा कारविआ=જે કરાવાઈ હોય, (તે વસતિ) सद्वा=સ્વાર્થ णेआ=જાણવી.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

અને વસતિમાં જે વસતિ નિજ ભોગને આશ્રયીને માલિક વડે કરાવાઈ હોય, અથવા જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા માટે કરાવાઈ હોય, અથવા જિનાર્યાની ક્રિયા જેવા અન્ય કાર્ય માટે કરાવાઈ હોય, તે વસતિ સ્વાર્થ જાણવી.

ટીકા :

અત્ર સ્વાર્થ જ્ઞેયા વસતિઃ, યાઽઽત્મીયભોગં પ્રતીત્ય કારિતા સ્વામિના, જિનબિંબપ્રતિષ્ઠાર્થમથવા કારિતા, તત્કર્મ્મતુલ્યા=જિનાવા(?ર્ચા)કર્મ્મતુલ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૧૮॥

નોંધ :

ટીકાના અંતે જિનાવાકર્મ્મતુલ્યેતિ છે તેને સ્થાને જિનાર્ચાકર્મ્મતુલ્યેતિ હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

જે વસતિ સ્વામી વડે પોતાના ભોગને આશ્રયીને કરાવાઈ હોય, અથવા જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠાના અર્થે કરાવાઈ હોય, અથવા તેના કર્મની તુલ્ય=જિનાર્યાના કર્મની તુલ્ય, એવી વસતિ અહીં સ્વાર્થ જાણવી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે વસતિ ગૃહસ્થે પોતાના ભોગ માટે બનાવેલ હોય કે જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા માટે કરાવેલ હોય, અથવા જિનભક્તિના કાર્ય સમાન કોઈ અન્ય કાર્ય માટે રાખેલ હોય, તે સર્વ વસતિ સ્વાર્થ જાણવી અને તેવી વસતિ સાધુ માટે નિર્દોષ છે. ॥૭૧૮॥

અવતરણિકા :

અત્ર સ્વાર્થશબ્દઘટનામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=શ્રાવકની ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધ વસતિમાં, સ્વાર્થ શબ્દની ઘટનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવી એ ત્રણ પ્રકારની વસતિ સ્વાર્થ કહેવાય. એમાં 'સ્વાર્થ' શબ્દ પરમાર્થથી કઈ રીતે ઘટે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

વયળાઓ જા પવિત્રી પરિસુદ્ધા એસ એવ સત્થો ત્તિ ।
અણ્ણોસિ ભાવપીઢાહેઊઓ અણ્ણહાઽણ્ણત્થો ॥૭૧૯॥

અન્યથાર્થ :

જા પવિત્રી=જે પ્રવૃત્તિ વચનાઓ=વચનથી પરિશુદ્ધા=પરિશુદ્ધ છે, એસ એવ=એ જ સ્વાર્થ=સ્વાર્થ છે. અણ્ણા=અન્યથા=વચનનિરપેક્ષ પ્રવૃત્તિથી, અણ્ણેસિ=અન્યોની=ભાવસાધુઓની, ભાવપીડાહેઝાઓ=ભાવપીડાનો હેતુ હોવાથી અણ્ણો=અનર્થ છે.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ અર્થ છે.

ગાથાર્થ :

જે પ્રવૃત્તિ આગમથી પરિશુદ્ધ છે, એ જ સ્વાર્થ છે. આગમનિરપેક્ષ પ્રવૃત્તિથી ભાવસાધુઓની ભાવ પીડાનું કારણ હોવાથી અનર્થ છે.

ટીકા :

વચનાદ=આગમાત્ યા પ્રવૃત્તિ: પરિશુદ્ધા=નિરતિચારા, એસ એવ ચ સ્વાર્થ:, ઉભયલોકહિતત્વાદ, અન્યેષામિત્યત્ર ભાવસાધૂનાં ભાવપીડાહેતુત્વાત્=ચારિત્રપીડાનિમિત્તત્વેન અન્યથા=વચનબાહ્યયા પ્રવૃત્ત્યા-
નર્થ: પરમાર્થત્વ ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૭૧૯॥

ટીકાર્થ :

વચનથી=આગમથી, જે પ્રવૃત્તિ છે, તે પરિશુદ્ધ છે=નિરતિચાર છે, અર્થાત્ શાસ્ત્રવચનના સ્મરણથી, સાધુને દોષ ન લાગે તેવી કરાવાયેલી વસતિના નિર્માણરૂપ પ્રવૃત્તિ અતિચારરહિત છે, અને એ જ સ્વાર્થ છે=શ્રાવકનો પોતાનો અર્થ છે; કેમ કે ઉભયલોકનું હિતપણું છે, અર્થાત્ આવી વસતિ શ્રાવકને ઈષ્ટ એવા ગૃહાદિની પ્રાપ્તિ થવા દ્વારા આલોકના હિતનું કારણ બને છે અને નિર્દોષ હોવાથી સાધુને દાન કરી શકવા દ્વારા પરલોકમાં હિતનું કારણ બને છે. અન્યથા=વચનબાહ્ય એવી પ્રવૃત્તિથી, અર્થાત્ શાસ્ત્રવચનના સ્મરણ વગર ગમે તેમ કરાવાયેલી વસતિના નિર્માણરૂપ પ્રવૃત્તિથી, અહીં=વસતિના નિર્માણમાં, અન્યોની=ભાવસાધુઓની, ભાવપીડાનું હેતુપણું હોવાથી અર્થાત્ ચારિત્રવિષયક પીડાનું=મલિનતાનું, નિમિત્તપણું હોવાથી, પરમાર્થથી શ્રાવકનો અનર્થ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનના વચનને જાણનાર શ્રાવક વસતિ પોતાના માટે જ બનાવે, સાધુ માટે ન બનાવે; કેમ કે શ્રાવક જાણતો હોય કે ભગવાને સાધુ નિમિત્તે વસતિ બનાવવાનો ઉત્સર્ગથી નિષેધ કર્યો છે. તેથી શ્રાવક પૂર્વગાથામાં બતાવ્યાં તે ત્રણ કારણોથી વસતિ બનાવે છે, અને શ્રાવકની તેવી વસતિ પરિશુદ્ધ કહેવાય. અને આવી વસતિ બનાવવી એ જ શ્રાવકનો સ્વાર્થ છે; કેમ કે આવી વસતિ બનાવનાર ગૃહસ્થનું ઉભયલોકમાં હિત થાય છે, અર્થાત્ ગૃહાદિની પ્રાપ્તિ દ્વારા અને આવી પરિશુદ્ધ વસતિ ભગવાનની ભક્તિ વગેરે પ્રસંગોમાં ઉપયોગમાં આવે છે તેથી આ ભવમાં, અને પ્રસંગે સાધુને નિર્દોષ વસતિનું દાન થઈ શકે છે તેથી પરભવમાં પણ તે શ્રાવકનું હિત થાય છે. આથી નિર્દોષ વસતિ શ્રાવકના સ્વાર્થની સાધક બને છે.

વળી, જે શ્રાવક જિનાજ્ઞાનિરપેક્ષ થઈને સાધુ માટે વસતિ બનાવે છે, તે શ્રાવકની વસતિ ભાવસાધુ માટે ચારિત્રની પીડાનું કારણ છે. માટે તેવી વસતિ પરમાર્થથી સ્વાર્થરૂપ નથી, પરંતુ અનર્થરૂપ છે; કેમ કે તે વસતિ નિર્વિચારક શ્રાવક માટે કર્મબંધનું કારણ બને છે.

સંક્ષેપથી સાર એ છે કે સાધુને નિર્દોષ મળે તેવી વસતિ શ્રાવક માટે પરમાર્થથી સ્વાર્થની સાધક છે અને સાધુના સંયમમાં મલિનતાનું કારણ બને તેવી વસતિ શ્રાવક માટે પરમાર્થથી અનર્થરૂપ છે. ॥૭૧૯॥

અવતરણિકા :

સ્ત્ર્યાદિવિવર્જિતાં પ્રતિપાદયન્નાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૭૦૬માં વસતિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું, અને ગાથા ૭૦૭થી ૭૧૭માં વ્યતિરેકથી મૂલ-ઉત્તરગુણોથી શુદ્ધ વસતિનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે ગાથા ૭૨૦થી ૭૨૯માં સ્ત્રી આદિથી વર્જિત એવી વસતિને પ્રતિપાદન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

થીવજ્જિઅં વિઆણહં ઇત્થીણં જત્થ ઠાણરૂવાઈં ।
સદા ય ણ સુવ્વંતી તા વિ અ તેસિં ન પિચ્છંતિ ॥૭૨૦॥

અન્વયાર્થ :

જત્થ=જ્યાં ઇત્થીણં=સ્ત્રીઓનાં ઠાણરૂવાઈં=સ્થાન અને રૂપ (દેખાતાં નથી) સદા ય=અને શબ્દો ણ સુવ્વંતી=સંભળાતા નથી, તા વિ અ=અને તેઓ પણ=સ્ત્રીઓ પણ, તેસિં=તેઓના=પુરુષોના, (સ્થાન અને રૂપ) ન પિચ્છંતિ=જોતી નથી, (તેવી વસતિ) થીવજ્જિઅં=સ્ત્રીવર્જિત વિઆણહં=જાણવી.

ગાથાર્થ :

જ્યાં સ્ત્રીઓનાં સ્થાન અને રૂપ દેખાતાં નથી અને શબ્દો સંભળાતા નથી અને સ્ત્રીઓ પણ પુરુષોનાં સ્થાન અને રૂપ જોતી નથી, તેવી વસતિ સ્ત્રીવર્જિત જાણવી.

ટીકા :

સ્ત્રીવર્જિતાં વિજાનીત, સ્ત્રીણાં યત્ર સ્થાનરૂપે ન દૃશ્યેતે ઇતિ વાક્યશેષઃ, શબ્દાશ્ચ ન શ્રૂયન્તે યત્ર, તા અપિ ચ=સ્ત્રિયસ્તેષાં=પુરુષાણાં ન પશ્યન્તિ સ્થાનરૂપે ન શૃણ્વન્તિ ચ શબ્દાનિતિ ગાથાર્થઃ. ॥૭૨૦॥

ટીકાર્થ :

જ્યાં=જે વસતિમાં, સ્ત્રીઓનાં સ્થાન અને રૂપ દેખાતાં નથી અને જ્યાં=જે વસતિમાં, સ્ત્રીઓના શબ્દો સંભળાતા નથી, અને તેઓ પણ=સ્ત્રીઓ પણ, તેઓનાં=પુરુષોનાં, સ્થાન અને રૂપ જોતી નથી અને શબ્દોને સાંભળતી નથી, તેવી વસતિ સ્ત્રીવર્જિત જાણવી, ન દૃશ્યેતે એ પ્રકારે વાક્યનો શેષ છે=મૂળગાથાના પૂર્વાર્ધના અંતે અધ્યાહાર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે વસતિમાંથી સ્ત્રીઓનું સ્થાન અને સ્ત્રીઓનાં રૂપ દેખાતાં ન હોય અને સ્ત્રીઓના શબ્દો પણ સંભળાતા ન હોય, વળી, સાધુઓનાં સ્થાન અને રૂપ પણ સ્ત્રીઓ જોઈ શકતી ન હોય અને સાધુઓનો અવાજ પણ સ્ત્રીઓ સાંભળી શકતી ન હોય, તેવી વસતિ સ્ત્રીવર્જિત કહેવાય; અને સાધુઓએ જેમ નિર્દોષ વસતિમાં યત્ન કરવાનો છે, તેમ સ્ત્રીવર્જિત વસતિમાં પણ યત્ન કરવાનો છે. ॥૭૨૦॥

અવતરણિકા :

एतदेव व्याचष्टे —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સ્ત્રીઓને સાધુઓનાં અને સાધુઓને સ્ત્રીઓનાં સ્થાન અને રૂપ ન દેખાતાં હોય અને શબ્દો ન સંભળાતાં હોય, તેવી વસતિમાં સાધુઓએ રહેવું જોઈએ. તેથી તેવી વર્જનીય વસતિ કઈ છે ? એ વાતને જ કહે છે —

ગાથા :

ठाणं चिद्वृत्तिं जहिं मिहोकहाइहिं नवरमित्थीओ ।
ठाणे निअमा रूवं सिअ सहो जेण तो वज्जं ॥७२१॥

અવ્યયાર્થ :

જહિં=જ્યાં મિહોકહાઈહિં=પરસ્પર કથાદિ વડે રૂપો=સ્ત્રીઓ ચિદ્વૃત્તિ=રહે છે ઠાણં=(એ) સ્થાન છે. ઠાણે=સ્થાનમાં નિઅમા=નિયમથી રૂવં=રૂપ (દેખાય છે,) સિઅ સહો=ક્યારેક શબ્દ (સંભળાય છે;) જેણ=જે કારણથી (સ્થાન આવું છે,) તો=તે કારણથી વજ્જં=વર્જ્ય છે.

★ 'નવરં' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

જ્યાં પરસ્પર કથાદિ વડે સ્ત્રીઓ રહે છે એ સ્થાન છે. સ્થાનમાં નિયમથી રૂપ દેખાય છે, ક્યારેક શબ્દ સંભળાય છે; જે કારણથી સ્થાન આવું છે, તે કારણથી સ્થાન વર્જ્યું જોઈએ.

ટીકા :

स्थानं यत्र तिष्ठन्ति मिथःकथादिभिर्नवरं त्रियः, मिथःकथा=रहस्याः आदिशब्दात् शारीरस्थित्यादिपरिग्रहः, स्थाने नियमाद्रूपं, स्याच्छब्दः कदाचिन्न भवत्यपि विप्रकृष्टे, येनैतदेवं ततो वर्ज्यं स्थानमिति गाथार्थः ॥७२१॥

ટીકાર્થ :

જ્યાં=જે વસતિમાં, મિથઃકથાદિ વડે સ્ત્રીઓ રહે છે, એ સ્થાન છે. મિથઃકથા એટલે રહસ્યાઓ. 'આદિ' શબ્દથી શરીર સંબંધી સ્થિતિ આદિનો પરિગ્રહ છે. સ્થાનમાં નિયમથી રૂપ હોય છે, ક્યારેક શબ્દ થાય છે,

વિપ્રકૃષ્ટમાં=સ્થાન દૂર હોય તો, ક્યારેક શબ્દ નથી પણ થતો; જે કારણથી આ આવું છે અર્થાત્ સ્થાનમાં રૂપ દેખાય છે અને શબ્દ સંભળાય છે એવું છે, તે કારણથી સ્થાન વર્જ્ય છે=તે સ્થાન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીવર્જિત વસતિમાં સાધુએ રહેવું જોઈએ; કેમ કે જ્યાં પરસ્પર સ્ત્રીઓ આત્મીયતાથી વાતો કરતી હોય એ સ્ત્રીઓનું સ્થાન છે, અને તેવા સ્થાનમાં રહેવાથી સ્ત્રીઓનું રૂપ પણ નિયમથી દેખાય છે અને ક્યારેક સ્ત્રીઓનો અવાજ પણ સંભળાય છે; જોકે સાધુના સ્થાનથી સ્ત્રીઓનું સ્થાન દૂર હોય તો કદાચ શબ્દ ન પણ સંભળાય, છતાં તેવા સ્થાનમાં રહેવાનો સાધુને નિષેધ છે; કેમ કે સ્ત્રીઓનાં સ્થાન અને રૂપ વારંવાર દષ્ટિગોચર થવાથી રાગની વૃદ્ધિ થાય છે અને વારંવાર સ્ત્રીના શબ્દો સાંભળવાથી પણ રાગની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી સ્ત્રીના સંસર્ગવાળા સ્થાનમાં વસતિ નિર્દોષ મળતી હોય, તોપણ સાધુએ ત્યાં રહેવું જોઈએ નહિ. ॥૭૨૧॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવ દોષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં જ, દોષને કહે છે —

ગાથા :

બંધવયસ્સ અગુત્તી લજ્જાણાસો અ પીઢવુઢ્ઠી અ ।
સાહુ તવો વણવાસો નિવારણં તિત્થપરિહાણી ॥૭૨૨॥

અન્યથાર્થ :

(સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી) બંધવયસ્સ અગુત્તી=બ્રહ્મવ્રતની અગુપ્તિ, લજ્જાણાસો અ=અને લજ્જાનો નાશ, પીઢવુઢ્ઠી અ=અને પ્રીતિની વૃદ્ધિ થાય છે. સાહુ=સુંદર તવો વણવાસો=તપ (અને) વનવાસ છે, (એ પ્રકારે ગર્હા,) નિવારણં=નિવારણ, તિત્થપરિહાણી=(અને) તીર્થની પરિહાણી થાય છે.

ગાથાર્થ :

સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી બ્રહ્મવ્રતની અગુપ્તિ અને લજ્જાનો નાશ અને પ્રીતિની વૃદ્ધિ થાય છે. સાધુનો “સુંદર તપ અને વનવાસ છે,” એ પ્રકારે લોકમાં ગર્હા થાય છે, વસતિ કે ગોચરી આદિનું નિવારણ થાય છે અને તીર્થની પરિહાણી થાય છે.

ટીકા :

તત્ર હિ બ્રહ્મવ્રતસ્યાગુપ્તિર્ભવતિ પ્રતિષિદ્ધવસતિનિવાસાત્, લજ્જાનાશશ્ચ ભવતિ આસક્તદર્શનેન,

પ્રીતિવૃદ્ધિશ્ચ ભવતિ જીવસ્વાભાવ્યાત્, 'સાધુ તપો વનવાસ' ઇતિ લોકે ગર્હા, નિવારણં તદ્દ્રવ્યાન્યદ્રવ્યાણાં, તીર્થપરિહાણિર્લોકાપ્રવૃત્ત્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૨૨॥

ટીકાર્થ :

પ્રતિષિદ્ધ વસતિમાં નિવાસથી ખરેખર ત્યાં=સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં, બ્રહ્મવ્રતની અગુપ્તિ થાય છે, અને આસક્ત દર્શનથી=આસક્તિપૂર્વક સ્ત્રીઓ સામે જોવાથી, લજ્જાનો નાશ થાય છે, અને જીવસ્વભાવપણું હોવાથી પ્રીતિની વૃદ્ધિ થાય છે; “સુંદર તપ અને વનવાસ છે,” એ પ્રકારે લોકમાં ગર્હા થાય છે, તે દ્રવ્ય કે અન્ય દ્રવ્યોનું=વસતિ આપવારૂપ દ્રવ્યનું કે ગોચરી વહોરાવવા આદિરૂપ અન્ય દ્રવ્યોનું, નિવારણ થાય છે, લોકોની અપ્રવૃત્તિથી=ધર્મમાં અપ્રવૃત્તિ થવાથી, તીર્થની પરિહાણી થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી ગુણસંપન્ન સાધુને અન્ય કોઈ દોષ ન થાય, તોપણ શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે સ્ત્રીવાળી વસતિમાં રહેવાનો નિષેધ કર્યો હોવાથી સાધુના બ્રહ્મચર્યની અગુપ્તિ થાય છે.

(૨) સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી રોજ સ્ત્રીઓ દેખાવાના કારણે અજાણતાં પણ આસક્તિપૂર્વકનું દર્શન થવાની સંભાવના રહે છે, જેથી સાધુ અને સ્ત્રીની વચ્ચે લજ્જાનો નાશ થાય છે, અને તેથી સંયમ-જીવનમાં દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૩) આરાધક પણ સાધુ છન્નસ્થ છે, અને જીવનો સ્વભાવ છે કે વિજાતીયના દર્શનરૂપ નિમિત્તથી તેના તરફ આકર્ષણ થાય, તેથી સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી સ્ત્રી સાથે પ્રીતિની વૃદ્ધિ થવાની સંભાવના રહે છે.

(૪) સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી લોકો કહે કે “આ સુંદર તપ છે અને સુંદર વનવાસ છે, જ્યાં રહીને સાધુઓ આવા પ્રકારનો આનંદ મેળવે છે,” એવી લોકોમાં નિંદા થાય છે.

(૫) વળી સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં રહેતા સાધુઓનો સ્ત્રીઓ સાથે લજ્જા વગરનો વ્યવહાર જોઈને લોકો સાધુને પોતાની વસતિ કે અન્ય કોઈપણ દ્રવ્ય આપવાનો નિષેધ કરે છે, જેથી અન્ય સારા સાધુઓને પણ લોકો કંઈ આપે નહિ, તેમાં નિમિત્તકારણ સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેનાર સાધુ બને છે.

(૬) વળી, કોઈ સાધુ પ્રમાદવશ થઈને કોઈ અનુચિત વ્યવહાર કરતા હોય તો તેને જોઈને લોકો અન્ય સુસાધુથી પણ દૂર રહે અને માને કે જૈન સાધુઓ અનુચિત આચારવાળા છે. આથી ધર્મક્ષેત્રમાં લોકોની પ્રવૃત્તિ નહીં થવાથી તીર્થની હાનિ થાય.

અહીં સંક્ષિપ્ત સાર એ છે કે સાધુને રાગનો પરિણામ ન થાય, તોપણ વસતિની ગવેષણામાં પ્રમાદ કરીને સ્ત્રીવાળી વસતિમાં રહેવાથી આત્માના બ્રહ્મચર્યની અગુપ્તિરૂપ દોષ થાય છે. વળી લજ્જાનો નાશ અને પ્રીતિવૃદ્ધિ આ બે દોષ દ્વારા સાધુને વિજાતીય પ્રત્યે રાગભાવ વધે છે, અને લોકગર્હા, વસતિ-ગોચરી આદિનું નિવારણ અને તીર્થની પરિહાણી, આ ત્રણ દોષો દ્વારા જૈનશાસનની મ્હાનિ થાય છે, જેમાં સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેનાર સાધુ નિમિત્તકારણ બને છે. ॥૭૨૨॥

અવતરણિકા :

વિશેષતઃ સ્થાનાદિદોષાનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વિશેષથી સ્થાનાદિ દોષોને કહે છે —

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી સ્ત્રીઓનાં સ્થાન અને રૂપના દર્શનને કારણે સાધુને થતા દોષોને વિશેષથી બતાવે છે —

ગાથા :

ચંકમિઅં ઠિઅમુદ્ધિઅં ચ વિપ્પેક્ષિઅં ચ સવિલાસં ।
સિંગારે અ બહુવિહે દદ્ધું ભુત્તેઅરે દોસા ॥૭૨૩॥

અન્યથાર્થ :

ચંકમિઅં=ચંકમિતને, ઠિઅમુદ્ધિઅં ચ=અને સ્થિતમોહાયિતને=સ્ત્રીમાં રહેલી મોહકતાને, સવિલાસં ચ વિપ્પેક્ષિઅં=અને સવિલાસ વિપ્રેક્ષિતને બહુવિહે અ સિંગારે=અને બહુવિધ શૃંગારોને દદ્ધું=જોઈને ભુત્તેઅરે દોસા=ભુક્ત-ઈતરના દોષો થાય છે=ભુક્તભોગીને સ્મૃત્યાદિ અને અભુક્તભોગીને કૌતુકાદિ દોષો થાય છે.

ગાથાર્થ :

સ્ત્રીની જવા-આવવાની પ્રવૃત્તિને અને સ્ત્રીમાં રહેલી મોહકતાને અને સ્ત્રીના વિલાસવાળા અવલોકનને અને બહુ પ્રકારના શૃંગારોને જોઈને ભુક્તભોગીને સ્મૃતિ આદિ અને અભુક્તભોગીને કૌતુક આદિ દોષો થાય છે.

ટીકા :

પરિષ્વષ્કિતં, સ્થિતમોહાયિતં ચ, વિપ્રેક્ષિતં ચ સવિલાસં=સવિભ્રમં, શૃંગારાંશ્ચ બહુવિધાન્ વિશિષ્ટ-
ચેષ્ટાદીન્ દૃષ્ટ્વા ભુક્તેતરયોર્દોષાઃ સ્મૃત્યાદય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૨૩॥

★ “સ્મૃત્યાદયઃ”માં ‘આદિ’ પદથી કૌતુક, કામગ્રહ, પ્રાર્થના આદિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

પરિષ્વષ્કિતને=સ્ત્રીની ચાલને, અને સ્થિત મોહાયિતને=સ્ત્રીમાં રહેલી સ્થિર એવી મોહકતાને, અને વિલાસવાળા=વિભ્રમવાળા, વિપ્રેક્ષિતને=સ્ત્રીના વિશેષ પ્રકારના અવલોકનને, અને વિશિષ્ટ ચેષ્ટા આદિરૂપ બહુ પ્રકારવાળા શૃંગારોને જોઈને ભુક્ત-ઈતરના=ભુક્તભોગીના અને અભુક્તભોગીના, સ્મૃતિ આદિ દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીસંસકૃત વસતિમાં રહેવાથી સ્ત્રીની ગમનાગમનની ચાલ જોઈને, સ્ત્રીમાં રહેલ મોહ પમાડે તેવું સ્વરૂપ જોઈને, સ્ત્રીનું પોતાના તરફ અવલોકન જોઈને, સ્ત્રીની વિલાસવાળી મુખાકૃતિને જોઈને, સ્ત્રીની વિશિષ્ટ પ્રકારની ચેષ્ટારૂપ શૃંગારોને જોઈને, ભુક્તભોગી સાધુઓને પૂર્વમાં ભોગવેલા ભોગોની સ્મૃતિ આદિ દોષો થાય છે અને અભુક્તભોગી સાધુઓને મૈથુનવિષયક કૌતુકાદિ દોષો થાય છે. ॥૭૨૩॥

અવતરણિકા :

તદ્ગતનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવાથી સાધુના સ્થાન અને રૂપના દર્શનને કારણે તદ્ગતને=સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત થતા દોષોને, વિશેષથી કહે છે —

★ ગાથા ૭૨૨માં સ્ત્રીસંસકૃત વસતિના સામાન્યથી દોષો બતાવ્યા, અને તે સ્ત્રીસંસકૃત વસતિના ૪ દોષો ગાથા ૭૨૩થી ૭૨૬માં વિશેષથી બતાવવાના છે. આથી ગાથા ૭૨૩ની અવતરણિકામાં રહેલ “વિશેષતઃ” શબ્દની ગાથા ૭૨૬ સુધી અનુવૃત્તિ કરવાની છે, માટે દરેક અવતરણિકાર્થમાં વિશેષતઃ શબ્દનું યોજન કરેલ છે.

ગાથા :

જલ્મલપંકિઆણ વિ લાવન્નસિરી ડ જહેસિ દેહાણં ।
સામન્ને વિ સુરૂવા સયગુણિઆ આસિ ગિહવાસે ॥૭૨૪॥

અન્યાર્થ :

જલ્મલપંકિઆણ વિ=બહુમલથી પંકિત એવા પણ એસિ દેહાણં=આ દેહોની=આ સાધુઓનાં શરીરોની, લાવન્નસિરી=લાવણ્યશ્રી જહ=જે રીતે સામન્ને વિ=શ્રમણપણામાં પણ સુરૂવા=સુરૂપવાળી છે, ગિહવાસે=ગૃહવાસમાં સયગુણિઆ=શતગુણિકા=સો ગણી, આસિ=હતી.

★ ‘ડ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

બહુમલથી સુકૃત પણ આ સાધુઓના દેહોની લાવણ્યશ્રી જે રીતે સાધુપણામાં પણ સુરૂપવાળી છે, ગૃહવાસમાં સો ગણી હતી.

ટીકા :

જલ્મલપંકિતાનામપિ=બહુમલસ્ત્રિગદ્યાઙ્ઞાનામપીતિ ભાવઃ લાવણ્યશ્રીર્યથૈષાં સાધુદેહાનાં શ્રામણ્યેડપિ સુરૂપા તથા, એવમહં મન્યે, શતગુણા આસીદ્ ગૃહવાસ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૨૪॥

ટીકાર્થ :

જલ્મલમલથી પંકિત પણ=ઘણા મલથી સ્નિગ્ધ અંગોવાળા પણ, આ સાધુઓના દેહોની લાવણ્યશ્રી જે

પ્રકારે શ્રમણપણમાં પણ, તે પ્રકારની=આંખને અત્યંત રોચક લાગે તે પ્રકારની, સુરૂપવાળી છે, હું આ પ્રમાણે માનું છું. શું ? તે સ્પષ્ટ કરે છે — ગૃહવાસમાં શતગુણવાળી હતી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીવાળી વસતિમાં સાધુઓ રહ્યા હોય ત્યારે, કોઈ રૂપવાન સાધુને જોઈને કોઈ સ્ત્રીને વિચાર આવે કે આ સાધુ ઘણા મલથી યુક્ત હોવા છતાં તેમની લાવણ્યરૂપી લક્ષ્મી શ્રામણ્યમાં પણ તે પ્રકારે સુરૂપવાળી છે, તેથી હું માનું છું કે આ સાધુની લાવણ્યરૂપી લક્ષ્મી ગૃહવાસમાં સો ગણી હતી; આ પ્રકારનો સાધુ પ્રત્યે સ્ત્રીને રાગ થવામાં સાધુ નિમિત્તભાવ પામે છે. આથી પણ સાધુએ સ્ત્રીવાળી વસતિમાં રહેવું જોઈએ નહિ. ॥૭૨૪॥

અવતરણિકા :

શબ્દદોષાનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

શબ્દના દોષોને કહે છે, અર્થાત્ સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં રહેવાથી સ્ત્રીઓના શબ્દના શ્રવણને કારણે સાધુને પ્રાપ્ત થતા દોષોને વિશેષથી કહે છે —

ગાથા :

ગીયાણિ અ પઢિઆણિ અ હસિઆણિ ચ મંજુલે ચ ઉલ્લાવે ।
ભૂસણસદ્દે રાહસિસા અ સોઝણ જે દોસા ॥૭૨૫॥

અન્વયાર્થ :

ગીયાણિ અ=અને ગીતોને, પઢિઆણિ અ=અને પઠિતોને=વચનોને, હસિઆણિ ચ=અને હસિતોને=હાસ્યોને, મંજુલે ચ ઉલ્લાવે=અને મંજુલ એવા ઉલ્લાપોને, ભૂસણસદ્દે=આભૂષણોના શબ્દોને રાહસિસા અ=અને રાહસ્યોને=પુરુષ સાથેની પ્રીતિની વાતોને, સોઝણ=સાંભળીને (ગાથા ૭૨૩માં બતાવ્યા તે પ્રકારે) જે દોસા=જે દોષો છે, (તે સ્ત્રીવાળી વસતિમાં રહેનાર સાધુને પ્રાપ્ત થાય છે.)

★ 'તથા' મૂળગાથામાં અધ્યાહાર છે, આથી ટીકામાં તથા શબ્દ મૂકીને તેનો અર્થ તેન ભુક્તેતરપ્રકારેણ કરેલ છે.

ગાથાર્થ :

સ્ત્રીઓનાં ગીતોને, વચનોને, હાસ્યોને, મધુર ઉલ્લાપોને, આભૂષણોના શબ્દોને, અને પુરુષ સાથેની પ્રીતિની વાતોને સાંભળીને, ગાથા ૭૨૩માં બતાવ્યા તે ભુક્તેતર પ્રકારે જે દોષો છે, તે સ્ત્રીવાળી વસતિમાં રહેનાર સાધુને પ્રાપ્ત થાય છે.

ટીકા :

ગીતાનિ ચ પઠિતાનિ ચ હસિતાનિ ચ મંજુલાંશ્ચ=મધુરાંશ્ચોલ્લાપાન્ ભૂષણશબ્દાન્ રાહસ્યાંશ્ચ શ્રુત્વા તથા=તેન ભુક્તેતરપ્રકારેણ યે દોષા इति ગાથાર્થઃ ॥૭૨૫॥

ટીકાર્થ :

ગીતોને, પઠિતોને, હસિતોને, મંજુલ=મધુર, એવા ઉલ્લાપોને, ભૂષણના શબ્દોને અને રાહસ્યોને સાંભળીને, તે પ્રકારે=તે ભુક્તેતર પ્રકારથી, જે દોષો છે તે દોષો સાધુને થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં રહેવાથી સ્ત્રીઓનાં ગીતોને સાંભળીને, વચનોને સાંભળીને, પરસ્પરનાં હાસ્યોના શબ્દોને સાંભળીને, મધુર આલાપોને સાંભળીને, આભૂષણોના અવાજને સાંભળીને, પુરુષ સાથેની પ્રીતિની વાતો સાંભળીને, ભુક્તભોગી સાધુઓને પૂર્વ ભોગવેલા ભોગોની સ્મૃતિ આદિ થાય છે અને અભુક્તભોગી સાધુઓને મૈથુનના વિષયમાં કૌતુક આદિ થાય છે. ॥૭૨૫॥

અવતરણિકા :

તદ્ગતનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં રહેવાથી સાધુના શબ્દના શ્રવણને કારણે તદ્ગતને=સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત થતા દોષોને, વિશેષથી કહે છે —

ગાથા :

ગંભીરમહુરફુડવિસયગાહગો સુસ્સરો સરો જહેસિં ।
સજ્જાયસ્સ મળહરો ગીઅસ્સ ણુ કેરિસો હોઈ ? ॥૭૨૬॥

અન્યથાર્થ :

જહ=જે પ્રમાણે એસિં=આમનો=આ સાધુઓનો, સજ્જાયસ્સ=સ્વાધ્યાયનો ગંભીરમહુરફુડવિસયગાહગો=ગંભીર, મધુર, સ્ફુટ=સ્પષ્ટ, વિશદ, ગ્રાહક=અર્થને ગ્રહણ કરાવનાર, સુસ્સરો સરો=સુસ્વરવાળો સ્વર મળહરો=મનોહર છે=મનને હરનાર છે, ગીઅસ્સ=ગીતનો કેરિસો ણુ=કેવા પ્રકારનો હોઈ ?=હોય ?

★ 'ણુ' વિતર્ક અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે પ્રમાણે આ સાધુઓનો સ્વાધ્યાયનો ગંભીર, મધુર, સ્પષ્ટ, વિશદ, ગ્રાહક, સુસ્વરવાળો સ્વર મનને હરનાર છે, તો ગીતનો સ્વર કેવા પ્રકારનો હશે ? અર્થાત્ આના કરતાં વધારે સુંદર હશે.

ટીકા :

ગમ્भीરો મધુરસ્ફુટો વિશદઃ ગ્રાહકઃ સુસ્વરઃ સ્વરો યથૈષાં સાધૂનાં સ્વાધ્યાયસ્ય મનોહારી, ગીતસ્ય નુ કીદૃશઃ ભવતિ ? શોભનતર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૨૬॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રમાણે આ સાધુઓનો સ્વાધ્યાયનો ગંભીર, મધુર, સ્ફુટ=સ્પષ્ટ, વિશદ=મોટો, ગ્રાહક, સુસ્વરવાળો સ્વર મનને હરનારો છે, ગીતનો સ્વર કેવો હોય ? શોભનતર હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીવાળી વસતિમાં સાધુ રહ્યા હોય ત્યારે, કોઈ સુંદર કંઠવાળા સાધુનો સ્વર ગંભીર, મધુર, સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણવાળો હોય, મોટો હોય, અર્થને ગ્રહણ કરનાર હોય અર્થાત્ જે બોલતાં તેનો યથાર્થ અર્થ સરળતાથી ગ્રહણ થતો હોય, માલકોશ વગેરે રાગથી અનુરંજિત સુસ્વર હોય, તો આવા સુંદર સ્વરથી યુક્ત સ્વાધ્યાયનો અવાજ સાંભળીને કોઈ સ્ત્રીને વિચાર આવે કે આ સાધુના સ્વાધ્યાયનો સ્વર આટલો સુંદર છે, તો સંગીતનો સ્વર કેટલો સુંદર હશે ! આમ, સાધુ પ્રત્યે સ્ત્રીને રાગભાવ થવામાં સાધુ નિમિત્ત બને છે. આથી સાધુએ સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેવું જોઈએ નહિ.

વિશેષાર્થ :

કોઈને પીડા કરવી, કોઈનો પ્રાણનાશ કરવો કે કોઈને કષાયનો ઉદ્રેક કરાવવો, તે સર્વને શાસ્ત્રકારો હિંસા કહે છે. આથી સ્ત્રીના સંસર્ગવાળી વસતિમાં રહેતા સાધુ કદાચ તત્ત્વથી ભાવિત હોય, તો તેમને સ્ત્રીને જોઈને કંઈ પરિણામ ન થાય, છતાં સાધુને જોઈને સ્ત્રીને રાગરૂપ કષાય ઉત્પન્ન થાય, તેમાં સાધુ નિમિત્તકારણ બનવાથી સાધુને હિંસાની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે અન્યના કષાયના ઉદ્રેકમાં પોતે નિમિત્ત ન બને તદર્થે પોતાનાથી શક્ય પ્રયત્ન ન કરે તો, સાધુને કર્મબંધ થાય. ॥૭૨૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૭૨૦થી સ્ત્રીવર્જિત વસતિનું સ્વરૂપ બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો, હવે તેનું નિગમન કરતાં કહે છે —

ગાથા :

एवं परोष्परं मोहणिज्जदुव्विजयकम्मदोसेणं ।
होइ दढं पडिबंधो तम्हा तं वज्जए ठाणं ॥७२७॥

અવયાર્થ :

एवं=આ રીતે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ રીતે, मोहणिज्जदुव्विजयकम्मदोसेणं=દુઃખે કરીને જીતી શકાય એવા મોહનીયકર્મના દોષ વડે परोष्परं=પરસ્પરને=સ્ત્રીને અને સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં રહેનાર સાધુને, दढं=દંઢ પडिबंधो=પ્રતિબંધ होइ=થાય છે, तम्हा=તે કારણથી तं=તે=સ્ત્રીપ્રતિબદ્ધ, ठाणं=સ્થાનને (સાધુ) वज्जए=વર્જે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૭૨૨થી ૭૨૬માં વર્ણન કર્યું એ રીતે દુઃખે કરીને જીતી શકાય એવા મોહનીયકર્મના દોષ વડે સ્ત્રીને અને સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં રહેનાર સાધુને દંઢ પ્રતિબંધ થાય છે, તે કારણથી સ્ત્રીપ્રતિબદ્ધ સ્થાનને સાધુ છોડે.

ટીકા :

एवम्=उत्तेन प्रकारेण परस्परं मोहनीयदुर्विजयकर्मदोषेण भवति दृढं प्रतिबन्धः, यस्मादेवं तस्मात् स्त्रीप्रतिबद्धं वर्जयेत्स्थानमिति गाथार्थः ॥७२७॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=કહેવાયેલ પ્રકારથી, દુર્વિજય એવા મોહનીયકર્મના દોષ વડે પરસ્પર દૃઢ પ્રતિબંધ થાય છે; જે કારણથી આમ છે તે કારણથી સ્ત્રીથી પ્રતિબદ્ધ એવા સ્થાનને વર્જે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીસંસક્ત વસતિમાં રહેવાથી પૂર્વગાથામાં વર્ણવ્યું એ રીતે સ્ત્રીને અને સાધુને પરસ્પર દૃઢ પ્રતિબંધ થાય છે, અર્થાત્ બંનેને પરસ્પર રાગભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. ક્વચિત્ સાધુ તત્ત્વથી અત્યંત વાસિત હોય તો સાધુને રાગભાવ ન થાય, પરંતુ સ્ત્રીને થાય; કારણ કે મોહનીયકર્મ દુઃખે કરીને જિતાય તેવું છે, જે સત્તામાં પડેલું છે અને ઉદયમાં વર્તી રહ્યું છે. માટે સંયમમાં દૃઢ યત્ન કરવાથી જ તે કર્મ ક્ષયોપશમભાવમાં પરિણમન પામે છે; અને સ્ત્રીસંસક્ત વસતિનું નિમિત્ત પામીને સાધુનો સંયમમાં પ્રવર્તતો યત્ન સખલના પામે, તો મોહનીયકર્મ અવશ્ય રાગભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. આથી સાધુએ સ્ત્રીપ્રતિબદ્ધ સ્થાનનું વર્જન કરવું જોઈએ. ॥૭૨૭॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૭૨૦થી ૭૨૭માં સ્ત્રીવિવર્જિત વસતિનું પ્રતિપાદન કર્યું. હવે પશુ અને નપુંસકથી સંસક્ત વસતિના દોષો બતાવે છે —

ગાથા :

पसुपंडगेसु वि इहं मोहाणलदीविआण जं होइ ।

पायमसुहा पवित्ती पुव्वभवज्झासओ तह य ॥७२८॥

तम्हा जहुत्तदोसेहिं वज्जिअं निम्ममो निरासंसो ।

वसहिं सेविज्ज जई विवज्जए आणमाईणि ॥७२९॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

જં=જે કારણથી इहं=અહીં=લોકમાં, मोहाणलदीविआण=મોહરૂપી અગ્નિથી દીપિત એવા જીવોની પુવ્વભવજ્ઞાસઓ=પૂર્વભવના અભ્યાસને કારણે पसुपंडगेसु वि=પશુ અને નપુંસકોમાં પણ पायम्=પ્રાયઃ તહ=તે પ્રકારે असुहा पवित्ती=અશુભ પ્રવૃત્તિ होइ=થાય છે, तम्हा=તે કારણથી निम्ममो=નિર્મમ, निरासंसो=નિરાશંસ जई=યતિ जहुत्तदोसेहिं वज्जिअं=યથોક્ત દોષોથી વર્જિત वसहिं=વસતિને सेविज्ज=સેવે, विवज्जए=વિપર્યયમાં आणमाईणि=આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ દોષો, થાય છે.

★ ગાથા ૭૨૮ના અંતે રહેલ 'य' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી લોકમાં મોહરૂપી અગ્નિથી બળેલા જીવોની પૂર્વભવના અભ્યાસને કારણે પશુ અને નપુંસકોમાં પણ પ્રાયઃ કરીને તે પ્રકારે અશુભ પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે કારણથી નિર્મમ, નિરાશંસ સાધુ ગાથા ૭૦૭થી ૭૨૮માં બતાવેલ મૂલગુણાદિરૂપ, કાલાતીતાદિરૂપ અને સ્ત્રી આદિના સંસર્ગરૂપ દોષોથી વર્જિત વસતિને સેવે; વિપર્યયમાં આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે.

ટીકા :

પશુપણ્ડકેષ્વપિ ઇહ=લોકે મોહાનલદીપિતાનાં સત્ત્વાનાં યદ્=યસ્માત્ ભવતિ પ્રાયોઽશુભા પ્રવૃત્તિઃ, પૂર્વભવાભ્યાસતઃ તથા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૨૮॥

યસ્માદેવં તસ્માદ્યથોક્તદોષૈર્વર્જિતાં વસતિં નિર્મમો=મમત્વશૂન્યઃ નિરાશંસઃ ઇહલોકાદિષુ વસતિં સેવેત યતિઃ=સાધુઃ, વિપર્યયે આજ્ઞાદયો દોષા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૨૯॥(દ્વારં)॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અહીં=લોકમાં, મોહરૂપી અનલથી દીપિત એવા સત્ત્વોની=મોહરૂપી અગ્નિથી બળેલા જીવોની, પશુ-પંડકોમાં પણ પ્રાયઃ અશુભ પ્રવૃત્તિ થાય છે, અશુભ પ્રવૃત્તિ કેમ થાય છે ? તેથી કહે છે — પૂર્વભવના અભ્યાસથી તે પ્રકારે=જે પ્રકારે પશુ-નપુંસકોમાં પણ કામના વિકાર થાય તે પ્રકારે, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

જે કારણથી આમ છે તે કારણથી નિર્મમ=મમત્વથી શૂન્ય, આ લોક આદિમાં નિરાશંસ એવા યતિ=સાધુ, યથોક્ત દોષોથી વર્જિત=ગાથા ૭૦૭થી ૭૨૮માં જે પ્રકારે કહેવાયા તે પ્રકારના દોષોથી રહિત, એવી વસતિને સેવે. વિપર્યયમાં=યથોક્ત દોષોથી રહિત વસતિને નહીં સેવવામાં, આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ, દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાન્ય રીતે મંદ મોહનીયકર્મવાળા જીવો સંયમ ગ્રહણ કરી શકે છે. આમ છતાં તેઓના મોહનીયકર્મનો નાશ સત્તામાંથી થયો નથી અને ઉદયમાં પણ વર્તતો હોય છે. આથી મોહરૂપી અગ્નિથી બળેલા એવા આરાધક જીવોને પણ પૂર્વભવના કામસેવનના અભ્યાસને કારણે પશુ કે નપુંસકવાળી વસતિમાં રહેવાથી પશુ આદિની તેવી ચેષ્ટા જોઈને, સ્ત્રીવાળી વસતિમાં રહેવાથી જે પ્રકારે કામના અશુભ ભાવો થાય છે તે પ્રકારના અશુભ ભાવો થઈ શકે છે અર્થાત્ સાધુને સ્ત્રીમાં જેમ રાગાદિ થઈ શકે છે, તેમ પશુ કે નપુંસકોની તેવા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ જોઈને પણ પ્રાયઃ કરીને કામના અભિલાષરૂપ અશુભ ભાવો ઊઠી શકે છે.

વળી, જે સાધુને મમત્વ કે આલોક-પરલોકની આશંસા નથી, તે સાધુ હંમેશાં પ્રમાદ રહિત થઈને ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય છે. આથી તેવા ગુણવાન સાધુનું ભાવિમાં પતન ન થાય તદર્થે ભગવાને સાધુને સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસકના સંસર્ગવાળી વસતિમાં વસવાનો નિષેધ કર્યો છે. આથી સાધુને મૂલગુણાદિથી અદુષ્ટ, કાલાતીતાદિ આઠ દોષોથી રહિત અને સ્ત્રીઆદિથી વર્જિત એવી અલ્પ ક્રિયાવાળી વસતિ મેળવવા માટે

ઘણો શ્રમ કરવો પડે તોપણ, સાધુ સર્વત્ર નિરાશંસ અને જિનાજ્ઞામાં દૃઢ પ્રતિબંધવાળા હોવાને કારણે નિર્દોષ વસતિની ગવેષણામાં યત્ન કરે.

પરંતુ જો સાધુ નિર્દોષ વસતિની ગવેષણામાં પ્રમાદ કરીને સ્ત્રી આદિ વાળી વસતિમાં રહે અને તે સાધુને ઉપરોક્ત કોઈપણ દોષો ન થાય, તોપણ આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષોની પ્રાપ્તિ તો અવશ્ય થાય છે. આથી સાધુએ સ્ત્રી આદિથી રહિત વસતિમાં વસવું જોઈએ. ॥૭૨૮/૭૨૯॥

અવતરણિકા :

સંસર્ગદોષમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા, તેમાંથી ત્રણ ઉપાયોનું વર્ણન થઈ ગયું. હવે ચોથો ઉપાય દર્શાવવા અર્થે પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંસર્ગ કરવાથી થતા દોષને ગાથા ૭૩૦ સુધી કહે છે -

ગાથા :

વજ્જિજ્જ ય સંસર્ગં પાસત્થાઈહિં પાવમિત્તેહિં ।
કુજ્જા ય અપ્પમત્તો સુદ્ધચરિત્તેહિં ધીરેહિં ॥૭૩૦॥

અન્યચાર્થ :

અપ્પમત્તો ય=અને અપ્રમત્ત પાસત્થાઈહિં પાવમિત્તેહિં=પાર્શ્વસ્થાદિ પાપમિત્રો સાથે સંસર્ગ=સંસર્ગને વજ્જિજ્જ=વર્જે, ધીરેહિં ય સુદ્ધચરિત્તેહિં=અને ધીર એવા શુદ્ધ ચારિત્રવાળાઓ સાથે (સંસર્ગને) કુજ્જા=કરે.

★ મૂળગાથાના પ્રથમપાદમાં રહેલ 'ય' પૂર્વ દ્વાર સાથે પ્રસ્તુત દ્વારનો સમુચ્ચય કરવા અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

અપ્રમત્ત સાધુએ પાર્શ્વસ્થાદિ પાપમિત્રો સાથે સંસર્ગ વર્જવો જોઈએ અને ધીર એવા શુદ્ધ ચારિત્રીઓ સાથે સંસર્ગ કરવો જોઈએ.

ટીકા :

વર્જયેચ્ચ સંસર્ગં=સમ્બન્ધમિત્યર્થઃ, કૈરિત્યાહ-પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ પાપમિત્રૈઃ=અકલ્યાણમિત્રૈઃ સહ, કુર્યાચ્ચ સંસર્ગમપ્રમત્તઃ સન્ શુદ્ધચારિત્રૈર્ધીરૈઃ સાધુભિઃ સહેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૩૦॥

★ “પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી અવસજ્ઞાદિ કુસાધુઓનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

અને સંસર્ગને=સંબંધને, વર્જે; કોની સાથે ? એથી કહે છે - પાર્શ્વસ્થાદિ પાપમિત્રો સાથે=અકલ્યાણમિત્રો સાથે, સંસર્ગને વર્જે, અને અપ્રમત્ત છતાં સાધુ ધીર એવા શુદ્ધ ચારિત્રવાળા સાધુઓ સાથે સંસર્ગને કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી વ્રતપાલનના ઉપાયરૂપે જેમ ગુરુકુલવાસાદિ આવશ્યક છે, તેમ ઉત્તમ જીવો સાથે સંસર્ગ પણ આવશ્યક છે. આથી અપ્રમાદવાળા સંયમનિષ્પત્તિના અર્થી સાધુએ પાપમિત્ર એવા પાર્શ્વસ્થાદિક સાધુઓ સાથે સંસર્ગનો ત્યાગ કરીને ધીર એવા શુદ્ધ ચારિત્રવાળા સાધુઓ સાથે સંસર્ગ કરવો જોઈએ, જેથી પાર્શ્વસ્થાદિના પ્રમાદથી પોતાનામાં પ્રમાદ ઊઠે નહિ અને ધીર એવા શુદ્ધ ચારિત્રીઓની અપ્રમત્તાથી પોતાનામાં અપ્રમાદભાવની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થઈને વચનાનુષ્ઠાન દ્વારા અસંગાનુષ્ઠાનની પોતાને પ્રાપ્તિ થાય.

વળી, શુદ્ધ ચારિત્રવાળા ધીર પુરુષોના સંસર્ગમાં રહેવાથી તેઓના સંયમમાત્રથી પોતાનામાં સંયમની વૃદ્ધિ થતી નથી, પરંતુ સાધુ પોતે અપ્રમાદભાવથી સંયમમાં યત્ન કરતા હોય તો જ તેઓના સંસર્ગથી પોતાનામાં અપ્રમાદભાવની વિશેષ વૃદ્ધિ થાય છે, જેનાથી સંયમ વિશેષ નિર્મળ-નિર્મળતર બને છે. ॥૭૩૦॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યેતદેવં ? इत्यत्राह —

અવતરણિકાર્થ :

કયા કારણથી આ આમ છે ? એ પ્રકારની શંકામાં કહે છે —

ભાવાર્થ :

નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિને સામે રાખીને પર શંકા કરે છે કે જીવ સ્વપરિણામથી સંયમની વૃદ્ધિ કે હાનિ કરી શકે છે, આથી સ્વપરિણામમાં જ યત્ન કરવાનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ. માટે પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી પણ શું ? અને સુચારિત્રીના સંસર્ગથી પણ શું ? કેમ કે અન્યના ઉચિત કે અનુચિત વર્તનથી પોતાને નિર્જરા કે કર્મબંધ થતો નથી. આથી ખરાબના સંસર્ગનું વર્જન અને સારાના સંસર્ગનું સેવન કરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી; કેમ કે સંયમયોગોમાં યત્ન કરવાથી જ હિતની સિદ્ધિ થાય છે. તેથી સુસાધુઓનો સંસર્ગ કરવો જોઈએ અને પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ એમ કેમ કહ્યું છે ? અર્થાત્ એમ કહેવાનો કોઈ અર્થ નથી. આ પ્રકારના નિશ્ચયનયના વક્તવ્યમાં વ્યવહારનયની દૃષ્ટિને સામે રાખીને ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

जो जारिसेण मित्ति करेइ अचिरेण तारिसो होइ ।

कुसुमेहिं सह वसंता तिला वि तग्गंधिया हुंति ॥७३१॥

અવ્યયાર્થ :

જો=જે જારિસેણ=જેવા સાથે મિત્તિ=મૈત્રી કરેइ=કરે છે, (તે) અચિરેણ=અચિરથી=જલદીથી, તારિસો=તેવો હોइ=થાય છે. (તેમાં દૃષ્ટાંત આપે છે —) કુસુમેહિં સહ વસંતા=કુસુમો સાથે વસતા તિલા વિ=તલો પણ તગ્ગંધિયા=તેની=કુસુમની, ગંધવાળા હુંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

જે જેવા સાથે મૈત્રી કરે છે, તે જલદીથી તેવો થાય છે. તેમાં દૃષ્ટાંત આપે છે કે કુસુમો સાથે રહેતા તલો પણ કુસુમની ગંધવાળા થાય છે.

ટીકા :

ય: કશ્ચિત્ યાદૃશેન યેન કેનચિત્ સહ મૈત્રી-સંસર્ગરૂપાં કરોતિ સોઽચિરેણ તાદૃશો ભવતિ, અત્ર નિદર્શનમાહ-કુસુમૈ: સહ વસન્ત: સન્તસ્તિલા અપિ તદ્ગન્ધિનો ભવન્તિ કુસુમગન્ધિન એવેતિ ગાથાર્થ: ॥૭૩૧॥

:

ટીકાર્થ :

જે કોઈ જેવા પ્રકારના જે કોઈપણ સાથે સંસર્ગરૂપ મૈત્રીને કરે છે, તે અચિરથી=અલ્પકાળમાં, તેવા પ્રકારનો થાય છે. અહીં=ઉપરમાં કહેલ કથનમાં, નિદર્શનને=દૃષ્ટાંતને કહે છે — કુસુમો સાથે વસતા છતા તલો પણ તદ્ગંધી=કુસુમની ગંધવાળા જ, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જીવદ્રવ્ય ભાવુક છે, માટે જીવ સંસર્ગને અનુરૂપ પરિણતિ પામે છે. આથી જો સાધુ પાપમિત્રો સાથે સંસર્ગ કરે, તો પાપમિત્રોની પ્રમાદી પ્રવૃત્તિ જોઈને સાધુ પણ પ્રમાદવાળા બને છે, અને સુસાધુઓ સાથે સંસર્ગ કરે તો તે સાધુ સંયમમાં વિશેષ-વિશેષતર અપ્રમાદી બનતા જાય છે. ક્વચિત્ કર્મના દોષથી સાધુમાં પ્રમાદ ઊઠે તોપણ સુસંસર્ગ હોવાને કારણે તે સાધુ અપ્રમાદભાવના સંસ્કારથી ભાવિત થાય.

આથી જ ગ્રંથકાર કહે છે કે જે વ્યક્તિ જેની સાથે મૈત્રી કરે છે તે વ્યક્તિ શીઘ્ર તેના જેવી થાય છે. જેમ કે પુષ્પોના સંસર્ગથી તલ પણ પુષ્પની ગંધવાળા બને છે. માટે કલ્યાણના અર્થી સાધુએ અકલ્યાણમિત્રોનો સંસર્ગ છોડીને શુદ્ધ ચારિત્રી એવા ધીર પુરુષોનો સંસર્ગ કરવો જોઈએ, જેથી સંસર્ગના નિમિત્તથી પણ ક્રમે કરીને સાધુના સંયમની વૃદ્ધિ થાય. ॥૭૩૧॥

અવતરણિકા :

અત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=પૂર્વગાથામાં પુષ્પ અને તલના દૃષ્ટાંતથી સંસર્ગીના ગુણધર્મો પરમાં આવે છે એમ બતાવ્યું એમાં, શંકા કરતાં પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

સુચિરં પિ અચ્છમાણો વેરુલિઓ કાયમણિઅઝમ્મીસો ।
ન ઉવેઙ્ઙ કાયભાવં પાહણ્ણગુણેણ નિઅણ્ણં ॥૭૩૨॥

અન્યથાર્થ :

સુચિરં પિ=સુચિરં પણ=લાંબો પણ કાળ, કાયમણિઅઝમ્મીસો=કાયમણિકોથી ઉન્મિશ્ર અચ્છમાણો=રહેતો વેરુલિઓ=વૈદૂર્ય નિઅણં પાહણગુણેન=નિજક=પોતાના સંબંધી, પ્રાધાન્યગુણે કારણે કાયમાવં=કાયભાવને ન ઉવેડે=પામતો નથી.

ગાથાર્થ :

લાંબો પણ કાળ કાયમણિકોથી ઉન્મિશ્ર રહેતો વૈદૂર્ય મણિ પોતાના સંબંધી પ્રાધાન્યગુણે કારણે કાયભાવને પામતો નથી.

ટીકા :

સુચિરમપિ=પ્રભૂતમપિ કાલં તિષ્ઠન્ વૈદૂર્યો=મણિવિશેષઃ, કાચાશ્ચ તે મણયશ્ચ કાચમણયઃ કુત્સિતાઃ કાચમણયઃ કાચમણિકાઃ તૈઃ ઉત્=પ્રાબલ્યેન મિશ્રઃ=કાચમણિકોન્મિશ્રઃ નોપૈતિ=ન યાતિ કાચમાવં=કાચધર્મ, પ્રાધાન્યગુણેન=વૈમલ્યગુણેન નિજેન=આત્મીયેન, એવં સુસાધુરપિ પાર્શ્વસ્થાદિભિર્ન યાસ્યતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૩૨॥

★ “સુચિરમપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું કે કાયમણિકો સાથે થોડો કાળ રહેતો વૈદૂર્યમણિ તો કાયભાવ પામતો નથી, પરંતુ ઘણો પણ કાળ રહેવા છતાં વૈદૂર્યમણિ કાયભાવ પામતો નથી.

ટીકાર્થ :

ઘણો પણ કાળ કાયમણિકોથી ઉન્મિશ્ર રહેતો વૈદૂર્ય=મણિવિશેષ, નિજ પ્રધાનપણાના ગુણે કારણે=આત્મીય વિમલપણાના ગુણે કારણે, કાયભાવને=કાયના ધર્મને, પામતો નથી, એ રીતે સુસાધુ પણ પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે પામશે નહિ=પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેવા છતાં પાર્શ્વસ્થાદિભાવને પામશે નહિ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

કાચમણિકોન્મિશ્રઃ શબ્દનો વિગ્રહ કરે છે —

કાય એવા તે મણિઓ એ કાયમણિઓ, કુત્સિત=ખરાબ, એવા કાયમણિઓ, તે કાયમણિકો, તેઓ વડે=કાયમણિકો સાથે, ઉત્=પ્રબલપણાથી, મિશ્ર એ કાયમણિકોન્મિશ્ર.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે તલના દૃષ્ટાંતથી સ્થાપન કર્યું કે કુસુમ સાથે રહેતા તલ જેમ કુસુમની ગંધવાળા થાય છે, તેમ પાર્શ્વસ્થ આદિની સાથે રહેતા સાધુ પ્રમાદી બને છે. તેની સામે પૂર્વપક્ષી દૃષ્ટાંત આપે છે કે કાય સાથે લાંબો સમય રહેતો એવો પણ વૈદૂર્યમણિ પોતાના વિમલ ગુણે કારણે જેમ કાયભાવને પામતો નથી, તેમ પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેતા પણ સાધુ પોતાના સંયમના પરિણામને કારણે પ્રમાદભાવને પામશે નહિ. ॥૭૩૨॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

સંસર્ગથી દોષ થતો નથી, પરંતુ જીવ પોતાના ભાવોને સમ્યગ્ વહન કરે છે, એ રૂપ પોતાના કથનની પુષ્ટિ માટે અન્ય દૃષ્ટાંત આપવા 'તથા'થી સમુચ્ચય કરીને પૂર્વપક્ષી કહે છે —

ગાથા :

સુચિરં પિ અચ્છમાણો નલથંભો ઉચ્છુવાડમજ્ઞમ્મિ ।
કીસ ન જાયઙ્ મહુરે જઙ્ સંસર્ગી પમાણં તે ॥૭૩૩॥

અન્યચાર્ય :

જઙ્ તે સંસર્ગી પમાણં=જો તને સંસર્ગી પ્રમાણ છે=પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંસર્ગ કરનારા સાધુ પાર્શ્વસ્થાદિ ભાવને પામે છે એવું જો તને માન્ય છે, (તો) ઉચ્છુવાડમજ્ઞમ્મિ=શેરડીના વાડાની મધ્યમાં સુચિરં પિ=સુચિર પણ=ઘણો પણ કાળ, અચ્છમાણો=રહેતો નલથંભો=નલસ્તંભ=વાંસનું વૃક્ષ, કીસ મહુરે ન જાયઙ્ ?=કયા કારણથી મધુર થતો નથી ?

ગાથાર્થ :

જો તને સંસર્ગી પ્રમાણ છે, તો શેરડીના વાડાની મધ્યમાં ઘણો પણ કાળ રહેતો નલસ્તંભ કેમ મધુર થતો નથી ?

ટીકા :

સુચિરમપિ=પ્રભૂતમપિ કાલં તિષ્ઠન્ નલસ્તમ્બો=વૃક્ષવિશેષઃ ઇક્ષુવાટમધ્યે ઇક્ષુસંસર્ગાત્ કિમિતિ ન જાયતે મધુરઃ ? ચદિ સંસર્ગી પ્રમાણં તવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૩૩॥

ટીકાર્થ :

જો તને સંસર્ગી પ્રમાણ છે=પાર્શ્વસ્થાદિનો સંસર્ગ કરનારા સાધુ પાર્શ્વસ્થાદિ ભાવને પ્રાપ્ત કરે એમ માન્ય છે, તો ઘણો પણ કાળ ઈક્ષુના વાટની મધ્યમાં રહેતો એવો નલસ્તંભ=વૃક્ષવિશેષ, ઈક્ષુના સંસર્ગથી કયા કારણથી મધુર થતો નથી ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વપક્ષી સંસર્ગને અપ્રમાણભૂત બતાવવા તર્ક કરે છે કે જે વ્યક્તિ જેની સાથે સંસર્ગ કરે તે વ્યક્તિ તેના ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે એમ જો તને માન્ય હોય, તો શેરડીના વાડામાં ઘણો પણ કાળ રહેલું વાંસનું વૃક્ષ મધુર કેમ થતું નથી ? તેથી એ ફલિત થાય કે જેમ શેરડીના સંસર્ગથી વાંસનું વૃક્ષ મધુર થતું નથી, તેમ પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી સુસાધુ કુસાધુ બનતા નથી, આ પ્રકારનું પૂર્વપક્ષીનું કથન બાહ્ય નિમિત્તને ગૌણ

કરીને સ્વપરિણામને પ્રધાન કરનાર નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિવાળું છે. આથી નિશ્ચયનયથી તેનું કથન સત્ય હોવા છતાં વ્યવહારનયના સ્થાનમાં પ્રમાણભૂત નથી; કેમ કે સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે વ્યવહારનયને માન્ય એવાં ઉચિત આલંબનો લેવાં સાધુને આવશ્યક છે. તેથી તેનું નિરાકરણ ગ્રંથકાર આગળમાં સ્વયં કરશે. ॥૭૩૩॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=ગાથા ૭૩૨-૭૩૩માં પૂર્વપક્ષીએ વૈદૂર્યમણિ અને નલસ્તંભના દૃષ્ટાંતથી સ્થાપન કર્યું કે સંસર્ગ પ્રમાણ નથી, આથી પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે વસવા છતાં પણ સુસાધુ પાર્શ્વસ્થભાવને પામશે નહિ, એ કથનમાં ગ્રંથકાર ઉત્તર આપતાં કહે છે —

ગાથા :

ભાવુગ અભાવુગાણિ અ લોએ દુવિહાણિ હોંતિ દવ્વાણિ।
વેરુલિઓ તત્થ મણી અભાવુગો અન્નદવ્વેહિં ॥૭૩૪॥

અન્યથાર્થ :

લોએ=લોકમાં ભાવુગ અભાવુગાણિ અ=ભાવુક અને અભાવુક દુવિહાણિ દવ્વાણિ=બે પ્રકારે દ્રવ્યો હોંતિ=હોય છે. તત્થ=ત્યાં=બે પ્રકારના દ્રવ્યોમાં, વેરુલિઓ મણી=વૈદૂર્યમણિ અન્નદવ્વેહિં=અન્ય દ્રવ્યોથી અભાવુગો=અભાવુક છે.

ગાથાર્થ :

લોકમાં ભાવુક અને અભાવુક એમ બે પ્રકારનાં દ્રવ્યો છે, તેમાં વૈદૂર્યમણિ અન્ય દ્રવ્યોથી અભાવુક છે.

ટીકા :

ભાવ્યન્તે=પ્રતિયોગિના સ્વગુણૈરાત્મભાવમાપાદ્યન્ત ઇતિ ભાવ્યાનિ, વેલ્લુકાદીનિ પ્રાકૃતશૈલ્યા ભાવુકાન્યુચ્યન્તે, અથવા પ્રતિયોગિનિ સતિ તદ્દુણાપેક્ષ્યા તથાભવનશીલાનિ ભાવુકાનિ, 'લષપતપદ-સ્થાભૂવૃષ'ઇત્યાદાવુકજ્ઞતાચ્છીલિકત્વાદિતિ, તદ્વિપરીતાનિ અભાવ્યાનિ વલનાદીનિ, લોકે દ્વિપ્રકારાણિ ભવન્તિ દ્રવ્યાણિ=વસ્તૂનિ, વૈદૂર્યસ્ત્ર મણિઃ અભાવ્યોઽન્યદ્રવ્યૈઃ કાચાદિભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૩૪॥

ટીકાર્થ :

ભાવ્યન્તે.....યુચ્યન્તે ભવાય છે=પ્રતિયોગી દ્વારા પોતાના ગુણોથી આત્મભાવને પ્રાપ્ત કરાવાય છે, એ ભાવ્ય દ્રવ્યો છે. તે ભાવ્ય દ્રવ્યો જ બતાવે છે — વેલ્લુકાદિ પ્રાકૃતોની શૈલીથી=સામાન્ય લોકોની દૃષ્ટિથી, ભાવુક દ્રવ્યો કહેવાય છે.

પ્રાકૃતશૈલીથી ભાવ્ય દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે વ્યાકરણના સૂત્રથી ભાવુક શબ્દનો અર્થ કરીને ભાવુક દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ અથવાથી બતાવે છે —

અથવા.....તાચ્છ્રેલિકત્વાત્ અથવા પ્રતિયોગી હોતે છતે તેના=પ્રતિયોગીના, ગુણની અપેક્ષા વડે તે પ્રકારે ભવનશીલ=પ્રતિયોગીના ગુણ જેવા થવાના સ્વભાવવાળાં, ભાવુક દ્રવ્યો છે; કેમ કે લષ્-પત્-પદ્-સ્થા-ભૂ-વૃષ્ ઇત્યાદિ ધાતુઓમાં ઉક્કજ્ નું તાત્શીલિકપણું છે અર્થાત્ તાત્શીલ અર્થમાં ઉક્કજ્ પ્રત્યય લાગે છે. આથી પ્રસ્તુતમાં છ ધાતુઓમાંથી ભૂ ધાતુને તાત્શીલ અર્થક ઉક્ક (ઉક્કજ્) પ્રત્યય લાગ્યો છે, અને તે પ્રત્યય જિત્ હોવાથી ભૂમાં રહેલ ઝની વૃદ્ધિ થઈને ભાવુક શબ્દ બનેલ છે.

‘ઈતિ’ ભાવુક શબ્દ અને ભાવુક દ્રવ્યોના કથનની સમાપ્તિ માટે છે.

હવે અભાવુક દ્રવ્યો બતાવે છે —

તદ્વિપ.....વલનાદીનિ તેનાથી=ભાવ્ય દ્રવ્યોથી, વિપરીત એવા વલનાદિ અભાવ્ય દ્રવ્યો છે.

લોકે.....વસ્તુનિ લોકમાં બે પ્રકારવાળા=ભાવુક-અભાવુકરૂપ બે પ્રકારે, દ્રવ્યો=વસ્તુઓ, હોય છે.

ગાથાના પ્રથમ પાદનો અર્થ કર્યો, હવે ગાથાના શેષ ભાગને બતાવે છે —

વૈદૂર્ય.....ગાથાર્થઃ ત્યાં=બે પ્રકારના દ્રવ્યોમાં, વૈદૂર્યમણિ કાચાદિરૂપ અન્ય દ્રવ્યોથી અભાવ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંબંધી પદાર્થને પ્રતિયોગી કહેવાય છે. જેમ કે તલ સાથે સંબંધિત કુસુમ હોય તો તલનો પ્રતિયોગી કુસુમ કહેવાય. તેથી પ્રતિયોગી એવા કુસુમ વડે પોતાના સુગંધરૂપ ગુણથી સંબંધિત એવા તલને આત્મભાવ આપાદન કરાવાય છે અર્થાત્ ફૂલની સુગંધથી તલ સુગંધવાળા બને છે. આથી તલ એ ભાવુકદ્રવ્ય છે અને વેલ્લુકાદિ ભાવુકદ્રવ્યો કહેવાય છે.

તત્ત્વદષ્ટિથી તો કોઈપણ દ્રવ્ય પરદ્રવ્યના પરિણામને પામતું નથી; કેમ કે કોઈપણ દ્રવ્ય પોતાનો ભાવ અન્યને આપી શકતું નથી. તે અપેક્ષાએ કોઈ પદાર્થ અન્યના ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ ન કહી શકાય. આથી જ ખુલાસો કર્યો કે સામાન્ય લોકોની દષ્ટિએ વેલ્લુકાદિ દ્રવ્યો ભાવુક છે; કેમ કે સામાન્ય લોક માને છે કે જે વ્યક્તિ જેના સંસર્ગમાં રહે, તે વ્યક્તિ તેના ભાવને પામે છે. આથી પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગમાં રહેલ સુસાધુ પાર્શ્વસ્થાદિના ભાવને પામે છે, પરંતુ તત્ત્વથી તો પાર્શ્વસ્થાદિમાં વર્તતો પરિણામ તેમના આત્મામાંથી નીકળીને પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગવાળા સુસાધુમાં આવતો નથી, પરંતુ પાર્શ્વસ્થાદિના પ્રમાદભાવના નિમિત્તથી સુસાધુ પણ સ્વયં પ્રમાદના પરિણામવાળા બને છે.

હવે ભાવુક શબ્દનો અર્થ વ્યાકરણની મર્યાદાથી બતાવે છે — લષ્-પત્-પદ્-સ્થા-ભૂ-વૃષ્ વગેરે ધાતુઓમાં તાત્શીલ અર્થક ‘ઉક્કજ્’ પ્રત્યય લાગે છે, માટે તે ધાતુઓમાંના ભૂ ધાતુને તાત્શીલ અર્થમાં ઉક્કજ્ પ્રત્યય લાગીને ભાવુક શબ્દ બનેલ છે. હવે ભાવુક દ્રવ્યનું તાત્પર્ય ખોલે છે — પ્રતિયોગી એવા કુસુમ સાથે રહેલા તલ કુસુમના ગુણથી તે કુસુમની સુગંધ જેવા સુગંધવાળા થવાના સ્વભાવવાળા છે, માટે તલ ભાવુક દ્રવ્ય છે.

વળી, ભાવુક દ્રવ્યોથી વિપરીત એવા વૈદૂર્યમણિ, કાયમણિ વગેરે દ્રવ્યો અભાવુક છે, માટે કાયની સાથે ઘણો સમય રાખવા છતાં વૈદૂર્યમણિ અભાવુક હોવાથી કાયભાવને પામતો નથી; પરંતુ ભાવુક દ્રવ્યો અન્ય દ્રવ્યના ભાવને આપાદન કરે છે, અને સુસાધુ પણ પ્રાયઃ ભાવુક છે, તેથી પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી પાર્શ્વસ્થાદિના ભાવને પામે છે, અને શુદ્ધ ચારિત્રીના સંસર્ગથી વિશેષ પ્રકારના સંયમના ભાવને પામે છે.

આથી ગાથા ૭૩૨-૭૩૩માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કરેલ કે વૈદૂર્યમણિ અને વાંસ સંસર્ગથી જેમ અન્યના ભાવને પામતા નથી, તેમ સુસાધુ પણ પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી પાર્શ્વસ્થાદિના ભાવને પામશે નહિ; એ પ્રકારનું પૂર્વપક્ષીનું કથન અનુચિત છે, એ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો ધ્વનિ છે. ॥૭૩૪॥

અવતરણિકા :

स्यान्मतिः-जीवोऽप्येवंभूत एव भविष्यति, न पार्श्वस्थादिसंसर्गेण तद्भावं यास्यतीति, एतच्च असद्, यतः —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૭૩૨-૭૩૩માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે સંસર્ગ પ્રમાણ નથી, માટે સુસાધુ પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહે તો કોઈ દોષ નથી. તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારે ગાથા ૭૩૪માં સ્થાપન કર્યું કે દ્રવ્યો બે પ્રકારનાં છે : ભાવુક અને અભાવુક. તેમાં વૈદૂર્યમણિ અભાવુક હોવાથી તેને સંસર્ગથી કોઈ અસર થતી નથી, તોપણ ભાવુક દ્રવ્યોને સંસર્ગની અસર થતી હોવાથી સુસાધુએ પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગનું વર્જન કરવું જોઈએ.

ત્યાં પૂર્વપક્ષીને મતિ થાય કે જીવ પણ આવા પ્રકારનો જ થશે=વૈદૂર્યમણિ જેવો અભાવુક જ થશે, અને પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી તેના=પ્રમાદના, ભાવને પામશે નહિ. એથી કરીને પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેવામાં સાધુને કોઈ દોષ નથી. તેને ગ્રંથકાર કહે છે —

અને આ અસદ્ છે, જે કારણથી, અર્થાત્ પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું એ અસદ્ કેમ છે ? તેનું કારણ પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

ગાથા :

जीवो अणाइनिहणो तब्भावणभाविओ अ संसारे ।

खिण्णं सो भाविज्जइ मेलणदोसाणुभावेण ॥૭૩૫॥

અન્વયાર્થ :

जीवो अणाइनिहणो=જીવ અનાદિનિધન છે, संसारे अ=અને સંસારમાં તब्भावणभाविओ=તેની=પાર્શ્વસ્થાદિથી આચરિત એવી પ્રમાદાદિની, ભાવનાથી ભાવિત છે. (તેથી) सो=તે=જીવ, मेलणदोसाणु-भावेन=મિલન દોષના અનુભાવ વડે खिण्णं=શીઘ્ર भाविज्जइ=ભાવિત થાય છે.

ગાથાર્થ :

જીવ અનાદિનિધન છે અને સંસારમાં પાર્શ્વસ્થાદિથી આચરિત એવી પ્રમાદાદિની ભાવનાથી ભાવિત છે. તે કારણથી જીવ સંસર્ગ દોષના પ્રભાવ વડે જલદી ભાવિત થાય છે.

ટીકા :

જીવ:-પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થઃ, સ હ્યનાદિનિધનઃ=અનાદ્યપર્યન્ત ઇત્યર્થઃ, તદ્ભાવનાભાવિતશ્ચ=પાર્શ્વસ્થા-
દ્યાચરિતપ્રમાદાદિભાવનાભાવિતશ્ચ સંસારે-તિર્યગ્નરનાસ્કામરભવાનુભૂતિલક્ષણે, તત્તશ્ચ તદ્ભાવનાભાવિ-
તત્વાત્ ક્ષિપ્રં=શીઘ્રં સ ભાવ્યતે=પ્રમાદાદિભાવનયા આત્મીક્રિયતે મીલનદોષાનુભાવેન=સંસર્ગદોષાનુભાવેનેતિ
ગાથાર્થઃ ॥૭૩૫॥

નોંધ :

(૧) “પાર્શ્વસ્થાદ્યાચરિતપ્રમાદાદિભાવનાભાવિતઃ” પદમાં પ્રથમ ‘આદિ’ પદથી અવસન્નાદિ કુસાધુઓનું અને સંસારી
જીવોનું ગ્રહણ કરવાનું છે, અને દ્વિતીય ‘આદિ’ પદથી કષાયોનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

(૨) “અનાદિનિધનઃ” એટલે આદિ=પ્રારંભ, નિધન=અંત; જેને પ્રારંભ અને અંત નથી તે અનાદિનિધન અર્થાત્
અનાદિઅનંત.

ટીકાર્થ :

જીવઃ.....લક્ષણે પહેલાં નિરૂપાયેલ શબ્દાર્થવાળો જીવ છે અર્થાત્ ગાથા ૪૭૯માં કહેવાયેલ
પ્રમાદભુલરૂપ શબ્દના અર્થવાળો જીવ છે. વળી તે=જીવ, અનાદિનિધન છે=અનાદિઅપર્યન્ત છે; અને
તિર્યય, નર, નારક અને અમરના ભવની અનુભૂતિના લક્ષણવાળા=અનુભવસ્વરૂપ એવા, સંસારમાં તેની
ભાવનાઓથી ભાવિત છે=પાર્શ્વસ્થાદિ વડે આચરાયેલ પ્રમાદાદિની ભાવનાઓથી ભાવિત છે.

તત્તશ્ચ.....ગાથાર્થઃ અને તેથી તેની=પ્રમાદાદિની, ભાવનાઓથી ભાવિતપણું હોવાને કારણે તે=જીવ,
મિલનદોષના અનુભાવ વડે=સંસર્ગદોષના અનુભાવ વડે, શીઘ્ર ભાવિત થાય છે=પ્રમાદાદિની ભાવનારૂપે
આત્મીકરાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જીવ શાશ્વત છે અને અનાદિકાળથી સંસારમાં ભ્રમણ કરતો જીવ ચાર ગતિને છોડીને અન્યત્ર ક્યાંય
રહ્યો નથી; અને ચારેય ગતિમાં ભ્રમતો જીવ પાર્શ્વસ્થાદિ અને સંસારી જીવો જે પ્રમાદ અને કષાયો કરે
છે, તેની ભાવનાઓથી ભાવિત થયેલો છે. તેથી સંસારથી ભય પામીને મોક્ષની પ્રાપ્તિ અર્થે સંયમ ગ્રહણ
કર્યા પછી પણ જો સાધુ પાર્શ્વસ્થ આદિનો સંસર્ગ કરે, તો તે સંસર્ગના દોષથી સુસાધુ પણ પ્રમાદાદિની
ભાવનાથી ભાવિત થાય છે. જેમ દારૂના વ્યસનીને દારૂનું દર્શન કે દારૂના નામનું સ્મરણ પણ દારૂ પીવાનો
અભિલાષ પેદા કરે છે, તેથી દારૂનું વ્યસન છોડવા માટે તેણે જે રીતે દારૂના સંસર્ગથી દૂર રહેવું પડે, તો
જ તે દારૂના વ્યસનનો ત્યાગ કરી શકે; તે રીતે પ્રમાદાદિનો ત્યાગ કરવા માટે પાર્શ્વસ્થાદિ કુસાધુઓના
સંસર્ગથી દૂર રહેવું પડે, તો જ અનાદિભવથી અભ્યસ્ત એવા પ્રમાદાદિનો ત્યાગ થઈ શકે. ॥૭૩૫॥

અવતરશિકા :

અથ ભવતો દૃષ્ટાન્તમાત્રેણ પરિતોષઃ, તતો મદ્વિવક્ષિતાર્થપ્રતિપાદકોઽપિ દૃષ્ટાન્તોઽસ્ત્યેવ, શૃણુ -

અવતરશિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે જીવદ્રવ્ય પ્રમાદાદિની ભાવનાથી ભાવિત હોવાથી

પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી સુસાધુ પણ પ્રમાદભાવને પામે છે. માટે સાધુએ પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગનું વર્જન કરવું જોઈએ.

હવે ગ્રંથકાર પૂર્વપક્ષીને કહે છે કે તમને દેષાંતમાત્રથી પરિતોષ છે=સંતોષ છે, તેથી મારા વડે વિવક્ષિત અર્થનું પ્રતિપાદક પણ દેષાંત છે જ અર્થાત્ ભાવુકદ્રવ્ય સંસર્ગથી તે સંસર્ગી દ્રવ્યથી ભાવિત થાય છે, એ રૂપ મારા વડે કહેવાયેલ અર્થને કહેનાર પણ દેષાંત છે જ, તું સાંભળ —

★ 'મદ્વિવક્ષિતાર્થપ્રતિપાદકોઽપિ'માં 'અપિ'થી ગ્રંથકાર પૂર્વપક્ષીને કહે છે કે જેમ તારા વિવક્ષિત અર્થને કહેનાર દેષાંત છે, તેમ મારા વિવક્ષિત અર્થને કહેનાર પણ દેષાંત છે જ.

ગાથા :

અંબસ્સ ય નિંબસ્સ ય દોણહં પિ સમાગયાઈં મૂલાઈં ।
સંસર્ગીણ વિણઢો અંબો નિંબત્તણં પત્તો ॥૭૩૬॥

અન્વયાર્થ :

અંબસ્સ ય નિંબસ્સ ય=આંબાનાં અને નિંબનાં=કડવા લીમડાનાં, દોણહં પિ=બંનેનાં પણ મૂલાઈં સમાગયાઈં=મૂળો સમાગત છે. સંસર્ગીણ=સંસર્ગથી અંબો વિણઢો=આંબો વિનાશ થયો (અને) નિંબત્તણં=નિંબત્વને=કડવા લીમડાપણાને, પત્તો=પામ્યો.

ગાથાર્થ :

આંબાનાં અને કડવા લીમડાનાં બંનેનાં પણ મૂળો એકઠાં થયેલાં છે. કડવા લીમડાના સંસર્ગથી આંબો વિનાશ પામ્યો અને કડવાશને પામ્યો.

ટીકા :

તિત્તનિમ્બોદકવાસિતાયાં ભૂમાવામ્રવૃક્ષઃ સમુત્પન્નઃ, પુનસ્તત્ર આમ્રસ્ય ચ નિમ્બસ્ય ચ દ્વયોરપિ સમાગતે=એકીભૂતે મૂલે, તતશ્ચ સંસક્ત્યા=સંઘટ્ટ્યા વિનષ્ટઃ આમ્રો, નિમ્બત્વં પ્રાપ્તઃ=તિત્તફલઃ સંવૃત્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૩૬॥

ટીકાર્થ :

કડવા લીમડાના પાણીથી વાસિત ભૂમિમાં આમ્રનું વૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું. વળી ત્યાં=તે ભૂમિમાં, આંબાનાં અને લીમડાનાં, બંનેનાં પણ મૂળ સમાગત થયાં=એકીભૂત થયાં, અને તે કારણથી સંસક્તિથી=સંગતિથી=લીમડાનાં મૂળનાં સંસર્ગથી, આંબો વિનાશ પામ્યો, લીમડાપણાને પામ્યો=કડવા ફળવાળો બન્યો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કડવા લીમડાથી વાસિત પાણીવાળી ભૂમિમાં આંબાનું ઝાડ ઉત્પન્ન થયું, અને ત્યાં આંબાનાં અને લીમડાનાં બંનેનાં પણ મૂળો એક ભૂમિમાં ભેગાં થયાં. તેથી લીમડાના સંસર્ગથી આંબો નાશ પામ્યો અને

કડવા ફળવાળો થયો. તે રીતે પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેલ સુસાધુ પણ પાર્શ્વસ્થાદિના પ્રમાદાદિ ભાવો પ્રાપ્ત કરે છે : એ વાત પૂર્વપક્ષીને ગ્રંથકાર આ રીતે દૃષ્ટાંત દ્વારા પણ સમજાવે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ગાથા ૭૩૧માં ફૂલ અને તલના દૃષ્ટાંતથી ભાવુક દ્રવ્યો સંસર્ગથી પ્રતિયોગીના ગુણ પ્રાપ્ત કરે છે તેમ બતાવેલ, તો અહીં ફરી આંબા અને લીમડાનું દૃષ્ટાંત કેમ દર્શાવ્યું ? તેનો આશય એ છે કે ફૂલ અને તલના દૃષ્ટાંતથી એટલું જ જણાવવું છે કે ભાવુક દ્રવ્યો સંસર્ગથી વાસિત થાય છે, જ્યારે આંબા અને લીમડાના દૃષ્ટાંતથી એ જણાવવું છે કે જેમ આંબાના ઝાડની કેરીઓ મધુર હોવા છતાં કડવા લીમડાના સંસર્ગથી તે કેરીઓની મધુરતા નાશ પામી અને તે કેરીઓ કડવાશને પામી, તેમ સુસાધુ ગુણવાન હોવા છતાં પાર્શ્વસ્થાદિ કુસાધુઓના સંસર્ગથી તે સુસાધુની ગુણવત્તા નાશ પામે છે અને તે સાધુ પાર્શ્વસ્થાદિની જેવા પ્રમાદી બને છે. ॥૭૩૬॥

અવતરણિકા :

દોષાન્તરોપદર્શનેન પ્રકૃતમેવ સમર્થયન્નાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૭૩૦માં પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગના ત્યાગનો ઉપદેશ આપ્યો અને ત્યારપછી યુક્તિથી અને દૃષ્ટાંતથી સ્થાપન કર્યું કે પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી દોષો થાય છે, આથી સાધુએ પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

હવે પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી થતા દોષાંતરને દર્શાવવા દ્વારા સાધુએ પાર્શ્વસ્થાદિનો સંસર્ગ વર્જવો જોઈએ, એ રૂપ પ્રકૃતને જ સમર્થન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

સંસર્ગીએ દોસા નિઅમાદેવેહ હોઝ અક્કિરિયા ।

લોએ ગરિહા પાવે અણુમઝ મો તહ ચ આણાઈ ॥૭૩૭॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

સંસર્ગીએ=સંસર્ગથી રૂઢ=અહીં=સંયમજીવનમાં, અક્કિરિયા=અક્રિયા, લોએ ગરિહા=લોકમાં ગહા, પાવે અણુમઝ=પાપમાં અનુમતિ, તહ ચ=અને તે રીતે આણાઈ=આજ્ઞાદિ દોસા=દોષો નિઅમાદેવ=નિયમથી જ હોઝ=થાય છે.

★ 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થક નિપાત છે.

ગાથાર્થ :

પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંસર્ગિતથી સંયમજીવનમાં અક્રિયા, લોકમાં ગહા, પાપમાં અનુમતિ અને તે રીતે આજ્ઞાભંગાદિ દોષો નક્કી જ થાય છે.

ટીકા :

સંસર્ગાત્ સંસક્તેર્વા પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ સહેતિ ગમ્યતે, દોષા ઇમે નિયમાદેવેહ, યા ચ યાવતી ચ ભવત્યક્રિયા તદુપરોધેન, તથા લોકે ગર્હા ભવતિ 'સર્વ એવૈતે એવમ્ભૂતા' ઇતિ, તથા પાપેઽનુમતિર્ભવતિ પાર્શ્વસ્થાદિસમ્બન્ધિની, તત્સદ્ગમાત્રનિમિત્તત્વાદનુમતેઃ, તથા આજ્ઞાદયશ્ચ દોષા ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૩૭॥ (દ્વાર) ॥

નોંધ :

પાર્શ્વસ્થાદિસમ્બન્ધિની પદમાં સમ્+બધ્ ધાતુને ઇન્ પ્રત્યય લાગીને સમ્બન્ધિન્ શબ્દ બન્યો છે અને અનુમતિઃ નું વિશેષણ હોવાથી સ્ત્રીલિંગનો ઈ (ઈ) પ્રત્યય લાગીને સમ્બન્ધિની બનીને નદીવત્ પ્રથમા વિભક્તિ એકવચનનું રૂપ થયેલ છે. માટે સમ્બન્ધિની માં ની દીર્ઘ છે, પરંતુ ઇસ્વ બથી.

★ “પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી અવસન્ન, કુશીલ, સંસક્ત અને યથાછંદ એ પાંચ પ્રકારના કુસાધુઓનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

સંસર્ગીએ એટલે સંસર્ગથી અથવા સંસક્તિથી, મૂળગાથામાં પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ સહ એ પ્રકારનું પદ અધ્યાહાર છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંસક્તિથી, અહીં=સંયમજીવનમાં, આ=હવે કહે છે એ, દોષો નિયમથી જ થાય છે. તે દોષો જ બતાવે છે — અને તેના ઉપરોધથી=પાર્શ્વસ્થાદિને અનુસરવાથી, સંયમજીવનની જે અને જેટલી અક્રિયા થાય, તેટલા દોષો થાય છે. અને “આ=સાધુઓ, સર્વ જ આવા પ્રકારના છે” એ પ્રમાણે લોકમાં ગર્હા થાય છે, અને પાપમાં પાર્શ્વસ્થાદિના સંબંધવાળી અનુમતિ થાય છે; કેમ કે અનુમતિનું તેનો=પ્રમાદીનો, સંગમાત્ર નિમિત્તપણું છે, અને તે પ્રકારે=પાર્શ્વસ્થાદિના સંગના ત્યાગના કથનરૂપ જિનાજ્ઞાનું અપાલન કર્યું તે પ્રકારે, આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ ચાર, દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગથી પાર્શ્વસ્થાદિના ઉપરોધને કારણે સંયમની કેટલીક ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ થતી નથી અને કેટલીક ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ અધૂરી થાય છે. જેમ કે પાર્શ્વસ્થ સાધુ પ્રમાદી હોવાથી પરિલેહણ ન કરતા હોય તો, તેના ઉપરોધથી તેની સાથે રહેલ સુસાધુ પણ પરિલેહણ ન કરે; અથવા તો પાર્શ્વસ્થ સાધુ પરિલેહણ સમ્યગ્ યતનાપૂર્વક ન કરતા હોય તો તેમને જોઈને સુસાધુ પણ પરિલેહણ સમ્યગ્ યતનાપૂર્વક ન કરે. આવા અનેક દોષો સુસાધુને પાર્શ્વસ્થ વગેરે કુસાધુઓના સંસર્ગથી નિયમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) વળી, પાર્શ્વસ્થાદિની અનુચિત પ્રવૃત્તિઓ જોઈને લોકમાં સુસાધુની પણ ગર્હા થાય કે આ બધા સાધુઓ અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરનારા છે.

અહીં ‘લોક’ શબ્દથી ધર્મની ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ જાણનારા લોકનું ગ્રહણ કરવાનું છે, અને તેવો ધર્મ જાણનાર લોક બોલે કે “આ બધા સાધુઓ જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે,” ત્યારે પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેલ

સુસાધુ કદાચ પ્રમાદી ન હોય અને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉચિત ક્રિયાઓ કરતા હોય, તોપણ તે સાધુ પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગને કારણે લોકમાં ગર્હાપાત્ર બને છે.

(૩) વળી, પ્રમાદી સાથે સહવાસ કરવાથી પ્રમાદીના પાપની અનુમતિ થાય છે. માટે પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેલ સુસાધુ અપ્રમાદી હોય અને સર્વ ક્રિયાઓ જિનાજ્ઞાનુસાર કરતા હોય, તોપણ તે સાધુને પાર્શ્વસ્થાદિના પાપની અનુમતિ લાગે છે.

(૪) વળી ભગવાને પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેવાનો નિષેધ કર્યો હોવા છતાં સુસાધુ પાર્શ્વસ્થાદિ કુસાધુઓ સાથે રહે, તો તે પ્રકારની ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થવાથી સુસાધુને પણ તે પ્રકારના આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષો થાય છે.

વિશેષાર્થ :

ઉત્સર્ગથી સાધુને પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેવાનો નિષેધ હોવા છતાં કાળની વિષમતાને કારણે જ્યારે સુસાધુનો યોગ થતો ન હોય ત્યારે પણ સુસાધુને એકાકી રહેવાનો નિષેધ હોવાથી અપવાદથી પાર્શ્વસ્થાદિ પાંચ પ્રકારના કુસાધુઓ સાથે રહેવાની શાસ્ત્રમાં વિધિ છે. માટે અપવાદથી સુસાધુ પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેતા હોય અને પોતે પાપભીરુ હોય તો તે સાધુને ખ્યાલ હોય કે “આ સાધુઓ પ્રમાદી છે, માટે મારે અત્યંત સાવધાનીપૂર્વક સંયમની આરાધનામાં યત્ન કરવો પડશે, જેથી તેઓના પ્રમાદદોષની મને પ્રાપ્તિ ન થાય.” આમ વિચારીને પણ કુસાધુઓ સાથે રહેતા તે સુસાધુને જ્યારે ગુણવાન ગચ્છની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તે પાર્શ્વસ્થાદિ કુસાધુઓને છોડીને તે સુસાધુ ગુણવાન ગચ્છમાં વસે.

વળી, આવા પ્રકારના પરિણામવાળા સુસાધુ જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેતા હોય ત્યારે પણ તે કુસાધુઓના પાપની અનુમતિ તે સુસાધુને થતી નથી અને આજ્ઞાભંગ આદિ દોષો પણ થતા નથી; કેમ કે તે સુસાધુ જિનાજ્ઞા મુજબ અપવાદથી પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેલા છે; પરંતુ જો અપવાદનું કારણ ન હોય અથવા તો અપવાદનું કારણ હોવા છતાં પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેલ તે સુસાધુ કુસાધુઓના પ્રમાદને જોઈને પ્રમાદી બની જાય, તો તેને તે પ્રકારના આજ્ઞાભંગાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ નક્કી થાય છે. ॥૭૩૭॥

અવતરણિકા :

સામ્પ્રતં ભક્તવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો દર્શાવ્યા. તેમાંથી ગુરુ, ગચ્છ, વસતિ, પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગનો ત્યાગ, એમ ચાર ઉપાયોનું ગાથા ૬૮૮થી માંડીને ગાથા ૭૩૭ સુધીમાં વર્ણન કર્યું. હવે વ્રતપાલનના પાંચમા ઉપાયરૂપ ભક્તની વિધિને ગાથા ૭૩૮થી ૭૬૮ સુધી કહે છે —

ગાથા :

ભત્તં પિ હુ ભોત્તવ્વં સમ્મં બાયાલદોસપરિસુદ્ધં ।
ઉગમમાઈ દોસા તે અ ઇમે હંતિ નાયવ્વા ॥૭૩૮॥

અન્યથાર્થ :

બાયાલદોસપરિશુદ્ધં ભક્તં પિ=બેતાલીશ દોષોથી પરિશુદ્ધ ભક્ત પણ સમ્યગ્=સમ્યગ્ ભોક્તવ્યં=વાપરવું જોઈએ. તે અ=અને તે=બેતાલીશ દોષો, ઇમે=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, ઊગમમાઈ દોસા=ઉદ્ગમાદિ દોષો નાયવ્વા હુંતિ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

બેતાલીશ દોષોથી પરિશુદ્ધ ભક્ત પણ સમ્યગ્ વાપરવું જોઈએ, અને બેતાલીશ દોષો આગળમાં કહેવાશે એ ઉદ્ગમાદિ દોષો જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

ટીકા :

ભક્તમપિ ઓદનાદિ ભોક્તવ્યં સમ્યગ્ આશંસારહિતેન દ્વિચત્વાર્શિદોષપરિશુદ્ધં કલ્પનીયમ્, ઉદ્ગમાદયો દોષા અત્ર ગૃહ્યન્તે, તે ચામી=વક્ષ્યમાણલક્ષણા ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યા इति ગાથાર્થઃ ॥૭૩૮॥

★ “ભક્તં પિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે ૪૨ દોષોથી અપરિશુદ્ધ ભક્ત તો ન વાપરવું જોઈએ, પરંતુ ૪૨ દોષોથી પરિશુદ્ધ ભક્ત પણ આશંસાથી રહિતપણે સાધુએ વાપરવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

કલ્પનીય=સાધુને કલ્પ્ય, એવું બેતાલીશ દોષોથી પરિશુદ્ધ ઓદનાદિ ભક્ત પણ આશંસાથી રહિત એવા સાધુએ સમ્યગ્ વાપરવું જોઈએ. અહીં=બેતાલીશ દોષોમાં, ઉદ્ગમાદિ દોષો ગ્રહણ કરાય છે, અને તે=તે ઉદ્ગમાદિ દોષો, આ=કહેવાનાર સ્વરૂપવાળા, જ્ઞાતવ્ય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુએ સંયમની વૃદ્ધિ માટે જ ભોજન કરવાનું છે. તેથી સાધુ ઉચિત કાળે ભોજન ન કરે તો સંયમની હાનિ થાય; કેમ કે સંયમની સાધના શરીરબળ, મનોબળ વગેરેથી થાય છે. આથી શરીરને ઉપષ્ઠભક્ત આહાર વાપરવામાં આવે તો જ સંયમની વૃદ્ધિ થઈ શકે. માટે શરીરને ઉપષ્ઠભક્ત એવો પણ આહાર સાધુ કઈ રીતે વાપરે, તે ગ્રંથકાર બતાવે છે —

બેતાલીશ દોષોથી પરિશુદ્ધ એવો ઓદનાદિ આહાર પણ સાધુએ આશંસાથી રહિતપણે વાપરવો જોઈએ. અહીં ‘આશંસા’ શબ્દથી શરીરની પુષ્ટિની કે શાતાની આશંસા ગ્રહણ કરવાની છે. આથી જે સાધુ બેતાલીશ દોષોથી રહિત પણ આહાર શરીરની પુષ્ટિ કે શાતા માટે કરતા હોય, તે સાધુએ કરેલ ભોજન સંયમનું ઉપષ્ઠભક્ત તો બનતું નથી, પરંતુ સંયમના અપકર્ષનું કારણ બને છે; અને પ્રસ્તુત ભોજનવિધિ સાધુએ સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે કરવાની છે, તેથી આહાર વાપરવા માટે ઉત્સર્ગથી જેમ ગોચરીના ૪૨ દોષોનું વર્જન આવશ્યક છે, તેમ આશંસાથી રહિત થઈને ભોજન કરવું પણ આવશ્યક છે; અને તે ૪૨ દોષો આગળની ગાથાઓમાં ગ્રંથકાર સ્વયં બતાવવાના છે. ॥૭૩૮॥

ગાથા :

સોલસ ઝગમદોસા સોલસ ઝપ્પાયણાઁ દોસા ઝ ।
દસ ઇસણાઁ દોસા બાયાલીસં ઇઙ્ગ હવંતિ ॥૭૩૯॥

અન્યચાર્થ :

સોલસ ઝગમદોસા=સોળ ઉદ્ગમમાં દોષો છે, સોલસ ઝ=વળી સોળ ઝપ્પાયણાઁ દોસા=ઉત્પાદનામાં દોષો છે, દસ ઇસણાઁ દોસા=દશ એપણામાં દોષો છે, ઇઙ્ગ=આ પ્રકારે બાયાલીસં=બેતાલીશ હવંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

આધાકર્મ વગેરે સોળ ઉદ્ગમમાં દોષો છે, વળી ધાત્રી આદિ સોળ ઉત્પાદનામાં દોષો છે, શંકિતાદિ દશ એપણામાં દોષો છે : આ પ્રકારે બેતાલીશ દોષો થાય છે.

ટીકા :

ષોડશ ઝદ્દમે દોષાઃ આધાકર્મપ્રભૃતયઃ, ષોડશ ઉત્પાદનાયાં દોષાઃ ધાત્ર્યાદયઃ, દશ પિણ્ડૈષણાયાં દોષાઃ શંકિતાદયઃ, દ્વિચત્વાર્શિંશદેવં ભવન્તિ સમુદિતા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૩૯॥

ટીકાર્થ :

ઉદ્ગમમાં આધાકર્મ વગેરે સોળ દોષો છે, ઉત્પાદનામાં ધાત્રી આદિ સોળ દોષો છે, પિંડૈષણામાં શંકિતાદિ દશ દોષો છે. આ રીતે સમુદિત=એકઠા થયેલા દોષો, બેતાલીશ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૩૯॥

અવતરણિકા :

ઇતદેવ ભાવયતિ —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ ભાવન કરે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં ભક્તના ૪૨ દોષો સામાન્યથી દર્શાવ્યા. હવે એ ૪૨ દોષોનું જ ગ્રંથકારશ્રી ક્રમસર ભાવન કરે છે —

ગાથા :

તત્થુગમ્મો પસૂરૂં પખવો ઇમાઙ્ગં હંતિ ઇગઙ્ગા ।
સો પિંડસ્સાહિગઓ તસ્સ ય ખેયા ઇમે હોંતિ ॥૭૪૦॥

અન્યચાર્થ :

તત્થ=ત્યાં=પૂર્વગાથામાં ૪૨ દોષોના ત્રણ વિભાગો બતાવ્યા તેમાં, ઝગમ્મો=ઉદ્ગમ, પસૂરૂં=પ્રસૂતિ, પખવો=પ્રભવ, ઇમાઙ્ગં=આવા પ્રકારની આદિવાળા (શબ્દો) ઇગઙ્ગા=એક અર્થવાળા હોંતિ=થાય છે. સો=તે=ઉદ્ગમ, પિંડસ્સાહિગઓ=પિંડનો અધિકૃત છે, તસ્સ ય=અને તેના=ઉદ્ગમના, ઇમે=આ=આગળમાં બતાવાશે એ, ખેયા=ભેદો હોંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ૪૨ દોષોના ત્રણ વિભાગો બતાવ્યા. તેમાં ઉદ્ગમ, પ્રસૂતિ, પ્રભવ, વગેરે શબ્દો એક અર્થવાળા થાય છે. ઉદ્ગમ પિંડનો અધિકૃત છે અને તે ઉદ્ગમના આગળમાં કહેવાશે એ ભેદો થાય છે.

ટીકા :

તત્રોદ્ગમઃ પ્રસૂતિઃ પ્રભવ એવમાદયો ભવન્ત્યેકાર્થાઃ શબ્દાઃ, સઃ=ઉદ્ગમઃ પિણ્ડસ્યાધિકૃતઃ, તસ્ય ચ ભેદા એતે ભવન્તિ વક્ષ્યમાણા इति ગાથાર્થઃ ॥૭૪૦॥

ટીકાર્થ :

ત્યાં=પૂર્વગાથામાં ૪૨ દોષોના ઉદ્ગમાદિ ત્રણ વિભાગો બતાવ્યા તેમાં, ઉદ્ગમ, પ્રસૂતિ, પ્રભવ એ પ્રકારની આદિવાળા શબ્દો એક અર્થવાળા થાય છે. તે=ઉદ્ગમ, પિંડનો અધિકૃત છે અને તેના=ઉદ્ગમના, ભેદો આ=વક્ષ્યમાણ=હવે કહેવાશે એ, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ઉદ્ગમ-ઉત્પાદન-એષણ એ ત્રણ વિભાગ કરીને ભિક્ષાના બેંતાલીશ દોષો બતાવ્યા. તે ત્રણ વિભાગમાંથી ઉદ્ગમના પર્યાયવાચી શબ્દો બતાવે છે : ઉદ્ગમ, પ્રસૂતિ, પ્રભવ અને તેના જેવા જ એક અર્થને કહેનારા બીજા શબ્દો હોય તો તે સર્વ 'ઉદ્ગમ' શબ્દનો અર્થ છે. પ્રસ્તુતમાં ભક્તની વિધિ હોવાથી આહારના પિંડનો ઉદ્ગમ અધિકૃત છે, અન્ય ઉદ્ગમ નહિ; અને ઉદ્ગમના ૧૬ અવાંતર ભેદો છે, જે આગળમાં બતાવાશે. ॥૭૪૦॥

અવતરણિકા :

હવે બે ગાથામાં ઉદ્ગમના ૧૬ ભેદોનાં નામ બતાવે છે -

ગાથા :

આહાકમ્પુદ્દેસિઅ પૂર્વકમ્પે અ મીસજાએ^૧અ ।

ઠવણા પાહુડિઆએ પાઝઅરણ કીઅ પામિચ્ચે ॥૭૪૧॥

પરિઅટ્ટિએ અભિહહુભિન્ને માલોહડે અ અચ્છિજ્જે ।

અણિસિટ્ટે અજ્ઞોઅર સોલસ પિંડુગમે દોસા ॥૭૪૨॥

અન્વયાર્થ :

આહાકમ્પુદ્દેસિઅ=આધાર્મ, ઔદેશિક, પૂર્વકમ્પે અ મીસજાએ અ=પૂતિકર્મ અને મિશ્રજાત, ઠવણા=સ્થાપના, પાહુડિઆએ=પ્રાભૃતિકા, પાઝઅરણ કીઅ પામિચ્ચે=પ્રાદુષ્કરણ, કીત, પ્રામિત્ય, પરિઅટ્ટિએ=પરાવર્તિત, અભિહહુભિન્ને=અભ્યાહત, ઉદ્ભિન્ન, માલોહડે અ=અને માલાપહત, અચ્છિજ્જે=આશ્ચેદ, અણિસિટ્ટે=અનિસૃષ્ટ, અજ્ઞોઅર=અધ્યવપૂરક; સોલસ=સોળ પિંડુગમે=પિંડના ઉદ્ગમમાં દોસા=દોષો છે,

ગાથાર્થ :

આધાકર્મ, ઔદેશિક, પૂતિકર્મ અને મિશ્રજાત; સ્થાપના, પ્રાભૃતિકા, પ્રાદુષ્કરણ, કીત, પ્રામિત્ય, પરાવર્તિત, અભ્યાહત, ઉદ્ભિન્ન અને માલાપહત; આચ્છેદ, અનિસૃષ્ટ, અધ્યવપૂરક : આ સોળ પિંડના ઉદ્ગમમાં દોષો છે.

ટીકા :

આધાકર્મ ઔદેશિકં પૂતિકર્મ મિશ્રજાતં ચ તથા સ્થાપના પ્રાભૃતિકા ચ પ્રાદુષ્કરણં ક્રીતં પ્રામિત્યમ્ પરાવર્તિતં અભ્યાહતં ઉદ્ભિન્નં માલાપહતં ચ તથા આચ્છેદં અનિસૃષ્ટમધ્યવપૂરકશ્ચ ષોડશં ઇતિ ગાથાદ્વયપદોપન્યાસાર્થઃ ॥૭૪૧/૭૪૨॥

ટીકાર્થ :

આધાકર્મ, ઔદેશિક, પૂતિકર્મ અને મિશ્રજાત; તથા સ્થાપના અને પ્રાભૃતિકા, પ્રાદુષ્કરણ, કીત, પ્રામિત્ય, પરાવર્તિત, અભ્યાહત, ઉદ્ભિન્ન, અને માલાપહત; તથા આચ્છેદ, અનિસૃષ્ટ અને અધ્યવપૂરક : સોળ છે=આ સોળ પિંડના ઉદ્ગમમાં દોષો છે, એ પ્રમાણે બે ગાથાના પદના ઉપન્યાસનો અર્થ છે. ॥૭૪૧/૭૪૨॥

અવતરણિકા :

(૧) આધાકર્મદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

સચ્ચિત્તં જમચિત્તં સાહૂણઽદ્વાઈ કીરઈ જં ચ ।
અચ્ચિત્તમેવ પચ્ચઈ આહાકર્મં તયં ભણિઅં ॥૭૪૩॥

અન્યથાર્થ :

જમ્ સચ્ચિત્તં=જે સચિત્ત સાહૂણઽદ્વાઈ=સાધુઓને માટે અચિત્ત=અચિત્ત કીરઈ=કરાય છે, જં ચ અચ્ચિત્તમેવ= અને જે અચિત્ત જ (સાધુઓને માટે) પચ્ચઈ=પકાવાય છે, તયં=તે (ભક્ત) આહાકર્મ=આધાકર્મવાળું ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

જે સચિત્ત ઈળાદિ સાધુઓને માટે અચિત્ત કરાય છે, અને જે અચિત્ત જ ચોખાદિ સાધુઓને માટે રંધાવાય છે, તે ભોજન આધાકર્મ દોષવાળું કહેવાયું છે.

ટીકા :

સચિત્તં સત્ ફલાદિ યદચિત્તં સાધૂનામર્થે ક્રિયતે, તથા યચ્ચ અચિત્તમેવ તન્દુલાદિ પચ્યતે સાધૂનામર્થે, આધાકર્મ તદ્ બ્રુવતે તીર્થકરાદય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪૩॥

- ★ "ફલાદિ"માં 'આદિ' પદથી શાક વગેરે સચિત્તનું ગ્રહણ છે.
- ★ "તન્દુલાદિ"માં 'આદિ' પદથી મગ વગેરે અનાજનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

જે સચિત્ત છતાં ફળાદિ સાધુઓને માટે અચિત્ત કરાય છે, અને તે રીતે જે અચિત્ત જ તંદુલાદિ=ચોખા વગેરે, સાધુઓને માટે પકાવાય છે, તેને તીર્થકરાદિ આધાકર્મવાળું કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૪૩॥

અવતરણિકા :

(૨) ઔદેશિકદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે —

ગાથા :

ઉદ્દેસિઅ સાહુમાઈ ઉમચ્ચાઈ ભિક્ષવિઅરણં જં ચ ।
ઉદ્ધરિઅં મીસેઅં તવિઅં ઉદ્દેસિઅં તં તુ ॥૭૪૪॥

અવયવાર્થ :

સાહુમાઈ ચ ઉદ્દેસિઅ=અને સાધુ આદિને ઉદ્દેશીને ઉમચ્ચાઈ=દુર્ભિક્ષનો અપગમ થયે છે તે જં ભિક્ષવિઅરણં=જે ભિક્ષાનું વિતરણ, ઉદ્ધરિઅં=ઉદ્ધરિતને મીસેઅં=મિશ્ર કરીને (વિતરણ,) તવિઅં=તપાવીને (વિતરણ,) તં તુ=વળી તે=ત્રણ ભેદોવાળું, ઉદ્દેસિઅં=ઔદેશિક છે.

ગાથાર્થ :

અને સાધુ વગેરેને ઉદ્દેશીને દુર્ભિક્ષનો અપગમ હોતે છે તે જે ભિક્ષા આપવી, વધેલા ભોજનને મિશ્ર કરીને આપવું, તપાવીને આપવું, તે ત્રણ ભેદોવાળો ઔદેશિક દોષ છે.

ટીકા :

ઉદ્દિશ્ય ચ સાધ્વાદીન્=નિર્ગ્રન્થશાક્યાદીન્ ઓમાત્યયે=દુર્ભિક્ષાપગમે ભિક્ષાવિતરણં પ્રાભૂતકાદીનાં યત્ તત્ ઉદ્દિષ્ટૈદેશિકં, યચ્ચોદ્ધરિતમોદનાદિ મિશ્રયિત્વા વ્યઙ્ગનાદિના વિતરણં તત્કૃતૌદેશિકં, યચ્ચ તપ્ત્વા ગુહાદિના મોદકચૂરીબન્ધવિતરણં તત્કમ્પૌદેશિકમિતિ, एवं चेतसि निधाय सामान्येनोपसंहरति-ઔદેશિકં તત્, તુશબ્દઃ સ્વગતભેદવિશેષણાર્થ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪૪॥

ટીકાર્થ :

અને સાધુ આદિને=નિર્ગ્રન્થ, શાક્ય આદિને, ઉદ્દેશીને, ઓમનો અત્યય થયે છે તે=દુર્ભિક્ષનો અપગમ થયે છે તે=દુકાળ દૂર થવાને કારણે, પ્રાભૂતકાદિનું જે ભિક્ષાનું વિતરણ, તે ઉદ્દિષ્ટ ઔદેશિક છે; અને જે ઉદ્ધરિત ઓદનાદિને=વધેલા ભાત વગેરેને, વ્યંજનાદિથી=શાક વગેરે સાથે, મિશ્ર કરીને વિતરણ=આપવું, તે કૃત ઔદેશિક છે; અને ગોળ વગેરે સાથે તપાવીને જે મોદકચૂરીના બંધનું વિતરણ=લાડવાના ચૂર્ણને બાંધીને આપવું, તે કર્મ ઔદેશિક છે.

આ પ્રકારે ચિત્તમાં ધારણ કરીને સામાન્યથી ઉપસંહાર કરે છે=ગ્રંથકારશ્રી મૂળ ગાથાના ચોથા પાદમાં ઉપસંહાર કરે છે — તે ઔદેશિક છે. તુ શબ્દ સ્વગત ભેદોના વિશેષણના અર્થવાળો છે=ઔદેશિકમાં રહેલ ઉદ્દિષ્ટાદિ ત્રણ ભેદોને વિશેષ બતાવવાના અર્થવાળો છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઔદેશિક દોષ ત્રણ પ્રકારનો છે- ઉદ્દિષ્ટ, કૃત અને કર્મ.

(૧) દુકાળ દૂર થાય ત્યારે દુકાળમાં અનુભવેલી મુશ્કેલીઓને કારણે લોકોને વિચાર આવે કે “સત્કાર્યો કરીશું તો આપણને ભાવિમાં સારાં ફળો મળશે.” તેથી જૈન, બૌદ્ધ વગેરે સાધુઓને દાન આપવાના ઉદ્દેશથી, મસાલા વગેરે દ્વારા કોઈ જાતનો સંસ્કાર કર્યા વિના આહાર જેવો હોય તેવા સ્વરૂપમાં મૂકી રાખવામાં આવે, તો તે આહાર ઉદ્દિષ્ટઔદેશિક દોષવાળો કહેવાય.

(૨) જૈન, બૌદ્ધ વગેરે સાધુઓને આપવાના સંકલ્પથી પોતાના વિવાહાદિ કોઈક પ્રસંગમાં વધેલા ભાત વગેરે મસાલા વગેરેથી મિશ્રિત કરીને રાખવામાં આવે, તો તે આહાર કૃતઔદેશિક દોષવાળો કહેવાય.

(૩) જૈન, બૌદ્ધ વગેરે સાધુઓને આપવાના આશયથી પોતાના વિવાહાદિ કોઈક પ્રસંગમાં વધેલા લાડવાના ચૂર્ણને ગોળ, ખાંડ વગેરેની ચાસણીમાં ભેળવીને ફરી લાડવારૂપે બનાવીને આપવામાં આવે, તો તે મોદકરૂપ આહાર કર્મઔદેશિક દોષવાળો કહેવાય.

આ પ્રકારના ત્રણ ભેદોને ચિત્તમાં સ્થાપીને સામાન્યથી ઔદેશિકદોષનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે તે ઔદેશિક છે, અર્થાત્ ઉપરમાં બતાવ્યા તે ઉદ્દિષ્ટ, કૃત અને કર્મ : એ ત્રણેય ભેદવાળો આહાર ઔદેશિક દોષવાળો છે.

વળી, સામાન્યથી ઔદેશિકદોષ બતાવીને તેને જ વિશેષથી જણાવવા માટે મૂળ ગાથાના અંતે તુ શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે. તેથી એ ફલિત થાય કે ઉપરમાં બતાવેલ સામાન્યથી ઔદેશિકદોષ વિશેષથી ત્રણ પ્રકારનો છે. ॥૭૪૪॥

અવતરણિકા :

(૩-૪) પૂતિકર્મદોષ અને મિશ્રજાતદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે —

ગાથા :

કમ્પાવયવસમેઅં સંભાવિજ્જઇ જયં તુ તં પૂર્વં ।

પઠમં ચિઅ ગિહિસંજયમીસુવક્ખડાઈ મીસં તુ ॥૭૪૫॥

અન્યથાર્થ :

જયં તુ=વળી જે કમ્પાવયવસમેઅં=કર્મના અવયવોથી સમેત=આધાકર્મભક્તના અવયવોથી યુક્ત, સંભાવિજ્જઇ=સંભવાય છે=બતાવાય છે, તં પૂર્વં=તે પૂતિ છે; પઠમં ચિઅ=પ્રથમ જ=૨સોઈના પ્રારંભથી જ, ગિહિસંજયમીસુવક્ખડાઈ=ગૃહી અને સંવતનું મિશ્ર ઉપસ્કૃતાદિ મીસં તુ=વળી મિશ્ર છે=મિશ્રજાતદોષ છે.

ગાથાર્થ :

વળી જે આધાકર્મભક્તના અવયવોથી યુક્ત બનાવાય છે, તે પૂતિ દોષ છે. રસોઈના પ્રારંભથી જ ગૃહસ્થ અને સાધુનું સાધારણ ઉપસ્કૃતાદિ વળી મિશ્રજાત દોષ છે.

ટીકા :

કર્મ્માવયવસમેતં=આધાકર્મ્માવયવસમન્વિતં સમ્ભાવ્યતે યત્તત્ પૂતિ-ઉપકરણભક્તપાનપૂતિ-ભેદભિન્નં । પ્રથમમેવ=આરંભાદારમ્ય ગૃહિસંયતયોઃ મિશ્રં=સાધારણં ઉપસ્કૃતાદિ મિશ્રં તુ=મિશ્રજાતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪૫॥

★ “ઉપસ્કૃતાદિ”માં ‘ઉપસ્કૃત’ શબ્દથી, બનેલી રસોઈને મસાલા વગેરે નાખીને સંસ્કારિત કરવી તેનું ગ્રહણ કરવાનું છે, અને ‘આદિ’ પદથી નવી રસોઈ રાંધવી તેનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

આધાકર્મના અવયવોથી યુક્ત જે સંભવાય છે=બનાવાય છે, તે ઉપકરણ, ભક્ત અને પાનના ભેદથી ભિન્ન એવું પૂતિ છે; પ્રથમ જ=આરંભથી આરંભીને, ગૃહી અને સંયતનું મિશ્ર=સાધારણ, ઉપસ્કૃતાદિ વળી મિશ્ર છે=મિશ્રજાત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે આહાર આધાકર્મી ભોજનના અવયવોથી યુક્ત હોય, તે આહાર પૂતિદોષવાળો કહેવાય; અને તે પૂતિદોષ ઉપકરણ, ભક્ત અને પાન એમ ત્રણ ભેદવાળો છે. જે ચૂલાદિરૂપ ઉપકરણ ઉપર આધાકર્મી આહારાદિ બન્યા હોય તે જ ચૂલાદિરૂપ ઉપકરણ ઉપર જો ગૃહસ્થ પોતાને માટે આહારાદિ બનાવે, તો તે આહારાદિ ઉપકરણપૂતિદોષવાળા કહેવાય; વળી જે આહાર કે પાણીમાં આધાકર્મી આહાર ભળેલો હોય, તે આહારાદિ ભક્તપૂતિદોષવાળા કહેવાય; તેમ જ જે આહાર કે પાણીમાં આધાકર્મી પાણી ભળેલ હોય તો આહારાદિ પાનપૂતિદોષવાળા કહેવાય.

વળી, કોઈ ગૃહસ્થે શરૂઆતથી જ રસોઈ પોતાની અને સાધુની મિશ્ર બનાવી હોય, તો તે રસોઈ મિશ્રજાતદોષથી યુક્ત કહેવાય. ॥૭૪૫॥

અવતરણિકા :

(૫-૬) સ્થાપનાદોષ અને પ્રાભૃતિકાદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે —

ગાથા :

સાહોભાસિઅર્ચીરાઈઠાવણં ઠવણ સાહુઅટ્ટાણ ।

સુહુમેઅરમુસ્સક્કણમવસક્કણ મો ય પાહુડિઆ ॥૭૪૬॥

અન્વયાર્થ :

સાહુઅટ્ટાણ=સાધુઓને અર્થે સાહોભાસિઅર્ચીરાઈઠાવણં=સાધુ દ્વારા અવભાષિત કીરાદિનું સ્થાપન

ઠવળ=(એ) સ્થાપના છે. ઉત્સર્પણમવસર્પણ ય=ઉત્સર્પણને અને અવસર્પણને (આશ્રયીને) સુહુમેઅરં=સૂક્ષ્મ અને ઈતર=બાદર, પાહુડિઆ=પ્રાભૃતિકા થાય છે.

★ 'મો' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

સાધુઓને માટે સાધુ દ્વારા અવભાષિત ક્ષીરાદિનું સ્થાપન કરવું, એ સ્થાપના દોષ છે; અને ઉત્સર્પણ અને અવસર્પણને આશ્રયીને સૂક્ષ્મ અને બાદર પ્રાભૃતિકા દોષ થાય છે.

ટીકા :

સાધ્વવભાષિતક્ષીરાદિસ્થાપનં સ્થાપના સાધ્વર્થે, સાધુના યાચિતે સતિ તન્નિમિત્તં ક્ષીરાદેઃ સ્થાપનં સ્થાપનોચ્યતેતિ । સૂક્ષ્મેતેરેતિ સૂક્ષ્મા બાદરા ચ ઉત્સર્પણમવસર્પણં ચાઙ્ગીકૃત્ય પ્રાભૃતિકા ભવતિ, સૂક્ષ્મા અર્દ્ધકર્ત્તિતે દારકેન ભોજનં યાચિતા સતી 'સાધાવાગતે દાસ્યામિ'ઇત્યુત્સર્પણં કરોતિ, સાધ્વર્થાય ચોત્થિતા 'પુત્રક ! તવાપિ દદામિ'ઇત્યવસર્પણં, બાદરા તુ સમવસરણાદૌ વિવાહાદેરેવ ચ (? ઉત્સર્પણાદિ) કુર્વતઃ, કુગતેઃ પ્રાભૃતકલ્પા પ્રાભૃતિકા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪૬॥

નોંધ :

ટીકામાં રહેલ 'વિવાહાદેરેવ ચ'માં એવ ચ વધારાનો ભાસે છે અને ત્યારપછી ઉત્સર્પણાદિ પાઠ હોય તેમ ભાસે છે.

★ "સમવસરણાદૌ"માં 'આદિ' પદથી અવસરણનો=ગમનનો, સંગ્રહ છે.

★ "વિવાહાદેઃ"માં 'આદિ' શબ્દથી અન્ય કોઈક ઉત્સવોનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

સાધ્વ.....નોચ્યતે સાધુ અર્થે સાધુ દ્વારા અવભાષિત એવા ક્ષીરાદિનું સ્થાપન, સ્થાપના છે. આ સ્થાપનાદોષને જ સ્પષ્ટ કરે છે — સાધુ દ્વારા મંગાવે છે તેના=સાધુના, નિમિત્તે ક્ષીર વગેરેનું સ્થાપન, સ્થાપના કહેવાય છે.

'ઇતિ' સ્થાપનાદોષના સ્વરૂપના કથનની સમાપ્તિ અર્થક છે.

સૂક્ષ્મેતેરે.....ભવતિ ઉત્સર્પણને અને અવસર્પણને આશ્રયીને સૂક્ષ્મ અને બાદર પ્રાભૃતિકા થાય છે.

સૂક્ષ્મા અર્દ્ધ.....વસર્પણં સૂક્ષ્મ=સૂક્ષ્મ પ્રાભૃતિકા બતાવે છે — અડધું કાંતેલ સૂતર હોતે છતે બાળક વડે ભોજનને મંગાવેલી છતી સ્ત્રી, "સાધુ આવ્યે છતે હું આપીશ," એ પ્રકારે ઉત્સર્પણને કરે છે=બાળકને ભોજન આપવામાં વિલંબન કરે છે, તો સાધુને વહોરાવેલી તે ભિક્ષા સૂક્ષ્મ ઉત્સર્પણ પ્રાભૃતિકા દોષવાળી કહેવાય; અને સાધુ માટે ઊઠેલી સ્ત્રી "હે પુત્ર ! તને પણ હું આપું છું," એ પ્રકારે અવસર્પણને કરે, અર્થાત્ ભોજનનો સમય થવાની વાર હોવા છતાં બાળકને વહેલાં જમવાનું આપી દે, તો સાધુને વહોરાવેલી તે ભિક્ષા સૂક્ષ્મ અવસર્પણ પ્રાભૃતિકા દોષવાળી કહેવાય.

બાદરા તુ.....કુર્વતઃ વળી બાદરપ્રાભૃતિકા સમવસરણાદિમાં=સાધુસમુદાયનું ગામમાં આગમનાદિમાં, વિવાહાદિના ઉત્સર્પણાદિને કરતા એવાની=ઉત્સર્પણ અને અવસર્પણ કરતા એવા ગૃહસ્થની, ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર સાધુને થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ દોષને 'પ્રાભૃતિકા' કેમ કહ્યો ? તેથી કહે છે -

કુગતે.....ગાથાર્થઃ કુગતિના પ્રાભૃતકલ્પ એવી પ્રાભૃતિકા છે, અર્થાત્ આ દોષના સેવનથી સાધુને દુર્ગતિનું ભેટણું પ્રાપ્ત થાય છે, માટે આ દોષને દુર્ગતિના ભેટણા તુલ્ય હોવાથી 'પ્રાભૃતિકા' કહેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૪૬॥

અવતરણિકા :

(૭-૮) પ્રાદુષ્કરણદોષ અને કીતદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

નીઅદુવારંધારે ગવક્ષકરણાઇ પાઝકરણં તુ ।
દ્વ્વાઇર્હિં કિણણં સાહૂણદ્વાર્ કીઅં તુ ॥૭૪૭॥

અન્વયાર્થ :

નીઅદુવારંધારે=નીચા દ્વારને કારણે અંધકારમાં ગવક્ષકરણાઇ=ગવાક્ષકરણાદિ પાઝકરણં=(એ) પ્રાદુષ્કરણ છે. સાહૂણદ્વાર્=સાધુઓને અર્થે દ્વ્વાઇર્હિં=દ્રવ્યાદિ દ્વારા કિણણં=ક્રયણ=ખરીદવું, કીઅં=(એ) કીત છે.

★ મૂળગાથામાં રહેલ બંને 'તુ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

નીચા દ્વારને કારણે અંધકારવાળા ઘરમાં સાધુ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે તે માટે ગવાક્ષ કરવું, વગેરે પ્રાદુષ્કરણ દોષ છે. સાધુઓને માટે દ્રવ્ય અને ભાવો દ્વારા ખરીદવું, એ કીતદોષ છે.

ટીકા :

;

નીચદ્વારાન્ધકારે ગૃહે ભિક્ષાગ્રહણાય ગવાક્ષકરણાદિ, આદિશબ્દાત્પ્રદીપમણ્યાદિપરિગ્રહઃ, પ્રાદુષ્કરણમિતિ પ્રકાશકરણં । દ્રવ્યાદિભિઃ=દ્રવ્યભાવૈઃ ક્રયણં સાધ્વર્થે=સાધુનિમિત્તં ક્રીતમેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪૭॥

ટીકાર્થ :

નીચા દ્વારને કારણે અંધકારવાળા ઘરમાં ભિક્ષાના ગ્રહણ માટે ગવાક્ષનું કરણાદિ=સાધુ ગોખલી વહોરે તે માટે ગોખલો કરવો વગેરે, પ્રાદુષ્કરણ છે=પ્રકાશકરણ છે. "ગવાક્ષકરણાદિ"માં "કાર" શબ્દથી પ્રદીપકરણ, મણિકરણ આદિનો પરિગ્રહ છે. દ્રવ્યાદિ દ્વારા=દ્રવ્ય અને ભાવો દ્વારા, સાધુઓના અર્થે=સાધુઓના નિમિત્તે, ખરીદવું, એ કીત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ અંધકારવાળા ઘરમાંથી ભિક્ષા વહોરતા નથી, એમ જાણીને કોઈ ગૃહસ્થ પોતાના અંધકારવાળા ઘરમાં પ્રકાશ આવે તે માટે ગોખલો કરાવે, અથવા તો ઘરમાં દીવો સજગતો રાખે, અથવા મણિ, રત્ન વગેરે ભીંતમાં જડે, તો તે ઘરની ભિક્ષા પ્રાદુષ્કરણ દોષવાળી બને; પરંતુ જો ગૃહસ્થે પોતાના માટે ગોખલો વગેરે કરાવેલ હોય, તો તે ઘરની ભિક્ષા પ્રાદુષ્કરણ દોષવાળી બનતી નથી.

વળી, સાધુ માટે કોઈ વસ્તુ ખરીદવામાં આવે તો તે વસ્તુ કીતદોષવાળી કહેવાય. કીતના બે ભેદ છે : દ્રવ્યકીત અને ભાવકીત. પૈસા વગેરે દ્રવ્ય આપીને સાધુ માટે ખરીદવામાં આવેલ વસ્તુ દ્રવ્યકીતદોષવાળી કહેવાય, અને પૈસાદિ દ્રવ્ય આપ્યા વગર પોતાની કુશળતા વગેરે ભાવો અન્યને બતાવવા દ્વારા સાધુ માટે મેળવેલી વસ્તુ ભાવકીતદોષવાળી કહેવાય. ॥૭૪૭॥

અવતરણિકા :

(૯-૧૦) પ્રામિત્યદોષ અને પરાવર્તિતદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

પામિચ્ચં જં સાહૂણઽદ્ધા ઉચ્છિદિતં દિઆવેઙ્ગ ।

પલ્લઙ્ગિતં ચ ગૌરવમાઈ પરિઅઙ્ગિતં ભણિતં ॥૭૪૮॥

અન્યથાર્થ :

જં=જે સાહૂણઽદ્ધા=સાધુઓના અર્થે ઉચ્છિદિતં=ઉછીનું લાવીને દિઆવેઙ્ગ=આપે છે, (તે ભક્ત) પામિચ્ચં=પ્રામિત્ય, ગૌરવમાઈ ચ=અને ગૌરવાદિને કારણે પલ્લઙ્ગિતં=પરાવર્તીને (આપે તે ભક્ત) પરિઅઙ્ગિતં=પરાવર્તિત ભણિતં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

જે આહાર સાધુઓ માટે ઉધાર લાવીને આપે છે, તે આહાર પ્રામિત્ય દોષવાળો છે, અને ગૌરવાદિને કારણે બીજા પાસેથી બદલાવીને જે આહાર સાધુને આપે છે, તે આહાર પરાવર્તિત દોષવાળો છે.

ટીકા :

પ્રામિત્યં નામ યત્ સાધૂનામર્થે ઉચ્છિદ્યાન્યતઃ દિઆવેઙ્ગ તિ દદાતિ । પરાવર્તિતું (?પરાવૃત્ત્ય) ચ ગૌરવાદિભિઃ કોદ્રવૌદનાદિના શાલ્યોદનાદિ યદ્ દદાતિ, તત્પરાવર્તિતં ભણિતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪૮॥

નોંધ :

(૧) મૂળગાથામાં પલ્લઙ્ગિતં શબ્દ સંબંધક ભૂતકૃદંતના અર્થમાં છે, તેથી ટીકામાં પરાવર્તિતું ને સ્થાને પરાવૃત્ત્ય હોય તેમ ભાસે છે.

★ “ગૌરવાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી સાધુ પ્રત્યે પૂર્વના કોઈપણ પ્રકારના સંસારી સંબંધને કારણે પ્રીતિ, સ્નેહ વગેરે વર્તતા હોય, તેનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

- ★ "કોદ્રવૌદનાદિ"માં 'આદિ' પદથી કોદ્રવ જેવાં જ બીજાં હલકાં ધાન્યોનું ગ્રહણ કરવાનું છે.
- ★ "શાલ્યોદનાદિ"માં 'આદિ' પદથી શાલી જેવાં જ અન્ય ઊંચી જાતનાં ધાન્યોનું ગ્રહણ કરવાનું છે.
- ★ કોદ્રવઓદન એટલે ભાતના સ્થાને વપરાતું સરતું ધાન્ય, જે સામાન્ય લોકો વાપરે છે, અને શાલીઓદન એટલે ઊંચા પ્રકારના મોંઘા ચોખા, જે ધનવાન લોકો વાપરે છે.

ટીકાર્થ :

પ્રામિત્ય એટલે જે ભક્ત સાધુઓ અર્થે અન્ય પાસેથી ઉછીનું લઈને આપે છે, અને સાધુના ગૌરવાદિને કારણે કોદ્રવઓદનાદિ દ્વારા પરાવર્તીને જે શાલ્યઓદનાદિને આપે છે, તે પરાવર્તિત કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ માટે બીજા પાસેથી ઉધાર લાવેલો આહાર પ્રામિત્ય દોષવાળો કહેવાય; અને સાધુ પ્રત્યે બહુમાનાદિને કારણે, પોતાની પાસે કોદ્રવ નામનું હલકું ધાન્ય હોય તો તે ધાન્ય પોતાના કોઈક સંબંધીને આપીને તેમની પાસેથી સાધુ નિમિત્તે શાલી નામના ઉત્તમ જાતિના ચોખા લઈ આવે, આ રીતે સાધુ માટે અદલાબદલી કરીને લાવેલો આહાર પરાવર્તિત દોષવાળો કહેવાય છે. ॥૭૪૮॥

અવતરણિકા :

(૧૧-૧૨) અભ્યાહતદોષ અને ઉદ્ભિન્નદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

સગ્ગામપરગ્ગામા જમાણિડં આહડં તુ તં હોઙ્ગ ।
છગ્ગાણાણોવલિત્તં ડિભ્મિદિઅ જં તમુભ્મિણ્ણં ॥૭૪૯॥

અન્વયાર્થ :

સગ્ગામપરગ્ગામા તુ=વળી સ્વગામ-પરગામમાંથી (સાધુ માટે) આણિડં=લાવીને જં=જે (આપે છે,) તં=તે (ભક્ત) આહડં=અભ્યાહત હોઙ્ગ=થાય છે. છગ્ગાણાણોવલિત્તં=છાણ વગેરેથી ઉપલિપ્તને ડિભ્મિદિઅ=ભેદીને જં=જે (આપે છે,) તં=તે ડિભ્મિણ્ણં=ઉદ્ભિન્ન છે.

ગાથાર્થ :

વળી સ્વગામ કે પરગામમાંથી જે તળેલું વગેરે ભોજન સાધુ માટે લાવીને આપે છે, તે અભ્યાહત દોષવાળું થાય છે; છાણ વગેરેથી ઉપલિપ્ત એવા ઘડાને ભેદીને જે ઘી આદિ ભોજન આપે છે, તે ઉદ્ભિન્ન દોષવાળું કહેવાય છે.

ટીકા :

સ્વગ્ગામપરગ્ગામાત્ત્વં યદુદ્ગ્રાહિમકાદિ આનેતું (?આનીય) દદાતીતિ વર્તતે, અભ્યાહતં તુ તદેવંભૂતં ભવતિ। તથા છગ્ગામૃત્તિકાદિનોપલિસમુદ્વિદ્ય યદ્દદાતિ તદુદ્વિન્નમભિધીયત્તિ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪૯॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં આણિડં શબ્દ સંબંધક ભૂતકૃદંતના અર્થમાં છે, તેથી ટીકામાં આનેતું ને સ્થાને આનીય હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

વળી સ્વગામ-પરગામમાંથી લાવીને જે ઉદ્ગ્રાહિમકાદિને આપે છે, આવા પ્રકારનું તે=ઉદ્ગ્રાહિમકાદિ, અભ્યાહત થાય છે. દદાતિ એ પ્રકારે વર્તે છે અર્થાત્ પૂર્વ ગાથામાંથી પ્રસ્તુત ગાથામાં અનુવર્તન પામે છે; અને છાણ, માટી વગેરે દ્વારા ઉપલિપ્તને ભેદીને જે ભક્ત આપે છે, તે ઉદ્ભિન્ન કહેવાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પરગામમાં રહેતા કે સ્વગામમાં પણ દૂર રહેતા ગૃહસ્થો સાધુને વહોરાવવા માટે પ્રાયઃ કરીને તળેલાં, ફરસાણ, મિષ્ટાન્ન જેવાં જ દ્રવ્યો લાવતા હોય છે, પરંતુ રસોઈ લાવતા નથી. આથી તેને સામે રાખીને અહીં ઉદ્ગ્રાહિમકાદિ શબ્દ વાપર્યો છે; આમ છતાં કોઈ ગૃહસ્થ સાધુને વહોરાવવા માટે રસોઈ પણ લાવે તો તે અભ્યાહત દોષવાળી જ બને છે. આથી "ઉદ્ગ્રાહિમકાદિ"માં 'આદિ' પદથી મિષ્ટાન્ન, રસોઈ વગેરેનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

વળી ઘી, તેલ વગેરે બગાડી ન જાય તે માટે ઘી વગેરેના ભાજન ઉપર છાણ, માટી વગેરેનો લેપ કર્યો હોય અને સાધુને વહોરાવવા અર્થે ગૃહસ્થ તે લેપ તોડે, તો તે ભાજનમાં રહેલ ઘી આદિ ઉદ્ભિન્ન દોષવાળું બને છે; કેમ કે ઘણા કાળથી એમ ને એમ પડી રહેલ તે ભાજનનો લેપ ભેદવાને કારણે તે લેપ ઉપર રહેલ કોઈ સૂક્ષ્મ જીવાતોની સાધુ નિમિત્તે હિંસા થવાની સંભાવના રહે છે. તેથી તે ઘી આદિ વહોરનાર સાધુને ઉદ્ભિન્નદોષની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૭૪૯॥

અવતરણિકા :

(૧૩-૧૪) માલાપહતદોષ અને આચ્છેદદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

માલોહડં તુ ભણિઅં જં માલાઈહિં દેઙ્ગે ઘેત્તૂણં ।
અચ્છિજ્જં ચ છિંદિઅં જં સામી ભિચ્ચમાઈણં ॥૭૫૦॥

અન્વયાર્થ :

માલાઈહિં તુ=વળી માલાદિથી ઘેત્તૂણં=ગ્રહણ કરીને જં=જે દેઙ્ગે=આપે છે, (તે) માલોહડં=માલાપહત ભિચ્ચમાઈણં=અને ભૂત્યાદિનું છિંદિઅં=છીનવીને સામી જં=સ્વામી જે (આપે છે, તે) અચ્છિજ્જં=આચ્છેદ ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

વળી માળ વગેરે ઉપરથી ગ્રહણ કરીને જે ભક્ત સાધુને આપે છે, તે માલાપહત દોષવાળું કહેવાય; અને ભૂત્યાદિનું છીનવીને માલિક જે ભક્ત સાધુને આપે છે, તે ભક્ત આચ્છેદ દોષવાળું કહેવાય.

ટીકા :

માલાપહતં તુ ભણિતં તીર્થકરણધરૈઃ ચન્મણ્ડકાદિ માલાદિભ્યો દદાતિ ગૃહીત્વા, આદિશબ્દાત્ અધોમાલાદિપરિગ્રહઃ । આચ્છેદ્યં ચાચ્છિદ્યં ચત્સ્વામી ભૂત્યાદીનાં સમ્બન્ધિ દદાતિ તદ્ ભણિતમિતિ, આદિ-શબ્દાત્કર્મ્મકરાદિપરિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫૦॥

★ “અધોમાલાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી તિર્થગ્માલનું ગ્રહણ છે.

★ “કર્મ્મકરાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી બાળક-ચોરાદિનો સંગ્રહ છે.

★ ભૂત્ય એટલે નોકર અને કર્મકર એટલે અમુક ચોક્કસ કામ કરનાર માણસ.

ટીકાર્થ :

વળી માળ વગેરેથી ગ્રહણ કરીને જે મંડકાદિ=રોટલા વગેરે ભોજન, આપે છે, તે તીર્થકર, ગણધરો વડે માલાપહત કહેવાયું છે. “માલાદિભ્યઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી અધોમાલાદિનો પરિગ્રહ છે; અને ભૂત્યાદિના સંબંધવાળું જે ભોજન છીનવીને સ્વામી આપે છે, તે આચ્છેદ્ય કહેવાયું છે. “ભૂત્યાદીનાં”માં ‘આદિ’ શબ્દથી કર્મકરાદિનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૫૦॥

અવતરણિકા :

(૧૫-૧૬) અનિસૃષ્ટદોષ અને અધ્યવપૂરકદોષનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે —

ગાથા :

અણિસિદ્ધં સામન્ત્રં ગોઢિઅભક્તાઈ દદત્ એગસ્સ ।

સદ્ધા મૂલદ્વહણે અજ્ઞોઅર હોઈ પક્ષેવો ॥૭૫૧॥

અન્યથાર્થ :

સામન્ત્રં=સામાન્ય ગોઢિઅભક્તાઈ=ગોષ્ઠિક ભક્તાદિને દદત્=આપતા એવા એગસ્સ=એકનું (ગ્રહણ કરાયેલું ભક્ત) અણિસિદ્ધં=અનિસૃષ્ટ છે; સદ્ધા=પોતાના અર્થે મૂલદ્વહણે=મૂલનું ગ્રહણ કરાયે છતે (સાધુ માટે મગ આદિની સેતિકાદિનો) પક્ષેવો=પ્રક્ષેપ અજ્ઞોઅર=અધ્યવપૂરક હોઈ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

સામાન્ય ગોષ્ઠિક ભક્તાદિને આપતા એવા એક પાસેથી ગ્રહણ કરાયેલું ભક્ત અનિસૃષ્ટ દોષવાળું છે; પોતાને માટે મૂળનો આરંભ કરાયે છતે સાધુ નિમિત્તે મગ આદિની સેતિકાદિનો પ્રક્ષેપ અધ્યવપૂરક દોષવાળો થાય છે.

ટીકા :

અનિસૃષ્ટં સામાન્યમ્=અનેકસાધારણં ગોષ્ઠિકભક્તાદિ આદિશબ્દાચ્છેણિભક્તાદિ દદત્ એકસ્યાન-નુજ્ઞાતસ્ય । સ્વાર્થમ્=આત્મનિમિત્તં મૂલગ્રહણે કૃતે સતિ સાધુનિમિત્તં મુદ્ગાદિસેતિકાદેઃ પ્રક્ષેપોઽધ્યવપૂરકો ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫૧॥

★ “મુદ્રાદિસેતિકાદેઃ”માં પ્રથમ ‘આદિ’ પદથી ચોખ્ખા વગેરે દાન્યોનું ગ્રહણ છે અને દ્વિતીય ‘આદિ’ પદથી મુઠ્ઠી વગેરે પ્રમાણનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

સામાન્ય=અનેકના સાધારણ, એવા ગોષ્ઠિકભક્તાદિને આદિ શબ્દથી=“ગોષ્ઠિકભક્તાદિ” માં ‘આદિ’ શબ્દથી, શ્રેણિભક્તાદિને આપતા એવા અનનુજાત=બીજાથી અનુજા નહીં પામેલા, એક ગૃહસ્થનું ગ્રહણ કરાયેલું ભક્ત અનિસૃષ્ટ છે. સ્વના અર્થે=પોતાના નિમિત્તે, મૂલનું ગ્રહણ કરાયે છે=રાંધવાની સામગ્રી આદિરૂપ મૂલનો આરંભ કરાયે છે, સાધુના નિમિત્તે મગ આદિની સેતિકા આદિનો=ખોખા વગેરેનો, પ્રક્ષેપ અધ્યવપૂરક થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનેક મિત્રોના સામાન્ય ભોજનમાંથી દાનવિષયક બીજા મિત્રોની અનુજા જેને મળી નથી, તેવા એક મિત્ર દ્વારા સાધુને વહોરાવાતું ભોજન અનિસૃષ્ટદોષવાળું કહેવાય.

વળી, કોઈ ગૃહસ્થ પોતાની રસોઈ કરવા માટે ચૂલો સળગાવીને મગ વગેરે રાંધતો હોય, ત્યાં તેને સમાચાર મળે કે આપણા ગામમાં સાધુ આવ્યા છે, તેથી પોતાના રંધાતા મગ વગેરેમાં સાધુ નિમિત્તે થોડા બીજા મગ વગેરે ઉમેરે તો તે મગ વગેરે અધ્યવપૂરક દોષવાળા બને છે.

ઔદ્યોગિક એટલે સાધુના સંકલ્પ વગર સામાન્યથી જ પોતાની રસોઈ કરતાં અધિક બનાવવી, મિશ્રજાત એટલે પ્રારંભથી જ રસોઈ પોતાના અને સાધુના ઉદ્દેશથી બનાવવી અને અધ્યવપૂરક એટલે રસોઈનો પ્રારંભ પોતાને માટે કરવો, પરંતુ બનતી રસોઈમાં પાછળથી સાધુના નિમિત્તે નવું ઉમેરવું. આમ, પિંડના ઉદ્દગમના ૧૬ દોષોમાંના આ ત્રણેય દોષો ભિન્ન-ભિન્ન જાણવા. ॥૭૫૧॥

અવતરણિકા :

અત્ર વિશોધ્યવિશોધિકોટિભેદમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=ગાથા ૭૪૩થી માંડીને અત્યાર સુધી ગોચરીના ૪૨ દોષોમાંથી ઉદ્દગમના ૧૬ દોષોનું વર્ણન કર્યું. એમાં, વિશોધિકોટિ અને અવિશોધિકોટિના ભેદને કહે છે —

ગાથા :

કમ્પુદેસિઅચરિમતિગ પૂઙ્ગઅં મીસ ચરિમપાહુડિઆ ।

અજ્ઞોઅર અવિસોહિઅ વિસોહિકોડી ભવે સેસા ॥૭૫૨॥

અન્યર્થ :

કમ્પુદેસિઅચરિમતિગ=કર્મ=આધાર્કર્મ, ઔદ્યોગિકના ચરમત્રિક, પૂઙ્ગઅં=પૂતિ, મીસ=મિશ્ર, ચરિમપાહુડિઆ=ચરમ પ્રાભુતિકા, અજ્ઞોઅર=અધ્યવપૂરક અવિસોહિઅ=અવિશોધિ છે; સેસા=શેષ (દોષો) વિસોહિકોડી=વિશોધિકોટી ભવે=થાય.

ગાથાર્થ :

આધાકર્મદોષ, ઔદેશિકદોષના ચરમભેદરૂપ કર્મોદેશિકદોષના ત્રણ ભેદ, પૂતિદોષ, મિશ્રજાતદોષ, બાદરપ્રાભૃતિકાદોષ, અધ્યવપૂરકદોષ અવિશોધિકોટિ છે; બાકીના દોષો વિશોધિકોટિ છે.

ટીકા :

કર્મ્યેત્યાધાકર્મ્ય, તથા ઔદેશિકચરમત્રિકમિતિ કર્મ્યોદેશિકસ્ય મોદકચૂરીપુનઃકરણાદૌ ચચ્ચરમં ત્રિકં પાલ્ખણિડશ્રમણનિર્ગન્થવિષયં સમુદેશાદિ, તથા પૂતિ(?)તિઃ) ભક્તપાનલક્ષણા, તથા મિશ્રજાતં ઉક્તલક્ષણં, તથા ચરમપ્રાભૃતિકા=બાદરપ્રાભૃતિકા, તથાઽધ્યવપૂરક ઉક્તલક્ષણો, અવિશોધિરિતિ અવિ-શોધિકોટી ઉદ્ધરણાદ્યનર્હા, વિશોધિકોટિર્ભવેચ્છેષા ઔદેશિકાદિરૂપા ઉદ્ધરણાર્હેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫૨॥

ટીકાર્થ :

કર્મ એટલે આધાકર્મ; અને ઔદેશિકના ચરમની ત્રિક એટલે કર્મોદેશિકના લાડવાના ચૂર્ણને ફરી કરવા આદિમાં જે છેલ્લા ત્રણ-પાખંડી, શ્રમણ અને નિર્ગ્રંથના વિષયવાળા, સમુદેશાદિ=સમુદેશ-કર્મોદેશિક, આદેશ-કર્મોદેશિક અને સમાદેશ-કર્મોદેશિક છે તે; અને ભક્ત-પાનના લક્ષણવાળી પૂતિ; અને કહેવાયેલ લક્ષણવાળું મિશ્રજાત; અને ચરમપ્રાભૃતિકા એટલે બાદરપ્રાભૃતિકા; અને કહેવાયેલ લક્ષણવાળો અધ્યવપૂરક, અવિશોધિ છે=ઉદ્ધરણાદિને અયોગ્ય એવી અવિશોધિકોટી છે. ઔદેશિકાદિરૂપ શેષ ઉદ્ધરણને યોગ્ય એવી વિશોધિકોટી છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અવિશોધિકોટી દોષો ઉદ્ધરણાદિને અયોગ્ય છે. એટલે વહોર્યા પછી આહારમાં અવિશોધિકોટી દોષનો ખ્યાલ આવે તો, જે પાત્રમાં તે અવિશોધિકોટીનો દોષિત આહાર ગ્રહણ કરેલ હોય તે પાત્રમાંથી તેટલો આહાર જુદો કાઢીને બાકીનો વાપરી ન શકાય, પરંતુ તે પાત્રમાં રહેલ સર્વ આહાર પરઠવવો પડે.

વિશોધિકોટી દોષો ઉદ્ધરણને યોગ્ય છે. એટલે વહોર્યા પછી આહારમાં વિશોધિકોટી દોષનો ખ્યાલ આવે તો, જે પાત્રમાં તે વિશોધિકોટીનો દોષિત આહાર ગ્રહણ કરેલ હોય તે પાત્રમાંથી તેટલો આહાર જુદો કાઢીને પરઠવીને બાકીનો નિર્દોષ આહાર વાપરી શકાય. ॥૭૫૨॥

અવતરણિકા :

ઉક્તા ઉદ્ગમદોષાઃ, ઉત્પાદનાદોષાનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉદ્ગમના દોષો કહેવાયા, હવે ઉત્પાદનાના દોષોને કહે છે —

ગાથા :

ઉપ્પાયણ સંપાદયણ નિવ્વત્તણ મો અ હંતિ એગઢ્ઠા ।
આહારસ્સિહ પગયા તીએ ય દોસા ઇમે હોંતિ ॥૭૫૩॥

અન્યથાર્થ :

ઉપ્પાયણ=ઉત્પાદના, સંપાયણ=સંપાદના, નિવ્વત્તણ અ=અને નિર્વર્તના એગટ્ટા=એક અર્થવાળા હુંતિ=થાય છે. ઇહ=અહીં આહારસ્સ=આહારની (ઉત્પાદના) પગયા=પ્રકૃત છે. તીએ ય=અને તેના=ઉત્પાદનાના, ઇમે દોસા=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, દોષો હોંતિ=થાય છે.

★ 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

ઉત્પાદના, સંપાદના અને નિર્વર્તના એક અર્થવાળા શબ્દો છે. આ અધિકારમાં આહારની ઉત્પાદના પ્રકૃત છે, અને ઉત્પાદનાના આગળમાં કહેવાશે એ દોષો છે.

ટીકા :

ઉત્પાદનેતિ ઉત્પાદનમુત્પાદના, एवं सम्पादना निर्वर्तना चेति भवन्त्येकार्था एते शब्दा इति, सा चाहारस्येह अधिकारे प्रकृता, तस्याश्चोत्पादनायाः सम्बन्धिनो दोषाः एते भवन्ति वक्ष्यमाणलक्षणा इति गाथार्थः ॥૭૫૩॥

ટીકાર્થ :

ઉત્પાદના એટલે ઉત્પાદન કરવું એ ઉત્પાદના, એ રીતે સંપાદન કરવું એ સંપાદના, અને નિર્વર્તન કરવું એ નિર્વર્તના, એ પ્રકારના આ શબ્દો એક અર્થવાળા થાય છે. 'ઇતિ' કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે, અને આ અધિકારમાં=પિંડના ૪૨ દોષોના કથનના અધિકારમાં, તે=ઉત્પાદના, આહારની પ્રકૃત છે; અને તેના=ઉત્પાદનાના, સંબંધવાળા આ=કહેવાનાર લક્ષણવાળા, દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૫૩॥

અવતરણિકા :

હવે બે ગાથામાં ઉત્પાદનાના ૧૬ દોષોનાં નામ બતાવે છે -

ગાથા :

ધાઈ દૂઝ નિમિત્તે આજીવે વણિમગે તિગિચ્છા ય ।
કોહે માણે માયા લોહે અ હવંતિ દસ એ ॥૭૫૪॥
પુલ્લિ પચ્છા સંથવ વિજ્જા મંતે અ ચુણ્ણ જોગે અ ।
ઉપ્પાયણાએ દોસા સોલસમે મૂલકમ્મે અ ॥૭૫૫॥

અન્યથાર્થ :

ધાઈ=ધાત્રી, દૂઝ=દૂતી, નિમિત્તે=નિમિત્ત, આજીવે=આજીવ, વણિમગે=વનીપક, તિગિચ્છા ય=અને ચિકિત્સા, કોહે=કોધ, માણે=માન, માયા=માયા લોહે અ=અને લોભ, એ દસ=આ દશ (દોષો) હવંતિ=થાય છે. પુલ્લિ પચ્છા સંથવ=પૂર્વ-પશ્ચાત્ સંસ્તવ, વિજ્જા=વિદ્યા, મંતે અ=અને મંત્ર, ચુણ્ણ જોગે અ=ચૂર્ણ અને

યોગ : ઉપ્પાચણાદોષા=(આ) ઉત્પાદનાના દોષો છે, મૂલકર્મ્મે અ=અને મૂલકર્મ સોલસમે=સોળમો છે= ઉત્પાદનાનો સોળમો દોષ છે.

ગાથાર્થ :

ધાત્રીપિંડ, દૂતીપિંડ, નિમિત્તપિંડ, આજીવપિંડ, વનીપકપિંડ અને ચિકિત્સાપિંડ, ક્રોધપિંડ, માનપિંડ, માયાપિંડ, અને લોભપિંડ, આ દશ દોષો થાય છે, પૂર્વસંસ્તવ-પશ્ચાત્સંસ્તવપિંડ, વિદ્યાપિંડ અને મંત્રપિંડ, ચૂર્ણપિંડ અને યોગપિંડ, અને મૂલકર્મપિંડ : આ ઉત્પાદનાના સોળ દોષો છે.

ટીકા :

ધાત્રી દૂતી નિમિત્ત આજીવઃ વનીપકશ્ચિકિત્સા ચ ક્રોધો માનો માયા લોભશ્ચ ભવન્તિ દર્શૈતે ઉત્પાદનાદોષા ઇતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥૭૫૪॥

પૂર્વ પશ્ચાત્સંસ્તવો વિદ્યા મન્ત્રશ્ચ ચૂર્ણો યોગશ્ચ ઉત્પાદનાયાઃ સમ્બન્ધિન એતે દોષાઃ, ષોડશમો દોષો મૂલકર્મ્મ ચેતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥૭૫૫॥

ટીકાર્થ :

ધાત્રી, દૂતી, નિમિત્ત, આજીવ, વનીપક અને ચિકિત્સા, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ : આ દશ ઉત્પાદનાના દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસથી=સંક્ષેપથી અર્થ છે.

પૂર્વ-પશ્ચાત્સંસ્તવ, વિદ્યા અને મંત્ર, ચૂર્ણ અને યોગ : આ ઉત્પાદનાના સંબંધવાળા દોષો છે, અને મૂલકર્મ સોળમો દોષ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસથી અર્થ છે. ॥૭૫૪/૭૫૫॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વની બે ગાથામાં ઉત્પાદનાના ૧૬ દોષોનાં નામ બતાવ્યાં. હવે તે દોષોના જ વ્યાસથી=વિસ્તારથી, અર્થને કહે છે —

ગાથા :

ધાઇત્તણં કરેઈ પિંડત્થાએ તહેવ દૂઇત્તં ।

તીઆઇનિમિત્તં વા કહેઇ જચ્ચાઇ વાડડીવે ॥૭૫૬॥

અન્યસાર્થ :

પિંડત્થાએ=પિંડના અર્થે ધાઇત્તણં=ધાત્રીપણાને, તહેવ=તે રીતે જ દૂઇત્તં=દૂતીપણાને કરેઈ=કરે છે, તીઆઇનિમિત્તં વા=અથવા અતીતાદિના નિમિત્તને કહેઇ=કહે છે, જચ્ચાઇ વા=અથવા જાત્યાદિને આજીવે=આજીવન કરે છે=આજીવિકાનું સાધન બનાવે છે.

ગાથાર્થ :

પિંડ માટે ધાત્રીપણાને કરે છે, તે ધાત્રીપિંડ છે, તે રીતે જ દૂતીપણાને કરે છે, તે દૂતીપિંડ છે, અથવા અતીતાદિ નિમિત્તને કહે છે, તે નિમિત્તપિંડ છે, અથવા જાત્યાદિને આજીવિકાનું સાધન બનાવે છે, તે આજીવપિંડ છે.

ટીકા :

ધાતૃત્વમિતિ બાલમધિકૃત્ય મજ્જનાદિધાતૃભાવં કરોતિ કશ્ચિત્સાધુઃ પિણ્ડાર્થઃ=ભોજનનિમિત્તં । તથૈવ દૂતિત્વં-દુહિત્રાદિસંદેશનયનલક્ષણં । તીતાદિનિમિત્તં વા કથયતિ પિણ્ડનિમિત્તમેવ । જાત્યાદિ વાઽઽજીવતિ તત્કર્મપ્રશંસાદિના, આદિશબ્દાચ્છિલ્પાદિપરિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫૬॥

★ “મજ્જનાદિધાતૃભાવં”માં ‘આદિ’ પદથી ક્ષીર, મંડણ, ક્રીડાપણ અને અંકરૂપ અન્ય ચાર પ્રકારના ધાત્રીભાવનું ગ્રહણ છે.

★ “તીતાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી અનાગતનું ગ્રહણ છે.

★ “શિલ્પાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ચિત્રકળા, લેખનકળા વગેરે કર્મનો સંગ્રહ છે.

★ “તત્કર્મપ્રશંસાદિના”માં ‘આદિ’ પદથી તે તે વ્યક્તિના પરિચયનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

પિંડના અર્થે=ભોજનના નિમિત્તે, કોઈ સાધુ ધાતૃપણાને=બાળકને આશ્રયીને મજજનાદિ ધાતૃભાવને, કરે છે. તે રીતે જ પુત્રી આદિનો સંદેશ લઈ જવાના સ્વરૂપવાળું દૂતીપણું કરે છે, અથવા પિંડના નિમિત્તે જ તીતાદિના=ભૂતકાળ વગેરેના, નિમિત્તને કહે છે, અથવા તેના કર્મની પ્રશંસાદિ દ્વારા જાત્યાદિને આજીવે છે=જાતિઆદિવાળી વ્યક્તિના કાર્યની પ્રશંસા આદિ કરવા દ્વારા જાતિ વગેરેને આજીવિકાનું સાધન બનાવે છે.

‘આદિ’ શબ્દથી શિલ્પાદિનો પરિગ્રહ છે=“જાત્યાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી શિલ્પકર્મ વગેરેનું ગ્રહણ કરવાનું છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે શિલ્પકળા વગેરે જાણનાર વ્યક્તિના શિલ્પ વગેરે કાર્યની પ્રશંસા આદિ કરવા દ્વારા અને તે તે વ્યક્તિનો પરિચય કરવા દ્વારા શિલ્પ વગેરેને આજીવિકાનું સાધન બનાવવું તે ઉત્પાદનાનો આજીવપિંડદોષ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) બાળકને રમાડવું વગેરે ધાત્રીભાવ કરવા દ્વારા જે સાધુ પિંડની પ્રાપ્તિ કરે, તે સાધુને ધાત્રીપિંડદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) એ જ ગામમાં કે બીજા ગામમાં પુત્રી પરણાવી હોય તો તેના ઘરે વહોરવા જતી વખતે માતા-પિતાનો સંદેશો પુત્રીને પહોંચાડે અથવા પુત્રીનો સંદેશો માતા-પિતાને પહોંચાડે, આવા પ્રકારનું દૂતીપણું જે સાધુ પિંડ માટે કરે છે, તેને દૂતીપિંડદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૩) વળી, જે સાધુ પિંડ માટે લોકોને ભૂત-ભાવિના નિમિત્તને કહે છે, તે સાધુને નિમિત્તપિંડદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૪) જે સાધુ પિંડ માટે તે તે જાતિ, કુળ કે શિલ્પાદિ કર્મ વગેરેની પ્રશંસા કરવા દ્વારા જાતિ વગેરેને પોતાની આજીવિકાનું સાધન બનાવે છે, તે સાધુને આજીવપિંડદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૭૫૬॥

ગાથા :

જો જસ્સ કોઈ ભક્તો વળેડ તં તપ્પસંસળેળેવ ।
આહારદ્વા કુળેડ વ મૂઢો સુહુમેઅરતિગિચ્છં ॥૭૫૭॥

અન્યથાર્થ :

જો કોઈ=જે કોઈ જસ્સ=જેનો ભક્તો=ભક્ત હોય, તં=તેને આહારદ્વા=આહારના અર્થે તપ્પસંસળેળેવ=તેના પ્રશંસન દ્વારા જ વળેડ=ભજે છે, મૂઢો વ=અથવા મૂઢ=મોહ પામેલો, સુહુમેઅરતિગિચ્છં=સૂક્ષ્મ અને ઈતર=બાદર, ચિકિત્સાને કુળેડ=કરે છે.

ગાથાર્થ :

જે કોઈ ગૃહસ્થ જે શાક્યભિક્ષુ આદિનો ભક્ત હોય, તે ગૃહસ્થને આહાર માટે તે શાક્ય, ભિક્ષુ આદિની પ્રશંસા કરવા દ્વારા જ સેવે છે, તે વળીપકપિંડ છે, અથવા મૂઢ એવા સાધુ આહાર માટે સૂક્ષ્મ-બાદર ચિકિત્સાને કરે છે, તે ચિકિત્સાપિંડ છે.

ટીકા :

યો યસ્ય શાક્યભિક્ષ્વાદેઃ કશ્ચિદ્ભક્તઃ=ઉપાસકાદિઃ, વનતિ=સંભજતે=સેવતે તં તત્પ્રશંસનેનૈવ, 'ભુજ્જતે ચિત્રકર્મ્મસ્થિતા ઇવ'ઇત્યેવં શાક્યભિક્ષ્વાદિ પ્રશંસતિ વા આહારાર્થમ્=આહારનિમિત્તં । કરોતિ વા મૂઢશ્ચારિત્રમોહેન સૂક્ષ્મેતરાં ચિકિત્સાં, તત્ર સૂક્ષ્મા વૈદ્યસૂચનાદિ બાદરા પ્રતીતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫૭॥

★ “શાક્યભિક્ષ્વાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી નિર્ગ્રથ, તાપસ, ગૌરુક, આજીવકરૂપ અન્ય ચાર પ્રકારના ભિક્ષુઓનું ગ્રહણ છે.

★ “વૈદ્યસૂચનાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ત્રિકુલાદિ ઔષધના સૂચનનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

યો યસ્ય.....આહારનિમિત્તં જે કોઈ જે શાક્યભિક્ષુ આદિનો ભક્ત હોય=ઉપાસકાદિ હોય, તેને=તે ભક્તને, તેના પ્રશંસન દ્વારા જ=શાક્યભિક્ષુ આદિની પ્રશંસા કરવા દ્વારા જ, ભજે છે=સેવે છે, અથવા “ચિત્રકર્મમાં રહેલાની જેમ ખાય છે,” એ પ્રકારે શાક્યભિક્ષુ આદિને આહારના અર્થે=આહારના નિમિત્તે, પ્રશંસે છે.

કરોતિ વા.....ગાથાર્થઃ અથવા ચારિત્રમોહ વડે=ચારિત્રમોહનીય કર્મના ઉદય વડે, મૂઢ એવા સાધુ ગૃહસ્થની સૂક્ષ્મ, ઈતર=બાદર, એવી ચિકિત્સાને કરે છે. ત્યાં=બે પ્રકારની ચિકિત્સામાં, વૈદ્યનું સૂચનાદિ સૂક્ષ્મ ચિકિત્સા છે, બાદર પ્રતીત છે=ઔષધિ, જડીબુટ્ટી વગેરે ગૃહસ્થને આપવા તે બાદર ચિકિત્સા છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૫૭॥

ગાથા :

કોહપ્ફલસમ્ભાવણપડુપણ્ણો હોઇ કોહપિંડો ડા .
ગિહિણો કુણઇઽભિમાણં માયાએ દવાવએ તહ ય ॥૭૫૮॥

અન્વયાર્થ :

કોહપ્ફલસમ્ભાવણપડુપણ્ણો ડા=વળી ક્રોધના ફળની સંભાવનાથી પ્રત્યુત્પન્ન=જણાયેલો એવો પિંડ, કોહપિંડો=ક્રોધપિંડ હોઇ=થાય છે, ગિહિણો=ગૃહીના અભિમાણં=અભિમાનને કુણઇ=કરે છે=ઉત્પન્ન કરે છે, તહ ય=અને તે પ્રકારે માયાએ=માયા વડે દવાવએ=અપાવે છે.

ગાથાર્થ :

વળી ક્રોધના ફળની સંભાવનાથી જણાયેલો એવો પિંડ ક્રોધપિંડ છે, દાન પ્રત્યે ગૃહસ્થને અભિમાન પેદા કરે તે માનપિંડ છે, અને વેશપરાવર્તનાદિ દ્વારા માયા વડે અપાવે તે માયાપિંડ છે.

ટીકા :

ક્રોધપ્ફલસમ્ભાવનાપ્રત્યુત્પન્નઃ સન્=જ્ઞાતો ભવતિ ક્રોધપિંડસ્તુ ક્ષપકર્ષેરિવ । ગૃહિણઃ કરોત્યભિમાનં દાનં પ્રતીતિ માનપિંડઃ સેવતિકાસાધોરિવ । માયયા દાપયતિ તથા=વેશપરાવર્તનાદિનેતિ માયાપિંડઃ ચેલ્લકસ્યેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫૮॥

★ “વેશપરાવર્તના”માં ‘આદિ’ શબ્દથી રૂપપરાવર્તનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

વળી ક્ષપકઋષિની જેમ ક્રોધના ફળની સંભાવનાથી પ્રત્યુત્પન્ન છતો=જ્ઞાત=જણાયેલો એવો પિંડ, ક્રોધપિંડ થાય છે.

સેવતિકા સાધુની જેમ દાન પ્રત્યે ગૃહસ્થને અભિમાન પેદા કરે છે, એ માનપિંડ છે.

ચેલ્લકની જેમ તે પ્રકારે=વેશપરાવર્તનાદિ દ્વારા, માયા વડે અપાવે છે=ગૃહસ્થ પાસેથી પિંડ અપાવે છે, એ માયાપિંડ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ બ્રાહ્મણના ઘરે કોઈનું મૃત્યુ થયું, તેથી મહિનાની તિથિએ તે બ્રાહ્મણ અન્ય બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવતો હતો. ત્યાં માસક્રમણ કરનાર કોઈ સાધુ વહોરવા માટે આવ્યા, અને અંદર પ્રવેશતા તે સાધુને દ્વારપાળ અટકાવે છે, ત્યારે તે સાધુએ કહ્યું કે “આવતા મહિને મને ભિક્ષા આપજે.” ત્યાર પછી તે જ બ્રાહ્મણના ઘરે બીજું મૃત્યુ થયું, તેથી મહિનાની તિથિએ તે બ્રાહ્મણ સર્વ બ્રાહ્મણોને ફરી ભોજન કરાવતો હતો. તે વખતે પેલા માસક્રમણ કરનાર સાધુ ફરી ત્યાં વહોરવા માટે આવ્યા, ત્યારે ફરી દ્વારપાળે તે સાધુને અંદર જતા અટકાવ્યા, ત્યારે તે સાધુએ કહ્યું કે “આવતા મહિને મને ભિક્ષા આપજે.” ત્યાર પછી તે બ્રાહ્મણના

ઘરે ત્રીજું મૃત્યુ થયું. આમ, બે-ત્રણ વખત આ રીતે ઘરમાં સ્વજનોનું મૃત્યુ થતું હોવાથી દ્વારપાળ પાસેથી વાત સાંભળીને તે બ્રાહ્મણે વિચાર્યું કે “આપણે સાધુને ભિક્ષા આપતા નથી, તેથી જ આપણા ઘરે દર મહિને એકેકનું મૃત્યુ થાય છે, તે સાધુના ક્રોધનું જ આ ફળ છે.” એમ જાણીને જ્યારે મહિનાની તિથિએ તે બ્રાહ્મણ સર્વને ફરી જમાડતો હતો, તે વખતે ફરી પેલા માસક્ષમણ કરનાર સાધુ માસક્ષમણના પારણે વહોરવા માટે આવ્યા, ત્યારે સાધુના ક્રોધના ફળની સંભાવનાથી તે બ્રાહ્મણ તે સાધુને સારી સારી ભિક્ષા આપે છે. આ રીતે સાધુને વહોરાવેલી તે ભિક્ષા કોડપિંડ દોષવાળી કહેવાય; કેમ કે આ પિંડ સાધુના ક્રોધથી થયેલ મૃત્યુરૂપ ફળની સંભાવનાથી અપાયેલો છે.

આ ક્રોધપિંડનું કથાનક છે, આ રીતે માનપિંડ આદિનાં પણ કથાનકો પિંડનિર્યુક્તિમાંથી જાણી લેવાં. ||૭૫૮||

ગાથા :

અતિલોભા પરિઅડઈ આહારદ્વા ય સંથવં દુવિહં ।
કુળજ પંડજ વિજ્ઞં મંતં ચુણં ચ જોગં ચ ॥૭૫૯॥

અન્વયાર્થ :

આહારદ્વા=આહારને માટે અતિલોભા=અતિલોભથી પરિઅડઈ=ફરે છે, દુવિહં સંથવં=બે પ્રકારના સંસ્તવને કુળજ=ફરે છે, વિજ્ઞં મંતં ચુણં ચ જોગં ચ=વિદ્યાને, મંત્રને, ચૂર્ણને અને યોગને પંડજ=પ્રયોજે છે.

ગાથાર્થ :

આહાર માટે અતિલોભથી ફરે તે લોભપિંડ છે, આહાર માટે બે પ્રકારના સંસ્તવને ફરે તે પૂર્વસંસ્તવ-પશ્ચાત્સંસ્તવપિંડ છે, આહાર માટે વિદ્યા, મંત્ર, ચૂર્ણ અને યોગને પ્રયોજે તે વિદ્યાપિંડ, મંત્રપિંડ, ચૂર્ણપિંડ અને યોગપિંડ છે.

ટીકા :

અતિલોભાત્ પર્યટ્યાહારાર્થમિતિ લોભપિણ્ડઃ સિંહેકસરુકયતેરિવ । આહારાર્થમેવ સંસ્તવં=પરિચયં દ્વિવિધં કરોતિ પૂર્વપશ્ચાદ્દેવેન । એવમાહારાર્થમેવ પ્રયુક્તે વિદ્યાં મન્ત્રચૂર્ણં ચ યોગં ચ, તત્ર દેવતાધિષ્ઠિતો-ઽક્ષરવિન્યાસો વિદ્યા, દેવાધિષ્ઠિતસ્તુ મન્ત્રઃ, ચૂર્ણઃ પાદલેપાદિઃ, યોગો વશીકરણાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫૯॥

નોંધ :

પિંડનિર્યુક્તિ ગાથા ૪૯૪માં “સસાધના સ્ત્રીદેવતારૂપા વિદ્યા” અને “અસાધના પુરુષદેવતાઽધિષ્ઠાતા વા મંત્રઃ” એ પ્રકારે વિદ્યા અને મંત્રની વ્યાખ્યા કરેલ છે. અને તે રીતે અર્થ કરીએ તો એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધનાપૂર્વક સિદ્ધ થતી સ્ત્રીદેવતારૂપ વિદ્યા છે, જે સિદ્ધ થતાં સાધકનું ઇચ્છિત કાર્ય સાધી આપે છે; અને મંત્રનો અધિષ્ઠાતા પુરુષદેવતા હોય છે, તે દેવને સાધનાથી વશ કરવો પડતો નથી, પરંતુ તે મંત્ર આવડતો હોય તો કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

★ “પાદલેપાદિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી નયનાંજનચૂર્ણનું ગ્રહણ છે.

★ “વશીકરણાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી સૌભાગ્ય-દૌર્ભાગ્ય કરનાર વગેરે યોગોનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

અતિલોભાત્.....યતેરિવ સિંહકેસરક યતિની જેમ આહારના અર્થે અતિલોભથી ફરે છે, એ લોભપિંડ છે.

આહારાર્થમેવ.....ભેદેન આહારના અર્થે જ પૂર્વ અને પશ્ચાત્ના ભેદથી બે પ્રકારે સંસ્તવને=પરિચયને, કરે છે અર્થાત્ માતા-પિતા આદિ પિતૃપક્ષથી ગૃહસ્થને પરિચય આપવો, તે પૂર્વસંસ્તવ પિંડદોષ છે, અને સાસુ આદિ શ્વસુરપક્ષથી ગૃહસ્થને પરિચય આપવો, તે પશ્ચાત્સંસ્તવ પિંડદોષ છે.

એવમાહારા.....ગાથાર્થ: એ રીતે આહારના અર્થે જ વિદ્યાને, અને મંત્ર-ચૂર્ણને અને યોગને પ્રયોજે છે=પ્રયોગ કરે છે, તે અનુક્રમે વિદ્યાપિંડ, મંત્રપિંડ, ચૂર્ણપિંડ અને યોગપિંડ દોષ છે. ત્યાં=વિદ્યાપિંડાદિ ચારમાં, દેવતાથી અધિષ્ઠિત અક્ષરનો વિન્યાસ વિદ્યા છે, વળી દેવથી અધિષ્ઠિત મંત્ર છે. પાદલેખ વગેરે ચૂર્ણ છે, વશીકરણ વગેરે યોગ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૫૯॥

ગાથા :

ગભ્મપરિસાડણાઈ વ પિંડત્થં કુણઈ મૂલકમ્મં તુ ।

સાહુસમુત્થા એ ભણિઆ ઉપ્પાયણાદોસા ॥૭૬૦॥

અન્યચાર્થ :

પિંડત્થં વ=અથવા પિંડના અર્થે ગભ્મપરિસાડણાઈ=ગર્ભપરિશાતનાદિને કુણઈ=કરે છે, (એ) મૂલકમ્મં તુ=મૂલકર્મ જ છે. એ=આ ઉપ્પાયણાદોસા=ઉત્પાદનાના દોષો સાહુસમુત્થા=સાધુથી ઊઠેલા ભણિઆ=કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

અથવા આહાર માટે ગર્ભપરિશાતાદિ કરે છે, એ મૂલકર્મપિંડદોષ જ છે. ગાથા ૭૫૩થી ૭૬૦માં બતાવ્યા એ ઉત્પાદનાના દોષો સાધુથી ઉત્પન્ન થયેલા કહેવાયા છે.

ટીકા :

ગર્ભપરિશાતાદિ વા પિણ્ડાર્થમ્=આહારનિમિત્તં કરોતિ મૂલકમ્મૈવ । સાધુસમુત્થા એ=અનન્તરોદિતા ભણિતા ઉત્પાદનાદોષા इति ગાથાર્થ: ॥૭૬૦॥

ટીકાર્થ :

અથવા પિંડના અર્થે=આહારના નિમિત્તે, ગર્ભપરિશાતાદિ=ગર્ભને પાડવા વગેરે, મૂલકર્મને જ કરે છે. આ=અનન્તરમાં ઉદિત=ગાથા ૭૫૩થી ૭૬૦માં કહેવાયેલા, ઉત્પાદનાના દોષો સાધુસમુત્થા=સાધુથી ઉત્પન્ન થયેલા, કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૬૦॥

અવતરણિકા :

ઉક્તા ઉત્પાદનાદોષાઃ, એષણાદોષાનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉત્પાદનાના દોષો કહેવાયા, હવે એષણાના દોષોને કહે છે —

ગાથા :

एसण गवेसणऽण्णेसणा य ग्रहणं च होंति एगद्ध ।
आहारस्सिह पगया तीए य दोसा इमे हुंति ॥७६१॥

અન્યચાર્થ :

एसण=એષણા, ગवेसण=ગવેષણા, अण्णेसणा य ग्रहणं च=અન્વેષણા અને ગ્રહણ એક અર્થવાળા હોંતિ=થાય છે. इह=અહીં आहारस्स=આહારની (એષણા) पगया=પ્રકૃત છે, तीए य=અને તેના=એષણાના, इमे=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, दोसा=દોષો હુંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

એષણા, ગવેષણા, અન્વેષણા અને ગ્રહણ એક અર્થવાળા શબ્દો છે. આ અધિકારમાં આહારની એષણા પ્રકૃત છે, અને એષણાના આગળમાં કહેવાશે એ દોષો છે.

ટીકા :

एषणमेषणा, एवं गवेषणा अन्वेषणा च ग्रहणं चेति भवन्त्येकार्थाः एते शब्दा इति, सा चाहारस्येह प्रकृता, तस्याश्च=एषणाया दोषाः दश (?इमे) भवन्ति वक्ष्यमाणलक्षणा इति गार्थार्थः ॥७६१॥

ટીકાર્થ :

એષણ કરવું એ એષણા, એ રીતે ગવેષણ કરવું એ ગવેષણા, અન્વેષણ કરવું એ અન્વેષણા, અને ગ્રહણ કરવું એ ગ્રહણ : એ પ્રકારના આ શબ્દો એક અર્થવાળા થાય છે. 'इति' કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે. અને અહીં=પિંડના ૪૨ દોષોના કથનના અધિકારમાં, તે=એષણા, આહારની પ્રકૃત છે, અને તેના=એષણાના, આ=કહેવાનાર લક્ષણવાળા, દશ દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૬૧॥

અવતરણિકા :

હવે બે ગાથામાં એષણાના ૧૦ દોષોનાં નામ બતાવે છે —

ગાથા :

संकिअ मक्खिअ णिक्खित्त पिहिअ साहरिअ दायगुम्मीसे ।
अपरिणय लित्त छड्डिअ एसणदोसा दस भवंति ॥७६२॥

અન્યચાર્થ :

સંકિત=શંકિત, મક્ષિત=મ્રક્ષિત, ણિક્ષિત=નિક્ષિત, પિહિત=પિહિત, સાહરિત=સંહિત, દાયગુમ્પીસે=દાયક, ઉન્મિશ્ર, અપરિણય=અપરિણત, લિત્ત=લિપ્ત, છઢિત=છર્દિત; દસ=દશ એસણદોસા=એષણાના દોષો ભવંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

શંકિત, મ્રક્ષિત, નિક્ષિત, પિહિત, સંહિત, દાયક, ઉન્મિશ્ર, અપરિણત, લિપ્ત અને છર્દિત : આ દશ એષણાના દોષો થાય છે.

ટીકા :

શંકિતં મ્રક્ષિતં નિક્ષિતં પિહિતં સંહિતં દાયકમ્ ઉન્મિશ્રં અપરિણતં લિપ્તં છર્દિતમિત્યેતે એષણાદોષાઃ દશ ભવન્તીતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥૭૬૨॥

ટીકાર્થ :

શંકિત, મ્રક્ષિત, નિક્ષિત, પિહિત, સંહિત, દાયક, ઉન્મિશ્ર, અપરિણત, લિપ્ત અને છર્દિત : આ પ્રકારના આ દશ એષણાના દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસાર્થ છે. ॥૭૬૨॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં એષણાના દશ દોષોનાં નામ બતાવ્યાં. હવે તે દોષોના જ વ્યાસથી=વિસ્તારથી, અર્થને કહે છે —

ગાથા :

કમ્માઇ સંકઇ તયં મક્ષિઅમુદગાઇણા ઉ જં જુત્તં ।
ણિક્ષિત્તં સચ્ચિત્તે પિહિઅં તુ ફલાઇણા થઇઅં ॥૭૬૩॥

અન્યચાર્થ :

કમ્માઇ સંકઇ=કર્માદિની=આધાકર્માદિ દોષોની, શંકા થાય છે, તયં=તે (શંકિત) છે; ઉદગાઇણા ઉ=વળી ઉદકાદિથી જં જુત્તં=જે યુક્ત છે, (તે) મક્ષિઅં=મ્રક્ષિત છે; સચ્ચિત્તે=સચિત્તમાં (નંખાયેલું ભક્ત) ણિક્ષિત્તં=નિક્ષિત છે; ફલાઇણા તુ=વળી ફળાદિ દ્વારા થઇઅં=સ્થગિત=ઢંકાયેલું ભક્ત, પિહિઅં=પિહિત છે.

ગાથાર્થ :

જે ભક્તમાં આધાકર્માદિ દોષોની શંકા થાય, તે ભક્ત શંકિતદોષવાળું કહેવાય; વળી જે ભક્ત

પાણી વગેરેથી મિશ્ર હોય, તે ભક્ત મ્લક્ષિતદોષવાળું કહેવાય; વળી સચિત કે મિશ્ર આહારમાં મુકાયેલું ભક્ત નિક્ષિપ્તદોષવાળું કહેવાય; વળી ફળ વગેરે દ્વારા ટંકાયેલું ભક્ત પિહિતદોષવાળું કહેવાય.

ટીકા :

કર્માદિ શક્તિમેતત્ (?શક્કતે તત્), યદેવ શક્કતે તદ્ ગૃહ્ણતઃ તદેવાપદ્યંત ઇત્યર્થઃ । મ્લક્ષિતં ઉદકાદિના તુ યદ્યુક્તં મળ્ડકાદિ । નિક્ષિપ્તં સજીવાદૌ=સચિત્તે મિશ્રે ચ । પિહિતં તુ ફલાદિના સ્થગિતં પુષ્પફલાદિનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૬૩॥

નોંધ :

ટીકામાં શક્તિમેતત્ છે, તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે શક્કતે તત્ હોવું જોઈએ.

- ★ “કર્માદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ઉદ્ગમ અને ઉત્પાદનાના સોળેય દોષોનો સંગ્રહ છે.
- ★ “ઉદકાદિના”માં ‘આદિ’ પદથી મધ, માખણ વગેરે અકલ્પ્ય પ્રવાહી દ્રવ્યોનું ગ્રહણ છે.
- ★ “મળ્ડકાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ઓદન વગેરે આહારનો પરિગ્રહ છે.
- ★ “ફલાદિના”માં ‘આદિ’ પદથી કાચાં શાક વગેરે સચિત્ત દ્રવ્યોનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

કર્માદિની શંકા થાય છે તે શંકિત છે. આ શંકિત દોષને જ સ્પષ્ટ કરે છે — જેને જ શંકે છે=ભક્તમાં આધાકર્માદિ જે દોષોની જ શંકા થાય છે, તેને ગ્રહણ કરતા એવાને=તે આધાકર્માદિ દોષોની શંકાવાળા ભક્તને વહોરતા સાધુને, તે જ=એષણાનો આધાકર્માદિ યુક્ત શંકિત દોષ જ, પ્રાપ્ત થાય છે, એ પ્રકારે અર્થ છે=ગાથાના પ્રથમ પાદનો અર્થ છે. વળી જે મંડકાદિ ઉદકાદિથી યુક્ત હોય, તે મ્લક્ષિત છે. સજીવાદિમાં=સચિત્તમાં કે મિશ્રમાં, નંખાયેલ ભક્ત નિક્ષિપ્ત છે. વળી ફળાદિ વડે=પુષ્પ-ફળાદિ વડે, સ્થગિત=ટંકાયેલું ભક્ત, પિહિત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ટીકામાં ફલાદિના નો અર્થ પુષ્પફલાદિના કર્યો. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પુષ્પ, ફળ વગેરે વડે સ્થગિત આહાર પિહિતદોષવાળો છે; પરંતુ ફલક=પાટિયું, એ અર્થમાં ફલાદિ વડે સ્થગિત આહાર પિહિતદોષવાળો નથી. ॥૭૬૩॥

ગાથા :

મત્તગગયં અજોગં પુઢવાઇસુ છોદુ દેઇ સાહરિઅં ।
દાયગ બાલાઈઆ અજોગ બીજાઇ ડમ્પીસં ॥૭૬૪॥

અન્વયાર્થ :

મત્તગગયં=માત્રકમાં રહેલ અજોગં=અયોગ્યને પુઢવાઇસુ=પૃથ્વી આદિ ઉપર છોદુ=નાંખીને (અન્ય ભક્ત તે માત્રકમાં લઈને) દેઇ=આપે છે, (તે) સાહરિઅં=સંહત છે; અજોગ=અયોગ્ય એવા બાલાઈઆ=બાલ વગેરે (પાસેથી લીધેલ ભક્ત) દાયગ=દાયક છે; બીજાઇ=બીજાદિવાળું ડમ્પીસં=ઉન્મિશ્ર છે.

ગાથાર્થ :

માત્રકમાં રહેલા અયોગ્ય આહારને પૃથ્વી આદિ છકાય ઉપર નાંખીને અન્ય આહાર તે માત્રકમાં લઈને આપે, તો તે આહાર સંહતદોષવાળો કહેવાય; દાન લેવા પ્રત્યે અયોગ્ય એવા બાલ વગેરે પાસેથી લીધેલો આહાર દાયકદોષવાળો કહેવાય; બીજ વગેરેથી યુક્ત આહાર ઉન્મિશ્ર દોષવાળો કહેવાય.

ટીકા :

માત્રકગતમયોગ્ય=કુથિતરસાદિ પૃથિવ્યાદિષુ કાયેષુ ક્ષિપ્ત્વા દદાતીત્યેતત્સંહતં । દાયકા બાલાદયો=બાલવૃદ્ધાદયઃ અયોગ્યા દાનગ્રહણં પ્રતિ । બીજાદ્યુન્મિશ્ર=બીજકન્દાદિયુક્તમુન્મિશ્રમુચ્યત્તેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૬૪॥

ટીકાર્થ :

માત્રકગત અયોગ્યને=કોહવાયેલ રસ વગેરેને, પૃથિવી વગેરે કાયો ઉપર નાંખીને આપે છે, એ સંહત છે અર્થાત્ ગૃહસ્થના ભાજનમાં રહેલ સાધુને આપવા માટે અયોગ્ય એવા બેસ્વાદ વગેરે આહારને સચિત્ત પૃથ્વીકાય આદિ છકાય ઉપર નાંખીને તે ભાજનમાં નવો આહાર લઈને સાધુને વહોરાવે તો તે સંહત દોષ છે.

દાનના શ્રદ્ધા પ્રત્યે બાલાદિ=બાલ-વૃદ્ધાદિ, અયોગ્ય હોય, એ દાયક છે; બીજાદિવાળું ઉન્મિશ્ર છે=બીજ-કંદાદિથી યુક્ત એવું ભક્ત ઉન્મિશ્ર કહેવાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૬૪॥

ગાથા :

અપરિણયં દક્ષં ચિઅ ભાવો વા દોષહ દાણ એગસ્સ ।

લિત્તં વસાઈણા છદ્ધિઅં તુ પરિસાડણાવંતં ॥૭૬૫॥

અન્યથાર્થ :

દક્ષં ચિઅ અપરિણયં=દ્રવ્ય જ અપરિણત હોય, દોષહ વ દાણ એગસ્સ ભાવો=અથવા બેના દાનમાં એકનો ભાવ (અપરિણત) હોય, (એ અપરિણત છે;) વસાઈણા લિત્તં=વસાદિ વડે લેપાયેલું હોય, (એ લિપ્ત છે;) પરિસાડણાવંતં તુ છદ્ધિઅં=વળી પરિશાતનાવાળું છર્દિત છે.

ગાથાર્થ :

દ્રવ્ય જ અપરિણત હોય, અથવા બે સંબંધી દાનના વિષયમાં એક દાતાનો ભાવ અપરિણત હોય, તો તે આહાર અપરિણતદોષવાળો કહેવાય; ચરબી વગેરે વડે લેપાયેલ આહાર લિપ્તદોષવાળો કહેવાય; વળી ઢોળતાં-ઢોળતાં અપાયેલો આહાર છર્દિતદોષવાળો કહેવાય.

ટીકા :

અપરિણતં દ્રવ્યમેવ સજીવમિત્યર્થઃ, ભાવો વા દ્વયોઃ સમ્બન્ધિનો દાને એકસ્ય દાતુરપરિણતઃ, દાનં સમક્ષયોરેવેત્યનિસૃષ્ટાદ્વેદઃ । લિપ્તં વસાદિના ગર્હિતદ્રવ્યેણ । છર્દિતં તુ પરિશાતનાવદ્દેયમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૬૫॥

ટીકાર્થ :

દ્રવ્ય જ અપરિણત હોય=સજીવ હોય, અથવા સંબંધવાળા બેના દાનમાં એક દાતાનો ભાવ અપરિણત હોય, તે ભોજન અપરિણતદોષવાળું છે. સમક્ષમાં જ દાન છે, એથી અનિસૃષ્ટથી ભેદ છે, અર્થાત્ બે દાતાની હાજરીમાં જ આહાર વહોરાવેલો હોવા છતાં એક દાતાનો ભાવ અપરિણત છે, એથી અનિસૃષ્ટદોષથી અપરિણતદોષમાં ભેદ છે. વસાદિ ગર્હિત દ્રવ્યથી=ચરબી વગેરે નિંદા પામેલા દ્રવ્યથી, લેપાયેલ હોય, તે ભોજન લિપ્તદોષવાળું છે. વળી પરિણાતનાવાળું દેય=આપવા યોગ્ય ભોજન, છર્દિતદોષવાળું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વહોરવા યોગ્ય દ્રવ્ય સજીવ હોય, તો તે ભક્ત દ્રવ્યને આશ્રયીને અપરિણતદોષવાળું કહેવાય, અથવા બે દાતા સંબંધી ભોજનના દાનવિષયક એક દાતાનો ભાવ વહોરાવાનો હોય અને બીજા દાતાનો ભાવ વહોરાવવાનો ન હોય, તો તેવો આહાર દાતાના ભાવને આશ્રયીને અપરિણતદોષવાળો કહેવાય. વળી અનેકની માલિકીવાળું દ્રવ્ય અન્યની ગેરહાજરીમાં અને અન્યની સંમતિ વગર એક માલિક આપે તો અનિસૃષ્ટદોષ થાય; જ્યારે અનેકની માલિકીવાળું દ્રવ્ય એક માલિક અન્યની હાજરીમાં જ આપે, પરંતુ અન્ય માલિકનો આપવાનો પરિણામ ન હોય, તો અપરિણતદોષ થાય. આ પ્રકારનો અનિસૃષ્ટ અને અપરિણત એ બંને દોષોમાં ભેદ છે. ॥૭૬૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૭૩૯થી અત્યારસુધી ગોચરીના ૪૨ દોષો બતાવ્યા. હવે તેનું નિગમન કરીને ગ્રંથકારશ્રી માંડલીના પાંચ દોષો બતાવતાં કહે છે -

ગાથા :

एवं बायालीसं गिहिसाहूभयसमुब्भवा दोसा ।
पंच पुण मंडलीए णेआ संजोअणाईआ ॥७६६॥

અન્યચાર્થ :

एवं=આ રીતે=પૂર્વમાં કહ્યું એ રીતે, गिहिसाहूभयसमुब्भवा=ગૃહી અને સાધુ ઉભયથી સમુદ્ભવ એવા बायालीसं=બેતાલીશ दोसा=દોષો છે. संजोअणाईआ पुण पंच=વળી સંયોજનાદિ પાંચ મંડલીએ=માંડલીમાં (બેઠેલા સાધુના) णेआ=જાણવા.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું એ રીતે, ગૃહસ્થથી અને સાધુથી ઉત્પન્ન થયેલા બેતાલીશ દોષો છે. વળી સંયોજનાદિ પાંચ દોષો માંડલીમાં બેઠેલા સાધુના જાણવા.

ટીકા :

एवम्=उक्तेन प्रकारेण, द्विचत्वारिंशत्सङ्ख्या गृहिसाधूभयसमुद्भवा=एतत्प्रभवा: दोषा: पिण्डस्य, पञ्च पुनर्मण्डल्यां उपविष्टस्य ज्ञेया: दोषा: संयोजनाद्या इति गाथार्थः ॥७६६॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=કહેવાયેલ પ્રકારથી=ગાથા ૭૩૮થી ૭૬૫માં કહ્યું એ રીતે, ગૃહી અને સાધુ ઉભયથી સમુદ્ભવ છે જેમનો એવા=આનાથી પ્રભવ છે જેમનો એવા=ગૃહસ્થ અને સાધુ એ બંનેથી ઉત્પાદ છે જેમનો એવા, પિંડના બેતાલીશ સંખ્યાવાળા દોષો છે. વળી માંડલીમાં બેઠેલાના સંયોજનાદિ પાંચ દોષો જાણવા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૬૬॥

અવતરણિકા :

एतानेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આમને જ=માંડલીના સંયોજનાદિ પાંચ દોષોને જ, કહે છે —

ગાથા :

संजोअणा पमाणे इंगाले धूम कारणे चेव ।

उवगरणभक्तपाणे सबाहिरब्भंतरा पढमा ॥७६७॥

અન્વયાર્થ :

संजोअणा=संयोजना, पमाणे=प्रमाण, इंगाले=अंगार, धूम=धूम, कारणे चेव=अने कारण; (तेमां) उवगरणभक्तपाणे=उपकरण, ભક્ત અને પાનવિષયક સબાહિરબ્ધંતરા=બાહ્ય સહિત અભ્યંતર એવી પદમા=પ્રથમ છે=સંયોજના છે.

ગાથાર્થ :

સંયોજના, પ્રમાણ, અંગાર, ધૂમ અને કારણ : એ પાંચ માંડલીના દોષો છે. તેમાં ઉપકરણ, ભક્ત અને પાનના વિષયવાળો, બાહ્ય અને અભ્યંતર ભેદવાળો સંયોજના નામનો પ્રથમ દોષ છે.

ટીકા :

સંયોજના=મીલના ૧ પ્રમાણં પિણ્ડસ્ય ૨ અદ્ગારો ભોજન એવ રાગ: ૩ ધૂમો=દ્વેષ: ૪ કારણં ચૈવ વેદનાદિ ૫ । ઉપકરણભક્તપાન ઇત્યુપકરણભક્તપાનવિષયા સબાહ્યાભ્યંતરા પ્રથમા=સંયોજના, તત્રોપ-કરણબાહ્યસંયોજના શ્લક્ષણચોલપટ્ટાદિલાભે બહિરેવ તદુચિતકમ્બલ્યાદ્યન્વેષણમ્, અભ્યંતરસંયોજના તુ વસતૌ તત્પરિભોગે, एवं भक्तपानेऽपि योज्यमिति गाथार्थः ॥७६७॥

ટીકાર્થ :

સંયોજના=મીલના, પિંડનું પ્રમાણ, ભોજનમાં જ રાગ અંગાર છે, દ્વેષ=ભોજનમાં દ્વેષ, ધૂમ છે, અને વેદના વગેરે કારણ છે. હવે સંયોજનાનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે- ઉપકરણ, ભક્ત અને પાનના વિષયવાળી, બાહ્ય સહિત અભ્યંતર એવી પ્રથમ છે=સંયોજના છે. ત્યાં=ત્રણ પ્રકારની સંયોજનામાં, સુંવાળા ચોલપટ્ટા વગેરેના લાભમાં=પ્રાપ્તિમાં, બહાર જ તેને ઉચિત=સુંવાળા ચોલપટ્ટાદિને યોગ્ય, કામળી આદિનું અન્વેષણ=શોધવું, એ ઉપકરણબાહ્યસંયોજના છે. વળી વસતિમાં તેના પરિભોગમાં=સુંવાળા ચોલપટ્ટાદિ સાથે તેને ઉચિત સુંવાળી કામળી આદિ વાપરવામાં, અભ્યંતરસંયોજના થાય છે. આ રીતે=જે રીતે ઉપકરણના વિષયમાં બાહ્ય અને અભ્યંતર સંયોજનાનું યોજન કર્યું એ રીતે, ભક્ત-પાનમાં પણ યોજવું, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) ભિક્ષાદિનું અનુકૂળતા પ્રમાણે યોજન કરવું, તે સંયોજનાદોષ છે. (૨) પ્રમાણથી અતિરિક્ત પિંડનો પરિભોગ કરવો, તે પ્રમાણદોષ છે. (૩) અનુકૂળ ભોજનમાં જ રાગ કરવો, તે અંગારદોષ છે. (૪) પ્રતિકૂળ ભોજનમાં જ દ્વેષ કરવો, તે ધૂમદોષ છે અને (૫) ક્ષુધાવેદનાદિ છ કારણો વિના આહાર કરવો, તે કારણદોષ છે.

તેમાં વસ્ત્રની ગવેષણા કરતાં કોમળ ચોલપટ્ટા વગેરેનો લાભ થાય ત્યારે સાધુ તે ચોલપટ્ટા વગેરેને ઉચિત એવી સારી કામળી આદિનું અન્વેષણ કરે, તો તે ઉપકરણવિષયક બાહ્યસંયોજના છે; અને ઉપાશ્રયમાં સાધુ જ્યારે તે સુંવાળો ચોલપટ્ટો પહેરે ત્યારે જ તે સારી કામળી ઓઢે, તો તે ઉપકરણવિષયક અભ્યંતર-સંયોજના છે.

વળી, ભિક્ષાની ગવેષણા કરતાં સારા આહારની પ્રાપ્તિ થઈ હોય ત્યારે સાધુ તે આહારને અનુકૂળ સ્વાદવાળા અન્ય આહારની ગવેષણા કરે અને તેની સાથે જ વહોરે, જેથી અનુકૂળ બે આહારનું સંયોજન થવાને કારણે વિશિષ્ટ સ્વાદની પ્રાપ્તિ થાય; તો તે ભક્તવિષયક બાહ્યસંયોજના છે; અને માંડલીમાં ભિક્ષા વાપરતી વખતે અનુકૂળ સ્વાદવાળા બે આહારનું સંયોજન કરીને વાપરે, તો તે ભક્તવિષયક અભ્યંતરસંયોજના છે.

વળી, પાનક વહોરતી વખતે પણ સ્વાદને અનુરૂપ અન્ય દ્રવ્ય સાથે ભેળવીને વહોરે, તો તે પાનવિષયક બાહ્યસંયોજના છે; અને વાપરતી વખતે અનુકૂળ સ્વાદવાળી વસ્તુ સાથે પાનકનું સંયોજન કરીને વાપરે, તો તે પાનવિષયક અભ્યંતરસંયોજના છે. ॥૭૬૭॥

અવતરણિકા :

માંડલીના પાંચ દોષોમાંથી સંયોજનાદોષનું સ્વરૂપ પૂર્વગાથામાં દર્શાવ્યું. હવે પ્રમાણાદિ ચાર દોષોનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

વત્તીસકવલ માણં રાગદોસેહિં ધૂમઙ્ગાલં ।

વેઆવચ્ચાઈઆ કારણમવિહિમ્મિ અઙ્ગારો ॥૭૬૮॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

માર્ગ=(આહારનું) માન બત્તીસકવલ=બત્રીશ કવલો છે, રાગદ્વેષેહિં=રાગ અને દ્વેષથી ધૂમફંગાલ=ધૂમ અને અંગાર થાય છે, વૈઆવચ્ચાઈઆ=વૈયાવૃત્ત્યાદિ કારણ=કારણ છે, અવિહિમ્મિ=અવિધિમાં=વૈયાવૃત્ત્યાદિ કારણ વગર આહારના પરિભોગમાં, અડ્યારો=અતિચાર થાય છે.

ગાથાર્થ :

આહારનું પ્રમાણ બત્રીશ કોળિયા છે, રાગ અને દ્વેષથી ધૂમ અને અંગારદોષ થાય છે, વૈયાવૃત્ત્યાદિ આહારના પરિભોગમાં કારણ છે, વૈયાવૃત્ત્યાદિ કારણ વગર આહારના પરિભોગમાં અતિચાર થાય છે.

ટીકા :

દ્વાત્રિંશત્કવલા માનમાહારસ્ય, એતચ્ચ પુંસઃ, સ્ત્રિયાઃ પુનરષ્ટાવિંશતિઃ, રાગદ્વેષાભ્યાં ધૂમાઙ્ગારમિતિ, રાગેણ પરિભોગેઽઙ્ગારશ્ચારિત્રદાહાત્, દ્વેષેણ તુ ધૂમઃ ચારિત્રેન્ધનપ્રદીપનાત્, વૈયાવૃત્ત્યાદીનિ કારણાન્યાહાર-પરિભોગે, આદિશબ્દાદ્વેદનાદિપરિગ્રહઃ, અવિધાવતિચાર ઇતિ અત્રાવિધૌ ક્રિયમાણે વ્રતાતિચારો ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૬૮॥ (દ્વાર) ॥

ટીકાર્થ :

આહારનું માન બત્રીશ કોળિયા છે, અને આ=બત્રીશ કોળિયારૂપ આહારનું માન, પુરુષનું છે. વળી સ્ત્રીનું અઠ્યાવીશ કોળિયા છે. રાગ અને દ્વેષથી ધૂમ અને અંગાર થાય છે=ચારિત્રનો દાહ થવાથી રાગથી આહારના પરિભોગમાં અંગાર, વળી ચારિત્રરૂપી ઈંધનનું પ્રદીપન થવાથી દ્વેષથી પરિભોગમાં ધૂમ થાય છે. આહારના પરિભોગમાં વૈયાવૃત્ત્યાદિ કારણો છે. “વૈયાવૃત્ત્યાદીનિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી વેદનાદિનો પરિગ્રહ છે. અવિધિમાં અતિચાર થાય છે અર્થાત્ અહીં=વૈયાવૃત્ત્યાદિ છ કારણોના વિષયમાં, અવિધિ કરતે છતે વ્રતમાં અતિચાર થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પુરુષના આહારનું પ્રમાણ બત્રીશ કોળિયા છે અને સ્ત્રીના આહારનું પ્રમાણ અઠ્યાવીશ કોળિયા છે. આનાથી અતિરિક્ત આહાર વાપરે તો સાધુને પ્રમાણદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આહારનો પરિભોગ રાગપૂર્વક કરવાથી અંગારદોષ થાય છે; કેમ કે સમભાવરૂપ ચારિત્રનો દાહ થાય છે. અર્થાત્ જેમ અગ્નિ સળગાવવાથી લાકડાં બળીને અંગારા થઈ જાય છે, તેમ આહારમાં રાગ કરવાથી ચારિત્ર બળીને અંગારા જેવું થઈ જાય છે.

વળી, આહાર દ્વેષપૂર્વક વાપરવાથી ધૂમદોષ થાય છે; કેમ કે ચારિત્રરૂપી ઈંધનનું પ્રદીપન થાય છે. અર્થાત્ જેમ ઈંધન સળગાવવાથી ધૂમાડો થાય છે, તેમ આહારમાં દ્વેષ કરવાથી ચારિત્ર બળવાની શરૂઆત થાય છે.

વળી, આહારના પરિભોગમાં વૈયાવૃત્ત્યાદિ જે છ કારણો છે, તેમાંથી કોઈપણ કારણ વગર આહાર વાપરવાથી વ્રતમાં અતિચાર થાય છે, જે કારણદોષ છે. ॥૭૬૮॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યાતં ભક્તદ્વારમ્, અધુનોપકરણદ્વારમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા હતા તેમાંથી પાંચમા ઉપાયરૂપ ભક્તદ્વારનું ગાથા ૭૩૮થી માંડીને ૭૬૮માં વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે વ્રતપાલનના છઠ્ઠા ઉપાયરૂપ ઉપકરણદ્વારને ગાથા ૭૬૯થી ૮૪૦ સુધી કહે છે —

ગાથા :

ઊવગરણં પિ ધરિજ્જા જેણ ન રાગસ્સ હોઝ ઉપ્પત્તી ।

લોગમ્મિ અ પરિવાઓ વિહિણા ચ પમાણજુત્તં તુ ॥૭૬૯॥

અન્યથાર્થ :

ઊવગરણં પિ=ઉપકરણને પણ (તે રીતે) ધરિજ્જા=ધારણ કરે, જેણ=જેથી રાગસ્સ ઉપ્પત્તી=રાગની ઉત્પત્તિ લોગમ્મિ અ=અને લોકમાં પરિવાઓ=પરિવાદ ન હોઝ=ન થાય. વિહિણા ચ=અને (ઉપકરણ) વિધિ વડે પ્રમાણજુત્તં તુ=અને પ્રમાણયુક્ત (ધારણ કરે.)

★ 'તુ' ચ કાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

ઉપકરણને પણ તે રીતે ધારણ કરે, જેથી રાગની ઉત્પત્તિ અને લોકમાં નિંદા ન થાય; અને ઉપકરણ વિધિપૂર્વક અને પ્રમાણયુક્ત ધારણ કરે.

ટીકા :

ઉપકરણમપિ વસ્ત્રપાત્રાદિ ધારયેત્, કિંવિશિષ્ટમિત્યાહ-યેન ન રાગસ્ય ભવત્યુત્પત્તિઃ તદુત્કર્ષાદાત્મન એવ, લોકે ચ પરિવાદઃ=ગિંહસા યેન ન ભવતિ, વિધિના ચ=ચતનયા પ્રત્યુપેક્ષણાદિના ધારયેત્ પ્રમાણયુક્તં ચ ન ન્યૂનાધિકમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૬૯॥

★ “વસ્ત્રપાત્રાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ઔપગ્રહિક ઉપધિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

વસ્ત્ર-પાત્રાદિરૂપ ઉપકરણ પણ ધારણ કરવાં જોઈએ. કેવા વિશિષ્ટને=કેવા વિશેષણથી વિશેષાયેલા ઉપકરણને, ધારણ કરવાં જોઈએ? એથી કહે છે — જેનાથી=જે ઉપકરણ ધારણ કરવાથી, તેના=ઉપકરણના, ઉત્કર્ષથી યોગને જ રાગની ઉત્પત્તિ ન થાય, અને જેનાથી=જે ઉપકરણ ધારણ કરવાથી, લોકમાં પરિવાદ=ગિંહસા, ન થાય, એવા વિશિષ્ટ ઉપકરણને વિધિપૂર્વક=પ્રત્યુપેક્ષણાદિ યતનાપૂર્વક, અને ન્યૂન-અધિક નહીં પરંતુ પ્રમાણથી યુક્ત ધારણ કરવાં જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમપાલનમાં ઉપકારક થાય તેવાં જ વસ્ત્રાદિ મુનિ ધારણ કરે, જેથી ઉપકરણના ઉત્કર્ષથી પોતાને રાગની ઉત્પત્તિ ન થાય અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ હોવાને કારણે અને સુશોભા થવાને કારણે રાગની વૃદ્ધિ ન થાય; અને રાગ ન થાય તેવા આશયથી સાધુ નગ્નતા કે અંગોપાંગ દેખાય એવાં જીર્ણ પણ વસ્ત્રાદિ ધારણ ન કરે કે જેથી લોકમાં નિંદા થાય.

વળી, સાધુ પ્રત્યુપેક્ષણાદિ વિધિપૂર્વક ઉપકરણો ધારણ કરે, જેથી સંયમને અનુકૂળ યતનાનું પાલન થવાથી ષટ્કાયના જીવોનું રક્ષણ થાય.

વળી, શાસ્ત્રમાં વસ્ત્ર-પાત્રાદિનું જે પ્રમાણ કહ્યું છે તે પ્રમાણથી યુક્ત જ વસ્ત્રાદિ ધારણ કરે, પરંતુ પ્રમાણથી ન્યૂન કે અધિક વસ્ત્રાદિ ધારણ ન કરે.

આ રીતે ઉપકરણનો શાસ્ત્રોક્ત રીતે પરિભોગ કરવાથી ગ્રહણ કરેલ સંયમની વૃદ્ધિ થાય છે; પરંતુ પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવેલ મર્યાદાથી વસ્ત્રાદિ ધારણ કરવામાં ન આવે, તો ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ઉપાયોમાં બતાવ્યા મુજબ ઉપકરણ પણ વ્રતપાલનનો ઉપાય બની શકે નહિ. ॥૭૬૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુએ વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ વિધિપૂર્વક અને પ્રમાણયુક્ત ધારણ કરવાં જોઈએ. તેમાં વસ્ત્રાદિ ઉપકરણની પ્રત્યુપેક્ષણાદિ વિધિ પૂર્વમાં વર્ણવાઈ ગઈ છે, તેથી હવે વસ્ત્રાદિ ઉપકરણના પ્રમાણને બતાવે છે —

ગાથા :

દુવિહં ઉવહિપમાણં ગણણપમાણં પમાણમાણં ચ ।
જિણમાઙ્ગઆણ ગણણાપમાણમેઅં સુણ ભણિઅં ॥૭૭૦॥

અન્યથાર્થ :

ઉવહિપમાણં=ઉપધિનું પ્રમાણ દુવિહં=બે પ્રકારે છે : ગણણપમાણં=ગણનાપ્રમાણ પમાણમાણં ચ=અને પ્રમાણમાન. જિણમાઙ્ગઆણ=જિનાદિનું=જિનકલ્પિક વગેરે સાધુઓનું, ગણણાપમાણં=ગણનાપ્રમાણ, એઅં=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, સુણ=શ્રુતમાં ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

ઉપધિનું પ્રમાણ બે પ્રકારે છે : સંખ્યાનું પ્રમાણ અને પ્રમાણનું માપ. જિનકલ્પિક વગેરેની ઉપધિની સંખ્યાનું પ્રમાણ આગળમાં કહેવાશે એ, શ્રુતમાં કહેવાયું છે.

ટીકા :

દ્વિવિધમુપધિપ્રમાણં, કથમિત્યાહ-ગણનાપ્રમાણં માનપ્રમાણં ચ=સંખ્યાસ્વરૂપમાનમિત્યર્થઃ, જિનાદીનાં=જિનકલ્પિકપ્રભૃતીનાં ગણનાપ્રમાણમ્ એતદ્=વક્ષ્યમાણલક્ષણં શ્રુતે ભણિતમિતિ ગાથાર્થઃ

॥૭૭૦॥

★ “જિનાદીનાં”માં ‘આદિ’ શબ્દથી સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ અને સાધ્વીઓનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ઉપધિનું પ્રમાણ બે પ્રકારે છે. કઈ રીતે ? એથી કહે છે — ગણનાનું પ્રમાણ અને માનનું પ્રમાણ=સંખ્યા અને સ્વરૂપનું માન=ઉપધિની સંખ્યાનું પ્રમાણ અને ઉપધિની લંબાઈ-પહોળાઈ વગેરેનું માપ. જિનાદિનું=જિનકલ્પિક વગેરેનું, ગણનાનું પ્રમાણ આ=કહેવાનાર લક્ષણવાળું, શ્રુતમાં કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૭૦॥

અવતરણિકા :

હવે ગાથા ૭૮૨ સુધી ગ્રંથકાર જિનકલ્પિક-સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની અને સાધ્વીઓની વસ્ત્રાદિ ઓધઉપધિનું ગણના પ્રમાણ દર્શાવે છે —

ગાથા :

જિણા બારસરૂવાણિ, થેરા ચોદ્દસરૂવિણો ।

અજ્જાણં પન્નવીસં તુ, અઓ ઉઠ્ઠં ઉવગ્ગહો ॥૭૭૧॥

અન્યથાર્થ :

જિણા=જિનો=જિનકલ્પિકો, બારસરૂવાણિ=બાર રૂપવાળાને=બાર પ્રકારવાળી પાત્રાદિ ઉપધિને, (વાપરે છે), ચોદ્દસરૂવિણો=ચૌદ રૂપવાળા=ચૌદ પ્રકારની ઉપધિવાળા, થેરા=સ્થવિરો હોય છે, અજ્જાણં=આર્યાઓને પન્નવીસં તુ=પચ્ચીસ જ (ઉપધિ) હોય છે. અઓ ઉઠ્ઠં=આનાથી ઊર્ધ્વ ઉવગ્ગહો=ઉપગ્રહ છે=ઔપગ્રહિક ઉપધિ હોય છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકો બાર પ્રકારની ઉપધિનો ઉપભોગ કરે છે, ચૌદ પ્રકારની ઉપધિવાળા સ્થવિરકલ્પિકો હોય છે અને આર્યાઓને પચ્ચીસ પ્રકારની જ ઉપધિ હોય છે. આનાથી ઉપર ઔપગ્રહિક ઉપધિ હોય છે.

ટીકા :

જિનાઃ=જિનકલ્પિકા દ્વાદશરૂપાણિ=માનમિત્યર્થઃ પાત્રાદીન્યુપધિમુપભુજ્ઞત ઇતિ વાક્યશેષઃ, एवं સ્થવિરાઃ=સ્થવિરકલ્પિકાશ્ચતુર્દશરૂપિણઃ=પાત્રાદિચતુર્દશોપધિરૂપવન્તઃ, આર્યાણાં=સંયતીનાં પચ્ચ-વિંશતિસ્તુ=પચ્ચવિંશતિરેવ રૂપાણિ પાત્રાદીન્યુપધિરૂપસર્ગતો ભવન્તિ, અતઃ=ઉક્તાદ્ ઉપધેરૂર્ધ્વમુપગ્રહ ઇતિ યથાસમ્ભવમૌપગ્રહિક ઉપધિર્ભવતીતિ શ્લોકસમુદાયાર્થઃ ॥૭૭૧॥

ટીકાર્થ :

જિનો=જિનકલ્પિકો, બાર રૂપવાળા=માનવાળા, પાત્રાદિરૂપ ઉપધિનો ઉપભોગ કરે છે. ઉપભુજ્ઞતે એ પ્રકારે વાક્યનું શેષ છે અર્થાત્ મૂળગાથાના પ્રથમપાદ પછી અધ્યાહાર રહેલ ક્રિયાપદ છે. આ રીતે=જે રીતે

જિનકલ્પિકો બાર પ્રકારની ઉપધિવાળા છે એ રીતે, ચૌદ રૂપવાળા=પાત્રાદિરૂપ ચૌદ ઉપધિના રૂપવાળા, સ્થવિરો છે=સ્થવિરકલ્પિકો છે. આર્યાઓને=સંયતીઓને, પચ્ચીસ જ રૂપવાળા=પ્રકારવાળા, પાત્રાદિરૂપ ઉપધિ ઉત્સર્ગથી હોય છે. આનાથી=કહેવાયેલ ઉપધિથી, ઊર્ધ્વ=ઉપર, ઉપગ્રહ છે=સંભવ પ્રમાણે ઔપગ્રહિક ઉપધિ હોય છે, એ પ્રમાણે શ્લોકનો સમુદાયાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક સાધુઓને વસ્ત્ર-પાત્રરૂપ ઔધિક ઉપધિ બાર પ્રકારની હોય છે અને ઔપગ્રહિક ઉપધિ હોતી નથી; સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓને વસ્ત્ર-પાત્રરૂપ ઔધિક ઉપધિ ઉત્સર્ગથી ચૌદ પ્રકારની હોય છે; અને સાધ્વીઓને વસ્ત્ર-પાત્રરૂપ ઔધિક ઉપધિ ઉત્સર્ગથી પચ્ચીસ પ્રકારની હોય છે. આ સિવાયની ઔપગ્રહિક ઉપધિ સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓને અને સાધ્વીઓને આવશ્યકતા પ્રમાણે હોય છે.

સંયમ માટે ઉપકારક એવી સામાન્ય ઉપધિને ઔધિક ઉપધિ કહેવાય છે અને કારણવિશેષમાં સંયમને ઉપકારક બને તેવી ઉપધિને ઔપગ્રહિક ઉપધિ કહેવાય છે. ॥૭૭૧॥

અવતરણિકા :

અવયવાર્થ ત્વાહ ગ્રન્થકાર: —

અવતરણિકાર્થ :

વળી ગ્રંથકાર અવયવના અર્થને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં જિનકલ્પિકોની, સ્થવિરકલ્પિકોની અને આર્યાઓની ઔધિક ઉપધિની સંખ્યાનું પ્રમાણ બતાવ્યું. હવે તે દરેક સંખ્યાવાળી ઉપધિનાં નામો બતાવે છે. તેમાં પ્રથમ જિનકલ્પિકોની બાર પ્રકારની ઉપધિનાં પ્રસ્તુત બે ગાથામાં નામો કહે છે —

ગાથા :

પત્તં પત્તાબંધો પાયદુવણં ચ પાયકેસરિઆ ।
પડલાઈં રયત્તાણં ચ ગોચ્છઓ પાયણિજ્જોગો ॥૭૭૨॥

અન્યચાર્થ :

પત્તં=પાત્ર, પત્તાબંધો=પાત્રબંધ, પાયદુવણં ચ=અને પાત્રસ્થાપન, પાયકેસરિઆ=પાત્રકેસરિકા, પડલાઈં=પડલાઓ, રયત્તાણં=રજસ્ત્રાણ ગોચ્છઓ ચ=અને ગોચ્છક; પાયણિજ્જોગો=(એ) પાત્રનો નિર્યોગ છે.

ગાથાર્થ :

પાત્ર, પાત્રબંધ, પાત્રસ્થાપન, પાત્રકેસરિકા, પડલા, રજસ્ત્રાણ અને ગોચ્છક એ પાત્રનો નિર્યોગ છે.

ટીકા :

પાત્રં પાત્રબન્ધ: પાત્રસ્થાપનં ચ પાત્રકેસરિકા પટલાનિ રજસ્ત્રાણં ચ ગોચ્છક: પાત્રનિર્યોગ:, એતેષાં સ્વરૂપં પ્રમાણાધિકારે વક્ષ્યામ ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૭૭૨॥

ટીકાર્થ :

પાત્ર, પાત્રબંધ અને પાત્રસ્થાપન, પાત્રકેસરિકા, પડલાઓ અને રજસ્ત્રાણ, ગુચ્છા એ પાત્રનો નિર્યોગ છે. આમનું=પાત્ર વગેરેનું, સ્વરૂપ પ્રમાણના અધિકારમાં અમે કહીશું, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

તિણ્ણેવ ય પચ્છાગા રયહરણં ચેવ હોઢ મુહપોત્તી ।
 एसो दुवालसविहो उवही जिणकप्पियाणं तु ॥૭૭૩॥

અન્યથાર્થ :

તિણ્ણેવ ય=અને ત્રણ જ પચ્છાગા=પ્રચ્છાદકો, રયહરણં મુહપોત્તી ચેવ=રજોહરણ અને મુહપત્તિ; एसो तु दुवालसविहो=વળી આ=ગાથા ૭૭૨-૭૭૩માં બતાવી એ, બાર પ્રકારવાળી ઉવહી=ઉપધિ જિણકપ્પિયાણં=જિનકલ્પિકોને હોઢ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

અને ત્રણ જ કપડાઓ, રજોહરણ અને મુહપત્તિ; વળી આ બાર પ્રકારની ઉપધિ જિનકલ્પિકોને હોય છે.

ટીકા :

त्रय एव प्रच्छादकाः=કલ્પા इत्यर्थः રજોહરણં ચૈવ भवति मुहपोत्ती=મુખવસ્ત્રિકા, एष द्वादशविध उपधिः अनन्तरोदितः जिनकल्पिकानां भवतीति ગાથાર્થઃ ॥૭૭૩॥

ટીકાર્થ :

ત્રણ જ પ્રચ્છાદકો=કલ્પો, રજોહરણ અને મુહપોત્તી=મુખવસ્ત્રિકા, હોય છે. અનંતરમાં ઉદિત=ગાથા ૭૭૨-૭૭૩માં કહેવાયેલ, આ બાર પ્રકારની ઉપધિ જિનકલ્પિકોને હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) પાત્ર, (૨) પાત્રબંધ એટલે પાત્રને બાંધવાનું વસ્ત્ર અર્થાત્ ઝોળી, (૩) પાત્રસ્થાપન એટલે જેના ઉપર પાત્ર મુકાય છે તે ગરમ વસ્ત્રનો ટુકડો અર્થાત્ પાત્રની નીચેનો ગુચ્છો, (૪) પાત્રકેસરિકા એટલે જેનાથી પાત્રનું પડિલેહણ થાય છે તે ચરવળી, (૫) પડલા એટલે ભિક્ષાએ જતી વખતે પાત્ર ઉપર ઢાંકવા માટે રખાતા વસ્ત્રના ટુકડા, (૬) રજસ્ત્રાણ એટલે પાત્ર વીંટવાનો વસ્ત્રનો ટુકડો અને (૭) ગોચ્છક એટલે પાત્રની ઉપર બંધાતો ગરમ વસ્ત્રનો ટુકડો અર્થાત્ પાત્રની ઉપરનો ગોચ્છક. પાત્રસંબંધી આ સાત ઉપકરણોને 'પાત્રનિર્યોગ' કહેવાય છે.

તે ઉપરાંત ત્રણ કલ્પો અર્થાત્ બે સુતરાઉ કપડાં અને એક ગરમ કામળી, ઓઘો અને મુહપત્તિ, એમ પાંચ; આ રીતે કુલ બાર પ્રકારની વસ્ત્ર-પાત્રરૂપ ઉપધિ જિનકલ્પી સાધુઓને હોય છે. ॥૭૭૨/૭૭૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વની બે ગાથાઓમાં જિનકલ્પીઓની બાર પ્રકારની ઉપધિનાં નામો બતાવ્યાં. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે આ બાર પ્રકારની ઉપધિ સર્વ જિનકલ્પિકોને હોય કે તેમાં વિકલ્પ છે ? તેથી ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

બાસ્સવિહો વિ एसो उक्कोस जिणाण न उण सव्वेसि ।
एसेव होइ निअमा पकप्पभासे जओ भणिअं ॥૭૭૪॥

અન્યથાર્થ :

બાસ્સવિહો વિ एसो=બાર પ્રકારવાળી પણ આ=ઉપરમાં કહેવાયેલ ઉપધિ, जिणाण=જિનોને=જિનકલ્પિકોને, उक्कोस=ઉત્કૃષ્ટ છે, सव्वेसि उण=પરંતુ સર્વને નિઅમા=નિયમથી एसेव=આ જ=બાર પ્રકારની જ, (ઉપધિ) ન હોઈ=હોતી નથી; जओ=જે કારણથી पकप्पभासे=પ્રકલ્પભાષ્યમાં भणिअं=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

બાર પ્રકારની પણ ઉપરમાં કહેવાયેલ ઉપધિ જિનકલ્પીઓને ઉત્કૃષ્ટ છે, પરંતુ સર્વ જિનકલ્પીઓને નિયમથી બાર પ્રકારની ઉપધિ જ હોતી નથી; જે કારણથી નિશીથભાષ્યમાં કહેવાયું છે.

ટીકા :

द्वादशविधोऽप्येषः अनन्तरोदितः उत्कृष्टो जिनानां भवति, सम्भव एषः, न पुनः सर्वेषामेष एव द्वादशविधो भवति(?नियमात्), कुत इत्याह-प्रकल्पभाष्ये=निशीथभाष्ये यतो भणितमिति गायार्थः ॥૭૭૪॥

ટીકાર્થ :

બાર પ્રકારવાળી પણ અનંતરઉદિત આ=પૂર્વમાં કહેવાયેલ ઉપધિ, जिનોને=જિનકલ્પિક સાધુઓને, ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. જિનકલ્પિકોને ઉત્કૃષ્ટથી જ બાર પ્રકારની ઉપધિ હોય છે એ જ સ્પષ્ટ કરે છે — આ=જિનકલ્પિકોને બાર પ્રકારની ઉપધિ છે એ, સંભવ છે, પરંતુ સર્વને=બધા જિનકલ્પિકોને, નિયમથી આ જ બાર પ્રકારવાળી ઉપધિ હોતી નથી.

क्या कारणથી ?=સર્વ જિનકલ્પિકોને બાર પ્રકારની ઉપધિ क्या કારણથી નિયમથી હોતી નથી ? એથી કહે છે —

જે કારણથી પ્રકલ્પભાષ્યમાં=નિશીથભાષ્યમાં, કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાયાર્થ છે. ॥૭૭૪॥

અવતરણિકા :

किं भणितमित्याह —

અવતરણિકાર્થ :

શું કહેવાયું છે ? અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે બાર પ્રકારની ઉપધિ જિનકલ્પીઓને ઉત્કૃષ્ટ છે, પરંતુ

સર્વ જિનકલ્પીઓને નિયમથી બાર પ્રકારની ઉપધિ જ હોતી નથી; જે કારણથી નિશીથભાષ્યમાં કહેવાયું છે. તેથી નિશીથભાષ્યમાં શું કહેવાયું છે ? એને કહે છે —

ગાથા :

બિઅતિઅચઊક્ષપણગં નવદસા઼ક્ષારસેવ બારસગં ।

एए अट्ट विअप्पा उवहिंमि उ होंति जिणकप्पे ॥૭૭૫॥

અન્યથાર્થ :

બિઅતિઅચઊક્ષપણગં નવદસા઼ક્ષારસેવ બારસગં=બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ-નવ-દશ-અગિયાર-બાર : एए=આ ઉવહિંમિ=ઉપધિવિષયક અટ્ટ=વિઅપ્પા=આઠ વિકલ્પો જિણકપ્પે=જિનકલ્પમાં હોંતિ=થાય છે.

★ 'उ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ-નવ-દશ-અગિયાર-બાર : આ ઉપધિવિષયક આઠ વિકલ્પો જિનકલ્પમાં થાય છે.

ટીકા :

દ્વિકત્રિકચતુષ્કપચ્ચકનવદશૈકાદશદ્વાદશકં, एते=અન્તરોદિતાઃ અષ્ઠૌ વિકલ્પા ઉપધૌ ભવન્તિ જિનકલ્પ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૭૫॥

ટીકાર્થ :

બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ-નવ-દશ-અગિયાર-બાર : આ=પૂર્વમાં કહેવાયેલા, ઉપધિવિષયક આઠ વિકલ્પો જિનકલ્પમાં થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૭૫॥

અવતરણિકા :

एतानेव दर्शयति —

અવતરણિકાર્થ :

આમને જ=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જિનકલ્પમાં ઉપધિવિષયક આઠ વિકલ્પો છે એ આઠ વિકલ્પોને જ, દર્શાવે છે —

ગાથા :

स्यहरणं मुहपोत्ती दुविहो कप्पेक्कजुत्त तिविहो उ ।

स्यहरणं मुहपोत्ती दुक्कप्प एसो चउद्धा उ ॥૭૭૬॥

અન્યથાર્થ :

૧. સ્યહરણં મુહપોત્તી દુવિહો=૨જોહરણ, મુહપત્તિ (એ) બે પ્રકાર છે. ૨. કપ્પેક્કજુત્ત ઉ તિવિહો=એક

કલ્પથી યુક્ત વળી ત્રણ પ્રકાર છે. ૩. રચ્છહરણં મુહપોત્તી દુકલ્પ=રજોહરણ, મુહપત્તિ, બે કલ્પ, એસો ૩=વળી આ ચઝદ્ધા=ચાર પ્રકાર છે.

ગાથાર્થ :

રજોહરણ અને મુહપત્તિ, એમ બે પ્રકારની ઉપધિરૂપ પહેલો વિકલ્પ છે. વળી એક કલ્પથી યુક્ત રજોહરણ અને મુહપત્તિ, એમ ત્રણ પ્રકારની ઉપધિરૂપ બીજો વિકલ્પ છે. વળી રજોહરણ, મુહપત્તિ અને બે કલ્પ, એમ ચાર પ્રકારની ઉપધિરૂપ ત્રીજો વિકલ્પ છે.

ટીકા :

રજોહરણં મુહપોત્તીત્યયં દ્વિવિધઃ, કલ્પૈકયુક્તઃ ત્રિવિધસ્તુ અયમેવાનન્તરોદિતઃ, તથા રજોહરણં મુહપોત્તી દ્વિકલ્પ ઇતિ કલ્પદ્વયમેવ ચતુર્દ્વૈતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૭૬॥

ટીકાર્થ :

રજોહરણ, મુહપત્તિ એ પ્રમાણે આ બે પ્રકાર છે; વળી પૂર્વમાં કહેવાયેલ આ જ=રજોહરણ અને મુહપત્તિ રૂપ બે પ્રકાર જ, એક કલ્પથી યુક્ત ત્રણ પ્રકાર છે; અને રજોહરણ, મુહપત્તિ, બે કલ્પ જ ચાર પ્રકાર છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે જિનકલ્પિકો કરપાત્રલબ્ધિવાળા હોય અને નગ્નતા ન દેખાય તેવા અતિશયવાળા હોય, તેઓને જીવરક્ષા અર્થે રજોહરણ અને મુહપત્તિરૂપ બે પ્રકારની ઉપધિ જ હોય છે; કેમ કે યોગાસનમાં બેસવું હોય ત્યારે શરીરનું પ્રમાર્જન કરવા માટે તેઓ રજોહરણનો ઉપયોગ કરે છે અને ક્યારેક સંભાષણાદિ પ્રસંગે મુહપત્તિનો ઉપયોગ કરે છે. તેથી તેઓને બે જ પ્રકારની ઉપધિની આવશ્યકતા હોય છે. વળી જેઓ નગ્નતા ન દેખાય તેવા અતિશયવાળા ન હોય, છતાં કરપાત્રલબ્ધિવાળા હોય, તેઓને એક કપડાથી યુક્ત રજોહરણ અને મુહપત્તિ, એમ ત્રણ પ્રકારની ઉપધિની આવશ્યકતા હોય છે. વળી કોઈક જિનકલ્પિકને રજોહરણ, મુહપત્તિ અને બે કપડા, એમ ચાર પ્રકારની ઉપધિની પણ આવશ્યકતા હોય છે. ॥૭૭૬॥

ગાથા :

તિણ્ણેવ ય પચ્છાગા રચ્છહરણં ચેવ હોઝ મુહપોત્તી ।

પાણિપડિગ્ગહિઆણં એસો ઉવહી ૩ પંચવિહો ॥૭૭૭॥

અન્વયાર્થ :

૪. તિણ્ણેવ ય=અને ત્રણ જ પચ્છાગા=પચ્છાદકો=કપડાઓ, રચ્છહરણં મુહપોત્તી ચેવ=રજોહરણ અને મુહપત્તિ : પંચવિહો એસો ઉવહી ૩=પાંચ પ્રકારવાળી વળી આ ઉપધિ=પૂર્વમાં ચાર વિકલ્પો કર્યા એ ઉપધિ, પાણિપડિગ્ગહિઆણં=પાણિપ્રતિગ્રાહકોને=હાથરૂપી પાત્રવાળા જિનકલ્પીઓને, હોઝ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

અને ત્રણ જ કપડાઓ, રજોહરણ અને મુદ્દપત્તિ : આ પાંચ પ્રકારની ઉપધિરૂપ ચોથો વિકલ્પ હાથરૂપી પાત્રમાં ભોજન કરનારા જિનકલ્પિકોને હોય છે.

ટીકા :

ત્રયઃ પ્રચ્છદકાઃ=કલ્પાઃ રજોહરણં ચૈવ ભવતિ મુદ્દપત્તી પાણિપ્રતિગ્રહાણાં=હસ્તભોજિનામેષ ઉપધિસ્તુ પચ્ચવિધ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૭૭॥

ટીકાર્થ :

ત્રણ પ્રચ્છાદકો=કલ્પો, રજોહરણ અને મુદ્દપત્તિ; વળી પાંચ પ્રકારવાળી આ ઉપધિ=પૂર્વમાં ચાર વિકલ્પો બતાવ્યા એ ઉપધિ, પાણિરૂપ પ્રતિગ્રહવાળાઓને=હાથમાં ભોજન કરનારાઓને, હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૭૭॥

ગાથા :

પત્તગધારીણં પુણ ણવાઙ્ભેયા હવંતિ નાયવ્વા ।

પુવ્વુત્તોવહિજોગા જિણાણ જા બારસુક્કોસો ॥૭૭૮॥

અન્યાર્થ :

પ.દ.૭.૮. પત્તગધારીણં પુણ જિણાણ=વળી પાત્રકધારી જિનોની પુવ્વુત્તોવહિજોગા=પૂર્વોક્ત ઉપધિના યોગથી બારસુક્કોસો જા=ઉત્કૃષ્ટ બાર સુધી ણવાઙ્ભેયા=નવાદિ ભેદો નાયવ્વા=જ્ઞાતવ્ય હવંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી પાત્રકને ધારણ કરનારા જિનકલ્પીઓને પૂર્વમાં કહેલ ઉપધિના સંબંધથી ઉત્કૃષ્ટ બાર પ્રકાર સુધી નવ વગેરે પ્રકારો=નવ પ્રકાર, દશ પ્રકાર, અગિયાર પ્રકાર, બાર પ્રકાર, એમ ચાર વિકલ્પો જાણવા.

ટીકા :

પાત્રકધારિણાં પુનઃ જિનાનાં=જિનકલ્પિકાનામિતિ યોગઃ નવાદિભેદાઃ=નવદશૈકાદશદ્વાદશરૂપા ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યાઃ, કથમિત્યાહ-પૂર્વોક્તોપધિયોગાત્=દ્વિભેદાદિપૂર્વોક્તોપધિયોગેન, પાત્રકોપધિઃ સપ્તવિધઃ દ્વિવિધેન યુક્તો નવવિધઃ, एवं ત્રિવિધાદિષ્વપિ યોજનીયં, દશવિધ એકાદશવિધો દ્વાદશવિધ ઇતિ, આહ ચ-યાવત્ દ્વાદશવિધઃ ઉત્કૃષ્ઠો ગણનાપ્રમાણેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૭૮॥

ટીકાર્થ :

વળી પાત્રકને ધારણ કરનારા જિનોના=જિનકલ્પિકોના, નવાદિ ભેદો=નવ-દશ-અગિયાર-બાર રૂપો, જ્ઞાતવ્ય થાય છે. મૂળગાથાના ચોથા પાદમાં રહેલ જિણાણ શબ્દનો પ્રથમ પાદમાં રહેલ પત્તગધારીણ સાથે યોગ છે=સંબંધ છે.

તે નવાદિ ભેદો કઈ રીતે જાણવા ? એથી કહે છે — પૂર્વોક્ત ઉપધિના યોગથી=બે ભેદ વગેરે રૂપ પૂર્વમાં કહેવાયેલ ઉપધિના યોગથી=ગાથા ૭૭૬-૭૭૭માં બતાવાયેલ બે વગેરે પ્રકારની ઉપધિના સંબંધથી, જાણવા. એ સંબંધ જ સ્પષ્ટ કરે છે — સાત પ્રકારવાળી પાત્રકની ઉપધિ દ્વિવિધથી યુક્ત=૨જોડરણ અને મુહપત્તિરૂપ બે પ્રકારની ઉપધિથી સહિત, નવ પ્રકારવાળી થાય છે. એ રીતે ત્રિવિધાદિમાં પણ યોજવું. અને ત્રિવિધાદિમાં યોજવાથી કેટલી સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય, તે બતાવે છે — દશ પ્રકાર, અગિયાર પ્રકાર, બાર પ્રકાર.

‘ઈતિ’ જિનકલ્પી સાધુઓની ઉપધિના આઠ વિકલ્પોની સમાપ્તિ અર્થક છે.

આહ ચ=અને કહે છે અર્થાત્ જિનકલ્પિકોની ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ કેટલી સંખ્યાવાળી હોય ? તે ગાથામાં બતાવે છે —

ગણનાપ્રમાણથી ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ બાર પ્રકાર સુધી છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૭૮॥

અવતરણિકા :

સ્થવિરકલ્પિકાનધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

જિનકલ્પિકોને આશ્રયીને ઉપધિ કહેવાઈ. હવે સ્થવિરકલ્પિકોને આશ્રયીને ઔધિક ઉપધિને કહે છે —

ગાથા :

एए चेव दुवालस मत्तग अइरेग चोलपट्टो अ ।

एसो अ चोदसविहो उवही पुण थेरक्कप्पंमि ॥૭૭૯॥

અન્યચાર્થ :

एए चेव दुवालस=આ જ બાર=પૂર્વમાં કહેવાયા એ જ ઉપધિના બાર પ્રકારો, અइरेग=અતિરિક્ત=ઉપરાંત, મत्तग चोलपट्टो અ=માત્રક અને ચોલપટ્ટો : एसो अ चोदसविहो=આ જ ચૌદ પ્રકારવાળી ઉવહી પુણ=ઉપધિ વળી थेरक्कप्पंमि=સ્થવિરકલ્પવિષયક છે.

★ ગાથાના ત્રીજા પાદમાં રહેલ ‘અ’ એકાર અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં કહેવાઈ એ જ બાર પ્રકારની ઉપધિ, ઉપરાંત માત્રક અને ચોલપટ્ટો : આ જ ચૌદ પ્રકારની ઉપધિ વળી સ્થવિરકલ્પવિષયક છે.

ટીકા :

एत एव=અનન્તરોદિતાઃ દ્વાદશોપધિભેદાઃ, કે તે ? પત્તં પत्ताब्न्थो पायट्ठवणं च पायकेसरिया० ભેદાઃ, માત્રકમતિરિક્તં ચોલપટ્ટકશ્ચ, एतद्द्वययुक्तः एष एव चतुर्दशविध उपधिः पुनः स्थविरकल्पे=સ્થવિરકલ્પવિષય इति ગાથાર્થઃ ॥૭૭૯॥

★ ટીકામાં રહેલ '૦' આ પ્રકારનું ચિહ્ન ગાથા ૭૭૨ અને ૭૭૩ના અવશિષ્ટ ભાગનો સંગ્રહ કરે છે. તેથી પાત્ર, પાત્રબંધ વગેરે બાર ભેદો પ્રાપ્ત થયા.

ટીકાર્થ :

આ જ=પહેલાં કહેવાયેલા જ, બાર ઉપધિના ભેદો, તેઓ=તે ભેદો, કયા છે ? તે બતાવે છે — પાત્ર, પાત્રબંધ, પાત્રસ્થાપન અને પાત્રકેસરિકા વગેરે ભેદો છે. અતિરિક્ત=ઉપરાંત, માત્રક અને ચોલપટ્ટક, આ બેથી યુક્ત આ જ ચૌદ પ્રકારવાળી ઉપધિ વળી સ્થવિરકલ્પમાં છે=સ્થવિરકલ્પના વિષયમાં છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૭૯॥

અવતરણિકા :

આર્યા અધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિકોને આશ્રયીને ઔધિક ઉપધિ કહેવાઈ. હવે આર્યાઓને આશ્રયીને ઔધિક ઉપધિને કહે છે —

ગાથા :

પત્તં પત્તાબંધો પાયદ્રુવણં ચ પાયકેસરિઆ ।

પડલાઈં રયત્તાણં ગોચ્છઓ પાયણિજ્જોગો ॥૭૮૦॥

અન્યથાર્થ :

પત્તં=પાત્ર, પત્તાબંધો=પાત્રબંધ, પાયદ્રુવણં=પાત્રસ્થાપન, પાયકેસરિઆ ચ=અને પાત્રકેસરિકા, પડલાઈં=પડલાઓ, રયત્તાણં=૨જરત્રાણ, ગોચ્છઓ=ગોચ્છક; (એ) પાયણિજ્જોગો=પાત્રનો નિર્ચોગ છે.

ગાથાર્થ :

પાત્ર, પાત્રબંધ, પાત્રસ્થાપન અને પાત્રકેસરિકા, પડલા, ૨જરત્રાણ, ગોચ્છક : આ સાત પાત્રાનો નિર્ચોગ છે.

ટીકા :

પૂર્વવત્ ॥૭૮૦॥

ટીકાર્થ :

પૂર્વની જેમ=પ્રસ્તુત ગાથાનો અર્થ ગાથા ૭૭૨ની ટીકા જેવો જાણવો. ॥૭૮૦॥

ગાથા :

તિણ્ણેવ ય પચ્છગા રયહરણં ચેવ હોઝ મુહપોત્તી ।

તત્તો ય મત્તેણ્ણે ચોદ્દસમે કમઢ્ઢેણ્ણે હોત્તિ ॥૭૮૧॥

અન્યથાર્થ :

તિણ્ણેવ ય પચ્છગ્ગા=અને ત્રણ જ પ્રચ્છાદકો, સ્યહરણં મૂહપોત્તી ચેવ=રજોહરણ અને મુહપત્તિ, તત્તો ય=અને ત્યારપછી મત્તણે યત્તુ=માત્રક, ચોદ્દસમે કમઢ્ઢણે હોતિ=ચોદ્દમું કમઢક છે.

ગાથાર્થ :

અને ત્રણ જ કપડાઓ, રજોહરણ અને મુહપત્તિ, અને ત્યારપછી માત્રક, ચોદ્દમું કમઢક છે.

નોંધ :

ગાથા ૭૮૦થી ૭૮૪ સાધ્વીઓની ૨૫ પ્રકારની ઉપધિના નામો દર્શાવનારી છે, અને બૃહત્કલ્પભાષ્યમાં પણ ગાથા ૪૦૮૦થી ૪૦૮૩ સુધી આ જ ગાથાઓ દર્શાવેલ છે, પરંતુ ત્યાં **એ ચેવ ડ તેરસ** ઇત્યાદિ ગાથા નથી; જ્યારે પ્રસ્તુત ગ્રંથની કેટલીક હસ્તપ્રતમાં **તિણ્ણેવ ચ પચ્છગ્ગા** ઇત્યાદિ ગાથાને સ્થાને **એ ચેવ ડ તેરસ** ઇત્યાદિ ગાથા પ્રાપ્ત થાય છે, અને કોઈક હસ્તપ્રતમાં **તિણ્ણેવ ય** ઇત્યાદિ અને **એ ચેવ ડ** ઇત્યાદિ એ બંને ગાથા પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અમે પ્રસ્તુત ગ્રંથના લખાણમાં તે બંને ગાથાને ક્રમસર મૂકેલ છે; પરંતુ તેમ કરવામાં "**ચોદ્દસમે કમઢ્ઢણે ચેવ**" એ પાઠ બે વાર પ્રાપ્ત થાય છે, જે પુનરુક્તિ દોષરૂપ હોવાથી સાધ્વીઓની ૨૫ પ્રકારની ઉપધિના વર્ણનમાં તે પાઠ એક સાથે બે વાર ગ્રહણ થઈ શકે નહીં, માટે ગાથા ૭૮૨ને વધારાની સમજીને તે પ્રમાણે અર્થ કરવો, જેથી પ્રસ્તુત ૨૫ પ્રકારની ઉપધિનું વર્ણન સુસંગત થાય. ॥૭૮૧॥

ગાથા :

એ ચેવ ડ તેરસ અભિન્નરૂવા હવંતિ વિણ્ણેઆ ।

ઊવહિવિસેસા નિઅમા ચોદ્દસમે કમઢ્ઢણે ચેવ ॥૭૮૨॥

અન્યથાર્થ :

એ ચેવ ડ=વળી આ જ=ગાથા ૭૭૨-૭૭૩-૭૭૮માં બતાવ્યા એ જ, તેરસ ઊવહિવિસેસા=તેર ઉપધિવિશેષો (આર્યાઓને) અભિન્નરૂવા વિણ્ણેઆ હવંતિ=અભિન્ન રૂપવાળા વિશેષ થાય છે. (આર્યાઓને) નિઅમા=નિયમથી ચોદ્દસમે કમઢ્ઢણે ચેવ=ચોદ્દમું (ઉપધિવિશેષ) કમઢક જ હોય છે.

ગાથાર્થ :

વળી ગાથા ૭૭૨-૭૭૩-૭૭૮માં બતાવ્યા એ જ તેર ઉપધિવિશેષો આર્યાઓને સ્થવિર કલ્પિકોથી અભિન્ન સ્વરૂપવાળા જાણવા, આર્યાઓને નક્કી ચોદ્દમું ઉપધિવિશેષ કમઢક જ હોય છે.

ટીકા :

પૂર્વવદેવ, નવરં ચતુર્દશં કમઢ્ઢણં ચૈવેતિ ॥૭૮૨॥

નોંધ :

ગાથા ૭૮૦થી ૭૮૪ સુધીના સાધ્વીઓને આશ્રયીને ઉપધિના વર્ણનમાં ગાથા ૭૮૦-૭૮૧ ન ગ્રહણ કરીએ અને ગાથા ૭૭૮ની પછી ગાથા ૭૮૨-૭૮૩-૭૮૪ ગ્રહણ કરીએ તો ગાથા ૭૮૨નું કથન સંગત થાય, અથવા તો ગાથા ૭૮૨ ગ્રહણ ન કરીએ તો ગાથા ૭૮૦-૭૮૧-૭૮૩-૭૮૪માં બતાવેલ ૨૫ પ્રકારની ઉપધિનું વર્ણન સંગત થાય; પરંતુ ગાથા ૭૮૦-૭૮૧ અને ગાથા ૭૮૨ને સાથે લઈને અર્થ કરવામાં આવે તો ગાથા ૭૮૦થી ૭૮૪ સુધીમાં બતાવેલ ઉપધિનું

વર્ણન સુસંગત થતું નથી, તેથી જિજ્ઞાસુએ તે તે પ્રકારે ગાથાઓનું યોજન કરીને ગાથા ૭૮૦થી ૭૮૪માં બતાવેલ સાધ્વીઓની ૨૫ પ્રકારની ઉપધિનો બોધ કરવો.

ટીકાર્થ :

પૂર્વની જેમ જ છે=પ્રસ્તુત ગાથાના ત્રણ પાદનો અર્થ ગાથા ૭૭૨-૭૭૩-૭૭૮ની જેમ જ છે, અર્થાત્ ગાથા ૭૭૨માં બતાવેલ પાત્ર આદિ સાત પ્રકારની ઉપધિ, ગાથા ૭૭૩માં બતાવેલ ત્રણ કપડાં, રજોહરણ અને મુહપતિ એ પાંચ પ્રકારની ઉપધિ, અને ગાથા ૭૭૮માં બતાવેલ માત્રક : એમ કુલ તેર પ્રકારની ઉપધિ સાધ્વીઓને સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓથી અભિન્ન રૂપવાળી હોય છે, અર્થાત્ સાધ્વીઓને સાધુઓ જેવી જ તેર પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. ફક્ત ચૌદમું ક્રમઢક જ છે=સાધ્વીઓને ફક્ત ચૌદમી ઉપધિ ચોલપટ્ટાને સ્થાને ક્રમઢક જ હોય છે. ॥૭૮૨॥

ગાથા :

અગ્રહણંતગપટ્ટો અર્ધોરુઅ ચલણિઆ ય બોદ્ધવ્વા ।
અભ્મિતરબાહિણિઅંસણી અ તહ કંચુએ ચેવ ॥૭૮૩॥
ઓકચ્છિઅ વેકચ્છિઅ સંઘાટી ચેવ ચંધકરણી અ ।
ઓહોવહિમ્મિ એ અજ્જાણં પણ્ણવીસં તુ ॥૭૮૪॥

અન્વયાર્થ :

અગ્રહણંતગપટ્ટો=અવગ્રહાનન્તક, પટ્ટો, અર્ધોરુઅ=અર્ધોરુક, ચલણિઆ ય=અને ચલનિકા, અભ્મિતર-બાહિણિઅંસણી અ=અને અભ્યંતર-બહિર્નિવસની, તહ કંચુએ=અને કંચુક, ઓકચ્છિઅ વેકચ્છિઅ=ઉત્કક્ષિકા, વૈકક્ષિકા, સંઘાટી ચેવ=અને સંઘાટી, ચંધકરણી અ=અને સ્કંધકરણી : એ=આ અજ્જાણં=આર્યાઓની ઓહોવહિમ્મિ=ઓધઉપધિમાં પણ્ણવીસં તુ=વળી પચ્ચીશ (પ્રકારો) બોદ્ધવ્વા=જાણવા.

★ ગાથા ૭૮૩ના અંતે રહેલો 'ચેવ' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

અવગ્રહાનન્તક, પટ્ટો, અર્ધોરુક અને ચલનિકા, અભ્યંતરનિવસની, બહિર્નિવસની અને કંચુક, ઉત્કક્ષિકા, વૈકક્ષિકા અને સંઘાટી અને સ્કંધકરણી : આ=ગાથા ૭૮૦થી અત્યાર સુધી બતાવ્યું એ, આર્યાઓ સંબંધી ઓધઉપધિમાં વળી પચ્ચીશ ભેદો જાણવા.

ટીકા :

અવગ્રહાનન્તકપટ્ટુઃ અર્ધોરુકં ચલનિકા ચ બોદ્ધવ્યા અભ્યંતરનિવસની બહિર્નિવસની ચ તથા કચ્ચુકશ્ચૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૮૩॥

ઉત્કક્ષિકા વૈકક્ષિકા સઙ્ઘાટી ચૈવ સ્કન્ધકરણી ચ, ઓધોપધૌ એતે આર્યાણાં સમ્બન્ધિનિ પચ્ચવિંશતિસ્તુ ભેદા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૮૪॥

ટીકાર્થ :

અવગ્રહાનંતક, પટ્ટ, અર્ધોરુક, અને ચલનિકા, અભ્યંતરનિવસની અને બહિર્નિવસની તથા કંચુક, ઉત્કલિકા, વૈકલિકા અને સંઘાટી અને સ્કંધકરણી : આ=ગાથા ૭૮૦થી અત્યાર સુધી જે ઉપધિના ભેદો બતાવ્યા એ, આર્યાઓના સંબંધવાળી ઓઘઉપધિમાં વળી પચીશ ભેદો જાણવા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૮૩/૭૮૪॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૭૭૨થી ૭૮૪માં જિનકલ્પિક-સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની અને સાધ્વીઓની ઔદિક ઉપધિનાં નામ બતાવ્યાં. હવે પ્રાયશ્ચિતાદિના પ્રયોજન અર્થે જિનકલ્પિક અને સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની ઉપધિને આશ્રયીને જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ બતાવે છે —

ગાથા :

एसो पुण सव्वेसि जिणाइआणं तिहा भवे उवही ।
उक्कोसगाइभेओ पच्छित्ताईण कज्जम्मि ॥૭૮૫॥

અન્યસાર્થ :

પચ્છિત્તાઈણ પુણ કજ્જમ્મિ=વળી પ્રાયશ્ચિતાદિના કાર્યમાં જિનાઈઆણં સવ્વેસિ एसो उवही=જિનાદિ સર્વની આ ઉપધિ=ગાથા ૭૭૨થી ૭૮૪માં બતાવેલ ઉપધિ, उक्कोसगाइभेओ=ઉત્કૃષ્ટાદિના ભેદરૂપ તિહા=ત્રણ પ્રકારે ભવે=થાય છે.

ગાથાર્થ :

પ્રાયશ્ચિતાદિના કાર્યમાં જિનકલ્પિક વગેરે સર્વની ગાથા ૭૭૨થી ૭૮૪માં બતાવેલ ઉપધિ ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદથી ત્રણ પ્રકારની થાય છે.

ટીકા :

एष पुनः अनन्तरोदितः सर्वेषां जिनादीनां पूर्वोपन्यस्तानां त्रिधा भवेदुपधिः, कथमित्याह-
उत्कृष्ठादिभेदः=उत्कृष्टो मध्यमो जघन्यश्च, अयं च प्रायश्चित्तादीनां कार्ये=प्रायश्चित्तपरिभोगनिमित्तमिति
गाथार्थः ॥૭૮૫॥

ટીકાર્થ :

વળી પૂર્વમાં ઉપન્યસ્ત જિનાદિ સર્વની=ગાથા ૭૭૧માં બતાવેલ જિનકલ્પિક-સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ અને આર્યાઓ એ સર્વની, આ=પહેલાં કહેવાયેલ, ઉપધિ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. કેવી રીતે ? એથી કહે છે — ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદરૂપ=ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્યરૂપ, ત્રણ પ્રકારે થાય છે; અને આ=ત્રણ પ્રકારની ઔદિક ઉપધિ, પ્રાયશ્ચિતાદિના કાર્યમાં છે=પ્રાયશ્ચિત્ત અને પરિભોગના નિમિત્તે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે બતાવેલ જિનકલ્પિકો, સ્થવિરકલ્પિકો અને આર્યાઓની ઉપધિ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કાર્યના નિમિત્તે ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-જઘન્ય, એમ ત્રણ પ્રકારવાળી છે અર્થાત્ સાધુથી કોઈ ઉપકરણ ખોવાઈ જાય કે નાશ પામે તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ઉપધિના ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને પરિભોગમાં પણ કઈ ઉત્કૃષ્ટ છે અને કઈ જઘન્ય છે તે જણાવવા માટે ઉપધિના ઉત્કૃષ્ટાદિ ત્રણ ભેદો ગ્રંથકાર આગળની ગાથામાં બતાવવાના છે. ॥૭૮૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ માટે જિનકલ્પિકાદિની ઉપધિના ઉત્કૃષ્ટાદિ ત્રણ ભેદ છે તેથી હવે ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદરૂપ ત્રણ પ્રકાર બતાવે છે —

ગાથા :

ઉક્કોસઓ ચઙ્ઘા ચઙ છઙ્ઘા હોઙ મજ્ઙમો ડવહી ।
અવરો ચઙવિહો ચ્હલુ જિણથેરાણં તયં વોચ્છં ॥૭૮૬॥

અન્વયાર્થ :

જિણથેરાણં=જિન-સ્થવિરોની=જિનકલ્પિક અને સ્થવિરકલ્પિકોની, ઉક્કોસઓ ડવહી ચઙ્ઘા=ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ ચાર પ્રકારે, મજ્ઙમો ચઙ છઙ્ઘા=મધ્યમ ચાર (અને) છ પ્રકારે, અવરો ચ્હલુ=વળી અપર=જઘન્ય ઉપધિ, ચઙવિહો=ચાર પ્રકારે છે, તયં વોચ્છં=તેને હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી સાધુઓની ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ ચાર પ્રકારે, મધ્યમ ઉપધિ ચાર અને છ પ્રકારે, વળી જઘન્ય ઉપધિ ચાર પ્રકારે છે, તેને હું કહીશ.

ટીકા :

ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ: ચતુર્ધ્વા=ચતુષ્પ્રકાર:, ચતુર્ધ્વા ષડ્ધા ચ ભવતિ મધ્યમ ઉપધિ:, અવરો=ઇતરો=જઘન્ય: ચતુર્વિધ: ચ્હલુ જિનસ્થવિરાણાં, તકં વક્ષ્ય ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૭૮૬॥

ટીકાર્થ :

જિન અને સ્થવિરોની=જિનકલ્પિક અને સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની, ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ ચાર પ્રકારે છે, મધ્યમ ઉપધિ ચાર પ્રકારે અને છ પ્રકારે છે=જિનકલ્પીઓની ચાર પ્રકારે અને સ્થવિરકલ્પીઓની છ પ્રકારે છે, વળી અપર=ઇતર=જઘન્ય=ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમથી અન્ય એવી જઘન્ય ઉપધિ, ચતુર્વિધ છે=બંનેની ચાર પ્રકારે છે. તેને=તે ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને મધ્યમ ઉપધિને, હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૮૬॥

ગાથા :

તિન્નેવ ય પચ્છગા પડિગ્ગહો ચેવ હોઝ ઉક્કોસો ।
ગોચ્છય પત્તઠવણં મુહણંતગ કેસરિ જહણ્ણો ॥૭૮૭॥

અન્યથાર્થ :

તિન્નેવ ય=અને ત્રણ જ પચ્છગા=પ્રચ્છાદકો પડિગ્ગહો ચેવ=અને પ્રતિગ્રહ, ઉક્કોસો=ઉત્કૃષ્ટ; (અને) ગોચ્છય=ગોચ્છક, પત્તઠવણં=પાત્રસ્થાપન, મુહણંતગ=મુખાનંતક=મુહપત્તિ, કેસરિ=કેસરી=ચરવણી, જહણ્ણો=જઘન્ય (ઉપધિ) હોઝ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને ત્રણ જ કપડાં અને પાત્ર ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ છે; અને ગુચ્છા, પાત્રસ્થાપન, મુહપત્તિ, ચરવણી જઘન્ય ઉપધિ છે.

ટીકા :

ત્રય એવ પ્રચ્છાદકાઃ પ્રતિગ્રહશ્ચૈવ ભવત્યુત્કૃષ્ટ ઉપધિઃ, ગોચ્છકઃ પાત્રસ્થાપનં મુખાનંતકં કેસરીત્યયં જઘન્ય ઉપધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૮૭॥

ટીકાર્થ :

ત્રણ જ પ્રચ્છાદકો=કપડાં, અને પ્રતિગ્રહ=પાત્ર, ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ થાય છે. ગોચ્છક, પાત્રસ્થાપન, મુખાનંતક=મુહપત્તિ, કેસરી=ચરવણી, આ પ્રકારની આ જઘન્ય ઉપધિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૮૭॥

ગાથા :

પડલા ય સ્યત્તાણં પત્તાબંધો જિનાણ સ્યહરણં ।
મજ્ઝો પટ્ટગમત્તગસહિઓ એસેવ થેરાણં ॥૭૮૮॥

અન્યથાર્થ :

પડલા ય=અને પડલાઓ, સ્યત્તાણં=રજસ્ત્રાણ, પત્તાબંધો=પાત્રબંધ, સ્યહરણં=રજોહરણ જિનાણ=જિનોને=જિનકલ્પિકોને, મજ્ઝો=મધ્યમ છે. પટ્ટગમત્તગસહિઓ એસેવ=પટ્ટક=ચોલપટ્ટો, અને માત્રકથી સહિત એવી આ જ=જિનકલ્પિકોની મધ્યમ ઉપધિ જ, થેરાણં=સ્થવિરોની=સ્થવિરકલ્પિકોની, (મધ્યમ ઉપધિ) છે.

ગાથાર્થ :

પડલા, રજસ્ત્રાણ, પાત્રબંધ, રજોહરણ, જિનકલ્પિકોની મધ્યમ ઉપધિ છે. ચોલપટ્ટો અને માત્રકથી સહિત જિનકલ્પિકોની મધ્યમ ઉપધિ જ સ્થવિરકલ્પિકોની મધ્યમ ઉપધિ છે.

ટીકા :

પડલાનિ ચ રજસ્ત્રાણં પાત્રકબન્ધો જિનાનાં=જિનકલ્પિકાનાં રજોહરણં મધ્યમઃ, પટ્ટકમાત્રકસહિતઃ
 એષ એવ પ્રાગુક્તઃ સ્થવિરાણાં=સ્થવિરકલ્પિકાનાં મધ્યમ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૮૮॥

ટીકાર્થ :

અને પડલાઓ, રજસ્ત્રાણ, પાત્રકબંધ, રજોહરણ; જિનોની=જિનકલ્પિકોની, મધ્યમ ઉપધિ છે.
 પટ્ટક=ચોલપટ્ટક, અને માત્રકથી સહિત એવી પહેલાં કહેવાયેલ આ જ=જિનકલ્પિકોની મધ્યમ ઉપધિ જ,
 સ્થવિરોની=સ્થવિરકલ્પિકોની, મધ્યમ ઉપધિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૮૮॥

અવતરણિકા :

આર્યા અધિકૃત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૭૮૫થી ૭૮૮ સુધી જિનકલ્પિક અને સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની ઔદિક ઉપધિને આશ્રયીને
 જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ ભેદ કહ્યા. હવે આર્યાઓની ઔદિક ઉપધિને આશ્રયીને પ્રાયશ્ચિતાદિના પ્રયોજન અર્થે
 જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ ભેદને કહે છે -

ગાથા :

ઉક્લોસો અદ્ભુવિહો મજ્ઝિમઓ હોઝ તેરસવિહો ડ ।
 અવરો ચઝવિહો ચ્લુ અજ્જાણં હોઝ વિણ્ણોઓ ॥૭૮૯॥

અન્યથાર્થ :

અજ્જાણં=આર્યાઓની ઉક્લોસો અદ્ભુવિહો=ઉત્કૃષ્ટ (ઉપધિ) આઠ પ્રકારે, મજ્ઝિમઓ ડ તેરસવિહો=વળી
 મધ્યમ તેર પ્રકારે હોઝ=છે, અવરો ચ્લુ=વળી અપર=જઘન્ય ઉપધિ, ચઝવિહો=ચાર પ્રકારે વિણ્ણોઓ હોઝ=
 વિશેય છે.

ગાથાર્થ :

સાધવીઓની ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ આઠ પ્રકારની છે, વળી મધ્યમ ઉપધિ તેર પ્રકારની છે, વળી જઘન્ય
 ઉપધિ ચાર પ્રકારની જાણવી.

ટીકા :

ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટવિધ ઉપધિઃ મધ્યમો ભવતિ ત્રયોદશવિધસ્તુ, તથા જઘન્યશ્ચતુર્વિધઃ ચ્લુ, તત
 ઋધ્વમૌપગ્રહિકં જાનીહીતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૮૯॥

ટીકાર્થ :

આર્યાઓને ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ આઠ પ્રકારે, વળી મધ્યમ ઉપધિ તેર પ્રકારે, તથા વળી જઘન્ય ઉપધિ ચાર
 પ્રકારે છે. તેનાથી ઊર્ધ્વ=ત્યારપછી, ઔપગ્રહિક ઉપધિ જાણવી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આર્યાઓને ઉત્કૃષ્ટ આઠ પ્રકારની, મધ્યમ તેર પ્રકારની અને જઘન્ય ચાર પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. આ રીતે મૂળ ગાથામાં ઔધિક ઉપધિના જઘન્યાદિ ત્રણ ભેદો પાડ્યા, પરંતુ ઔપગ્રહિક ઉપધિનું અહીં કાંઈ સૂચન નથી; તે ઔપગ્રહિક ઉપધિના પણ જઘન્યાદિ ત્રણ ભેદો છે, જે ભેદો ગ્રંથકારે અહીં બતાવ્યા નથી, પરંતુ ગાથા ૮૩૫થી બતાવશે, એ પ્રકારનું ધ્યાન ખેંચવા માટે ટીકામાં કહ્યું કે ૨૫ પ્રકારની ઉપધિથી વધારે ઉપધિ ઔપગ્રહિક જાણવી. ॥૭૮૯॥

ગાથા :

તિણ્ણેવ ય પચ્છાગા અભિન્નરબાહિણિવસણી ચેવ ।
સંઘાદિ સ્વંધકરણી પત્તં ઉક્કોસવહિમ્મિ ॥૭૯૦॥

અન્યથાર્થ :

ઉક્કોસવહિમ્મિ ય=અને (આર્યાઓની) ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિમાં તિણ્ણેવ=ત્રણ જ પચ્છાગા=પ્રચ્છાદકો અભિન્નર-બાહિણિવસણી ચેવ=અને અભ્યંતર-બહિર્નિવસની, સંઘાદિ=સંઘાટી, સ્વંધકરણી=સ્વંધકરણી, પત્તં=પાત્ર હોય છે.

ગાથાર્થ :

અને ત્રણ જ કપડા, અભ્યંતરનિવસની અને બહિર્નિવસની, સંઘાટી, સ્વંધકરણી, પાત્ર : આ આર્યાઓની ઉપધિમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ છે.

ટીકા :

ત્રય એવ પ્રચ્છાદકા: અભ્યંતરનિવસની બહિર્નિવસની ચૈવ સઙ્ઘાટી સ્વંધકરણી પાત્રં ઉત્કૃષ્ટો-પધાવાર્યાણામિતિ ગાથાર્થ: ॥૭૯૦॥

ટીકાર્થ :

આર્યાઓની ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિમાં ત્રણ જ પ્રચ્છાદકો, અભ્યંતરનિવસની અને બહિર્નિવસની, સંઘાટી, સ્વંધકરણી, પાત્ર હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૯૦॥

ગાથા :

પત્તાબંધો પડલા સ્યહરણં મત્ત કમઢ સ્યત્તાણં ।
ઉગ્ગહપટ્ટો અઢ્ઢોરુ ચલણિ ઉક્કચ્છિ કંચુ વેકચ્છી ॥૭૯૧॥

અન્યથાર્થ :

(આર્યાઓની મધ્યમ ઉપધિમાં) પત્તાબંધો=પાત્રબંધ, પડલા=પડલાઓ, સ્યહરણં=રજોહરણ, મત્ત કમઢ=માત્રક, કમઢક, સ્યત્તાણં=રજસ્ત્રાણ ઉગ્ગહપટ્ટો=અવગ્રહાનન્તક, પટ્ટો, અઢ્ઢોરુ=અર્ધોરુક, ચલણિ=ચલનિ, ઉક્કચ્છિ=ઉત્કચ્છિકા, કંચુ=કંચુક, વેકચ્છી=વૈકચ્છિકા હોય છે.

ગાથાર્થ :

પાત્રબંધ, પડલાઓ, રજોહરણ, માત્રક, કમઢક, રજસ્ત્રાણ, અવગ્રહાનન્તક, પટ્ટો, અર્ધોરુક, ચલનિકા, ઉત્કચ્છિકા, કંચુક, વૈકચ્છિકા : આ આર્યાઓની ઉપધિમાં મધ્યમ ઉપધિ છે.

ટીકા :

પાત્રબન્ધઃ પટલાનિ રજોહરણં માત્રકં કમઢકં રજસ્ત્રાણં અવગ્રહાનન્તકપટ્ટઃ અર્ધોરુકં ચલનિરુક્કચ્છિકા કચ્ચુકઃ વૈકચ્છિકા મધ્યમોપધાવાર્યાણામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૯૧॥

ટીકાર્થ :

આર્યાઓની મધ્યમ ઉપધિમાં પાત્રબંધ, પડલાઓ, રજોહરણ, માત્રક, કમઢક, રજસ્ત્રાણ, અવગ્રહાનન્તક, પટ્ટો, અર્ધોરુક, ચલનિ, ઉત્કચ્છિકા, કંચુક, વૈકચ્છિકા હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૯૧॥

અવતરણિકા :

જઘન્યમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આર્યાઓને આશ્રયીને ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ ઔધિક ઉપધિ બતાવી. હવે જઘન્ય ઔધિક ઉપધિને કહે છે —

ગાથા :

મુહપોત્તી કેસરિઆ પત્તટ્ટવણં ચ ગોચ્છઓ ચેવ ।
એસો ચડવ્વિહો ચ્હલુ અજ્જાણ જહણ્ણઓ ઉવહી ॥૭૯૨॥

અન્વયાર્થ :

મુહપોત્તી=મુહપત્તિ, કેસરિઆ=કેસરિકા, પત્તટ્ટવણં ચ=અને પાત્રસ્થાપન, ગોચ્છઓ ચેવ=અને ગોચ્છક : એસો=આ ચડવ્વિહો=ચાર પ્રકારે ઉવહી=ઉપધિ અજ્જાણ=આર્યાઓની જહણ્ણઓ=જઘન્ય છે.

★ 'ચ્હલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

મુહપત્તિ, ચરવળી, અને પાત્રસ્થાપન, અને ગુચ્છા : આ ચાર પ્રકારની ઉપધિ આર્યાઓની જઘન્ય છે.

ટીકા :

મુહપોત્તી કેસરિકા પાત્રસ્થાપનં ચ ગોચ્છકશ્ચૈવ એષ ચતુર્વિધઃ ચ્હલ્વાર્યાણાં જઘન્ય ઉપધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૯૨॥

ટીકાર્થ :

મુહપત્તિ, કેસરિકા=ચરવળી, અને પાત્રસ્થાપન અને ગોચ્છક : આર્યાઓની આ જઘન્ય ઉપધિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૯૨॥

અવતરણિકા :

ઉક્તમોઘોપધેર્ગણનાપ્રમાણં, પ્રમાણમાનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૭૭૧થી ૭૯૨માં જિનકલ્પિક-સ્થેવિરકલ્પિક સાધુઓની અને આર્યાઓની ઓઘ ઉપધિનું ગણનાપ્રમાણ=સંખ્યાપ્રમાણ, કહેવાયું. હવે ઓઘ ઉપધિના પ્રમાણમાનને=સ્વરૂપમાનને, ગાથા ૮૩૪ સુધી કહે છે —

ગાથા :

તિન્નિ વિહત્થી ચરંગુલં ચ ભાણસ્સ મજ્ઝિમપમાણં ।
 એત્તો હીણ જહનં અરેગયરં તુ ઉક્કોસં ॥૭૯૩॥

અન્યચાર્થ :

તિન્નિ વિહત્થી=ત્રણ વિતસ્તિઓ=વેંત, ચરંગુલં ચ=અને ચાર અંગુલ (એ) ભાણસ્સ=ભાજનનું=પાત્રનું, મજ્ઝિમપમાણં=મધ્યમ પ્રમાણ છે. એત્તો=આનાથી=આ પ્રમાણથી, હીણ=હીન જહનં=જઘન્ય છે, અરેગયરં તુ=વળી અતિરેકતર ઉક્કોસં=ઉત્કૃષ્ટ છે.

ગાથાર્થ :

ત્રણ વેંત અને ચાર અંગુલ, એ પાત્રનું મધ્યમ પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણથી હીન પ્રમાણવાળું પાત્ર જઘન્ય છે, વળી આ પ્રમાણથી અધિક પ્રમાણવાળું પાત્ર ઉત્કૃષ્ટ છે.

ટીકા :

તિન્નો વિતસ્તયઃ એતા એવ લોકપ્રસિદ્ધાઃ ચતુરંગુલં ચ=ચત્વારિ ચાકુલાનિ ભાજનસ્ય=પાત્રસ્ય મધ્યમપ્રમાણમ્, એતચ્ચ પરિધિદવરકસ્ય ગૃહ્યતે, અતો માનાદ્ધીનં પાત્રં ચ જઘન્યં ભવતિ, અતિરેકતરં તુ=બૃહત્તરં તૂક્તમાનાદપ્યુત્કૃષ્ટં ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૯૩॥

ટીકાર્થ :

લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવી આ જ ત્રણ વિતસ્તિઓ અને ચાર અંગુલો ભાજનનું=પાત્રનું, મધ્યમ પ્રમાણ છે, અને આ=ભાજનનું મધ્યમ પ્રમાણ, પરિધિના દવરકનું=પાત્રની પરિધિના માપેલ દોરાનું, ગ્રહણ કરાય છે; અને આ માનથી હીન પાત્ર=ઉપર બતાવેલ પ્રમાણથી ઓછા પ્રમાણવાળું પાત્ર, જઘન્ય થાય છે; વળી અતિરેકતર=કહેવાયેલા માનથી પણ બૃહત્તર, પાત્ર ઉત્કૃષ્ટ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૭૯૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં પાત્રનું જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ માન બતાવ્યું. હવે અન્ય પદ્ધતિથી પાત્રનું માન બતાવે છે —

ગાથા :

इणमन्नं तु पमाणं णिअगाहाराओ होइ निष्फन्नं ।
कालप्पमाणसिद्धं उअरपमाणेण य वयंति ॥७९४॥

અન્યથાર્થ :

इणं तु=વળી આ=હવે બતાવે છે એ, અન્નં પમાણં=અન્ય પ્રમાણ છે. ણિઅગાહારાઓ નિષ્ફન્નં=નિજ આહારથી નિષ્પન્ન એવું કાલપ્પમાણસિદ્ધં હોઈ=કાલના પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે, ઉઅરપમાણેણ ય=અને (તે) ઉદરના પ્રમાણ વડે વયંતિ=કહે છે.

ગાથાર્થ :

વળી આ અન્ય પ્રમાણ છે કે જે પોતાના આહારથી નિષ્પન્ન એવું કાલના પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે, અને તે ઉદરના પ્રમાણ વડે કહે છે.

ટીકા :

इदं पुनरन्यत् प्रमाणं पात्रस्य, निजाहाराद् भवति निष्पन्नं कालप्रमाणसिद्धं, उदरप्रमाणेन च वदन्त्ये-
तन्मानमिति गाथार्थः ॥७९४॥

ટીકાર્થ :

વળી આ=પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે એ, પાત્રનું અન્ય પ્રમાણ છે. તે જ સ્પષ્ટ કરે છે- પોતાના આહારથી નિષ્પન્ન એવું કાલના પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ તે તે તીર્થંકરના કાળના માપથી નક્કી થાય છે. તે માપ કઈ રીતે નક્કી થાય છે, તે જ બતાવે છે — અને એ માન=આ કાલપ્રમાણસિદ્ધ પાત્રનું માપ, શાસ્ત્રકારો ઉદરના પ્રમાણ વડે કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વળી પાત્રનું બીજું માપ કાલપ્રમાણસિદ્ધ છે, અર્થાત્ પ્રથમ તીર્થંકરના સમયે તેમના કાળ પ્રમાણે પાત્રનું માપ સિદ્ધ થયેલ હોય છે અને ચરમ તીર્થંકરના સમયે તેમના કાળ પ્રમાણે પાત્રનું માપ સિદ્ધ થયેલ હોય છે. વળી આ કાલપ્રમાણસિદ્ધ પાત્રનું માપ પણ પોતાના આહારથી નિષ્પન્ન ગ્રહણ કરવાનું છે, અને પોતાના આહારથી નિષ્પન્ન કાલપ્રમાણસિદ્ધ એવું પાત્રનું માપ પણ ઉદરના પ્રમાણ દ્વારા નક્કી થાય છે અર્થાત્ પોતે કેટલું ખાઈ શકે છે, તે ઉપરથી કાલપ્રમાણસિદ્ધ પાત્રના માપનો નિર્ણય થાય છે; અને તે ઉદરના પ્રમાણ દ્વારા પાત્રનું માપ આગળની ગાથામાં દર્શાવે છે. ॥૭૯૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે અને એ માન ઉદરના પ્રમાણ વડે શાસ્ત્રકારો કહે છે, તેથી હવે તે ઉદરના પ્રમાણ વડે કાલપ્રમાણસિદ્ધ પાત્રનું પ્રમાણ જ બતાવે છે -

ગાથા :

ઉક્કોસતિસામાસે દુગાડઅદ્ધાણમાગઓ સાહૂ ।
ચરંગુલૂણ ભરિઅં જં પજ્જત્તં તુ સાહુસ્સ ॥૭૯૫॥

અન્યચાર્થ :

ઉક્કોસતિસામાસે=ઉત્કૃષ્ટ તૃષાના માસમાં દુગાડઅદ્ધાણ=બે ગાઉના અધ્વનથી સાહૂ આગઓ=સાધુ આવેલા હોય, ચરંગુલૂણ ભરિઅં જં=ચાર અંગુલ ન્યૂન ભરેલું જે (ભોજન) સાહુસ્સ=સાધુને પજ્જત્તં તુ=પર્યાપ્ત જ થાય, (એ જ પાત્રનું માન છે.)

ગાથાર્થ :

ઉત્કૃષ્ટ તૃષાના માસમાં બે ગાઉના માર્ગથી સાધુ આવેલા હોય અને ચાર આંગળ ન્યૂન ભરેલું જે ભોજન સાધુને પર્યાપ્ત જ થાય, એ જ પાત્રનું માન છે.

ટીકા :

ઉત્કૃષ્ટતૃષ્માસે-જ્યેષ્ઠાદૌ દ્વિગવ્યૂતાધ્વનઃ આગતઃ સાધુઃ, एवं कालाध्वभ्यां खिन्नः, तस्यास्य (?तस्यास्यं) चतुरङ्गुलन्यूनं भृतं सत् सद्रवाहारस्य यत् पर्याप्तमेव साधोर्भवति भोजनम्, एतदेव मानमस्येति गाथार्थः ॥૭૯૫॥

નોંધ :

ટીકામાં તસ્યાસ્ય છે, તેને સ્થાને તસ્યાસ્યં હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

જેઠ આદિ ઉત્કૃષ્ટ તૃષાના માસમાં બે ગાઉના માર્ગથી સાધુ આવેલા હોય, આ પ્રમાણે કાળ અને અધ્વનથી ખિન્ન હોય=ગ્રીષ્મકાળ અને બે ગાઉના માર્ગથી થાકેલા હોય; સદ્રવ આહારવાળા તેનું આસ્ય=ઢીલા આહારવાળા તે પાત્રનું મુખ, ચાર આંગળ ન્યૂન ભરેલું છતું જે ભોજન સાધુને પર્યાપ્ત જ થાય, એ જ આનું માન છે=કાલપ્રમાણસિદ્ધ પાત્રનું માપ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૭૯૫॥

અવતરણિકા :

આહ ચ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પાત્રનું પ્રમાણ બતાવ્યું. તેમાં જ અપવાદ જણાવવા 'આહ ચ'થી કહે છે -

ગાથા :

एवं (?एयं) चेव पमाणं सविसेसयरं अणुगहपवत्तं ।
कंतारे दुब्भिक्षे रोहगमाईसु भइअव्वं ॥७९६॥

અન્યથાર્થ :

અણુગહપવત્તં=અનુગ્રહમાં પ્રવૃત્ત એવું એયં એવ પમાણં=આ જ (પાત્રનું) પ્રમાણ સવિસેસયરં=સવિશેષતર થાય છે. કંતારે દુર્ભિક્ષે રોહગમાઈસુ=કાંતારમાં, દુર્ભિક્ષમાં, રોધકાદિમાં ભइअव्वं=ભજના કરવી.

નોંધ :

મૂળગાથામાં એવં છે, તેને સ્થાને ટીકા પ્રમાણે એયં હોવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

અનુગ્રહમાં પ્રવૃત્ત એવું આ જ પાત્રનું પ્રમાણ મોટું થાય છે. જંગલમાં, દુકાળમાં, રોધકાદિમાં વિકલ્પ જાણવો.

ટીકા :

एतदेव=अनन्तरोदितं प्रमाणं भाजनस्य सविशेषतरं प्रमाणमनुग्रहप्रवृत्तं द्वितीयपदेनेत्यर्थः, आह च-
कान्तारे दुर्भिक्षे रोधकादिषु=रोधकतदन्यभयेषु भजितव्यम्=अधिकतरमपि भवतीति गाथार्थः ॥७९६॥

★ “अधिकतरमपि”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે રોધક વગેરે વિષમ સંયોગો હોય ત્યારે સાધુ પાત્ર અધિકતર પણ પ્રમાણવાળું રાખે, તે સિવાય ન રાખે.

ટીકાર્થ :

द्वितीयपदथी=अपवादथी, अनुग्रहમાં પ્રવૃત્ત એવું આ જ=પૂર્વમાં કહેવાયેલું જ, ભાજનનું પ્રમાણ સવિશેષતર પ્રમાણવાળું થાય છે. તે અપવાદનાં સ્થાનો જ આહ ચ થી બતાવે છે — કાંતારમાં=જંગલમાં, દુર્ભિક્ષમાં=દુકાળમાં, રોધકાદિમાં=રોધક કે તેનાથી અન્ય ભયોમાં, ભજના કરવી=અધિકતર પણ થાય છે=કાલપ્રમાણસિદ્ધ પાત્રથી વધારે મોટા પ્રમાણવાળું પણ પાત્ર થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૭૯૩થી ૭૯૫માં બતાવેલ મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણવાળા પાત્રનું માપ, આપત્તિકાળમાં સાધુઓના અનુગ્રહની પ્રવૃત્તિ નિમિત્તે સવિશેષતર થાય છે. અનુગ્રહપ્રવૃત્તિનું તાત્પર્ય ખોલતાં કહે છે કે અપવાદથી અર્થાત્ દુકાળ વગેરે પ્રસંગોમાં સાધુએ બીજા સાધુઓને ઉપકાર કરવા માટે અપવાદથી મોટું પાત્ર રાખવાનું છે; અને અપવાદથી અનુગ્રહમાં પ્રવૃત્ત એવું પાત્ર મોટું રાખવાનાં કારણો જ બતાવે છે —

જંગલ હોય, દુકાળ હોય કે રોધક હોય અર્થાત્ નગર શત્રુઓથી ઘેરાયેલું હોય, કે તે સિવાય નગરમાં પૂર આવ્યું હોય, વગેરે ભયો હોય, ત્યારે ગોચરી દુર્લભ થવાથી કેટલાક સાધુઓને આહાર પ્રાપ્ત ન પણ થાય. તે સમયે પોતાના ઉદરના પ્રમાણ કરતાં મોટા પ્રમાણવાળું પાત્ર હોય તો, કોઈક સાધુને કોઈક સ્થાને

નિર્દોષ ગોચરી પોતાના ઉદરના પ્રમાણથી અધિક પ્રાપ્ત થતી હોય તો મોટા પાત્રમાં વહોરી શકાય; આમ, સવિશેષતર પાત્ર અન્ય સાધુને સંયમપાલનરૂપ અનુગ્રહ કરવામાં ઉપકારક થઈ શકે છે. માટે આવા સંયોગો વારંવાર આવતા હોય તો અપવાદથી સાધુ અધિકતર માનવાળું પાત્ર પણ રાખે. ॥૭૮૬॥

ગાથા :

વેઆવચ્ચકરો વા ણંદીભાણં ધરે ઉવગ્ગહિઅં ।

સો ખલુ તસ્સ વિસેસો પમાણજુત્તં તુ સેસાણં ॥૭૯૭॥

અન્યથાર્થ :

૧

વેઆવચ્ચકરો વા=અથવા વૈયાવૃત્ત્યકર ઉવગ્ગહિઅં=ઔપગ્રહિક એવા ણંદીભાણં=નાંદીભાજનને ધરે=ધારણ કરે છે. સો ખલુ=ખરેખર તે=નાંદીભાજનનો ઉપયોગ, તસ્સ=તેને=વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર સાધુને, વિસેસો=વિશેષ હોય છે, સેસાણં તુ=વળી શેષ સાધુઓને 'પમાણજુત્તં=પ્રમાણયુક્ત હોય છે.

ગાથાર્થ :

અથવા વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર સાધુ ઔપગ્રહિક ઉપધિરૂપ નાંદીભાજનને ધારણ કરે છે. ખરેખર નાંદીભાજનનો ઉપયોગ વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર સાધુને વિશેષ હોય છે, વળી શેષ સાધુઓને પ્રમાણયુક્ત હોય છે.

ટીકા :

વૈયાવૃત્ત્યકરો વા વિપુલનિર્જરાર્થ નાન્દીભાજનં મહાપ્રમાણં ધારયતિ ઔપગ્રહિકં, નૌધિકં, સ ખલુ તસ્ય=વૈયાવૃત્ત્યકરસ્ય વિશેષઃ, પ્રમાણયુક્તં તુ શેષાણાં સાધૂનામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૯૭॥

ટીકાર્થ :

અથવા વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર સાધુ વિપુલ નિર્જરાના અર્થે ઔપગ્રહિક એવા મહા પ્રમાણવાળા નાંદીભાજનને ધારણ કરે છે, ઔધિક નહિ; ખરેખર તે=નાંદીભાજનનો ઉપયોગ, તેને=વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર સાધુને, વિશેષ હોય છે, વળી શેષ સાધુઓને પ્રમાણયુક્ત હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અવતરણિકા :

નાન્દીભાજનપ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે ઔપગ્રહિક એવા નાંદીભાજનને ધારણ કરવાના પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

દિજ્જાહિ ભાણપૂરં તુ સિદ્ધિમં કોઢિ રોહમાઈસુ ।

તહિયં તસ્સુવઓગો સેસં કાલં પઢિકુદ્ધો ॥૭૯૮॥

અન્યથાથ :

રોહમાઈસુ=રોધકાદિમાં કોઈ રિદ્ધિમં=કોઈક ઋદ્ધિમાન ભાજનપૂરં તુ=ભાજનપૂરને જ=પાત્ર ભરેલા ભોજનને જ, દિજ્જાહિ=આપે, તહિયં=ત્યાં=તેવા રોધકાદિમાં, તસ્સ=તેનો=નાંદીભાજનનો, ઉવઓગો=ઉપયોગ છે; સેસં કાલં=શેષ કાલને વિષે (નાંદીભાજનનો ઉપયોગ) પડિકુદ્ધો=પ્રતિકુદ્ધ છે,

★ 'તુ' એકાર અર્થક છે, અને તે એકારથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આખું પાત્ર ભરીને જ આપે, અદ્યુરં નહીં.

ગાથાર્થ :

રોધકાદિમાં કોઈક ઋદ્ધિમાન પાત્ર ભરેલું ભોજન જ આપે, તેવા રોધકાદિમાં નાંદીભાજનનો ઉપયોગ છે; શેષ કાલમાં નાંદીભાજનનો ઉપયોગ નિષિદ્ધ છે.

ટીકા :

દદ્યાદ્ યસ્માદ્ભાજનપૂરમેવ ઋદ્ધિમાન્ કશ્ચિત્ નૌવિત્તકાદિઃ રોધકાદિષ્વાપદ્વિશેષેષુ, તત્ર=રોધકાદૌ તસ્ય=નાન્દીભાજનસ્યોપયોગઃ, શેષકાલં પ્રતિકુદ્ધઃ તસ્યોપયોગ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૯૮॥

★ "રોધકાદિષુ"માં 'આદિ' પદથી દુષ્કાળાદિ અન્ય આપતિઓનું ગ્રહણ કરવું છે.

ટીકાર્થ :

જે કારણથી રોધકાદિ આપતિવિશેષોમાં નૌવિત્તકાદિ કોઈ ઋદ્ધિવાળો ભાજનપૂરને જ=આખું ભાજન ભરેલા ભોજનને જ, આપે, ત્યાં=તેવા રોધકાદિમાં, તેનો=નાંદીભાજનનો, ઉપયોગ છે; શેષકાલને વિષે તેનો=નાંદીભાજનનો, ઉપયોગ પ્રતિષેધાયેલો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૭૯૬માં કહ્યું કે સાધુઓ રોધકાદિ આપતિઓમાં અપવાદથી ઉદરના પ્રમાણ કરતાં મોટા પ્રમાણવાળું પાત્ર રાખે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે મોટું પાત્ર ઉપલબ્ધ હોય તો નાંદીભાજન રાખવાની જરૂર રહેતી નથી; કેમ કે તે મોટા પાત્રમાં જ ગોચરી લાવે અથવા નિર્જરાના અર્થી વૈયાવચ્ચ કરનાર સાધુ મોટા પાત્રને બદલે ઔપગ્રહિક ઉપધિરૂપ નાંદીભાજનને રાખે, એ જણાવવા માટે ગાથા ૭૯૭માં 'વા' કારથી કહ્યું કે વિપુલ નિર્જરાને માટે વૈયાવચ્ચ કરનાર સાધુ મહાપ્રમાણવાળું ઔપગ્રહિક એવું નાંદીભાજન ધારણ કરે, અને શેષ સાધુઓ પ્રમાણવાળું નાંદીભાજન ધારણ કરે.

વળી, ગાથા ૭૯૮માં કહ્યું કે નાંદીભાજનનો ઉપયોગ રોધકાદિ આપતિવિશેષમાં જ કરવાનો છે, તે સિવાય તેનો ઉપયોગ કરવાનો નિષેધ છે. તેથી શંકા થાય કે રોધકાદિ આપતિમાં શેષ સાધુઓને પ્રમાણયુક્ત નાંદીભાજનનો ઉપયોગ કેમ કરવાનો છે ? મહાપ્રમાણવાળા નાંદીભાજનનો કેમ નહીં ? તેનો આશય એ છે કે વૈયાવચ્ચ કરનાર સાધુ કે શેષ સાધુઓ નાંદીભાજનનો ઉપયોગ રોધકાદિ આપતિકાળમાં જ કરે, છતાં વૈયાવચ્ચ કરનાર સાધુ મહાપ્રમાણવાળું નાંદીભાજન રાખે, જેથી ઘણા સાધુઓની ગોચરી લાવીને પોતે વિપુલ નિર્જરા પ્રાપ્ત કરી શકે; અને શેષ સાધુઓ પ્રમાણયુક્ત નાંદીભાજન રાખે, જેથી આપતિ હોવાને કારણે નિર્દોષ આહાર પોતાના ઉદરના પ્રમાણ કરતાં અધિક પ્રાપ્ત થાય તો અન્ય સાધુઓ માટે લાવી શકાય;

પરંતુ સામાન્ય સંયોગોમાં શેષ સાધુઓ પૂર્વમાં બતાવેલ માપવાળા પાત્રમાં જ પોતાના ઉદરપ્રમાણ આધાર લાવે.

અહીં “નૌવિત્તકાદિ” શબ્દનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ ઋદ્ધિવાળો ગૃહસ્થ ધનાર્જન માટે વારંવાર દેશાટન કરતો હોય, તેવા ગૃહસ્થ પાસે નૌકાની ઘણી સામગ્રી હોય છે, તેથી તેને નૌ=નાવ, ના વિત્તક=ધનવાળા, અર્થાત્ ‘નૌવિત્તક’ કહેવાય છે. અને તેવો નૌવિત્તક ગૃહસ્થ સાધુઓ પ્રત્યે ભક્તિવાળો હોય તો રોધકાદિ આપત્તિમાં સાધુઓને ઘણું ભોજન વહોરાવે. અને ‘આદિ’ પદથી અન્ય ઋદ્ધિમાન ગૃહસ્થોનું ગ્રહણ કરવું છે. ॥૭૯૭/૭૯૮॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૭૯૭થી ૭૯૮ સુધી પાત્રનું અને નાંદીભાજનનું પ્રમાણમાન દર્શાવ્યું. હવે પાત્રબંધના પ્રમાણમાનને કહે છે —

ગાથા :

પત્તાબંધપમાણં ભાણપમાણેણ હોઙ કાયલ્લં ।

જહ(?જા) ગંઠિમ્મિ કયમ્મી કોણા ચતુરંગુલા હોંતિ ॥૭૯૯॥

અન્યથાર્થ :

ભાણપમાણેણ=ભાજનના પ્રમાણથી પત્તાબંધપમાણં=પાત્રબંધનું=ઝોળીનું, પ્રમાણ કાયલ્લં=કર્તવ્ય હોઙ=થાય છે. જા ગંઠિમ્મિ કયમ્મી=ચાવડ્ ગ્રંથિ કરાયે છતે કોણા ચતુરંગુલા=કોણો=ઝોળીના બે ખૂણા, ચાર અંગુલ હોંતિ=થાય, (તેટલું પાત્રબંધનું પ્રમાણ છે.)

ગાથાર્થ :

ભાજનના પ્રમાણથી પાત્રબંધનું પ્રમાણ કર્તવ્ય થાય છે. ચાવડ્ બે ગાંઠ કરાયે છતે ઝોળીના બે ખૂણા ચાર આંગળ થાય, તેટલું પાત્રબંધનું પ્રમાણ છે.

ટીકા :

પાત્રબન્ધપ્રમાણં, કિમિત્યાહ-ભાજનપ્રમાણેન કરણભૂતેન ભવતિ કર્તવ્યં, કિંવિશિષ્ટમિત્યાહ-ચાવડ્ ગ્રન્થૌ કૃતે સતિ કોણૌ ચતુરંગુલૌ ભવતઃ, ત્રિકાલવિષયત્વાત્ સૂત્રસ્થાપવાદિકમિદં, સદા ગ્રન્થ્ય-ભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ-॥૭૯૯॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં જહ છે તેને સ્થાને ટીકા પ્રમાણે જા હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

પાત્રબંધનું પ્રમાણ, શું? એથી કહે છે — કરણભૂત એવા ભાજનના પ્રમાણ વડે પાત્રબંધનું પ્રમાણ કર્તવ્ય થાય છે.

કેવું વિશિષ્ટ છે ? અર્થાત્ પાત્રબંધનું પ્રમાણ ભાજનના પ્રમાણથી કેટલું મોટું છે ? એથી કહે છે — યાવદ્ બે ગાંઠ કરાયે છતે બે કોણ ચાર અંગુલવાળા થાય.

સૂત્રનું ત્રિકાલવિષયપણું હોવાથી આ=ઉપરમાં બતાવેલ પાત્રબંધનું પ્રમાણ, અપવાદિક છે; કેમ કે સદા ગ્રંથિનો અભાવ છે અર્થાત્ દરેક કાળમાં ઝોળીની ગાંઠ કરવાની હોતી નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પાત્રબંધનું પ્રમાણ સાધનભૂત એવા ભાજનના પ્રમાણથી કરવું જોઈએ, અને પાત્રબંધનું પ્રમાણ ભાજનથી કંઈક વિશેષ છે, તેથી કહે છે કે ઝોળીની અંદર પાત્રને મૂકીને ઝોળીની ગાંઠ કરતાં ઝોળીના બે ખૂણા પાત્રની ઊંચાઈથી ચાર આંગળ પ્રમાણ ઉપર રહે, તેટલા પ્રમાણવાળી ઝોળી હોવી જોઈએ. આ રીતે ઝોળીનું પ્રમાણ સૂત્રથી કહ્યું, અને ઝોળીના પ્રમાણને બતાવનાર સૂત્ર ત્રણેય કાળના વિષયવાળું છે; કેમ કે દરેક તીર્થંકર ઝોળીનું પ્રમાણ સરખું જ બતાવે છે.

વળી ઝોળીને ગાંઠ બાંધવાનો વ્યવહાર પાછળથી થયેલો હોવાને કારણે ઝોળીનું આ પ્રમાણ અપવાદિક છે; કેમ કે સદા ગ્રંથિનો અભાવ છે અર્થાત્ ઝોળીને ગાંઠ બાંધવાનો વ્યવહાર હંમેશાં હોતો નથી. આથી ગાંઠ બાંધ્યા વિના ઝોળીના બે ખૂણા પાત્ર કરતાં ચાર આંગળ ઉપર રહે, એ પ્રકારના ઝોળીના માપને દર્શાવનાર સૂત્ર ઉત્સર્ગથી છે; જ્યારે ગાંઠ બાંધ્યા પછી પાત્રથી બે ખૂણા ચાર આંગળ ઉપર રહે, એ પ્રકારના ઝોળીના માપને દર્શાવનાર સૂત્ર અપવાદથી છે. આમ, દરેક તીર્થંકરના કાળમાં અપવાદિક ઝોળીનું પ્રમાણ આ જ હોય છે, અને અપવાદનું કારણ ન હોય ત્યારે ઉત્સર્ગથી ઉપર બતાવેલ પાત્રબંધનું માપ હોય છે. ॥૭૯૯॥

ગાથા :

પત્તદ્વવળં તહ ગોચ્છઓ અ પાયપડિલેહણી ચેવ ।

તિણ્હં પિ ઉ પ્પમાણં વિહત્થિ ચડસંગુલં ચેવ ॥૮૦૦॥

અન્વયાર્થ :

પત્તદ્વવળં તહ=તથા પાત્રસ્થાપન=નીચેનો ગુચ્છો, ગોચ્છઓ અ=અને ગોચ્છક=ઉપરનો ગુચ્છો, પાયપડિલેહણી ચેવ=અને પાત્રપ્રતિલેખની=ચરવળી, તિણ્હં પિ ઉ=વળી ત્રણેયનું પણ પ્પમાણં=પ્રમાણ વિહત્થિ ચડસંગુલં ચેવ=વિતસ્તિ=એક વેંત, અને ચાર અંગુલ છે.

ગાથાર્થ :

તથા પાત્રસ્થાપન અને ગુચ્છા અને ચરવળી, વળી ત્રણેયનું પણ પ્રમાણ એક વેંત અને ચાર આંગળ છે.

ટીકા :

પાત્રસ્થાપનમૂર્ણામયં તથા ગોચ્છકશ્ચ પાત્રપ્રતિલેખની ચૈવ=મુહપોત્તી, એતેષાં ત્રયાણામપિ પ્રમાણં પ્રસ્તુતં વિતસ્તિશ્ચતુરંગુલં ચૈવ=ષોડશાઙ્ગુલાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦૦॥

ટીકાર્થ :

તથા ઊનમય પાત્રસ્થાપન અને ગોચ્છક અને પાત્રપ્રતિલેખની=પાત્રની મુહપોત્તિ=ચરવણી : આ ત્રણેનું પણ પ્રસ્તુત પ્રમાણ=ગણનાપ્રમાણ નહીં પરંતુ પ્રમાણમાનરૂપ પ્રસ્તુત માન, વિતસ્તિ=એક વેંત અને ચાર અંગુલ છે=સોળ અંગુલો છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૮૦૦॥

અવતરણિકા :

एतेषां प्रयोजनमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આમના પ્રયોજનને કહે છે, અર્થાત્ ગાથા ૭૯૯-૮૦૦માં પાત્રબંધ, પાત્રસ્થાપન, ગુચ્છા અને પાત્રપ્રતિલેખની : આ ચારનું પ્રમાણમાન દર્શાવ્યું. હવે તે ચારેયના પ્રયોજનને બે ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

रयमाइरक्खणद्धा पत्ताबंधो अ पत्तठवणं च ।
होइ पमज्जणहेउं तु गोच्छओ भाणवत्थाणं ॥८०१॥

અન્યવાર્થ :

રયમાઈરક્કણદ્ધા અ=અને ૨૪ વગેરેના રક્ષણના અર્થે પત્તાબંધો=પાત્રબંધ છે, પત્તઠવણં ચ=અને પાત્રસ્થાપન પમજ્જણહેઉં=પ્રમાર્જનના હેતુથી હોઈ=હોય છે, ગોચ્છઓ તુ=વળી ગોચ્છક ભાણવત્થાણં=ભાજનવસ્ત્રોને (પ્રમાર્જવા માટે) હોય છે.

ગાથાર્થ :

અને ૨૪ વગેરેના રક્ષણ માટે પાત્રબંધ છે, પાત્રસ્થાપન પ્રમાર્જન માટે હોય છે, વળી ગુચ્છા પાત્રનાં વસ્ત્રોને પ્રમાર્જવા માટે હોય છે.

ટીકા :

रजःप्रभृतिरक्षणार्थं पात्रबन्धश्चोक्तलक्षणः, पात्रस्थापनं च भवति प्रमार्जनहेतोः, एतन्निमित्तमेव गोच्छकः भाजनवस्त्राणां-पटलादीनामिति गाथार्थः ॥८०१॥

ટીકાર્થ :

અને ૨૪ વગેરેના રક્ષણના અર્થે કહેવાયેલ લક્ષણવાળો પાત્રબંધ છે=ગાથા ૭૯૯માં કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળી ઝોળી છે, અને પાત્રસ્થાપન પ્રમાર્જનના હેતુથી હોય છે. પડલા વગેરે રૂપ ભાજનવસ્ત્રોને આના નિમિત્તે જ=પ્રમાર્જવા માટે જ, ગોચ્છક છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૦૧॥

ગાથા :

પાયપમજ્જણહેઝં કેસરિઆ ઇત્થ હોઇ નાયવ્વા ।
પડલસરૂવપમાણાઇ સંપયં સંપવક્ખામિ ॥૮૦૨॥

અન્યથાર્થ :

ઇત્થ=અહીં=પાત્રપ્રમાર્જનના વિષયમાં, પાયપમજ્જણહેઝં=પાત્રના પ્રમાર્જનના હેતુથી કેસરિઆ=કેસરિકા=ચરવળી નાયવ્વા હોઇ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે. સંપયં=હવે પડલસરૂવપમાણાઇ=પડલાના સ્વરૂપ, પ્રમાણાદિને સંપવક્ખામિ=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

પાત્રપ્રમાર્જનના વિષયમાં પાત્રના પ્રમાર્જન માટે ચરવળી જાણવી. હવે પડલાનું સ્વરૂપ, પ્રમાણાદિને હું કહીશ.

ટીકા :

પાત્રપ્રમાર્જનહેતોઃ, કિમિત્યાહ-કેસરિકા અત્ર ભવતિ જ્ઞાતવ્યા, પટલસ્વરૂપપ્રમાણાદિ આદિશબ્દાત્ પ્રયોજનં સામ્પ્રતં પ્રવક્ષ્યામીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦૨॥

નોંધ :

ઓઘનિર્યુક્તિ ગાથા ૬૬૯ની ટીકામાં અને તે સિવાય પણ ઓઘનિર્યુક્તિમાં અનેક સ્થાનોમાં પાત્રકેસરિકાને પાત્રમુખવસ્ત્રિકા કહેલ છે. વળી બૃ.ક.ભા.ગા. ૩૮૮૩માં પાત્રપ્રત્યુપેક્ષણિકા શબ્દપ્રયોગ કરેલ છે, તેમ જ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પણ કેટલાય સ્થાનોમાં 'ચરવળી' વાચક અલગ અલગ શબ્દપ્રયોગ કરેલ છે. તેથી પાત્રકેસરિકા, પાત્રપ્રતિલેખની, પાત્રપ્રત્યુપેક્ષણિકા, પાત્રમુખવસ્ત્રિકા, પાત્રમુહપોતી, પાત્રમુખાન્તક : એ સર્વ એકાર્થવાચી શબ્દો છે, અને તે સર્વને વર્તમાનની પરિભાષામાં 'ચરવળી' કહેવાય છે.

ટીકાર્થ :

પાત્રના પ્રમાર્જનના હેતુથી, શું છે ? એથી કહે છે — અહીં=પાત્રપ્રમાર્જનના વિષયમાં, કેસરિકા=ચરવળી, જ્ઞાતવ્ય થાય છે. પડલાના સ્વરૂપ, પ્રમાણાદિને, આદિ શબ્દથી પ્રયોજનને, હવે હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે કહ્યું કે પડલાના સ્વરૂપ, પ્રમાણ અને પ્રયોજનને હું કહીશ. તેથી હવે પડલાનું સ્વરૂપ અને ગણનાપ્રમાણ દર્શાવે છે —

ગાથા :

જેહિં સવિઆ ણ દીસઇ અંતરિઓ તારિસા ભવે પડલા ।
તિણિણ વ પંચ વ સત્ત વ કયલીગબ્ભોવમા લહુગા ॥૮૦૩॥

અન્યથાર્થ :

જેહિં=જેઓ વડે અંતરિઓ=અંતરિત સવિઆ=સવિતા=સૂર્ય, ણ દીસઈ=દેખાય નહીં, તારિસા=તેવા પ્રકારના કયલીગબ્ધોવમા=કદલીના ગર્ભની ઉપમાવાળા, લહુગા=લઘુક=હલકા, (કાળની અપેક્ષાએ) તિણિણ વ પંચ વ સત્ત વ=ત્રણ કે પાંચ કે સાત પડલા=પડલાઓ ભવે=હોય છે.

ગાથાર્થ :

જે પડલાઓ વડે અંતરિત સૂર્ય દેખાય નહીં તેવા પ્રકારના, કદલીના ગર્ભની ઉપમાવાળા, હલકા, કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ કે પાંચ કે સાત પડલાઓ હોય છે.

ટીકા :

યૈ: સવિતા=આદિત્ય: ન દૃશ્યતે અન્તરિત:, સામાન્યેન તાદૃશાનિ ભવન્તિ સ્વરૂપેણ પટલાનિ, તાનિ ચ ત્રીણિ વા પચ્ચ વા સત્ત વા કાલાપેક્ષયા, કદલીગર્ભોપમાનિ=મસૂણશ્લક્ષ્યાનિ લઘૂનિ=હુલુકાનીતિ ગાથાર્થ: ॥૮૦૩॥

ટીકાર્થ :

જે પડલાઓ વડે અંતરિત સવિતા=આદિત્ય=સૂર્ય, દેખાતો નથી, સામાન્યથી સ્વરૂપથી તેવા પ્રકારના પડલાઓ હોય છે; અને તેઓ=તે પડલાઓ, કદલીના ગર્ભની ઉપમાવાળા=કોમળ અને સુંવાળાં, લઘુ=હલકા, કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ કે પાંચ કે સાત હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાન્ય રીતે પડલા તેટલા જાડા હોવા જોઈએ કે સૂર્યની સામે રાખવામાં આવે તો પડલામાંથી સૂર્ય દેખાય નહીં; વળી તે પડલા કદલીવૃક્ષના ગર્ભ સમાન કોમળ અને સુંવાળાં હોવા જોઈએ, અને વજનમાં હલકા હોવા જોઈએ. વળી આ પડલા ઋતુ પ્રમાણે ત્રણ, પાંચ અથવા સાત રાખવાના હોય છે, જે સ્વયં ગ્રંથકાર આગળમાં વર્ણવશે. ॥૮૦૩॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ કે પાંચ કે સાત પડલા હોય છે. તેથી કયા કાળમાં કેટલા પડલા હોવા જોઈએ, એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

गिम्हासु तिन्नि पडला चउरो हेमंत पंच वासासु ।
उक्कोसगा उ एए एत्तो पुण मज्झिमे वोच्छं ॥८०४॥

અન્યથા :

ગિમ્હાસુ તિન્નિ=ગ્રીષ્મમાં ત્રણ, હેમંત ચરો=હેમંતમાં ચાર, વાસાસુ પંચ પડલા=વર્ષામાં પાંચ પડલાઓ હોય છે. એ ઉ=વળી આ=ઋતુ પ્રમાણે ત્રણ-ચાર-પાંચ પડલાઓ બતાવ્યા એ, ઉત્કૃષ્ટ=ઉત્કૃષ્ટ છે. એતો પુણ=આનાથી પછી મજ્ઞિમે=મધ્યમ પડલાઓને વોચ્છં=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

ગ્રીષ્મકાળમાં ત્રણ પડલા, હેમંતઋતુમાં ચાર પડલા, અને વર્ષાકાળમાં પાંચ પડલા હોય છે. વળી ઋતુ પ્રમાણે ત્રણ-ચાર-પાંચ પડલા બતાવ્યા એ ઉત્કૃષ્ટ છે. હવે પછી મધ્યમ પડલાઓ કેટલા હોવા જોઈએ, તેને હું કહીશ.

ટીકા :

સામાન્યેન તાદૃશાનિ ભવન્તિ સ્વરૂપેણ પટલાનિ, તાનિ ચ ત્રીણિ વા ગ્રીષ્મેષુ, સર્વેષ્વેવ ત્રીણિ પટલાનિ ભવન્તિ, કાલસ્યાત્યન્તરૂક્ષત્વાત્ દ્રુતં પૃથિવીરજઃપ્રભૃતિપરિણતેઃ, તેન પટલભેદાયોગાદિતિ । ચત્વારિ પટલાનિ હેમન્તે, કાલસ્ય સ્નિગ્ધત્વાત્ વિમર્દેન પૃથ્વીરજઃપ્રભૃતિપરિણતેઃ, તેન પટલભેદસમ્ભવાદિતિ । પઞ્ચ વર્ષાસુ સર્વાસ્વેવ પટલાનિ ભવન્તિ, કાલસ્યાત્યન્તસ્નિગ્ધત્વાત્ અતિચિરેણ રજઃપ્રભૃતિપરિણતેઃ, તેન પટલભેદયોગાદિતિ । ઉત્કૃષ્ટાન્યેતાનિ તત્સ્વરૂપાપેક્ષયા ચેહોત્કૃષ્ટત્વપરિગ્રહઃ, અત્યન્તશોભનાનિ પટલાન્યેવં ભવન્તિ, અતઃ પુનઃ=અતઃ ઋર્ધ્વં મધ્યમાનિ વક્ષ્યે=મધ્યમાનિ સ્વરૂપેણ પટલાનિ યાવન્તિ ભવન્તિ તાવન્તિ વક્ષ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦૪॥

ટીકાર્થ :

સામાન્યેન.....યોગાત્ સામાન્યથી સ્વરૂપથી તેવા પ્રકારના=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા તેવા પ્રકારના, પડલાઓ હોય છે, અને તેઓ=પડલાઓ, ગ્રીષ્મમાં ત્રણ હોય છે. તે જ સ્પષ્ટ કરે છે — સર્વ જ ગ્રીષ્મકાળમાં ત્રણ પડલાઓ હોય છે; કેમ કે કાળનું અત્યંત રૂક્ષપણું હોવાને કારણે જલદી પૃથ્વીની રજ વગેરેની પરિણતિ થાય છે=અચિત્ત થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે રૂક્ષ કાળ હોવાથી પૃથ્વીની રજ વગેરે જલદી પરિણત થાય છે, તે માટે ત્રણ પડલાઓ જ કેમ ? તેથી હેતુ આપે છે —

તેનાથી=પૃથ્વીની રજ વગેરે જલદી પરિણત થવાથી, પડલાના ભેદનો અયોગ છે=પૃથ્વીની રજ વગેરે ત્રણ પડલા ભેદીને અંદર પાત્રા સુધી જઈ શકતા નથી.

‘ઇતિ’ ગ્રીષ્મઋતુમાં ત્રણ પડલા રાખવાના પ્રયોજનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

ચત્વારિ.....ભેદસમ્ભવાત્ હેમન્તમાં ચાર પડલાઓ હોય છે; કેમ કે કાળનું સ્નિગ્ધપણું હોવાને કારણે વિમર્દ દ્વારા પૃથ્વીની રજ વગેરેની પરિણતિ થાય છે.

સ્નિગ્ધ કાળ હોવાથી પૃથ્વીની રજ વગેરે વિમર્દ દ્વારા પરિણત થાય છે, એટલા માત્રથી ત્રણ પડલાઓને બદલે ચાર પડલાઓ કેમ ? તેથી હેતુ આપે છે —

તેનાથી=હેમંતઋતુમાં ત્રણ પડલા હોય તો પૃથ્વીની રજ વગેરેથી, પડલાના ભેદનો સંભવ છે=ત્રણ પડલા ભેદીને પૃથ્વીની રજ વગેરે અંદર પાત્રા સુધી જવાનો સંભવ છે.

‘ઈતિ’ હેમંતઋતુમાં ચાર પડલા રાખવાના પ્રયોજનની સમાપ્તિમાં છે.

પચ્છ.....ભેદયોગાત્ સર્વ જ વર્ષામાં પાંચ પડલાઓ હોય છે; કેમ કે કાળનું અત્યંત સ્નિગ્ધપણું હોવાને કારણે અતિચિર વડે=લાંબા કાળ વડે, રજ વગેરેની પરિણતિ થાય છે.

અતિસ્નિગ્ધ કાળ હોવાથી લાંબા કાળે પૃથ્વીની રજ વગેરે અચિત્ત થાય છે, એટલા માત્રથી ત્રણ કે ચાર પડલાઓને સ્થાને પાંચ પડલાઓ શા માટે ? તેથી હેતુ આપે છે —

તેનાથી=રજ વગેરેની અપરિણતિ હોવાથી, પડલાના ભેદનો યોગ છે, અર્થાત્ પૃથ્વીની રજ વગેરેમાં રહેલો ભેજ ચાર પડલાને ભેદીને પાત્રાને સ્પર્શે છે.

‘ઈતિ’ વર્ષાઋતુમાં પાંચ પડલા રાખવાના પ્રયોજનની સમાપ્તિ અર્થક છે.

ઉત્કૃષ્ટ.....પરિગ્રહઃ આ=ઉપરમાં બતાવેલ ત્રણ-ચાર-પાંચ પડલાઓ, ઉત્કૃષ્ટ છે; અને તેના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી=પડલાની સંખ્યાની અપેક્ષાએ નહીં પરંતુ પડલાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ, અહીં=ઉપર બતાવેલ ત્રણ-ચાર-પાંચ પડલામાં, ઉત્કૃષ્ટત્વનો પરિગ્રહ છે. તે જ સ્પષ્ટ કરે છે —

અત્યન્ત.....ભવન્તિ અત્યંત શોભન પડલાઓ આવા પ્રકારના હોય છે અર્થાત્ જીવરક્ષા માટે અત્યંત ઉપકારક થાય તેવા પડલાઓ ગાથા ૮૦૩માં બતાવ્યા એવા પ્રકારના સ્વરૂપવાળા હોય છે.

અતઃ.....ગાથાર્થઃ આનાથી ઊર્ધ્વ મધ્યમને હું કહીશ=સ્વરૂપથી મધ્યમ પડલાઓ જેટલા હોય છે તેટલાને હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

★ જીવરક્ષા માટે ઉપયોગી હોય એટલી જાડાઈવાળા પડલા ઉત્કૃષ્ટ કહેવાય, અને તેનાથી ન્યૂન જાડાઈવાળા પડલા મધ્યમ, અને તે મધ્યમથી પણ ન્યૂન જાડાઈવાળા પડલા જઘન્ય કહેવાય.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૦૩માં દર્શાવ્યા તેવા સ્વરૂપવાળા પડલા સામાન્યથી હોય છે; અને તેવા જાડા પડલા હોય તો, સાધુ ઉનાળામાં ત્રણ પડલા રાખે છે; કેમ કે ઉનાળાનો કાળ રૂક્ષ હોવાથી પૃથ્વીની રજ વગેરે જલદી અચિત્ત થાય છે. તેથી સચિત્ત પૃથ્વીની રજ વગેરે ત્રણ પડલાને ભેદીને પાત્રા સુધી પહોંચી શકતી નથી; પરંતુ ત્રણથી ઓછા પડલા રાખવામાં આવે તો સચિત્ત રજ વગેરે પડલાને ભેદીને ઝોળીની અંદર રહેલ પાત્રાને લાગે છે, જેથી પાત્રા લેતી વખતે તે રજના જીવોને કિલામણા થવાનો સંભવ છે.

વળી, ઉનાળા કરતાં હેમંતઋતુનો કાળ સ્નિગ્ધ હોવાને કારણે સાધુ હેમંતઋતુમાં ચાર પડલા રાખે છે; કેમ કે ત્રણ પડલા રાખવામાં આવે તો સચિત્ત પૃથ્વીરજ વગેરેનો ભેજ ઝોળીની અંદર રહેલ પાત્રાને સ્પર્શે, પરંતુ ચાર પડલા હોય તો પડલા ઉપર લાગેલ રજ સ્વભાવથી જ તે તે પડલા સાથે વિમર્દ પામીને અંદરના ચોથા પડલા સુધીમાં અચિત્ત થઈ જાય, જેથી અંદર રહેલ પાત્રાને તે સચિત્ત રજ લાગે નહિ.

વળી, સાધુઓ ચોમાસામાં પાંચ પડલા રાખે છે; કેમ કે હેમંતઋતુ કરતાં વર્ષાઋતુનો કાળ અતિ સ્નિગ્ધ હોવાથી સચિત્ત રજ વગેરે લાંબાકાળે અચિત્ત થાય છે. આથી પાંચથી ઓછા પડલા હોય તો સચિત્ત પૃથ્વીની રજ વગેરે પડલાને ભેદીને પાત્રાને લાગી જાય.

આમ, જે પડલાઓ દ્વારા અંતરિત સૂર્ય ન દેખાય તેવા જાડા પડલાઓ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ છે, પરંતુ સંખ્યાની અપેક્ષાએ જઘન્ય છે; કેમ કે આવા પડલાઓ ઋતુ પ્રમાણે ત્રણ, ચાર અને પાંચ રાખવાના હોય છે; અને આવા ઉત્કૃષ્ટ પડલાઓ સંયમજીવન માટે અત્યંત સુંદર છે; કેમ કે તેવા પડલાથી ષટ્જીવનિકાયની રક્ષા સમ્યગ્ થઈ શકે છે. આમ છતાં સાધુને આવા ઉત્કૃષ્ટ પડલા બંને તેવું વસ્ત્ર નિર્દોષ ન મળે તો મધ્યમ પણ ગ્રહણ કરે; પરંતુ તેવા મધ્યમ પડલા ઉત્કૃષ્ટ પડલા કરતાં એકેક વધારે રાખે, જેનું વર્ણન આગળની ગાથામાં ગ્રંથકાર કરશે. ॥૮૦૪॥

ગાથા :

ગિમ્હાસુ હંતિ ચરો પંચ ય હેમંતિ છચ્ચ વાસાસુ ।
 એણે ખલુ મજ્ઝિમગા એત્તો ડ જહન્રણ વોચ્છં ॥૮૦૫॥

અન્યથાર્થ :

ગિમ્હાસુ ચરો=ગ્રીષ્મમાં ચાર, હેમંતિ ય પંચ=અને હેમંતમાં પાંચ, વાસાસુ છચ્ચ=અને વર્ષામાં છ (પડલાઓ) હંતિ=હોય છે. એણે ખલુ=ખરેખર આ=ઋતુ પ્રમાણે ચાર-પાંચ-છ પડલાઓ બતાવ્યા એ, મજ્ઝિમગા=મધ્યમ છે. એત્તો ડ=આનાથી ઉપર જહન્રણ=જઘન્ય પડલાઓને વોચ્છં=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

ગ્રીષ્મકાળમાં ચાર પડલા, હેમંતકાળમાં પાંચ પડલા અને વર્ષાકાળમાં છ પડલા હોય છે. ખરેખર ઋતુ પ્રમાણે ચાર-પાંચ-છ પડલા બતાવ્યા એ મધ્યમ છે. હવે પછી જઘન્ય પડલાઓ કેટલા હોવા જોઈએ, તેને હું કહીશ.

ટીકા :

ગ્રીષ્મેષુ ભવન્તિ ચત્વારિ પ્રયોજનં પૂર્વવત્, પઞ્ચ હેમન્તે પ્રયોજનં પૂર્વવદેવ, ષટ્ ચ વર્ષાસુ પ્રયોજનં પૂર્વવત્, એતાનિ ખલુ મધ્યમાનિ પટલાન્યેવં ભવન્તિ, તેષાં પ્રભૂતતરણામેવ સ્વકાર્યસાધનાત્, અતસ્તુ=અતઃ કુર્ધ્વમ્ જઘન્યાનિ સ્વરૂપેણ પટલાનિ યાવન્તિ ભવન્તિ તાવન્તિ વક્ષ્યંતિ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦૫॥

ટીકાર્થ :

ગ્રીષ્મમાં ચાર પડલાઓ હોય છે, તેનું પ્રયોજન પૂર્વની જેમ છે=પૂર્વગાથાની જેમ છે. હેમંતમાં પાંચ પડલાઓ હોય છે, તેનું પ્રયોજન પૂર્વની જેમ જ છે; અને વર્ષામાં છ પડલાઓ હોય છે, તેનું પ્રયોજન પૂર્વની જેમ છે. ખરેખર આ મધ્યમ પડલાઓ આવા પ્રકારના=ઉત્કૃષ્ટ પડલા કરતાં એક-એક પડલા ત્રણેય ઋતુમાં વધારે હોય તો જ જીવરક્ષાનું કારણ બને એવા પ્રકારના, હોય છે; કેમ કે પ્રભૂતતર જ તેઓનું સ્વકાર્યનું સાધન છે=ઉત્કૃષ્ટ પડલા કરતાં એકેક વધારે જ મધ્યમ પડલાઓ જીવરક્ષારૂપ પોતાના કાર્યને સાધનાર છે. આનાથી ઊર્ધ્વ સ્વરૂપથી જઘન્ય પડલાઓ જેટલા હોય છે, તેટલાને હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૦૫॥

ગાથા :

ગિમ્હાસુ પંચ પડલા છપ્પુણ હેમંતિ સત્ત વાસાસુ ।
તિવિહમ્મિ કાલછેએ પાયાવરણા ભવે પડલા ॥૮૦૬॥

અન્યથાર્થ :

ગિમ્હાસુ પંચ=ગ્રીષ્મમાં પાંચ, હેમંતિ છપ્પુણ=વળી હેમંતમાં છ, વાસાસુ સત્ત=વર્ષમાં સાત પડલા=પડલાઓ (જઘન્ય) છે. તિવિહમ્મિ કાલછેએ=ત્રણ પ્રકારના કાળના છેદમાં પડલા=પડલાઓ પાયાવરણા=પાત્રના આવરણ ભવે=થાય છે.

ગાથાર્થ :

ગ્રીષ્મકાળમાં પાંચ, વળી હેમંતકાળમાં છ, વર્ષકાળમાં સાત પડલાઓ જઘન્ય છે. ત્રણ પ્રકારના કાળના ભેદમાં પડલાઓ પાત્રના આવરણરૂપ થાય છે.

ટીકા :

ગ્રીષ્મેષુ પક્ષ પટલોનિ ષટ્ પુનર્હેમન્તે સપ્ત વર્ષાસુ, ત્રયાણામપિ પ્રયોજનં પૂર્વવત્, एवं त्रिविधे कालच्छेदे पात्रावरणानि भवन्ति पटलानि, समासप्रयोजनमेतदेतेषामिति गाथार्थः ॥૮૦૬॥

ટીકાર્થ :

ગ્રીષ્મમાં પાંચ, વળી હેમંતમાં છ, વર્ષામાં સાત પડલાઓ હોય છે. ત્રણેયનું પણ પ્રયોજન પૂર્વની જેમ છે=ગાથા ૮૦૪માં બતાવ્યું તેમ જાણવું. આ રીતે ત્રણ પ્રકારવાળા કાળના છેદમાં=ભેદમાં, પડલાઓ પાત્રનું આવરણ થાય છે. આ આમનું સમાસથી પ્રયોજન છે=પૃથ્વીની રજ વગેરે પાત્રને ન સ્પર્શે એ પડલાઓનું સંક્ષેપથી કારણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૦૬॥

અવતરણિકા :

उद्दिष्टसङ्ख्याभेदभावात् सङ्ख्यामानमभिधायैतेषामेव प्रमाणमानमाह —

અવતરણિકાર્થ :

ઉદ્દિષ્ટ એવા પડલાની સંખ્યાના ભેદના ભાવથી=કથનથી, સંખ્યામાનને કહીને, આમના જ=પડલાઓના જ, પ્રમાણમાનને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પ્રસ્તુતમાં પડલાનો પ્રસ્તાવ ચાલે છે. તેથી પડલાને ઉદ્દેશીને ગાથા ૮૦૩માં પડલાનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું. તેથી ઉદ્દિષ્ટ એવા પડલાના સંખ્યાના પ્રકાર કહેવા દ્વારા ગાથા ૮૦૪થી ૮૦૬માં કેવા પ્રકારના પડલા કઈ ઋતુમાં કેટલા વાપરવા જોઈએ ? એ પ્રકારે પડલાનું ગણનાપ્રમાણ બતાવ્યું. હવે પડલા કેટલા લાંબા-પહોળા હોવા જોઈએ ? એ પ્રકારે પડલાનું માનપ્રમાણ બતાવે છે —

ગાથા :

અઢ્ઢાઇજ્જા હથ્થા દીહા છત્તીસઅંગુલા રુંદા ।
બિઙ્ઙઅં પઙ્ગિગ્ગહાઓ સસરીરાઓ ય નિપ્પન્નં ॥૮૦૭॥

અન્યચાર્થ :

અઢ્ઢાઇજ્જા હથ્થા=અઢી હાથ દીહા=દીર્ઘ, છત્તીસઅંગુલા રુંદા=છત્રીસ આંગળ વિસ્તીર્ણ; બિઙ્ઙઅં=બીજું (પડલાનું પ્રમાણ) પઙ્ગિગ્ગહાઓ=પ્રતિગ્રહથી=ભાજનથી, સસરીરાઓ ય=અને પોતાના શરીરથી નિપ્પન્નં=નિષ્પન્ન હોય છે.

ગાથાર્થ :

અઢી હાથ લાંબા અને છત્રીસ આંગળ પહોળા; બીજું પડલાનું પ્રમાણ પાત્રથી અને પોતાના શરીરથી નિષ્પન્ન હોય છે.

ટીકા :

અર્ધતૃતીયા હસ્તા દીર્ઘાણિ=આયતાનિ ષટ્ત્રિંશદઙ્ગુલાનિ રુન્દાનિ=વિસ્તીર્ણાનિ, દ્વિતીયં પટલમાનં પ્રતિગ્રહાદ્=ભાજનાત્ સ્વશરીરાચ્ચ નિષ્પન્નમ્, એતદુભયોચિતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦૭॥

ટીકાર્થ :

અઢી હાથ દીર્ઘ=આયત=લાંબા, છત્રીસ આંગળ વિસ્તીર્ણ=પહોળા, પડલાઓ હોય છે. બીજું પડલાનું માન પ્રતિગ્રહથી=ભાજનથી, અને પોતાના શરીરથી નિષ્પન્ન હોય છે. આ ઉભય=બંને પડલાનું પ્રમાણ, ઉચિત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૦૭॥

અવતરણિકા :

એતત્પ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આના=પડલાના, પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

પુપ્ફફલોદગચ્ચરેણુસઝણપરિહારપાયરક્ખઢ્ઢા ।
લિંગસ્સ ય સંવરણે વેઓદચરક્ખણે પઢલા ॥૮૦૮॥

અન્યચાર્થ :

પુપ્ફફલોદગચ્ચરેણુસઝણપરિહારપાયરક્ખઢ્ઢા=પુષ્પ, ફળ, ઉદક, રજોરેણુ, શકુનના પરિહારના=પક્ષીની વિષ્ટાના, પાત્રથી રક્ષણ અર્થે, લિંગસ્સ ય સંવરણે=અને લિંગના સંવરણમાં=ઢાંકવામાં, વેઓદચરક્ખણે=વેદોદયના રક્ષણમાં પઢલા=પડલાઓ (ઉપયોગી) છે.

ગાથાર્થ :

ફૂલ, ફળ, પાણી, રજકણ, પક્ષીની વિષ્ટા પાત્રમાં પડે તેનાથી રક્ષણ માટે, અને લિંગ ઢાંકવા માટે, વેદોદયના રક્ષણમાં પડલાઓ ઉપયોગી છે.

ટીકા :

પુષ્પફલોદકરજોરેણુશકુનપરિહારઃ=કાકાદિપુરીષઃ એતદ્રક્ષાર્થ, લિઙ્ગસ્ય ચ સંવરણે=સંરક્ષણે=સ્થગને વેદોદયરક્ષણે=સ્ત્રીપુંવેદોદયરક્ષણવિષયે પટલાન્યુપયોગીનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦૮॥

ટીકાર્થ :

પુષ્પ, ફળ, પાણી, રજોરેણુ, શકુનનો પરિહાર=કાકાદિનો પુરીષ=કાગડા વગેરેનો મળત્યાગ; આનાથી રક્ષાર્થે=આ સર્વ પાત્રમાં પડે તેનાથી રક્ષણ માટે, અને લિંગના સંવરણમાં=સંરક્ષણમાં=સ્થગનમાં અર્થાત્ પુરુષચિહ્નને ઢાંકવા માટે, વેદોદયના રક્ષણમાં=સ્ત્રી-પુરુષના વેદના ઉદયના રક્ષણના વિષયમાં, પડલાઓ ઉપયોગી છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૦૮॥

અવતરણિકા :

રજસ્ત્રાણપ્રમાણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે રજસ્ત્રાણના પ્રમાણને=માપને, કહે છે —

ગાથા :

માણં તુ રચત્તાણે ભાણપમાણેણ હોઝ નિષ્કત્રં ।
પાયાહિણં કરિતં મજ્ઞે ચઝંગુલં કમઙ્ ॥૮૦૯॥

અન્યથાર્થ :

રચત્તાણે તુ=વળી રજસ્ત્રાણ વિષયક માણં=માન ભાણપમાણેણ=ભાજનના પ્રમાણથી નિષ્કત્રં=નિષ્પત્તિ હોઝ=હોય છે. (અને તે ભાજનના પ્રમાણથી નિષ્પત્તિ એવું માન જ બતાવે છે —) પાયાહિણં કરિતં=પ્રાદક્ષિણ્યને કરતું=પાત્રની પ્રદક્ષિણાને કરતું રજસ્ત્રાણ, મજ્ઞે=મધ્યમાં ચઝંગુલં=ચાર અંગુલ કમઙ્=કમે છે=અધિક રહે છે.

ગાથાર્થ :

વળી રજસ્ત્રાણ વિષયક માન ભાજનના પ્રમાણથી નિષ્પત્તિ હોય છે, અને તે આ પ્રમાણે-પાત્રની પ્રદક્ષિણા કરતું રજસ્ત્રાણ મધ્યમાં ચાર આંગળ અધિક રહે છે.

ટીકા :

માનં તુ રજસ્ત્રાણે=રજસ્ત્રાણવિષયં ભાજનપ્રમાણેન ભવતિ નિષ્પત્ત્રં, તચ્ચૈવં વેદિતવ્યમિત્યાહ-
પ્રાદક્ષિણ્યં કુર્વત્ પુષ્પકાદારમ્ પાત્રસ્ય મધ્યે ચતુરઙ્ગુલમિતિ મુખે ચત્વાર્યઙ્ગુલાનિ યાવત્ ક્રમતિ=
અધિકં તિષ્ઠતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦૯॥

ટીકાર્થ :

વળી રજસ્ત્રાણના વિષયવાળું માન ભાજનના પ્રમાણથી નિષ્પત્ત હોય છે, અને તે=ભાજનના પ્રમાણથી
નિષ્પત્ત એવું માન, આ પ્રમાણે જાણવું. એને કહે છે — પ્રાદક્ષિણ્યને કરતું=પાત્રની ચારેય બાજુથી વીટાતું
એવું રજસ્ત્રાણ, પાત્રના પુષ્પકથી આરંભીને=પાત્રના નાભિપ્રદેશથી માંડીને, મધ્યમાં ચાર અંગુલ=મુખમાં
ચાર અંગુલો સુધી, ક્રમે છે=અધિક રહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૦૯॥

અવતરણિકા :

एतत्प्रयोजनमभिधत्ते —

અવતરણિકાર્થ :

आना=रजस्त्राणाना, प्रयोजनने कहे છે —

ગાથા :

मूसगरयउक्क्रे वासे सिण्हा ए अ रक्खद्वा ।
होति गुणा स्यत्ताणे एवं भणियं जिणिंदेहिं ॥८१०॥

અન્યથાર્થ :

મૂસગરયઉક્ક્રે=મૂષકરજના ઉત્કરની=ઉનાળામાં અને શિયાળામાં ઉંદર વડે ખોદાયેલ રજના ઢગલાની,
વાસે અ=અને વર્ષામાં સિણ્હા એ=ઝાકળની રજની રક્ખદ્વા=રક્ષા અર્થે સ્યત્તાણે=રજસ્ત્રાણ હોતે છતે ગુણા
હોતિ=ગુણો થાય છે, એવં=એ પ્રમાણે જિણિંદેહિં=જિનેન્દ્રો વડે ભણિયં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

ગ્રીષ્માદિ ઋતુમાં ઉંદર વડે ખોદાયેલ રજના ઢગલાની અને વર્ષાઋતુમાં ઝાકળનાં ઊંડુઓની રક્ષા
માટે, રજસ્ત્રાણ ધારણ કરાયે છતે ચારિત્રની વૃદ્ધિ આદિ ગુણો થાય છે, એ પ્રમાણે જિનેન્દ્રો વડે
કહેવાયું છે.

ટીકા :

मूषकरजउत्कर इति षष्ठ्यर्थे सप्तमी, मूषकरजउत्करस्य ग्रीष्मादिषु वर्षायां सिण्हायाः=अवश्या-
यस्य रजसश्च रक्षार्थं ध्रियमाणे भवन्ति गुणाः-चारित्रवृद्ध्यादयो रजस्त्राणे, एवं भणितं जिनेन्द्रैरिति
गाथार्थः ॥८१०॥

ટીકાર્થ :

મૂષકરજૂત્કરે એ પ્રકારના શબ્દમાં ષષ્ઠીના અર્થમાં સપ્તમી વિભક્તિ છે. ગ્રીષ્માદિમાં=ઉનાળામાં અને શિયાળામાં, મૂષકરજના ઉત્કરની=ઉંદર વડે જમીનમાંથી ખોદાયેલ માટીના ઢગલાની, અને વર્ષામાં અવશ્યાયની રજની=ઝાકળનાં બિંદુઓની, રક્ષાના અર્થે રજસ્ત્રાણ ધારણ કરાતે છતે ચારિત્રની વૃદ્ધિ આદિ ગુણો થાય છે, એ પ્રમાણે જિનેન્દ્રો વડે કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૧૦॥

અવતરણિકા :

इत्थं प्रयोजनवक्तव्यतावसानं पात्रनिर्योगमभिधाय पात्रप्रयोजनमाह —

:

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૭૮૩થી ૮૧૦માં બતાવ્યું છે એ રીતે, પ્રયોજનની વક્તવ્યતાનો અવસાન છે જેને એવા પાત્રનિર્યોગને કહીને અર્થાત્ રજસ્ત્રાણના પ્રયોજનના કથનના અંતવાળા પાત્રના પરિવારભૂત સાત ઉપકરણના સમુદાયને કહીને, પાત્રના પ્રયોજનને પ્રસ્તુત બે ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

छक्कायरक्खणद्धा पायग्गहणं जिणेहिं पन्नत्तं ।

जे अ गुणा संभोगे हवन्ति ते पायग्गहणे वि ॥८११॥

અન્યથાર્થ :

छक्कायरक्खणद्धा=છકાયના રક્ષણ અર્થે જિણેહિં=જિનો વડે પાયગ્ગહણં=પાત્રનું ગ્રહણ પન્નત્તં=પ્રરૂપાયેલું છે. સંભોગે અ=અને (માંડલીમાં) સંભોગ કરાયે છે તે જ ગુણા=જે ગુણો થાય છે, તે=તે (ગુણો) પાયગ્ગહણે વિ=પાત્રના ગ્રહણમાં પણ હવન્તિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

છકાયના રક્ષણ માટે જિનો વડે પાત્રનું ગ્રહણ પ્રરૂપાયેલું છે; અને માંડલીમાં સંભોગ કરાયે છે તે જે ગુણો થાય છે, તે ગુણો પાત્રના ગ્રહણમાં પણ થાય છે.

ટીકા :

षट्कायरक्षणार्थं पात्रग्रहणं जिनैः प्रज्ञप्तं, रक्षणं चाधाकर्मपरिशातनादिपरिहारेण, ये च गुणाः सम्भोगे मण्डल्यां भवन्ति ते पात्रग्रहणेऽपि गुणा इति गार्थार्थः ॥८११॥

ટીકાર્થ :

ષટ્કાયના રક્ષણના અર્થે જિનો વડે પાત્રનું ગ્રહણ પ્રરૂપાયેલ છે, અને રક્ષણ આધાકર્મ, પરિશાતનાદિના પરિહાર દ્વારા થાય છે; અને માંડલીમાં સંભોગ કરાયે છે તે જે ગુણો થાય છે, તે ગુણો પાત્રના ગ્રહણમાં પણ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં અનાભોગાદિથી સાધુએ આધાકર્મદોષવાળી ગોચરી વહોરી હોય અને પાછળથી સાધુને 'આ આધાકર્મદોષવાળી ગોચરી છે' તેવો ખ્યાલ આવ્યો હોય, તો તે દોષિત આહારનો યોગ્ય વિધિથી પરિહાર કરે. આમ પાત્રમાં વહોરેલી આધાકર્મી ભિક્ષાને પરઠવવાથી પાત્ર દ્વારા ષટ્કાયના જીવોનું રક્ષણ થાય છે.

અહીં શંકા થાય કે સાધુએ ગ્રહણ કરેલી આધાકર્મી ભિક્ષામાં ષટ્કાયની હિંસા તો ગ્રહણ કરતાં પહેલાં જ થઈ ચૂકેલી છે, છતાં તે ભિક્ષા પરઠવે તોપણ ષટ્કાયનું રક્ષણ કેવી રીતે થાય ? તેનો આશય એ છે કે મુખ્યત્વે સાધુને સંયમમાં અપ્રમાદભાવથી યત્ન કરવાનો હોય છે, અને અપ્રમાદભાવથી સંયમમાં યત્ન કરતા સાધુ ષટ્કાયનું રક્ષણ કરે છે, માટે અપ્રમાદભાવથી નદી ઊતરતા પણ સાધુ છકાયના રક્ષક છે, અને પ્રમાદભાવથી પરિલેહણ કરતા પણ સાધુ છકાયના હિંસક છે. આથી અપ્રમત્તતાથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરતાં સાધુએ અનાભોગાદિથી આધાકર્મી ભિક્ષા વહોરી લીધી હોય અને પાછળથી દોષનો ખ્યાલ આવતાં ભિક્ષા પરઠવે, તો તે સાધુની અપ્રમત્તતાની વૃદ્ધિ થવાથી ષટ્કાયનું પાલન થાય.

વળી, સાધુએ અનાભોગાદિથી આધાકર્મી ભિક્ષા ગ્રહણ કરી ન હોય, પરંતુ કારણવિશેષથી આધાકર્મી ભિક્ષા ગ્રહણ કરી હોય, અને પાછળથી અન્ય નિર્દોષ ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, ત્યારે પણ પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ આધાકર્મી ભિક્ષાનો શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે સાધુ પરિહાર કરે, તો અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ થાય અને પાત્રમાં ગ્રહણ કરેલ આધાકર્મી ભિક્ષાના પરિહાર દ્વારા ષટ્કાયનું રક્ષણ થાય.

વળી, ગોચરી પાત્રમાં ગ્રહણ કરવામાં ન આવે અને હાથમાં જ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો હાથમાં લીધેલા આહારમાં રહેલ પ્રવાહી અંશ ભૂમિ પર ઢોળાય. માટે પાત્રમાં આહાર ગ્રહણ કરવાથી ભૂમિ પર આહાર ઢોળાવારૂપ પરિશાટનનો પરિહાર થવાથી ષટ્કાયનું પાલન થાય છે.

“આધાકર્મપરિશાતનાદિ”માં આધાકર્મદોષના ઉપલક્ષણથી ગોચરીના ૪૨ દોષોનું ગ્રહણ કરવાનું છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ૪૨ દોષોમાંથી કોઈપણ દોષવાળી ભિક્ષા અનાભોગાદિથી વહોરાઈ ગઈ હોય અને પાછળથી ખ્યાલ આવે તો, અથવા દોષવાળી ભિક્ષા સકારણ વહોરી હોય અને પાછળથી બીજી નિર્દોષ ભિક્ષા મળે તો, તે પાત્રમાં વહોરેલ ભિક્ષાના પરિહારથી પાત્ર દ્વારા ષટ્કાયનું રક્ષણ થાય છે; અને ‘આદિ’ પદથી અપ્રચ્છન્ન ભોજનનું ગ્રહણ કરવાનું છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પાત્રમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરે તો સાધુ અપ્રચ્છન્ન ભોજનનો પરિહાર કરવા દ્વારા ષટ્કાયનું રક્ષણ કરી શકે; કેમ કે સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન ન કરે તો સાધુનું ભોજન જોઈને કોઈ સંસારી જીવને સાધુના ભોજનની લાલસા થાય, તેથી તે માંગણી કરે, અને સાધુ ન આપે તો તે જીવને સાધુ પ્રત્યે દ્વેષ થાય અને તે જીવ દુર્લભબોધિ બને. આમ, અપ્રચ્છન્ન ભોજન દ્વારા અન્ય જીવોને પીડા કે સંકલેશ થવાનો સંભવ છે. આથી પાત્રગ્રહણથી અપ્રચ્છન્ન ભોજનના પરિહાર દ્વારા ષટ્કાયનું રક્ષણ થાય છે.

માંડલીમાં ભોજન કરવાથી જે ગુણો થાય છે, તે સર્વ ગુણો પાત્રગ્રહણમાં થાય છે. તે ગુણો આગળની ગાથામાં સ્વયં ગ્રંથકાર બતાવે છે. ॥૮૧૧॥

અવતરણિકા :

તાનેવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે માંડલીમાં સંભોગ કરાયે છે તે ગુણો થાય તે ગુણો પાત્રના ગ્રહણમાં પણ થાય છે. તેથી હવે તેઓને જ=પાત્રના ગ્રહણમાં થતા ગુણોને જ, કહે છે —

ગાથા :

અતરંતબાલવૃદ્ધા સેહાઽઽસા ગુરુ અસહુવર્ગો ।
સાહારણોગ્ગહાઽલબ્ધિકારણા પાયગ્રહણં તુ ॥૮૧૨॥

અન્યચાર્થ :

અતરંતબાલવૃદ્ધા સેહાઽઽસા ગુરુ અસહુવર્ગો=અશક્તિવાળા, બાલ, વૃદ્ધો, શૈક્ષ, આદેશ=પ્રાધૂર્ણક, ગુરુ, અસહિષ્ણુવર્ગ; (આ બધાને આશ્રયીને) સાહારણોગ્ગહાઽલબ્ધિકારણા=સાધારણ અવગ્રહથી (અને) અલબ્ધિના કારણથી પાયગ્રહણં તુ=પાત્રનું ગ્રહણ જ છે.

ગાથાર્થ :

ગ્લાન, બાલ, વૃદ્ધ, પ્રાધૂર્ણક, ગુરુ, અસહિષ્ણુવર્ગ : આ બધાને આશ્રયીને, સાધારણ અવગ્રહથી અને અલબ્ધિના કારણથી પાત્રનું ગ્રહણ જ છે.

ટીકા :

અશક્તિવાલવૃદ્ધાઃ=ગ્લાનબાલવૃદ્ધા इत्यर्थः, तथा शिक्षकादेशौ=અભિનવપ્રવ્રજિતપ્રાધૂર્ણકૌ, तथा गुरुः=આચાર્યાદિઃ, तथा असहिष्णुवर्गः=ક્ષુત્પિપાસાદ્યસહનશીલઃ, एतानाश्रित्य साधारणावग्रहकात्=સાધારણાવગ્રહનિમિત્તં तथा अलब्धिकारणम्(?अलब्धिकारणात्)=અવિદ્યમાનલબ્ધિનિમિત્તં પાત્રગ્રહણં તુ=પાત્રગ્રહણમેવ જિનૈરભિહિતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧૨॥

નોંધ :

(૧) સાહારણોગ્ગહા અને અલબ્ધિકારણા એમ બંનેને પંચમી વિભક્તિ છે; પરંતુ સંધિ થઈ છે, માટે મૂળગાથામાં સાહારણોગ્ગહાઽલબ્ધિકારણા એમ પદ મૂકેલ છે; અને તેનો સાધારણ અવગ્રહના નિમિત્તે અને અલબ્ધિના નિમિત્તે, એવો અર્થ થાય.

(૨) પાત્રગ્રહણં નું હેતુઅર્થક વિશેષણ બતાવવા માટે જ ટીકામાં પંચમી વિભક્તિમાં રહેલ સાધારણાવગ્રહકાત્ નો અર્થ સાધારણાવગ્રહનિમિત્તં અને અલબ્ધિકારણાત્ નો અર્થ અવિદ્યમાનલબ્ધિનિમિત્તં કરેલ છે.

(૩) ટીકામાં અલબ્ધિકારણમ્ છે, તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે 'અલબ્ધિકારણાત્' હોવું બોધાયે.

ટીકાર્થ :

અશક્તિવાળા-બાળ-વૃદ્ધ=ગ્લાન-બાળ-વૃદ્ધ, तथा शिक्षक અને आदेश=અભિનવ પ્રવ્રજિત અને પ્રાધૂર્ણક, तथा गुरु=આચાર્યાદિ, तथा असहिष्णु वर्ग=ક્ષુધા-તૃષ્ણા વગેરે નહીં સહન કરવાના સ્વભાવવાળા; आश्रित=આ

સર્વ સાધુઓને, આશ્રયીને, સાધારણ અવગ્રહથી=સાધારણ અવગ્રહના નિમિત્તવાળું, તથા અલબ્ધિના કારણથી=અવિદ્યમાન લબ્ધિના નિમિત્તવાળું, પાત્રનું ગ્રહણ જ જિનો વડે કહેવાયું છે, અર્થાત્ આ સર્વ સાધુઓના સાધારણ લાભ માટે અને કરપાત્રલબ્ધિ નહીં હોવાને કારણે સાધુને પાત્ર ગ્રહણ કરવાનું જ જિનો વડે કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૮૧૨॥

અવતરણિકા :

કલ્પપ્રમાણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કલ્પના=કપડાના, પ્રમાણને=માપને, કહે છે —

ગાથા :

કલ્પા આયપમાણા અઢ્ઢાઈજ્જા ડ આયયા હથ્થા ।
દો ચેવ સુત્તિઆ ડન્નિઓ અ તઈઓ મુણેયવ્વો ॥૮૧૩॥

અન્યથાર્થ :

કલ્પા આયપમાણા=કલ્પો આત્મપ્રમાણવાળા હોય છે=સ્થવિરકલ્પિકોને કપડાં પોતાના શરીરના પ્રમાણવાળાં હોય છે, અઢ્ઢાઈજ્જા ડ હથ્થા=વળી (જિનકલ્પિકોને) અઢી હાથ આયયા=આયત=લાંબાં, હોય છે; દો ચેવ સુત્તિઆ=(કપડાંઓમાં) બે જ સૌત્રિક=સૂતરનાં, તઈઓ અ=અને ત્રીજો ડન્નિઓ=ઔર્ણિક=ઊનનો, મુણેયવ્વો=જાણવો.

ગાથાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિકોને કપડાં પોતાના શરીરના પ્રમાણવાળાં હોય છે, વળી જિનકલ્પિકોને અઢી હાથ લાંબાં હોય છે, બે જ કપડાં સુતરાઉ અને ત્રીજો કપડો ઊનનો જાણવો.

ટીકા :

કલ્પા આત્મપ્રમાણા: સાતિરેકા અનતિરેકમાના વા સ્થવિરાણામ્, અર્દ્ધતૃતીયાંસ્તુ આયતા=દીર્ઘા હસ્તાન્ જિનકલ્પિકાનાં, દ્વાવેવ સૌત્ર ઊર્ણમયશ્ચ તૃતીય: એતેષાં મન્તવ્ય ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૮૧૩॥

ટીકાર્થ :

સ્થવિરોને સાતિરેક અથવા અનતિરેક માનવાળા આત્મપ્રમાણ કલ્પો હોય છે=પોતાના શરીરના પ્રમાણથી કંઈક અધિક માપવાળા અથવા પોતાના શરીરના પ્રમાણથી અનધિક માપવાળા કપડાઓ હોય છે; વળી જિનકલ્પિકોને અઢી હાથ આયત=દીર્ઘ, હોય છે. એમના=જિનકલ્પિક-સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓના, બે જ કપડા સૌત્ર=સુતરાઉ, અને ત્રીજો ઊર્ણમય=ઊનનો, જાણવો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓને પોતાના શરીરની ઊંચાઈ પ્રમાણે કપડાઓ હોય છે, છતાં કોઈક સાધુ પોતાના શરીરની ઊંચાઈથી કંઈક અધિક પ્રમાણવાળા પણ કપડા રાખે; અને જિનકલ્પિક સાધુઓને અઢી હાથના પ્રમાણવાળા કપડા રાખવાના હોય છે. બંનેના ત્રણ કપડામાંથી બે કપડા સુતરાઉ હોય છે અને એક કપડો ઊનનો અર્થાત્ એક કામળી હોય છે. ॥૮૧૩॥

અવતરણિકા :

एतत्प्रयोजनमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આના=ત્રણ કપડાના, પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

तणगहणानलसेवानिवारणा धम्मसुक्कझाणद्धा ।
दिट्ठं कप्पग्गहणं गिलाणमरणद्धया चेव ॥८१४॥

અન્યથાર્થ :

તણગહણાનલસેવાનિવારણા=તૃણનું ગ્રહણ, અનલની સેવાના નિવારણ માટે, ધમ્મસુક્કઝાણદ્ધા=ધર્મ-શુક્લ ધ્યાનના અર્થે, ગિલાણમરણદ્ધયા ચેવ=અને ગ્લાન-મરણના અર્થે કપ્પગ્ગહણં=કલ્પનું ગ્રહણ દિટ્ઠું=(જિનો વડે) જોવાયું છે.

ગાથાર્થ :

તૃણગ્રહણના અને અનલની સેવાના નિવારણ માટે, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન માટે, અને ગ્લાનને અને મૃતકને ઢાંકવા માટે કલ્પનું ગ્રહણ ભગવાન વડે જોવાયું છે.

ટીકા :

તૃણગ્રહણાનલસેવાનિવારણાર્થ તથાવિધસંહનનિનાં, તથા ધર્મશુક્લધ્યાનાર્થ સમાધ્યાપાદનેન, દૃષ્ટં કલ્પગ્રહણં જિનૈઃ, ગ્લાનમરણાર્થ ચૈવ=ગ્લાનમૃતપ્રચ્છાદનાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧૪॥

ટીકાર્થ :

તેવા પ્રકારના સંહનનવાળાઓને તૃણના ગ્રહણના અને અનલની સેવાના નિવારણ અર્થે, તથા સમાધિના આપાદન દ્વારા=સમાધિ પ્રાપ્ત કરાવવા દ્વારા, ધર્મ અને શુક્લધ્યાનના અર્થે, અને ગ્લાન-મરણના અર્થે=ગ્લાનના અને મૃતના પ્રચ્છાદનના અર્થે=ગ્લાનને અને મૃતકને ઢાંકવા માટે, જિનો વડે કલ્પનું ગ્રહણ જોવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તેવા પ્રકારના નબળા સંઘયણવાળા સાધુઓ પાસે કપડા ન હોય તો ઠંડીથી રક્ષણ માટે શિયાળામાં ઘાસની ગંજીઓમાં ઘૂસી જવાનો પ્રસંગ આવે, જેથી ઘાસમાં રહેલ ત્રસ જીવોની હિંસા થવાનો સંભવ રહે; અને ઘાસની ગંજીઓ ન મળે તો તાપણાડૂપ અગ્નિના સેવનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, જેથી અગ્નિકાયના જીવોની વિરાધના થાય. માટે ભગવાને નબળા સંઘયણવાળા સાધુઓને વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાનું કહેલ છે.

વળી, કોઈ મનોબળવાળા સાધુ ઘણી ઠંડીમાં પણ તૃણનું ગ્રહણ કે અગ્નિનું સેવન ન કરે, તોપણ તે સાધુ અતિ ઠંડીને કારણે ધ્યાનમાં યત્ન ન કરી શકે, અને વસ્ત્રના ગ્રહણથી ઠંડીનું નિવારણ કરીને સમાધિનું આપાદન કરવા દ્વારા સાધુ ધર્મધ્યાન-શુક્લધ્યાનમાં યત્ન કરી શકે, તદ્દર્થે ભગવાને કલ્પ ગ્રહણ કરવાનું કહેલ છે.

વળી, કોઈ સાધુ બિમાર પડે ત્યારે અન્ય સાધુઓ પાસે કપડા હોય તો ઓઢાડવા દ્વારા તે સાધુની ઠંડી વગેરેનું નિવારણ કરવા માટે વસ્ત્ર ઉપયોગી થઈ શકે અથવા કોઈ સાધુ કાળધર્મ પામ્યા હોય તો તેમના મૃતકને ઢાંકવા માટે વસ્ત્ર ઉપયોગી થાય; કેમ કે પૂર્વમાં સાધુઓ જ મૃતકને ઢાંકીને યોગ્ય વિધિથી પરઠવતા હતા. માટે ભગવાને ત્રણ કપડા રાખવાની સાધુને અનુજ્ઞા આપી છે. ॥૮૧૪॥

અવતરણિકા :

અવસરપ્રાપ્તં રજોહરણમાનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અવસરને પ્રાપ્ત એવા રજોહરણના માનને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૭૮૩થી ૮૧૨ સુધી પાત્રનિર્ચોગનું પ્રમાણમાન અને પ્રયોજન બતાવ્યું, ત્યારબાદ ગાથા ૮૧૩-૮૧૪માં ત્રણ કપડાનું પ્રમાણમાન અને પ્રયોજન બતાવ્યું; આથી દશ પ્રકારની ઔદિક ઉપધિના પ્રમાણમાનનું અને પ્રયોજનનું વર્ણન પૂરું થયું. હવે બાકી રહેલ રજોહરણ અને મુહપત્તિરૂપ ઔદિક ઉપધિના પ્રમાણમાન અને પ્રયોજનના વર્ણનનો અવસર પ્રાપ્ત થયો હોવાથી પ્રથમ રજોહરણનું માપ બતાવે છે —

ગાથા :

બત્તીસંગુલદીહં ચત્તવીસં અંગુલાઈં દંડો સે ।

સેસ દસા પઢિપુણ્ણં સ્યહરણં હોઝ માળેણં ॥૮૧૫॥

અન્યચાર્થ :

સે=તેનો=રજોહરણનો, દંડો=દાંડો ચત્તવીસં અંગુલાઈં=ચોવીસ અંગુલ (અને) દસા=દશીઓ સેસ=શેષ=આઠ અંગુલ હોય છે. બત્તીસંગુલદીહં સ્યહરણં=બત્રીશ અંગુલ દીર્ઘ એવું રજોહરણ માળેણં=માનથી પઢિપુણ્ણં=પ્રતિપૂર્ણ હોઈ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

રજોહરણનો દાંડો ચોવીશ આંગળ અને દશીઓ આઠ આંગળ હોય છે, બત્રીશ આંગળ લાંબું એવું રજોહરણ પ્રમાણમાનથી પ્રતિપૂર્ણ થાય છે.

ટીકા :

દ્વાત્રિંશદ્ઙ્ગુલં દીર્ઘં રજોહરણં ભવતિ, સામાન્યેન તત્ર ચતુર્વિંશતિરદ્ઙ્ગુલાનિ દણ્ડઃ સે=તસ્ય=રજોહરણસ્ય શેષાઃ=અષ્ટાદ્ઙ્ગુલા દશાઃ, પ્રતિપૂર્ણં સહ પાદપુચ્છનનિષદ્યયા રજોહરણં ભવતિ માનેન=પ્રમાણેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧૫॥

ટીકાર્થ :

બત્રીશ અંગુલ દીર્ઘ એવું રજોહરણ હોય છે. ત્યાં=બત્રીશ અંગુલમાં, સામાન્યથી તેનો=રજોહરણનો, દંડ ચોવીશ અંગુલ, દશીઓ શેષ=આઠ અંગુલ, હોય છે. પાદપુંછનની=રજોહરણની, નિષદ્યા સાથે રજોહરણ માનથી=પ્રમાણથી=ગોળાકારરૂપ પ્રમાણથી, પ્રતિપૂર્ણ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૧૫॥

અવતરણિકા :

પ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે રજોહરણના પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

આયાણે નિક્ષેવે ઠાણનિસીઅણતુઅટ્ટસંકોણે ।
પુલ્લિ પમજ્જણદ્વા લિંગદ્વા ચેવ રયહરણં ॥૮૧૬॥

અન્યથાર્થ :

આયાણે=આદાનમાં, નિક્ષેવે=નિક્ષેપમાં, ઠાણનિસીઅણતુઅટ્ટસંકોણે=સ્થાન, નિષીદન, ત્વગ્વર્તન, સંકોચમાં, પુલ્લિ=પૂર્વે=પહેલાં, પમજ્જણદ્વા=પ્રમાર્જનના અર્થે લિંગદ્વા ચેવ=અને લિંગના અર્થે રયહરણં=રજોહરણ છે.

ગાથાર્થ :

લેવામાં, મૂકવામાં, ઊભા રહેવામાં, બેસવામાં, શરીર હલાવવામાં, શરીર સંકોચવામાં, પહેલાં પ્રમાર્જવા માટે અને ચિહ્ન માટે રજોહરણ છે.

ટીકા :

આદાને=ગ્રહણે કસ્યચિત્ નિક્ષેપે=મોક્ષે સ્થાનનિષીદનત્વગ્વર્તનસંકોચનેષુ પૂર્વમ્=આદૌ પ્રમાર્જનાર્થ ભૂમ્યાદેઃ લિંગાર્થ ચૈવ સાધો રજોહરણં ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧૬॥

★ “ભૂમ્યાદેઃ”માં ‘આદિ’ પદથી કાયાનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

કોઈકના આદાનમાં=ગ્રહણમાં=લેવામાં, નિક્ષેપમાં=મોક્ષમાં=મૂકવામાં, સ્થાન, નિષીદન, ત્વયાનું વર્તન, સંકોચનમાં પૂર્વે=આદિમાં=શરૂઆતમાં, ભૂમિ વગેરેના પ્રમાર્જન અર્થે અને સાધુના લિંગ અર્થે રજોહરણ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૧૬॥

અવતરણિકા :

મુહપોત્તિકાપ્રમાણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

મુહપત્તિના પ્રમાણને કહે છે —

ગાથા :

ચરંગુલં વિહત્થી એઅં મુહણંતગસ્સ ડ પમાણં ।
બીઓ વિ અ આસો મુહપ્પમાણાઓ નિષ્પણ્ણં ॥૮૧૭॥

અન્યથાર્થ :

ચરંગુલં વિહત્થી=ચાર આંગળ વીતસ્તિ એઅં ડ=એ વળી મુહણંતગસ્સ=મુખાનંતકનું પમાણં=પ્રમાણ છે, મુહપ્પમાણાઓ અ=અને મુખના પ્રમાણથી નિષ્પણ્ણં=નિષ્પન્ન (એ પ્રકારનો) બીઓ વિ=બીજો પણ આસો=આદેશ છે.

ગાથાર્થ :

ચાર આંગળ અને એક વેંત એ મુહપત્તિનું પ્રમાણ છે, અને મુખના પ્રમાણથી નિષ્પન્ન એ મુહપત્તિનું પ્રમાણ છે, એવો બીજો પણ આદેશ છે.

ટીકા :

ચતુરઙ્ગુલં વીતસ્તિ: એતત્ સમ્પૂર્ણં સત્ મુખાનંતકસ્ય તુ પ્રમાણં-પ્રમાણરૂપં, દ્વિતીયોઽપિ ચ આદેશ: અત્રૈવ, મુખપ્રમાણાન્નિષ્પન્નં=યાવતા મુખં પ્રચ્છાદ્યત્ત્વમિતિ ગાથાર્થ: ॥૮૧૭॥

ટીકાર્થ :

ચાર અંગુલ, વીતસ્તિ=એક વેંત, એ વળી મુખાનંતકનું=મુહપત્તિનું, સંપૂર્ણ છતું=પહોળું થયેલું છતું, પ્રમાણરૂપ પ્રમાણ છે=માપરૂપ પ્રમાણમાન છે; અને અહીં જ=મુહપત્તિના પ્રમાણમાનમાં જ, બીજો પણ આદેશ છે. તે આદેશ જ સ્પષ્ટ કરે છે- મુખના પ્રમાણથી નિષ્પન્ન=જેટલા વડે મુખ ઢંકાય છે=મુહપત્તિનું જેટલું પ્રમાણ રાખવા વડે મુખ સંપૂર્ણ ઢંકાય છે, એટલું મુહપત્તિનું પ્રમાણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૧૭॥

અવતરણિકા :

એતત્પ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આના=મુહપત્તિના, પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

સંપાતિમસ્યરેણૂપમજ્જણદ્વા વયંતિ મુહપોત્તિ ।
ળાસં મુહં ચ બંધઙ્ગી તીએ વસહી પમજ્જંતો ॥૮૧૮॥

અન્વયાર્થ :

સંપાતિમસ્યરેણૂપમજ્જણદ્વા=સંપાતિમ, ૨જ, રેણુના પ્રમાર્જન અર્થે (તીર્થકરાદિ) મુહપોત્તિ=મુહપત્તિને વયંતિ=કહે છે, વસહી=વસતિને પમજ્જંતો=પ્રમાર્જતા (સાધુ) તીએ=તેના વડે=મુહપત્તિ વડે, ળાસં મુહં ચ=નાસાને અને મુખને બંધઙ્ગ=બાંધે છે.

ગાથાર્થ :

સંપાતિમ જીવો, ૨જ, રેણુની પ્રમાર્જના માટે તીર્થકરાદિ મુહપત્તિને કહે છે, વસતિને પ્રમાર્જતા સાધુ મુહપત્તિ વડે નાસિકાને અને મુખને બાંધે છે.

ટીકા :

સમ્પાતિમસ્યરેણૂપપ્રમાર્જનાર્થ ઇતિ એતન્નિમિત્તં વદન્તિ મુખપોત્તિ તીર્થકરાદયઃ, તથા નાસાં મુખં ચ બધ્નાતિ તથા વસત્યાદિ પ્રમાર્જયન્, આદિશબ્દાદુચ્ચારભૂમૌ નાસિકાશોદોષપરિહારાયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧૮॥

ટીકાર્થ :

સંપાતિમ, ૨જ, રેણુના પ્રમાર્જન અર્થે=આના નિમિત્તે, અર્થાત્ બોલતી વખતે સંપાતિમ જીવોના રક્ષણ અર્થે મુખ ઉપર રાખવા માટે, સચિત્ત પૃથ્વીરજના પ્રમાર્જન માટે અને ધૂળને પ્રમાર્જવા માટે, તીર્થકરાદિ મુહપત્તિને કહે છે, તથા વસતિ આદિને પ્રમાર્જતા એવા સાધુ તેના વડે=મુહપત્તિ વડે, નાસાને અને મુખને બાંધે છે. જેથી નાસામાં અને મુખમાં ૨જ ન પ્રવેશે.

'આદિ' શબ્દથી="વસત્યાદિ"માં 'આદિ' શબ્દથી, ઉચ્ચારની ભૂમિમાં નાસિકાના અર્શ રૂપ દોષના પરિહાર માટે=મળત્યાગ કરવાની ભૂમિમાં જતી વખતે નાકમાં મસા થવા રૂપ દોષનો પરિહાર કરવા માટે, સાધુ મુહપત્તિ વડે નાસાને અને મુખને બાંધે છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૧૮॥

અવતરણિકા :

માત્રકપ્રમાણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

માત્રકના પ્રમાણને કહે છે —

ગાથા :

જો માગહઓ પથ્થો સવિસેસયરં તુ મત્તગપમાણં ।
 દોસુ વિ દવ્વગ્ગહણં વાસાવાસે અહીગારો ॥૮૧૯॥

અન્વયાર્થ :

જો માગહઓ પથ્થો=જે માગધ પ્રસ્થ છે, (એ) સવિસેસયરં=સવિશેષતર મત્તગપમાણં=માત્રકનું પ્રમાણ છે. દોસુ વિ=બંનેમાં પણ=બંને કાળમાં પણ, (ગુર્વાદિપ્રાયોગ્ય) દવ્વગ્ગહણં=દ્રવ્યનું ગ્રહણ છે. (તેથી બંને કાળમાં વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટકને આશ્રયીને માત્રકનું ગ્રહણ છે.) વાસાવાસે=વર્ષાવાસમાં (સર્વ સાધુઓને માત્રકનો). અહીગારો=અધિકાર છે.

★ 'તુ' પાદપૂર્તિ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે માગધ પ્રસ્થ છે, એ સવિશેષતર માત્રકનું પ્રમાણ છે. બંને કાળમાં પણ ગુર્વાદિપ્રાયોગ્ય દ્રવ્યનું ગ્રહણ છે. તેથી બંને કાળમાં વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટકને આશ્રયીને માત્રકનું ગ્રહણ છે, અને વર્ષાકાળમાં સર્વ સાધુઓને માત્રકનો અધિકાર છે.

ટીકા :

યો માગધઃ પ્રસ્થઃ 'દો અસતીઓ પસતી' ઇત્યાદિનિષ્પન્નઃ, એતત્સવિશેષતરં માત્રકપ્રમાણં ભવતિ, દ્વયોરપિ ઋતુબદ્ધવર્ષાકાલયોર્માત્રકગ્રહણં વૈયાવૃત્ત્યકરસંઘાટકં પ્રતિ, તથા ચાહ-દ્રવ્યગ્રહણં=ગુર્વાદિ-પ્રાયોગ્યગ્રહણમિતિ, એતચ્ચ ધ્રુવલાભેઽસંસક્તદેશે ચૈવમ્, અન્યદા તુ સર્વસંઘાટકાનામેવ તદ્ગ્રહણમિતિ, તેષામપ્યધ્રુવલાભાદાવેવ નાન્યદા, યત આહ- વર્ષાવાસેઽધિકારો માત્રકસ્ય, સંસક્તાદિસમ્ભવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧૯॥

★ અહીં "ઇત્યાદિ" શબ્દથી અનુયોગદ્વારમાં પ્રસિદ્ધ એવા દો અસતીઓ પસતી પછી રહેલ ગાથાના શેષ કથનનો સંગ્રહ થાય છે.

ટીકાર્થ :

યો.....ભવતિ 'બે અસતી=પસતિ' ઇત્યાદિથી નિષ્પન્ન એવો જે માગધ પ્રસ્થ, એનાથી સવિશેષતર એવું માત્રકનું પ્રમાણ થાય છે.

દ્વયોરપિ.....પ્રતિ ઋતુબદ્ધ અને વર્ષાકાલરૂપ બંનેમાં પણ વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર સંઘાટકને પ્રતિ=આશ્રયીને, માત્રકનું ગ્રહણ છે.

તથા ચાહ - અને તે રીતે=બંને કાળમાં પણ વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટકને આશ્રયીને માત્રકનું ગ્રહણ છે તે રીતે, કહે છે -

દ્રવ્યગ્રહણં.....મિતિ દ્રવ્યગ્રહણ છે=ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્યનું ગ્રહણ છે. એથી ગુર્વાદિને માટે ભિક્ષા લાવનાર વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટકને બંને પણ કાળમાં માત્રકનું ગ્રહણ છે.

एतच्च.....चैवम् અને આ ધ્રુવલાભમાં અને અસંસક્ત દેશમાં આ રીતે છે અર્થાત્ વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટકને આશ્રયીને બંને કાળમાં માત્રકનું ગ્રહણ છે એ, જ્યાં ગુર્વાદિ પ્રાયોગ્ય આહાર નક્કી પ્રાપ્ત થતો હોય અને આહાર જલદી જીવસંસક્ત ન થઈ જતો હોય, તેવા દેશમાં ઉપરમાં કહ્યું એ રીતે છે=બન્ને કાળમાં વૈયાવૃત્ત્ય કરનાર સંઘાટક સાધુને આશ્રયીને માત્રકનું ગ્રહણ છે, એમ જે ઉપરમાં કહ્યું એ રીતે છે.

अन्यदा.....नान्यदा વળી અન્યદા=ધ્રુવ લાભ ન હોય અને અસંસક્ત દેશ ન હોય તો, સર્વ સંઘાટકોને જ તેનું=માત્રકનું, ગ્રહણ છે; તેઓને પણ=સર્વ સંઘાટકોને પણ, અધ્રુવ લાભાદિમાં જ માત્રકનું ગ્રહણ છે, અન્યદા નહીં=ધ્રુવ લાભાદિમાં માત્રકનું ગ્રહણ નથી.

यत्.....गाथार्थः જે કારણથી કહે છે- વર્ષાવાસમાં=વર્ષાઋતુમાં, માત્રકનો અધિકાર છે; કેમ કે સંસક્તાદિનો સંભવ છે=આહાર જીવથી સંસક્ત વગેરે હોવાનો સંભવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

બે અસતી=એક પસતી, ઈત્યાદિ માપની પદ્ધતિથી બનેલું મગધદેશમાં પ્રસિદ્ધ એવું પ્રસ્થક છે. તે પ્રસ્થકથી કાંઈક મોટું માત્રકનું પ્રમાણ છે; અને તે પ્રસ્થકનું પ્રમાણ આ રીતે : બે અસતિ(હથેળી)=એક પસતિ (પસલી), બે પસતિ=એક સેતિકા (ખોબો), ચાર સેતિકા=એક મગધદેશનો પ્રસ્થક.

આ રીતે ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધથી માત્રકનું પ્રમાણ બતાવીને આવા પ્રમાણવાળા માત્રકનું ગ્રહણ ક્યારે કરવાનું છે ? તે ગાથાના ઉત્તરાર્દ્ધથી બતાવે છે- શેષકાળમાં અને ચોમાસામાં વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટકને માત્રકનું ગ્રહણ છે; કેમ કે તેઓને બંને ઋતુમાં આચાર્યાદિને પ્રાયોગ્ય આહારનું ગ્રહણ કરવાનું હોય છે.

હવે મૂળ ગાથાના ચોથા પાદની પૂર્વે જે અધ્યાહાર છે તેને કહે છે— ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્ય આહારનો નક્કી લાભ થતો હોય તેવા દેશમાં વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટક જ માત્રક રાખે, અને ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્ય આહારનો નક્કી લાભ થતો ન હોય ત્યાં અન્ય સંઘાટક સાધુઓ પણ માત્રક રાખે, જેથી પોતાની ભિક્ષા સાથે ક્યારેક ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્ય ભિક્ષા મળે તો માત્રકમાં લઈ શકાય.

વળી, કેટલાક દેશોમાં ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્ય આહાર નક્કી મળતો હોય, છતાં તે દેશનું વાતાવરણ તેવા પ્રકારનું હોવાના કારણે આહાર જીવસંસક્ત હોવાની સંભાવના હોય, તો ત્યાં પણ સર્વ સંઘાટકો અવશ્ય ભિક્ષા વહોરવા જતી વખતે માત્રક રાખે, જેથી ભિક્ષા માત્રકમાં વહોર્યા પછી ગંધથી કે સૂક્ષ્મ અવલોકનથી નક્કી કરી શકાય કે આ ભિક્ષા ચલિતરસવાળી નથી, માટે જીવસંસક્ત નથી; અને ત્યારપછી સાધુ માત્રકમાં વહોરેલ ભિક્ષા પાત્રકમાં નાખે, અને જો માત્રકમાં વહોરેલ આહાર જીવસંસક્ત હોય તો યોગ્ય સ્થાને પરઠવે; અને જો માત્રક ન રાખ્યું હોય તો સર્વ ભિક્ષા પાત્રકમાં વહોરવાથી જીવસંસક્ત ભિક્ષા સાથે અન્ય પણ સર્વ ભિક્ષા પરઠવવાનો પ્રસંગ આવે. માટે જીવસંસક્ત આહારવાળા દેશમાં ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્ય આહાર લાવનાર વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટક તો માત્રક રાખે, પરંતુ સર્વ સંઘાટકો પણ માત્રક રાખે, જેથી ઉચિત જયણા થઈ શકે. વળી સર્વ સંઘાટકોને પણ, ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્ય આહાર નક્કી મળતો ન હોય કે દેશ જીવસંસક્ત આહારવાળો હોય ત્યારે જ માત્રક રાખવાનું છે, નહીં તો તેઓને માત્રક રાખવાનો નિષેધ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ગુર્વાદિને પ્રાયોગ્ય આહારના અધ્રુવ લાભાદિમાં જ વૈયાવૃત્ત્યકર સંઘાટકથી અન્ય સર્વ સંઘાટકોને માત્રકનું ગ્રહણ છે, નહીંતર નહીં, તેમાં યુક્તિ શું ? તેથી તે યુક્તિ જણાવવા અર્થે ગાથાના

ચોથા પાદમાં ગ્રંથકાર કહે છે કે વર્ષાકાળમાં સંસક્રતાદિ આહાર હોવાનો વધુ સંભવ છે, તેથી વર્ષાકાળમાં સર્વ સાધુઓને માત્રકનો અધિકાર છે.

તેથી અર્થથી એ ફલિત થાય કે વર્ષાકાળથી અન્ય કાળમાં જીવસંસક્રત આહારવાળો દેશ હોય તો સર્વ સંઘાટકોએ માત્રક રાખવાનું છે, અન્યથા નહિ; કેમ કે વર્ષાકાળમાં પણ જીવસંસક્રત આહારની સંભાવનાને કારણે બધા સંઘાટકોએ માત્રક રાખવાનું છે. ॥૮૧૯॥

અવતરણિકા :

આદેશાન્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

માત્રકના પ્રમાણવિષયક આદેશાંતરને કહે છે અર્થાત્ બીજા મત પ્રમાણે માત્રકનું પ્રમાણ બતાવે છે —

ગાથા :

સૂવોદણસ્સ ભરિયં દુગાઝઅદ્ધાણમાગઓ સાહૂ ।
ભુંજઇ એગઢ્ઢાણે એઅં કિર મત્તગપમાણં ॥૮૨૦॥

અન્યથાર્થ :

દુગાઝઅદ્ધાણમાગઓ સાહૂ=બે ગાઉના માર્ગથી આવેલ સાધુ સૂવોદણસ્સ ભરિયં=સૂપ-ઓદનનું ભરેલું (પાત્ર) એગઢ્ઢાણે=એક સ્થાનમાં ભુંજઇ=ખાય છે, કિર=ખરેખર એઅં=એ મત્તગપમાણં=માત્રકનું પ્રમાણ છે.

ગાથાર્થ :

બે ગાઉના માર્ગથી આવેલા સાધુ દાળ અને ભાતનું ભરેલું પાત્ર એક સ્થાનમાં વાપરે છે, ખરેખર એ માત્રકનું પ્રમાણ છે.

ટીકા :

સૂપોદનસ્ય ભૂતં શ્લથસ્યેત્યર્થઃ દ્વિગવ્યૂતાધ્વાગતઃ સાધુઃ એતાવતા શ્રમેણ ભુક્તે એકસ્થાને યદુપવિષ્ટઃ સન્નેતત્ કિલ માત્રકપ્રમાણમ્, અયમાસવાદ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૦॥

ટીકાર્થ :

બે ગાઉના માર્ગથી આવેલ સાધુ આટલા શ્રમ વડે એક સ્થાનમાં બેઠેલા છતા શ્લથ એવા સૂપ-ઓદનનું=ઢીલા એવા દાળ-ભાતનું, ભરેલું જે પાત્ર ખાય છે, એ ખરેખર માત્રકનું પ્રમાણ છે. આ આપ્તનો વાદ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં માત્રકનું પ્રમાણ બતાવ્યું અને પ્રસ્તુત ગાથામાં અન્ય મતાનુસારે માત્રકનું પ્રમાણ બતાવીને કહ્યું કે આ આપ્ત પુરુષોનો વાદ છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાનના વચનાનુસાર યથાર્થ બોલનારા

મહાપુરુષો બીજી રીતે પણ માત્રકનું માપ દર્શાવે છે. તેથી જેમ પ્રથમ મતે દર્શાવેલ માત્રકનું માપ પ્રમાણભૂત છે, તેમ બીજા મતે દર્શાવેલ માત્રકનું માપ પણ પ્રમાણભૂત છે. આથી બંને પ્રમાણમાંથી જે સમુદાયમાં જે પ્રમાણવાળું માત્રક રખાતું હોય, તે બંને ભગવાનના વચનાનુસાર જ છે. ॥૮૨૦॥

અવતરણિકા :

પ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

માત્રકના પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

આચરિં અ ગિલાણે પાહુણં દુલ્લભે અસંથરણે ।
સંસક્તભક્તપાણે મત્તયભોગો અણુન્નાઓ ॥૮૨૧॥

અન્યવાર્થ :

આચરિં=આચાર્ય હોતે છે, ગિલાણે અ પાહુણં=અને ગ્લાન હોતે છે, પ્રાધૂર્ણિક હોતે છે, દુલ્લભે= (ધી આદિ) દુર્લભ હોતે છે, અસંથરણે=અસંસ્તરણ હોતે છે, સંસક્તભક્તપાણે=સંસક્ત ભક્ત-પાન હોતે છે મત્તયભોગો=માત્રકનો ભોગ અણુન્નાઓ=અનુજ્ઞાત છે.

ગાથાર્થ :

આચાર્ય હોતે છે, અને ગ્લાન હોતે છે, પ્રાધૂર્ણિક હોતે છે, ધી આદિ દુર્લભ હોતે છે, આહારનો લાભ અપૂરતો હોતે છે, સંસક્ત ભાત-પાણી હોતે છે માત્રકનો ભોગ અનુજ્ઞાત છે.

ટીકા :

આચાર્યં ઇત્યાચાર્યે સતિ માત્રકગ્રહણં, તદર્થં તત્ર પ્રાયોગ્યગ્રહણાદ્, એવં ગ્લાને ચ, તથા પ્રાધૂર્ણિકે, દુર્લભે વા ઘૃતાદૌ, અસંસ્તરણે વા=અપર્યાપ્તલાભેઽપ્યન્યાર્થં ગ્રહણાત્, એવં સંસક્તભક્તપાને દેશે કાલે ચ વર્ષાકાલે(?ચ) માત્રકભોગોઽનુજ્ઞાતઃ સાધૂનાં ભગવદ્ભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૧॥

નોંધ :

ટીકામાં 'દેશે કાલે ચ વર્ષાકાલે' છે, ત્યાં 'વર્ષાકાલે' પછી બીજો "ચ" હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

આચાર્ય હોતે છે માત્રકનું ગ્રહણ છે, કેમ કે ત્યાં=માત્રકમાં, તેના અર્થે=આચાર્ય માટે, પ્રાયોગ્યનું ગ્રહણ છે=યોગ્ય એવો આહાર ગ્રહણ કરવાનો હોય છે; અને આ પ્રમાણે=આચાર્ય હોતે છે માત્રકનું ગ્રહણ છે એ પ્રમાણે, ગ્લાન હોતે છે, તથા પ્રાધૂર્ણિક હોતે છે, અથવા ધી આદિ દુર્લભ હોતે છે, અથવા અસંસ્તરણ હોતે છે=અપર્યાપ્ત લાભ હોતે છે પણ, અન્યના અર્થે=બીજા સાધુઓ માટે, આહારનું ગ્રહણ હોવાથી માત્રકનું ગ્રહણ છે.

આ પ્રમાણે=ગ્લાનાદિ હોતે છતે માત્રકનું ગ્રહણ છે એ પ્રમાણે, સંસક્ત=જીવયુક્ત, એવા ભાત-પાણીવાળો દેશ હોતે છતે, કાળ હોતે છતે અને વર્ષાકાળ હોતે છતે, ભગવાન વડે સાધુઓને માત્રકનો ભોગ અનુજ્ઞાત છે=ભગવાને સાધુઓને માત્રક વાપરવાની અનુજ્ઞા આપેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

‘જીવસંસક્ત ભક્ત-પાનવાળો દેશ, કાળ અને વર્ષાકાળ’ આનાથી એ જણાવવું છે કે કેટલાક દેશોનું વાતાવરણ એવું હોય કે ત્યાં આહાર ચલિતરસવાળો થવાની શીઘ્ર સંભાવના રહે, તે સંસક્ત ભક્ત-પાનવાળો દેશ કહેવાય; વળી ક્યારેક ચોમાસું ન હોય તોપણ વાતાવરણ ભેજવાળું હોય કે જેથી આહાર જીવવાળો થવાની સંભાવના રહે, તે સંસક્ત ભક્ત-પાનવાળો કાળ કહેવાય; અને વર્ષાકાળમાં તો અવશ્ય ભક્ત-પાન જીવસંસક્ત હોવાની સંભાવના રહે છે. આથી આવા પ્રસંગે સાધુને માત્રકનો ઉપયોગ કરવાની જિનાજ્ઞા છે. ॥૮૨૧॥

અવતરણિકા :

ચોલપટ્ટકપ્રમાણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ચોલપટ્ટના પ્રમાણને કહે છે —

ગાથા :

દુગુણો ચઝગુણો વા હત્યો ચઝરંસો ચોલપટ્ટો ડ ।
થેરજુવાણાણડઢા સળ્હે થુલ્લમ્મિ અ વિભાસા ॥૮૨૨॥

અન્વયાર્થ :

ચોલપટ્ટો ડ=વળી ચોલપટ્ટો દુગુણો ચઝગુણો વા=બે ગણો અથવા ચાર ગણો (કરાયેલો) હત્યો ચઝરંસો=હાથ ચોરસ હોય છે. થેરજુવાણાણડઢા=સ્થવિર અને યુવાનોના અર્થે સળ્હે થુલમ્મિ અ=સૂક્ષ્મમાં અને સ્થૂલમાં વિભાસા=વિભાષા છે=વિકલ્પ છે.

★ ‘અ’ પદથી દ્વિગુણ-ચતુર્ગુણમાં પણ વિભાસાનો સંગ્રહ છે.

ગાથાર્થ :

વળી ચોલપટ્ટો બે ગણો અથવા ચાર ગણો એક હાથ ચોરસ હોય છે, સ્થવિર અને યુવાન સાધુ માટે સૂક્ષ્મમાં અને સ્થૂલમાં વિકલ્પ છે.

ટીકા :

દ્વિગુણચતુર્ગુણો વા કૃતઃ સન્ હસ્તશ્ચતુરસ્રો ભવતિ ચોલપટ્ટસ્તુ અગ્રસન્ધારણાય, સ્થવિરસૂનોરર્થાય=એતન્નિમિત્તં શ્લક્ષ્ણે સ્થૂલે ચ વિભાષા ચશબ્દાદ્ દ્વિગુણચતુર્ગુણે ચ, એતદુક્તં ભવતિ-સ્થવિરસ્ય દ્વિગુણો

भवति श्लक्ष्णश्च, तदिन्द्रियस्य प्रबलसामर्थ्याभावात् अल्पेनाप्यावरणात्, स्पर्शनानुपघातात्, यूनि विपर्यय इति गाथार्थः ॥८२२॥

ટીકાર્થ :

द्विगुण.....सन्धारणाय वणी योलपट्टो अग्रना संधारण भाटे=आगणना भागने ढांकवा भाटे, બે ગુણો અથવા ચાર ગુણો કરાયેલો છતો એક હાથ ચોરસ હોય છે.

स्थविर.....चतुर्गुणे च स्थविर अने युवानना अर्थे=आ બેના નિમિત્તે, શ્લક્ષ્ણમાં અને સ્થૂલમાં=પાતળા ચોલપટ્ટામાં અને જાડા ચોલપટ્ટામાં, અને ચ શબ્દથી દ્વિગુણ-ચતુર્ગુણમાં વિભાષા છે=વિકલ્પ છે.

एतदुक्तं भवति आ=आगला कथनથી આગળમાં કહેવાશે એ, કહેવાયેલું થાય છે.

स्थविरस्य.....नुपघातात् स्थविरने બે ગણો અને શ્લક્ષ્ણ=પાતળો, ચોલપટ્ટો હોય છે; કેમ કે તેની=સ્થવિરની, ઈન્દ્રિયના પ્રબળ સામર્થ્યનો અભાવ હોવાને કારણે અલ્પ વડે પણ=દ્વિગુણ ચોલપટ્ટા વડે પણ, આવરણ થાય છે, અને સ્પર્શનનો અનુપધાત છે=શ્લક્ષ્ણ ચોલપટ્ટા વડે પણ સ્પર્શનેન્દ્રિયનો ઉપધાત થતો નથી.

यूनि.....गाथार्थः युवानમાં વિપર્યય છે અર્થાત્ યુવાન સાધુને ચાર ગણો અને જાડો ચોલપટ્ટો હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ચોલપટ્ટો શરીરના આગળના ભાગને ઢાંકવા માટે સાધુએ પહેરવાનો હોય છે, જેથી નગ્નતા ન દેખાય; અને તે ચોલપટ્ટો બે ગણો કે ચાર ગણો કરાયેલો છતો એક હાથ સમચોરસ થાય તેટલો હોય છે. વળી, સ્થવિર સાધુઓને બે ગણો અને પાતળો હોય છે તેમ જ યુવાન સાધુઓને ચાર ગણો અને જાડો હોય છે; કેમ કે ૬૦ વર્ષની ઉંમરવાળા સાધુ વયસ્થવિર કહેવાય છે, અને ૬૦ વર્ષની વય પછી પુરુષની ઈન્દ્રિય શિથિલ બને છે, તેથી બે હાથના ચોલપટ્ટાથી પણ સ્થવિર સાધુઓની ઈન્દ્રિયનું આવરણ થઈ શકે છે અને પાતળા ચોલપટ્ટાથી પણ ઈન્દ્રિયને ઉપધાત થતો નથી; જ્યારે યુવાનીમાં ઈન્દ્રિયનું સામર્થ્ય પ્રબળ હોવાને કારણે યુવાન સાધુઓને બે ગણા ચોલપટ્ટાથી આવરણ થઈ શકતું નથી, અને કોમળ ચોલપટ્ટાથી ઈન્દ્રિયનો ઉપધાત થાય છે. ॥૮૨૨॥

અવતરણિકા :

एतत्प्रयोजनमाह —

અવતરણિકાર્થ :

आना=ચોલપટ્ટાના પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

वेउव्वऽवावडे वाइए अ ही खब्धपजणणे चेव ।
तेसिं अणुग्गहट्ठा लिंगुदयट्ठा य पट्ठो उ ॥८२३॥

અન્યથાર્થ :

વેઝવ્વાવડે=અપ્રાવૃત્તને વૈક્રિયમાં, વાઙ્ અ=અને વાતિકમાં, ચ્વ=અને સ્તબ્ધ પ્રજનનમાં હ્રી=લજ્જા થાય, તેસિં=તેઓના અણુગ્રહદ્વા=અનુગ્રહ અર્થે લિંગુદયદ્વા ય=અને લિંગોદયાર્થે=લિંગના ઉદયના દર્શનના નિવારણ માટે, પટ્ટો ડ=વળી પટ્ટ છે=ચોલપટ્ટો છે.

ગાથાર્થ :

અપ્રાવૃત્ત સાધુને વૈક્રિયમાં, વાતિકમાં અને સ્તબ્ધ પ્રજનનમાં લજ્જા થાય, તેઓના ઉપકાર માટે અને લિંગના ઉદયના દર્શનના નિવારણ માટે ચોલપટ્ટો છે.

ટીકા :

વૈક્રિયાપ્રાવૃત્ત ઇત્યપ્રાવૃત્તસ્ય વૈક્રિયે વેદોદયાદિના, વાતિકે ચ=વાતોચ્છૂને હ્રી:=લજ્જા ભવતિ, ચ્વ=સ્વરૂપેણ મહતીન્દ્રિય ઇત્યર્થઃ, એતે ચાર્યદેશોત્પન્નાદિગુણવન્તોઽપ્યપ્રજાજ્યાઃ પ્રાપ્નુવન્તિ, અતસ્તેષામનુગ્રહાર્થમ્=અનુગ્રહનિમિત્તં, લિંગોદયાર્થ ચ=લિંગોદયદર્શનનિવારણાર્થં ચેતિ ભાવઃ, પટ્ટસ્તુ=ચોલપટ્ટ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૩॥

ટીકાર્થ :

અપ્રાવૃત્તને=નહીં ઢંકાયેલ શરીરવાળા સાધુને, વેદોદયાદિ દ્વારા વૈક્રિયમાં અને વાતિકમાં=વાતથી ઉચ્છૂનમાં, અને ખદ્ધપ્રજનન હોતે છતે=સ્વરૂપથી મોટી ઈન્દ્રિય હોતે છતે, લજ્જા થાય છે; અને આ આર્યદેશોત્પન્નાદિ ગુણોવાળા પણ અપ્રજાજ્ય પ્રાપ્ત થાય=આર્યદેશોત્પન્નાદિ પ્રજાજ્યાને યોગ્ય ગુણોવાળા જીવો પણ પ્રજાજ્યા આપવા માટે અયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. આથી તેઓના અનુગ્રહના અર્થે=અનુગ્રહના નિમિત્તે=તેવા સાધુઓ ઉપર ઉપકાર કરવા માટે, અને લિંગના ઉદય અર્થે=લિંગોદયના દર્શનના નિવારણ અર્થે, વળી પટ્ટ છે=ચોલપટ્ટો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૨૩॥

અવતરણિકા :

આર્યામધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિક સાધુને આશ્રયીને ૧૪ ઔધિક ઉપધિનું પ્રમાણમાન અને પ્રયોજન વર્ણવ્યું. હવે આર્યાને આશ્રયીને ૨૫ ઔધિક ઉપધિનું પ્રમાણમાન અને પ્રયોજન કહે છે —

ગાથા :

પત્તાઈળ પમાણં દુહા વિ જહ વણિણં તુ થેરાણં ।
મોત્તૂળ ચોલપટ્ટં તહેવ અજ્જાણ દદ્ધવ્વં ॥૮૨૪॥

અન્યથાર્થ :

પત્તાઈણ=પાત્રાદિનું દુહા વિ પમાણ=બંને પ્રકારનું પણ પ્રમાણ જહ તુ=જે રીતે વળી શ્રેણાં=સ્થવિરોનું વણિણાં=વર્ણવાયું, ચોલપટ્ટ=ચોલપટ્ટાને મોત્તૂણ=મૂકીને અજ્ઞાણ=આર્યાઓનું તહેવ=તે રીતે જ દટ્ટવ્વ=જાણવું.

ગાથાર્થ :

પાત્રાદિનું બંને પ્રકારનું પણ પ્રમાણ જે રીતે વળી સ્થવિરોનું વર્ણવાયું, ચોલપટ્ટા સિવાય આર્યાઓનું પણ તે રીતે જ જાણવું.

ટીકા :

પાત્રાદીનાં પ્રમાણં દ્વિધાપિ ગણનયા સ્વરૂપેણ ચ યથા વર્ણિતં સ્થવિરાણાં, મુક્ત્વા ચોલપટ્ટં તથૈવાર્યાણામપિ દ્રષ્ટવ્યં તેષાં પ્રમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૪॥

ટીકાર્થ :

ગણનાથી અને સ્વરૂપથી બંને પ્રકારનું પણ પાત્રાદિનું પ્રમાણ જે રીતે સ્થવિરોનું વર્ણવાયું, ચોલપટ્ટાને મૂકીને તેઓનું=પાત્રાદિનું, પ્રમાણ આર્યાઓને પણ તે રીતે જ જાણવું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૨૪॥

અવતરણિકા :

સ્થવિરકલ્પિકોની ૧૩ પ્રકારની ઔધિક ઉપધિ આર્યાઓને પણ હોય છે અને ચોલપટ્ટાના સ્થાને ૧૪મી ઉપધિ કમઢક હોય છે. તેથી કમઢકનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે —

ગાથા :

કમઢગપમાણં ઉદરપ્પમાણઓ સંજઈણ વિણ્ણેઅં ।

સઈ ગહણં પુણ તસ્સા લહુસગદોસા ઇમાસિં તુ ॥૮૨૫॥

અન્યથાર્થ :

સંજઈણ=સંયતીઓના ઉદરપ્પમાણઓ=ઉદરના પ્રમાણથી કમઢગપમાણં=કમઢકનું પ્રમાણ વિણ્ણેઅં=જાણવું. ઇમાસિં પુણ=વળી આમના=સંયતીઓના, લહુસગદોસા=લહુસક દોષથી=અલ્પત્વના અપરાધથી, તસ્સા=તેનું=કમઢકનું, સઈ=સદા ગહણં=ગ્રહણ છે.

★ 'તુ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

સંયતીઓના ઉદરના પ્રમાણથી કમઢકનું પ્રમાણ જાણવું. વળી સંયતીઓના અલ્પત્વના અપરાધથી કમઢકનું સદા ગ્રહણ છે.

ટીકા :

કમઢગમાણં સ્વરૂપસમ્બન્ધિ ઉદરપ્રમાણતો=નિજોદરપ્રમાણેન સંયતીનાં વિજ્ઞેયં, સદા ગ્રહણં પુનસ્તસ્ય=

કમઠકસ્ય લહુસકદોષાદિતિ અલ્પત્વાપરાધાદ્ આસાં=સંયતીનાં, લમ્બનગ્રહણેડપ્રીત્યા અકુશલપરિણામ-
ભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૫॥

ટીકાર્થ :

સ્વરૂપના સંબંધવાળું કમઠગનું માન સંયતીઓના પોતાના ઉદરના પ્રમાણથી જાણવું. વળી આમના= સંયતીઓના, લહુસક દોષથી=અલ્પત્વના અપરાધથી=તુચ્છ સ્વભાવથી, તેનું=કમઠકનું, સદા ગ્રહણ છે; કેમ કે લંબનના=કોળિયાના, ગ્રહણમાં અપ્રીતિથી અકુશલ પરિણામનો ભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓની ૧૪ પ્રકારની ઔષિક ઉપધિ છે. તેમાંથી ૧૩ પ્રકારની ઉપધિ સાધ્વીઓને પણ સમાન હોય છે અને ૧૪મી ઉપધિ સાધુઓને ચોલપટ્ટો હોય છે તેના બદલે સાધ્વીઓને ૧૪મી ઉપધિ કમઠક હોય છે, અને તે કમઠક દરેક સાધ્વીના આહારના પ્રમાણવાળું હોય છે અર્થાત્ સાધ્વીનું જેટલા આહારથી પેટ ભરાય તેટલું મોટું કમઠક હોય છે.

વળી, સાધ્વીઓને સદા કમઠક ગ્રહણ કરવાનું હોય છે; કેમ કે સ્ત્રીસહજ તુચ્છ સ્વભાવને કારણે કમઠક ગ્રહણ ન કરે તો કોળિયાના ગ્રહણમાં પરસ્પર અપ્રીતિ થવાથી અકુશલ પરિણામ થવાની સંભાવના રહે છે; અને સાધ્વીઓને કમઠકનું પ્રયોજન શું? એ વિષયમાં પ્રસ્તુત ગાથામાં કંઈ વર્ણન નથી, પરંતુ પ્રવચન-સારોદ્ધાર ગાથા પર૮ની ટીકામાં કમઠકવિષયક આ પ્રમાણે વર્ણન છે —

“उदेत्यादिगाथैकादशकं, पूर्वोक्तानि ‘पसं पत्ताबंधो’ इत्यादीनि उपकरणादीनि चतुर्दश अचोलपट्टानि=चोलपट्टरहितानि कमठगयुतानि आर्यिकाणामपि भणितानि, पात्रादीनां च प्रमाणं गणनया स्वरूपेण च स्थविराणामिव द्रष्टव्यं, कमठकं च लेपिततुम्बकभाजनरूपं कांस्यमयबृहत्तरकरोटिकाकारमेकैकं संयतीनां निजोदरप्रमाणेन विज्ञेयं, संयतीनां च मण्डलीमध्ये पतद्ग्रहको न भ्रमति, एकस्याः संयत्या अपरस्याः कार्ये न समायाति, तुच्छस्वभावात्, किन्तु कमठक एवार्यिका भोजनक्रियां कुर्वन्तीत्यतः कमठकग्रहणं, ‘अहियाणि वि ह्येति ताणेवं’ति अधिकांन्यपि=पूर्वोक्तचतुर्दशोपकरणव्यतिरिक्तान्यप्युपकरणा-न्यार्यिकाणां भवन्ति, तानि चैवं ॥५२१॥”

પૂર્વોક્ત પાત્ર-પાત્રાબંધ ઇત્યાદિ ૧૪ ઉપકરણો ચોલપટ્ટાથી રહિત, અને કમઠકથી યુક્ત સાધ્વીઓને પણ કહેલાં છે; અને સાધ્વીઓના પાત્રાદિનું ગણનાથી અને સ્વરૂપથી પ્રમાણ સ્થવિરોની જેમ જાણવું, અને કમઠક લીપેલા તુંબડાના ભાજનરૂપ કાંસાની મોટી કથરોટના આકારવાળું, એક-એક સાધ્વીઓના પોતાના ઉદરના પ્રમાણ વડે જાણવું; અને સાધ્વીઓની માંડલીની મધ્યમાં પતદ્ગ્રહ=પાત્ર, ભ્રમતું નથી, તુચ્છ સ્વભાવને કારણે એક સાધ્વીનું કમઠક બીજી સાધ્વીના કાર્યમાં આવતું નથી, પરંતુ સાધ્વીઓ કમઠકમાં જ ભોજનક્રિયાને કરે છે. આથી કમઠકનું ગ્રહણ છે.

વળી, ઓધનિર્યુક્તિ ભાષ્યગાથા ૬૭૬ની ટીકામાં પણ કમઠકવિષયક આ રીતે વર્ણન છે —

“नवरं आर्यिकाणां कमठकमेतदर्थं भवति, यतस्तासां प्रतिग्रहको न भ्रमति तुच्छस्वभावत्वात्, कमठक एव भोजनक्रियां कुर्वन्तीति ॥”

વળી, બૃ.ક.ભા.ગા. ૪૦૮૧ની ટીકામાં આ પ્રમાણે છે —

“तच्चाष्टकमयमैकेकं संयतीनां निजोदरप्रमाणेन विज्ञेयम् ॥” ॥૮૨૫॥

ગાથા :

અહ ઝગ્ગહણંતગ ણાવસંઠિઅં ગુજ્ઞદેસરવ્વદ્ધા ।
તં પુણ સરૂવમાણે ઘણમસિણં દેહમાસજ્જ ॥૮૨૬॥

અન્યથાર્થ :

અહ=હવે ઝગ્ગહણંતગ=અવગ્રહાનંતક ગુજ્ઞદેસરવ્વદ્ધા=ગુહ્યદેશની રક્ષાના અર્થે ણાવસંઠિઅં=નાવસંસ્થિત હોય છે. તં પુણ=વળી તે=અવગ્રહાનંતક, સરૂવમાણે=સ્વરૂપ અને માનથી ઘનમસિણં=ધન-મસૂણ=ઘટ્ટ-સુંવાળું, (અને) દેહમાસજ્જ=દેહને આશ્રયીને હોય છે.

ગાથાર્થ :

અવગ્રહાનંતક ગુહ્યદેશના રક્ષણ માટે નાવના આકારવાળું હોય છે. વળી તે અવગ્રહાનંતક સ્વરૂપથી ઘટ્ટ, સુંવાળું અને માનથી દેહને આશ્રયીને હોય છે.

ટીકા :

અથાવગ્રહાનંતકં નૌસંસ્થિતમ્, એતચ્ચ ગુહ્યદેશરક્ષણાર્થં ભવતિ, રક્ષા ચ દર્શનસ્ય મોહોદયહેતુત્વાત્, તત્પુનઃ સ્વરૂપમાનાભ્યાં યથાસંઘ્રુચ્ચં ઘનમસૂણં સ્વરૂપેણ દેહમાશ્રિત્ય પ્રમાણેન ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૬॥

ટીકાર્થ :

હવે અવગ્રહાનંતક નૌસંસ્થિત=નાવના આકારવાળું, હોય છે અને એ ગુહ્યદેશના રક્ષણ અર્થે હોય છે; અને દર્શનનું મોહના ઉદયનું હેતુપણું હોવાથી રક્ષા છે=સ્ત્રીના ગુપ્ત પ્રદેશનું દર્શન મોહનો ઉદય થવામાં કારણ હોવાથી સાધ્વીને ગુહ્યદેશની રક્ષા કરવાની છે. વળી તે=અવગ્રહાનંતક, સ્વરૂપ અને માનમાંથી યથાસંઘ્રુચ્ચં=કમસર, સ્વરૂપથી ઘન-મસૂણ=ઘટ્ટ-સુંવાળું અને પ્રમાણથી દેહને આશ્રયીને હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૨૬॥

ગાથા :

પટ્ટો વિ હોઝ તાસિં દેહપમાણેણ ચેવ વિણ્ણેઓ ।
છાયંતોગહણંતગ કઢિબંધો મલ્લકચ્છા વ ॥૮૨૭॥

અન્યથાર્થ :

તાસિં=તેઓને=સાધ્વીઓને, છાયંતોગહણંતગ=અવગ્રહાનંતકને ઢાંકતો, દેહપમાણેણ ચેવ=દેહના પ્રમાણથી જ મલ્લકચ્છા વ=મલ્લકચ્છાની જેમ કઢિબંધો=કટિબંધરૂપ પટ્ટો વિ=પટ્ટો પણ વિણ્ણેઓ હોઈ=વિજેય થાય છે.

ગાથાર્થ :

સાધ્વીઓને અવગ્રહાનંતકને ઢાંકતો, દેહના પ્રમાણથી જ મલ્લકચ્છાની જેમ કેડમાં બંધાયેલો પટ્ટો પણ વિજેય થાય છે.

ટીકા :

પટ્ટોઽપિ ભવતિ તાસાં=સંયતીનાં, કિંવિશિષ્ટ ઇત્યાહ-દેહપ્રમાણેનૈવ ભવતિ વિજ્ઞેયઃ પ્રમાણમાનેન સ્વરૂપતસ્તુ છાદયન્નવગ્રહાનન્તકં, કટિબન્ધોઽસૌ ભવતિ મલ્લકચ્છેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૭॥

ટીકાર્થ :

તેઓને=સંયતીઓને, પટ્ટ પણ હોય છે. કેવો વિશિષ્ટ પટ્ટ હોય છે ? એથી કહે છે — પ્રમાણમાનથી દેહના પ્રમાણ વડે જ, વળી સ્વરૂપથી અવગ્રહાનન્તકને ઢાંકતો એવો વિજ્ઞેય થાય છે. આ=પટ્ટો, મલ્લકચ્છાની જેમ કટિબંધરૂપ=કેડ ઉપર બંધાયેલો, હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૨૭॥

ગાથા :

અદ્ધોરુગો વિ તે દો વિ ગિણિહં છાયે કડીભાગં ।

જાણુપમાણા ચલણી અસીવિઆ લંખિઆ વ ॥૮૨૮॥

અન્યથાર્થ :

અદ્ધોરુગો વિ=અર્ધોરુક પણ તે દો વિ=તે બંનેને પણ ગિણિહં=ગ્રહણ કરીને કડીભાગં=કેડના ભાગને છાયે=ઢાંકે છે. જાણુપમાણા=જાનુના પ્રમાણવાળી લંખિઆ વ=લંખિકાની જેમ=નટડીના ચોયણાની જેમ, અસીવિઆ=નહીં સિવાયેલી ચલણી=ચલની હોય છે.

ગાથાર્થ :

અર્ધોરુક પણ અવગ્રહાનન્તક અને પટ્ટને પણ દબાવીને કેડના ભાગને ઢાંકે છે, જાંઘના પ્રમાણવાળી નટડીના ચોયણા જેવી સીવ્યા વગરની ચલની હોય છે.

ટીકા :

અદ્ધોરુકમપિ તૌ દ્વાવપિ અવગ્રહાનન્તકપટ્ટૌ ગૃહીત્વા=અવષ્ટમ્ય છાદયતિ કટિભાગં, તથા જાનુ-પ્રમાણાવલમ્બનેન ચલની ભવતિ, સા ચાસીવિતા સ્વરૂપતો લઙ્ગિકાયા ઇવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૮॥

ટીકાર્થ :

અર્ધોરુક પણ, અવગ્રહાનન્તક અને પટ્ટરૂપ તે બંનેને પણ ગ્રહણ કરીને=અવષ્ટભ કરીને, કટિના ભાગને ઢાંકે છે, તથા અવલંબનથી=લંબાઈથી, જાનુના પ્રમાણવાળી ચલની હોય છે અને તે=ચલની, લંખિકાની જેમ=નટડીના ચોયણાની જેમ, સ્વરૂપથી નહીં સિવાયેલી હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૨૮॥

ગાથા :

અંતોનિઅંસણી પુણ લીણા કડિ જાવ અદ્ધજંઘાઓ ।

બાહિરિઆ જા ખલુગા કડીએ દોરેણ પડિબદ્ધા ॥૮૨૯॥

અન્યથાર્થ :

અંતોનિઅંસળી પુળ=વળી અંતર્નિવસની અદ્વજંઘાઓ=અડધી જંઘાથી કડિં જાવ=કેડ સુધી લીળા=લીન હોય છે, (અને) બાહિરિઆ=બહિર્નિવસની ચલુગા જા=ઘૂંટી સુધી કડીએ=કેડમાં દોરેળ=દોરા વડે પડિબદ્ધા=પ્રતિબદ્ધ હોય છે.

ગાથાર્થ :

વળી અંતર્નિવસની અડધી જંઘાથી માંડીને કેડ સુધી સારી રીતે ચોંટેલી હોય છે, અને બહિર્નિવસની ઘૂંટી સુધી કેડમાં દોરા વડે બાંધેલી હોય છે.

ટીકા :

અંતર્નિવસની પુનર્લ્લીના=સુશ્લિષ્ટ, સા ચ કટિં યાવદર્દ્વજંઘાભ્યામારમ્ય, તથા બાહ્યા નિવસની યાવત્ ચલુકઃ તાવત્ કટ્યાં દવરકેળ પ્રતિબદ્ધા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨૯॥

ટીકાર્થ :

વળી અંતર્નિવસની લીન=સુશ્લિષ્ટ=સારી રીતે ચોંટેલી, હોય છે, અને તે=અંતર્નિવસની, અર્ધી જંઘાથી આરંભીને કટી સુધી હોય છે; અને બાહ્યનિવસની જ્યાં સુધી ખલુક=ઘૂંટી, હોય ત્યાં સુધી કટીમાં=કેડમાં, દોરા વડે બંધાયેલી હોય છે, આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૮૨૯॥

ગાથા :

છાએઙ અણુકુઈએ ગંડે પુળ કંચુઓ અસીવિઅઓ ।

એમેવ ય ઉત્કચ્છિય સા ણવરં દાહિળે પાસે ॥૮૩૦॥

અન્યથાર્થ :

અસીવિઅઓ પુળ કંચુઓ=વળી અસીવિત કંચુક અણુકુઈએ ગંડે=અનુકુચિત ગંડને છાએઙ=ઢાંકે છે; એમેવ ય=અને એ રીતે જ ઉત્કચ્છિય=ઉત્કચ્છિકા છે. ણવરં=ફક્ત સા=તે=ઉત્કચ્છિકા, દાહિળે પાસે=દક્ષિણ પાસમાં હોય છે.

ગાથાર્થ :

વળી સીવ્યા પિનાનો કંચુક સ્તનોને ઢાંકે છે અને એ રીતે જ ઉત્કચ્છિકા પણ સ્તનોને ઢાંકે છે, ફક્ત ઉત્કચ્છિકા જમણા પડખે હોય છે.

ટીકા :

છાદયત્યનુકુચિતૌ=શ્લથાવિત્યર્થઃ ગણ્ડૌ=સ્તનૌ પુનઃ કચ્ચુકઃ અસીવિતિ, તથા એમેવોત્કચ્છિકા છાદયતિ, સા નવરં દક્ષિણે પાર્શ્વે ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૦॥

ટીકાર્થ :

વળી નહીં સીવાયેલો કંચુક અનુકુચિત બે ગંડને=શ્લથ બે સ્તનને, ઢાંકે છે, અને એ રીતે જ ઉત્કચ્છિકા છાદન કરે છે=બે સ્તનને ઢાંકે છે. ફક્ત તે=ઉત્કચ્છિકા, દક્ષિણ પાર્શ્વમાં=જમણા પાસમાં, હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૩૦॥

ગાથા :

વેકચ્છિઆ ઉ પટ્ટો કંચુઅમુક્કચ્છિઅં ચ છાઈંતી ।
સંઘાડીઓ ચરો તત્થ દુહત્થા ઉવસયમ્મિ ॥૮૩૧॥

અન્યથાર્થ :

વેકચ્છિઆ ઉ પટ્ટો=વેકચ્છિકા વળી પટ્ટરૂપ હોય છે, કંચુઅમુક્કચ્છિઅં ચ=કંચુકને અને ઉત્કચ્છિકાને છાઈંતી=ઢાંકતી એવી હોય છે. સંઘાડીઓ ચરો=સંઘાટીઓ ચાર હોય છે, તત્થ=તેમાં દુહત્થા=બે હાથવાળી (સંઘાટી) ઉવસયમ્મિ=ઉપાશ્રયમાં હોય છે.

ગાથાર્થ :

વેકચ્છિકા વળી પટ્ટરૂપ હોય છે, કંચુકને અને ઉત્કચ્છિકાને ઢાંકતી એવી વેકચ્છિકા હોય છે. સંઘાટીઓ ચાર હોય છે, તેમાં બે હાથવાળી સંઘાટી ઉપાશ્રયમાં હોય છે.

ટીકા :

વેકચ્છિકા તુ પટ્ટો ભવતિ, સા તુ કચ્છુકમુત્કચ્છિકાં ચ છાદયન્તી ભવતિ, તથા સંઘાટ્યશ્ચતસ્રો ભવન્તિ, એકા દ્વિહસ્તા, દ્વે ત્રિહસ્તે, એકા ચતુર્હસ્તા, તત્ર દ્વિહસ્તા ઉપાશ્રયે ભવતિ, ન તાં વિહાય પ્રકટદેહયા કદાચિદાસિતવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૧॥

ટીકાર્થ :

વેકચ્છિકા વળી પટ્ટરૂપ હોય છે, વળી કંચુકને અને ઉત્કચ્છિકાને ઢાંકતી એવી તે=વેકચ્છિકા, હોય છે; અને સંઘાટીઓ ચાર હોય છે. એક સંઘાટી બે હાથવાળી, બે સંઘાટી ત્રણ હાથવાળી, એક સંઘાટી ચાર હાથવાળી હોય છે. તેમાં બે હાથવાળી સંઘાટી ઉપાશ્રયમાં હોય છે. તેને=બે હાથવાળી સંઘાટીને, છોડીને પ્રગટ દેહ વડે=ખુલ્લા દેહવાળી સાધ્વી વડે, ક્યારેય રહેવા યોગ્ય નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૮૩૧॥

ગાથા :

દોન્નિ તિહત્થાયામા ભિક્ખઘ્ઠા એક્ક એક્ક ઉચ્ચારે ।
ઓસરણે ચહત્થાઽનિસણ્ણપચ્છાયણે મસિણા ॥૮૩૨॥

અન્યથાર્થ :

દોન્નિ=બે સંઘાટી તિહત્થાયામા=ત્રણ હાથના આયામવાળી=વિસ્તારવાળી, હોય છે. (તેમાંથી) એક્ક ભિક્ખઘ્ઠા=એક ભિક્ષાના અર્થે (અને) એક્ક ઉચ્ચારે=એક ઉચ્ચારમાં=મળત્યાગ માટે જતી વખતે, હોય છે.

અનિસર્ણપચ્છાયણે=અનિષણ્ણના પ્રચ્છાદન માટે=નહીં બેઠેલી સાધ્વીઓનું શરીર ઢાંકવા માટે, ઓસરણે=સમવસરણમાં ચઢત્યા=ચાર હાથવાળી મસિણા=મસૂણ=છિદ્ર વગરની, (સંઘાટી) હોય છે.

ગાથાર્થ :

બે સંઘાટી ત્રણ હાથ લાંબી હોય છે. તે બેમાંથી એક સંઘાટી ભિક્ષા માટે અને બીજી સંઘાટી મળત્યાગ કરવા માટે જતી વખતે વપરાય છે, અને ઊભી રહેલી સાધ્વીઓના શરીરને ઢાંકવા માટે સમવસરણમાં ચાર હાથવાળી છિદ્ર વગરની સંઘાટી હોય છે.

ટીકા :

દ્વે ત્રિહસ્તાયામે ભવતઃ, તયોર્ભિક્ષાર્થમેકા એકા ઉચ્ચારે ભવતિ, ભેદગ્રહણં ગોચરાદ્યુપલબ્ધતુલ્ય-વેષાદિપરિહારાર્થ, તથા સમવસરણે=વ્યાખ્યાને સ્નાત્રાદૌ ચતુર્હસ્તા, સા હ્યનિષર્ણપચ્છાદનાયોપયુજ્યતે, યતો ન તત્ર સંયતીભિરુપવેષ્ટવ્યં, સા ચ મસૂણા=અશુષિરા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૨॥

ટીકાર્થ :

બે સંઘાટી ત્રણ હાથના આયામવાળી=ત્રણ હાથના વિસ્તારવાળી, હોય છે. તે બેમાં એક સંઘાટી ભિક્ષા અર્થે, એક સંઘાટી ઉચ્ચારમાં હોય છે. ભેદનું ગ્રહણ=એક સરખી બે સંઘાટીને જુદા જુદા કાર્યમાં વાપરવારૂપ ભેદનું ગ્રહણ, ગોચર આદિમાં ઉપલબ્ધ થતા તુલ્ય વેષ વગેરેના પરિહાર અર્થે છે; અને સમવસરણમાં=વ્યાખ્યાનમાં, સ્નાત્રાદિમાં, ચાર હાથવાળી સંઘાટી હોય છે, ખરેખર તે અનિષણ્ણના પ્રચ્છાદન માટે ઉપયોજાય છે=ચાર હાથવાળી સંઘાટીનો નહીં બેઠેલી સાધ્વીઓના શરીરને ઢાંકવા માટે ઉપયોગ કરાય છે; જે કારણથી સંયતીઓ વડે ત્યાં=વ્યાખ્યાનાદિમાં, બેસવા યોગ્ય નથી, અને તે=ચાર હાથવાળી સંઘાટી, મસૂણા=અશુષિર=છિદ્ર વગરની, હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

બે સંઘાટી ત્રણ હાથ લાંબી હોય છે. તેમાંથી એક સંઘાટી ગોચરીએ જવા માટે અને એક સંઘાટી ઉચ્ચારની ભૂમિએ જવા માટે હોય છે. બે સરખી સંઘાટીમાંથી એક ગોચરી માટે અને એક ઉચ્ચાર માટે, એ રૂપ ભેદનું ગ્રહણ ગોચરી આદિમાં ઉપલબ્ધ થતા સરખા વેષાદિના પરિહાર માટે છે. “ગોચરાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ઉચ્ચારનું ગ્રહણ કરવાનું છે, અને “વેષાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી પાત્રનું ગ્રહણ કરવાનું છે. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ગોચરીએ અને ઉચ્ચારભૂમિએ જવા માટે ઉપલબ્ધ ત્રણ હાથની સંઘાટી અને પાત્રરૂપ સરખો વેષ અને સરખા પાત્રનો ત્યાગ કરવા અર્થે ભેદનું ગ્રહણ છે; કેમ કે ગોચરીની અને મળત્યાગ માટેની સંઘાટી જુદી દેખાવાથી, ગૃહસ્થોને સાધ્વીઓનો ભિક્ષાનો અને મળત્યાગનો વેષ વગેરે સરખો હોય છે એવું પ્રતીત ન થાય. આથી ભિક્ષાની અને ઉચ્ચારની સંઘાટી સાધ્વીઓને જુદી હોય છે.

વળી, વ્યાખ્યાનમાં અને સ્નાત્ર વગેરેમાં સાધ્વીઓને ચાર હાથવાળી સંઘાટી ઓઢવાની હોય છે; કેમ કે વ્યાખ્યાનમાં કે સ્નાત્રાદિમાં સાધ્વીઓને બેસવાનું હોતું નથી, તેથી ચાર હાથવાળી સંઘાટી ઊભેલી સાધ્વીઓના શરીરને ઢાંકવા માટે ઉપયોગી છે, અને તે ચાર હાથવાળી સંઘાટી છિદ્ર વગરની હોય છે. ॥૮૩૩॥

આથા :

खंधकरणी चउहत्थवित्थडा वायविहुयरक्खडा ।
खुज्जकरणी वि कीरइ रूववईए कुडुहेउं ॥८३३॥

અન્યથાર્થ :

વાયવિહુયરક્ષદ્વા=વાતથી વિપૂતની રક્ષા અર્થે ચઢત્થવિત્થદા=ચાર હાથ વિસ્તૃત **ચંધકરણી**=સ્કંધકરણી હોય છે. **રૂવવર્ણ**=રૂપવતીઓને **કુહુહેડં**=કુટુંબના હેતુથી=કુળડી કરવા માટે, **ચુજ્જકરણી** વિ=કુળજકરણી પણ **કોરડ**=કરાય છે.

માર્થ :

પવનથી ઊડતી સંઘાટીની રક્ષા માટે ચાર હાથ પહોળી સ્કંદકરણી હોય છે. રૂપવતી સાધ્વીઓને કુબડી કરવા માટે કુબ્જકરણી પણ કરાય છે.

ਟੀਕਾ :

स्कन्धकरणी चतुर्हस्तविस्तृता भवति, सा च वातविधूतरक्षार्थं, प्रयोजनान्तरमाह-कुब्जकरण्यपि क्रियते सा रूपवत्यां संयत्यां कुटुभनिमित्तमिति गाथार्थः ॥८३३॥

टीकाथ :

સ્કંધકરણી ચાર હાથ વિસ્તૃત=પહોળી, હોય છે, અને તે=સ્કંધકરણી, વાતથી વિદૂતની રક્ષા અર્થે છે=પવનથી ડોડેલી સંઘાટીના રક્ષણ માટે છે. પ્રયોજનાંતરને કહે છે=હવે સ્કંધકરણીના બીજા પ્રયોજનને કહે છે — તે=સ્કંધકરણી, રૂપવતી સંયતીઓને=સાધ્વીઓને, કુટુમ્બના નિમિત્તે=કુબડી કરવા માટે, કુબ્જકરણી પણ કરાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૩૩॥

આથા :

संघाडमेयरो वा सव्वो वेसो समासओः उवही ।
पासगबद्धमझुसिरो जं वाऽऽडुण्णं तयं णेअं ॥८३४॥

અન્યથા :

સંઘાઙ્ગમેયરો વા=સંઘાતિમ કે ઇતર=અસંઘાતિમ, સવ્વો વેસો ઉવહી=સર્વ પણ આ ઉપધિ સમાસઓ= સમાસથી પાસગબદ્ધ=પાશકબદ્ધ (અને) અઙ્ગુસિરો=અશુચિર હોય છે, જં વા=અથવા જે આઙ્ગણં=આચીર્ણ છે, તયં ણેઅં=તેને જાણવું.

साथार्थ :

સંઘાતિમ કે અસંઘાતિમ એવી સર્વ પણ આ ઉપધિ સંકોપથી પાશકથી બદ્ધ અને અશુષિર હોય છે, અથવા જે આવીર્ણ છે તે જાણવું.

ટીકા :

સઙ્ગત્ય(?સઙ્ગતિમઃ) ઇતરો વા એકાઙ્ગિકઃ યથાલાભસમ્ભવાત્ સર્વોઽપ્યેષ સમાસત ઉપધિઃ અનન્તરોદિતઃ પાશકબદ્ધઃ અઙ્ગુષિરો ભવતિ, યદ્વાઽઽચરિતમત્ર વિધિસીવનાદિ, તત્ જ્ઞેયં સુસાધ્વાચરણાદિત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૪॥

નોંધ :

ટીકાના પ્રારંભમાં સઙ્ગત્યઃ છે, તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે સઙ્ગતિમઃ હોવું જોઈએ.

★ “સુસાધ્વાચરણાદિતઃ”માં ‘આદિ’ પદથી સુસાધુના ઉપદેશનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

યથાલાભનો સંભવ હોવાથી સંઘાતિમ અથવા ઈતર=એકાંગિક, એવી સર્વ પણ આ=સાધ્વીઓની પૂર્વમાં કહેવાયેલ, ઉપધિ, સમાસથી પાશકબદ્ધ અને અઙ્ગુષિર હોય છે, અથવા અહીં=સાધ્વીઓની ઉપધિમાં, વિધિસીવનાદિ=વિધિપૂર્વક સીવવું વગેરે, જે આચરાયેલું છે, તે સુસાધુના આચરણ વગેરેથી જ જાણવું, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓને જ્યારે પ્રમાણોપેત વસ્ત્રનો લાભ થાય ત્યારે તે વસ્ત્ર અસંઘાતિમ=અખંડ હોય છે; અને જ્યારે વસ્ત્ર પ્રમાણોપેત ન મળે પરંતુ નાનાં મળે, ત્યારે સાધુને બે-ત્રણાદિ ટુકડાઓ જોડીને વસ્ત્ર પ્રમાણોપેત બનાવવું પડે છે, અને તેવું વસ્ત્ર સંઘાતિમ કહેવાય.

આવા પ્રકારની સંઘાતિમ કે એકાંગિક એવી સર્વ પણ સાધ્વીઓની ઉપધિ કસાથી બંધાયેલ અને છિદ્ર વગરની હોય છે અથવા તો સાધ્વીઓની ઉપધિમાં વસ્ત્રને વિધિપૂર્વક સીવવું, વગેરે જે વર્તમાનમાં આચરણ છે, તે સુસાધુઓની આચરણાથી સમજવું. ॥૮૩૪॥

અવતરણિકા :

ઉક્ત ઓઘોપધિરૌપગ્રહિકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૭૭૧થી ૮૩૪માં જિનકલ્પિક અને સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની તથા આર્યાઓની ગણનાપ્રમાણ અને પ્રમાણમાન દ્વારા ઓઘ ઉપધિ કહેવાઈ. વળી જિનકલ્પિક સાધુઓને ઔપગ્રહિક ઉપધિ હોતી નથી, તેથી હવે સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની અને આર્યાઓની ઔપગ્રહિક ઉપધિને કહે છે —

ગાથા :

પીઢગ નિસિજ્જ દંડગપમજ્જણી ઘટ્ટઞ્ઞ ડગલમાઈ ।

પિપ્પલગ સૂઈ નહરણિ સોહણગદુગં જહણ્ણો ડ ॥૮૩૫॥

અન્વયાર્થ :

પીઠક=પીઠક, નિસિજ્જ=નિષદ્યા, દંડકપ્રમાર્જની=દંડકપ્રમાર્જની=દંડાસણ, ઘટ્ટક=ઘટ્ટક, ડગલમાઈ=ડગલાદિ, પિપ્પલગ=પિપ્પલક, સૂઈ=સૂચી, નખરદની=નખરદની, સોહનકદ્વય=શોધનકદ્વય જહણ્ણો ડ=વળી જઘન્ય છે.

ગાથાર્થ :

પીઠક, નિષદ્યા, દંડકપ્રમાર્જની, ઘટ્ટક, ડગલાદિ, પિપ્પલક, સૂચી, નખરદની, શોધનકદ્વય વળી જઘન્ય ઔપગ્રહિક ઉપદિ છે.

ટીકા :

પીઠકં કાષ્ઠચ્છાણાત્મકં લોકસિદ્ધમાનં ત્રેહવત્યાં વસતૌ વર્ષાકાલે વા ધ્રિયત ઇત્યૌપગ્રહિકં, સંયતીનાં ત્વાગતાભ્યાગતસાધુનિમિત્તમિતિ । નિષદ્યા પાદપુજ્ઞણં પ્રસિદ્ધપ્રમાણં(?પાદપુજ્ઞણસ્ય પ્રસિદ્ધપ્રમાણા), જિનકલ્પિકાદીનાં ન ભવતિ, નિષીદનાભાવાત્ । ડણ્ડકોડપ્યેવમેવ નવરં, નિવારણા-ભાવાત્, ઇષઃ પ્રમાર્જની વસતેર્દણ્ડકપુજ્ઞનાભિધાના એવ । ઘટ્ટકઃ પાત્રમુખાદિકરણાય લોહમયઃ । સૂચી સીવનાદિનિમિત્તં વેણવાદિમયા । નખરદની પ્રતીતા લોહમયેવ । શોધનકદ્વયં કર્ણશોધનકદન્ત-શોધનકાભિધાનં લોહમયાદિ । જઘન્યસ્તુ=અયં જઘન્યઃ ઔપગ્રહિકઃ ખલૂપધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૫॥

નોંધ :

(૧) પ્રસ્તુત ગાથાની ટીકામાં નિષદ્યા પાદપુજ્ઞણં પ્રસિદ્ધપ્રમાણં છે, તેને સ્થાને નિષદ્યા પાદપુજ્ઞણસ્ય પ્રસિદ્ધપ્રમાણા હોય તેમ ભાસે છે.

(૨) મૂળગાથામાં ડગલમાઈ પિપ્પલગ છે, તેનો ટીકામાં અર્થ કરેલ નથી; કેમ કે ઘટ્ટક પછી સૂઈનો જ અર્થ કરેલ છે. તેથી ટીકાર્થમાં [] કરીને બૃ.ક.ભા.ગા. ૪૦૯૬ની ટીકા પ્રમાણે ડગલમાઈ પિપ્પલગ નો અર્થ કરેલ છે.

ટીકાર્થ :

(૧) લોકમાં સિદ્ધ માનવાળું કાષ્ઠચ્છાણાત્મક પીઠક=કાષ્ઠમય કે છાણમય પીઠક, ભેજવાળી વસતિમાં કે વર્ષાકાળમાં ધારણ કરાય છે, એથી ઔપગ્રહિક છે. વળી સંયતીઓને આવેલા અભ્યાગત=પ્રાધૂર્ણક, સાધુના નિમિત્તે પીઠક હોય છે. 'ઇતિ' પીઠકના પ્રયોજનના કથનની સમાપ્તિમાં છે.

(૨) પાદપુંછનની=રજોહરણની, નિષદ્યા પ્રસિદ્ધ પ્રમાણવાળી છે, અને તે જિનકલ્પિકાદિને હોતી નથી; કેમ કે નિષીદનનો અભાવ છે=જિનકલ્પિક-યથાલંદિકાદિ સાધુઓને બેસવાનું હોતું નથી.

(૩) ફક્ત દંડક પણ આ રીતે જ છે અર્થાત્ જે રીતે જિનકલ્પિકાદિને નિષદ્યા હોતી નથી એ રીતે જ દાંડો પણ હોતો નથી; કેમ કે નિવારણનો અભાવ છે=જિનકલ્પિકાદિને દાંડાથી કોઈ પશુ આદિનું નિવારણ કરવાનું હોતું નથી. આ=દંડક, વસતિની દંડકપુંછનાના અભિધાનવાળી જ પ્રમાર્જની થાય છે અર્થાત્ વસતિનું પ્રમાર્જન કરનારું દંડાસણ થાય છે.

(૪) ઘટ્ટક, પાત્રના મુખાદિ કરવા માટે લોહમય હોય છે અર્થાત્ પાત્રની કિનારી કરવામાં અને 'આદિ' પદથી લીધેલા પાત્રને સુંવાળું કરવામાં લોહાનો ઘૂંટો ઉપયોગી છે.

(૫) [ડગલો=અપાનને લૂંછવા માટે ઉપયોગી ઢેફાંઓ, અને "ડગલમાઈ" માં 'આદિ' શબ્દથી કૂટમુખ, ક્ષારાદિનો પરિગ્રહ છે. (૬) પિપ્પલક=ક્ષુરપ્ર અર્થાત્ મુંડન કરવા માટે ઉપયોગી અસ્ત્રો.]

(૭) સૂચી, સીવન વગેરેના નિમિત્તે વેષ્ટુ આદિમય હોય છે=વાંસ વગેરેની બનાવેલી સોયરૂપ હોય છે.

(૮) નખરદની લોઢામય જ પ્રતીત છે.

(૯-૧૦) લોહમયાદિ=લોઢા વગેરેનું બનાવેલું, કર્ણશોધનક અને દંતશોધનકના નામવાળું શોધનકદ્વય છે. વળી આ જઘન્ય ઔપગ્રહિક ઉપધિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૩૫॥

અવતરણિકા :

एनमेव मध्यममभिधातुमाह —

અવતરણિકાર્થ :

મધ્યમ એવી આને જ=ઔપગ્રહિક ઉપધિને જ, કહેવા માટે કહે છે —

ગાથા :

वासत्ताणे पणगं चिलिमिलिपणगं दुगं च संथारे ।
दंडाईपणगं पुण मत्तगतिग पायलेहणिआ ॥८३६॥

અન્યચાર્થ :

વાસત્તાણે પણગં=વર્ષાત્રાણવિષયક પંચક, ચિલિમિલિપણગં=ચિલિમિલિપંચક, સંથારે ચ દુગં=અને સંસ્તારવિષયક દ્વિક, દંડાઈપણગં પુણ=વળી દંડાદિપંચક મત્તગતિગ=માત્રકત્રિક, પાયલેહણિઆ=પાદલેખનિકા.

ગાથાર્થ :

વર્ષાત્રાણવિષયક પંચક, ચિલિમિલિપંચક, અને સંસ્તારદ્વિક, વળી દંડાદિપંચક, માત્રકત્રિક, પાદલેખનિકા.

ટીકા :

वर्षात्राणविषयं पञ्चकं, तद्यथा-कम्बलमयं १ सूत्रमयं २ तालपत्रसूची ३ पलाशपत्रकुटशीर्षकं ४ छत्रकं ५ चेति, लोकसिद्धप्रमाणानीति । तथा चिलिमिलीपञ्चकं, तद्यथा-सूत्रमयी (?तृणमयी) वाकमयी दण्डमयी कण्टकमयीति, प्रमाणमस्याः गच्छापेक्षया, सागारिकप्रच्छादनाय तदावरणात्मिकैवेयमिति । संस्तारद्वयं च शुषिराशुषिरभेदभिन्नं, शुषिरः तृणादिकृतः, तदन्यकृतस्त्वशुषिर इति । तथा दण्डादिपञ्चकं पुनः, तद्यथा-दण्डको विदण्डकः यष्टिर्वियष्टिः नालिका चेति । मात्रकत्रितयं, तद्यथा-कायिकमात्रकं संज्ञामात्रकं खेलमात्रकमिति । तथा पादलेखनिका वटादिकाष्ठमयी कर्हमापनयनीति गायार्थः ॥८३६॥

ટીકાર્થ :

વર્ષાત્રાણના=વર્ષાથી રક્ષણ કરવાના, વિષયવાળું પંચક, તે આ પ્રમાણે - (૧) કંબલમય (૨) સૂત્રમય (૩) તાડપત્રની સૂચી (૪) પલાશપત્રનું કુટશીર્ષક અને (૫) છત્રક. 'ઇતિ' વર્ષાત્રાણપંચકના નામની સમાપ્તિ અર્થે છે. આ કંબલાદિ લોકમાં સિદ્ધ પ્રમાણવાળા છે. 'ઇતિ' કંબલાદિના પ્રમાણ અને પ્રયોજનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

તથા ચિલિમિલીપંચક=પડદાના પાંચ પ્રકાર, તે આ પ્રમાણે- (૧) સૂત્રમય (૨) તૃણમય (૩) વાકમય (૪) દંડમય અને (૫) કંટકમય. 'ઇતિ' ચિલિમિલીપંચકના નામની સમાપ્તિ અર્થે છે.

આનું=ચિલિમિલીનું, પ્રમાણ ગચ્છની અપેક્ષાથી છે અર્થાત્ ગચ્છ જેટલો નાનો કે મોટો હોય તેને આશ્રયીને આ પાંચ પ્રકારના પડદાનું પ્રમાણ નક્કી થાય છે. આ=ચિલિમિલી, સાગારિકના પ્રચ્છાદન માટે તેના આવરણ આત્મક જ છે=સાગારિકના આવરણસ્વરૂપ જ છે. 'ઇતિ' ચિલિમિલીના પ્રમાણ અને પ્રયોજનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

અને સંસ્તારદ્વય શુષિર અને અશુષિરરૂપ ભેદથી ભિન્ન છે. તૃણાદિ વડે કરાયેલો શુષિર છે અર્થાત્ (૧) શાલિ (૨) વ્રીહિ (૩) કોદ્રવ (૪) રાલય (૫) અરણ્ય : આ પાંચ પ્રકારના તૃણાદિ વડે કરાયેલો સંથારો શુષિર છે, વળી તેનાથી અન્ય વડે કરાયેલો=તૃણાદિથી અન્ય એવા કાષ્ઠ વડે કરાયેલો સંથારો, અશુષિર છે. 'ઇતિ' સંસ્તારદ્વયના સ્વરૂપના કથનની સમાપ્તિ માટે છે.

અને વળી દંડાદિ પંચક, તે આ પ્રમાણે- (૧) દંડક (૨) વિદંડક (૩) યષ્ટિ (૪) વિયષ્ટિ અને (૫) નાલિકા. 'ઇતિ' દંડાદિપંચકના નામની સમાપ્તિ અર્થે છે.

માત્રકત્રિતય=ત્રણ પ્રકારના માત્રક, તે આ પ્રમાણે- (૧) કાયિકમાત્રક=મૂત્રત્યાગ કરવાનું માત્રક, (૨) સંજ્ઞામાત્રક=મળત્યાગ કરવાનું માત્રક, (૩) ખેલમાત્રક=શ્લેષ્મ કાઢવાનું માત્રક. 'ઇતિ' માત્રકત્રિકના નામની સમાપ્તિ અર્થક છે.

તથા વટાદિના કાષ્ઠમય=વડ વગેરેના લાકડાની બનાવેલ, કાઢવને દૂર કરનારી પાદલેખનિકા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દંડાદિપંચકનો ઉપયોગ સાધુ આ પ્રમાણે કરે છે -

(૧) ચોમાસા સિવાયના કાળમાં સાધુ ભિક્ષાટનાદિ કરતી વખતે દંડક ગ્રહણ કરે છે, અને તે દંડકથી ચોર, ગાય વગેરેનું નિવારણ કરે છે, તેમ જ વૃદ્ધ સાધુને દંડક આધાર બને છે. (૨) સાધુ ચોમાસામાં ભિક્ષાટનાદિ કરતી વખતે વિદંડક ગ્રહણ કરે છે, અને તે વિદંડક નાનો હોય છે, જેથી વરસાદના પાણીનો સ્પર્શ થાય તેમ હોય ત્યારે, તે વિદંડકને કામળીની અંદર રાખીને સુખેથી લઈ જઈ શકાય છે. (૩) નવ પર્વ સુધી વિષમ સંખ્યાના પર્વવાળી અને દશ પર્વવાળી યષ્ટિ શુભ છે અને સમાન સંખ્યાના પર્વવાળી યષ્ટિ અશુભ છે. (૪) વિયષ્ટિ અને (૫) નાલિકા. તેનું વિશેષ વર્ણન પ્રાપ્ત નહીં થતું હોવાથી અહીં સ્પષ્ટ કરેલ નથી.

વળી, પાદલેખનિકા કાઢવને દૂર કરનારી હોય છે અને તે વડના વૃક્ષના લાકડાની કે ઉંદુબર વૃક્ષના લાકડાની કે પીપળાના વૃક્ષના લાકડાની બનાવેલ હોય છે, આ વૃક્ષોના અભાવમાં આંબલીના વૃક્ષમાંથી

બનાવેલ હોય છે. અને તે બાર આંગળ લાંબી અને એક આંગળ પહોળી હોય છે. અને બંને બાજુથી નખ જેવી તીક્ષ્ણ હોય, પરંતુ કાદવને દૂર કરતી વખતે પોતાને વાગી જાય તેવી અતિતીક્ષ્ણ હોતી નથી.

વળી, સાધુને પાદલેખનિકા રાખવાનું એ પ્રયોજન છે કે સ્થંડિલભૂમિમાંથી અસ્થંડિલભૂમિમાં અને અસ્થંડિલભૂમિમાંથી સ્થંડિલભૂમિમાં સંક્રમણ કરતી વખતે સચિત્ત પૃથ્વીકાયાદિની વિરાધના ન થાય તે માટે સાધુ સંજ્ઞાભૂમિથી આવ્યા પછી ગામમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાં ચોમાસા સિવાયના કાળમાં રજોહરણથી પગનું પ્રમાર્જન કરે છે અને ચોમાસામાં પાદલેખનિકાથી કાદવવાળા પગનું પ્રમાર્જન કરે છે. ॥૮૩૬॥

ગાથા :

ચમ્મતિયં પટ્ટદુગં નાયવ્વો મજ્ઝિમો ઉવહિ एसो ।
અજ્જાણ વારઓ પુણ મજ્ઝિમઓ હોઈ અઙ્ગિરિત્તો ॥૮૩૭॥

અન્વયાર્થ :

ચમ્મતિયં=ચર્મત્રિક, પટ્ટદુગં=પટ્ટદ્વય : एसो=આ મજ્ઝિમો=મધ્યમ ઉવહિ=ઉપધિ નાયવ્વો=જાણવી. અજ્જાણ પુણ=વળી આર્યાઓને મજ્ઝિમઓ=મધ્યમ ઉપધિમાં અઙ્ગિરિત્તો=અતિરિક્ત વારઓ=વારક હોઈ હોય છે.

ગાથાર્થ :

ચર્મત્રિક, પટ્ટદ્વય : આ મધ્યમ ઔપગ્રહિક ઉપધિ જાણવી. વળી આર્યાઓને મધ્યમ ઉપધિમાં વધારે એક વારક હોય છે.

ટીકા :

ચર્મત્રિકં વર્ધતલિકાકૃત્તિરૂપં । તથા પટ્ટદ્વયં-સંસ્તારપટ્ટોત્તરપટ્ટલક્ષણં । જ્ઞાતવ્યઃ મધ્યમ ઉપધિરેષ ઔપગ્રહિકઃ । આર્યાણાં વારકઃ પુનઃ સાગારિકોદકનિમિત્તં મધ્યમોપધાવુક્તલક્ષણો ભવત્યતિરિક્તઃ, નિત્યં જનમધ્ય એવ તાસાં વાસાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૭॥

ટીકાર્થ :

ચર્મત્રિક વર્ધ, તલિકા અને કૃત્તિરૂપ છે, તથા સંસ્તારપટ્ટ અને ઉત્તરપટ્ટસ્વરૂપ પટ્ટદ્વય છે. આ=ગાથા ૮૩૬-૮૩૭માં બતાવી એ, મધ્યમ ઔપગ્રહિક ઉપધિ જાણવી. વળી આર્યાઓને સાગારિકને કારણે ઉદકના નિમિત્તે=બૃહત્કલ્પભાષ્ય પ્રમાણે- સાગારિકવાળી વસતિમાં રહેતી સાધ્વીઓને મળત્યાગાદિ કર્યા પછી પાણી ગ્રહણ કરવા માટે, કહેવાયેલા સ્વરૂપવાળો વારક મધ્યમ ઉપધિમાં અતિરિક્ત હોય છે; કેમ કે તેઓનો= આર્યાઓનો, નિત્ય=હંમેશાં, જનની મધ્યમાં જ વાસ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૩૭॥

અવતરણિકા :

एनमेवोत्कृष्टमभिधातुमाह —

અવતરણિકાર્થ :

ઉત્કૃષ્ટ એવી આને જ=ઔપગ્રહિક ઉપધિને જ, કહેવા માટે કહે છે —

ગાથા :

અક્ષા સંથારો વા એમણેનાંગિઓ અ ઉક્ષોસો ।
પોત્યગપણગં ફલગં ઉક્ષોસોવગ્ગહો સર્વો ॥૮૩૮॥

અન્યથાર્થ :

અક્ષા=અક્ષો, ઉક્ષોસો વા એમણેનાંગિઓ અ સંથારો=અને ઉત્કૃષ્ટ એવો એકાંગિક અને અનેકાંગિક સંસ્તારક, પોત્યગપણગં=પુસ્તકપંચક, ફલગં=ફલક : (આ) સર્વો=સર્વ ઉક્ષોસોવગ્ગહો=ઉત્કૃષ્ટ ઔપગ્રહિક છે.

ગાથાર્થ :

અક્ષો અને ઉત્કૃષ્ટ એવો એકાંગિક અને અનેકાંગિક સંસ્તારક, પુસ્તકપંચક, ફલક : આ સર્વ ઉત્કૃષ્ટ ઔપગ્રહિક ઉપધિ છે.

ટીકા :

અક્ષા:=ચંદનકાદય : । સંસ્તારકશ્ચ, કિંવિશિષ્ટ ઇત્યાહ-एकाङ्गिकोऽनेकाङ्गिकश्च ફલકકમ્બિ-મયાદિઃ ઉત્કૃષ્ટઃ સ્વરૂપેણ । તથા પુસ્તકપચ્ચકં, તદ્વથા-गण्डिकापुस्तकः છિવાટીપુસ્તકઃ કચ્છવિપુસ્તકઃ મુષ્ટિપુસ્તકઃ સમ્પુટકશ્ચેતિ । તથા ફલકં=પટ્ટિકા સમવસરણફલકં વા । ઉત્કૃષ્ટ ઇતિ પ્રક્રાન્તાપેક્ષયા ઔપગ્રહિક ઉપધિઃ સર્વ ઇત્યક્ષાદિઃ સર્વ એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૮॥

ટીકાર્થ :

અક્ષો=ચંદનકાદિ,

અને સંસ્તારક, કેવો વિશિષ્ટ છે ? એથી કહે છે — ફલક-કમ્બિમયાદિ એકાંગિક અને અનેકાંગિક એવો સંસ્તારક સ્વરૂપથી ઉત્કૃષ્ટ છે.

તથા પુસ્તકપંચક, તે આ પ્રમાણે — (૧) ગંડિકાપુસ્તક (૨) છિવાટીપુસ્તક=છેદપાટી પુસ્તક, (૩) કચ્છવિપુસ્તક (૪) મુષ્ટિપુસ્તક અને (૫) સંપુટક. 'ઇતિ' પાંચ પ્રકારના પુસ્તકના નામની સમાપ્તિ અર્થે છે.

તથા ફલક એટલે પટ્ટિકા=અભ્યાસ કરતી વખતે જેમાં લખીને ભણાય છે તે પાટી, અથવા સમવસરણનું ફલક=વ્યાખ્યાનાદિ વખતે પીઠ વગેરેના ટેકા માટે ગ્લાનાદિ સાધુ દ્વારા વપરાતું લાકડાનું પાટિયું; સર્વ=અક્ષાદિ સર્વ જ, પ્રકાંતની અપેક્ષાથી=પ્રસ્તુત જઘન્ય-મધ્યમ ઔપગ્રહિક ઉપધિની અપેક્ષાએ, ઉત્કૃષ્ટ ઔપગ્રહિક ઉપધિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૩૮॥

અવતરણિકા :

अनयोरौघिकौपग्रहिकयोरेवोपध्योर्द्वयोरपि विशेषलक्षणमभिधातुमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ ઔધિક અને ઔપગ્રહિકરૂપ જ બંને પણ ઉપધિના વિશેષ લક્ષણને=જુદા સ્વરૂપને, કહેવા માટે કહે છે —

ગાથા :

ઓહેણ જસ્સ ગહણં ભોગો પુણ કારણા સ ઓહોહી ।

જસ્સ ડ દુગં પિ નિઅમા કારણઓ સો ડવગ્ગહિઓ ॥૮૩૯॥

અન્વયાર્થ :

જસ્સ=જેનું ગહણં ઓહેણ=ગ્રહણ ઓધથી છે, ભોગો પુણ=વળી ભોગ કારણા=કારણથી છે, સ ઓહોહી= તે ઓધોપધિ છે; જસ્સ ડ=વળી જેનું દુગં પિ=બંને પણ=ગ્રહણ અને ભોગ એ બંને પણ, નિઅમા કારણઓ= નિયમા કારણથી છે, સો=તે ડવગ્ગહિઓ=ઔપગ્રહિક (ઉપધિ) છે.

ગાથાર્થ :

જેનું ગ્રહણ સામાન્યથી છે, વળી ભોગ કારણથી છે, તે ઓધ ઉપધિ છે; વળી જેનું ગ્રહણ અને ભોગ એ બંને પણ નિયમા કારણથી છે, તે ઔપગ્રહિક ઉપધિ છે.

ટીકા :

ઓધેન=સામાન્યેન ભોગે અભોગે વા યસ્ય પાત્રાદેર્ગ્રહણમ્=આદાનં, ભોગઃ પુનઃ કારણાત્= નિમિત્તેનૈવ ભિક્ષાટનાદિના, સ ઓધોપધિરભિધીયતે, યસ્ય તુ પીઠકાદેર્દ્વયમપિ ગ્રહણં ભોગશ્ચેત્યે- તન્નિયમાત્કારણાતો=નિમિત્તેન ત્રેહાદિના, સ પીઠકાદિ ઔપગ્રહિકઃ=કાદાચિત્કપ્રયોજનનિર્વૃત્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩૯॥

ટીકાર્થ :

ભોગમાં કે અભોગમાં જે પાત્રાદિનું ગ્રહણ=આદાન, ઓધથી છે=સામાન્યથી છે, વળી ભોગ કારણથી છે=ભિક્ષાટનાદિ નિમિત્તથી જ છે, તે ઓધ ઉપધિ કહેવાય છે. વળી જે પીઠકાદિનું ગ્રહણ અને ભોગ એ દ્વય પણ=બંને પણ, નિયમથી કારણથી છે=ભેજ વગેરે નિમિત્તથી છે, તે પીઠકાદિ ઔપગ્રહિક છે=કાદાચિત્ક પ્રયોજનથી નિર્વૃત્ત છે=ક્યારેક થનારા પ્રયોજનથી નિષ્પન્ન છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૮૩૯॥

અવતરણિકા :

અસ્યૈવ ગુણકારિતામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આની જ=ઔધિક અને ઔપગ્રહિક ઉપધિની જ, ગુણકારિતાને કહે છે —

ગાથા :

મુચ્છરહિઆણેસો સમ્પં ચરણસ્સ સાહગો ભણિઓ ।

જુત્તીએ ઇહરા પુણ દોસા ઇત્થં પિ આણાઈ ॥૮૪૦॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

મૂચ્છારહિઆણ=મૂચ્છર્થી રહિતોને એસો=આ (ઉપધિ) જુત્તીએ=યુક્તિથી=યતનાથી, ચરણસ્સ=ચરણની સમ્યં=સમ્યગ્ સાહગો=સાધક ભણિઓ=કહેવાઈ છે. ઇહરા પુણ=વળી ઈતરથા इत्थं पि=અહીં પણ આણાઈ=આજ્ઞાદિ દોસા=દોષો છે.

ગાથાર્થ :

મૂચ્છર્થી રહિત સાધુઓને આ ઉપધિ યતનાથી ચારિત્રની સાધક કહેવાઈ છે. વળી અન્યથા અહીં પણ આજ્ઞાભંગાદિ દોષો છે.

ટીકા :

મૂચ્છારહિતાનામ્=અભિષ્વઙ્ગવર્જિતાનાં યતીનામેષ દ્વિવિધોઽપિ પાત્રપીઠકાદિરૂપ ઉપધિ: સમ્યગ્ અધિકરણરક્ષાહેતુત્વેન ચરણસ્ય સાધકો ભણિત: તીર્થકરગણધરૈ: યુક્ત્યેતિ માનભોગયતનયા, ઇતરથા પુન: અયુક્ત્યા=યથોક્તમાનભોગાભાવે દોષા અત્રાપિ=ઉપધૌ મૃહ્યમાણો ભુજ્યમાને વા આજ્ઞાદય ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૮૪૦॥ (દ્વારં) ॥

ટીકાર્થ :

મૂચ્છર્થી રહિતોને=અભિષ્વંગથી વર્જિત એવા યતિઓને, આ બંને પ્રકારવાળી પણ પાત્ર અને પીઠકાદિરૂપ ઉપધિ, યુક્તિથી=માન અને ભોગની યતનાથી=શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ ઉપધિનું પ્રમાણ રાખવાથી અને શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ ઉપધિનો પરિભોગ કરવાથી, અધિકરણથી રક્ષાનું હેતુપણું હોવાથી તીર્થકર-ગણધરો વડે ચરણની=ચારિત્રની, સમ્યગ્ સાધક કહેવાઈ છે.

વળી ઈતરથા=અયુક્તિથી=યથોક્ત માન અને ભોગના અભાવમાં અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ ઉપધિનું પ્રમાણ રાખવામાં ન આવે અને શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ઉપધિનો ઉપભોગ કરવામાં ન આવે, તો અહીં પણ=ગ્રહણ કરાતી કે ભોગવાતી ઉપધિમાં પણ, આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ, દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જગતના બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યે રાગ વગરના સાધુઓ પૂર્વમાં કહેલા ગણનાપ્રમાણ અને પ્રમાણમાનથી યુક્ત એવી ઔષિક અને ઔપગ્રહિક ઉપધિ ગ્રહણ કરે છે, અને ઉપધિનો કારણે જ ઉપયોગ કરે છે. આથી તે ઉપધિ દ્વારા અધિકરણથી રક્ષા થાય છે; કેમ કે સાધુ પાસે વસ્ત્રરૂપ ઉપધિ ન હોય તો અસહ્ય ઠંડીમાં ઠંડીથી રક્ષણ માટે સાધુ ઘાસની ગંજીમાં ધૂસી જાય અને ઘાસની ગંજી ન હોય તો તાપણું કરવા બેસી જાય, જેથી ષટ્કાયની વિરાધના થાય અર્થાત્ ઘાસની ગંજીમાં રહેલા જીવોની વિરાધના થાય તેમ જ જ્યાં અગ્નિકાય હોય ત્યાં છયે કાયની વિરાધના થાય. આમ વિરાધના થવાના કારણરૂપ ઘાસના ગ્રહણરૂપ કે અગ્નિના સેવનરૂપ અધિકરણથી રક્ષાનું કારણ વસ્ત્રરૂપ ઉપધિ બને છે.

વળી, સાધુ પાસે પાત્રરૂપ ઉપધિ ન હોય તેથી આહાર-પાણી હાથમાં ગ્રહણ કરીને વાપરે, અને કરપાત્ર લબ્ધિ ન હોય તો આહાર હાથમાંથી નીચે ઢોળાવાથી ત્રસ જીવોની વિરાધના થાય. આમ ત્રસ જીવોની વિરાધના થવાના કારણરૂપ હાથમાં આહાર ગ્રહણરૂપ અધિકરણથી રક્ષણનો હેતુ પાત્રરૂપ ઉપધિ બને છે.

આ રીતે ઔપગ્રહિક ઉપધિ પણ ધ્યાન-સ્વાધ્યાયાદિનું નિમિત્ત બનીને આર્તધ્યાનાદિરૂપ અધિકરણથી રક્ષાનું કારણ બને છે, જેથી ચારિત્રની સમ્યગ્ સાધના થાય છે; પરંતુ જે સાધુઓ શાસ્ત્રમાં કહેલ પ્રમાણોપેત ઉપધિ ગ્રહણ કરતા ન હોય અને યથાસ્થાને તે ઉપધિનો ઉપયોગ કરતા ન હોય, તે સાધુઓ તેવી ઉપધિ ગ્રહણ કરે કે વાપરે તેમાં તેઓને આજ્ઞાભંગાદિ ચાર દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૮૪૦॥

અવતરણિકા :

ઉક્તમુપકરણદ્વારં, તપોવિધાનદ્વારમભિધિત્સુરાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા, તેમાંથી છઠ્ઠા ઉપાયરૂપ ઉપકરણ દ્વાર ગાથા ૭૬૯થી માંડીને ગાથા ૮૪૦ સુધીમાં કહેવાયું. હવે વ્રતપાલનના સાતમા ઉપાયરૂપ તપોવિધાન દ્વારને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર ગાથા ૮૪૧થી ૮૬૫ સુધીમાં તેને કહે છે —

ગાથા :

કાયવ્વં ચ મઙ્ગમયા સત્તઽણુરૂવં તવોવહાણં તિ ।
સુત્તભણિણ વિહિણા સુપસત્થં જિણવરાઙ્ગણં ॥૮૪૧॥

અન્યચાર્થ :

જિણવરાઙ્ગણં ચ=અને જિનવર વડે આચીર્ણ, સુપસત્થં=સુપ્રશસ્ત, સત્તઽણુરૂવં=શક્તિને અનુરૂપ, તવોવહાણં=તપોવિધાન સુત્તભણિણ વિહિણા=સૂત્રભણિત વિધિથી મઙ્ગમયા=મતિમાને કાયવ્વં=કરવું જોઈએ.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

અને જિનવર વડે આચીર્ણ, સુપ્રશસ્ત, શક્તિને અનુરૂપ, તપોવિધાન, સૂત્રમાં કહેવાયેલ વિધિથી બુદ્ધિમાને કરવું જોઈએ.

ટીકા :

કર્તવ્યં ચ મતિમતા=બુદ્ધિમતા શક્ત્યનુરૂપં=યથાશક્તિ:, કિમિત્યાહ-તપઉપધાનં=તપોવિધાનમિતિ સૂત્રભણિતેન વિધિના=પ્રકારેણ, સુપ્રશસ્તં=માંગલ્યં જિનવરાચરિતં ચ ઉપધાનમિતિ ગાથાર્થ: ॥૮૪૧॥

ટીકાર્થ :

અને મતિમાને=બુદ્ધિમાને, શક્તિને અનુરૂપ=યથાશક્તિ, કરવું જોઈએ. શું ? એથી કહે છે — સૂત્રમાં કહેવાયેલ વિધિથી=પ્રકારથી, તપરૂપ ઉપધાન=તપરૂપ અનુધાન, કરવું જોઈએ. અહીં પ્રશ્ન થાય કે તપરૂપ ઉપધાન કેવું છે ? એથી કહે છે — ઉપધાન સુપ્રશસ્ત છે=માંગલ્યરૂપ છે, અને જિનવર વડે આચારાયેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૮૪૧॥

અવતરણિકા :

અસ્યૈવ કર્તવ્યતામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આની જ=તપોવિધાનની જ, કર્તવ્યતાને કહે છે —

ગાથા :

તિત્થયરો ચઝનાણી સુરમહિઓ સિજ્ઝિઅવ્વય ધુવમ્મિ ।

અણિગૂહિઅબલવિરિઓ તવોવહાણમ્મિ ઉજ્જમડ્ ॥૮૪૨॥

અન્યથાર્થ :

ચઝનાણી=ચતુર્જાની, સુરમહિઓ=સુરથી મહિત=દેવો વડે પૂજાયેલા, ધુવમ્મિ સિજ્ઝિઅવ્વય=ધ્રુવ સિદ્ધવ્ય હોતે છતે=તે જ જન્મમાં નક્કી સિદ્ધ થવા યોગ્ય હોતે છતે, અણિગૂહિઅબલવિરિઓ=નહીં ગોપવેલા બળ અને વીર્યવાળા તિત્થયરો=તીર્થકર તવોવહાણમ્મિ=તપઉપધાનમાં ઉજ્જમડ્=ઉદ્યમ કરે છે.

ગાથાર્થ :

ચતુર્જાની, દેવો વડે પૂજાયેલા, તે જ જન્મમાં નક્કી સિદ્ધ થનારા હોવા છતાં, નહીં ગોપવેલા બળ અને વીર્યવાળા તીર્થકર તપઉપધાનમાં યત્ન કરે છે.

ટીકા :

તીર્થકરો=ભુવનગુરુ: ચતુર્જાની મત્યાદિભિજ્ઞાનૈ: સુરમહિતો=દેવપૂજિત: સિદ્ધવ્યે ધ્રુવે તેનૈવ જન્મના અનિગૂહિતબલવીર્ય: સન્ તપઉપધાને-અનશનાદૌ ઉદ્યચ્છતે=યત્નં કરોતીતિ ગાથાર્થ: ॥૮૪૨॥

ટીકાર્થ :

તીર્થકર=ભુવનગુરુ, મતિ આદિ જ્ઞાનો વડે ચાર જ્ઞાનવાળા, સુરથી મહિત=દેવો વડે પૂજાયેલા, તે જ જન્મથી નક્કી સિદ્ધ થવા યોગ્ય હોતે છતે નહીં ગોપવેલ બળ અને વીર્યવાળા છતાં, અનશનાદિ તપરૂપ ઉપધાનમાં ઉદ્યમ કરે છે=યત્નને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

કિં પુણ અવસેસેહિં દુક્ખક્ખયકારણા સુવિહિઈહિં ।

હોડ ન ઉજ્જમિઅવ્વં સપચ્ચવાયમ્મિ માણુસે ? ॥૮૪૩॥

અન્યથાર્થ :

સપચ્ચવાયમ્મિ માણુસે=સપ્રત્યપાય મનુષ્યપણું હોતે છતે દુક્ખક્ખયકારણા=(તપ) દુઃખક્ષયનું કારણ હોવાથી અવસેસેહિં સુવિહિઈહિં=અવશેષ એવા સુવિહિતોએ કિં પુણ=શું વળી ઉજ્જમિઅવ્વં ન હોડ ?=(તપ) ઉદ્યમ કરવા યોગ્ય નથી થતો ?

ગાથાર્થ :

સપ્રત્યપાય મનુષ્યપણું હોતે છતે, તપ દુઃખક્ષયનું કારણ હોવાથી અવશેષ એવા સુવિહિતોએ શું વળી તપમાં ઉદમ કરવો જોઈએ નહીં ? અર્થાત્ કરવો જ જોઈએ.

ટીકા :

યત્ર તીર્થકરોઽપ્યેવં, તત્ર કિં પુનરવશેષૈઃ=અતીર્થકરાદિભિઃ દુઃસ્વક્ષયકારણાત્ સુવિહિતૈઃ સાધુભિર્ભવતિ નોદ્યન્તવ્યમ્ ? ઉદ્યન્તવ્યમેવ સપ્રત્યપાયે=ચાપલાદિધર્મકે માનુષ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪૩॥

ટીકાર્થ :

જ્યાં=જે તપના વિષયમાં, તીર્થકર પણ આ પ્રમાણે છે=તપોપધાનમાં યત્ન કરે છે, ત્યાં=તે તપના વિષયમાં, સપ્રત્યપાયવાળું=ચાપલ્ય આદિ ધર્મવાળું, મનુષ્યપણું હોતે છતે, દુઃખક્ષયનું કારણ હોવાથી અવશેષ એવા=અતીર્થકરાદિ એવા, સુવિહિત સાધુઓએ શું વળી તપ ઉદમ કરવા યોગ્ય નથી થતો ? અર્થાત્ ઉદમ કરવા યોગ્ય જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તીર્થકરો પ્રવ્રજ્યા શ્રદ્ધા કરે ત્યારથી ચાર જ્ઞાનવાળા હોય છે અને ગુણસંપન્ન હોવાથી દેવો વડે પૂજાય છે. વળી તે જ ભવમાં તેમનો નિશ્ચિત મોક્ષ થવાનો હોય છે અને તેઓ સંયમના યોગોમાં પણ અપ્રમત્ત હોય છે. માટે તેઓ તપ ન કરે તોપણ અવશ્ય કેવળજ્ઞાન પામવાના છે, છતાં તીર્થકરો જાણતા હોય છે કે જેમ સંયમના યોગોમાં અપ્રમાદભાવ આવશ્યક છે, તેમ શક્તિ ગોપવ્યા વગર અનશનાદિ તપમાં પણ યત્ન આવશ્યક છે. આથી તેઓ અનશનાદિ તપમાં પણ યત્ન કરે છે.

આમ, ચરમશરીરી એવા ભગવાન પણ અનશનાદિ તપોપધાનમાં ઉદમ કરે છે, તેથી નક્કી થાય કે સંસારના જન્મ-મરણાદિરૂપ દુઃખોના ક્ષયનું કારણ આ તપ જ છે. વળી સુવિહિત સાધુઓ જાણતા હોય કે આ મનુષ્યભવ વીજળીના ચમકારા જેવો અસ્થિર હોવાથી ગમે ત્યારે પૂર્ણ થઈ શકે છે. માટે સાધના કરી નહીં તો દુરંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડશે. આથી સંસારનો ક્ષય કરવો હોય તો મારે અવશ્ય તપોપધાનમાં ઉદમ કરવો જોઈએ; કેમ કે આપણને ચરમભવ પણ પ્રાપ્ત થયો નથી, અને આ ભવ પ્રમાદમાં ચાલ્યો જશે તો ધર્મસામગ્રીથી યુક્ત મનુષ્ય જન્મ ફરી ક્યારે મળશે, તેની કોઈ ખાતરી નથી. માટે એક ક્ષણ પણ પ્રમાદ કર્યા વગર અનશનાદિ તપોપધાનમાં ઉદમ કરવો જોઈએ. ॥૮૪૨/૮૪૩॥

અવતરણિકા :

અસ્યૈવ પ્રકૃતોપયોગિતામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વની બે ગાથામાં આત્મકલ્યાણાર્થે તપોપધાનની કર્તવ્યતા દર્શાવી, જેનાથી 'તપ કર્તવ્ય છે', એમ સિદ્ધ થયું. છતાં ગાથા ૬૭૮માં બતાવેલ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાંથી તપને પણ વ્રતપાલનના ઉપાયરૂપે સિદ્ધ કરવા માટે આની જ=તપોપધાનની જ, પ્રકૃત એવા વ્રતપાલનના ઉપાયમાં ઉપયોગિતાને કહે છે —

ગાથા :

વચરક્ષણં પરં ખલુ તવોવહાણમિહ જિણવરાં ભિંતિ ।
 એત્તો ડ ગુણવિવદ્ધી સમ્મં નિઅમેણ મોક્ષફલા ॥૮૪૪॥

અન્યથાથ :

ઇહ=અહીં=આ લોકમાં કે આ કાળમાં, પરં વચરક્ષણં=પર એવું વ્રતરક્ષણ તવોવહાણં=તપોપધાન જિણવરા=જિનવરો ભિંતિ=કહે છે, એત્તો ડ=અને આનાથી=તપઉપધાનથી, સમ્મં=સમ્યક્ ગુણવિવદ્ધી=ગુણની વૃદ્ધિ નિઅમેણ=નિયમથી મોક્ષફલા=મોક્ષરૂપ ફળવાળી થાય છે.

★ 'ખલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

★ 'ડ' ચકાર અર્થક છે.

ગાથાથ :

આ લોકમાં કે આ કાળમાં, પ્રધાન વ્રતનું રક્ષણ તપોપધાન જિનેશ્વરો કહે છે, અને તપઉપધાનથી સમ્યક્ ગુણની વૃદ્ધિ નિયમથી મોક્ષરૂપ ફળવાળી થાય છે.

ટીકા :

વ્રતરક્ષણં પરં=પ્રધાનં ખલુ, કિં તદિત્યાહ-તપઉપધાનમ્ ઇહ લોકે કાલે વા જિનવરાં ભુવતે, અતશ્ચ=તપઉપધાનાદ્ ગુણવૃદ્ધિઃ સમ્યક્=પ્રશસ્તા નિયમેન=અવશ્યનતયા મોક્ષફલા, ગુણવૃદ્ધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪૪॥

ટીકાથ :

આ લોકમાં કે કાળમાં, પર=પ્રધાન, એવું વ્રતરક્ષણ, તે શું છે ? એથી કહે છે — તપઉપધાન જિનવરો કહે છે; અને આનાથી=તપઉપધાનથી, સમ્યક્=પ્રશસ્ત, એવી ગુણની વૃદ્ધિ નિયમથી=અવશ્યપણાથી, મોક્ષફળવાળી થાય છે. મોક્ષફળવાળું કોણ થાય છે ? તેથી કહે છે, ગુણવૃદ્ધિ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનેશ્વરો કહે છે કે આ લોકમાં વ્રતરક્ષણનું પ્રધાન કારણ તપોપધાન છે. એ કથન દ્વારા એ પ્રાપ્ત થાય કે આ સંસારમાં સર્વત્ર સંયમની રક્ષાનો ઉપાય તપોનુષ્ઠાન જ છે; અથવા તો આ કાળમાં વ્રતરક્ષણનું પ્રધાન કારણ તપોપધાન છે, એ કથન દ્વારા એ પ્રાપ્ત થાય કે તીર્થંકર કે અતિશયજ્ઞાની આદિના સમયમાં કોઈ સાધુ તપોનુષ્ઠાન ઓછું કરતા હોય, તોપણ બીજાં અનેક શુભ આલંબનોને કારણે તેઓનું વ્રતરક્ષણ થતું હતું; પરંતુ આ કાળ વિષમ છે, જીવ અનાદિકાળથી મોહવાસિત મતિવાળો છે, સદ્ આલંબનો દુષ્કર છે, ઇન્દ્રિયો જીવને ઉત્પથમાં લઈ જાય તેવી છે, તેથી આ કાળમાં તપોનુષ્ઠાન કરવામાં ન આવે તો વ્રતનું રક્ષણ કરવું દુષ્કર બની જાય; અને આવા કાળમાં તપ કરવાથી ઇન્દ્રિયો શિથિલ થવાને કારણે ઉત્પથમાં જતી ઇન્દ્રિયોનો અવરોધ થઈ શકે છે અને ઇન્દ્રિયોનો સમ્યક્ નિરોધ કરનાર સાધક વ્રતોનું રક્ષણ કરી શકે છે. આથી જિનેશ્વરોએ તપોપધાનને વ્રતરક્ષણનું પ્રધાન કારણ કહેલ છે.

વળી, કહ્યું કે આ તપોનુજ્ઞાનથી મોક્ષફળ પ્રાપ્ત કરાવે તેવી સમ્યગ્ ગુણની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. એ કથન દ્વારા એ જણાવવું છે કે જેમ તપોનુજ્ઞાન ઈન્દ્રિયોનું દમન કરવા દ્વારા વ્રતરક્ષણનો ઉપાય છે, તેમ મોક્ષને અનુકૂળ એવી નિર્લેપદશાનો પણ ઉપાય છે; કેમ કે તપ કરવાથી થતી સમ્યગ્ ગુણોની વૃદ્ધિ પ્રકર્ષને પામતાં મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરાવે છે. આથી મોક્ષાર્થીએ વ્રતરક્ષણના પ્રધાન કારણરૂપ અને ગુણવૃદ્ધિના ઉપાયરૂપ તપોપધાનમાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ॥૮૪૪॥

અવતરણિકા :

તપઉપધાનસ્વરૂપમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે તપઉપધાનના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

સુહજોગવૃદ્ધિજણયં સુહજ્ઞાણસમણિણં અણસણાર્દં ।
જમણાસંસં તં ચલુ તવોવહાણં મુણેઅવ્વં ॥૮૪૫॥

અન્યથાર્થ :

સુહજોગવૃદ્ધિજણયં=શુભયોગની વૃદ્ધિનું જનક, સુહજ્ઞાણસમણિણં=શુભ ધ્યાનથી સમન્વિત, અણાસંસં=અનાશંસ એવું જં=જે અણસણાર્દં=અનશનાદિ છે, તં ચલુ=ખરેખર તે તવોવહાણં=તપઉપધાન મુણેઅવ્વં=જાણવું.

ગાથાર્થ :

શુભયોગની વૃદ્ધિનું જનક, શુભધ્યાનથી ચુક્ત, અભિસંધિ વગરનું જે અનશનાદિ છે, તે ખરેખર તપઉપધાન જાણવું.

ટીકા :

શુભયોગવૃદ્ધિજનકં શુભાનુબન્ધિત્વેન, શુભધ્યાનસમન્વિતમાસેવનાકાલેઽનશનાદિ પ્રવચનોક્તં ચત્ અનાશંસં=નિરભિસન્ધિ, તત્ ચલુ અનશનાદિ તપઉપધાનં મન્તવ્યં, ન તુ સ્વાગ્રહપ્રકામમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪૫॥

ટીકાર્થ :

શુભઅનુબંધીપણને કારણે શુભ યોગની વૃદ્ધિનું જનક, આસેવનકાળમાં શુભધ્યાનથી સમન્વિત, અનાશંસં=નિરભિસંધી, પ્રવચનમાં=શાસ્ત્રમાં, કહેવાયેલ જે અનશનાદિ છે, તે અનશનાદિ ખરેખર તપઉપધાન જાણવું; પરંતુ સ્વના આગ્રહથી પ્રકામ નહિ અર્થાત્ પોતાની ઈચ્છા મુજબ શક્તિ ઓળંગીને કરાયેલું તપ તપઉપધાન નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અવતરણિકામાં કહેલ કે તપઉપધાનનું સ્વરૂપ કહે છે. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કેવા પ્રકારનું કરાયેલું તપ તપોનુજ્ઞાન છે? અને કેવા પ્રકારનું કરાયેલું તપ તપોનુજ્ઞાન નથી બનતું? તે પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે-

જે તપ કરવાથી શુભ ભાવોનો અનુબંધ=પ્રવાહ ચાલે, તે તપ શુભ યોગની વૃદ્ધિનું જનક છે, અને તેને ભગવાને તપોનુજ્ઞાન કહેલ છે. આશય એ છે કે “સમ્યગ્ પ્રકારે સેવેલું અનશનાદિ તપ પ્રકર્ષને પામીને વીતરાગતાનું કારણ છે” એવો જે સાધુને બોધ હોય, અને એવા બોધને કારણે જે સાધુ હંમેશાં ‘અનશન=નહીં ખાવાનો, મારો સ્વભાવ છે’ એ પ્રકારની ભાવનાથી આત્માને ભાવિત રાખતા હોય, તે સાધુ જાણતા હોય કે અનશનની ભાવનાને જીવંત રાખવા માટે આહાર વાપર્યા વગર જ્યાં સુધી હું અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ કરી શકું, ત્યાં સુધી મારે આહાર વાપરવો જોઈએ નહિ. આથી જ્યારે આહારના અભાવને કારણે દેહના શૈથિલ્યથી શુભ ધ્યાનમાં સમ્યગ્ યત્ન ન થઈ શકતો હોય, ત્યારે સાધુ શુભ ધ્યાનમાં દૃઢ યત્ન કરવા માટે અત્યંત યતનાપૂર્વક આહાર ગ્રહણ કરે છે. માટે સાધુ આહાર ગ્રહણ કરતી વખતે પણ યતનામાં વીર્ય ગોપવતા નથી, અને આહારના અભાવમાં પણ શુભ યોગની વૃદ્ધિ થઈ શકતી હોય ત્યારે અનશનાદિ તપના આસેવન દ્વારા ચિત્તમાં ભાવન કરેલ અજ્ઞાહારી ભાવના દૃઢ કરે છે. તેમ કરવાથી તે સાધુની અજ્ઞાહારી ભાવનાની વૃદ્ધિરૂપ શુભયોગની વૃદ્ધિ થાય છે, અને તપ કરવાથી ઈન્દ્રિયો શાંત થયેલ હોવાથી પોતે સંયમમાં સમ્યગ્ યત્ન કરી શકે છે, એ રૂપ શુભ યોગની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. આથી અનશનાદિ તપોપધાનને શુભાનુબંધી કહેલ છે.

વળી, સાધુ શુભ ધ્યાનની હાનિ ન થાય, પરંતુ પોતે જે સ્વાધ્યાયાદિ દ્વારા શુભ ધ્યાનમાં યત્ન કરે છે તેમાં પૂરક બને, તે રીતે અનશનાદિ તપમાં પ્રયત્ન કરતા હોય છે; કેમ કે બાહ્ય એવા અનશનાદિ તપથી યુક્ત એવું સ્વાધ્યાયાદિ શુભ ધ્યાન નિર્લેપતાનું પ્રબળ કારણ છે, અને સાધુ સ્વાધ્યાયાદિ દ્વારા નિર્લેપ ચિત્ત પ્રગટ કરવા યત્ન કરતા હોય છે.

વળી, સાધુ તપોપધાન દ્વારા આ લોક કે પરલોક સંબંધી કોઈ આશંસા રાખતા નથી, કેવલ સંયમના શુભ યોગોમાં અને શુભ ધ્યાનમાં સહાયક થાય તદર્થે તપોપધાનમાં ઉદ્યમ કરતા હોય છે, અને આવો તપ કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલ છે. આમ છતાં જેઓ માત્ર સ્વાગ્રહથી બાહ્ય આચરણાત્મક તપોનુજ્ઞાનમાં અત્યંત ઉદ્યમ કરે છે, પરંતુ જેઓનું તપ શુભ યોગની વૃદ્ધિનું જનક નથી કે શુભ ધ્યાનથી સમન્વિત નથી, તેઓનું તપ વાસ્તવિક રીતે તપોનુજ્ઞાન જ નથી. ॥૮૪૫॥

અવતરણિકા :

ઓઘત બાહ્યાભ્યન્તરરૂપં તપ આહ -

અવતરણિકાર્થ :

ઓઘથી=સામાન્યથી, બાહ્ય-અભ્યંતર રૂપવાળા તપને કહે છે, તેમાં પ્રથમ બાહ્ય તપનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

★ અહીં ‘ઓઘતઃ’ શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે વિશેષથી તો તપ ઘણા ભેદોવાળો છે, પણ તે સર્વનું કથન અહીં કરતા નથી, પરંતુ સામાન્યથી છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતરરૂપ ભેદો પાડીને પ્રથમ બાહ્ય તપનું સ્વરૂપ બતાવે છે-

ગાથા :

અણસણમૂળોઅરિઆ વિત્તીસંખેવણં રસચ્ચાઓ ।
કાયકિલેસો સંલીણયા ય બજ્ઞો તવો હોઈ ॥૮૪૬॥

અન્યથાર્થ :

અણસણમૂળોઅરિઆ=અનશન, ઊનોદરતા, વિત્તીસંખેવણં=વૃત્તિસંક્ષેપન, રસચ્ચાઓ=રસત્યાગ, કાય-
કિલેસો=કાયકલેશ સંલીણયા ય=અને સંલીનતા બજ્ઞો=(એ) બાહ્ય તવો=તપ હોઈ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

અનશન, ઊનોદરતા, વૃત્તિસંક્ષેપન, રસત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા એ બાહ્ય તપ છે.

ટીકા :

અનશનમ્-ઇત્વરાદિરૂપમ્, ઊનોદરતા-અલ્પાહારાદિલક્ષણા, વૃત્તિસંક્ષેપ:-અટનગૃહમાનાદિઃ,
રસપરિત્યાગઃ=વિકૃતિપરિહારઃ, કાયકલેશઃ ઋદ્ધર્વસ્થાનાદિના, સંલીનતા ચ=ઇન્દ્રિયનોઇન્દ્રિયગુપ્તતા,
એતદ્વાહ્યં તપો ભવતિ, બાહ્યમિવ બાહ્યં સર્વલોકવિદિતત્વાદેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪૬॥

ટીકાર્થ :

ઇત્વરાદિરૂપ અનશન છે, અલ્પ આહારાદિના લક્ષણવાળી ઊનોદરતા છે, અટનગૃહના માનાદિરૂપ
વૃત્તિસંક્ષેપ છે, રસનો પરિત્યાગ એટલે વિકૃતિનો પરિહાર, ઊર્ધ્વસ્થાન આદિ દ્વારા કાયકલેશ થાય છે, અને
સંલીનતા એટલે ઇન્દ્રિય અને નોઇન્દ્રિયની ગુપ્તતા. આ=ઉપરમાં બતાવ્યું એ, બાહ્ય તપ થાય છે. અહીં
પ્રશ્ન થાય કે આ તપને બાહ્ય તપ કેમ કહ્યો ? તેથી કહે છે- સર્વ લોકમાં વિદિતપણું હોવાથી જ બાહ્યની
જેમ બાહ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) ઇત્વરિક અને યાવત્કથિકના ભેદવાળું અનશન તપ છે. ઇત્વરિક અનશન ઉપવાસાદિરૂપ છે અને
યાવત્કથિક અનશન મૃત્યુ નજીક હોય ત્યારે કરાય છે, અને તે પાદપોષગમન, ઇગિની અને ભક્ત-
પ્રત્યાખ્યાનરૂપ ત્રણ ભેદવાળું છે.

(૨) આહાર-પાણી અલ્પ વાપરવા ઊણોદરી તપ છે.

(૩) ભિક્ષાટન કરવા માટેના ઘરોનું પ્રમાણ વગેરે કરવું એ વૃત્તિસંક્ષેપ તપ છે, અર્થાત્ આજે અમુક
ઘરોમાંથી જ ભિક્ષા લાવવી અધિક ઘરોમાંથી નહીં, ઇત્યાદિ સંકલ્પ કરવો. "અટનગૃહમાનાદિ"માં 'આદિ'
પદથી દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

(૪) વિગઈનો ત્યાગ કરવો એ રસપરિત્યાગ તપ છે.

(૫) ઊભા ઊભા કાયોત્સર્ગ કરવો, પચાસનાદિ મુદ્રામાં બેસવું અથવા લોચ વગેરે કષ્ટ સહન કરવાં,
એ સર્વ કાયકલેશ છે.

(૬) પાંચેય ઈન્દ્રિયો અને મનને સંવૃત કરવાં=ગુપ્તિ કરવી, એ સંલીનતા તપ છે.

વળી આ બાહ્ય તપ જાણવું; કેમ કે સર્વ લોકો આ છ પ્રકારના તપને જાણી શકતા હોવાથી જ બાહ્ય પદાર્થોની જેમ બાહ્ય તપ છે. ॥૮૪૬॥

અવતરણિકા :

હવે અભ્યંતર તપનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

ગાથા :

પાયચ્છિત્તં વિણઓ વેઆવચ્ચં તહેવ સજ્ઞાઓ ।
જ્ઞાણં ઉસ્સગ્ગો વિ અ અભ્ભિતરઓ ઉ નાયવ્વો ॥૮૪૭॥

અન્યથાર્થ :

પાયચ્છિત્તં=પ્રાયશ્ચિત્ત, વિણઓ=વિનય, વેઆવચ્ચં=વૈયાવૃત્ત્ય, તહેવ સજ્ઞાઓ=તે રીતે જ સ્વાધ્યાય, જ્ઞાણં=ધ્યાન, ઉસ્સગ્ગો વિ અ=અને વ્યુત્સર્ગ અભ્ભિતરઓ ઉ=વળી અભ્યંતર (તપ) નાયવ્વો=જાણવો.

★ 'અપિ ચ' અલ્પચં ચકારના અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને વ્યુત્સર્ગ વળી અભ્યંતર તપ જાણવો.

ટીકા :

પ્રાયશ્ચિત્તમ્-આલોચનાદિ, વિનયો-જ્ઞાનાદિગોચરઃ, વૈયાવૃત્ત્યમ્-આચાર્યાદિવિષયં, તથૈવ સ્વાધ્યાયો-વાચનાદિલક્ષણઃ, ધ્યાનં-ધર્મધ્યાનાદિ, વ્યુત્સર્ગોઽપિ ચ કારણગૃહીતસ્ય મનાગશુદ્ધસ્યાન્યલાભે સત્યાહારાદેઃ, એતદભ્યન્તરં તુ જ્ઞાતવ્યં તપઃ, અભ્યન્તરમિવાભ્યન્તરં સર્વલોકાવિદિતત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪૭॥

ટીકાર્થ :

આલોચનઆદિરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત છે, જ્ઞાનાદિના વિષયવાળો વિનય છે, આચાર્યાદિના વિષયવાળું વૈયાવૃત્ત્ય છે, તે રીતે જ વાચનાદિના લક્ષણવાળો સ્વાધ્યાય છે, ધર્મધ્યાનાદિરૂપ ધ્યાન છે, અને અન્યનો લાભ થયે છતે=અશુદ્ધ આહારથી અન્ય એવા શુદ્ધ આહારની પ્રાપ્તિ થયે છતે, કારણથી ગ્રહણ કરાયેલ મનાગ્ અશુદ્ધ આહારાદિનો વ્યુત્સર્ગ થાય છે. વળી આ=ઉપરમાં બતાવ્યું એ, અભ્યંતર તપ જાણવું. અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ તપને અભ્યંતર તપ કેમ કહ્યો ? તેથી કહે છે - સર્વ લોકમાં અવિદિતપણું હોવાથી અભ્યંતરની જેમ અભ્યંતર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) આલોચન, પ્રતિક્રમણાદિ દશ પ્રકારનો પ્રાયશ્ચિત્ત તપ છે.

- (૨) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને ઉપચાર એ ચાર પ્રકારનો વિનય તપ છે.
 - (૩) આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, તપસ્વી વગેરે વિષયક દશ પ્રકારનું વૈયાવૃત્ય એ તપ છે.
 - (૪) વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા એ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય તપ છે.
 - (૫) ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એ બે પ્રકારનું ધ્યાન તપ છે.
 - (૬) કારણથી ગ્રહણ કરેલા થોડા અશુદ્ધ આહારાદિનો અન્ય શુદ્ધ આહારાદિનો લાભ થાય ત્યારે ત્યાગ કરવો, એ વ્યુત્સર્ગ તપ છે. “આહારાદેઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી શુદ્ધ વસ્ત્ર-પાત્રાદિનું ગ્રહણ કરવાનું છે.
- વળી આ અભ્યંતર તપ જાણવું; કેમ કે સર્વ લોકો આ છ પ્રકારનો તપ નહીં જાણી શકતા હોવાથી અભ્યંતર પદાર્થોની જેમ અભ્યંતર તપ છે. ॥૮૪૭॥

અવતરણિકા :

કેચિદનશનાદિ નેચ્છન્ત્યેવ, તાન્ પ્રતિ તદ્ગુણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કેટલાક અનશનાદિરૂપ બાહ્ય તપને ઇચ્છતા નથી જ=સ્વીકારતા નથી જ. તેઓ પ્રતિ તેના=અનશનાદિરૂપ બાહ્ય તપના, ગુણને કહે છે —

ગાથા :

નો અણસણાઙ્ગિવિરહા પાણ ચણ્ડ સંપયં દેહો ।
ચિઅમંસસોણિઅત્તં તમ્હા એઅં પિ કાયવ્વં ॥૮૪૮॥

અન્યચાર્ય :

પાણ=પ્રાયઃ અણસણાઙ્ગિવિરહા=અનશનાદિના વિરહથી સંપયં=હમણાં=દુઃખમારૂપ પાંચમા આરામાં, (વિશેષથી) ચિઅમંસસોણિઅત્તં=ચિત એવા માંસ-શોષિતત્વને, દેહો=દેહ નો ચણ્ડ=ત્યજતું નથી, તમ્હા=તે કારણથી એઅં પિ=આ પણ=અનશનાદિ તપ પણ, કાયવ્વં=કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

પ્રાયઃ કરીને દુઃખમારૂપ પાંચમા આરામાં અનશનાદિના અભાવથી વિશેષથી એકઠાં થયેલ માંસ અને લોહીપણાને શરીર ત્યજતું નથી, તે કારણથી અનશનાદિ તપ પણ કરવું જોઈએ.

ટીકા :

ન અનશનાદિવિરહાદ્=અનશનાદ્યભાવેન પ્રાયેણ=બાહુલ્યેન ત્યજતિ સામ્પ્રતં વિશેષેણ દુષ્ણમાયાં દેહઃ=કાયઃ, કિં ન ત્યજતીત્યાહ-ચિતમાંસશોણિતત્વં=ધાતુદ્રેકમિત્યર્થઃ, યસ્માદેવં તસ્માદેતદપિ=અનશનાદિ કર્તવ્યં વ્રતાર્થિનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪૮॥

★ “એઅં પિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે સંયમમાં ઉદય તો કરવો જોઈએ, પરંતુ આ પણ=અનશનાદિ તપ પણ, કરવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

પ્રાયઃ=બહુલપણથી, અનશનાદિના વિરહથી=અનશનાદિના અભાવથી, હમણાં=દુઃખમામાં, વિશેષથી દેહ=કાય, ત્યજતો નથી. શું ત્યજતો નથી ? એથી કહે છે — ચિત માંસ-શોષિતત્વને=સંચિત એવા માંસ અને લોહીપણને=ધાતુઓના ઉદ્રેકને, ત્યજતો નથી. જે કારણથી આમ છે તે કારણથી વ્રતના અર્થોએ આ પણ=અનશનાદિ પણ, કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશનાદિ બાહ્ય તપ ન કરવામાં આવે તો પ્રાયઃ કરીને શરીર લોહી-માંસથી પુષ્ટ થવાને કારણે ધાતુના ઉદ્રેકથી ચિત્તમાં વિકારો પેદા થાય છે. તેથી જીવને ઈન્દ્રિયોની ઉત્સુકતાઓ વિશેષ રીતે રહે છે, જે કર્મબંધનું કારણ છે અને સંયમયોગનું વિરોધી છે. આથી વ્રતના અર્થો સાધુએ ધાતુઓના ઉદ્રેકના શમન માટે અનશનાદિ તપમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

અહીં “પ્રાયઃ” શબ્દથી એ જણાવવું છે કે કોઈક જીવને વિશેષ તપ વગર પણ ધાતુઓનો ઉદ્રેક થતો નથી, છતાં મોટા ભાગના જીવોને વિશેષ તપ વગર ધાતુઓના ઉદ્રેકરૂપ વિકારો થતા હોય છે. આથી નિર્વિકારી માનસ પેદા કરવા માટે સાધુએ શક્તિ અનુસાર તપમાં યત્ન કરવો જોઈએ. તેમાં પણ દુઃખમાકાળમાં તો વિશેષથી અનશનાદિ તપમાં યત્ન કરવો જોઈએ; કેમ કે વિકારો થવામાં જેમ લોહી-માંસની પુષ્ટિ કારણ છે, તેમ કાળ પણ સહાયક છે. માટે નિર્વિકારી માનસના અર્થો જીવે નિર્વિકારિતા પેદા કરવામાં સહાયક એવા તપમાં અવશ્ય યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૮૪૮॥

અવતરણિકા :

ચિત્તમાંસશોણિતદોષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સંચિત થયેલ માંસ-લોહીથી થતા દોષને કહે છે અર્થાત્ શરીરને અનુકૂળ આહાર કરવાથી શરીરમાં જે લોહી-માંસનો સંચય થાય છે, તેના કારણે સંયમજીવનમાં શું દોષો થાય છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

ચિઅમંસસોણિઅસ્સ ડ અસુહપવિત્તીએ કારણં પરમં ।
સંજાયઙ મોહુદઓ સહકારિવિસેસજોણં ॥૮૪૯॥

અભ્યયાર્થ :

ચિઅમંસસોણિઅસ્સ ડ=વળી ચિત માંસ-શોષિતવાળાને સહકારિવિસેસજોણં=સહકારી વિશેષના યોગથી અસુહપવિત્તીએ=અશુભ પ્રવૃત્તિના પરમં કારણં=પરમ કારણરૂપ મોહુદઓ=મોહનો ઉદય સંજાયઙ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી સંચિત થયેલા માંસ-લોહીવાળા જીવને સહકારી વિશેષના યોગથી અશુભ પ્રવૃત્તિનું પ્રધાન

કારણ એવો મોહનો ઉદય થાય છે.

ટીકા :

ચિત્તમાંસશોણિતસ્ય તુ પ્રાણિનઃ, કિમિત્યાહ-અશુભપ્રવૃત્તેઃ કામવિષયાયાઃ કારણં પરમં=પ્રધાનં સજ્જાયતે મોહોદયઃ=ક્લિષ્ટશ્ચિત્તપરિણામઃ, કુત્તરિત્યાહ-સહકારિવિશેષયોગેન=ચિત્તમાંસશોણિતત્વ-નિમિત્તવિશેષાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪૯॥

ટીકાર્થ :

વળી ચિત્ત માંસ-શોણિતવાળા પ્રાણીને=જેના શરીરમાં લોહી-માંસ પુષ્ટ થયેલ છે તેવા જીવને, શું થાય છે ? એથી કહે છે — કામના વિષયવાળી અશુભ પ્રવૃત્તિના પરમ=પ્રધાન, કારણરૂપ મોહનો ઉદય=ક્લિષ્ટ ચિત્તનો પરિણામ, થાય છે. કયા કારણથી ? એથી કહે છે — સહકારીવિશેષનો યોગ હોવાથી=ચિત્ત એવા માંસ-શોણિતપણારૂપ નિમિત્તવિશેષ હોવાથી, મોહોદય થાય છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કરીને જે સાધુ શક્તિ પ્રમાણે અનશનાદિ તપમાં યત્ન કરતા નથી અને શરીરની અનુકૂળતા પ્રમાણે આહારાદિમાં યત્ન કરે છે, તેઓના શરીરમાં લોહી-માંસ સંચિત થવારૂપ વિશેષ પ્રકારના સહકારીના યોગને કારણે ઇન્દ્રિયોના વિકારો થાય છે, જે ક્લિષ્ટ ચિત્તના પરિણામરૂપ છે, અને તે ક્લિષ્ટ પરિણામ અશુભ પ્રવૃત્તિનું પ્રધાન કારણ છે.

આશય એ છે કે જીવ મોક્ષમાર્ગમાં યત્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તોપણ શરીરના પુદ્ગલોને અનુરૂપ જીવને પરિણામો થાય છે. જેમ કે સ્ત્રીશરીરને કારણે સ્ત્રીઓને પ્રાયઃ કરીને ભય, લાગણી આદિ ભાવો થાય છે. તેથી ભયમોહનીયની જાગૃતિમાં સ્ત્રીશરીરના પુદ્ગલો બળવાન નિમિત્ત છે, છતાં જીવમાં રહેલું ભયમોહનીય કર્મ, ભયના સંસ્કારો અને જીવનો તેવા પ્રકારનો ઉપયોગ પણ કારણ છે; તોપણ સ્ત્રીશરીર ભયમોહનીયનું સહકારીવિશેષ છે.

આ રીતે આત્મામાં અનાદિકાળથી ઇન્દ્રિયોના વિકારો થાય તેવા પ્રકારનાં કર્મો પડ્યાં છે, આથી સંયમમાં યત્ન કરતા પણ સાધુને શરીરમાં લોહી-માંસ એકઠાં થવારૂપ સહકારી કારણ હોય તો ઉત્સુકતા પેદા થાય છે. માટે કલ્યાણના અર્થી જીવે સંયમયોગનો બાધ ન થાય તે રીતે અનશનાદિ તપમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી યોગમાર્ગમાં નિરાબાધ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય. ॥૮૪૯॥

અવતરણિકા :

વિવેકાદસૌ ન ભવિષ્યતીતિ કેચિદિત્યત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વિવેકને કારણે આ=સંચિત એવાં લોહી-માંસ અશુભ પ્રવૃત્તિનું સહકારીવિશેષ, થશે નહીં, એ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે. એથી અહીં=કેટલાકના કથનમાં, ગ્રંથકાર કહે છે —

ભાવાર્થ :

સાધુને સંસારના સ્વરૂપનો બોધ હોવાને કારણે પોતે શરીરથી ભિન્ન છે એવો વિવેક હોય છે. તેથી સાધુ શરીરને સાચવે અને તેનાથી સાધુનું શરીર લોહી-માંસથી પુષ્ટ થાય, તોપણ શરીરમાં તે સંચિત થયેલ લોહી-માંસ સાધુમાં વિકારો પેદા કરતા નથી, પરંતુ પુષ્ટ થયેલ શરીરના બળથી સાધુ ધ્યાનાદિમાં સુદૃઢ યત્ન કરી શકે છે. માટે વિવેકસંપન્ન સાધુ ધ્યાનાદિની વૃદ્ધિ અર્થે શરીર સાચવે તોપણ દોષ નથી; જ્યારે અનશનાદિ તપ તો માત્ર પીડાદાયક છે, અને કોઈને પીડા કરવી જેમ હિંસારૂપ છે તેમ પોતાના આત્માને પીડા આપવી એ પણ હિંસારૂપ છે. આથી કલ્યાણના અર્થીએ પોતાના આત્માને દેહકૃત પીડા ન થાય તે માટે આહારાદિ કરીને લોહી-માંસથી પુષ્ટ થયેલ શરીર દ્વારા ધ્યાનાદિમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી આત્મકલ્યાણ થઈ શકે; આ પ્રકારે બોદ્યો કહે છે, તેનો ગ્રંથકારે 'કેચિત્' શબ્દથી ઉલ્લેખ કરેલ છે, અને બોદ્યોની આ માન્યતાનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

સઙ્ગ તસ્મિ વિવેગી વિ હુ સાહેઙ્ગ ણ નિઅમઓ નિઅં કજ્જં ।
કિં પુણ તેણ વિહૂણો અદીહદરિસી અતત્સેવી ? ॥૮૫૦॥

અન્યવાર્થ :

તસ્મિ સઙ્ગ=તે=મોહોદય, થયે છતે વિવેગી વિ=વિવેકી પણ નિઅમઓ=નિયમથી નિઅં કજ્જં=નિજ કાર્યને ણ સાહેઙ્ગ=સાધતો નથી, (તો) તેણ વિહૂણો=તેનાથી વિહીન=વિવેકથી રહિત, અદીહદરિસી=અદીર્ઘદર્શી, અતત્સેવી=અતત્સેવી કિં પુણ=વળી શું (સાધશે ?)

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

મોહોદય થયે છતે વિવેકી પણ નક્કી પોતાના કાર્યને સાધી શકતો નથી, તો વિવેકથી રહિત, અદીર્ઘદર્શી, અતત્સેવી વળી શું સાધી શકશે ? અર્થાત્ નહીં જ સાધી શકે.

ટીકા :

સતિ તસ્મિન્=મોહોદયે વિવેક્યપિ સત્ત્વઃ સાધયતિ=નિર્વર્તયતિ ન નિયમતઃ=અવશ્યન્તયા નિજં કાર્યમ્-અશુભપ્રવૃત્તિનિરોધરૂપં, કિં પુનઃ તેન=વિવેકેન વિહીનઃ સાધયિષ્યતિ ? કિમ્ભૂતઃ ? , અદીર્ઘદર્શી=અનાલોચકઃ, કઃ ? इत्याह-અતત્સેવી=અનાગતમેવાનશનાદ્યસેવી જડ इति ગાથાર્થઃ ॥૮૫૦॥

ટીકાર્થ :

તે=મોહનો ઉદય, થયે છતે, વિવેકવાળો પણ સત્ત્વ=પ્રાણી, અશુભ પ્રવૃત્તિના નિરોધરૂપ પોતાના કાર્યને નિયમથી=અવશ્યપણાથી, સાધતો નથી=કરતો નથી, તો વળી શું તેનાથી=વિવેકથી, વિહીન સાધશે ? વિવેકથી વિહીન એવો કેવા પ્રકારનો પ્રાણી ? તે બતાવે છે — અદીર્ઘદર્શી=અનાલોચક, કોણ ? એથી કહે

છે — અતસ્સેવી=અનાગત જ અનશનાદિનો અસેવી=મોહોદય થાય એ પહેલાં જ અનશનાદિને નહીં સેવનારો, એવો જડ, શું અશુભ પ્રવૃત્તિના નિરોધરૂપ પોતાના કાર્યને સાધશે ? એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે પોતાના હિતની પહેલેથી જ વિચારણા કરે તે પુરુષ વિવેકી કહેવાય; કેમ કે જેઓ સંસારના સ્વરૂપને જાણીને સ્વહિતની વિચારણાથી સંસારથી વિરક્ત થયેલા છે અને કલ્યાણના અર્થી છે, એવા પણ મહાત્માઓને કર્મના ઉદયથી મોહોદય થાય છે, ત્યારે તેઓ પણ અશુભ પ્રવૃત્તિના નિરોધરૂપ પોતાના કાર્યને સાધી શકતા નથી.

જેમ કે નંદિષેષ મુનિ તત્ત્વના જાણ હતા, સ્વાધ્યાયમાં રત હતા અને શક્તિ ગોપવ્યા વગર તપ કરતા હતા; તોપણ મોહનીયકર્મનો ઉદય થયો ત્યારે તેઓ પણ અશુભ પ્રવૃત્તિનો રોધ કરી શક્યા નહીં. તો વળી જેઓમાં વિવેક નથી, આથી જ જેઓ અદીર્ઘદર્શી છે અર્થાત્ ભવિષ્યમાં પોતાને અશુભ વિકારો ન થાય તદર્થે વર્તમાનમાં શું કરવું જોઈએ તેનું આલોચન કરતા નથી, તેઓ અનાલોચક છે. વળી તેઓ મોહોદય થાય તે પહેલાં જ અનશનાદિ તપ સેવતા નથી, માટે આત્માના હિતની વિચારણામાં જડ છે. આવા પ્રકારના વિવેકથી વિહીન જીવોને શરીરમાં લોહી-માંસના સંચયરૂપ સહકારી વિશેષની પ્રાપ્તિને કારણે મોહોદય થાય ત્યારે તેઓ અશુભ પ્રવૃત્તિના નિરોધરૂપ પોતાના કાર્યને કઈ રીતે કરી શકે ? અર્થાત્ ન જ કરી શકે. તેથી વ્રતાર્થીએ સંયમ બ્રહ્મ કરીને ભવિષ્યમાં અશુભ પ્રવૃત્તિ ન થાય તેના ઉપાયરૂપે અનશનાદિ તપમાં વીર્ય ગોપવ્યા વગર યત્ન કરવો જોઈએ.

આથી “સંચિત થયેલ લોહી-માંસ વિવેકને કારણે અશુભ પ્રવૃત્તિનું કારણ થશે નહિ”, એ પ્રકારનું અવતરણિકામાં દર્શાવેલ બૌદ્ધોનું કથન યુક્ત નથી. ॥૮૫૦॥

ગાથા :

તમ્હા ડ અણસણાઈ વિ પીડાજણગં પિ ઈસિ દેહસ્સ ।

બંભં વ સેવિઅવ્વં તવોવહાણં સયા જડ્ડણા ॥૮૫૧॥

અન્યથાર્થ :

તમ્હા=તે કારણથી=જે કારણથી પૂર્વગાથામાં કહ્યું એમ છે તે કારણથી, બંભં વ=બ્રહ્મચર્યની જેમ દેહસ્સ=દેહને ઈસિ=ઈષદ્ પીડાજણગં પિ=પીડાજનક પણ અણસણાઈ વિ તવોવહાણં=અનશનાદિ પણ તપોપધાન જડ્ડણા=યત્તિએ સયા=સદા સેવિઅવ્વં=સેવવું જોઈએ.

★ 'ડ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી પૂર્વગાથામાં કહ્યું એમ છે, તે કારણથી બ્રહ્મચર્યની જેમ દેહને ઈષદ્ પીડાજનક પણ અનશનાદિ પણ તપોપધાન પ્રવ્રજિતે સદા સેવવું જોઈએ.

ટીકા :

यस्मादेवं तस्मादनशनाद्यपि सूत्रोक्तं पीडाजनकमपीषद्देहस्य, न चेतसः, किमिवेत्याह-ब्रह्मवत्= ब्रह्मचर्यवत्, सेवितव्यं तपउपधानं सदा यतिना=प्रव्रजितेनेति गाथार्थः ॥८५१॥

★ "પીડાજનકં પિ" દેહને પીડાજનક ન હોય તો તો અનશનાદિ તપોપધાન કરવું જોઈએ; પરંતુ દેહને પીડાજનક પણ અનશનાદિ તપોપધાન સાધુએ કરવું જોઈએ, એમ 'અપિ'થી સમુચ્ચય કરવાનો છે.

★ "અણસનાઈ વિ" અભ્યંતર એવું સ્વાધ્યાયાદિ તપોપધાન તો કરવું જોઈએ, પરંતુ બાહ્ય એવું અનશનાદિ પણ તપોપધાન કરવું જોઈએ, એમ 'અપિ'થી સમુચ્ચય કરવાનો છે, અને 'આદિ' પદથી ઊણોદરી આદિ અન્ય પાંચ પ્રકારના બાહ્ય તપનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આ પ્રમાણે છે=મોહોદય થયે છતે વિવેકી પણ જીવ અશુભ પ્રવૃત્તિનો નિરોધ કરી શકતો નથી એ પ્રમાણે છે, તે કારણથી ચિત્તને નહિ પરંતુ દેહને ઈષદ્ પીડાજનક પણ=થોડી પીડા ઉત્પન્ન કરનાર પણ, સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, કહેવાયેલ અનશનાદિ પણ તપઉપધાનને યતિએ=પ્રવ્રજિતે, સદા સેવવું જોઈએ. કોની જેમ ?=અનશનાદિ કોની જેમ ઈષદ્ પીડાજનક છે ? એથી કહે છે — બ્રહ્મની જેમ=બ્રહ્મચર્યની જેમ, ઈષદ્ પીડાજનક છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે મોહનો ઉદય થાય ત્યારે વિવેકી પણ પુરુષ અશુભ પ્રવૃત્તિનો નિરોધ કરી શકતો નથી, તો વળી વિવેક વગરનો પુરુષ તપ ન કરે તો કઈ રીતે અશુભ પ્રવૃત્તિનો નિરોધ કરી શકે ? તે કારણથી બ્રહ્મચર્યની જેમ શરીરને કંઈક પીડા કરનાર પણ અનશનાદિ તપ સાધુએ સદા સેવવું જોઈએ.

આશય એ છે કે બ્રહ્મચર્ય સુઅભ્યસ્ત થયા પછી બ્રહ્મચર્યના પાલનથી દેહકૃત ઈષદ્ પીડા થતી નથી, પરંતુ બ્રહ્મચર્ય સુઅભ્યસ્ત થયું ન હોય એવો સાધક મનને સંયમમાં રાખીને બ્રહ્મચર્ય પાળતો હોય ત્યારે તેને દેહ ઉપર સંયમ રાખવો પડે છે; અને તે રૂપ દેહકૃત ઈષદ્ પીડાજનક જેમ બ્રહ્મચર્ય છે, તેમ સાધુને તપ કરતી વખતે ક્ષુધાવેદના સહન કરવી પડે છે; અને તે રૂપ દેહકૃત ઈષદ્ પીડાજનક તપ હોવા છતાં પણ, જેમ સાધુને વિકારના નિરોધ માટે બ્રહ્મચર્યનું સેવન અવશ્ય કર્તવ્ય છે, તેમ સાધુને અશુભ પ્રવૃત્તિના નિરોધ માટે બાહ્ય અનશનાદિ તપોનુષ્ઠાનનું સેવન પણ સદા કર્તવ્ય છે. ॥૮૫૧॥

અવતરણિકા :

પરાભિપ્રાયમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે બ્રહ્મચર્યની જેમ દેહને ઈષદ્ પીડાજનક પણ અનશનાદિ તપ સાધુએ સેવવું જોઈએ. તેમાં બ્રહ્મચર્યનું દેષાંત પૂર્વપક્ષીને માન્ય નથી, એ રૂપ પરના અભિપ્રાયને કહે છે —

ગાથા :

સિઅ ણો સુહાસયાઓ સુઓવત્તસ્સ મુણિઅતત્તસ્સ ।
બંભંમિ હોઇ પીડા સંવેગાઓ અ ભિક્ખુસ્સ ॥૮૫૨॥

અન્યથાર્થ :

સિઅ=થાય=પૂર્વપક્ષીને આ પ્રમાણે શંકા થાય. સુઓવત્તસ્સ=શ્રુતમાં ઉપયુક્ત, મુણિઅતત્તસ્સ=જ્ઞાત તત્ત્વવાળા ભિક્ખુસ્સ=ભિક્ષુને સુહાસયાઓ=શુભ આશયને કારણે સંવેગાઓ અ=અને સંવેગને કારણે બંભંમિ=બ્રહ્મમાં=બ્રહ્મચર્યમાં, પીડા=પીડા ણો, હોઇ=થતી નથી.

ગાથાર્થ :

પૂર્વપક્ષીને આ પ્રમાણે શંકા થાય કે શ્રુતમાં ઉપયુક્ત, જાણેલ તત્ત્વવાળા ભિક્ષુને શુભ આશયને કારણે અને સંવેગ હોવાને કારણે બ્રહ્મચર્યમાં પીડા થતી નથી.

ટીકા :

स्यादेतत्, न शुभाशयात् कारणात् चारित्रलाभेन, श्रुतोपयुक्तस्य सतः मुणिततत्त्वस्य=ज्ञातपर-
मार्थस्य ब्रह्म इति ब्रह्मचर्ये भवति पीडा नेति वर्तते, तथा संवेगाच्च कारणात् मोक्षानुरागेण भिक्षोरिति
गाथार्थः ॥८५२॥

ટીકાર્થ :

આ થાય=પૂર્વપક્ષીની માન્યતા પ્રમાણે આ થાય. શું થાય ? તે બતાવે છે — ચારિત્રના લાભથી શુભ આશયને કારણે, અને તે રીતે મોક્ષના અનુરાગથી સંવેગને કારણે, શ્રુતમાં ઉપયુક્ત છતાં, મુણિતતત્ત્વવાળા= જ્ઞાતપરમાર્થવાળા=જાણેલ છે શ્રુતનો પરમાર્થ જેમણે એવા, ભિક્ષુને=સાધુને, બ્રહ્મમાં=બ્રહ્મચર્યમાં, પીડા થતી નથી. 'ન' એ પ્રકારે વર્તે છે=ગાથાના પ્રારંભમાં રહેલ ણો ગાથાના ઉત્તરાર્થમાં રહેલ હોઇ પછી અનુવર્તન પામે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વપક્ષી કહે છે કે સાધુને ચારિત્રનો લાભ હોવાને કારણે સંયમના પરિણામરૂપ શુભાશય વર્તે છે, અને શ્રુતના ઉપયોગવાળા હોવાને કારણે તેઓની મતિ શ્રુતથી ભાવિત વર્તે છે. વળી વિષયોના પરમાર્થને જાણતા હોવાથી તેઓને વિષયસેવનની ક્રિયા તુચ્છ અને અસાર લાગે છે, અને મોક્ષ સિવાય અન્ય પદાર્થની તેઓને ઈચ્છા થતી નથી. માટે સાધુઓને બ્રહ્મચર્યપાલનમાં પીડા થતી નથી.

પૂર્વપક્ષીના આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સંસારી જીવોને અબ્રહ્મનું આકર્ષણ હોવાને કારણે બ્રહ્મચર્યમાં પીડા થાય છે, જ્યારે મુનિને તો શ્રુતના ઉપયોગથી આનંદ વર્તતો હોવાથી ચારિત્રનો પરિણામ હોય છે. તેથી મુનિ સંવૃત ગાત્રવાળા હોય છે અને સંસારના ભોગોનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણતા હોવાથી સંસારના ભોગોથી વિમુખ હોય છે. માટે આવા મુનિને બ્રહ્મચર્યમાં કોઈ પીડા થતી નથી. માટે બ્રહ્મચર્ય દેહને ઈષદ્ પીડા કરનારું છે એમ કહેવું ઉચિત નથી, અને બ્રહ્મચર્યના દૃષ્ટાંતથી તપ કર્તવ્ય છે તેમ કહેવું ઉચિત નથી.

આમ કહેવા દ્વારા પૂર્વપક્ષીને એ સ્થાપન કરવું છે કે તપોપધાન આત્મકલ્યાણનું કારણ નથી, પરંતુ દેહને પીડા કરનાર છે. આથી આત્મકલ્યાણના અર્થી જીવે ધ્યાનાદિમાં યત્ન કરવો જોઈએ; શરીરને પીડા કરનાર તપાદિમાં યત્ન કરવો જોઈએ નહીં. આ પ્રકારનો પર એવા બૌદ્ધમતનો અભિપ્રાય છે. ॥૮૫૨॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=પૂર્વગાથામાં બતાવેલ પરના અભિપ્રાયમાં, ગ્રંથકાર ઉત્તરને કહે છે —

ગાથા :

તુલ્લમિઅમણસણાઓ ન ય તં સુહજ્ઞાણબાહગં પિ ઇહં ।
કાયવ્વં તિ જિણાણા કિંતુ સસત્તીએ જહ્વઅવ્વં ॥૮૫૩॥

અન્યથાર્થ :

અણસણાઓ=અનશનાદિમાં ઇઅં=આ=શુભાશયાદિ, તુલ્લં=તુલ્ય છે, ઇહં ય=અને અહીં=ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં, સુહજ્ઞાણબાહગં પિ=શુભધ્યાનનું બાધક પણ તં=તે=અનશનાદિ તપ, ન કાયવ્વં=કરવા યોગ્ય નથી, કિંતુ=પરંતુ સસત્તીએ=સ્વશક્તિથી જહ્વઅવ્વં=યત્ન કરવો જોઈએ, તિ=એ પ્રકારની જિણાણા=જિનાજ્ઞા છે.

ગાથાર્થ :

અનશનાદિમાં શુભાશયાદિ તુલ્ય છે, અને ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં શુભધ્યાનનું બાધક પણ અનશનાદિ તપ કરવું જોઈએ નહિ, પરંતુ સ્વશક્તિથી યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારની જિનાજ્ઞા છે.

★ “શુભાશયાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી કર્મબંધને અનુકૂળ એવી અશુભ પ્રવૃત્તિના નિરોધનું ગ્રહણ છે.

★ “શુભધ્યાનબાધકમપિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે શુભધ્યાનનું અબાધક તપ તો કરવું જ જોઈએ, પરંતુ શુભધ્યાનનું બાધક તપ પણ કરવું જોઈએ, એમ નહિ.

ટીકા :

તુલ્યમિદં=શુભાશયાદિ અનશનાદૌ તપસિ, ન ચ તદ્=અનશનાદિ શુભધ્યાનબાધકમપિ અત્ર=ધર્મને કર્તવ્યમિતિ જિનાજ્ઞા=જિનવચનં, કિંતુ સ્વશક્ત્યા યતિતવ્યમત્ર જિનાજ્ઞેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૫૩॥

ટીકાર્થ :

અનશનાદિ તપમાં આ=શુભાશયાદિ, તુલ્ય છે=બ્રહ્મચર્યની સમાન છે; અને શુભધ્યાનનું બાધક પણ તે=અનશનાદિ, અહીં=ધર્મમાં, કર્તવ્ય છે, એ પ્રકારની જિનાજ્ઞા=જિનનું વચન, નથી, પરંતુ સ્વશક્તિથી યત્ન કરવો જોઈએ એમાં જિનાજ્ઞા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૫૨માં પરે કહેલ કે જ્ઞાતપરમાર્થવાળા મુનિને બ્રહ્મચર્યમાં પીડા થતી નથી, આથી બ્રહ્મચર્યની જેમ દેહને ઈષદ્ પીડાજનક પણ તપ કરવું જોઈએ, એ કથન ઉચિત નથી. તેને ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે કે અનશનાદિમાં બ્રહ્મચર્યની જેમ શુભાશયાદિ સમાન છે. આથી જો શુભાશયાદિને કારણે બ્રહ્મચર્ય કર્તવ્ય હોય તો શુભાશયાદિને કારણે તપ પણ કર્તવ્ય છે.

અહીં શંકા થાય કે અબ્રહ્મ સંસારવર્ધક પ્રવૃત્તિ હોવાથી અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ સંયમવૃદ્ધિનું કારણ છે, જ્યારે આહાર તો સંયમને સહાયક એવા દેહને આવશ્યક હોવાથી આહારનો ત્યાગ કરીને તપ કરવું એ સંયમહાનિનું કારણ છે, આથી તપ કરવું ઉચિત નથી. વળી અનશનાદિ તપ સંયમસાધક એવા દેહને શિથિલ કરનાર હોવાથી તપ કરવાથી શિથિલ થયેલ શરીર શુભધ્યાનમાં સુદૃઢ યત્ન કરી શકતું નથી. તેથી કહે છે —

શુભધ્યાનનું બાધક એવું તપ પણ કરવાની જિનાજ્ઞા નથી, પરંતુ સ્વશક્તિથી તપમાં યત્ન કરવાની જિનાજ્ઞા છે. એથી એ પ્રાપ્ત થાય કે શુભ ધ્યાનમાં સુદૃઢ યત્ન કરવામાં સહાયક થાય તેટલો જ તપ કરવાનો છે, પરંતુ શુભ ધ્યાનમાં બાધક બને તેવો તપ કરવાનો નથી; અને દેહ પ્રત્યેનું મમત્વ અને આહાર કરવાની અનાદિની કુટેવને દૂર કરવા અર્થે શક્તિ અનુસાર તપ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે. ॥૮૫૩॥

ગાથા :

તા જહ ન દેહપીડા ણ યાવિ ચિઅમંસસોણિઅત્તં તુ ।
જહ ધમ્મજ્ઞાણવુટ્ઠી તહા ઇમં હોઇ કાયવ્વં ॥૮૫૪॥

અન્યથાર્થ :

તા=તે કારણથી=જે કારણથી સ્વશક્તિ પ્રમાણે તપ કરવાની જિનાજ્ઞા છે તે કારણથી, જહ=જે પ્રકારે દેહપીડા ન=દેહની પીડા ન થાય, યાવિ=અને વળી ચિઅમંસસોણિઅત્તં તુ=ચિત માંસ-શોષિતત્વ પણ ણ=ન થાય, (અને) જહ=જે પ્રકારે ધમ્મજ્ઞાણવુટ્ઠી=ધર્મધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય, તહા=તે પ્રકારે ઇમં=આ=અનશનાદિ તપ, કાયવ્વં હોઇ=કર્તવ્ય થાય છે.

★ 'તુ' અપિ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી સ્વશક્તિ પ્રમાણે તપ કરવાની જિનાજ્ઞા છે, તે કારણથી જે પ્રકારે દેહની પીડા ન થાય, અને વળી માંસ-લોહી સંચિત પણ ન થાય, અને જે પ્રકારે ધર્મધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય, તે પ્રકારે અનશનાદિ તપ કર્તવ્ય થાય છે.

ટીકા :

યસ્માદેવં તસ્માદ્ યથા ન દેહપીડા સંયમોપધાતિની, ન ચાપિ ચિતમાંસશોણિતત્વં સંયમોપધાતકમેવ, તથા યથા ધર્મધ્યાનવૃદ્ધિર્દેહસ્વાસ્થ્યેન, તથેદમ્=અનશનાદિ ભવતિ કર્તવ્યં, યથોક્તમ્—

“કાયો ન કેવલમયં પરિતાપનીયો, મૃષ્ટૈ રસૈર્બહુવિધૈર્ન ચ લાલનીયઃ ।

ચિત્તેન્દ્રિયાણિ ન ચરન્તિ યથોત્પથેષુ, વશ્યાનિ યેન ચ તથા ચરિતં જિનાનામ્ ॥૧૧॥”

इति गाथार्थः ॥૮૫૪॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આમ છે=સ્વશક્તિ પ્રમાણે તપ કરવાની જિનાજ્ઞા છે એમ છે, તે કારણથી જે રીતે સંયમનો ઉપઘાત કરનારી દેહની પીડા ન થાય, અને વળી સંયમનો ઉપઘાત કરનારું જ ચિત્તમાંસ-શોષિતપણું ન થાય, અને જે રીતે દેહના સ્વસ્થપણાથી ધર્મધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય, તે રીતે આ=અનશનાદિ, કર્તવ્ય થાય છે.

તેમાં યથોક્તથી સાક્ષી આપે છે —

“આ કાયા કેવલ પરિતાપન કરવા યોગ્ય નથી અને બહુ પ્રકારના મૃષ્ટ=ધાતુપોષક, રસો વડે લાલન કરવા યોગ્ય નથી. જે પ્રમાણે ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો ઉત્પથમાં ન જાય અને જેના વડે વશ્ય થાય=જે તપ વડે ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો વશ થાય, તે પ્રમાણે જિનોનું ચરિત છે=રાગ-દ્વેષને જીતનારા મુનિઓનું આચરણ છે,” આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં સ્થાપન કર્યું કે શુભ ધ્યાનનું બાધક એવું અનશનાદિ તપ પણ કરવાનું નથી, પરંતુ શક્તિ પ્રમાણે કરવાનું છે, અને સ્વશક્તિ પ્રમાણે કરાયેલ તપ બ્રહ્મચર્યની જેમ જ શુભાશયાદિ કરનારું છે. એ જ વાતને સ્થિર કરવા માટે કહે છે કે જે કારણથી શુભ ધ્યાનને બાધક ન હોય તેવું તપ બ્રહ્મચર્યની જેમ શુભાશય કરનારું છે, પરંતુ અન્ય નહિ; તે કારણથી સંયમનો ઉપઘાત કરે તેવી દેહપીડા કરવાનો ભગવાને નિષેધ કરેલ છે, અને સંયમનો ઉપઘાત કરે તેવું દેહપોષણ કરવાનો પણ ભગવાને નિષેધ કરેલ છે, પરંતુ દેહની સ્વસ્થતાપૂર્વક ધર્મધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય, એવો તપ કરવાની ભગવાને આજ્ઞા કરેલ છે.

આ કથનથી એ ફલિત થાય કે શક્તિ ઓળંગીને તપ કરવાથી ધર્મધ્યાનની હાનિ થાય છે અને સમિતિ-ગુપ્તિનું સમ્યગ્ પાલન થઈ શકતું નથી. વળી સર્વથા તપ નહીં કરવાથી શરીર લોહી-માંસથી પુષ્ટ થવાને કારણે વિકારો પેદા કરે છે, જે સંયમને ઉપઘાતક છે. માટે શરીરનું લાલન-પાલન પણ ન કરવું જોઈએ, જેથી દેહ પ્રત્યે મમત્વ થાય અને ઈન્દ્રિયો ઉત્પથમાં જાય; પરંતુ સ્વશક્તિ અનુસારે તપ કરવાથી લોહી-માંસ વધતાં નથી, તેથી દેહ પ્રત્યે મમત્વ થતું નથી અને ઈન્દ્રિયો પણ શિથિલ બનેલ હોવાથી ઉત્પથમાં જતી નથી. આથી ધર્મધ્યાનની અને સંયમની વૃદ્ધિ થાય તેટલું જ દેહનું પાલન કરવું જોઈએ, અધિક નહિ.

ટીકામાં આપેલ સાક્ષીપાઠનો ભાવ આ પ્રમાણે છે —

આ કાયાની કેવલ પરિતાપના ન કરવી જોઈએ અર્થાત્ શક્તિના ઉલ્લંઘનથી તપ ન કરવો જોઈએ. વળી બહુ પ્રકારના સારા રસો વડે શરીરનું લાલન-પાલન પણ ન કરવું જોઈએ અર્થાત્ “દેહ સંયમનું સાધન છે માટે દેહને સાચવવો જોઈએ”, એ પ્રકારનો વિચાર કરીને શરીરને અનુકૂળ એવા સારા પદાર્થોથી શરીરનું પોષણ પણ કરવું જોઈએ નહીં; પરંતુ જે તપ કરવાથી મન અને ઈન્દ્રિયો ઉત્પથમાં જાય નહીં, આત્માને વશ થાય અને સંયમમાં પ્રવર્તી શકાય, તે પ્રકારે તપ કરવો જોઈએ; અને આવા તપનું નિર્લેપ ભાવવાળા મુનિઓએ આચરણ કરેલ છે. ॥૮૫૪॥

અવતરણિકા :

ઉપચયમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૫૧માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે સાધુએ બ્રહ્મચર્યની જેમ સદા અનશનાદિ તપ સેવવું જોઈએ. ત્યાર પછી ગાથા ૮૫૨માં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે તપમાં બ્રહ્મચર્યનું દેષ્ટાંત અસંગત છે, જેનું સમાધાન ગ્રંથકારે ગાથા ૮૫૩-૮૫૪માં કર્યું. આથી ફલિત થયું કે સાધુએ બ્રહ્મચર્યની જેમ તપમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

હવે સાધુએ કેવા પ્રકારનો તપ કરવો જોઈએ ? જેથી તે તપ બ્રહ્મચર્યની જેમ શુભ ભાવના કારણપણાને પ્રાપ્ત કરે ? એ રૂપ ઉપચયને કહે છે —

ગાથા :

પઙ્કિવજ્જઈ અ ઇમં ખલુ આણાઆરાહણેણ ભવ્વસ્સ ।
સુહભાવહેતુભાવં કમ્મખયવસમભાવેણ ॥૮૫૫॥

અન્યચાર્થ :

કમ્મખયવસમભાવેણ અ=અને કર્મના ક્ષયોપશમભાવથી ભવ્વસ્સ=ભવ્યનું ઇમં=આ=અનશનાદિ તપ, આણાઆરાહણેણ=આજ્ઞાના આરાધનથી સુહભાવહેતુભાવં=શુભ ભાવના હેતુભાવને પઙ્કિવજ્જઈ ખલુ=પ્રાપ્ત કરે જ છે.

★ મૂળગાથામાં 'અ' નો પ્રયોગ ગાથા ૮૫૧ના કથન સાથે સમુચ્ચય કરવા અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

અને કર્મના ક્ષયોપશમભાવથી ભવ્ય જીવનું અનશનાદિ તપ આજ્ઞાની આરાધનાથી શુભ ભાવના કારણપણાને પ્રાપ્ત કરે જ છે.

ટીકા :

પ્રતિપદ્યતે ચેદમ્=અનશનાદિ ચલ્વિત્યવધારણે પ્રતિપદ્યત એવ આજ્ઞારાધનેન તીર્થકૃતાં ભવ્યસ્ય પ્રાણિનઃ, કં પ્રતિપદ્યત ઇત્યાહ-શુભભાવહેતુભાવં=કલ્યાણાશયનિમિત્તત્વં કર્મક્ષયોપશમભાવેન આજ્ઞારાધનફલેન હેતુનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૫૫॥

ટીકાર્થ :

તીર્થકરોની આજ્ઞાના આરાધનથી ભવ્ય પ્રાણીનું આ=અનશનાદિ, પ્રાપ્ત કરે જ છે. ખલુ એ પ્રકારનો અવ્યય અવધારણમાં છે, અને તેનું યોજન પ્રતિપદ્યતે પછી છે. કોને પ્રાપ્ત કરે છે ? એથી કહે છે — આજ્ઞાના આરાધનના ફળ એવા કર્મના ક્ષયોપશમભાવરૂપ હેતુથી અનશનાદિ તપ શુભ ભાવના હેતુભાવને=કલ્યાણ આશયના નિમિત્તપણાને, પ્રાપ્ત કરે જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અહીં 'ભવ્ય પ્રાણી' શબ્દથી યોગ્ય જીવોને ગ્રહણ કરવાના છે, પરંતુ ચરમાવર્તમાં આવેલા સર્વ ભવ્ય જીવોને ગ્રહણ કરવાના નથી. વળી યોગ્ય જીવો માર્ગાનુસારી બુદ્ધિવાળા હોય છે. આથી તેઓ ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધના કરવાના આશયવાળા હોય છે. તેથી જિનાજ્ઞાને ખ્યાલમાં રાખીને શક્તિ ગોપવ્યા વગર તપમાં યત્ન કરતા હોય છે; અને ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધનાના ફળરૂપે થયેલ કર્મના ક્ષયોપશમભાવને કારણે તેઓનો અનશનાદિ તપ શુભ ભાવના હેતુપણને પ્રાપ્ત કરે જ છે.

આશય એ છે કે આત્મકલ્યાણના અર્થી જીવો કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ જિનાજ્ઞાનું સમ્યગ્ સમાલોચન કરીને ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર કરતા હોય છે, પરંતુ સ્વમતિકલ્પનાથી યથા તથા કરતા નથી. આમ, આજ્ઞાનું આરાધન કરવાની મતિ હોવાથી તે કલ્યાણના આશયવાળા જીવોના મોહનીયકર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે. તેથી જેમ જેમ તેઓ તપમાં યથાશક્તિ યત્ન કરે છે, તેમ તેમ તેઓનો આત્મા “આહાર કરવાનો જીવનો સ્વભાવ નથી, પરંતુ ક્ષુધા-તૃષ્ણાદિ સર્વ ભાવો પ્રત્યે સમભાવમાં વર્તવાનો આત્માનો સ્વભાવ છે,” એ પ્રકારની અજ્ઞાહારી ભાવનાથી ભાવિત થતો જાય છે.

આ રીતે અજ્ઞાહારી ભાવનાથી ભાવિત થયેલા મુનિઓ તપ કરવા દ્વારા ક્ષુધા-તૃષ્ણાદિ ભાવો પ્રત્યે સમભાવવાળા રહે છે, અને તેઓને જ્યારે લાગે કે હવે સમભાવને જીવંત રાખવા માટે આહાર ઉપછંભક છે, ત્યારે જિનાજ્ઞાનું સ્મરણ કરીને તેઓ અશનાદિ આહાર પણ વાપરે છે અને ફરીથી શક્તિ ગોપવ્યા વગર અનશનાદિ તપ પણ કરે છે, અને આ રીતે તપ કરનાર સાધુ સદા ઉપવાસી છે. આમ, આજ્ઞાના આરાધનરૂપે કરાતું અનશનાદિ તપ પોતાનો જે અજ્ઞાહારીભાવ કરવા રૂપ કલ્યાણનો આશય હતો તેમાં નિમિત્તભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૮૫૫॥

અવતરણિકા :

અસ્યૈવાનુભવસિદ્ધતામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભવ્ય જીવનું અનશનાદિ તપ આજ્ઞાના આરાધનથી શુભ ભાવનો હેતુ થાય છે. તેથી હવે આની જ=આજ્ઞાનું આરાધન શુભ ભાવનો હેતુ છે એની જ, અનુભવસિદ્ધતાને કહે છે —

ગાથા :

एअं अणुभवसिद्धं जइमाईणं विसुद्धभावाणं ।

भावेणऽण्णेसिं पि अ रायाणिहेसकारीणं ॥८५६॥

અન્યાર્થ :

एअं=આ=આજ્ઞાનું આરાધન શુભ ભાવનું કારણ છે એ, વिसुद्धभावाणं जइमाईणं=વિશુદ્ધભાવવાળા યતિ આદિને भावेण अ=અને ભાવથી रायाणिहेसकारीणं अण्णेसिं पि=રાજાના નિર્દેશને કરનારા અન્યોને પણ अणुभवसिद्धं=અનુભવથી सिद्ध છે.

ગાથાર્થ :

આજ્ઞાનું આરાધન શુભ ભાવનું કારણ છે એ, વિશુદ્ધભાવવાળા સાધુ આદિને અને ભાવથી રાજાની આજ્ઞા પાળનારા અન્ય લોકોને પણ અનુભવથી સિદ્ધ છે.

ટીકા :

एतद्=अनन्तरोदितमाज्ञाराधनस्य शुभभावहेतुत्वम् अनुभवसिद्धं=स्वसंवेदनप्रतिष्ठितं यत्यादीनां=साधुश्रावकाणां विशुद्धभावानां=लघुकर्मणाम्, आस्तां तावदेतदिति निदर्शनमाह-भावेन=अन्तः-करणबहुमानेन अन्येषामपि च प्राणिनां राजादिनिर्देशकारिणाम् अनुभवसिद्धमेव निर्देशसम्पादनेषु, निर्देशः=आज्ञेति गार्थार्थः ॥८५६॥

ટીકાર્થ :

एतद्.....लघुकर्मणाम् विशुद्धभाववाणा यति आदिने=लघुकर्मવાળા સાધુ-શ્રાવકોને, આ=પૂર્વે કહેલાયેલું આજ્ઞાના આરાધનનું શુભ ભાવનું હેતુપણું, અનુભવથી સિદ્ધ છે=સ્વસંવેદનથી પ્રતિષ્ઠિત છે.

आस्तां.....माह— आ तो दूर रही, એથી નિદર્શનને કહે છે અર્થાત્ સાધુ-શ્રાવકોને આજ્ઞાના આરાધનનું શુભ ભાવનું હેતુપણું અનુભવથી સિદ્ધ છે એ વાત તો દૂર રહી, પરંતુ અન્ય લોકોને પણ આજ્ઞાના આરાધનનું શુભ ભાવનું હેતુપણું અનુભવથી સિદ્ધ છે. એ જણાવવા માટે દૃષ્ટાંત બતાવે છે —

भावेन.....गार्थार्थः અને ભાવથી=અંતઃકરણના બહુમાનથી, રાજા વગેરેના નિર્દેશને કરનારા=રાજા વગેરેની આજ્ઞાને પાળનારા, અન્ય પણ પ્રાણીઓને નિર્દેશના સંપાદનમાં શુભ ભાવનું હેતુપણું અનુભવથી સિદ્ધ જ છે. નિર્દેશ એટલે આજ્ઞા, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનના વચન પ્રત્યે અંતઃકરણના બહુમાનવાળા જીવોને જિનાજ્ઞાનું આરાધન શુભ ભાવનું કારણ બને છે એ અનુભવથી સિદ્ધ છે. આથી લઘુકર્મી સાધુઓ અને શ્રાવકો જિનાજ્ઞાનો વિચાર કરીને ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર ઉચિત અનુષ્ઠાન કરે છે ત્યારે, તેઓને “આજે મારો પ્રયત્ન સફળ થયો” એ પ્રકારનો શુભ ભાવ થાય છે, અને પ્રમાદને વશ થઈને જિનવચનનું પાલન કરતા ન હોય ત્યારે તેઓને ખેદ થાય છે. આમ, સતત જિનાજ્ઞાના પાલનમાં ઉદ્યમવાળા ઉત્તમ જીવો જ્યારે જિનાજ્ઞાનુસારી તપાદિ અનુષ્ઠાનો કરે છે, ત્યારે તેઓને આહારસંજ્ઞાની મંદતાપૂર્વક સ્વાધ્યાયાદિમાં સુદૃઢ પ્રયત્ન કરવા સ્વરૂપ શુભ ભાવનો અનુભવ થાય છે, તેથી તેઓને આજ્ઞાના આરાધનનું શુભ ભાવનું હેતુત્વ સ્વસંવેદનથી પ્રતિષ્ઠિત છે.

વળી, આજ્ઞાની આરાધના શુભ ભાવનું કારણ છે, એ ફક્ત યતિ આદિને જ અનુભવસિદ્ધ છે, એમ નહિ; પરંતુ સંસારના ક્ષેત્રમાં પણ જેને જેના પ્રત્યે અંતઃકરણથી બહુમાન હોય છે, તેને તે બહુમાનવાળી વ્યક્તિની આજ્ઞાના પાલનમાં આનંદનો અનુભવ થાય છે. આથી રાજા પ્રત્યે અંતઃકરણથી બહુમાનવાળા સેવકને રાજાની આજ્ઞાના પાલનમાં આનંદ થવારૂપ શુભ ભાવ થાય છે, એમ લોકોને અનુભવસિદ્ધ છે.

આથી નક્કી થાય કે જે સાધુઓને કે શ્રાવકોને જિનાજ્ઞા એકાંતે કલ્યાણકારી દેખાય છે, તેઓને જિનાજ્ઞા પ્રમાણે અનન્યતાદિ તપ કરવાથી અંતઃકરણના બહુમાનરૂપ અવશ્ય આનંદ થાય છે. ॥૮૫૬॥

ગાથા :

एएण जं पि केई नाणसणाई दुहं ति मोक्खंगं ।
कम्मविवागतणओ भणंति एअं पि पडिसिद्धं ॥८५७॥

અન્યથાર્થ :

કમ્મવિવાગત્તણઓ=કર્મના વિપાકપણાને કારણે અણસણાઈં દુહં=અનશનાદિ દુઃખ છે, તિ=એથી મોક્ષંગં ન=મોક્ષાંગ નથી, (એવું) જં પિ=જે પણ કેઈં ભણંતિ=કેટલાક કહે છે, એઅં પિ=એ પણ એણ=આના દ્વારા=પૂર્વમાં કહેલ શુભ ભાવના હેતુત્વ દ્વારા, પડિસિદ્ધં=પ્રતિષિદ્ધ છે.

ગાથાર્થ :

કર્મનો વિપાક હોવાને કારણે અનશનાદિ તપ દુઃખ છે, એથી મોક્ષાંગ નથી, એવું જે પણ કેટલાક બાલ જીવો બોલે છે એ પણ, પૂર્વમાં કહેલ શુભ ભાવના હેતુત્વ દ્વારા પ્રતિષિદ્ધ છે.

ટીકા :

एतेन=अनन्तरोदितेन अनशनादेः शुभभावहेतुत्वेन यदपि केचन बाला भणन्तीति योगः, किमित्याह-नानशनादि दुःखमितिकृत्वा मोक्षाङ्गं=मोक्षकारणं, कुत इत्याह-कर्मविपाकत्वात्, कारणमपि कर्मवदिति, एतदपि प्रतिषिद्धं=निराकृतमेवावसेयमिति गाथार्थः ॥८५७॥

ટીકાર્થ :

કેચન બાલા યદપિ ભણન્તિ એતદપિ એતેન.....હેતુત્વેન પ્રતિષિદ્ધં=નિરાકૃતમેવાવસેયં કેટલાક બાલો જે પણ કહે છે એ પણ, આના દ્વારા=પૂર્વમાં કહેવાયેલ અનશનાદિના શુભભાવના હેતુત્વ દ્વારા, પ્રતિષિદ્ધ છે=નિરાકૃત જ જાણવું. કિમિત્યાહ— બાલ જીવો શું કહે છે ? એથી કહે છે — નાનશનાદિ.....મોક્ષકારણં, અનશનાદિ દુઃખ છે, એથી કરીને મોક્ષાંગ=મોક્ષનું કારણ, નથી. કુત : ? ઇત્યાહ — કયા કારણથી અનશનાદિ મોક્ષાંગ નથી ? એથી કહે છે — કર્મવિપાકત્વાત્ કર્મનું વિપાકપણું હોવાને કારણે મોક્ષાંગ નથી.

વળી બાલ જીવો બીજું પણ કહે છે —

કર્મવદ્ કારણમપિ કર્મની જેમ કારણ પણ છે=અનશનાદિ તપ કર્મની જેમ મોક્ષનું કારણ પણ છે. 'ઇતિ' બાલ જીવોના કથનની સમાપ્તિ અર્થક છે.

મૂળગાથાના ચોથા પાદમાં રહેલ ભણન્તિ નો યોગ પ્રથમ પાદમાં રહેલ કેઈ સાથે છે, એ જણાવવા માટે ભણન્તિ યોગ : કહેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તત્ત્વની વિચારણા કરવામાં બાળક જેવા કેટલાક બૌદ્ધો કહે છે કે અનશનાદિ તપ કરવાથી જીવને અશાતાના વેદનરૂપ દુઃખ થાય છે અને દુઃખ વેઠવું એ મોક્ષનું કારણ બની શકે નહિ; કેમ કે દુઃખની પ્રાપ્તિ કર્મના વિપાકને કારણે થાય છે. આમ કહેવા દ્વારા બૌદ્ધોને એ જણાવવું છે કે મોક્ષનું કારણ આત્માનું શુદ્ધ ધ્યાન છે, જ્યારે અનશનાદિ બાહ્ય તપ કર્મના ફળરૂપે અશાતાના વેદનરૂપ હોવાથી મોક્ષનું કારણ નથી.

વળી બૌદ્ધો કહે છે કે તમારે અનશનાદિ તપને મોક્ષનું કારણ સ્વીકારવું જ હોય તો આ પ્રમાણે સ્વીકારો- કર્મના ક્ષયથી જ જીવનો મોક્ષ થાય છે, આથી કર્મરૂપ કારણની પણ મોક્ષ પ્રત્યે આવશ્યકતા છે; કેમ કે કર્મ જ ન હોય તો જીવ કર્મનો નાશ કરી શકે નહિ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ, એ દૃષ્ટિથી મોક્ષ પ્રત્યે કર્મ પણ કારણ છે. જેમ ઘટનાશ પ્રત્યે પ્રતિયોગીવિધયા ઘટ કારણ છે, તેમ કર્મનાશરૂપ મોક્ષ પ્રત્યે પ્રતિયોગીવિધયા કર્મ કારણ છે. વળી કર્મનાશ પ્રત્યે જેમ કર્મ કારણ છે, તેમ કર્મનાશ પ્રત્યે કર્મનો વિપાક પણ કારણ છે; કેમ કે કર્મ પોતાનો વિપાક બતાવીને નાશ પામે છે; અને કર્મના ઉદયનું કાર્ય તપ છે, આથી અશાતાવેદનીયના ઉદયરૂપ તપના દુઃખને અનુભવનાર જીવનું અશાતાવેદનીયકર્મ વિપાક દ્વારા નાશ પામે છે. એ અપેક્ષાએ વિચારીએ તો તપ કરવારૂપ દુઃખને કર્મના નાશરૂપ મોક્ષ પ્રત્યે કારણ સ્વીકારી શકાય.

આમ છતાં, કાર્યનો અર્થી કારણમાં પ્રયત્ન કરે તેવું મોક્ષ પ્રત્યે કારણ તો શુભ ધ્યાન જ છે, પરંતુ અનશનાદિ નહીં. આમ કહીને પૂર્વપક્ષીને એ સ્થાપન કરવું છે કે ભૂતકાળમાં અશાતાવેદનીય કર્મ બાંધ્યું હોય તેવા જીવો તપ કરવારૂપ દુઃખ વેઠે તો જ તેઓના કર્મોનો નાશ થઈ શકે, પરંતુ જેઓએ અશાતાવેદનીય કર્મ બાંધ્યું નથી તેઓને અનશનાદિ તપ કરવાની જરૂર નથી. દા.ત. ભગવાન મહાવીરે ઘણા ઉપસર્ગો પ્રાપ્ત કરાવે તેવાં અશુભ કર્મો બાંધ્યાં હતાં, તેથી તેઓને ઉપસર્ગોની પ્રાપ્તિ થઈ અને તે ઉપસર્ગો વેઠવા દ્વારા અશુભ કર્મોનો નાશ કરીને ભગવાને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો; જ્યારે મલ્લિનાથ ભગવાને ઉપસર્ગો વેઠ્યા વગર શુભ ધ્યાનના બળથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો. આથી એ ફલિત થાય કે ભૂતકાળમાં અશાતાવેદનીયકર્મ બાંધ્યું હોય તેવા જીવોને જ કર્મનું ફળ ભોગવવા માટે તપ કરવાની આવશ્યકતા છે, માટે તપને મોક્ષના ઉપાય રૂપે સ્વીકારવાની જરૂર નથી. આ પ્રકારે જે કેટલાક કહે છે તે પૂર્વના કથનથી નિરાકરણ પામેલ જ જાણવું, અને તે આ રીતે-

પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે અનશનાદિ તપ શુભ ભાવનું નિમિત્ત છે. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જેમ શુભ ધ્યાન શુભ ભાવનો હેતુ હોવાથી મોક્ષનું કારણ છે, તેમ અનશનાદિ તપ પણ ગાથા ૮૫૫માં બતાવ્યું એ રીતે શુભ ભાવનો હેતુ હોવાથી મોક્ષનું કારણ છે. માટે તપ મોક્ષનું કારણ નથી એ પ્રકારે કહેતા કેટલાકનું કથન પ્રતિષિદ્ધ થાય છે. ॥૮૫૭॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

કેટલાક બાલો તપને મોક્ષના કારણ તરીકે સ્વીકારતા નથી, તેનું ગ્રંથકારે પૂર્વગાથામાં નિરાકરણ કર્યું. એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

जं इय इमं न दुस्खं कम्मविवागो वि सव्वहा णेवं ।

खाओवसमिअभावे एअं ति जिणागमे भणिअं ॥८५८॥

અન્યથાર્થ :

જં=જે કારણથી ઇય=આ રીતે=ગાથા ૮૫૫માં બતાવ્યું કે અનશનાદિ તપ શુભ ભાવનો હેતુ છે એ રીતે, ઇમં=આ=અનશનાદિ તપ, દુઃખ ન=સર્વથા) દુઃખ નથી, (અને) એવં=એ રીતે=ગાથા ૮૫૫માં બતાવ્યું એ રીતે, સર્વથા=સર્વથા કર્મવિવાગો વિ=કર્મનો વિપાક પણ નથી. (તપ, દુઃખ કેમ નથી ? અને કર્મનો વિપાક કેમ નથી ? તેમાં યુક્તિ આપે છે —) જ્ઞાઓવસમિઅભાવે=જ્ઞાઓપશમિકભાવમાં એવં=આ છે=ભાવથી અનશનાદિ તપ છે, તિ=એ પ્રમાણે જિનાગમે=જિનાગમમાં ભણિતં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી અનશનાદિ તપ શુભ ભાવનો હેતુ છે, એ રીતે અનશનાદિ તપ સર્વથા દુઃખ નથી અને એ રીતે સર્વથા કર્મનો વિપાક પણ નથી. તપ દુઃખ કેમ નથી ? અને કર્મનો વિપાક કેમ નથી ? તેમાં યુક્તિ આપે છે — જ્ઞાઓપશમિકભાવમાં ભાવથી અનશનાદિ તપ છે, એ પ્રમાણે જિનાગમમાં કહેવાયું છે.

ટીકા :

યદ્=યસ્માદ્ ઇય=એવં=ઉક્તેન પ્રકારેણ ઇદમ્=અનશનાદિ ન દુઃખં=ન દુઃખહેતુઃ, તથા કર્મવિપાક-ફલમપિ સર્વથા સાક્ષાત્કારિત્વેન નૈવમનશનાદિ, કુત્ત્વહ-જ્ઞાઓપશમિકભાવે જીવસ્વરૂપે એતદિતિ ભાવતોઅનશનાદિ જિનાગમે ભણિતં=વીતરાગવચને પઠિતમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૫૮॥

ટીકાર્થ :

યદ્.....દુઃખહેતુઃ જે કારણથી આ પ્રકારે=ઉક્ત પ્રકારથી=ગાથા ૮૫૫માં કહેવાયેલ કે તપ શુભ ભાવનો હેતુ છે એ પ્રકારથી, આ=અનશનાદિ, દુઃખ નથી=દુઃખનો હેતુ નથી અર્થાત્ જીવના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર હોવાથી અનશનાદિ તપ સર્વથા દુઃખનો હેતુ નથી.

તથા એવં સાક્ષાત્કારિત્વેન અનશનાદિ સર્વથા કર્મવિપાકફલમપિ ન અને આ રીતે=ગાથા ૮૫૫માં બતાવ્યું એ રીતે, સાક્ષાત્કારીપણું હોવાથી=અનશનાદિ તપમાં જીવસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવનારપણું હોવાથી, અનશનાદિ સર્વથા કર્મવિપાકનું ફળ પણ નથી.

કુત્ત્વહ ? ઇત્યાહ — કયા કારણથી ? અર્થાત્ અનશનાદિ તપ કયા કારણથી દુઃખનો હેતુ નથી ? અને કર્મવિપાકનું ફળ નથી ? એથી કહે છે —

જ્ઞાઓપશમિકભાવે જીવસ્વરૂપે એતદ્=ભાવતઃ અનશનાદિ, ઇતિ જિનાગમે=વીતરાગવચને ભણિતં=પઠિતં જ્ઞાઓપશમિકભાવરૂપ જીવના સ્વરૂપમાં આ છે=ભાવથી અનશનાદિ છે, એ પ્રમાણે જિનાગમમાં કહેવાયું છે=વીતરાગના વચનમાં કહેવાયું છે, તે કારણથી પૂર્વગાથામાં બતાવેલ કેટલાક બાલોનું કથન પ્રતિષ્ઠિત થાય છે, એમ યસ્માત્નું પૂર્વગાથા સાથે જોડાણ છે.

ઇતિ ગાથાર્થઃ આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશનાદિ તપ શુભ ભાવનું કારણ છે, એમ પૂર્વમાં સ્થાપન કરેલ કથન દ્વારા કેટલાક બૌદ્ધોનું કથન નિરાકરણ પામે છે, આ પ્રકારનું પૂર્વગાથાનું કથન સામાન્યથી હતું. હવે વિશેષથી બતાવવા માટે તપ દુઃખનું કારણ નથી કે કર્મવિપાકનું ફળ નથી, પરંતુ મોક્ષને અનુકૂળ એવી જીવની પરિણતિરૂપ છે, તે અનુભવથી બતાવતાં કહે છે —

ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર કરાયેલ તપ માત્ર બાહ્ય આચરણરૂપ નથી, પરંતુ અજ્ઞાહારી ભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરવાના યત્નને ઉપદંભક એવી ક્રિયારૂપ છે; અને જિનવચનથી ભાવિતમતિવાળો જીવ પોતાના આત્માને અજ્ઞાહારી ભાવનાથી ભાવિત કરવા માટે સદા ઉદ્યમશીલ હોય છે, આથી તેવો જીવ પોતાના અજ્ઞાહારી ભાવને પુષ્ટ કરવા અર્થે અજ્ઞાહારી ભાવને પોષક એવી ક્રિયારૂપે તપમાં પણ યત્ન કરે છે. વળી ચારિત્રમોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમભાવરૂપ જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એ જ ભાવતપ છે, તેથી અનશનાદિ તપ જીવના તે સ્વરૂપને આવિર્ભાવ કરવામાં પ્રબળ નિમિત્ત બને છે. વળી જેમ શુભ ધ્યાનથી જીવનું સ્વરૂપ આવિર્ભાવ કરવા માટે, શુભ ધ્યાનની મુદ્રા અને શુભ ધ્યાનને અનુરૂપ એવું બાહ્ય વાતાવરણ ઉપદંભક છે, તેમ સર્વત્ર નિર્લેપભાવની વૃદ્ધિ કરવા માટે આત્માને અજ્ઞાહારી સ્વરૂપથી ભાવિત કરવામાં બાહ્ય એવું અનશનાદિ તપ પણ ઉપદંભક છે, અને અજ્ઞાહારીભાવની વૃદ્ધિ કરે એવા પ્રકારનું તપ કરવાનું જિનાગમમાં કહેલ છે. માટે આત્માના અજ્ઞાહારીભાવની વૃદ્ધિનો ઉપાય હોવાથી તપ દુઃખનો હેતુ નથી. આથી અનશનાદિ દુઃખરૂપ છે, એ પ્રકારનું બાલોનું કથન નિરાકૃત થાય છે.

વળી, અનશનાદિ તપ કર્મના વિપાકરૂપ હોવાથી તપને કર્મની જેમ મોક્ષ પ્રત્યે કારણ કહી શકાય, પરંતુ તપને ધ્યાનની જેમ કારણ કહી શકાય નહિ, એ પ્રકારે પૂર્વગાથામાં બતાવેલ બાલોના અન્ય કથનનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

અનશનાદિ તપ કર્મવિપાકનું સર્વથા ફળ નથી; કેમ કે જિનવચનનુસાર તપ કરનાર જીવને તપ કરવારૂપ ક્રિયાકાળમાં પોતાના અજ્ઞાહારીભાવનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. આથી આત્મભાવને સાક્ષાત્કાર કરવાનું કારણ હોય તેવી ક્રિયાને કર્મવિપાકનું ફળ કહી શકાય નહિ. વળી જે રીતે ધ્યાન આત્માના શુદ્ધ ભાવનો સાક્ષાત્કાર કરનાર છે, તે રીતે તપ પણ આત્માના શુદ્ધ ભાવનો સાક્ષાત્કાર કરનાર છે, માટે અનશનાદિ તપ સર્વથા કર્મવિપાકનું ફળ નથી.

અહીં 'સર્વથા' શબ્દનો અન્વય ન દુઃખં અને કમ્મવિવાગો વિ ણ એ બંને સાથે છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે તપ સર્વથા દુઃખનો હેતુ નથી અને સર્વથા કર્મવિપાકનું ફળ પણ નથી. માટે કથંચિદ્ દુઃખનો હેતુ છે અને કથંચિત્ કર્મવિપાકનું ફળ પણ છે. તે આ પ્રમાણે —

અનશનાદિ તપ આત્મભાવનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર હોવા છતાં કંઈક અંશે ક્ષુધાવેદનારૂપ દુઃખનો અનુભવ કરાવનાર પણ છે, તેથી તપ કથંચિદ્ દુઃખનું કારણ છે; અને ક્યારેક ક્ષુધાવેદનીયરૂપ અજ્ઞાતાવેદનીયના ઉદયના ફળસ્વરૂપ પણ છે, તેથી તપ કથંચિદ્ કર્મવિપાકનું ફળ છે; તોપણ અનશનાદિ તપ સર્વથા દુઃખનો હેતુ નથી કે કર્મવિપાકનું ફળ નથી, પરંતુ જીવને નિર્લેપભાવનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર પણ છે. માટે અનશનાદિ તપ શુભ ધ્યાનની જેમ મોક્ષનું કારણ છે. ॥૮૫૮॥

અવતરણિકા :

एतदेव प्रकटयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અનશનાદિ તપ ક્ષયોપશમભાવરૂપ હોવાથી જીવના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર છે. એને જ પ્રગટ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

खंताइसाधुधम्मे तवगहणं सो य खओवसमिअम्मि ।
भावम्मि विनिहिद्धो दुक्खं चोदइअगे सव्वं ॥૮૫૯॥

અન્વયાર્થ :

खंताइसाधुधम्मे=ક્ષાંતિ આદિ સાધુધર્મમાં તવગહણં=તપનું ગ્રહણ છે. સો य=અને તે=સાધુધર્મ, (ભગવાન વડે) खओवसमिअम्मि भावम्मि=ક્ષાયોપશમિકભાવમાં વિનિહિદ્ધો=દર્શાવાયો છે. सव्वं च दुक्खं=અને સર્વ દુઃખને ઓદઈઅગે=ઔદયિકભાવમાં (દર્શાવાયું છે.)

ગાથાર્થ :

ક્ષાંતિ આદિ દશ પ્રકારના સાધુધર્મમાં તપનું ગ્રહણ છે, અને સાધુધર્મ ભગવાને ક્ષાયોપશમિકભાવમાં અને સર્વ દુઃખને ઔદયિકભાવમાં દર્શાવેલ છે.

ટીકા :

क्षान्त्यादिसाधुधर्मे,

“खंती य मद्वज्जव मुत्ती तव संजमे अ बोद्धव्वे ।

सच्चं सोयं आकिंचणं च बभं च जइधम्मो ॥૧॥” તિ

तस्मिस्तपोग्रहणमस्ति, स च=સાધુધર્મ: ક્ષાયોપશમિકે ભાવે નિર્દિષ્ટ:, ચારિત્રધર્મત્વાત્, दुःखं चौदयिक एव सर्वं विनिर्दिष्टं भगवद्भिः, असातोदयात्मकत्वादिति गार्थार्थ: ॥૮૫૯॥

ટીકાર્થ :

“અને ક્ષાંતિ, માર્દવ, આર્જવ, મુક્તિ, તપ અને સંયમ, સત્ય, શૌચ, આર્કિચન અને બ્રહ્મચર્ય યતિધર્મ જણાવા.” આ પ્રકારે તે ક્ષાંત્યાદિરૂપ સાધુધર્મમાં, તપનું ગ્રહણ છે, અને તે=સાધુધર્મ, ક્ષાયોપશમિકભાવમાં દર્શાવાયો છે; કેમ કે સાધુધર્મનું ચારિત્રધર્મપણું છે, અને સર્વ દુઃખ ભગવાન વડે ઔદયિકભાવમાં જ દર્શાવાયું છે; કેમ કે=અશાતાના ઉદયઆત્મકપણું છે=દુઃખનું અશાતાવેદનીયકર્મના ઉદયસ્વરૂપપણું છે, આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શાસ્ત્રમાં જે દશ પ્રકારનો સાધુધર્મ કહ્યો છે, તે સાધુધર્મમાં તપનું ગ્રહણ છે, અને સાધુધર્મ ચારિત્રમોહનીય-કર્મના ક્ષયોપશમભાવરૂપ હોવાથી જીવના પરિણામરૂપ છે; કેમ કે ચારિત્રમોહનીયકર્મનો ક્ષયોપશમ જ પ્રકર્ષ

પામીને ક્ષાયિકભાવરૂપે પરિણમન પામે છે; જ્યારે સર્વ દુઃખ ઔદયિકભાવરૂપ છે; કેમ કે અશ્વતાવેદનીયના ઉદયથી જીવને દુઃખ પ્રગટે છે. આ કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તપ એ ક્ષયોપશમભાવરૂપ જીવનું સ્વરૂપ છે, પરંતુ દુઃખરૂપ નથી.

આશય એ છે કે સ્થૂલબુદ્ધિવાળો પૂર્વપક્ષ તપમાં ભૂખના દુઃખનું વેદન જોઈને તપને દુઃખનું કારણ માને છે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે વાસ્તવિક રીતે તપ ભૂખનું દુઃખ વેઠવા સ્વરૂપ નથી, પરંતુ જીવના ચારિત્રધર્મના પરિણામસ્વરૂપ છે. આથી સિદ્ધઅવસ્થામાં વર્તતા જીવના સ્વરૂપભૂત અણાહારીભાવને અભિમુખ એવા ક્ષયોપશમભાવની પરિણતિરૂપ તપ છે, અને એ ક્ષયોપશમભાવ જીવના પરિણામસ્વરૂપ હોવાથી દુઃખરૂપ નથી. ॥૮૫૯॥

અવતરણિકા :

કર્મવિપાકત્વાદિતિ ચ યદુક્તમત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અને 'કર્મનું વિપાકપણું હોવાથી' એ પ્રમાણે જે ગાથા ૮૫૭માં કહેવાયું, એ કથનમાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૫૭માં કેટલાક બાલોએ કહેલ કે અનશનાદિ તપ દુઃખ છે, એથી મોક્ષનું કારણ નથી. તેનું ગ્રંથકારે ગાથા ૮૫૮માં નિરાકરણ કર્યું કે અનશનાદિ તપ દુઃખ નથી, પરંતુ ક્ષાયોપશમિકભાવરૂપ છે. વળી કેટલાક બાલોએ ગાથા ૮૫૭માં કહેલ કે તપ કર્મનું વિપાકપણું હોવાથી તપ મોક્ષાંગ નથી, તેનું નિરાકરણ કરવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

ण य कम्मविवागो वि हु सव्वो च्चिय सव्वहा ण मोक्खंगं ।

सुहसंबंधी जम्हा इच्छिज्जइ एस समयम्मि ॥८६०॥

અન્યથાર્થ :

સવ્વો ચ્ચિય ય=અને સર્વ જ કમ્મવિવાગો વિ=કર્મવિપાક પણ સવ્વહા=સર્વથા મોક્ષંગં ણ=મોક્ષાંગ નથી, ણ=(એમ) નહિ; જમ્હા=જે કારણથી સુહસંબંધી એસ=શુભના સંબંધવાળો આ=કર્મવિપાક, સમયમ્મિ=સમયમાં=શાસ્ત્રમાં, ઇચ્છિજ્જઇ=ઇચ્છાય છે=મોક્ષના કારણરૂપે સ્વીકારાય છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને સર્વ જ કર્મવિપાક પણ સર્વથા મોક્ષનું કારણ નથી, એમ નહિ; જે કારણથી શુભના સંબંધવાળો કર્મવિપાક સિદ્ધાંતમાં મોક્ષના કારણરૂપે સ્વીકારાય છે.

ટીકા :

ન ચ કર્મવિપાકોઽપિ સામાન્યેન સર્વ એવ સર્વથા=પારમ્પર્યાદિભેદેનાપિ ન મોક્ષાદ્ગ્નં, કિન્તુ મોક્ષાદ્ગ્નમપિ, કથમિત્યાહ-શુભસમ્બન્ધી=કુશલાનુબન્ધિનિરનુબન્ધકર્મસમ્બન્ધી યસ્માદિષ્યતે એષઃ= કર્મવિપાકઃ સમયે=સિદ્ધાન્તે મોક્ષાદ્ગ્નમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૬૦॥

★ “કર્મવિપાકોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે રત્નગ્રથી તો મોક્ષાંગ છે, પરંતુ કર્મનો વિપાક પણ મોક્ષાંગ છે.

★ “મોક્ષાદ્ગ્નમપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે કર્મનો વિપાક સંસારાંગ તો છે=સંસારનું કારણ તો છે, પરંતુ કેટલોક કર્મનો વિપાક મોક્ષાંગ પણ છે=મોક્ષનું કારણ પણ છે.

★ “પારમ્પર્યાદિભેદેનાપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે કર્મવિપાક સાક્ષાત્ તો મોક્ષાંગ નથી જ, પરંતુ પારંપર્યાદિ ભેદથી પણ મોક્ષાંગ નથી એમ નહિ, અર્થાત્ કેટલાક કર્મના વિપાક પરંપરા આદિ ભેદથી મોક્ષનું કારણ પણ છે.

ટીકાર્થ :

અને સામાન્યથી સર્વ જ કર્મવિપાક પણ સર્વથા=પારમ્પર્ય આદિ ભેદથી પણ, મોક્ષાંગ નથી એમ નહિ; પરંતુ મોક્ષાંગ પણ છે. કઈ રીતે ? એથી કહે છે- જે કારણથી શુભનો સંબંધી=કુશલાનુબંધી અને નિરનુબંધ કર્મનો સંબંધી, એવો આ=કર્મવિપાક, સમયમાં=સિદ્ધાંતમાં, મોક્ષાંગ=મોક્ષનું કારણ, ઇચ્છાય છે=સ્વીકારાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૫૭માં પૂર્વપક્ષીએ કહેલ કે તપ કર્મના વિપાકરૂપ હોવાથી મોક્ષનું કારણ નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે કર્મના વિપાકરૂપ તપ મોક્ષનું કારણ નથી, તેવો એકાંતે નિયમ નથી; કેમ કે કેટલાક કર્મનો વિપાક પરંપરાએ મોક્ષાંગ પણ છે. સામાન્ય રીતે જીવ અકુશલાનુબંધી કર્મો બાંધે છે, જે સંસારનું કારણ છે; પરંતુ વિવેકી જીવો ધર્મ કરીને કુશલાનુબંધી કર્મો બાંધે છે અને અતિનિર્લેપ મુનિઓ તો નિરનુબંધ કર્મો બાંધે છે, જે કર્મો પોતાનો વિપાક બતાવીને મોક્ષનું કારણ પણ બને છે. જેમ કે સરાગસંયમની આરાધના કરતા સાધુ જિનવચન પ્રત્યેના રાગને કારણે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય બાંધે છે, જે પુણ્ય સુદેવત્વ-સુમાનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિ કરાવવા દ્વારા જીવમાં વિશેષ વિવેક પેદા કરાવે છે, અને ઉત્તરોત્તર સાધના કરાવીને જીવના મોક્ષનું કારણ બને છે. આથી કુશલાનુબંધી કર્મોનો વિપાક મોક્ષાંગ છે.

વળી, ભૂતકાળમાં સંયમની સાધના કરીને તીર્થંકરનો જીવ જગતનો ઉપકાર કરે તેવું તીર્થંકરનામકર્મ બાંધે છે, જેના ફળરૂપે ચરમ ભવમાં તીર્થંકર જગતને ઉપકારક એવું વર્ષાદાન આપવારૂપ કૃત્ય કરે છે, જે કૃત્ય શુભનો પણ પ્રવાહ ચલાવતું નથી; અને કેવલજ્ઞાન પામવા દ્વારા ભાવતીર્થંકર થયા પછી, દેશના આપવારૂપ જગત પર ઉપકાર કરે છે, તે કૃત્ય પણ શુભનો પ્રવાહ ચલાવતું નથી. આથી તીર્થંકરોનું કર્મ નિરનુબંધ છે, જે કર્મનો વિપાક પણ વર્ષાદાન અને દેશનાદાનરૂપ પ્રવૃત્તિ દ્વારા મોક્ષનું કારણ બને છે.

વળી, કેટલાક જીવોને નિરનુબંધ ક્લિષ્ટ કર્મો પણ હોય છે. દા.ત. ભગવાન મહાવીરને ઉપસર્ગોની પ્રાપ્તિ કરાવે તેવું ક્લિષ્ટ કર્મ હતું, છતાં તેવું કર્મ નિરનુબંધ હોવાથી વિપાકમાં આવીને મોક્ષનું કારણ બને છે. આથી ભગવાન મહાવીરને ઉપસર્ગો દ્વારા વિપાકમાં આવેલ કર્મો મોક્ષાંગ બન્યા.

“સામાન્યથી સર્વ જ કર્મવિપાક” એ કથન દ્વારા એ જણાવવું છે કે સામાન્યથી સર્વ જ કર્મના વિપાક મોક્ષનું કારણ નથી, એમ નહિ; પરંતુ કેટલાક કર્મવિપાક સંસારનું કારણ છે અને કેટલાક કર્મવિપાક મોક્ષનું કારણ છે; કેમ કે કેટલાક ક્લિષ્ટ કર્મના વિપાક જીવને ક્લેશ કરાવનાર છે, માટે તેવા કર્મવિપાક મોક્ષનું કારણ નથી; અને કેટલાંક કુશલાનુબંધી ક્લિષ્ટ કર્મો જીવને ક્લેશ કરાવનાર નથી, પરંતુ જીવમાં વિવેક પ્રગટાવનાર છે. માટે તેવા કર્મવિપાક પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે. વળી કેટલાંક નિરનુબંધ કર્મો પોતાનો વિપાક બતાવીને નિર્જરણ પામે છે, માટે તેવા કર્મવિપાક નિર્જરા દ્વારા મોક્ષનું કારણ છે.

“પારમ્પર્યાદિ ભેદથી” એ કથન દ્વારા એ પ્રાપ્ત થાય કે કેટલાંક કર્મો પરંપરાદિ પ્રકારે સંસારનું કારણ છે. જેમ સાધ્વાચાર પાળનાર પણ ઉત્સૂત્ર ભાષ્મ કરનાર સાધુ દેવગતિ પ્રાપ્ત કરે, પરંતુ તે સાધુની દેવગતિની પ્રાપ્તિ પરંપરાએ સંસારના પરિભ્રમણનું કારણ બને છે, તેમ મોહનીયકર્મનો ઉદય પણ પરંપરાએ કર્મબંધ કરાવીને સંસારનું કારણ બને છે; જ્યારે કેટલાંક કુશલાનુબંધી કર્મો જીવને સુદેવત્વાદિની પ્રાપ્તિ કરાવવા દ્વારા પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ બને છે, અને કેટલાંક નિરનુબંધ કર્મો જીવને કર્મની નિર્જરા કરાવવા દ્વારા મોક્ષનું કારણ બને છે. આ રીતે કુશલાનુબંધીકર્મ પરંપરાના ભેદથી અને નિરનુબંધકર્મ નિર્જરાના ભેદથી મોક્ષનું કારણ છે, એમ “પારમ્પર્યાદિભેદેન”માં ‘આદિ’ પદથી નિર્જરારૂપ ભેદનો સંગ્રહ કરવાનો છે. ॥૮૬૦॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે કુશલાનુબંધી કે નિરનુબંધ કર્મનો વિપાક સિદ્ધાંતમાં મોક્ષનું કારણ ઈચ્છાય છે. એને જ સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

जे केइ महापुरिसा धम्माराहणसहा इहं लोए ।

कुसलाणुबंधिकम्मोदयाइओ ते विनिहिद्धा ॥८६१॥

અન્યચાર્થ :

इहं लोए=આ લોકમાં જે કેइ=જે કોઈ મહાપુરિસા=મહાપુરુષો છે, તે=તેઓ કુસલાણુબંધિકમ્મોદયાइओ=કુશલાનુબંધી કર્મના ઉદયાદિથી ધમ્મારાહણસહા=ધર્મના આરાધનમાં સહ=સમર્થ, વિનિहिद्धा=વિનિર્દિષ્ટ છે.

ગાથાર્થ :

આ લોકમાં જે કોઈ મહાપુરુષો છે, તેઓ કુશલાનુબંધી કર્મના ઉદયાદિથી ધર્મની આરાધનામાં સમર્થ દર્શાવાયા છે.

ટીકા :

યે કેચન સામાન્યેન મહાપુરુષા-બલદેવતીર્થકરાદયઃ, કિમ્ભૂતા इत्याह-ધર્મારાધનસહાઃ=ચારિત્રા-રાધનસમર્થાઃ, इह लोके जम्बूद्वीपादौ, ते किमित्याह-કુશલાનુબન્ધિકર્મ્મોદયાદિતઃ=કુશલાનુ-બન્ધિનિરનુબન્ધિકર્મ્મોદયાદિત્યર્થઃ, તે વિનિર્દિષ્ટાઃ સમય इति ગાથાર્થઃ ॥૮૬૧॥

ટીકાર્થ :

જંબૂદ્વીપાદિ આ લોકમાં સામાન્યથી જે કોઈ બળદેવ, તીર્થકરાદિ મહાપુરુષો છે, મહાપુરુષો કેવા પ્રકારના છે ? એથી કહે છે — ધર્મના આરાધનમાં સહ=ચારિત્રના આરાધનમાં સમર્થ, એવા તેઓ=મહાપુરુષો, સમયમાં=શાસ્ત્રમાં, વિનિર્દિષ્ટ છે. તેઓ=મહાપુરુષો, શેનાથી ?=ધર્મારાધનમાં સમર્થ શેનાથી વિનિર્દિષ્ટ છે ? એથી કહે છે — કુશલાનુબંધી કર્મના ઉદયાદિથી=કુશલાનુબંધવાળા અને નિરનુબંધવાળા કર્મના ઉદયથી, ધર્મારાધનમાં સમર્થ વિનિર્દિષ્ટ છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જંબૂદ્વીપ વગેરેમાં કુશલાનુબંધી કે નિરનુબંધી કર્મના ઉદયથી જે કોઈ બળદેવ, તીર્થકરાદિ ઉત્તમ પુરુષો થયા છે, તેઓ ચારિત્રધર્મની આરાધના કરવામાં સમર્થ બન્યા છે, આ પ્રકારે શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલ છે. એથી નક્કી થાય કે કુશલાનુબંધી કે નિરનુબંધી કર્મોનો વિપાક જીવને બળદેવ-તીર્થકરાદિ જેવા મહાપુરુષો બનાવે છે, અને તે કર્મોના બળથી તે મહાપુરુષો ચારિત્રધર્મની આરાધના કરવા સમર્થ બને છે, અને ચારિત્રધર્મની આરાધના દ્વારા તેઓ મોક્ષરૂપ ફળ મેળવે છે. આથી કુશલાનુબંધી કે નિરનુબંધી કર્મોનો વિપાક પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે. ॥૮૬૧॥

અવતરણિકા :

एतदेव व्यतिरेकेणाह —

અવતરણિકાર્થ :

आने ज=शुभसंबंधी कर्मविपाक मोक्षांग છે એને જ, व्यतिरेकથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે કુશલાનુબંધી કે નિરનુબંધ કર્મના ઉદયથી મહાપુરુષો ચારિત્રની આરાધનામાં સમર્થ બને છે. એ કથનને જ વ્યતિરેકથી બતાવવા માટે, શુદ્ધ જીવો ચારિત્રમાં ક્યારેય અત્યંત પ્રવર્તતા નથી, એમ જણાવવા દ્વારા, શુભસંબંધી કર્મવિપાકવાળા જીવો જ ચારિત્રધર્મની આરાધના કરી શકે છે, એ વાતને ગ્રંથકાર દેઢ કરે છે —

ગાથા :

न कयाइ खुद्दसत्ता किलिङ्ककम्मोदयाओ संभूआ ।

विसकंटगाइतुल्ला धम्मम्मि दढं पयडुंति ॥૮૬૨॥

અન્યથાર્થ :

ક્લિષ્ટકર્મ્મોદયાઓ=ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી સંભૂઆ=સંભૂત વિસકંટગાઇતુલ્લા=વિષ, કંટક આદિ તુલ્ય
શુદ્ધસત્તા=શુદ્ધ સત્ત્વો કયાઇ=ક્યારેય ધર્મમ્મિ=ધર્મમાં દઢ=દઢ ન પચડુંતિ=પ્રવર્તતા નથી.

ગાથાર્થ :

ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા, વિષ-કંટક વગેરે જેવા શુદ્ધ જીવો ક્યારેય ધર્મમાં દઢ રીતે
પ્રવર્તતા નથી.

ટીકા :

ન કદાચિત્ શુદ્ધસત્ત્વા:-દ્રમકપ્રાયા:, કિમ્ભૂતા: ? इत्याह-क्लिष्टकर्मोदयात् सम्भूता:=पापकर्मो-
दयोत्पन्ना इत्यर्थ:, त एव विशेष्यन्ते-विषकण्टकादितुल्या:=प्रकृत्या परापकारपरा: धर्मे-चारित्रे दृढम्=
अत्यर्थं प्रवर्तन्ते न कदाचिदिति गाथार्थ: ॥८६२॥

ટીકાર્થ :

દ્રમકપ્રાય શુદ્ધ સત્ત્વો=દ્રમક જેવા તુચ્છ જીવો, ક્યારેય પ્રવર્તતા નથી, કેવા પ્રકારના શુદ્ધ જીવો ? એથી
કહે છે - ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી સંભૂત=પાપ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન; તેઓ જ વિશેષાય છે=શુદ્ધ જીવો જ
વિશેષિત કરાય છે, વિષ-કંટક વગેરે તુલ્ય=પ્રકૃતિથી પરના અપકારમાં પર=સ્વભાવથી જ અન્ય જીવનો
અપકાર કરવામાં તત્પર એવા શુદ્ધ જીવો, ક્યારેય ચારિત્રધર્મમાં દઢ=અત્યર્થ=અત્યંત, પ્રવર્તતા નથી.
ગાથાના પ્રારંભમાં રહેલ ન કયાઇનું ગાથાના અંતમાં રહેલ પચડુંતિ સાથે યોજન છે, એ જણાવવા માટે
ટીકામાં અંતે ન કદાચિત્ શબ્દ ફરી મૂકેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જગતમાં ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ધ જીવો પ્રકૃતિથી પરનો અપકાર કરવામાં પરાયણ
હોય છે, અને આવા જીવો પ્રાય: કરીને ચારિત્ર ગ્રહણ કરતા નથી અને ચારિત્ર ગ્રહણ કરે તોપણ ક્યારેય
ચારિત્રધર્મમાં અત્યંત પ્રવર્તતા નથી.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અકુશલાનુબંધી કર્મવિપાક જીવને શુદ્ધ બનાવે છે, અને તે કર્મવિપાકથી શુદ્ધ
બનેલ જીવો પરનું અહિત કરવામાં યત્નશીલ હોય છે. આથી તેઓ ચારિત્ર ગ્રહણ કરે તોપણ અયતનાપૂર્વક
ચારિત્રનું પાલન કરીને લોકમાં ઉન્માર્ગને સન્માર્ગરૂપે દેખાડવાનું પાપ બાંધે છે. આથી પણ નક્કી થાય કે
અશુભ કર્મોનો ઉદય ચારિત્રધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવામાં બાધક છે, માટે સંસારનું કારણ છે; અને શુભ કર્મોનો
ઉદય ચારિત્રધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવનાર છે, માટે મોક્ષનું કારણ છે. ॥૮૬૨॥

અવતરણિકા :

अतोऽन्ये तु प्रवर्तन्त इति भङ्ग्याऽऽह -

અવતરણિકાર્થ :

વળી આનાથી અન્યો=શુદ્ધ જીવોથી અન્ય એવા કુશલાનુબંધી જીવો, ચારિત્રમાં પ્રવર્તે છે, એ પ્રકારની ભંગીથી=વિકલ્પથી, કહે છે -

ગાથા :

કુસલાસયહેઝઝો વિસિદ્ધસુહહેઝઝો અ ણિઅમેણં ।
સુદ્ધં પુત્રફલં ચિઅ જીવં પાવા ણિઅત્તેઙ્ગ ॥૮૬૩॥

અન્યથાર્થ :

ણિઅમેણં=નિયમથી કુસલાસયહેઝઝો=કુશલ આશયના હેતુથી વિસિદ્ધસુહહેઝઝો અ=અને વિશિષ્ટ સુખના હેતુથી સુદ્ધં પુત્રફલં ચિઅ=શુદ્ધ એવું પુણ્યનું ફળ જ જીવં=જીવને પાવા=પાપથી ણિઅત્તેઙ્ગ=નિવર્તે છે.

ગાથાર્થ :

નિયમથી કુશલ આશયનું કારણ હોવાથી, અને વિશિષ્ટ સુખનો હેતુ હોવાથી, શુદ્ધ પુણ્યનું ફળ જ જીવને પાપથી નિવર્તે છે.

ટીકા :

કુશલાસયહેતુત્વાત્ કારણાત્ તથા વિશિષ્ટસુખહેતુત્ત્વ કારણાન્નિયમેન, કિમિત્યાહ-શુદ્ધં પુણ્યફલમેવ હેતુશુદ્ધેઃ જીવં પાપાન્નિવર્તયતિ, તત્સદ્ગેઽપિ ન ણ્ઃ, કુશલત્વાદેઃ પ્રકૃષ્ટસુખસાધનત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૬૩॥

ટીકાર્થ :

નિયમથી કુશલ આશયના હેતુપણરૂપ કારણથી, અને તે રીતે વિશિષ્ટ સુખના હેતુરૂપ કારણથી, શુદ્ધ એવું પુણ્યનું ફળ જ જીવને પાપથી નિવર્તન કરે છે; કેમ કે હેતુની શુદ્ધિ છે=શુદ્ધ એવા પુણ્યફળના કારણભૂત એવા પુણ્યરૂપ હેતુની શુદ્ધિ છે. તેના સંગમાં પણ=પુણ્યના ફળના સંગમાં પણ, આ નથી=પાપ નથી; કેમ કે કુશલત્વાદિનું=કુશલાનુબંધી કર્મ અને નિરનુબંધી કર્મનું, પ્રકૃષ્ટ સુખનું સાધનપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૬૧માં કહ્યું કે કુશલાનુબંધી કે નિરનુબંધી કર્મના ઉદયથી મહાપુરુષો ચારિત્રના પાલન દ્વારા મોક્ષરૂપ ફળ મેળવે છે, આથી શુભ કર્મનો વિપાક પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે. એ કથનને જ ગાથા ૮૬૨માં વ્યતિરેકથી દઢ કર્યું. હવે યુક્તિથી કુશલાનુબંધી કર્મ કઈ રીતે જીવનું પાપથી નિવર્તન કરીને મોક્ષનું કારણ બને છે ? તે દર્શાવવા માટે કહે છે -

કુશલાનુબંધીકર્મ નિયમથી કુશલ આશયનો હેતુ છે. તેથી ધર્મની આરાધના કરીને જીવે બાંધેલ કુશલાનુબંધીકર્મ જ્યારે વિપાકમાં આવે છે ત્યારે જીવમાં કુશલ આશય પેદા કરે છે, અને તે રીતે કુશલ આશય પેદા કરવા દ્વારા કુશલાનુબંધી કર્મ વિશિષ્ટ સુખનું કારણ બને છે અર્થાત્ ભૂતકાળમાં મળેલ ભૌતિક સુખો કરતાં પણ ઉત્તરોત્તર વિશેષ પ્રકારનાં સુખોની જીવને પ્રાપ્તિ કરાવવા દ્વારા મોક્ષરૂપ વિશિષ્ટ સુખનું

કારણ બને છે. આથી શુદ્ધ એવા પુણ્યનું ફળ જીવને પાપમાંથી નિવર્તન કરે છે; કેમ કે શુદ્ધ પુણ્ય શુદ્ધ ધર્મના સેવનથી પેદા થયેલ છે. માટે હેતુશુદ્ધ હોવાને કારણે ધર્મના સેવનથી બંધાયેલ પુણ્ય જીવને પાપથી નિવર્તન પમાડે છે, પરંતુ પાપની પ્રવૃત્તિ કરાવીને જીવને દુર્ગતિમાં નાખતું નથી. માટે આવા પ્રકારના પુણ્યના ફળરૂપે જ કુશલાનુબંધીકર્મ ઉત્તમ જીવોને સંયમપ્રાપ્તિ કરાવીને પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ બને છે.

વળી, શુદ્ધ પુણ્યનું ફળ વિદ્યમાન હોય ત્યારે જીવને ઉત્તમ કોટિના ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, છતાં તે પુણ્યના ફળરૂપ ભોગના સંગકાળમાં પણ જીવને પાપબંધ નથી.

આશય એ છે કે જેણે ભૂતકાળમાં શુદ્ધ ધર્મ સેવ્યો છે અને તે શુદ્ધ ધર્મના ફળરૂપે જેને ઉત્તમ પ્રકારના ભોગો પણ મળ્યા છે, પરંતુ જેને હજી ચારિત્રનો પરિણામ થયો નથી, તેવા જીવને ભોગકાળમાં પણ પાપનો બંધ નથી; કેમ કે ભૂતકાળમાં બાંધેલ પુણ્ય કુશલ હોવાને કારણે પ્રકૃષ્ટ સુખનું સાધન છે. આથી જો પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ ભોગોના ભોગકાળમાં પાપ બંધાતું હોય, તો દુર્ગતિનું કારણ બનવાથી તે પુણ્યને કુશળ કહી શકાય નહિ. માટે કુશલકર્મના ઉદયથી મળેલ ભોગના સંગકાળમાં પણ જીવને ભોગો દ્વારા પાપ તો બંધાતું નથી, પરંતુ ભોગો ભોગવીને ચારિત્રની આરાધના માટે ઉચિત કાળ આવે ત્યારે તે જીવ કુશલકર્મના ઉદયથી ચારિત્રધર્મની આરાધનામાં સમર્થ બને છે. આથી કુશલાનુબંધી કર્મો કુશલની પરંપરા દ્વારા જીવના મોક્ષનું કારણ બને છે. ॥૮૬૩॥

અવતરણિકા :

ઉપસંહરત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૪૧ થી તપ દ્વાર શરૂ થયું. તેમાં સાધુએ સંયમની વૃદ્ધિ માટે તપ કરવો જોઈએ, એ કથનને યુક્તિથી બતાવીને ગાથા ૮૫૧માં સ્થાપન કર્યું કે દેહને ઈષદ્ પીડાજનક પણ અનશનાદિ તપ સાધુએ બ્રહ્મચર્યની જેમ સદા સેવવો જોઈએ. એ કથનમાં કોઈને શંકા થાય કે બ્રહ્મચર્ય તો સંયમની વૃદ્ધિ દ્વારા મોક્ષનું કારણ છે, પરંતુ દેહને કષ્ટ આપનાર એવો બાહ્ય તપ મોક્ષનું કારણ નથી. એ પ્રકારની પ્રાસંગિક શંકાનું ઉદ્ભાવ કરીને તેનું ગ્રંથકારશ્રીએ ગાથા ૮૬૩ સુધી સમાધાન કર્યું.

હવે તપ દ્વારનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

અલમિત્ય પસંગેણં બજ્ઝં પિ તવોવહાણ મો એવં ।

કાયવ્વં બુદ્ધિમયા કમ્મવ્વચ્ચમિચ્છમાણેણં ॥૮૬૪॥

અન્યચાર્ય :

इत्थ=अर्ही=तप દ્વારના પ્રક્રમમાં, પસંગેણં=પ્રસંગથી અલં=સર્વું. બજ્ઝં પિ તવોવહાણ=બાહ્ય પણ તપોપધાન એવં=આ રીતે=ગાથા ૮૫૪માં બતાવ્યું એ રીતે, કમ્મવ્વચ્ચ=કર્મના ક્ષયને ઇચ્છમાણેણં=ઈચ્છતા બુદ્ધિમયા=બુદ્ધિમાને કાયવ્વં=કરવું જોઈએ.

★ 'મો' પાદપૂરણ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

તપદ્વારના પ્રક્રમમાં પ્રસંગથી સર્યુ. બાહ્ય પણ તપોનુષ્ઠાન ગાથા ૮૫૪માં બતાવ્યું એ રીતે કર્મક્ષયને ઇચ્છતા બુદ્ધિમાને કરવું જોઈએ.

ટીકા :

અલમત્ર પ્રક્રમે પ્રસન્નેન, બાહ્યમપ્યનશનાદિ તપઉપધાનમેવમ્=ઉક્તેન ન્યાયેન કર્તવ્યં બુદ્ધિમતા સત્ત્વેન, કિમધિકૃત્યેત્યાહ-કર્મક્ષયમિચ્છતા સત્તેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૬૪॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રક્રમમાં=તપદ્વારના પ્રક્રમમાં, પ્રસંગથી=ગાથા ૮૫૨થી ૮૬૩ સુધીના પ્રાસંગિક કથનથી, સર્યુ. બાહ્ય પણ અનશનાદિ તપોપધાન આ પ્રકારે=ઉક્ત ન્યાયથી=ગાથા ૮૫૪માં કહેવાયેલ રીતિથી, બુદ્ધિમાન સત્ત્વએ=પુરુષે, કરવું જોઈએ. શેને આશ્રયીને કરવું જોઈએ ? એથી કહે છે - કર્મક્ષયને ઇચ્છતા છતા પુરુષે, તપોપધાન કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

ગાથા ૮૪૮થી અત્યાર સુધી ગ્રંથકારે બાહ્ય તપની કર્તવ્યતા બતાવી, હવે અભ્યંતર તપની કર્તવ્યતા બતાવવા માટે કહે છે -

ગાથા :

અર્ઘ્મિતરં તુ પાયં સિદ્ધં સર્વેસિમેવ ડ જઈણં ।

એસસ અકરણં પુણ પડિસિદ્ધં સર્વભાવેણ ॥૮૬૫॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

અર્ઘ્મિતરં તુ=વળી અભ્યંતર તપ પાયં=પ્રાયઃ સર્વેસિમેવ=જઈણં=સર્વ જ યતિઓને સિદ્ધં=સિદ્ધ છે, એસસ પુણ=વળી આનું=અભ્યંતર તપનું, અકરણં=અકરણ સર્વભાવેણ=સર્વ ભાવથી પડિસિદ્ધં=પ્રતિષિદ્ધ છે.

ગાથાર્થ :

વળી અભ્યંતર તપ પ્રાયઃ કરીને સર્વ જ યતિઓને સિદ્ધ છે, વળી અભ્યંતર તપનું અકરણ સર્વ ભાવથી પ્રતિષિદ્ધ છે.

ટીકા :

અભ્યંતરં પુનસ્તપઃ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ પ્રાયઃ સિદ્ધં સર્વેષામેવ યતીનાં-મોક્ષવાદિનાં સ્વરૂપેણ, એતસ્ય=અભ્યંતરસ્ય તપસઃ અકરણં પુનઃ પ્રતિષિદ્ધં સર્વભાવેણ સર્વેષામેવ યતીનામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૬૫॥ (દ્વારં) ॥

ટીકાર્થ :

વળી મોક્ષના વાદી એવા સર્વ જ યતિઓને પ્રાયઃ પ્રાયશ્ચિત્તાદિરૂપ અભ્યંતર તપ સ્વરૂપથી સિદ્ધ છે. વળી આનું=અભ્યંતર તપનું, અકરણ સર્વ જ યતિઓને સર્વ ભાવથી પ્રતિષિદ્ધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તપદ્વારનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે કર્મક્ષયને ઈચ્છનારા બુદ્ધિમાન પુરુષે બાહ્ય એવો અનશનાદિ તપ કરવો જોઈએ. આ કથન ગ્રંથકારશ્રી બાહ્ય તપને આશ્રયીને કરેલ વિચારણાના સારાંશરૂપે કહે છે. વળી અભ્યંતર તપ મોક્ષને માનનારા સર્વ યતિઓ સ્વીકારે છે, તે જણાવવા માટે ગ્રંથકાર કહે છે —

મોક્ષને માનનારા એવા સર્વ સંન્યાસીઓ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ છ ભેદવાળું અભ્યંતર તપ, જોકે 'તપ' શબ્દથી માનતા નથી, તોપણ મોક્ષ મેળવવા અર્થે કર્તવ્યરૂપે માને છે. તે દર્શાવવા માટે કહ્યું છે કે સર્વ જ મોક્ષવાદીઓને અભ્યંતર તપ સ્વરૂપથી સિદ્ધ છે.

વળી, આ તપનું અકરણ સર્વ ભાવથી સર્વ મોક્ષવાદીઓને પ્રતિષિદ્ધ છે. એથી એ પ્રાપ્ત થાય કે મોક્ષના અર્થી જીવે છયે પ્રકારનો અભ્યંતર તપ સર્વ અંશોથી સેવવાનો છે. તેથી પ્રાયશ્ચિત્તાદિ છયે અભ્યંતર તપમાંથી કોઈપણ તપ સમ્યક્ સેવવામાં ન આવે તો મોક્ષમાર્ગનું સેવન પૂર્ણ રીતે થઈ શકે નહિ, અને યતિ તો મોક્ષ મેળવવા અર્થે મોક્ષમાર્ગમાં પૂર્ણ શક્તિથી ઉદ્યમ કરનારા હોય છે. તેથી છયે પ્રકારના અભ્યંતર તપમાં યતિ સર્વાંશથી પ્રયત્ન ન કરે તો તેના યતિપણમાં ખામી પ્રાપ્ત થાય.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દ દ્વારા એ જણાવવું છે કે સંયમજીવનમાં સ્ખલના પામતા યતિના આચરણમાં છયે પ્રકારના અભ્યંતર તપમાંથી કોઈક અંશે ત્રુટી હોઈ શકે; પરંતુ મોક્ષમાર્ગમાં અસ્ખલિત રીતે યત્ન કરતા યતિના આચરણમાં આ તપના સર્વ અંશો વણાયેલ જ હોય.

વળી, પ્રાયશ્ચિત્તાદિ અભ્યંતર તપના અધ્યવસાયો સર્વ દર્શનોને મોક્ષના ઉપાયરૂપે માન્ય હોવાને કારણે જ તેઓ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કૃત્યોને કર્તવ્ય તરીકે સ્વીકારે છે, પરંતુ તેઓ તપરૂપે સ્વીકારતા નથી; જ્યારે નિર્જરાનો ઉપાય હોવાને કારણે જૈનદર્શન છયે પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કૃત્યોનો અભ્યંતર તપરૂપે ઉલ્લેખ કરે છે, છતાં ઉપવાસાદિ બાહ્ય તપનો તો સર્વ દર્શનો તપરૂપે ઉલ્લેખ કરે છે. ॥૮૬૪/૮૬૫॥

અવતરણિકા :

उक्तं तपोद्वारं, विचारद्वारमधिकृत्याह —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો દર્શાવ્યા હતા, તેમાંથી સાતમા ઉપાયરૂપ તપદ્વાર ગાથા ૮૪૧થી માંડીને ૮૬૫માં કહેવાયું. હવે વ્રતપાલનના આઠમા ઉપાયરૂપ વિચારદ્વારને આશ્રયીને ગાથા ૮૬૬થી ૮૭૫ સુધી ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

સમ્મં વિઆરિઅવ્વં અત્થપદં ભાવણાપહાણેણં ।
વિસણ્ અ ઠાવિઅવ્વં બહુસ્સુઅગુરુસયાસાઓ ॥૮૬૬॥

અન્યસાર્થ :

ભાવણાપહાણેણં=ભાવનાપ્રધાન છતા સાધુએ અત્થપદં=અર્થપદને સમ્મં=સમ્યક્ વિઆરિઅવ્વં=વિચારવું જોઈએ, બહુસ્સુઅગુરુસયાસાઓ અ=અને બહુશ્રુત એવા ગુરુની પાસેથી વિસણ્=વિષયમાં ઠાવિઅવ્વં=સ્થાપવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

ભાવનાપ્રધાન છતા સાધુએ અર્થપદને સમ્યક્ વિચારવું જોઈએ અને બહુશ્રુત એવા ગુરુ પાસેથી વિષયમાં સ્થાપિત કરવું જોઈએ.

ટીકા :

સમ્યક્=સૂક્ષ્મેણ ન્યાયેન વિચારયિતવ્યમર્થપદં ભાવનાપ્રધાનેન સતા, તસ્યા એવેહ પ્રધાનત્વાત્, તથા વિષયે ચ સ્થાપયિતવ્યં તદર્થપદં, કુતઃ ? इत्याह-बहुश्रुतगुरुसकाशात्, न स्वमनीषिकयेति गाथार्थः ॥૮૬૬॥

ટીકાર્થ :

ભાવનાપ્રધાન છતા સાધુએ અર્થપદને સમ્યક્=સૂક્ષ્મ ન્યાયથી, વિચારવું જોઈએ; કેમ કે તેનું જ=ભાવનાનું જ, અહીં=અર્થપદની વિચારણામાં, પ્રધાનપણું છે; અને તે અર્થપદને તે પ્રકારે વિષયમાં સ્થાપવું જોઈએ, કોનાથી ?=કોની પાસેથી સ્થાપન કરવું જોઈએ ? એથી કહે છે — બહુશ્રુત એવા ગુરુ પાસેથી; પરંતુ સ્વમનીષિકાથી નહીં=પોતાની મતિથી અર્થપદને વિષયમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ નહિ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અર્થપદ એટલે સંયમજીવનમાં લાગતા અતિચારોના અનર્થને બતાવીને તેના નિવારણના ઉપાયને બતાવે તેવા અર્થને કહેનાર એવું પદ; અને તે અર્થપદને સૂક્ષ્મ ન્યાયથી વિચારવું જોઈએ અર્થાત્ “જે રીતે અતિચારથી અનર્થ થાય છે અને જે રીતે તે અતિચારના અનર્થનો પરિહાર થઈ શકે છે,” તે રીતે સૂક્ષ્મ યુક્તિથી વિચારણા કરવી જોઈએ.

વળી, આ અર્થપદની વિચારણા માત્ર શબ્દથી જ કરવાની નથી, પરંતુ ભાવનાપ્રધાન થઈને કરવાની છે. આશય એ છે કે મારે અતિચારના અનર્થથી બચવું છે અને મારે મોક્ષને અનુકૂળ યત્ન કરવો છે, એવા પ્રકારની ભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરીને અતિચારના અનર્થોને બતાવનારા અર્થપદનો સૂક્ષ્મ યુક્તિથી વિચાર કરવો જોઈએ; કેમ કે અર્થપદની વિચારણામાં ભાવના જ મુખ્ય છે, અર્થાત્ અતિચારથી થતા અનર્થો નિવારવાનો અધ્યવસાય હૈયામાં વર્તતો હોય, તો જ અતિચારના અનર્થોની સૂક્ષ્મ વિચારણા જીવ માટે

ઉપયોગી બને, પરંતુ અતિચારના અનર્થોના નિવારણની ભાવના જીવમાં પ્રબળ રીતે ન વર્તતી હોય, તો અતિચારના અનર્થોની વિચારણાથી જીવનું હિત થઈ શકે નહિ. આથી અર્થપદની વિચારણામાં ભાવનાની જ પ્રધાનતા છે.

વળી, અર્થપદની વિચારણા કરીને તેને અવિષયમાં કે વિપરીત વિષયમાં સ્થાપન ન કરતાં બહુશ્રુત એવા ગુરુ પાસેથી તે અર્થપદને તે રીતે આચરણના વિષયમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ કે જેથી માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ પ્રગટે. આશય એ છે કે “નાના અતિચારનું સેવન પણ મોટા અનર્થનું કારણ છે, તો અત્યારના પ્રમાદી સાધુઓ તો ઘણા અતિચારોનું સેવન કરે છે, માટે તેઓને મહાઅનર્થની પ્રાપ્તિ થાય, આથી સંયમમાં યત્ન કરવો ઉચિત નથી;” એ રૂપ અવિષયમાં અર્થપદની વિચારણા સ્થાપન કરવી ઉચિત નથી અથવા “તો આ કાળમાં ઘણા અતિચારો સેવવા દ્વારા જ સાધુપણું પાળવું શક્ય છે, પરંતુ અતિચારોથી રહિત સાધુજીવનનું પાલન શક્ય નથી;” આ પ્રકારે અર્થપદની વિચારણાને સ્વમતિ પ્રમાણે વિપરીત વિષયમાં સ્થાપન કરવી ઉચિત નથી. આવી વિચારણા તો અનર્થભૂત થાય. તેથી બહુશ્રુત એવા ગુરુ પાસે અતિચારોના અનર્થને બતાવનારાં શાસ્ત્રવચનોનું પારમાર્થિક તાત્પર્ય સમજવું જોઈએ અને અર્થપદને તે પ્રકારે આચરણના વિષયમાં સ્થાપવું જોઈએ, જેના કારણે આ કાળમાં ઘણા અતિચારોનો સંભવ હોવા છતાં સાધુ અતિચારોના અનર્થોથી બચીને શુદ્ધ સંયમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે, અને શુદ્ધ સંયમ દ્વારા પોતાના સાધુપણાને મોક્ષાંગ બનાવી શકે છે, એ પ્રકારની ભાવના દૃઢતર બને. ॥૮૬૬॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભાવનાપ્રધાન છતાં સાધુએ સૂક્ષ્મ ન્યાયથી અર્થપદને વિચારવું જોઈએ, એને જ કહે છે —

ગાથા :

जह सुहुमइआराणं बंभीपमुहाइफलनिआणाणं ।

जं गरुअं फलमुत्तं एअं कह घडइ जुत्तीए ? ॥૮૬૭॥

અન્યવાર્થ :

જહ=જે પ્રમાણે — બંભીપમુહાઇફલનિઆણાણં=બ્રાહ્મી પ્રમુખાદિના ફળના નિદાન એવા સુહુમઇઆરાણં=સૂક્ષ્મ અતિચારોનું જં ગરુઅં=જે ગુરુક ફલમુત્તં=ફળ કહેવાયું છે, એઅં=એ જુત્તીએ=યુક્તિથી કહ=કેવી રીતે ઘડइ=ઘટે ?

★ પ્રસ્તુત ગાથામાં જે વાત કહી અને ૮૬૮માં ગાથામાં કહેવાશે એ બંને વાત જે પ્રકારે યુક્તિથી ઘટે, તે પ્રકારે ભાવનાપ્રધાન છતાં સાધુએ સમ્યગ્ અર્થપદ વિચારવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથા ૮૬૬માં રહેલ અત્યપદં સમ્મં વિઆરિઅવ્વં સાથે પ્રસ્તુત ગાથાના પ્રારંભમાં રહેલ જહનો અન્યથ છે.

ગાથાર્થ :

બ્રાહ્મી પ્રમુખાદિના ફળના કારણભૂત સૂક્ષ્મ અતિચારોનું જે મોટું ફળ કહેવાયું છે, એ યુક્તિથી કેવી રીતે ઘટે ?

ટીકા :

યથા સૂક્ષ્માતિચારાણાં=લઘુચારિત્રાપરાધાનાં, કિંભૂતાનામિત્યાહ-બ્રાહ્મીપ્રમુખાદિફલનિદાનાનાં=કારણાનાં, પ્રમુખશબ્દાત્ સુન્દરીપરિગ્રહઃ, આદિશબ્દાત્તપસ્તપનપ્રભૃતીનાં, યદ્ ગુરુ ફલમુક્તં સૂત્રે સ્ત્રીત્વ-કિલ્બિષિકત્વાદિ એતત્ કથં ઘટતે યુક્ત્યા=કોઽસ્ય વિષયઃ? इति ગાથાર્થઃ ॥૮૬૭॥

ટીકાર્થ :

સૂક્ષ્મ અતિચારોનું=લઘુ એવા ચારિત્રના અપરાધોનું=ચારિત્રમાં થયેલ નાના દોષોનું, કેવા પ્રકારના સૂક્ષ્મ અતિચારોનું? એથી કહે છે - બ્રાહ્મી પ્રમુખાદિના ફળનું નિદાન=કારણ, એવા સૂક્ષ્મ અતિચારોનું, સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, જે સ્ત્રીપણું, કિલ્બિષિકપણું વગેરે રૂપ ગુરુ ફળ કહેવાયું છે એ, યુક્તિથી કેવી રીતે ઘટે? અર્થાત્ આનો=થોડા પણ અતિચારનું મોટું ફળ મળ્યું એનો, કોણ વિષય છે? “બ્રાહ્મીપ્રમુખાદિ”માં ‘પ્રમુખ’ શબ્દથી સુંદરીનો પરિગ્રહ છે, અને ‘આદિ’ શબ્દથી તપસ્તપન વગેરેનું ગ્રહણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

બ્રાહ્મી-સુંદરીના જીવે પીઠ-મહાપીઠના ભવમાં દીર્ઘકાળ સુધી સંયમનું પાલન કર્યું હતું, અને સંયમજીવનમાં ઈર્ષ્યાના પરિણામથી તેઓને સૂક્ષ્મ અતિચાર થયો, જેથી સંયમ પાળીને સર્વાર્થસિદ્ધમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં ત્યાંથી ચ્યવીને બ્રાહ્મી-સુંદરીના ભવમાં સ્ત્રીપણાને પામ્યા. આથી અર્થપદની સમ્યગ્ વિચારણા કરનાર સાધુએ સૂક્ષ્મ યુક્તિથી ચિંતવવું જોઈએ કે “પરિપૂર્ણ શુદ્ધ સંયમ પાળવા છતાં પણ સૂક્ષ્મ અતિચારોનું ફળ બ્રાહ્મી-સુંદરીને આટલું મોટું મળ્યું, તો મારા સંયમજીવનમાં તો ઘણા અતિચારો લાગતા હોવાથી મને કેટલું મોટું ફળ મળે?” આ પ્રકારની વિચારણા સાધુએ કરવાની છે, જેથી અતિચારોના અનર્થોના પરિહારમાં સમ્યગ્ યત્ન થઈ શકે.

;

વળી, આવું ચિંતવન માત્ર યુક્તિથી જ કરવાનું નથી, પરંતુ ભાવનાપ્રધાન થઈને યુક્તિથી કરવાનું છે અર્થાત્ હું કઈ રીતે યત્ન કરું તો મારું ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ બની શકે? એ પ્રકારની ભાવનાપૂર્વક યુક્તિથી વિચારવાનું છે કે “નાના અતિચારોનું બ્રાહ્મી-સુંદરીને પ્રાપ્ત થયેલ મોટા ફળનું કારણ શું છે? જેથી મને પણ લાગતા અતિચારોનું ફળ મોટું ન મળે તેવો યત્ન થઈ શકે?”

વળી, ગાથા ૮૭૦માં ગ્રંથકારે સ્વયં બતાવવાના છે કે તે પ્રકારની ભાવશૂન્ય આલોચના કરી હોવાને કારણે જ બ્રાહ્મી-સુંદરીના નાના અતિચારોનું ફળ આટલું મોટું થયું. આથી સાધુએ પોતાના સંયમમાં લાગતા અતિચારોની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહીં, અને તેવા પ્રકારની ભાવશૂન્ય આલોચના દ્વારા પોતે સંતોષ માની લેવો જોઈએ નહીં; પરંતુ અનાદિભવઅભ્યસ્ત પ્રમાદ હોવાથી કોઈક અતિચાર લાગી જાય તોપણ ભાવપૂર્વક આલોચના કરવી જોઈએ, જેથી પોતાને બ્રાહ્મી-સુંદરીની જેમ અતિચારનું મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય નહિ.

વળી, નાના અતિચારનું મોટું ફળ બ્રાહ્મી વગેરેને કેમ પ્રાપ્ત થયું ? એ યુક્તિથી વિચારવું આવશ્યક છે, અર્થાત્ નાના અતિચારનું મોટું ફળ મળ્યું એનો વિષય શું છે ? તે વિચારવું જોઈએ. જેમ બ્રાહ્મી આદિએ પૂર્વભવમાં અતિચારનું આલોચન ઉપયોગશૂન્યપણે કર્યું હતું, તે ઉપયોગશૂન્ય આલોચનરૂપ વિષયને કારણે તેઓને અનર્થકારી ફળ મળ્યું, જો તેઓએ ઉપયોગપૂર્વક આલોચન કર્યું હોત, તો તેઓને અનર્થકારી ફળ મળત નહીં, એ પ્રકારે વિષયનું ચિંતવન કરવું જોઈએ, જેથી પોતાને સંયમજીવનમાં લાગેલા અતિચારોનું અનર્થકારી ફળ પ્રાપ્ત થાય નહીં. ॥૮૬૭॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૬૬માં કહેલ અર્થપદની વિચારણા જ ગાથા ૮૬૭માં બતાવી કે બ્રાહ્મી આદિના નાના અતિચારોનું આટલું મોટું ફળ કઈ રીતે ઘટે ? તે યુક્તિથી વિચારવું જોઈએ. હવે તેના વિષયમાં જ અન્ય શું વિચારવું જોઈએ ? તેનો 'તથા'થી સમુચ્ચય કરીને ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

સઙ્ગ એઅમ્મિ અ એવં કહં પમત્તાણ ધમ્મચરણં તુ ? ।

અઙ્ગારાસયભૂઆણ હંદિ મોક્ખસ્સ હેઝ ત્તિ ॥૮૬૮॥

અન્યચાર્થ :

એઅમ્મિ અ સઙ્ગ એવં=અને આ હોતે છતે જ=સૂક્ષ્મ અતિચારોનું પણ મોટું ફળ હોતે છતે જ, અઙ્ગારાસયભૂઆણ=અતિચારોના આશ્રયભૂત પમત્તાણ=પ્રમત્ત સાંધુઓનું ધમ્મચરણં તુ=ધર્મચરણ જ મોક્ખસ્સ હેઝ=મોક્ષનો હેતુ કહં=કેવી રીતે થાય ?

★ 'એવં'માં મ્ અલાક્ષણિક છે, તેથી 'એવં'કાર અર્થ ગ્રહણ કરવો.

★ 'હંદિ' અવ્યય ઉપપ્રદર્શનમાં છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિ અર્થ છે.

ગાથાર્થ :

અને નાના અતિચારોનું પણ મોટું ફળ હોતે છતે જ અતિચારોના આશ્રયભૂત પ્રમાદી સાધુઓનું ધર્મનું આચરણ જ મોક્ષનો હેતુ કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય.

ટીકા :

સત્યેતસ્મિશ્ચૈવ યથાર્થ એવ કથં પ્રમત્તાનામદ્યતનસાધૂનાં ધર્મચરણમેવ હિન્દિ મોક્ષસ્ય હેતુરિતિ યોગઃ ? નૈવેત્યભિપ્રાયઃ, કિંમૂતાનામિત્યાહ-અતિચારાશ્રયભૂતાનાં=પ્રભૂતાતિચારવતામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૬૮॥

ટીકાથ :

અને આ યથાર્થ હોતે છતે જ=સૂક્ષ્મ અતિચારોનું પણ ગુરુ ફળ છે એ વાત યથાર્થ હોતે છતે જ, પ્રમત્ત એવા અત્યારના સાધુઓનું ધર્મચરણ જ=ધર્મનું આચરણ જ, મોક્ષનો હેતુ કઈ રીતે થાય ? ન જ થાય, એ પ્રકારનો અભિપ્રાય છે. અત્યારના સાધુઓ કેવા પ્રકારના છે ? એથી કહે છે – અતિચારોના આશ્રયભૂત= ઘણા અતિચારોવાળા, અત્યારના સાધુઓ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે બ્રાહ્મી આદિએ સેવેલ સૂક્ષ્મ અતિચારોનું ગુરુ ફળ યુક્તિથી કેવી રીતે ઘટે, તે વિચારવું જોઈએ, અને બીજું એ વિચારવું જોઈએ કે સૂક્ષ્મ પણ અતિચારનું ફળ મોટું છે, એ વાત યથાર્થ જ હોય તો વર્તમાનના પ્રમાદી સાધુઓનું સંયમજીવન ઘણા અતિચારોના આશ્રયભૂત હોવાથી ધર્મના આચરણરૂપ ચારિત્ર મોક્ષનો હેતુ કઈ રીતે બની શકે ? અર્થાત્ ન જ બની શકે.

આશય એ છે કે બ્રાહ્મી-સુંદરીના જીવે પૂર્વભવમાં વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળ્યું હોવા છતાં સૂક્ષ્મ અતિચારને કારણે તેઓને સ્ત્રીપણું પ્રાપ્ત થયું, એ દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો અત્યારના સાધુઓ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ અતિચારો વારંવાર સેવતા હોય છે, તેથી તેઓનું ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ તો બની શકે નહિ; પરંતુ બ્રાહ્મી વગેરે કરતાં પણ અધિક અનર્થ કરનારું થાય.

આ પ્રકારે સમ્યગ્ આલોચન કરવાથી વિચારક જીવને જિજ્ઞાસા થાય કે વર્તમાનમાં શું કરવું જોઈએ ? જેથી અતિચારો લાગે જ નહિ ? અથવા લાગેલ અતિચારોનું ફળ મોટું મળે નહિ ? આ પ્રકારની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન સ્વયં જ ગ્રંથકાર આગળની ગાથામાં કરે છે. ॥૮૬૮॥

અવતરણિકા :

માર્ગાનુસારિણં વિકલ્પમાહ –

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૬૭-૮૬૮માં સ્થાપન કર્યું કે વર્તમાનના પ્રમત્ત સાધુઓનું ચારિત્ર ઘણા અતિચારોવાળું હોવાથી મોક્ષનો હેતુ બની શકે નહિ. એ કથનને સ્પષ્ટ કરવા માટે માર્ગાનુસારી વિકલ્પને કહે છે –

ગાથા :

एवं च घडइ एयं पवज्जिउं जो तिगिच्छमइआरं ।

सुहुमं पि कुणइ सो खलु तस्स विवागम्मि अइरोहो ॥८६९॥

અન્યથાર્થ :

एयं च=અને આ=ગાથા ૮૬૭-૮૬૮નું કથન, एवं=આ રીતે ઘડइ=ઘટે છે- जो=જે तिगिच्छं=ચિકિત્સાને पवज्जिउं=સ્વીકારીને सुहुमं पि अइआरं=સૂક્ષ્મ પણ (કુપથ્યના સેવનરૂપ) અતિચારને कुणइ=કરે છે, तस्स खलु=ખરેખર તેનો=તે રોગીનો, सो=તે (અતિચાર) विवागम्मि=વિપાકમાં अइरोहो=અતિરોદ છે.

ગાથાર્થ :

અને ઉપરનું કથન આ રીતે ઘટે છે — જે રોગી, કુષ્ઠાદિ રોગની ચિકિત્સા સ્વીકારીને સૂક્ષ્મ પણ કુપથ્યના સેવનરૂપ અતિચાર કરે છે, તે રોગીનો તે કુપથ્યના સેવનરૂપ અતિચાર વિપાકમાં અતિભયંકર છે.

ટીકા :

एवं च घटते एतद्=अनन्तरोदितं, प्रपद्य यश्चिकित्सां कुष्ठादेरतिचारं=तद्विरोधिनं, किमित्याह-
सूक्ष्ममपि करोति, स खलु तस्यातिचारः विपाकेऽतिसैद्रो भवति, दृष्टमेतद्, एवं दार्ष्टान्तिकेऽपि
भविष्यतीति गाथार्थः ॥८६९॥

★ “સુદ્ધમં પિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે સ્થૂલ અતિચાર તો વિપાકમાં અતિરૌદ્ર છે જ, પરંતુ સૂક્ષ્મ અતિચાર પણ વિપાકમાં અતિ રૌદ્ર છે.

ટીકાર્થ :

અને આ=અનંતરમાં ઉદિત=પૂર્વની બે ગાથામાં કહેવાયેલ કથન, આ રીતે=હવે કહે છે એ રીતે, ઘટે છે- જે રોગી કુષ્ઠાદિની ચિકિત્સાને સ્વીકારીને અતિચારને=તેના વિરોધીને=ચિકિત્સાની વિરુદ્ધ એવા અપથ્ય સેવનને, શું ? એથી કહે છે — સૂક્ષ્મ પણ કરે છે, ખરેખર તેનો=તે રોગીનો, તે અતિચાર=અપથ્યના સેવનરૂપ અતિચાર, વિપાકમાં અતિ રૌદ્ર થાય છે. આ દૃષ્ટ છે=લોકમાં અનુભવથી દેખાય છે.

આ પ્રમાણે દાર્ષ્ટાન્તિકમાં પણ થશે અર્થાત્ જે પ્રમાણે દ્રવ્યરોગની ચિકિત્સાને સ્વીકારીને કરાતું અપથ્યનું સેવન વિપાકમાં અતિ રૌદ્ર થાય છે, એ પ્રમાણે ભાવરોગની ચિકિત્સારૂપ સંયમને સ્વીકારીને કરાતું અપથ્યરૂપ અતિચારનું સેવન વિપાકમાં અતિ રૌદ્ર થશે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૬૭-૮૬૮માં બતાવેલ સૂક્ષ્મ અર્થપદની વિચારણાને દૃષ્ટાંતથી બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે જે રીતે કુષ્ઠરોગવાળી વ્યક્તિ કુષ્ઠરોગની ચિકિત્સા શરૂ કર્યા પછી ચિકિત્સામાં નિષિદ્ધ એવા કુપથ્યનું સેવન કરે તો ચિકિત્સા કરતાં પહેલાં તે રોગીની જે સ્થિતિ હતી, તેના કરતાં રૌદ્ર સ્થિતિ ચિકિત્સા કરવા છતાં કુપથ્યના સેવનને કારણે થાય છે; અને આ વાત અનુભવથી દેખાય છે. એ રીતે ચારિત્ર સ્વીકારીને અતિચારોનું સેવન કરનારમાં પણ આ વાત સંગત થશે, અને તે આ પ્રમાણે —

કોઈ સાધુ ભાવરોગને મટાડવા અર્થે સંયમ ગ્રહણ કરે, પરંતુ સંયમના વિરોધી એવા અતિચારોનું સેવન કરે તો તે સેવેલ અતિચારોનો વિપાક અતિદારુણ થાય છે; જેમ કે બ્રાહ્મી-સુંદરીને સૂક્ષ્મ અતિચારોના સેવનના દારુણ વિપાકરૂપે સ્ત્રીભવની પ્રાપ્તિ થઈ, તો વર્તમાનના સાધુઓ ઘણા અતિચારો સેવતા હોવાથી તેઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ તો દૂર રહો, પરંતુ દુર્ગતિમાં ભ્રમણરૂપ ઘણા અનર્થોની પ્રાપ્તિ થશે; જેમ ચિકિત્સાનો પ્રારંભ કરીને સૂક્ષ્મ પણ વિપરીત સેવન રોગીના રોગને વધારનાર હોવાથી વિપાકમાં અતિરૌદ્ર છે, તેમ સંયમ ગ્રહણ કરીને સૂક્ષ્મ પણ અતિચારોનું સેવન વિપાકમાં અતિરૌદ્ર છે.

અવતરણિકામાં કહ્યું કે માર્ગાનુસારી વિકલ્પને કહે છે, તે માર્ગાનુસારી વિકલ્પ એ છે કે જેમ રોગની ચિકિત્સા સ્વીકાર્યા પછી અપથ્યનું સેવન કરવું જોઈએ નહીં, છતાં અપથ્યનું સેવન કરવામાં આવે તો તેનું ફળ અતિ રૌદ્ર છે, તેમ સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી અતિચારનું સેવન કરવામાં આવે તો તેનું ફળ અતિ રૌદ્ર છે, એ પ્રસ્તુતમાં માર્ગાનુસારી વિચારણા છે. ॥૮૬૯॥

અવતરણિકા :

અતિચારક્ષણહેતુમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અતિચારના કષણના હેતુને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં માર્ગાનુસારી વિકલ્પ બતાવતાં દંષ્ટાંતથી સ્થાપન કર્યું કે સૂક્ષ્મ પણ અતિચાર વિપાકમાં અતિરૌદ્ર છે, માટે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી અતિચારોના સેવનથી મોક્ષ તો થઈ શકે નહિ, પરંતુ દારુણ ફળ પ્રાપ્ત થશે. આથી જિજ્ઞાસા થાય કે વર્તમાનના સાધુઓ અતિચારોનો પરિહાર કરવા યત્ન કરે, તોપણ કાળના દોષને કારણે ઘણા અતિચારોવાળું ચારિત્ર પાળી શકે તેમ છે, તો વર્તમાનના સાધુઓ શું કરે ? જેથી તેઓનું ચારિત્ર અતિચારના પરિહારપૂર્વક મોક્ષનું કારણ બની શકે ? આ અતિચારોવાળા ચારિત્ર માટે માર્ગાનુસારી વિકલ્પ છે ? તે બતાવવા અર્થે ગ્રંથકાર અતિચારોના નાશનો ઉપાય બતાવે છે —

ગાથા :

પઙ્કિવક્ષજ્ઞવસાણં પાણં તસ્સ ખવણહેઠુ વિ ।

ખાલોઅણાઙ્મિત્તં તેસિં વોઘેણ તબ્ભાવા ॥૮૭૦॥

અન્યવાર્થ :

પઙ્કિવક્ષજ્ઞવસાણં=પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાન=જે અધ્યવસાયથી અતિચાર સેવ્યો હોય તે અધ્યવસાયથી વિરુદ્ધ અધ્યવસાય, પાણં=પ્રાયઃ કરીને તસ્સ=તેના=અતિચારના, ખવણહેઠુ વિ=ક્ષપણનો હેતુ પણ છે, આલોઅણાઙ્મિત્તં ણ=(પરંતુ) આલોચનાદિમાત્ર નહિ; તેસિં વોઘેણ તબ્ભાવા=કેમ કે તેઓને પણ ઓઘથી તેનો ભાવ હતો=બ્રાહ્મી આદિને પણ સામાન્યથી આલોચનાદિમાત્રનો સદ્ભાવ હતો.

ગાથાર્થ :

સેવેલ અતિચારોથી વિરુદ્ધ અધ્યવસાન પ્રાયઃ કરીને^૧ અતિચારોના કષણનો હેતુ પણ છે, પરંતુ આલોચનાદિ માત્ર નહિ; કેમ કે બ્રાહ્મી આદિને પણ સામાન્યથી આલોચનાદિમાત્રનો સદ્ભાવ હતો.

ટીકા :

પ્રતિપક્ષાધ્યવસાનં ક્લિષ્ટાચ્છુદ્ધં તુલ્યગુણમધિકગુણં વા પ્રાયેણ તસ્ય=અતિચારસ્ય ક્ષણહેતુરપિ, યદૃચ્છાપિ ક્વચિદિતિ પ્રાયોગ્રહણં, નાડ્ડલોચના(?દિ)માત્રં તથાવિધભાવશૂન્યં, કુતઃ ? इत्याह-तेषामपि=ब्राह्म्यादीनां प्राणिनामोघेन=सामान्येन तद्भावाद्=आलोचनादिमात्रभावादिति गार्थः ॥८७०॥

નોંધ :

ટીકામાં નાડ્ડલોચનામાત્રં છે તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે નાડ્ડલોચનાદિમાત્રં હોવું જોઈએ.

★ “ક્ષપણહેતુરપિ”માં ‘અપિ’થી એ જતાવવું છે કે પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાન ન થાય તો અતિચારના ક્ષપણનો હેતુ નથી, પરંતુ પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાન થાય તો અતિચારના ક્ષપણનો હેતુ પણ છે.

★ “યદુચ્છાડપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાન તો અતિચારના ક્ષપણનું કારણ છે; પરંતુ યદૃચ્છા પણ=તેવા પ્રકારનો સ્વભાવથી થતો પરિણામ પણ, અતિચારના ક્ષપણનું કારણ છે.

★ “નાડ્ડલોચનાદિમાત્ર”માં ‘આદિ’ શબ્દથી સેવેલ અતિચારથી વિરુદ્ધ અધ્યવસાય જે પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય તે પ્રકારના ઉપયોગથી શૂન્ય એવા અન્ય પ્રાયશ્ચિતાદિનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

ક્લિષ્ટથી=સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયથી, શુદ્ધ એવું તુલ્યગુણવાળું કે અધિકગુણવાળું પ્રતિપક્ષઅધ્યવસાન પ્રાય: કરીને તેના=અતિચારના, ક્ષપણનો હેતુ પણ છે. ક્યારેક યદૃચ્છા પણ છે=તેવા પ્રકારનો સ્વભાવથી થતો પરિણામ પણ અતિચારના ક્ષપણનો હેતુ છે. એથી પ્રાય: શબ્દનું ગ્રહણ છે. પરંતુ તેવા પ્રકારના ભાવથી શૂન્ય એવું આલોચનાદિમાત્ર નહિ;

કયા કારણથી ?=ભાવશૂન્ય એવું આલોચનાદિમાત્ર કયા કારણથી અતિચારના ક્ષપણનો હેતુ નથી ? એથી કહે છે — કેમ કે તેઓને પણ=બ્રાહ્મી આદિ પ્રાણીઓને પણ, ઓઘથી=સામાન્યથી, તેનો ભાવ હતો=આલોચનાદિમાત્રનો ભાવ હતો, આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કુષ્ઠાદિની ચિકિત્સાના દષ્ટાંતથી કહ્યું કે ચારિત્રમાં લાગેલ સૂક્ષ્મ પણ અતિચાર વિપાકમાં અતિરૌદ્ર થાય છે. તેથી પ્રશ્ન થાય કે મોક્ષના અર્થી એવા વર્તમાનના સાધુઓ શું કરે તો તેઓનું ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ બની શકે ? અને સંયમજીવનમાં લાગતા અતિચારોના અનર્થોથી બચી શકે ? તેથી કહે છે-

જે અતિચાર લાગ્યો હોય તે અતિચારના તુલ્યગુણવાળો અથવા તે અતિચારથી અધિક ગુણવાળો પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાય થાય તો પ્રાય: કરીને તે અતિચાર નાશ પામે; પરંતુ તુલ્ય કે અધિક ગુણવાળા પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાયનું કારણ બને તેવા પ્રકારના ભાવથી શૂન્ય એવી આલોચના આદિ માત્રથી અતિચારનો નાશ થઈ શકતો નથી; કેમ કે તેવા પ્રકારના ભાવથી શૂન્ય એવી સામાન્ય આલોચના આદિ માત્ર બ્રાહ્મી-સુંદરી વગેરે જીવોએ પણ કરી હતી, છતાં તેઓને સૂક્ષ્મ પણ અતિચારોનું મોટું ફળ પ્રાપ્ત થયું. તેથી અતિચારના તુલ્ય કે અધિક ગુણવાળા પ્રતિપક્ષ ભાવો પ્રગટ થાય તેવા યત્નપૂર્વકની આલોચના કરવામાં ન આવે, તો વર્તમાનના પ્રમાદી સાધુઓને લાગતા અનેક અતિચારના સમૂહનો વિપાક અતિરૌદ્ર પરિણામવાળો થાય. માટે મોક્ષના અર્થી સાધુએ અતિચાર ન લાગે તે રીતે જ સંયમધર્મની સર્વ ક્રિયાઓમાં દૃઢ યત્ન કરવો જોઈએ; વળી, અનાભોગ-સહસાત્કારથી ક્વચિત્ અતિચારનું સેવન થઈ જાય તો અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક તે અતિચારના તુલ્યગુણવાળું કે તે અતિચારથી અધિકગુણવાળું પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાન કરવું જોઈએ, જેથી અતિચારથી શુદ્ધ થયેલ ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ બની શકે.

વિશેષાર્થ :

ચારિત્રમાં અતિચાર ન લાગે તે માટે સુદૃઢ યત્ન કરતા પણ સાધુથી અનાદિના સંસ્કારને કારણે ક્વચિત્ અતિચારનું સેવન થઈ જાય, તો સાધુ તે સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ અતિચારનું સમ્યગ્ સમાલોચન કરીને, તે અતિચાર

પ્રત્યે તીવ્ર જુગુપ્સાભાવ થાય તે રીતે ઉપયુક્ત થઈને, અતિચારનું આલોચન કરે; જેનાથી સંવેગને કારણે પોતાનાથી સેવાયેલ અતિચારના સમાન ગુણવાળો શુદ્ધ ભાવ પ્રગટે તો પોતાને લાગેલ અતિચારથી બંધાયેલ પાપ નાશ પામે છે, અને આત્મામાં પડેલ તે અતિચારના સંસ્કારો પણ નાશ પામે છે; તથા આલોચનાકાળમાં સંવેગનો પ્રકર્ષ થાય તો પોતે સેવેલ અતિચારથી બંધાયેલ પાપ કરતાં પણ અધિક ગુણવાળો શુદ્ધ ભાવ પ્રગટે છે, જેથી લાગેલ અતિચારનું પાપ તો નાશ પામે છે, પરંતુ અન્ય પણ ઘણાં પાપો નાશ પામે છે; અને જો વીર્યનો પ્રકર્ષ થાય તો ક્ષપકશ્રેણિ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. માટે સાધુએ અતિચાર ન થાય તે રીતે યત્ન કરવો જોઈએ, અને ક્યારેક અતિચાર થઈ જાય, તો તેની શુદ્ધિ માટે તેવા પ્રકારના ભાવોપૂર્વક અતિચારના આલોચનમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દ દ્વારા એ જણાવવું છે કે મોટાભાગે લાગેલ અતિચારોની શુદ્ધિ યત્નપૂર્વક કરાયેલા પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાનથી જ થાય છે; તોપણ કોઈક વખત તેવા પ્રકારનો અતિચારના શોધન માટે યત્નપૂર્વક પરિણામ થયા વગર જ સહજ રીતે જીવમાં તેવા પ્રકારનો પરિણામ થાય છે જેથી જીવની શુદ્ધિ થાય છે. આથી ટીકામાં કહ્યું કે યદ્યદ્ધા પણ ક્યારેક પાપના નાશનો હેતુ છે, તોપણ પાપના નાશનો મુખ્ય ઉપાય તો ઉપયોગપૂર્વક આલોચનાદિ જ છે. ॥૮૭૦॥

ગાથા :

एव प्रमत्ताणं पि हु पड़अइआरं विवक्खहेऊणं ।
आसेवणे ण दोसो त्ति धम्मचरणं जहाऽभिहिअं ॥८७१॥

અન્યથાર્થ :

एव=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, प्रमत्ताणं पि=પ્રમત્તોને પણ पड़अइआरं=પ્રતિઅતિચાર વિવक्खहेऊणं=વિપક્ષ હેતુઓનું आसेवणे=આસેવન કરાયે છતે दोसो ण=દોષ નથી=ચારિત્રમાં દોષ નથી, त्ति=એ રીતે धम्मचरणं=ધર્મચરણ=ધર્મનું સેવન, जहाऽभिहिअं=યથા અભિહિત થાય છે=જે પ્રકારે ગાથા ૮૬૮માં કહેવાયું તે રીતે મોક્ષનો હેતુ થાય છે.

★ 'हु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

આ રીતે પ્રમત્ત પણ સાધુઓને દરેક અતિચારને આશ્રયીને વિપક્ષ હેતુઓનું આસેવન કરાયે છતે ચારિત્રમાં દોષ નથી, એ રીતે ધર્મનું સેવન જે પ્રકારે ગાથા ૮૬૮માં કહેવાયું તે રીતે મોક્ષનો હેતુ થાય છે.

ટીકા :

एवं प्रमत्तानामपि साधूनां प्रत्यतिचारम्=અતિચાર ૨ પ્રતિ વિપક્ષહેતૂનાં-યથોક્તાધ્યવસાનાનાં આસેવને સત્તિ ન દોષઃ, अतिचारक्षयात्, इति=एवं धर्मचरणं यथाभिहितं=શુદ્ધત્વાત્ મોક્ષસ્ય हेतुरिति ગાથાર્થઃ ॥૮૭૧॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, પ્રમત્ત પણ સાધુઓને પ્રતિ અતિચાર=અતિચાર અતિચાર પ્રતિ=દરેક અતિચારને આશ્રયીને, યથોક્ત=જે પ્રકારે શાસ્ત્રમાં કહેવાયા છે તે પ્રકારના, અધ્યવસાનરૂપ વિપક્ષ હેતુઓનું આસેવન કરાયે છે તે દોષ નથી; કેમ કે અતિચારનો ક્ષય થાય છે. આ રીતે=વિપક્ષ હેતુઓના આસેવનથી અતિચારનો ક્ષય થાય છે એ રીતે, ધર્મચરણ=ચારિત્રધર્મનું આચરણ, યથા અભિહિત થાય છે=શુદ્ધપણું હોવાથી મોક્ષનો હેતુ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં અતિચારના ક્ષપણનો ઉપાય બતાવ્યો. એ રીતે અનાભોગાદિથી લાગેલ દરેક અતિચારને સ્મૃતિમાં લાવીને જે સાધુ અતિચારના પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાયનું સેવન કરે છે, તે સાધુના અતિચારની અવશ્ય શુદ્ધિ થાય છે, અને શુદ્ધ થયેલ ચારિત્રધર્મ જે રીતે ભગવાને કહેલ છે તે રીતે મોક્ષનું કારણ બને છે. ॥૮૭૧॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવૈદંપર્યમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=ગાથા ૮૬૬થી વિચારદ્વારનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું કે અર્થપદની સમ્યગ્ વિચારણા કરવી જોઈએ, અને ગાથા ૮૬૭થી ૮૭૧માં અર્થપદની વિચારણાનું વર્ણન કર્યું. એમાં જ, ઐદંપર્યને ગાથા ૮૭૪ સુધી કહે છે —

ગાથા :

સમ્મં કયપડિઆરં બહુઅં પિ વિસં ન મારણ જહ ડ ।
થેવં પિ અ વિવરીઅં મારઙ્ગ એસોવમા એત્થ ॥૮૭૨॥

અન્યથાર્થ :

જહ ડ=વળી જેવી રીતે સમ્મં=સમ્યગ્ કયપડિઆરં=કૃતપ્રતિકારવાળું બહુઅં પિ=બહુ પણ વિસં=વિષ ન મારણ=મારતું નથી, વિવરીઅં અ=અને વિપરીત એવું થેવં પિ=થોડું પણ (વિષ) મારઙ્ગ=મારે છે, એસોવમા=આ ઉપમા એત્થ=અહીં છે=અતિચારના વિચારમાં છે.

ગાથાર્થ :

વળી જેવી રીતે સમ્યગ્ કરાયેલ પ્રતિકારવાળું ઘણું પણ વિષ મારતું નથી, અને નહીં કરાયેલ પ્રતિકારવાળું થોડું પણ વિષ મારે છે, આ ઉપમા અતિચારના વિચારમાં છે.

ટીકા :

સમ્યક્કૃતપ્રતીકારમગદમન્ત્રાદિના બહુપિ વિષં ન મારયતિ યથા ભક્ષિતં સત્, સ્તોકમપિ ચ વિપરીતમ્=અકૃતપ્રતીકારં મારયતિ, એષોપમા અત્ર=અતિચારવિચાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૭૨॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રકારે અગદ=ઔષધ, મંત્રાદિ વડે સમ્યગ્ કરાયેલ છે પ્રતિકાર જેનો એવું, ભક્ષિત છતું=ખવાયેલ છતું, બહુ પણ વિષ મારતું નથી. અને વિપરીત=નથી કરાયેલ પ્રતિકાર જેનો એવું, સ્તોક પણ=થોડું પણ ખવાયેલ વિષ, મારે છે. આ ઉપમા અહીં છે=અતિચારના વિચારમાં છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અર્થપદની સમ્યગ્ વિચારણાનું તાત્પર્ય બતાવતાં કહે છે કે જેમ ઔષધ, મંત્રાદિ વડે વિષનો સમ્યગ્ રીતે પ્રતિકાર કરવામાં આવે તો ઘણું પણ વિષ ખાવા છતાં મારતું નથી, તેમ પૂર્વ ઋષિઓ જેવા અતિઅપ્રમત નહીં હોવાથી વર્તમાનના સાધુઓ ઘણા અતિચારવાળા છે, તોપણ પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાન દ્વારા લાગેલ અતિચારોનો સમ્યગ્ પ્રતિકાર કરે તો તેઓના અતિચારો સંસારપરિભ્રમણનું કારણ બનતા નથી; પરંતુ જે રીતે પ્રતિકાર નહીં કરાયેલ થોડું પણ વિષ ખાનાર વ્યક્તિનો વિનાશ કરે છે, તેમ પ્રતિકાર નહીં કરાયેલ અતિચારો અતિચાર સેવનાર જીવનો દુર્ગતિઓમાં લઈ જવારૂપ વિનાશ કરે છે. ॥૮૭૨॥

અવતરણિકા :

વિપક્ષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ઐદંપર્ય બતાવતાં કહ્યું કે સમ્યગ્ પ્રતિકાર કરાયેલું વિષ જેમ વિનાશનું કારણ બનતું નથી, તેમ સમ્યગ્ પ્રતિકાર કરાયેલા અતિચારો વિનાશનું કારણ બનતા નથી. તેના વિપક્ષને કહે છે અર્થાત્ પ્રતિકાર નહીં કરાયેલા અતિચારો વિનાશનું કારણ બને છે, એ રૂપ વિપરીત પક્ષ બતાવે છે —

ગાથા :

જે પઙ્કિઆરવિરહિઆ પમાઙ્ગો તેસિ પુણ તયં ચિંત્તં ।
દુગ્ગહિઅસરાહરણા અણિદ્વુફલયં પિમં ભણિઅં ॥૮૭૩॥

અન્વયાર્થ :

જે પઙ્કિઆરવિરહિઆ પમાઙ્ગો=જેઓ પ્રતિકારથી વિરહિત એવા પ્રમાદી છે, તેસિ પુણ=તેઓનું વળી તયં ચિંત્તં=તે=ધર્મચરણ, ચિંત્ય છે. દુગ્ગહિઅસરાહરણા=દુર્ગૃહીત બાણના ઉદાહરણથી ઇમં=આ=પ્રતિકારથી વિરહિત એવા સાધુઓનું ધર્મચરણ, અણિદ્વુફલયં પિ=અનિષ્ટ ફળને દેનારું પણ ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

જેઓ પ્રતિકારથી વિરહિત એવા પ્રમાદી છે, તે પ્રમાદી સાધુઓનું વળી ધર્મનું આચરણ ચિંત્ય છે. દુર્ગૃહીત બાણના ઉદાહરણથી પ્રતિકારથી વિરહિત એવા સાધુઓનું ધર્મનું આચરણ અનિષ્ટ ફળને દેનારું પણ કહેવાયું છે.

ટીકા :

ચે પ્રતિકારવિરહિતાઃ અતિચારેષુ પ્રમાદિનો દ્રવ્યસાધવઃ, તેષાં પુનસ્તદ્=ધર્મચરણં યથોદિતં ચિન્ત્યં= ન ભવતીત્યર્થઃ, એતદેવ સ્પષ્ટયતિ-દુર્ગૃહીતશરોદાહરણાત્=શરો યથા દુર્ગૃહીતો હસ્તમેવાવકૃન્તતિ શ્રામણ્યં દુષ્પરામૃષ્ટં નરકાનુપકર્ષતીત્યસ્માદનિષ્ઠફલ(?દ)મપ્યેતદ્=ધર્મચરણં દ્રવ્યરૂપં ભણિતં મનીષિભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૭૩॥

નોંધ :

ટીકામાં અનિષ્ઠફલમપિ છે તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે અનિષ્ઠફલદમપિ હોવું જોઈએ. અથવા ટીકામાં અનિષ્ઠફલમપિ જ હોય તો બહુદ્રીઢિ સમાસ કરવાનો, કે દ્રવ્યરૂપ ધર્મચરણ મનીષીઓ વડે અનિષ્ટ ફળ છે જેનું એવું પણ કહેવાયું છે.

★ “અનિષ્ઠફલદમપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવ્યું છે કે અતિચારોનો પ્રતિકાર નહીં કરનારા પ્રમાદી સાધુઓનું ધર્મચરણ ચિન્ત્ય તો છે, પરંતુ અનિષ્ટ ફળ દેનારું પણ છે.

ટીકાર્થ :

ચે.....દ્રવ્યસાધવઃ અતિચારોના પ્રતિકારથી વિરહિત એવા જે પ્રમાદી દ્રવ્યસાધુઓ છે, તેષાં પુનઃ તદ્=યથોદિતં ધર્મચરણં ચિન્ત્યં તેઓનું વળી તે=યથોદિત ધર્મનું આચરણ, ચિન્ત્ય છે, ન ભવતીત્યર્થઃ અર્થાત્ થતું નથી=મોક્ષનું કારણ થતું નથી.

એતદેવ સ્પષ્ટયતિ — આને જ=પ્રતિકારથી વિરહિત એવા પ્રમાદી સાધુઓનું ધર્મચરણ મોક્ષનું કારણ થતું નથી એને જ, સ્પષ્ટ કરે છે —

યથા દુર્ગૃહીતો શરો હસ્તમેવ અવકૃન્તતિ, દુષ્પરામૃષ્ટં શ્રામણ્યં નરકાન્ ઉપકર્ષતિ જે રીતે દુર્ગૃહીત એવું બાણ હાથને જ છેદે છે, તે રીતે દુષ્પરામૃષ્ટ=અતિચારોથી સેવાયેલું, શ્રમણપણું નરકોને ખેંચી લાવે છે. ઇતિ અસ્માદ્ દુર્ગૃહીતશરોદાહરણાત્ એતદ્=દ્રવ્યરૂપં ધર્મચરણં અનિષ્ઠફલદં અપિ મનીષિભિઃ ભણિતં એ પ્રકારે આ દુર્ગૃહીત શરના=ખોટી રીતે ગ્રહણ કરેલ બાણના, ઉદાહરણથી આ=દ્રવ્યરૂપ ધર્મચરણ, અનિષ્ટ ફળને દેનારું પણ મનીષીઓ વડે=બુદ્ધિશાળીઓ વડે, કહેવાયું છે, ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુઓ સંયમજીવનમાં લાગતા અતિચારોને દૂર કરવામાં પ્રમાદી છે અને અતિચાર સેવ્યા પછી તે અતિચારનું પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાન કરતા નથી, તેવા સાધુઓ ભાવસાધુ નથી, પરંતુ દ્રવ્યસાધુ છે, અને શાસ્ત્રમાં કહેવાયું છે તેવા પ્રકારનું ચારિત્રધર્મનું સેવન તેઓ કરતા નથી તેથી તેઓનું ચારિત્રનું સેવન મોક્ષનું કારણ થતું નથી, પરંતુ અનિષ્ટ ફળને આપનારું થાય છે.

કેમ અનિષ્ટ ફળને આપનારું થાય છે ? એ દષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરે છે —

જેમ કોઈ બાણને ઊંધી રીતે પકડે તો તે બાણ પકડનાર વ્યક્તિનો જ હાથ છેદાઈ જાય છે, તેમ સંયમ ગ્રહણ કરીને જે સાધુ પોતાને લાગતા અતિચારો દૂર કરવા યત્ન કરતા ન હોય, અને થપેલ અતિચારને પ્રતિપક્ષ અધ્યવસાય દ્વારા શુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરતા ન હોય, તે સાધુનું શ્રમણપણું તેને અનેક ભવો સુધી નરકમાં ખેંચીને લઈ જાય છે.

આ વાતને સામે રાખીને શાસ્ત્રકારોએ દ્રવ્યરૂપ ધર્મનું આચરણ અનિષ્ટ ફલને દેનારું પણ છે, એમ કહેલ છે; અને આ પ્રકારે અર્થપદના ઔદ્વેષ્યને ગંભીરતાપૂર્વક વિચારવાથી ગ્રંથકારે કરેલ પ્રસ્તુત વિચારદ્વાર સંયમને સ્થિર કરવા માટે અત્યંત ઉપકારક બને છે. ॥૮૭૩॥

અવતરણિકા :

एतदेव सामान्येन ब्रह्मज्ञाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે દુષ્પરમૃષ્ટ શ્રામણ્ય નરકમાં લઈ જાય છે, આથી ઘણા અતિચારોવાળું ચારિત્ર અનિષ્ટ ફળને આપનારું છે એને જ, સામાન્યથી=સંક્ષેપથી, દેઢ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

खुद्दइआराणं चिअ मणुआइसु असुह मो फलं नेअं ।
इयरेसिं अ निरयाइसु गुरुअं तं अन्नहा कत्तो ? ॥८७४॥

અન્યથાર્થ :

खुद्दइआराणं चिअ=ક્ષુદ્ર અતિચારોનું જ મણુઆइसु=મનુષ્યાદિમાં અસુહ ફળ=અશુભ ફળ નેअं=જાણવું, इयरेसिं अ=અને ઇતરોનું=મોટા અતિચારોનું, निरयाइसु=નરકાદિમાં ગુરુઅં તં=ગુરુક એવું તે=ઘણું અશુભ ફળ, (જાણવું.) अन्नहा=અન્યથા=જો મોટા અતિચારોનું નરકાદિ ગુરુ અશુભ ફળ ન માનો તો, कत्तो=કોનાથી?=ગુરુ અશુભ ફળ કોનાથી મળે ?

★ 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થે છે,

ગાથાર્થ :

નાના અતિચારોનું જ મનુષ્યાદિમાં અશુભ ફળ જાણવું અને મોટા અતિચારોનું નરકાદિમાં ઘણું અશુભ ફળ જાણવું. જો મોટા અતિચારોનું નરકાદિ ગુરુ અશુભ ફળ ન માનો તો, નરકાદિરૂપ ઘણું અશુભ ફળ પ્રાપ્ત થવાનું શું કારણ છે ?

ટીકા :

क्षुद्रातिचाराणामेवौघतो धर्मसम्बन्धिनां मनुष्यादिष्वशुभफलं ज्ञेयं स्त्रीत्वदारिद्र्यादि, आदिशब्दात् तथाविधतिर्यक्परिग्रहः, इतरेषां पुनः=महातिचाराणां नरकादिषु गुरुकं तद्=अशुभफलं कालाद्यशुभा- (लम्बना)पेक्षया, आदिशब्दात् क्लिष्टतिर्यक्परिग्रहः, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, [तद्] अन्यथा कुतः=कस्तस्य हेतुः ? महातिचारान् मुक्त्वेति गाथार्थः ॥८७४॥

નોંધ :

(૧) ટીકામાં કાલાદ્યશુભાપેક્ષયા છે, તેને સ્થાને કાલાદ્યશુભાલમ્બનાપેક્ષયા હોય, તેમ ભાસે છે.

(૨) ચૈતદઙ્ગીકર્તવ્યં પછી તદ્ શબ્દ છે, તે વધારાનો હોય તેવું ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

ધર્મના સંબંધી=ચારિત્રધર્મના સંબંધવાળા, ક્ષુદ્ર અતિચારોનું જ ઓઘથી=સામાન્યથી, મનુષ્યાદિમાં સ્ત્રીપણું, દરિદ્રપણું વગેરે અશુભ ફળ જાણવું. “મનુષ્યાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી તેવા પ્રકારના તિર્યચભવનો પરિગ્રહ છે. વળી ઈતરોનું=કાલાદિ અશુભ આલંબનની અપેક્ષાથી મહા અતિચારોનું, નરકાદિમાં ગુરુક એવું તે છે=અશુભ ફળ છે. “નરકાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી ક્લિષ્ટ તિર્યચભવનો પરિગ્રહ છે; અને આ આ રીતે અંગીકાર કરવું જોઈએ અર્થાત્ મોટા અતિચારોનું નરકાદિમાં ઘણું અશુભ ફળ થાય એ ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે સ્વીકારવું જોઈએ; અન્યથા કોનાથી થાય ? અર્થાત્ મહા અતિચારોને મૂકીને કોણ તેનો=નરકાદિ ગુરુ અશુભ ફળનો, હેતુ છે ? આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમજીવનમાં નાના અતિચારો લાગે તો જન્માંતરમાં મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થાય તોપણ સ્ત્રીપણું, દરિદ્રપણું વગેરે અનર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેવા પ્રકારના તિર્યચભવની અર્થાત્ અતિ ખરાબ તિર્યચભવની નહિ પરંતુ બળદ વગેરે જેવા તિર્યચભવની, પ્રાપ્તિ થાય છે; જે ભવમાં ઘણો ભાર વહન કરવો વગેરે કષ્ટ વેઠવાનો પ્રસંગ આવે.

વળી, સંયમજીવનમાં મોટા અતિચારો લાગે તો જન્માંતરમાં નરકાદિ ભવની પ્રાપ્તિ થવા રૂપ ઘણું અશુભ ફળ મળે છે; અને સાધુ મોટા અતિચારો કરી રીતે સેવે છે ? તે દર્શાવવા કહે છે કે કાલાદિ અશુભ આલંબનની અપેક્ષાએ સાધુ મોટા અતિચારો સેવે છે, જે અતિચારોથી નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને નરકમાંથી નીકળીને ક્લિષ્ટ એવા તિર્યચભવની પ્રાપ્તિ થાય છે, જ્યાં હિંસાદિ પાપો સેવવા દ્વારા તે જીવને ફરી નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ વાતને દઢ કરવા માટે કહે છે કે આ વસ્તુ આ રીતે સ્વીકારવી જોઈએ અર્થાત્ કાલાદિ અશુભ આલંબનો લઈને પ્રમાદી સાધુ મોટા અતિચારો સેવે છે, જેના ફળરૂપે તે સાધુ નરક અને ક્લિષ્ટ તિર્યચગતિ રૂપ અશુભ ફળને પામે છે, એ વાત એ રીતે જ સ્વીકારવી જોઈએ; કેમ કે મોટા અતિચારો સિવાય નરકાદિ ગુરુ અનર્થોની પ્રાપ્તિનું બીજું કારણ હોઈ શકે નહિ.

“કાલાદ્યશુભાલમ્બનાપેક્ષયા” આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે કેટલાક સાધુઓ “અત્યારનો કાળ વિષમ હોવાથી આ કાળમાં આવું જ ચારિત્ર પળાય,” એમ કહીને કાળના આલંબન દ્વારા પોતાના પ્રમાદનું પોષણ કરે છે; કેટલાક પ્રમાદી સાધુઓ “આ કાળમાં ભગવાનનું શાસન બકુશ-કુશીલ સાધુઓથી ચાલવાનું છે,” એવું આલંબન લઈને પોતાનો પ્રમાદ પોષે છે; અને કેટલાક સાધુઓ પૂર્વના મહાપુરુષોના અપવાદિક પ્રસંગોનું આલંબન લઈને પોતાના પ્રમાદનું પોષણ કરે છે. દા.ત. સંગમાચાર્યએ નિયતવાસ કર્યો, તેથી અમે પણ નિયતવાસ કરીએ તેમાં દોષ નથી, ઈત્યાદિ અશુભ આલંબનોનું ‘આદિ’ પદથી ગ્રહણ કરવાનું છે. ॥૮૭૪॥

અવતરણિકા :

ઉપસંહરબ્રાહ્મ —

અવતરણિકાર્થ :

વિચારદ્વારનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

एवं विआरणाए सइ संवेगाओ चरणपरिवुद्धी ।

इहरा संमुच्छिम्पपाणितुल्लया दढं होइ दोसाय ॥८७५॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

एवं=આ રીતે=પૂર્વે અર્થપદની વિચારણા બતાવી એ રીતે, विआरणाए=વિચારણા કરાયે છતે સइ=સદા સંવેગાઓ=સંવેગથી ચરણપરિવુદ્ધી=ચરણની પરિવૃદ્ધિ થાય છે. इहरा=ઈતરથા=અર્થપદની વિચારણા કરવામાં ન આવે તો, संमुच्छिम्पपाणितुल्लया=સંમૂર્ચ્છિમ પ્રાણીની તુલ્યતા દढं=દઢ દોસાય=દોષ માટે होइ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં અર્થપદની વિચારણા બતાવી, એ રીતે વિચારણા કરાયે છતે સદા સંવેગથી ચારિત્રની પરિવૃદ્ધિ થાય છે, અને અર્થપદની વિચારણા કરવામાં ન આવે તો સંમૂર્ચ્છિમ જીવની તુલ્યતા દઢ દોષ માટે થાય છે.

ટીકા :

एवम्=उक्तेन प्रकारेण, विचारणायां सत्यां सदा संवेगाद्धेतोः किमित्याह-चरणपरिशुद्धिः शुद्धिनिकरणाया, इतरथा=विचारणामन्तरेण सम्मूर्च्छनजप्राणितुल्यता जडतया कारणेन, असावत्यर्थं दोषाय भवति ज्ञातव्या प्रव्रज्यायामपीति गाथार्थः ॥८७५॥ (द्वारं)॥

નોંધ :

અતિચારથી મલિન થયેલ ચારિત્ર સંવેગથી શુદ્ધ થાય છે, અને અશુદ્ધ બનેલું ચારિત્ર શુદ્ધ થવાને કારણે પૂર્વના ચારિત્ર કરતાં વૃદ્ધિવાળું થાય છે. તેથી મૂળગાથામાં રહેલ ચરણપરિવુદ્ધી નો અર્થ કરતાં ટીકામાં ચરણપરિશુદ્ધિ: કહ્યું, એ બંને એકાર્થવાચી છે.

★ “પ્રવ્રજ્યાયામપિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેલું છે કે પ્રવ્રજ્યા ન હોય તો તો સંમૂર્ચ્છિમ જીવની તુલ્યતા દોષરૂપ છે જ, પરંતુ પ્રવ્રજ્યા હોતે છતે પણ દોષરૂપ છે.

ટીકાર્થ :

આ પ્રકારે=ઉક્ત પ્રકારથી=નાના અતિચારો પણ મહા અનર્થ કરતા હોવાથી ઘણા અતિચારોવાળું વર્તમાનનું ચારિત્ર નરકનું કારણ બને; પરંતુ સમ્યગ્ આલોચનાદિ દ્વારા અતિચારોની શુદ્ધિ કરવાથી વર્તમાનનું ચારિત્ર પણ મોક્ષનું કારણ બને, એમ પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું એ પ્રકારથી, સદા વિચારણા કરાયે છતે, સંવેગરૂપ હેતુથી, શું ? એથી કહે છે — ચરણની પરિશુદ્ધિ થાય છે; કેમ કે શુદ્ધિની નિકરણતા છે=સંવેગમાં ચારિત્રની શુદ્ધિની નિતરામ્ કરણતા અર્થાત્ હેતુતા છે. ઈતરથા=વિચારણાના અંતરથી=વિચારણા કર્યા વગર, જડતા વડે કરણથી=જડપણા વડે ચારિત્રની ક્રિયાઓ કરવાથી, સંમૂર્ચ્છનજ પ્રાણીની તુલ્યતા થાય છે. આ=સંમૂર્ચ્છિમ પ્રાણીની તુલ્યતા, પ્રવ્રજ્યા હોતે છતે પણ અત્યર્થ=અત્યંત, દોષ માટે જ્ઞાતવ્ય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વર્તમાનકાળના જીવોમાં દૃઢ ધૃતિબળ નહીં હોવાથી ચારિત્રમાં ઘણા અતિયારો લાગે છે, તોપણ ગાથા ૮૬૭ થી ૮૭૪ માં બતાવ્યું એ રીતે અર્થપદની વિચારણા કરે તો સંયમી સાધુને સદા સંવેગ પેદા થાય છે, જેથી અતિયારવાળું તેઓનું પણ ચારિત્ર સમ્યગ્ પ્રતિકાર કરાયેલું હોવાને કારણે મોક્ષનું કારણ બને છે; પરંતુ જો અતિયારની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો આ જ ચારિત્ર નરકનું કારણ બને છે. આ પ્રકારની વિચારણા કરવાથી અતિયારથી બચવાનો અને લાગેલ અતિયારની શુદ્ધિ કરવાનો પરિણામ તીવ્ર બને છે, જે પરિણામ સંવેગરૂપ છે અને તે સંવેગના પરિણામથી ચારિત્રની શુદ્ધિ થાય છે.

વળી, અર્થપદની વિચારણા કરવામાં ન આવે તો સંયમજીવનની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ સંમૂર્ચિતમ પ્રાણી તુલ્ય થાય છે, જેથી તે પ્રવૃત્તિઓ મોક્ષનું કારણ બનતી નથી, પરંતુ અનાદિની કુટેવને કારણે સંયમજીવનમાં થતા અતિયારો પ્રત્યે જીવને નિરપેક્ષભાવવાળો બનાવે છે, અને વ્રતના અતિયારો પ્રત્યે થયેલ નિરપેક્ષ ભાવ જીવને મહાપાપ બંધાવીને નરકમાં લઈ જાય છે. આથી કલ્યાણના અર્થી સાધુએ પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે હંમેશાં અર્થપદની વિચારણા કરીને સંવેગના પરિણામને જીવંત રાખવો જોઈએ. ॥૮૭૫॥

અવતરણિકા :

उक्तं विचारद्वारं, भावनाद्वारमभिधातुमाह -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા હતા, તેમાંથી આઠમા ઉપાયરૂપ વિચારદ્વાર ગાથા ૮૬૬થી માંડીને ૮૭૫માં કહેવાયું. હવે વ્રતપાલનના નવમા ઉપાયરૂપ ભાવનાદ્વારને કહેવા માટે ગાથા ૮૭૬થી ૮૮૫ સુધી કહે છે -

ગાથા :

एवं पि पवट्टमाणस्स कम्मदोसाउ होज्ज इत्थीसु ।
रागोऽहवा विणा तं विहिआणुद्वाणओ चेव ॥૮૭૬॥

અન્યથાર્થ :

एवं पि=આ રીતે પણ પવટ્ટमाणस्स=પ્રવર્તતા એવાને કમ્મદોસાउ=કર્મના દોષથી इत्थीसु=સ્ત્રીઓમાં રાગો=રાગ હોજ્જ=થાય અહવા=અથવા તં વિणा=તેના વિના=સ્ત્રીવિષયક રાગ વિના, વિहिआणुद्वाणओ चेव=વિહિત અનુષ્ઠાન હોવાથી જ (સમ્યગ્ ભાવન કરવું જોઈએ.)

ગાથાર્થ :

આ રીતે પણ પ્રવર્તતા એવા સાધુને, કર્મના દોષથી સ્ત્રીઓમાં રાગ થાય અથવા સ્ત્રીવિષયક રાગ વિના વિહિત અનુષ્ઠાન હોવાથી જ=આગળમાં બતાવાશે એ પ્રકારની ભાવના કરવાનું શાસ્ત્રમાં વિહિત હોવાથી જ, સમ્યગ્ ભાવન કરવું જોઈએ, જે હવે પછીની ગાથામાં બતાવેલ છે.

ટીકા :

એવમપિ પ્રવર્તમાનસ્ય ગુર્વાદ્યપરિત્યાગેન, કિમિત્યાહ-કર્મ્મદોષાત્ કારણાદ્ ભવેત્ સ્ત્રીષુ રાગઃ= સ્ત્રીવિષયોઽભિષ્વઙ્ગ इत्यर्थः, તત્ર 'સમ્મં ભાવેઅવ્વાઈં' ઇતિ વક્ષ્યતિ અથવા વિના તં=સ્ત્રીવિષયં રાગં વિહિતાનુષ્ઠાનત એવ કારણાદ્=યતીનામાચારત્વાદેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૭૬॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે પણ=પૂર્વે વ્રતપાલનના આઠ ઉપાયોમાં બતાવ્યું એ રીતે પણ, ગુરુ આદિના અપરિત્યાગ વડે પ્રવર્તતાને=ગુરુ-ગચ્છાદિ વ્રતપાલનના આઠ ઉપાયોનો ત્યાગ નહીં કરવા વડે પ્રવર્તતા સાધુને, શું ? એથી કહે છે — કર્મના દોષરૂપ કારણથી સ્ત્રીઓમાં રાગ થાય અર્થાત્ સ્ત્રીના વિષયવાળો અભિષ્વંગ થાય; અથવા તે વિના=સ્ત્રીના વિષયવાળા રાગ વિના, વિહિત અનુષ્ઠાનરૂપ કારણથી જ=યતિઓનું આચારપણું હોવાથી જ, ત્યાં=સ્ત્રીના વિષયમાં, 'સમ્યગ્ ભાવવું જોઈએ,' એ પ્રકારે કહેશે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં વ્રતપાલનના ઉપાયરૂપે ગુરુ-ગચ્છાદિ દ્વારો બતાવ્યાં. એ રીતે પ્રવર્તતા સાધુને પણ કર્મના દોષને કારણે સ્ત્રીવિષયક રાગ થાય. આશય એ છે કે પૂર્વમાં વ્રતપાલનના ઉપાયો બતાવ્યા, તે રીતે પ્રવર્તતા ન હોય તેવા સાધુને તો સ્વચ્છંદ મતિને કારણે સ્ત્રીવિષયક રાગ થવાની ઘણી સંભાવના છે, પરંતુ જે સાધુ ગીતાર્થ ગુરુને પરતંત્ર થઈને નવા-નવા શ્રુતના અધ્યયનમાં રત છે, અને જેમને સારણા-વારણાદિની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવા સાધુને સ્ત્રીમાં રાગ થવાનો સંભવ થોડો છે, છતાં કર્મના દોષને કારણે ક્યારેક સાધુને સ્ત્રીમાં રાગ થાય. તો તેના નિવારણ અર્થે પ્રસ્તુત ભાવનાદ્વારમાં આગળ બતાવાશે એ સ્થાનોનું સમ્યગ્ ભાવન કરવું જોઈએ, જેથી સ્ત્રીવિષયક રાગ થયો હોય તો નિવર્તન પામે.

વળી, ગચ્છમાં સમ્યગ્ રીતે શ્રુતાધ્યયનમાં પ્રવૃત્ત સાધુને સ્ત્રીવિષયક રાગ ન થાય; તોપણ સાધુનો આચાર છે કે સ્ત્રીના સ્વરૂપનું સમ્યગ્ ચિંતન કરવા દ્વારા આત્માને ભાવિત રાખવો, જેથી ક્વચિત્ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ સ્ત્રીવિષયક રાગ પેદા ન થાય, તેવી સ્થિર પરિણતિ પ્રગટે. માટે યતિના આચારરૂપે પણ સાધુએ આગળમાં બતાવાશે એ રીતે સ્ત્રીના સ્વરૂપનું ભાવન કરવું જોઈએ. ॥૮૭૬॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આ રીતે પણ પ્રવર્તતા સાધુને કર્મના દોષથી સ્ત્રીવિષયક રાગ થાય, અથવા સ્ત્રીવિષયક રાગ વિના પણ વિહિત અનુષ્ઠાન હોવાને કારણે જ, ભાવન કરવું જોઈએ. તો તે ભાવન શું છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

સમ્મં ભાવેઅવ્વાઈં અસુહમણહત્થિઅંકુસસમાઈં ।

વિસયવિસાગયભૂઆઈં ણવરં ઠાણાઈં એઆઈં ॥૮૭૭॥

અન્યાર્થ :

અસુહમળહત્થિઅંકુસસમાઈ=અશુભ મનરૂપી હાથી માટે અંકુશ સમાન, વિસયવિસાગયભૂઆઈ=વિષયરૂપી વિષ માટે અગદભૂત, આ આઈ=આ ઠાળાઈ=સ્થાનોને ણવરં=કેવલ સમ્યં=સમ્યગ્ ભાવેઅવ્વાઈ=ભાવન કરવાં જોઈએ.

ગાથાર્થ :

અશુભ મનરૂપી હાથી માટે અંકુશ જેવાં, વિષયરૂપી વિષ માટે શ્રેષ્ઠ ઔષધરૂપ, આ સ્થાનોને કેવલ સમ્યગ્ ભાવન કરવાં જોઈએ.

ટીકા :

સમ્યગ્ ભાવયિતવ્યાનિ સૂત્રાનુસારત્ત્વમ્, અશુભમનોહસ્ત્યક્કુશસમાનિ=અકુશલપરિણામહસ્ત્ય-ક્કુશતુલ્યાનિ તથા વિષયવિષાગદભૂતાનિ, અગદઃ પરમૌષધરૂપઃ, નવરં સ્થાનાન્યેતાનિ વક્ષ્યમાણલક્ષણાનિ ભાવયિતવ્યાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૭૭॥

ટીકાર્થ :

સમ્યગ્=સૂત્રાનુસારથી, ભાવવાં જોઈએ. કોને ભાવવાં જોઈએ ? તે જ બતાવે છે — અશુભ મનરૂપી હાથી માટે અંકુશ સમાન=અકુશલ પરિણામરૂપી હાથી માટે અંકુશ તુલ્ય, તથા વિષયરૂપી વિષ માટે અગદભૂત, એવાં કહેવાનાર લક્ષણવાળાં આ સ્થાનોને ફક્ત ભાવવાં જોઈએ. અગદ પરમ ઔષધરૂપ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુએ સ્ત્રીવિષયક થયેલ રાગના પરિહાર માટે અથવા સ્ત્રીવિષયક રાગ ન થાય તે માટે આગળમાં બતાવાશે એ સ્થાનો સૂત્રાનુસારે ભાવન કરવાં જોઈએ.

આશય એ છે કે ગુરુ પાસે સમ્યગ્ બોધ કરીને ચિત્તને સ્પર્શે તે રીતે અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક આગળમાં કહેવાનારાં સ્થાનોનું સાધુ ભાવન કરે તો તે ભાવન આત્મામાં ચોક્કસ પ્રકારના પરિણામનું આધાન કરે છે. તેથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક જ ભાવન કરવું જોઈએ.

વળી, તે સ્થાનો જીવમાં વર્તતા અકુશલ પરિણામરૂપી હાથી માટે અંકુશ સમાન છે. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આગળમાં બતાવેલાં સ્થાનો સમ્યગ્ ભાવન કરવામાં આવે તો ચિત્તમાં અકુશલ પરિણામ ઉદ્ભવ પામી શકે નહિ, અને કદાચ ચિત્તમાં અકુશલ પરિણામ પેદા થયેલ હોય તોયજ સમ્યગ્ ભાવન દ્વારા નિવર્તન પામે છે.

વળી, આ સ્થાનો વિષયરૂપી વિષ માટે પરમ ઔષધ સમાન છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનાદિકાળથી જીવની પરિણતિ વિષયોને અભિમુખ હોવાને કારણે જીવ અત્યાર સુધી અનેક મરણો પામ્યો, તેના ઔષધરૂપ પ્રસ્તુત ભાવના દ્વાર છે, જેથી વિષયાભિમુખ પરિણતિરૂપ ઝેર આત્મામાંથી ચાલ્યું જાય અને જીવ સદા માટે અમર અવસ્થાને પામે. ॥૮૭૭॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૮૭૬માં કહ્યું કે સ્ત્રીવિષયક રાગના નિવારણ માટે અથવા વિહિત અનુષ્ઠાન હોવાને કારણે જ, આગળમાં કહેવાશે એ સ્થાનોનું સાધુએ સમ્યગ્ ભાવન કરવું જોઈએ. તેથી હવે તે ભાવન કરવાનાં સ્થાનોને જ બતાવે છે —

ગાથા :

વિજળમ્મિ મસાળાઇસુ ઠિણ ગીઅત્થસાહુસહિણં ।
ભાવેઅવ્વં પઢમં અથિરત્તં જીવલોઅસ્સ ॥૮૭૮॥

અન્યથાર્થ :

મસાળાઇસુ=સ્મશાનાદિમાં ગીઅત્થસાહુસહિણં ઠિણ=ગીતાર્થ સાધુથી સહિત એવા સ્થિતે=રહેલા સાધુએ, વિજળમ્મિ=વિજનમાં=એકાંતમાં, પઢમં=પ્રથમ જીવલોઅસ્સ અથિરત્તં=જીવલોકના અસ્થિરત્વને ભાવેઅવ્વં=ભાવવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

સ્મશાનાદિમાં ગીતાર્થ સાધુ સહિત રહેલા સાધુએ એકાંતમાં પ્રથમ જીવલોકના અસ્થિરત્વને ભાવવું જોઈએ.

ટીકા :

વિજને દેશે શ્મશાનાદિષુ સ્થિતેન, આદિશબ્દાદારામાદિપરિગ્રહઃ, ગીતાર્થસાધુસહિતેન, નૈકાકિના, ભાવયિતવ્યં પ્રથમમ્=આદાવેવ અસ્થિરત્વં જીવલોકસ્ય સર્વત્રાઽઽસ્થાવિધાતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૭૮॥

ટીકાર્થ :

સ્મશાનાદિમાં, એકાકીએ નહિ પરંતુ ગીતાર્થ સાધુથી સહિત રહેલા સાધુએ, વિજન દેશમાં=એકાંતવાળા પ્રદેશમાં, સર્વત્ર આસ્થાના વિધાતી=સર્વ સાંસારિક ભાવોમાં સુખના સાધનરૂપે જે રુચિ છે તેને હણનારા, એવા જીવલોકના અસ્થિરપણાને, પ્રથમ=આદિમાં જ=પ્રારંભમાં જ=અન્ય સર્વ ભાવનાઓ ભાવન કરતા પહેલાં જ, ભાવવું જોઈએ. “શ્મશાનાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી આરામ=બગીચો, વગેરેનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમજીવનને અતિશયિત કરવા માટે અશુભ મનનો પ્રાદુર્ભાવ ન થાય તદર્થે સાધુએ સદા આગળમાં કહેવાનાર સ્થાનોનું ભાવન કઈ રીતે કરવું જોઈએ ? જેથી અશુભ મન અત્યંત અંકુશમાં રહે, અને સંયમ યોગોની શુદ્ધિ રહે ? તે જણાવતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

સાધુએ સ્મશાન, બગીચા આદિમાં, એકાંત ભાગમાં રહીને જીવલોકના અસ્થિરપણાનું પ્રથમ ભાવન કરવું જોઈએ, અને સ્મશાનાદિમાં ભાવન કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે સર્વથા વસતિ વગરનું સ્થાન હોય તો તે ભાવન કરતા ભાવો આત્માને શીઘ્ર સ્પર્શી શકે.

વળી ભાવન કરવા સ્મશાનાદિમાં એકાકી જવાનું નથી, પણ ગીતાર્થ સાધુ સાથે જવાનું છે; કેમ કે એકાકી સાધુને ગમે ત્યારે ખરાબ વિચાર આવી શકે, જેથી આત્માને ભાવિત કરવા ગયેલ સાધુ પણ સન્માર્ગથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રેરાય. આથી જ ગીતાર્થ સાધુ સાથે એકાંત પ્રદેશમાં જઈને સંસારના અસ્થિર સ્વરૂપનું સાધુ ભાવન કરે; કેમ કે સર્વ પદાર્થો અસ્થિર હોવા છતાં જીવની અવિચારકતાને કારણે જ જીવને ભૌતિક પદાર્થોમાંથી આનંદ લેવાની મનોવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી, “હજી મારે ઘણું જીવવાનું છે,” તેવી આસ્થા જીવમાં અવ્યક્ત રીતે પડેલી હોય છે, અને તે સ્થિરપણાની આસ્થા જ જીવમાં સર્વ વિકારો પેદા કરે છે. આથી સાધુએ સ્થિરપણાની આસ્થાનો નાશ કરવા માટે “જીવલોકના અસ્થિરપણાનું” ભાવન કરવું જોઈએ. ॥૮૭૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુએ જીવલોકના અસ્થિરપણાનું ભાવન કરવું જોઈએ. તેથી તે અસ્થિરપણાનું ભાવન જ બતાવે છે -

ગાથા :

જીઅં જોવ્વણમિઢ્ઠી પિઅસંજોગાઙ અત્થિરં સવ્વં ।
વિસમખરમારુઆહયકુસગ્ગજલબિંદુણા સરિસં ॥૮૭૯॥

અન્યથાર્થ :

વિસમખરમારુઆહયકુસગ્ગજલબિંદુણા સરિસં=વિષમ અને ખર મારુતથી આહત એવા કુશાગ્ર જલના બિંદુની સદૃશ એવું જીઅં=જીવિત, જોવ્વણં=યૌવન, મિઢ્ઠી=ઋદ્ધિ, પિઅસંજોગાઙ સવ્વં=પ્રિયનો સંયોગાદિ સર્વ અત્થિરં=અસ્થિર છે.

ગાથાર્થ :

વિષમ અને ખર પવનથી હણાયેલા ઘાસના અગ્રભાગમાં રહેલ પાણીના બિંદુ જેવું જીવિત, યૌવન, સંપત્તિ, પ્રિયનો સંયોગાદિ સર્વ અસ્થિર છે.

ટીકા :

જીવિતં યૌવનં ઋદ્ધિઃ=સમ્પત્ પ્રિયસંયોગાદિ, આદિશબ્દાદપ્રિયત્વાદિપરિગ્રહઃ(?આદિશબ્દાત્ પ્રિયત્વાદિપરિગ્રહઃ), અસ્થિરં સર્વમેતત્, કિમ્ભૂતમિત્યાહ-વિષમખરમારુતાહતકુશાગ્રજલબિંદુના સદૃશમ્ અતીવાસ્થિરમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૭૯॥

નોંધ :

ટીકામાં “પ્રિયસંયોગાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી અપ્રિયત્વાદિપરિગ્રહઃ એમ કહેલ છે, તેને સ્થાને પ્રિયત્વાદિપરિગ્રહઃ એમ હોવું જોઈએ, અને “પ્રિયત્વાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી સૌષ્ઠવાદિનો પરિગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

જીવિત, યૌવન, ઋદ્ધિ=સંપત્તિ, પ્રિયનો સંયોગાદિ; 'આદિ' શબ્દથી પ્રિયત્વાદિનો પરિગ્રહ છે. આ સર્વ અસ્થિર છે. કેવા પ્રકારનું અસ્થિર છે ? એથી કહે છે- વિષમ અને ખર મારુતથી આહત એવા કુશાગ્ર જલના બિંદુની સદૃશ=ઉગ્ર અને ઋક્ષ પવનથી હણાયેલા ઘાસના અગ્રભાગમાં રહેલા પાણીના બિંદુ જેવું, જીવિતાદિ અતીવ=અત્યંત, અસ્થિર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જેવી રીતે ઉગ્ર અને ઋક્ષ પવન આવતો હોય ત્યારે પાણી જલદી સુકાઈ જાય છે, તેમાં પણ ઘાસના અગ્રભાગ ઉપર રહેલ પાણીના ટીપાનો તો તરત જ વિનાશ થાય છે; તેવી રીતે જીવનું જીવન પ્રતિક્ષણ નાશ પામી રહ્યું છે, અને આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યારે તો જીવનનો પરિપૂર્ણ નાશ થાય છે; અને યૌવન પણ પ્રતિક્ષણ વાર્ધક્ય તરફ જઈ રહ્યું છે, આથી યૌવન ક્યારે નાશ પામશે તેનો કોઈ ભરોસો નથી. તે રીતે સંપત્તિ, પ્રિય વ્યક્તિનો સંયોગ અને પ્રિય વ્યક્તિમાં રહેલ પ્રિયત્વનો પરિણામ પણ ક્યારે નાશ પામશે તેનો કોઈ ભરોસો નથી; કેમ કે સંપત્તિનો અને પ્રિય વ્યક્તિનો કે પ્રિય વસ્તુનો ગમે ત્યારે વિયોગ થઈ શકે છે, અત્યારે પ્રિય લાગતી વ્યક્તિ બીજી જ ક્ષણે અપ્રિય બની શકે છે. આમ, આ સર્વ વસ્તુ અત્યંત અસ્થિર છે. માટે વિચારક વ્યક્તિ ક્યારેય આવા સંસારના અસ્થિર ભાવોમાં સુખના સાધનપણાની આસ્થા કરે નહિ, પરંતુ મોહથી મૂઢ થયેલ જીવો જ આવા અસ્થિર ભાવોમાં પણ સુખના સાધનપણાની આસ્થા કરે.

આવા પ્રકારના અસ્થિરત્વનું ભાવન કરવાથી જીવનને સફળ કરવાનું અને યૌવનને સન્માર્ગમાં પ્રવર્તાવવાનું બળ મળે છે; વળી, બાહ્ય વૈભવ, પ્રિયના સંયોગાદિ પ્રત્યે સાધુને કોઈ રાગાદિનો પરિણામ ન હોય તોપણ અસ્થિરત્વનું ભાવન કરવાથી બાહ્ય ઋદ્ધિ આદિ પ્રત્યે લેશ પણ ચિંત ન જાય તેવા પ્રકારનું ઉત્તમ ચિંત પ્રગટ થાય છે, અને કોઈ પરિચિત વ્યક્તિમાં પણ પ્રિયત્વનો પરિણામ ન ઊઠે તેવા પ્રકારનો વિરક્ત ભાવ પેદા થાય છે. ॥૮૭૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૮૭૭માં કહ્યું કે અશુભ મનરૂપી હાથી માટે અંકુશ સમાન આગળમાં કહેવાનારાં સ્થાનોનું સાધુએ સમ્યગ્ ભાવન કરવું જોઈએ, અને તે ભાવન કરવા યોગ્ય સ્થાનોમાંથી પ્રથમ સ્થાનરૂપ અસ્થિરત્વનું સ્વરૂપ પૂર્વગાથામાં દર્શાવ્યું. હવે બીજા સ્થાનરૂપ વિષયોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

વિસયા ય દુઃખરૂપા ચિંતાયાસબહુદુઃખસંજગણા ।

માઈંદજાલસરિસા કિંવાગફલોવમા પાવા ॥૮૮૦॥

અન્યચાર્થ :

વિસયા ય=અને વિષયો દુઃખરૂપા=દુઃખરૂપ છે, ચિંતાયાસબહુદુઃખસંજગણા=ચિંતા અને આયાસરૂપ બહુ દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારા છે, માઈંદજાલસરિસા=માયા-ઈંદ્રજાળ સદૃશ છે, કિંવાગફલોવમા=કિંપાક ફળની ઉપમાવાળા છે, પાવા=પાપરૂપ છે.

ગાથાર્થ :

અને વિષયો દુઃખરૂપ છે, ચિંતા અને આયાસરૂપ બહુ દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારા છે, માયાજાળ અને ઈંદ્રજાળ સરખા છે, કિંપાક ફળની ઉપમાવાળા છે અને પાપરૂપ છે.

ટીકા :

વિષયાશ્ચ=શબ્દાદયો દુઃખરૂપાઃ=સમ્મોહનાઃ વિષયવતાં, તથા ચિન્તાઽઽયાસબહુદુઃખસન્નનાઃ તદન્વેવ તથાનુભવનાત્, તથા માયેન્દ્રજાલસદૃશાઃ તુચ્છાઃ, કિમ્પાકફલોપમાઃ, પાપા=વિરસાવસાના ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૦॥

ટીકાર્થ :

અને શબ્દાદિ વિષયો દુઃખરૂપ છે=વિષયવાળાઓના સંમોહન છે=વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવોને સંમોહ પેદા કરનારા છે, તથા ચિંતા અને આયાસરૂપ બહુ દુઃખના સંજનન છે=ચિંતા અને પ્રયત્નરૂપ ઘણા દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારા છે; કેમ કે તેનાથી પછી જ તે પ્રકારનું અનુભવન છે=વિષયોની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ ચિંતા અને પ્રયત્નરૂપ ઘણા દુઃખનો જીવને અનુભવ થાય છે, અને માયા-ઈન્દ્રજાળસદૃશ=માયાજાળ અને ઈન્દ્રજાળ સરખા, તુચ્છ છે, કિંપાક ફળની ઉપમાવાળા છે, પાપરૂપ છે=વિરસ અવસાનવાળા છે અર્થાત્ વિષયોનો અંત ખરાબ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પાંચેય ઈન્દ્રિયોના અનુકૂળ વિષયો જીવને સુખરૂપે પ્રતીત થતા હોવાથી મોક્ષમાર્ગની સાધના કરનાર પણ મુનિ ક્યારેક વિષયો તરફ આકર્ષાઈ જાય તેવી સંભાવના છે. માટે તે વિષયોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સ્થિર કરવા માટે કહે છે કે શબ્દાદિ વિષયો દુઃખરૂપ છે. સામાન્ય રીતે વિષયોનું ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ વેદન થતું હોવાથી અનુકૂળ વિષયોને દુઃખરૂપ કહી શકાય નહિ; કેમ કે જેનું પ્રતિકૂળ વેદન થતું હોય તેને દુઃખ કહેવાય, અને જો વિષયો દુઃખરૂપ જ હોય તો તેના પ્રત્યે જીવને આકર્ષણ થવાનો સંભવ રહે નહિ. આમ છતાં વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવોને સંમોહન કરનારા વિષયો છે, એ અપેક્ષાએ દુઃખરૂપ છે અર્થાત્ વિષયો જીવને આત્મભાન ભુલાવીને, હિતની પ્રવૃત્તિ છોડાવીને જીવમાં સંમોહ પેદા કરે છે, અને તે વિષયોથી સંમોહિત થયેલ જીવ આત્મહિતની ઉપેક્ષા કરીને પોતાનું જ અહિત કરે છે. આથી સંમોહ કરવા દ્વારા આત્માનું અહિત કરનાર હોવાથી વિષયો દુઃખરૂપ છે.

વળી, વિષયોના અર્થી જીવો વિષયોને પ્રાપ્ત કરીને તેના રક્ષણની અને વૃદ્ધિની ચિંતારૂપ દુઃખનો અનુભવ કરે છે, અને સાથે સાથે તે સામગ્રીના રક્ષણ અને વૃદ્ધિ માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરવા રૂપ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આથી વિષયો ચિંતા અને આયાસરૂપ ઘણા દુઃખને પેદા કરનારા છે; કેમ કે વિષયોમાં સુખ છે, એવી શ્રદ્ધાવાળા જીવોને વિષયોની પ્રાપ્તિ પછી તરત જ ચિંતા અને આયાસરૂપ બહુ દુઃખનો અનુભવ થાય છે.

વળી, વિષયો માયાજાળ કે ઈન્દ્રજાળ જેવા તુચ્છ છે. જેમ સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલ મોટું રાજ્ય કેવલ માનસિક કલ્પનાત્મક જ છે, પરંતુ વાસ્તવિક નથી; અથવા ઈન્દ્રજાલિક દ્વારા બતાવાયેલ કૌતુક ક્ષણભર પૂરતું જ હોય છે, પરંતુ વાસ્તવિક હોતું નથી; તેમ બાહ્ય વિષયો જીવથી તદ્દન જુદા છે, આથી વિષયોના ભોગવટાથી

જીવને એવા કોઈ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી કે જેનાથી જીવ આત્માના સુખનો અનુભવ કરી શકે; ફક્ત વિષયોથી સંમોહિત થયેલ જીવ સ્વમતિકલ્પનાથી વિષયો દ્વારા પુલકિત થાય છે, અને જ્યારે તે વિષયોની સામગ્રી નાશ પામે છે ત્યારે શોકાતુર થાય છે. આમ, માયાજાળમાં કે ઈંદ્રજાળમાં પદાર્થની પ્રાપ્તિથી થયેલ સુખ જેમ અપારમાર્થિક હોય છે, તેમ વિષયોની પ્રાપ્તિથી થયેલ સુખ પણ અપારમાર્થિક છે, માટે તુચ્છ છે. આથી વિવેકસંપન્ન જીવ વિષયોથી નિરપેક્ષ થઈને પરમ સ્વસ્થતારૂપ પારમાર્થિક સુખને અનુભવે છે; અને પારમાર્થિક સુખનો અનુભવ નહીં કરી શકતા જીવો તુચ્છ સુખને આપનારા એવા વિષયસુખથી આનંદિત થાય છે.

વળી, કિંપાક ફળ જેમ દેખાવમાં સુંદર હોય છે અને ખાવામાં મધુર હોય છે, પરંતુ ખાનાર વ્યક્તિના પ્રાણનો શીઘ્ર નાશ કરે છે; તેમ ઈન્દ્રિયને અનુકૂળ એવા શબ્દાદિ વિષયો જોવાથી રમ્ય લાગે છે, ભોગવવાથી મધુર લાગે છે, પરંતુ ભોગવવાથી થયેલ અશુભ ચિત્તને કારણે ભોગવનાર જીવના ભાવપ્રાણનો શીઘ્ર નાશ કરે છે. આથી વિષયો કિંપાકફળની ઉપમાવાળા છે.

વળી, આ વિષયો પાપરૂપ છે. જેમ પાપનું ફળ ખરાબ હોય છે, તેમ વિષયોના સેવનનું દુર્ગતિઓની પરંપરારૂપ ફળ પણ ખરાબ છે. આથી વિષયો વિરસ અવસાનવાળા છે અર્થાત્ અશુભ અંતવાળા છે. ॥૮૮૦॥

ગાથા :

તત્તો અ માઙ્ગામસ્સ નિઆણં રુહિરમાઙ્ગ ભાવિજ્જા ।

કલમલગમંસસોણિઅપુરીસપુણ્ણં ચ કંકાલં ॥૮૮૧॥

અન્વયાર્થ :

તત્તો અ=અને ત્યારપછી માઙ્ગામસ્સ=માતૃગ્રામના=સ્ત્રીસમૂહના, નિઆણં=નિદાન=કારણભૂત, રુહિરમાઙ્ગ=રુધિરાદિને કલમલગમંસસોણિઅપુરીસપુણ્ણં ચ=અને કલમલક=અપવિત્ર, એવા માંસ, શોષિત અને પુરીષથી પૂર્ણ એવા કંકાલં=કંકાલને=હાડપિંજરને, ભાવિજ્જા=ભાવન કરે.

ગાથાર્થ :

અને ત્યારપછી સ્ત્રીસમૂહના કારણભૂત રુધિરાદિને અને અપવિત્ર એવા માંસ, લોહી અને મળથી ભરેલા હાડપિંજરનું ભાવન કરે.

ટીકા :

एवं भावनान्तरं, ततश्च मातृग्रामस्य=स्त्रीजनस्य निदानं=निमित्तं रुधिरादि, आदिशब्दाच्छुक्रादिपरिग्रहः, रक्तोत्कटा स्त्रीत्येवमुपन्यासः, भावयेदित्येतदभ्यस्येत्, तथा कलमलकमांसशोणितपुरीषपूर्णं च कंकालं भावयेदिति गार्थः ॥८८१॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વમાં જીવલોકનું અસ્થિરપણું અને વિષયોનું દુઃખરૂપપણું બતાવ્યું એ રીતે, ભાવનની

અનંતર=ભાવન કર્યા પછી, શું કરવાનું છે ? તે બતાવે છે — અને ત્યારપછી માતૃગ્રામનું=સ્ત્રીજનનું, નિદાન=નિમિત્ત, રુધિરાદિ છે. 'આદિ' શબ્દથી શુકાદિનો પરિગ્રહ છે.

અહીં શંકા થાય કે સ્ત્રીજનનું કારણ રુધિરાદિ જ કેમ કહ્યું ? શુકાદિ કેમ ન કહ્યું ? એથી કહે છે— રક્ત છે ઉત્કટ જેમાં એવી સ્ત્રી છે, એથી આ પ્રકારે=સ્ત્રીજનનું નિમિત્ત રુધિરાદિ છે એ પ્રકારે, ઉપન્યાસ છે. ભાવન કરે એટલે આનો=સ્ત્રીજનનું કારણ રુધિરાદિ છે એનો, અભ્યાસ કરે; અને કલમલક=અશુચિમય, એવાં માંસ, શોણિત અને પુરીષથી પૂર્ણ એવા કંકાલને=હાડપિંજરને, ભાવન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બતાવ્યું, તદન્તર્ગત જ સ્ત્રીરૂપ સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયનું ચિંતવન આવી જાય છે; છતાં અનાદિ ભવના અભ્યાસને કારણે જીવને સ્ત્રીરૂપ વિષય પ્રત્યે વિશેષ રાગ થવાની સંભાવના હોય છે. માટે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ સ્ત્રીવિષયક રાગનું બીજ ઉદ્ભવ પામી ન શકે તદર્થે સાધુએ પોતાના આત્માને ભાવનાઓથી ભાવિત કરવાનો છે. આથી વિષયોના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં સ્ત્રીરૂપ વિષયની પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોવા છતાં તેમાં વિશેષ રાગની સંભાવનાથી સ્ત્રીનું સ્વરૂપ વિશેષથી પ્રસ્તુતમાં જણાવે છે —

સ્ત્રીશરીરની ઉત્પત્તિનું કારણ રુધિર, શુક વગેરે છે, એમ વિચારવાથી અશુચિવાળા પદાર્થોમાંથી સ્ત્રીશરીર બનેલ છે, તેવી બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે; જેના કારણે ચક્ષુથી દેખાતા બાહ્ય સુંદર રૂપ તરફ જીવનો ઉપયોગ ન જતાં સ્ત્રીશરીરની ઉત્પત્તિરૂપ અશુચિમય ભાવો તરફ જ જીવનો ઉપયોગ જાય, જેથી બાહ્ય નિમિત્તની પ્રાપ્તિમાં પણ બાહ્ય રૂપાદિ પ્રત્યે ઉપયોગ નહીં જવાથી સ્ત્રીશરીર ઉપર રાગનો ઉદ્ભવ થઈ શકે નહિ.

વળી, સ્ત્રીશરીરનો ઉદ્ભવ રુધિરાદિમય છે એ દૃષ્ટિએ તો સ્ત્રીશરીર અશુચિમય છે, પરંતુ વર્તમાનમાં દેખાતું સ્ત્રીઓનું સુંદર શરીર પણ ગંદા એવા લોહી, માંસ, મળથી ભરેલા હાડકાંના સમૂહરૂપ છે, આ પ્રકારની ભાવનાથી વાસિત થયેલ મતિ માત્ર બાહ્ય રૂપ જોવા માટે ઉત્સુક બનતી નથી, પરંતુ સ્ત્રીશરીરના વાસ્તવિક ગંદા સ્વરૂપ પ્રત્યે જ ઉપયોગ જવાથી અનાયાસે પણ ક્યારેક સ્ત્રીશરીર પર દૃષ્ટિ પડે તોપણ મુનિની મતિ રાગાકુળ બનતી નથી. ॥૮૮૧॥

ગાથા :

તસ્સેવ ય સમરાગાભાવં સઙ્ગ તમ્મિ તહ વિચિંતિજ્જા ।

સંઙ્ગભગાણ વ સયા નિસગ્ગચલરાગયં ચેવ ॥૮૮૨॥

અન્યચાર્થ :

તસ્સેવ ય=અને તેના જ=સ્ત્રીજનના જ, સમરાગાભાવં=સમરાગના અભાવને વિચિંતિજ્જા=ચિંતવવું જોઈએ, તહ=અને તમ્મિ સઙ્ગ=તે હોતે છતે=સમરાગનો ભાવ હોતે છતે, સંઙ્ગભગાણ વ=સંધ્યાના અભ્રકોની જેમ સયા=સદા (સ્ત્રીની) નિસગ્ગચલરાગયં ચેવ=નિસર્ગથી ચલરાગતાને જ (ચિંતવવી જોઈએ.)

★ 'ચેવ' એવકાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને સ્ત્રીજનના જ સમાન રાગના અભાવને, અને સમાન રાગનો ભાવ હોતે છતે, સંધ્યાના વાદળોની જેમ સદા સ્ત્રીના સ્વાભાવિક ચલરાગપણાને જ ચિંતવવું જોઈએ.

ટીકા :

તસ્યૈવ ચ=માતૃગ્રામસ્ય સમરાગાભાવં, ન હિ પ્રાયેણ સમા પ્રીતિર્ભવતીતિ પ્રતીતમેતત્, સતિ તસ્મિન્ સમરાગે તથા વિચિન્તયેત્=ભાવયેત્, કિમિત્યાહ-સંધ્યામ્રકાણામિવ સદા=સર્વકાલં નિસર્ગચલરાગતાં ચૈવ=પ્રકૃત્યાઽસ્થિરરાગતામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૨॥

ટીકાર્થ :

અને તેના જ=માતૃગ્રામના જ, સમરાગના અભાવનું ચિંતવન કરે, જે કારણથી પ્રાયઃ કરીને સરખી પ્રીતિ હોતી નથી, એ પ્રકારે, આ=સમરાગનું અભાવપણું, પ્રતીત છે. તથા તે=સમરાગ, હોતે છતે ચિંતવન કરે=ભાવન કરે; શું ? એથી કહે છે- સંધ્યાના અભ્રકોની જેમ=સંધ્યાના વાદળોની જેમ, સદા=સર્વકાળ, સ્ત્રીના નિસર્ગથી ચલરાગપણાને જ=પ્રકૃતિથી અસ્થિર રાગપણાને જ, ચિંતવન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રી પ્રત્યે થતા રાગના ઉદ્ભવને અટકાવવા માટે પૂર્વગાથામાં સ્ત્રીશરીરના સ્વરૂપની વિચારણા બતાવી; છતાં સંસારમાં અન્ય પદાર્થોના રાગ કરતાં સ્ત્રીનો રાગ થવાની ઉત્કટ સંભાવના હોવાને કારણે સ્ત્રીવિષયક અન્ય પણ વિચારણા બતાવે છે-

સામાન્ય રીતે જીવ જે વ્યક્તિ ઉપર રાગ કરે છે તે વ્યક્તિ પણ પોતાને સમાન જ રાગ કરે તેવી અપેક્ષા રાખે છે, છતાં સ્ત્રી પ્રત્યે પોતાના રાગની સમાન જ સ્ત્રીનો પોતાના પ્રત્યે રાગ હોય તેવો નિયમ નથી; કેમ કે પ્રાયઃ કરીને સ્ત્રીઓને સમાન પ્રીતિ હોતી નથી, એ વાત લોકમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. છતાં કોઈ પુરુષને આશ્રયીને કોઈ સ્ત્રીને સમાન રાગ હોય, તોપણ સંધ્યા સમયે થતા વાદળોની જેમ સ્ત્રીભવને કારણે સ્ત્રીનો પ્રકૃતિથી જ અસ્થિર રાગ હોવાથી સમાન રાગ હોવા છતાં પણ સ્ત્રીનો તે રાગ ક્વચિત્ અન્યત્ર પણ ચાલ્યો જઈ શકે છે. માટે આવા અવિચારક રાગથી સર્થું.

આ પ્રકારનું ભાવન કરવાથી અનાદિભવથી અભ્યસ્ત એવો સ્ત્રી પ્રત્યેનો રાગ ઉદ્ભવ ન પામે તેવું સંયમી આત્માનું દૃઢ માનસ પેદા થાય છે. આથી સાધુએ નિમિત્તને પામીને સ્ત્રીવિષયક રાગ થયો હોય ત્યારે, અને રાગ ન થયો હોય ત્યારે પણ, સાધ્વાચારરૂપે આ પ્રકારની વિચારણા દ્વારા આત્માને ભાવનાઓથી વાસિત કરવો જોઈએ, જેથી સ્ત્રી પ્રત્યે રાગ ઉદ્ભવવાની સંભાવના રહે જ નહિ. ॥૮૮૨॥

અવતરણિકા :

વળી, સ્ત્રી પ્રત્યે થયેલ રાગના નિવારણ અર્થે અથવા સ્ત્રી પ્રત્યે રાગ ન થાય તદર્થે, કેટલીક સ્ત્રીઓ વડે કરાતાં અકાર્યો બતાવવા દ્વારા પણ સ્ત્રીસ્વરૂપનું અન્ય ચિંતવન દર્શાવે છે -

ગાથા :

અસદારંભાણ તહા સવ્વેસિં લોગગરહણિજ્જાણં ।
પરલોઅવેરિઆણં કારણયં ચેવ જત્તેણં ॥૮૮૩॥

અન્યવાર્થ :

તહા=અને (સ્ત્રીજનની) લોગગરહણિજ્જાણં=લોકમાં ગર્હણીય સવ્વેસિં=સર્વ અસદારંભાણ=અસદ્ આરંભોની (અને) પરલોઅવેરિઆણં=પરલોકના વૈરિકોની કારણયં ચેવ=કારણતાને જ જત્તેણં=યત્નથી (વિચારવી જોઈએ.)

ગાથાર્થ :

અને સ્ત્રીજનની, લોકમાં ગર્હણીય સર્વ અસદ્ આરંભોની કારણતાને તથા અન્ય જન્મના શત્રુઓની કારણતાને જ યત્નથી વિચારવી જોઈએ.

ટીકા :

અસદારંભાણાં તથા પ્રાણવધાદીનાં સર્વેષાં લોકગર્હણીયાનાં=જઘન્યાનામિત્યર્થઃ, પરલોકવૈરિણામ્=અન્યજન્મશત્રુણાં કારણતાં ચૈવ યત્નેન માતૃગ્રામસ્ય ચિન્તયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૩॥

ટીકાર્થ :

તથા માતૃગ્રામની=સ્ત્રીસમૂહની, લોકમાં ગર્હણીય=જઘન્ય, એવા પ્રાણવધાદિ સર્વ અસદ્ આરંભોની, અને પરલોકના વૈરીઓની=અન્ય જન્મના શત્રુઓની, કારણતાને જ યત્નથી ચિંતવન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈક સ્ત્રીવિશેષને કોઈ અન્ય પુરુષ પ્રત્યે રાગ હોય, તો પોતાના રાગમાં અંતરાયભૂત એવા પોતાના પતિના પ્રાણવધાદિ કાર્યો કરે, જે કાર્યો લોકમાં પણ અત્યંત નિંદાપાત્ર છે; અને આવાં સ્ત્રીનાં અકાર્યો બીજા જન્મમાં પણ શત્રુતાનું કારણ બને છે; કેમ કે કોઈ કારણથી પૂર્વજન્મમાં થયેલ દ્વેષ અન્ય જન્મમાં સંબંધ થતાં પ્રગટી શકતો હોવાથી પૂર્વભવનાં પતિ-પત્ની અન્ય ભવમાં શત્રુ પણ બને છે. આ વાતનું સમ્યગ્ ચિંતવન કરવાથી સ્ત્રીને આશ્રયીને જગતમાં જે જે પ્રકારના રાગો થાય છે, તે તે પ્રકારના રાગો ઊઠી શકતા નથી. આથી મુનિ આવા ચિંતવન દ્વારા પોતાના આત્માને વાસિત રાખે. ॥૮૮૩॥

ગાથા :

તસ્સેવ યાઽનિલાનલભુઅગેહિંતો વિ પાસઓ સમ્મં ।
પગઈદુગિજ્ઞસસ ય મણસસ દુગિજ્ઞયં ચેવ ॥૮૮૪॥

અન્યથાર્થ :

અનિલાનલભુઅગેહિંતો વિ પાસઓ ય=અને અનિલ, અનલ, ભુજંગ કરતાં પણ પગઈદુગિગજ્ઞસ્સ ય= પ્રકૃતિથી દુર્ગ્રાહ્ય એવા તસ્સેવ=તેના જ=સ્ત્રીજનના જ, મણસ્સ=મનની દુગિગજ્ઞયં ચેવ=દુર્ગ્રાહ્યતાને જ સમ્મં=સમ્યગ્ (ચિંતવવી જોઈએ.)

★ 'ય' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

★ 'ચેવ' એકાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

પવન, અગ્નિ અને સાપ કરતાં પણ પ્રકૃતિથી દુર્ગ્રાહ્ય એવા સ્ત્રીજનના જ મનની દુર્ગ્રાહ્યતાને જ સમ્યગ્ ચિંતવવી જોઈએ.

ટીકા :

તસ્યૈવ ચ=માતૃગ્રામસ્ય અનિલાનલભુજઙ્ગેભ્યોઽપિ પાર્શ્વતઃ સમ્યક્ પ્રકૃતિદુર્ગ્રાહ્યસ્ય ચ મનસો દુર્ગ્રાહ્યતાં ચૈવ ચિન્તયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૪॥

ટીકાર્થ :

અને અનિલ=પવન, અનલ=અગ્નિ, ભુજંગ=સાપ, કરતાં પણ પ્રકૃતિથી દુર્ગ્રાહ્ય=દુઃખેથી ગ્રહણ કરી શકાય એવા, તેના જ=માતૃગ્રામના જ, મનની દુર્ગ્રાહ્યતાને જ સમ્યગ્ ચિંતવવી જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પવન, અગ્નિ અને સાપનો સ્વભાવ વક હોય છે, તેના કરતાં પણ સ્ત્રીનો સ્વભાવ અતિવક હોય છે, અને આવી પ્રકૃતિથી દુર્ગ્રાહ્ય એવી સ્ત્રીઓનું મન તો અતિ દુઃખેથી ગ્રહણ કરી શકાય તેવું હોય છે અર્થાત્ સ્વભાવથી જ સ્ત્રી અધિક માયાવાળી હોય છે. આથી તેઓને ગમે તેટલો સંતોષ આપેલ હોય, તોપણ તેઓનું ચંચળ મન ક્યારે અન્ય વિષયમાં રાગવાળું બનશે તે કહી શકાય નહિ. આ પ્રકારનું ભાવન કરવાથી સ્ત્રી પ્રત્યે રાગનું વલણ થવાની સંભાવના ઓછી રહે છે. ॥૮૮૪॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

સ્ત્રીવિષયક બીજું ચિંતવન બતાવવા માટે 'તથા'થી સમુચ્ચય કરે છે —

ગાથા :

જચ્ચાઙ્ગુણવિભૂસિઅવરધવણિરવિક્ષયં ચ ભાવિજ્જા ।
તસ્સેવ ય અઙ્ગિઅઙ્ગીપહાણયં ચેવ પાવસ્સ ॥૮૮૫॥

અન્યથાર્થ :

જચ્ચાઙ્ગુણવિભૂસિઅવરધવણિરવિક્ષયં ચ=અને જાતિ આદિ ગુણોથી વિભૂષિત એવા વર ધવથી=શ્રેષ્ઠ પતિથી નિરપેક્ષતાને, પાવસ્સ ય તસ્સેવ=અને પાપવાળા તેની જ=માતૃશ્રામની જ, અઙ્ગિઅઙ્ગીપહાણયં ચેવ=અતિનિકૃતિની પ્રધાનતાને જ ભાવિજ્જા=ભાવન કરવી જોઈએ.

ગાથાર્થ :

અને જાતિ આદિ ગુણોથી વિભૂષિત એવા શ્રેષ્ઠ પતિ પ્રત્યે નિરપેક્ષતાને, અને પાપી સ્ત્રીજનની જ માયાની પ્રધાનતાને જ ભાવન કરવી જોઈએ.

ટીકા :

જાત્યાદિગુણવિભૂષિતવરધવનિરપેક્ષતાં ચ ભાવયેત્, ધવો=ભર્તા, તસ્યૈવ ચાઙ્ગિનિકૃતિપ્રધાનતાં ચૈવ પાપસ્ય, નિકૃતિઃ=માયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૫॥

ટીકાર્થ :

અને જાતિ આદિ ગુણોથી વિભૂષિત એવા વર ધવથી નિરપેક્ષતાને ભાવન કરે, ધવ એટલે ભર્તા=પતિ, અને પાપવાળા તેની જ=સ્ત્રીજનની જ, અતિનિકૃતિના પ્રધાનપણાને જ ભાવન કરે. નિકૃતિ એટલે માયા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભવદોષને કારણે જ સ્ત્રીઓ ઘણી વખત ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ કુળ વગેરે ગુણોથી યુક્ત એવા પણ સુંદર પતિથી નિરપેક્ષ થઈને અન્ય કોઈ પુરુષ પ્રત્યે રાગવાળી થાય છે, એ પ્રકારે સાધુ ભાવન કરે; અને પાપોદયથી પ્રાપ્ત થયેલા સ્ત્રીજન્મને કારણે સ્ત્રીઓમાં માયાની પ્રધાનતા હોય છે, એ પ્રકારનું પણ સાધુ ચિંતવન કરે, જેથી સ્ત્રીઓની વિષમ પ્રકૃતિના ચિંતવનથી સ્ત્રી પ્રત્યે રાગ થાય નહિ. ॥૮૮૫॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે પાપી એવા સ્ત્રીજનની અતિનિકૃતિની પ્રધાનતાને ભાવન કરવી જોઈએ. એને જ કહે છે —

ગાથા :

ચિંતેઙ્ગ કજ્જમન્નં અણ્ણં સંઠવઙ્ગ ભાસણં અન્નં ।

પાઢવઙ્ગ કુણઙ્ગમન્નં માયગ્ગામો નિઅહિસારો ॥૮૮૬॥

અન્વયાર્થ :

અન્નં કજ્જં ચિંતેઙ્ગ=અન્ય કાર્યને ચિંતવે છે, અણ્ણં સંઠવઙ્ગ=અન્યને સંસ્થાપે છે=અન્ય કાર્ય કરે છે, અન્નં ભાસણં=અન્યને બોલે છે, પાઢવઙ્ગ કુણઙ્ગ અન્નં=પ્રારંભ કરે છે (અને) કરે છે અન્ય; માયગ્ગામો=માતૃગ્રામ=સ્ત્રીજન, નિઅહિસારો=નિકૃતિસાર છે.

ગાથાર્થ :

અન્ય કાર્યને ચિંતવે છે, ક્રિયા દ્વારા અન્ય કાર્યને સ્થાપન કરે છે, અન્ય કાર્યને બોલે છે, એક કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે અને કરે છે અન્ય કાર્ય; માતૃગ્રામ માયાપ્રધાન છે.

ટીકા :

ચિન્તયતિ કાર્યમન્યત્ ચેતસા, અન્યત્સંસ્થાપયતે ક્રિયયા, ભાષતેઽન્યદ્વાચા, પ્રારમ્ભતે કરોત્યન્યત્ મુહુઃ પ્રારબ્ધત્યાગેન, સર્વથા માતૃગ્રામો નિકૃતિસારઃ=માયાપ્રધાન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૬॥

ટીકાર્થ :

સ્ત્રીજન ચિંતથી અન્ય કાર્યને ચિંતવે છે, ક્રિયાથી અન્યને=અન્ય કાર્યને, સંસ્થાપે છે=આચરણાથી બીજું કાર્ય કરે છે, વચનથી અન્યને બોલે છે, પ્રારંભે છે, વારંવાર પ્રારબ્ધના ત્યાગ દ્વારા કરે છે અન્ય=કોઈ કાર્ય શરૂ કરે છે, અને તે શરૂ કરેલ કાર્યનો વારંવાર ત્યાગ કરવા દ્વારા કરે છે કોઈ બીજું જ કાર્ય; આથી માતૃગ્રામ=સ્ત્રીજન, સર્વથા નિકૃતિસાર છે=માયાપ્રધાન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીઓ માયાની પ્રધાનતાવાળી હોવાથી કાયાથી પતિની સેવા કરતી હોય તોપણ ચિંતથી પોતાના પ્રિય સાથે મળવારૂપ કંઈક બીજું જ કાર્ય ચિંતવે છે; વળી, જે કાર્ય કરવાનું ચિંતવન કરે તેના કરતાં ચંચળ સ્વભાવને કારણે આચરણાથી અન્ય કાર્ય જ કરે છે. વળી આચરણાથી પોતે કરેલ કોઈ અનુચિત પ્રવૃત્તિને માયા દ્વારા છુપાવીને વાણીથી પતિ આગળ કાંઈક બીજું જ કહે છે; વળી ચંચળ સ્વભાવને કારણે કોઈ કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે, અને વારંવાર પ્રારંભિત કાર્યના ત્યાગ દ્વારા કાયાથી કંઈક બીજું કાર્ય આચરે છે. માટે સ્ત્રીઓ સર્વ રીતે માયાની પ્રધાનતાવાળી હોય છે.

આ પ્રકારે ચિંતવવાથી સ્ત્રી પ્રત્યે રાગ થવાનો સંભવ રહે નહિ, અને ક્વચિત્ કોઈક સ્ત્રી પ્રત્યે રાગ થયો હોય તોપણ નાશ પામે. ઓંથી સાધુ આવી ભાવનાથી પોતાના આત્માને વાસિત કરે. ॥૮૮૬॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

અને સાધુએ સ્ત્રીવિષયક અન્ય શું ચિંતવન કરવાનું છે ? તે 'તથા'થી સમુચ્ચય કરીને બતાવે છે —

ગાથા :

તસ્મેવ ય જ્ઞાણજ્ઞા ભુજ્જો પયઈઅ ણીયગામિત્તં ।
સદ્ સોઽવમોઽવપાવગસજ્ઞાણરિવુત્તણં તહય ॥૮૮૭॥

અન્યથાર્થ :

તસ્મેવ ય=અને તેના જ=માતૃગ્રામના જ, ભુજ્જો=વારંવાર પયઈઅ=પ્રકૃતિથી નીચગામિત્તં=નીચગામિત્વને, સદ્ સોઽવમોઽવપાવગસજ્ઞાણરિવુત્તણં=સદા સૌખ્યરૂપ મોક્ષના પ્રાપ્ત એવા સદ્ધ્યાનના રિપુત્વને તહય=અને આને=આગળમાં કહેવાશે એને, જ્ઞાણજ્ઞા=ધ્યાન કરે.

★ 'તહય' તથા ઇદં અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

અને માતૃગ્રામના જ વારંવાર પ્રકૃતિથી નીચગામીપણાનું, સદા સુખરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર એવા સદ્ધ્યાનના શત્રુપણાનું અને આગળમાં કહેવાશે એનું ધ્યાન કરે.

ટીકા :

તસ્યૈવ ચ=માતૃગ્રામસ્ય ભૂયઃ=પુનઃ ૨ પ્રકૃત્યા નીચગામિત્વમનુત્તમત્વાત્, સદા સૌખ્યમોક્ષપ્રાપ્તક-સદ્ધ્યાનરિપુત્વં ધ્યાયેત્ તથેદં=વક્ષ્યમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૭॥

ટીકાર્થ :

અને તેના જ=માતૃગ્રામના જ, વારંવાર પ્રકૃતિથી નીચગામીપણાને ધ્યાન કરે; કેમ કે અનુત્તમપણું છે અર્થાત્ માતૃગ્રામની પ્રકૃતિ ઉત્તમ હોતી નથી. સદા સૌખ્યરૂપ મોક્ષના પ્રાપ્ત સદ્ધ્યાનના રિપુત્વને=હંમેશાં સુખરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર એવા સદ્ધ્યાનના શત્રુપણાને, અને આને=વક્ષ્યમાણને=આગળમાં કહેવાશે એને, ધ્યાન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્ત્રીઓ તુચ્છ સ્વભાવવાળી હોવાથી હંમેશાં હલકાં કાર્યો કરવાની તેની પ્રકૃતિ હોય છે; કેમ કે પ્રાયઃ કરીને સ્ત્રીભવમાં ઉત્તમ પ્રકૃતિ મળતી નથી. આથી ગમે તેવું હલકું કાર્ય સ્ત્રીઓ દ્વારા થવાની સંભાવના રહે છે. વળી, પરમ સુખરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર એવું સદ્ધ્યાન કરનારા પણ મુનિને સદ્ધ્યાનમાંથી ચલાયમાન કરાવનાર સ્ત્રી છે. માટે સ્ત્રીઓને સદ્ધ્યાનના શત્રુ તરીકે ભાવન કરવાથી પ્રબળ નિમિત્તની પ્રાપ્તિમાં પણ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આકર્ષણ ન થાય, તેવા પ્રકારનું મુનિનું ચિત્ત તૈયાર થાય છે. ॥૮૮૭॥

ગાથા :

અચ્ચુગ્ગપરમસંતાવજળગનિરયાણલેગહેઉત્તં ।
તત્તો અ વિરક્તાણં ઇહેવ પસમાઇલાભગુણે ॥૮૮૮॥

અન્યથાર્થ :

(માતૃગ્રામના જ)અચ્ચુગ્ગપરમસંતાવજળગનિરયાણલેગહેઉત્તં=અતિ ઉગ્ર એવા પરમ સંતાપના જનક નરકરૂપી અનલના એકહેતુત્વને તત્તો અ=અને તેનાથી=માતૃગ્રામથી, વિરક્તાણં=વિરક્તોના ઇહેવ=અહીં જ=આ ભવમાં જ, પસમાઇલાભગુણે=પ્રશમાદિના લાભરૂપ ગુણોને (ભાવન કરે.)

ગાથાર્થ :

માતૃગ્રામના જ અતિ ઉગ્ર એવા ઘણા સંતાપને ઉત્પન્ન કરનારા નરકરૂપી અગ્નિના એક હેતુપણને, અને માતૃગ્રામથી વિરક્ત થયેલા જીવોના આ ભવમાં જ પ્રશમાદિની પ્રાપ્તિરૂપ ગુણોને ભાવન કરે.

ટીકા :

તસ્યૈવાત્યુગ્ગપરમસન્તાપજનકનરકાનલૈકહેતુત્વં ભાવયેત્, તતશ્ચ=માતૃગ્રામાદિરક્તાનામિહૈવ પ્રશમા-
દિલાભગુણાન્ ભાવયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૮॥

ટીકાર્થ :

તેના જ=માતૃગ્રામના જ, અતિ ઉગ્ર એવા પરમ સંતાપના જનક નરકરૂપી અનલના એક હેતુપણને ભાવન કરે; અને તેનાથી=માતૃગ્રામથી, વિરક્તોને=વિરાગ પામેલા જીવોને, અહીં જ=આ ભવમાં જ, પ્રશમાદિના લાભરૂપ ગુણોને=પ્રશમ, સંવેગ આદિની પ્રાપ્તિરૂપ ગુણોને, ભાવન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નરક અત્યંત સંતાપને પેદા કરનાર અતિ ઉગ્ર અગ્નિ જેવી છે, અને આવી નરકમાં જીવને લઈ જનાર સ્ત્રી પ્રત્યેનો રાગ છે; કેમ કે સ્ત્રી પ્રત્યેના રાગને કારણે જીવ સર્વ પ્રકારના આરંભ-સમારંભ કરીને પણ સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ માટે કે સ્ત્રીની ઈચ્છા સંતોષવા માટે પ્રયત્ન કરે છે; જ્યારે સ્ત્રીથી વિરક્ત જીવોને સંસારમાં પ્રાયઃ કરીને કોઈ રાગનાં સ્થાનો રહેતાં નથી. આથી વિરક્ત જીવોમાં પ્રશમ, સંવેગ આદિરૂપ ગુણો પ્રગટી શકે છે, જે ગુણો આ લોકમાં પણ સુખરૂપ છે. તેથી આ લોકના સુખના નાશનું અને પરલોકના દુઃખનું પ્રબળ કારણ સ્ત્રીવર્ગ છે. આ પ્રકારનું સ્ત્રીસંબંધી ભાવન કરવાનો સાધુનો આચાર છે, જેથી સ્ત્રીસંબંધી રાગ ઉદ્ભવે નહિ અને ઉદ્ભવ્યો હોય તો નાશ પામે. ॥૮૮૮॥

ગાથા :

પરલોગમ્મિ અ સઙ્ગ તવ્વિરાગભીજાઓ ચેવ ભાવિજ્જા ।
સારીરમાણસાણેગદુક્ખમોક્ખં સુમોક્ખં ચ ॥૮૮૯॥

અન્યથાર્થ :

સદ્ અ=અને સદા તત્ત્વિરાગબીજાઓ એવ=તેના=માતૃગ્રામના, વિરાગના બીજથી જ પરલોકગમિ=પરલોકમાં સારીરમાણસાણેગદુઃખમોક્ષં સુમોક્ષં ચ=શારીરિક-માનસિક અનેક દુઃખોના મોક્ષરૂપ સુમોક્ષને ભાવિજ્ઞા=ભાવન કરે.

ગાથાર્થ :

અને સદા માતૃગ્રામના વિરાગના બીજથી જ પરલોકમાં શરીરસંબંધી અને મનસંબંધી અનેક પ્રકારનાં દુઃખોની મુક્તિરૂપ સુમોક્ષને ભાવન કરે.

ટીકા :

પરલોકે ચ આગામિજન્માદિરૂપે સદા=સર્વકાલં તદ્વિરાગબીજાદેવ=માતૃગ્રામવિરાગકારણાદેવ ભાવયેત્, કિમિત્યાહ-શારીરમાણસાણેકદુઃખમોક્ષં=સકલદુઃખક્ષયરૂપમિત્યર્થઃ, કિમિત્યાહ-સુમોક્ષં ચ અભાવ-રૂપાદિવ્યુદાસેન નિરુપમસુખરૂપમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮૯॥

★ "આગામિજન્માદિરૂપે"માં 'આદિ' પદથી આગામી અવજન્મનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

★ "અભાવરૂપાદિવ્યુદાસેન"માં 'આદિ' પદથી સુખના અભાવરૂપના વ્યુદાસનો પરિગ્રહ કરવાનો છે.

ટીકાર્થ :

અને આગામી જન્માદિરૂપ પરલોકમાં સદા=સર્વકાળ, તેના વિરાગના બીજથી જ=માતૃગ્રામના વિરાગના કારણથી જ, ભાવન કરે, શું? એથી કહે છે — શરીરસંબંધી અને મનસંબંધી અનેક દુઃખોના મોક્ષને=સકલ દુઃખોના ક્ષયરૂપને, ભાવન કરે. કયા કારણથી? =મોક્ષ કયા કારણથી સકલ દુઃખના ક્ષયરૂપ છે? એથી કહે છે — અને અભાવરૂપાદિના વ્યુદાસ દ્વારા='મોક્ષ આત્માના અભાવરૂપ છે' ઇત્યાદિ કથનના ખંડન દ્વારા, નિરુપમ સુખરૂપ સુમોક્ષ છે=મોક્ષ છે, એ પ્રમાણે ભાવન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે સ્ત્રીના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરવાથી આત્મા ઉપર સ્ત્રીવિષયક વિરાગના સંસ્કાર પડે છે, અને તે સંસ્કારને કારણે અન્ય ભવમાં શારીરિક-માનસિક દુઃખોનો ક્ષય થાય છે અને અંતે નિરુપમ સુખરૂપ શ્રેષ્ઠ એવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અહીં કહ્યું કે વિરાગના બીજથી જ શારીરિક-માનસિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો નાશ થાય છે. એથી એ ફલિત થાય કે મોક્ષ સર્વ દુઃખોથી રહિત છે અને જીવના નિરુપમ સુખરૂપ પણ છે, એ જાણાવવા માટે સુમોક્ષનું ભાવન કરવાનું કહ્યું. આ રીતે ભાવન કરવાથી સ્ત્રીનો વિરાગભાવ પરમ સુખનું કારણ છે એવી બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે, અને તેવી બુદ્ધિ સ્થિર થવાથી સાધુ સંયમમાં દૃઢ યત્ન કરવા દ્વારા મોક્ષની સાધના કરવા માટે સમર્થ બને છે.

વિશેષાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કર્યા બાદ સાધુ સ્ત્રીવિષયક પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે ભાવન કરે, તો સ્ત્રીવિષયક વિરાગનું બીજ દઢ થાય, જેનાથી જન્માંતરમાં પણ સ્ત્રી પ્રત્યે રાગનો ઉદ્ભવ ન થાય. આમ, સ્ત્રીથી વિરક્ત થયેલ આત્મા ધ્યાનમાં યત્ન કરીને સંસારનો ઉચ્છેદ કરે છે, જેથી શારીરિક અને માનસિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો ક્ષય થાય એવો મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહીં શંકા ઉદ્ભવે કે જીવ મુક્ત થાય તો સર્વ દુઃખોનો અભાવ થાય, તોપણ મુક્ત અવસ્થામાં સુખ નથી માટે ઈષ્ટ નથી. આથી ટીકામાં ખુલાસો કર્યો કે સુમોક્ષ છે અર્થાત્ અભાવરૂપાદિના વ્યુદાસ દ્વારા નિરુપમ સુખરૂપ મોક્ષ છે. આશય એ છે કે મોક્ષ આત્માના અભાવરૂપ નથી અર્થાત્ બૌદ્ધ માને છે તે રીતે મોક્ષ બુઝાયેલા દીવાની જેમ આત્માના અસ્તિત્વના વિગમનરૂપ નથી, કે નૈયાયિક માને છે તે રીતે મોક્ષ સુખના અભાવરૂપ પણ નથી; પરંતુ મોક્ષ સર્વ ઉપદ્રવોથી રહિત નિરુપમ સુખવાળી આત્માની અવસ્થારૂપ છે. આવા મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં સ્ત્રીજન અત્યંત વિઘ્નભૂત છે. આ પ્રકારના ભાવનથી સાધુનું ચિત્ત અત્યંત નિષ્પ્રકંપ બને છે. ॥૮૮૯॥

અવતરણિકા :

ભાવનાગુણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ભાવનાના ગુણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૭૮થી ૮૮૯માં જીવલોકની અસ્થિરતાની, વિષયોની દુઃખરૂપતાની અને સ્ત્રીસ્વરૂપની અશુચિમયતાદિની ભાવના બતાવી. તે રીતે ભાવના કરનાર સાધુને ભાવના દ્વારા પ્રાપ્ત થતા લાભને કહે છે —

ગાથા :

ભાવેમાણસ્સ ઇમં ગાઢં સંવેગસુદ્ધજોગસ્સ ।

ચિજ્જંહ કિલિટ્ઠકમ્મં ચરણવિસુદ્ધી તઓ નિઅમા ॥૮૯૦॥

અન્યથાર્થ :

ઇમં=આને=પૂર્વમાં કહેવાયેલ તત્ત્વને, ભાવેમાણસ્સ=ભાવતા એવા, ગાઢં સંવેગસુદ્ધજોગસ્સ=ગાઢ સંવેગથી શુદ્ધ યોગવાળાનાં કિલિટ્ઠકમ્મં=કલિષ્ટ કર્મ ચિજ્જંહ=ક્ષય પામે છે. તઓ=તેનાથી=કલિષ્ટ કર્મનો ક્ષય થવાથી, નિઅમા=નિયમથી ચરણવિસુદ્ધી=ચરણની વિશુદ્ધિ થાય છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં કહેલ તત્ત્વને ભાવતા એવા, અત્યંત સંવેગથી શુદ્ધ વ્યાપારવાળા સાધુનાં કલિષ્ટ કર્મ ક્ષય પામે છે. કલિષ્ટ કર્મનો ક્ષય થવાથી નિયમા ચારિત્રની વિશુદ્ધિ થાય છે.

ટીકા :

ભાવયત્ત્વમ્=અનન્તરોદિતં તત્ત્વં, ગાઢં સંવેગશુદ્ધયોગસ્ય=અત્યંતં સંવેગેન શુદ્ધવ્યાપારસ્ય, કિમિત્યાહ-ક્ષીયતે ક્લિષ્ટકર્મ=અશુભમિત્યર્થઃ, ચરણવિશુદ્ધિસ્તતઃ=ક્લિષ્ટકર્મ્મક્ષયાનન્તરં નિયમાત્=નિયમેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૯૦॥

ટીકાર્થ :

આને=પૂર્વમાં કહેવાયેલ તત્ત્વને, ભાવન કરતા એવા, ગાઢ સંવેગથી શુદ્ધ યોગવાળાનાં=અત્યંત સંવેગથી શુદ્ધ વ્યાપારવાળાનાં, શું ? એથી કહે છે — ક્લિષ્ટ કર્મ અર્થાત્ અશુભ કર્મ, ક્ષય પામે છે. તેનાથી=ક્લિષ્ટ કર્મના ક્ષયની અનંતર=અશુભ કર્મોનો ક્ષય થયા પછી તરત, નિયમથી ચરણની વિશુદ્ધિ થાય છે, આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે કહેવાયેલ તત્ત્વનું ભાવન કરનાર સાધુને સંસારની અસ્થિરતા, વિષયોની દુઃખરૂપતા અને સ્ત્રીસ્વરૂપની અસારતાનો બોધ થાય છે, અને તે બોધ દ્વારા સાધુમાં અત્યંત સંવેગથી સંયમના યોગોને અનુકૂળ એવો શુદ્ધ વ્યાપાર પ્રગટે છે; જે શુદ્ધ વ્યાપાર દ્વારા સાધુનાં ક્લિષ્ટ કર્મો દૂર થાય છે અર્થાત્ ભાવનાઓથી વાસિત થયેલો જીવ મોક્ષ પ્રત્યે બદ્ધમાનસવાળો બનવાથી મોક્ષને અનુકૂળ એવી ઉચિત ક્રિયાઓ અત્યંત સંવેગપૂર્વક શુદ્ધ કરી શકે છે, જેનાથી મોક્ષમાર્ગનાં પ્રતિબંધક એવાં અશુભ કર્મો નાશ પામે છે અને જીવની પરિણતિરૂપ ચારિત્રની નિયમથી વિશુદ્ધિ થાય છે. ॥૮૯૦॥

અવતરણિકા :

इहैव व्यापकं विधिमाह —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ=ભાવનાના વિષયમાં જ, વ્યાપક વિધિને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં સામાન્ય રીતે જીવલોકનું અસ્થિરત્વ, વિષયોની અસારતા અને સ્ત્રીવિષયક અશુચિત્વાદિની ભાવનાઓ બતાવી, પરંતુ ભાવનાના વિષયમાં વ્યાપક વિધિ તો એ જ છે કે જેને જે દોષ વિશેષ રીતે સતાવતો હોય, તેને તે દોષને અનુરૂપ ભાવના કરવી જોઈએ; જેથી પોતાને સતાવતો દોષ દૂર થઈ શકે અને યોગમાર્ગમાં સુદૃઢ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે. તદર્થે વ્યાપક વિધિ બતાવે છે —

ગાથા :

जो जेणं बाहिज्जइ दोसेणं चेयणाइविसएणं ।

सो खलु तस्स विवक्खं तव्विसयं चेव भाविज्जा ॥૮૯૧॥

અન્યથાર્થ :

ચેયણાઙ્ગવિસર્ણનં=ચેતન આદિના વિષયવાળા જેણં દોસેણં=જે દોષ વડે જો=જે બાહિજ્જડ=બાધા પામે, સો ખલુ=ખરેખર તે તસ્સ=તેના=તે રાગાદિના, વિવક્ષ્ણં=વિપક્ષ એવા તત્ત્વિસયં ચેવ=તદ્વિષયને જ=તે ચેતન આદિના વિષયને જ, ભાવિજ્જા=ભાવન કરે.

ગાથાર્થ :

ચેતન આદિ વિષયક, જે રાગાદિ દોષ વડે જે સાધુ બાધા પામે, તે સાધુ ખરેખર તે રાગાદિના વિપક્ષ એવા તે ચેતન આદિના વિષયને જ ભાવન કરે.

ટીકા :

યો યેન બાધ્યતે દોષેણ-રાગાદિના, કિંભૂતેન ? ચેતનાદિવિષયેણ=સ્ત્ર્યાદ્યાલમ્બનેન, સ ખલુ ભાવકઃ તસ્ય રાગાદેર્વિપક્ષં=તદ્વિપક્ષીયં તદ્વિષયં=ચેતનાદિવિષયમેવ ભાવયેત્=ચિન્તયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૯૧॥

★ “ચેતનાદિવિષયેણ”માં ‘આદિ’ પદથી અચેતનનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

★ “સ્ત્ર્યાદ્યાલમ્બનેન”માં ‘આદિ’ પદથી અચેતન એવા અર્થ, ખાદ્યપદાર્થ, દશ્યપદાર્થ, સંગીત આદિનું ગ્રહણ કરવાનું છે, અને ઉપલક્ષણથી ચેતન એવા પુત્ર, શિષ્ય વગેરેનું પણ ગ્રહણ કરવાનું છે.

★ “રાગાદેર્વિપક્ષં”માં ‘આદિ’ શબ્દથી દ્વેષ અને મોહનો પરિગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

જે સાધુ રાગાદિરૂપ જે દોષ વડે બાધા પામે છે. કેવા પ્રકારના રાગાદિ દોષ વડે ? તે બતાવે છે — ચેતન આદિના વિષયવાળા=સ્ત્રી આદિના આલંબનવાળા, રાગાદિ દોષ વડે બાધા પામે છે, એમ અન્વય છે. ખરેખર ભાવક એવા તે=રાગાદિ દોષોનું પ્રતિપક્ષ ભાવન કરનાર એવા તે સાધુ, તે રાગાદિના વિપક્ષ એવા તે વિષયને=તેનાથી વિપક્ષીય એવા ચેતન આદિ વિષયને જ, ભાવન કરે=ચિંતવન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં સામાન્યથી જીવલોકનું, વિષયોનું અને સ્ત્રીસ્વરૂપનું ભાવન બતાવ્યું; છતાં સાધના કરનાર સાધુ પોતાને સ્ત્રી વગેરેના આલંબનરૂપ જે રાગાદિ દોષો થતા હોય, તે રાગાદિ દોષોના વિષયમાં વિપક્ષનું ભાવન કરે. આથી એ ફલિત થયું કે સામાન્ય રીતે સાધુને સંસારના સ્વરૂપાદિનું ભાવન કરવાનું હોવા છતાં મુખ્યત્વે પોતાને થતી નિમિત્તોની અસરોનું સમ્યક્ અવલોકન કરીને તે નિમિત્તોની અસરોના પ્રતિપક્ષભાવનમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી દોષો નાશ પામવાને કારણે યોગમાર્ગમાં સુદૃઢ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે. ॥૮૯૧॥

અવતરણિકા :

एतदेव लेशतो दर्शयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જીવ જે દોષથી બાધા પામતો હોય તે દોષનું પ્રતિપક્ષ ભાવન કરે, એને

જ, લેશથી=સંક્ષેપથી, દર્શાવે છે -

ગાથા :

અત્યમ્મિ રાગભાવે તસ્સેવ ઉવજ્જણાઇસંકેસં ।

ભાવિજ્જ ધમ્મહેઉં અભાવ મો તહ ય તસ્સેવ ॥૮૯૨॥

અન્યથાર્થ :

અત્યમ્મિ=અર્થમાં=ધનમાં, રાગભાવે=રાગનો ભાવ થયે છે તે તસ્સેવ=તેના જ=અર્થના જ, ઉવજ્જણા-ઇસંકેસં=ઉપાર્જનાદિના સંકલેશને, તહ ય=અને તે રીતે તસ્સેવ=તે જ અર્થનો અભાવ મો=અભાવ જ ધમ્મહેઉં=ધર્મના હેતુને ભાવિજ્જ=ભાવન કરે.

ગાથાર્થ :

ધનમાં રાગભાવ થયે છે તે ધનના જ ઉપાર્જનાદિના સંકલેશને, અને તે રીતે તે જ અર્થનો અભાવ જ ધર્મનું કારણ છે, એમ ભાવન કરે.

ટીકા :

અર્થ ઇત્યર્થવિષયે રાગભાવે=રાગોત્પાદે તસ્યૈવ=અર્થસ્ય અર્જનાદિસંકલેશમ્=અર્જનરક્ષણક્ષયેષુ ચિત્તદૌષ્ટ્યં, ધર્મ્માર્થઃ તદ્ગ્રહ ઇત્યાશંક્યાહ-ભાવયેત્ શાસ્ત્રાનુસારેણ ધર્મ્મહેતુ=ધર્મ્મનિબન્ધનં અભાવ મો તિ અભાવમેવ તથા ચ તસ્યૈવ અર્થસ્ય,

તથા ચોક્તમન્યૈરપિ -

“ધર્મ્માર્થઃ યસ્ય વિત્તેહા, તસ્યાનીહા ગરીયસી ।

પ્રક્ષાલનાદિ પઙ્ક્તસ્ય, દૂરાદસ્પર્શનં વરમ્ ॥૧॥”

ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૯૨॥

ટીકાર્થ :

અર્થમાં=અર્થના વિષયમાં, રાગનો ભાવ થયે છે=રાગનો ઉત્પાદ થયે છે, તેના જ=અર્થના જ, અર્જનાદિના સંકલેશને=અર્જન, રક્ષણ અને ક્ષયમાં થતા ચિત્તના દુષ્ટપણને, ભાવન કરે. ધર્મના અર્થવાળો તેનો ગ્રહ છે=ધર્મ કરવા માટે અર્થનું ગ્રહણ છે, એ પ્રકારની આશંકા કરીને ગ્રંથકાર કહે છે -

અને તે રીતે=જે રીતે અર્થના અર્જનાદિમાં થતા સંકલેશનું ભાવન કરે તે રીતે, શાસ્ત્રના અનુસારથી તે જ અર્થનો અભાવ જ ધર્મના હેતુને=ધર્મના કારણને, ભાવન કરે;

અને તે પ્રકારે=અર્થનો અભાવ જ ધર્મનો હેતુ છે તે પ્રકારે, અન્યો વડે પણ કહેવાયું છે - “જેને ધર્મના અર્થ વિત્તની ઇલા છે=ધનપ્રાપ્તિની ઇચ્છા છે, તેની અનિચ્છા શ્રેષ્ઠ છે; જે કારણથી પંકના પ્રક્ષાલન કરતાં દૂરથી અસ્પર્શન વર છે=શરીરે લાગેલ કાદવનું પ્રક્ષાલન કરવા કરતાં દૂરથી કાદવને નહીં સ્પર્શવું શ્રેષ્ઠ છે.” એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અર્થવિષયક રાગના નાશ માટે ચિંતવન બતાવતાં કહે છે કે અર્થ પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવને શ્રમ કરવો પડે છે, અર્થ પ્રાપ્ત થયા પછી તે અર્થના રક્ષણ માટે પણ જીવને શ્રમ કરવો પડે છે, અને તે પ્રાપ્ત થયેલ અર્થ કોઈક નિમિત્તથી નાશ પામે તોપણ જીવને સંતાપ થાય છે; આમ, અર્થના ઉપાર્જન, રક્ષણ અને ક્ષય વખતે જીવના ચિત્તમાં કાલુષ્ય પેદા થાય છે, જે સંકલેશરૂપ છે. આ રીતે અર્થને કલેશના કારણરૂપે ચિંતવવાથી અર્થ પ્રત્યેનો જીવનો રાગ નાશ પામે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે નિષ્પત્તિ આદિમાં કલેશ હોવાથી ભોગાદિ માટે અર્થ ભલે હેય છે; છતાં ધર્મ માટે આવશ્યક હોવાથી ધન ઉપાદેય છે. એ પ્રશ્નના નિવારણ અર્થે કહે છે કે ખરેખર અર્થનો અભાવ જ ધર્મનું કારણ છે અર્થાત્ જેના ચિત્તમાં ભોગાદિનું આકર્ષણ નથી અને જે જીવ ભોગાદિ માટે અર્થ મેળવવા યત્ન પણ કરતો નથી, તેવા જીવે તો અર્થનો ત્યાગ કરીને પરમ નિઃસ્પૃહ ચિત્ત પેદા કરવા માટે યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી શ્રેષ્ઠ કોટિનો ધર્મ પેદા થાય. આ પ્રકારનું ચિંતવન કરવાથી ધર્મના અર્થે પણ ધન મેળવવાની જીવને ઈચ્છા થતી નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે ભોગાદિની સ્પૃહા હોવાથી જે જીવો ભોગાદિ અર્થે ધનપ્રાપ્તિમાં યત્ન કરે છે, તે જીવો ધર્મસ્થાનકમાં પણ ધનવ્યય દ્વારા જ વિશિષ્ટ ભાવો કરી શકે છે. આથી આવા જીવો ક્વચિત્ ધર્મક્ષેત્રમાં ધનવ્યય દ્વારા આત્મહિત સાધવા માટે ધનની ઈચ્છા કરે, તો તે ઈચ્છા આવા પ્રકારની ભૂમિકાવાળા જીવો માટે દોષરૂપ નથી; પરંતુ જે જીવો ભોગાદિથી વિરક્ત હોવા છતાં કેવલ ધર્મના આશયથી જ ધન મેળવવાની ઈચ્છા કરે છે, તેવા જીવો માટે તો ધર્મમાં ધનવ્યય કરવા દ્વારા થતા ધર્મ કરતાં ધનનો ત્યાગ કરીને પરમ નિઃસ્પૃહ ચિત્ત બનાવવું એ જ ઉત્તમ ધર્મ છે.

વળી, આ જ વાતને સામે રાખીને અન્ય દર્શનીઓ પણ કહે છે કે જે વિરક્ત વ્યક્તિને ધર્માર્થે ધનની ઈચ્છા છે, તે વ્યક્તિએ ધર્માર્થે પણ ધનની ઈચ્છા ન જ કરવી, એ શ્રેષ્ઠ છે; જેમ કે કાદવમાં હાથ નાખીને હાથ ધોવાની ક્રિયા કરવા કરતાં કાદવનો સ્પર્શ જ ન કરવો એ શ્રેષ્ઠ છે.

આથી એ ફલિત થયું કે ધનની ઈચ્છા જ ચિત્તને મલિન કરે છે. આથી ધન મેળવવા દ્વારા ચિત્તને મલિન કરીને તે ધનનો સદ્વ્યય કરવા દ્વારા મલિન થયેલ ચિત્તને સ્વચ્છ કરવું, તે કાદવમાં હાથ નાખીને હાથ ધોવા જેવી પ્રવૃત્તિ છે. તેથી પ્રથમ ધનની સ્પૃહાવાળું ચિત્ત કરીને, ત્યારપછી ધર્મમાં ધનના સદ્વ્યય દ્વારા ચિત્તનું શોધન કરવા કરતાં સર્વત્ર નિઃસ્પૃહ ચિત્ત પેદા કરવું એ જ શ્રેયકારી છે.

અહીં શંકા થાય કે જેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો નથી એવા ગૃહસ્થોને અર્થનો રાગ સંભવે, પરંતુ જેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે એવા સાધુઓને અર્થનો રાગ કઈ રીતે સંભવે ? અને જો સાધુઓને અર્થનો રાગ ન સંભવે, તો આ ભાવનાદ્વારમાં અર્થના રાગ વિષયક ભાવના કેમ બતાવી ?

તેનો આશય એ છે કે જેમ ગૃહસ્થોને ભોગાદિની પ્રાપ્તિનું સાધન ધન હોવાથી ધન પ્રત્યે રાગ થાય છે, તેમ સાધુઓને પણ અનુકૂળતાનો રાગ હોય તો અનુકૂળતાના સાધનભૂત એવા ભક્તવર્ગ વગેરે પ્રત્યે રાગ થાય અને અનુકૂળતાના રાગવાળા સાધુઓ અનેક કલેશો દ્વારા ભક્તવર્ગાદિની પ્રાપ્તિ કરે, પોતાના ભક્તવર્ગાદિ અન્ય કોઈના ન થઈ જાય તે માટે ભક્તવર્ગાદિના રક્ષણમાં યત્ન પણ કરે, અને પોતાના ભક્તવર્ગાદિ અન્ય કોઈ સાધુના થઈ જાય તો સંકલેશ પણ કરે. આ રીતે પરમાર્થથી વિચારીએ તો

અનુકૂળતાના રાગી સાધુઓ માટે ભક્તવર્ગાદિ ધનસ્થાનીય છે. માટે સંસારી જીવો જેમ અર્થ માટે કલેશ કરીને આત્મહિત સાધી શકતા નથી, તેમ આવા સાધુઓ પણ ભક્તવર્ગાદિ માટે કલેશ કરીને આત્મહિત સાધી શકતા નથી. આથી પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવેલ અર્થવિષયક ભાવના સાધુએ ભાવવી જોઈએ, જેથી ધનસ્થાનીય ભક્તવર્ગાદિ ઉપર રાગ થાય નહીં અને પોતાનું નિઃસ્મૃત ચિત્ત સ્થિર થાય. ॥૮૯૨॥

અવતરણિકા :

પૂર્વમાં ચેતન એવા સ્ત્રી આદિ વિષયક અને અચેતન એવા અર્થવિષયક થતા રાગનું પ્રતિપક્ષભાવન બતાવ્યું. હવે ચેતનવિષયક અને અચેતનવિષયક થતા દ્વેષનું અને મોહનું પ્રતિપક્ષભાવન બતાવે છે —

ગાથા :

દોસમ્મિ અ સઙ્ગ મિત્તિં માઙ્ગત્તાઈ અ સવ્વજીવાણં ।
મોહમ્મિ જહાથૂરં વત્થુસહાવં સુપણિહાણં ॥૮૯૩॥

અન્યથાર્થ :

અ=અને (ચેતનના વિષયમાં) દોસમ્મિ સઙ્ગ=દ્વેષ થયે છે તે મિત્તિ=મૈત્રીને સવ્વજીવાણં અ=અને સર્વ જીવોના માઙ્ગત્તાઈ=માતૃત્વાદિને (ભાવન કરે.) મોહમ્મિ=મોહ થયે છે તે જહાથૂરં=યથાસ્થૂર=પ્રતીતિ અનુસારે, વત્થુસહાવં=વસ્તુના સ્વભાવને સુપણિહાણં=સુપ્રણિધાન (ભાવન કરે.)

ગાથાર્થ :

અને ચેતનના વિષયમાં દ્વેષ થયે છે તે મૈત્રીને અને સર્વ જીવોના માતૃત્વાદિને ભાવન કરે, મોહ થયે છે તે પ્રતીતિ અનુસારે વસ્તુના સ્વભાવને સુપ્રણિધાન ભાવન કરે.

ટીકા :

દ્વેષે ચ સતિ ચેતનવિષયે મૈત્રીં ભાવયેત્, તથા માતૃત્વાદિ ચ સર્વજીવાનામ્ 'ઉષિતશ્ચ ગર્ભવસતાવ-નેકશસ્ત્વમિહ સર્વસત્ત્વાનાં' इत्यादिना प्रकारेण, एतच्चाजीवद्वेषोपलक्षणं, तत्रापि लोष्टादौ स्वल्पनादिभावे कर्मविपाकं भावयेत्, तथा मोहे च सति यथास्थूरं=प्रतीत्यनुसारेण वस्तुस्वभावं=चेतनाचेतनधर्मं सुप्रणिधानं=चित्तदाढ्येन भावयेदिति गाथार्थः ॥८९३॥

ટીકાર્થ :

અને ચેતનના વિષયમાં દ્વેષ થયે છે તે મૈત્રીને ભાવન કરે; અને તે પ્રકારે=જે પ્રકારે મૈત્રીને ભાવન કરે તે પ્રકારે, “અહીં=આ સંસારમાં, સર્વ સત્ત્વોની=જીવોની, ગર્ભરૂપી વસતિમાં અનેક વાર તું વસેલો છે,” ઈત્યાદિ પ્રકારથી સર્વ જીવોનાં માતૃત્વાદિને ભાવન કરે; અને આ=ચેતનવિષયક દ્વેષનું પ્રતિપક્ષભાવન, અજીવના દ્વેષનું=અજીવવિષયક દ્વેષના પ્રતિપક્ષભાવનનું, ઉપલક્ષણ છે.

હવે તે અજીવવિષયક દ્વેષનું પ્રતિપક્ષભાવન જ બતાવે છે —

ત્યાં પણ=અજીવવિષયક દ્વેષમાં પણ, લોષ્ટાદિમાં=ઢેફા વગેરેમાં, સ્ખલના આદિનો ભાવ હોતે છે તે કર્મવિપાકને ભાવન કરે; અને તે રીતે=જે રીતે દ્વેષ થયે છે તે ભાવન કર્યું તે રીતે, મોહ થયે છે તે યથાસ્થૂર=

પ્રતીતિના અનુસારથી, વસ્તુના સ્વભાવને=ચેતન અને અચેતનના ધર્મને, સુપ્રણિધાન=ચિત્તની દૃઢતાથી, ભાવન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંસારી જીવોને સર્વ ભાવો રાગ, દ્વેષ કે મોહથી જ થતા હોવાથી જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. આથી સ્ત્રીવિષયક, અર્થવિષયક કે ઉપલક્ષણથી પુત્રાદિવિષયક થતા રાગનું સાધુએ પ્રતિપક્ષભાવન કરવું જોઈએ, આ પ્રમાણે પૂર્વમાં બતાવ્યું. હવે ચેતનાદિવિષયક દ્વેષનું પ્રતિપક્ષભાવન બતાવે છે —

જેના ઉપર દ્વેષ થયો હોય તે વ્યક્તિની પ્રકૃતિ આદિ વિચારવાથી દ્વેષ વધે છે. આથી દ્વેષ થાય ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે “જગતના જીવો પ્રત્યે વર્તતો મૈત્રીભાવ જ એકાંતે કલ્યાણનું કારણ છે, અને તે મૈત્રીભાવ હિતકરણની બુદ્ધિરૂપ હોવાથી હું એવું કરું કે સામેની વ્યક્તિનું હિત થાય.” મૈત્રીભાવના હંમેશાં પરના રિતને અનુકૂળ ઉચિત ચિંતનરૂપ હોય છે, તેથી મૈત્રીભાવનાનું ભાવન કરવાથી ચેતનવિષયક થયેલ દ્વેષ શમી જાય છે. વળી, દ્વેષને વિશેષ શમાવવા વિચારે કે “જગતના તમામ જીવો સાથે મારા માતૃત્વ, પિતૃત્વ, ભ્રાતૃત્વાદિ સંબંધો અનેક વખત થયા છે, માટે પરમાર્થથી સર્વ જીવો મારા માતા, પિતા, ભાઈ વગેરે હોવાથી તેઓ મારા શત્રુ નથી.”

આ રીતે ચેતનવિષયક દ્વેષ શમાવવા બતાવેલ ભાવના અચેતનવિષયક થયેલ દ્વેષનું ઉપલક્ષણ છે. માટે ક્યારેક ઢેફાં વગેરે સાથે અથડાવાથી અજીવ પ્રત્યે પણ દ્વેષ થયો હોય તો તે દ્વેષના નિવર્તન માટે ભાવન કરવું જોઈએ કે “આ મારા કર્મનો વિપાક છે,” પરંતુ અજીવથી થયેલ સ્પર્શનાને યાદ કરીને અજીવ એવાં ઢેફાં વગેરે પ્રત્યે દ્વેષ કરવો જોઈએ નહિ.

વળી, ક્વચિત્ “શરીરથી આત્મા જુદો હશે કે નહિ ?, મેં કરેલા ધર્મનું ફળ મને મળશે કે નહિ ?” આવા પ્રકારનો મોહ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે પ્રતીતિ અનુસારે વસ્તુના સ્વભાવનું સુપ્રણિધાનપૂર્વક ભાવન કરવું જોઈએ.

આશય એ છે કે આત્મા શરીરથી પૃથગ્ નથી, એવો મોહનો પરિણામ થાય તો, પરલોકના હિતાર્થે ધર્મ કરવાના ઉત્સાહવાળા જીવમાં શિથિલતા આવે. માટે મોહના આવા પરિણામવાળા જીવે વિચારવું જોઈએ કે “શરીરરૂપ જ આત્મા હોય તો મૃતદેહમાં પણ આત્માની પ્રતીતિ થવી જોઈએ; અને મને જ્ઞાનની, વીર્યની, સુખની જુદી જુદી પ્રતીતિ થાય છે. માટે જ્ઞાન-સુખાદિના આધારરૂપે શરીરથી જુદો ‘હું છું’.” આ રીતે પ્રતીતિ અનુસારે ચિંતન કરવાથી પરલોકમાં જનારો શરીરથી ભિન્ન આત્મા છે, વળી જ્ઞાન એ ચેતનનો ધર્મ છે અને જડતા એ અચેતનનો ધર્મ છે, એવી મતિ સ્થિર થાય છે.

વળી, ક્યારેક પોતે કરેલ ધર્મના ફળવિષયક સંશય થાય તો ચિંતવવું જોઈએ કે કારણથી જ કાર્ય ઉત્પન્ન થતું હોવાથી, શુભ ભાવ વડે કરાયેલા ધર્મની ક્રિયાઓથી શુભ કર્મ બંધાય છે અને અશુભ ભાવ વડે કરાયેલ સંસારની ક્રિયાઓથી અશુભ કર્મ બંધાય છે; કેમ કે શુભ કર્મનું ફળ શુભ અને અશુભ કર્મનું ફળ અશુભ હોય છે.

આ પ્રમાણે ચિત્તની દૃઢતાપૂર્વક ચિંતવન કરવાથી તત્ત્વના વિષયમાં મોહ નાશ પામે છે અને આત્મહિત સાધવાની પ્રવૃત્તિ સુદૃઢ બને છે. ॥૮૯૩॥

અવતરણિકા :

ઉક્તાધિકારાભિધાને પ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૭૬થી ભાવનાદ્વારનું વર્ણન શરૂ કર્યું, તેમાં પ્રશ્ન થાય કે રાગાદિની પ્રતિપક્ષ ભાવનાઓનું પ્રયોજન શું છે ? કે જેથી વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો અંતર્ગત ભાવનાનો અધિકાર કહેવાયો છે ? એ શંકાના નિવારણ અર્થે=ઉક્ત અધિકારના અભિધાનમાં=ગાથા ૮૭૬થી અત્યાર સુધી કહેવાયેલા ભાવનાદ્વારરૂપ અધિકારના કથનમાં, પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

एत्थ उ वयाहिगारा पायं तेसि पडिवक्ख मो विसया ।

थाणं च इत्थिआओ तेसिं ति विसेस उवएसो ॥८९४॥

અન્યથાર્થ :

एत्थ उ=વળી અહીં=પ્રકૃતમાં, વયાહિગારા=વ્રતનો અધિકાર હોવાથી પાયં=પ્રાયઃ તેસિ=તેઓના=વ્રતોના, પડિવક્ક=પ્રતિપક્ષ વિસયા=વિષયો છે, તેસિં ચ=અને તેઓમાં=વિષયોમાં, इत्थिआओ=સ્ત્રીઓ થાણં=(પ્રધાન) સ્થાન છે. ति=એથી (સ્ત્રીવિષયક) विसेस=વિશેષથી उवएसो=ઉપદેશ છે.

★ 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

વળી પ્રકૃતમાં વ્રતનો અધિકાર હોવાથી, અને પ્રાયઃ કરીને વ્રતોના પ્રતિપક્ષ વિષયો છે, અને વિષયોમાં સ્ત્રીઓ પ્રધાન સ્થાન છે, એથી સ્ત્રીવિષયક વિશેષથી ઉપદેશ છે.

ટીકા :

अत्र तु=પ્રકૃતે વ્રતાધિકારાત્ કારણાત્ પ્રાયસ્તેષાં=વ્રતાનાં પ્રતિપક્ષઃ=પ્રત્યનીકા વિષયા એવ શબ્દાદયઃ, स्थानं च प्रधानं स्त्रियस्तेषां=વિષયાણામિતિ=અનેન હેતુના વિશેષતો=વિશેષેણ ઉપદેશઃ સ્ત્રીવિષય इति ગાથાર્થઃ ॥૮૯૪॥

ટીકાર્થ :

વળી અહીં=પ્રકૃતમાં, વ્રતનો અધિકાર હોવાને કારણે પ્રાયઃ તેઓના=વ્રતોના, પ્રતિપક્ષ=પ્રત્યનીક=શત્રુ, શબ્દાદિ વિષયો જ છે, અને તેઓમાં=વિષયોમાં, સ્ત્રીઓ પ્રધાન સ્થાન છે, એથી=આ હેતુ વડે=વ્રતોના શત્રુ વિષયો છે અને તે વિષયોમાં સ્ત્રીઓનું પ્રધાન સ્થાન છે એ હેતુ વડે, સ્ત્રીના વિષયમાં વિશેષથી ઉપદેશ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી વિચારક સાધુને પ્રશ્ન થાય કે સંયમની વૃદ્ધિ માટે સંયમવૃદ્ધિના ઉપાયનું ચિંતવન કરવું જોઈએ, પરંતુ તેના બદલે સ્ત્રીવિષયક રાગાદિના નિવારણના ઉપાયનું ચિંતવન કરવાનું શું પ્રયોજન ? તેથી ગ્રંથકાર કહે છે કે વ્રતનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી પરમાર્થથી વ્રતોના પરિણામની વૃદ્ધિ થાય તેવું જ ચિંતવન આવશ્યક છે; અને વ્રતોના શત્રુ વિષયો છે, માટે શબ્દાદિ વિષયો ગમે ત્યારે જીવમાં આકર્ષણ પેદા કરાવીને જીવનો વ્રતોમાંથી પાત કરે છે. આથી વ્રતોની વૃદ્ધિના અર્થી જીવે જેમ વ્રતપાલનના ઉપાયોમાં યત્ન કરવો આવશ્યક છે, તેમ વ્રતનાશના કારણોથી આત્માનું રક્ષણ કરવું પણ આવશ્યક છે; અને પ્રાયઃ કરીને શબ્દાદિ વિષયો જ યોગીનાં પણ વ્રતોનો નાશ કરીને દુરંત સંસારનું કારણ બને છે, આથી વ્રતપાલનાના અર્થીએ રાગાદિનું પ્રતિપક્ષભાવન કરવું આવશ્યક છે.

વળી, શબ્દાદિ વિષયોમાં સ્ત્રીનું પ્રધાન સ્થાન છે; કેમ કે સંસારથી વિરક્ત પણ જીવને સ્ત્રીરાગ ઉદ્ભવ પામે તો વ્રતનાશની સંભાવના રહે છે. તેથી સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી વ્રતવૃદ્ધિના અને વ્રતરક્ષણના અર્થી જીવે વિષયોથી વિમુખભાવ પેદા કરવા માટે રાગાદિનું પ્રતિપક્ષભાવન કરવું આવશ્યક છે, અને તેમાં પણ સ્ત્રીવિષયક રાગનું પ્રતિપક્ષભાવન કરવું વિશેષથી આવશ્યક હોવાથી પ્રસ્તુત ભાવનાદ્વારમાં સ્ત્રીના વિષયમાં વિશેષથી ઉપદેશ છે. ॥૮૯૪॥

અવતરણિકા :

પ્રતિપક્ષભાવનાગુણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રતિપક્ષ ભાવનાના ગુણને કહે છે, અર્થાત્ પ્રસ્તુત ભાવનાદ્વારનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકાર રાગ, દ્વેષ અને મોહની પ્રતિપક્ષભાવના કરવાથી પ્રાપ્ત થતા લાભને બતાવે છે —

ગાથા :

જહ ચેવ અસુહપરિણામઓ ય દઢં બંધઓ હવઙ્ગી જીવો ।
તહ ચેવ વિવક્ષ્વંમી યવઓ કમ્માણં વિન્નેઓ ॥૮૯૫॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જહ ચેવ=જે રીતે જ અસુહપરિણામઓ=અશુભ પરિણામથી જીવો=જીવ (કર્મોનો) દઢં=દૃઢ બંધઓ=બંધક હવઙ્ગી=થાય છે, તહ ચેવ=તે રીતે જ વિવક્ષ્વંમી=વિપક્ષ થયે છતે=શુભ પરિણામ થયે છતે, (જીવ) કમ્માણ=કર્મોનો યવઓ=ક્ષપક વિન્નેઓ=જાણવો.

★ 'ચ' પાદપૂરણ માટે છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે જ અશુભ પરિણામથી જીવ કર્મોનો દૃઢ બંધક થાય છે, તે રીતે જ શુભ પરિણામ થયે છતે જીવ કર્મોનો ક્ષપક જણવો.

ટીકા :

યથૈવ તાવદશુભપરિણામતઃ સકાશાત્ તત્સ્વાભાવ્યેન દૃઢમ્=અત્યર્થ બન્ધકો ભવતિ જીવઃ કર્મ્મણામિતિ યોગઃ, તથૈવ=તેનૈવ પ્રકારેણ વિપક્ષે=શુભપરિણામે સતિ ક્ષપકઃ કર્મ્મણાં વિજ્ઞેયઃ, તત્સ્વાભાવ્યાદેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૯૫॥ (દ્વાર) ॥

ટીકાર્થ :

જે રીતે જ તેના સ્વભાવપણાને કારણે=અશુભ પરિણામનો અશુભ કર્મબંધ કરાવવાનો સ્વભાવ હોવાને કારણે, અશુભ પરિણામથી જીવ કર્મોનો દૃઢ=અત્યર્થ=અત્યંત, બંધક થાય છે; તે રીતે જ=તે જ પ્રકારે, વિપક્ષ=શુભ પરિણામ, થયે છે તે જીવ કર્મોનો ક્ષપક જાણવો; કેમ કે તત્સ્વભાવપણું જ છે=શુભપરિણામનું કર્મક્ષય કરાવવાનું સ્વભાવપણું જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અશુભ પરિણામનો સ્વભાવ જ છે કે જીવને અશુભ કર્મનો અત્યંત બંધ કરાવવો, અને શુભ પરિણામનો સ્વભાવ જ છે કે જીવને અશુભ કર્મનો ક્ષય કરાવવો. તેથી જો સાધુ શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ માટે રાગાદિનું પ્રતિપક્ષભાવન કરે, તો તેના કર્મનો ક્ષય થાય છે, જેથી સંયમના યોગોની વૃદ્ધિ થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે આ પરિણામથી કર્મનો બંધ થાય અને આ પરિણામથી કર્મનો ક્ષય થાય, એ પ્રકારનો નિયમ અતીન્દ્રિય પદાર્થોને જોનારા સર્વજ્ઞે બતાવેલ છે, અને તેઓએ કહ્યું છે કે બાહ્ય વિષયોથી થતા અશુભ ભાવો જીવને અત્યંત કર્મબંધની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. આથી વિષયો દ્વારા થતા અશુભ ભાવોના નાશ માટે સાધુએ સર્વજ્ઞવચનનુસાર પ્રતિપક્ષભાવના કરવી જોઈએ, અને તે પ્રતિપક્ષભાવનાથી થતા પરિણામને ભગવાને શુભ પરિણામ કહેલ છે, જે પરિણામ પૂર્વમાં બંધાયેલ કર્મોનો નાશ કરે છે. આથી પ્રતિપક્ષભાવનાથી જીવને કર્મની નિર્જરારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.

‘અશુભ પરિણામથી જીવ કર્મનો બંધક થાય છે.’ એ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી જીવ મન-વચન-કાયાના યોગોવાળો છે, ત્યાં સુધી જીવને કર્મબંધ થાય છે; છતાં અશુભ પરિણામ રહિત તે તે યોગોની પ્રવૃત્તિ જીવને દૃઢ કર્મ બંધાવતી નથી. તેથી અશુભ પરિણામ વગર બંધાયેલ કર્મનો નાશ પણ જીવ સહેલાઈથી કરી શકે છે; પરંતુ અશુભ પરિણામપૂર્વક બંધાયેલ કર્મ દૃઢ હોવાથી તેનો નાશ કરવો દુષ્કર હોય છે, અને તે દૃઢ કર્મ દુર્ગતિઓની પરંપરા દ્વારા જીવને મહાઅનર્થનું કારણ બને છે; અને પ્રતિપક્ષભાવનથી થતા શુભપરિણામને કારણે અશુભ પરિણામ થતા નથી, તેથી દૃઢ કર્મ બંધાતું નથી, અને પૂર્વે બંધાયેલ કર્મોનો નાશ થાય છે. માટે સાધુએ રાગાદિનું પ્રતિપક્ષભાવન કરવું જોઈએ. ॥૮૯૫॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યાતં ભાવનાદ્વારમ્, અધુના વિહારદ્વારવ્યાચિન્ધ્યાસયાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો દર્શાવ્યા હતા, તેમાંથી નવમા ઉપાયરૂપ ભાવનાદ્વારનું ગાથા ૮૭૬થી માંડીને ૮૮૫માં વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે વ્રતપાલનના દશમા ઉપાયરૂપ વિહારદ્વારનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાથી ગાથા ૮૮૬થી ૯૦૨ સુધી ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

અપ્પઙ્કિબદ્ધો અ સયા ગુરુવણ્ણેણ સવ્વભાવેસુ ।
માસાઙ્કિવિહારેણં વિહરિજ્જ જહોચિઅં નિયમા ॥૮૯૬॥

અન્યથાર્થ :

ગુરુવણ્ણેણ અ=અને ગુરુના ઉપદેશથી સવ્વભાવેસુ=સર્વ ભાવોમાં સયા=સદા અપ્પઙ્કિબદ્ધો=અપ્રતિબદ્ધ (સાધુ) માસાઙ્કિવિહારેણં=માસાદિના વિહાર વડે નિયમા=નિયમથી જહોચિઅં=યથોચિત વિહરિજ્જ=વિહરે.

★ 'અ' ભાવનાદ્વાર સાથે વિહારદ્વારનો સમુચ્ચય કરવા માટે છે.

ગાથાર્થ :

અને ગુરુના ઉપદેશથી સર્વ ભાવોમાં સદા અપ્રતિબદ્ધ સાધુ માસાદિના વિહાર વડે નિયમથી યથોચિત વિહરે.

ટીકા :

અપ્રતિબદ્ધશ્ચ સદા અભિષ્વજ્જરહિત ઇત્યર્થઃ ગુરુપદેશેન હેતુભૂતેન, ક્વેત્યાહ-સર્વભાવેષુ-ચેતના-ચેતનેષ્વપ્રતિબદ્ધઃ, કિમિત્યાહ-માસાદિવિહારેણ સમયપ્રસિદ્ધેન વિહરેત્, યથોચિતં=સંહનનાદ્યૌચિત્યેન નિયમાત્=નિયોગેન વિહરેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૯૬॥

★ “માસાદિવિહારેણ”માં ‘આદિ’ પદથી નવકલ્પી વિહારને છોડીને અપવાદથી કરાતા ન્યૂનમાસ કે અધિકમાસના વિહારનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

★ “સંહનનાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી ક્ષીણ થયેલા જંઘાબળ અને જહીં ક્ષીણ થયેલા જંઘાબળનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

અને હેતુભૂત=અપ્રતિબદ્ધભાવના હેતુભૂત, એવા ગુરુના ઉપદેશથી ચેતન અને અચેતનરૂપ સર્વ ભાવોમાં સદા અપ્રતિબદ્ધ=અભિષ્વંગથી રહિત, એવા સાધુ, સમયમાં પ્રસિદ્ધ એવા માસાદિના વિહાર દ્વારા વિચરે. કઈ રીતે વિચરે ? તે બતાવે છે — નિયમથી=નિયોગથી, યથોચિત=સંહનનાદિના ઔચિત્ય વડે, વિચરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુએ સદા ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળવાનો છે, અને ગુરુનો ઉપદેશ હંમેશાં ચિત્તને નિરભિષ્વંગ બનાવનાર હોય છે, તેથી સાધુ ગુરુના ઉપદેશના અવલંબનથી સદા માટે ચેતન કે અચેતન વિષયક સર્વ ભાવોમાં અભિષ્વંગ વગરના પરિણામવાળા હોય છે. આથી આવા સાધુ શાસ્ત્રમાં કહેલા માસાદિકલ્પ દ્વારા વિચરે છે અર્થાત્ આઠ મહિના જુદા જુદા સ્થાને એકેક માસ સ્થિર રહેવારૂપ આઠ કલ્પ અને ચોમાસાના ચાર મહિના એક સ્થાને સ્થિરવાસ કરવારૂપ એક કલ્પ; એમ સર્વ મળીને નવકલ્પી વિહાર કરે છે.

વળી, સાધુએ પોતાના સંઘયણાદિના ઔચિત્યપૂર્વક વિહાર કરવાનો છે; કેમ કે સંઘયણબળ નબળું હોય અથવા તો જંઘાબળ શિથિલ થયું હોય, તેવા સાધુ વિહાર કરે તો તે સાધુના અન્ય યોગોનો નાશ થાય છે; પરંતુ જંઘાબળ ક્ષીણ ન થયેલ હોય તો પ્રમાદવશ થઈને સાધુએ માસકલ્પાદિમાં પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહિ, જેથી સર્વ ભાવો પ્રત્યેનું અપ્રતિબદ્ધ માનસ સદા જીવંત રહે. ॥૮૯૬॥

અવતરણિકા :

પરાભિપ્રાયમાશङ्ક્ય પરિહરતિ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે માસાદિ વિહાર વડે સાધુ વિચરે; ત્યાં માસવિહાર એમ ન કહેતાં 'માસાદિવિહાર' કેમ કહ્યું ? એ પ્રકારના પરના અભિપ્રાયની આશંકા કરીને તે આશંકાનો ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગાથામાં પરિહાર કરે છે -

ગાથા :

મોત્તૂળ માસકર્ણં અન્નો સુત્તમ્મિ નત્થિ ઉ વિહારો ।
તા કહમાङ्ગહણં ? કજ્જે ઝુનાદિભાવાઓ ॥૮૯૭॥

અન્યથાર્થ :

સુત્તમ્મિ=સૂત્રમાં માસકર્ણં=માસકલ્પને મોત્તૂળ=મૂકીને અન્નો=અન્ય વિહારો=વિહાર નત્થિ ઉ=નથી જ, તા=તે કારણથી (માસાદિમાં) આङ्ગહણં=આદિનું ગ્રહણ કહું ?=કેમ છે ? (તેનો ઉત્તર આપે છે—) કજ્જે=કાર્ય હોતે છતે ઝુનાદિભાવાઓ=ન્યૂનાદિનો ભાવ હોવાને કારણે (માસાદિ શબ્દમાં આદિ નું ગ્રહણ છે.)

ગાથાર્થ :

શાસ્ત્રમાં માસકલ્પ સિવાય અન્ય વિહાર નથી જ, તે કારણથી પૂર્વગાથામાં બતાવેલ માસાદિમાં આદિ પદનું ગ્રહણ કયા કારણથી છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે કે કાર્ય હોતે છતે ન્યૂનાદિનો ભાવ હોવાને કારણે માસાદિ શબ્દમાં આદિ પદનું ગ્રહણ છે.

ટીકા :

મુક્ત્વા માસકલ્પં=માસવિહારં અન્યઃ સૂત્રે=સિદ્ધાન્તે નાસ્ત્યેવ વિહારઃ, તથાઽશ્રવણાત્, તત્ કથં=કસ્માદાદિગ્રહણમનન્તરગાથાયામ્ ? એતદાશङ્ક્યાહ-કાર્યે તથાવિધે સતિ ન્યૂનાદિભાવાત્=ન્યૂનાધિક-ભાવાત્ કારણાત્ તદાદિગ્રહણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૯૭॥

ટીકાર્થ :

સૂત્રમાં=સિદ્ધાંતમાં, માસકલ્પને=માસવિહારને, મૂકીને અન્ય વિહાર નથી જ; કેમ કે તે પ્રકારનું અશ્રવણ છે અર્થાત્ માસવિહાર સિવાય અન્ય વિહાર પણ છે તે પ્રકારે શાસ્ત્રમાં સંભળાતું નથી. તો પૂર્વની ગાથામાં આદિનું ગ્રહણ કયા કારણથી છે ? એની આશંકા કરીને કહે છે - તે પ્રકારનું=સંયમવૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારનું,

કાર્ય હોતે છતે ન્યૂનાદિના ભાવથી=ન્યૂન અને અધિકના ભાવરૂપ કારણથી, તેમાં=માસાદિમાં, આદિનું ગ્રહણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શાસ્ત્રમાં માસકલ્પ પ્રસિદ્ધ છે, માસકલ્પ સિવાય અન્ય કોઈ વિહાર શાસ્ત્રમાં સંભળાતો નથી. આથી પૂર્વગાથામાં માસવિહારથી વિચરવું જોઈએ એમ ન કહેતાં માસાદિ વિહારથી વિચરવું જોઈએ એમ કેમ કહ્યું ? એ પ્રકારની પરની શંકાને સામે રાખીને ગ્રંથકાર કહે છે-

સંયમની વૃદ્ધિ થાય તેવું કોઈ કાર્ય હોય તો સાધુ ન્યૂન કે અધિક વિહાર કરે, એ જણાવવા માટે માસાદિમાં આદિ શબ્દનું ગ્રહણ છે. તેથી એ ફલિત થયું કે તેવા કોઈક કારણે સાધુ માસવિહારથી ન્યૂન કે અધિક વિહાર પણ કરે અર્થાત્ એક મહિનો પૂરો થાય તે પહેલાં એ સ્થાનથી અન્ય સ્થાને વિહાર કરે, અને તેવા કોઈ કારણે એક મહિનાથી અધિક સમય પણ એક સ્થાને રહે, અને પછી અન્ય સ્થાને વિહાર કરે. આમ કહીને ગ્રંથકાર ભગવાને દર્શાવેલ સ્યાદ્રવાદનું જ્ઞાન કરાવે છે.

આશય એ છે કે જૈનશાસનમાં બાહ્ય આચરણા એકાંતે એક જ પ્રકારે કરવાની વિધિ નથી, પરંતુ જે રીતે ભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે બાહ્ય આચરણા કરવાની વિધિ છે. આથી સામાન્ય રીતે સાધુને નવકલ્પી વિહાર કરવાની વિધિ હોવા છતાં વિશેષ લાભ દેખાય તો સાધુ એક સ્થાનમાં મહિનાથી ન્યૂન પણ રહે કે મહિનાથી અધિક પણ રહે અને સંયમવૃદ્ધિમાં યત્ન કરે, એ જણાવવા અર્થે 'માસવિહાર' ન કહેતાં 'માસાદિવિહાર'થી સાધુએ વિચરવું જોઈએ, એમ કહેલ છે. ॥૮૯૭॥

અવતરણિકા :

સાધુએ સંઘયજ્ઞાદિના ઔચિત્યથી માસાદિવિહાર કરવો જોઈએ, એમ કહેવા દ્વારા વ્રતપાલનના ઉપાયરૂપ ૧૧ દ્વારોમાં દશમું વિહાર નામનું સ્વતંત્ર દ્વાર બતાવ્યું. ત્યાં શંકા થાય કે વ્રતોમાં ઉપસ્થાપિત સાધુ ગુરુ સાથે જ વિચરતા હોવાથી ગુરુના વિહારથી જ તે ઉપસ્થાપિત સાધુને માસાદિવિહારની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. આથી સંયમવૃદ્ધિ અર્થે માસાદિવિહારમાં સાધુએ યત્ન કરવો જોઈએ, એમ કહેવાનું શું પ્રયોજન છે ? એ પ્રકારની શંકા કરીને ગ્રંથકાર કહે છે -

ગાથા :

एअं पि गुरुविहाराओ विहारो सिद्ध एव एअस्स ।

भेएण कीस भणिओ? मोहजयद्धा धुवो जेणं ॥૮૯૮॥

અન્યથાર્થ :

एअं पि=આ રીતે પણ=પૂર્વમાં કહ્યું કે સાધુએ માસાદિ વિહાર કરવો જોઈએ એ રીતે પણ, ગુરુવિહારાઓ=ગુરુના વિહારથી એઅસ્સ=આનો=ઉપસ્થાપિત સાધુનો, વિહારો=વિહાર સિદ્ધ એવ=સિદ્ધ જ છે, (તો) ભેएण=ભેદ વડે=વિહારદ્વાર ગુરુકુલવાસદ્વારથી પૃથગ્રૂપે, कीस=કયા કારણથી ભणिओ ?=કહેવાયો ? (તેના સમાધાનરૂપે કહે છે-) જેણં=જે કારણથી મોહજયद्धा=મોહના જય અર્થે ધુवो=ધ્રુવ છે=ઉપસ્થાપિત સાધુનો વિહાર નક્કી છે

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું એ રીતે પણ, ગુરુના વિહારથી ઉપસ્થાપિત સાધુનો વિહાર સિદ્ધ જ છે, તો વિહારદ્વાર ગુરુકુલવાસદ્વારથી પૃથગ્ રૂપે કયા કારણથી કહેવાયો ? તેના સમાધાનરૂપે કહે છે — જે કારણથી મોહના જય માટે ઉપસ્થાપિત સાધુનો વિહાર નક્કી છે.

ટીકા :

નન્વેવમપિ ગુરુવિહારાત્ સંકાશાદ્વિહારઃ સિદ્ધ એવ એતસ્ય=ઉપસ્થાપિતસાધોઃ, ભેદેન કિમિતિ ભણિતો વિહારઃ ? इत्याशङ्क्याह-मोहजयार्थ=चारित्र्यविघ्नजयाय ध्रुवो येन कारणेन तस्य विहार इति गाथार्थः ॥૮૯૮॥

ટીકાર્થ :

નનુ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — આ રીતે પણ=માસાદિવિહારથી વિચરવું જોઈએ એમ કહ્યું એ રીતે પણ, ગુરુના વિહારથી આનો=ઉપસ્થાપિત સાધુનો, વિહાર સિદ્ધ જ છે; તો કયા કારણથી ભેદ વડે=ગુરુકુલવાસથી પૃથગ્ રૂપે, વિહાર કહેવાયો છે ? એ પ્રકારની આશંકા કરીને કહે છે — જે કારણથી મોહના જય અર્થે=ચારિત્રના વિઘ્નના જય માટે, તેનો=ઉપસ્થાપિત સાધુનો, વિહાર ધ્રુવ છે=નક્કી છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારે પૂર્વે વ્રતપાલનનો બીજો ઉપાય 'ગુરુકુલવાસ' બતાવ્યો અને હવે દશમો ઉપાય 'વિહાર' બતાવે છે. તેથી કોઈને શંકા થાય કે “સાધુએ સંયમવૃદ્ધિ માટે ગુરુકુલવાસ સેવવો જોઈએ,” એ કથનથી નવકલ્પી વિહારની પણ પ્રાપ્તિ થઈ જ જાય છે; કેમ કે વડીદીક્ષા દ્વારા વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરાયેલ સાધુ હંમેશાં ગુરુ સાથે વિચરતા હોય છે. આથી ગુરુકુલવાસમાં વિહારની પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોવાથી વિહારદ્વારને સ્વતંત્ર બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી. આ પ્રકારની શંકાના નિવારણ માટે ગ્રંથકાર કહે છે —

સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુ માસાદિ વિહાર ન કરે તો એક સ્થાનમાં રહેવાથી સાધુને ક્ષેત્રનો કે શ્રાવકાદિનો પ્રતિબંધ થવાની સંભાવના રહે, જેથી ચારિત્રમાં વિઘ્ન ઉપસ્થિત થાય. માટે ચારિત્રમાં આવતા વિઘ્નના જય માટે સાધુએ એક સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ નહીં.

આ પ્રકારનો વિશેષ બોધ કરાવવા માટે, ગુરુના વિહારથી ઉપસ્થાપિત સાધુના નવકલ્પી વિહારની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં, વિહારદ્વારને ગુરુકુલવાસદ્વાર કરતાં પૃથગ્ રૂપે ગ્રહણ કરેલ છે અર્થાત્ સંયમની વૃદ્ધિ માટે જેમ ગુરુકુલવાસ ઉપકારક છે, તેમ નવકલ્પી વિહાર પણ ક્ષેત્રાદિના પ્રતિબંધના જય માટે અત્યંત ઉપકારક છે, એમ નવદીક્ષિતને ઉપસ્થિત કરાવવા માટે વિહારદ્વારને ગુરુકુલવાસદ્વારથી જુદું બતાવેલ છે, જેથી તેના પરમાર્થનો વિચાર કરીને સાધુ ક્ષેત્રાદિના પ્રતિબંધને દૂર કરવા માટે અત્યંત યત્ન કરે. ॥૮૯૮॥

અવતરણિકા :

एतद्भावनायैवाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુએ નવકલ્પી વિહાર ધ્રુવ કરવો જોઈએ. એ કથનથી સાધુને મોહના જય માટે વિહાર છે, એનું ભાવન કરવા માટે જ કહે છે —

ગાથા :

इयरेसि कारणेणं नीआवासो वि दव्वओ हुज्जा ।
भावेण उ गीआणं न कयाइ तओ विहिपराणं ॥૮૯૧॥

અન્યથાર્થ :

इयरेसि=ઈતરોના=ગુરુ આદિના, कारणेणं=કારણ વડે दव्वओ=દ્રવ્યથી नीआवासो वि=નિયતવાસ પણ हुज्जा=હોય, (પરંતુ) विहिपराणं गीआणं=વિધિમાં પર એવા ગીતાર્થોને तओ=આ=નિયતવાસ, भावेण उ=ભાવથી તો कयाइ न=ક્યારેય હોતો નથી.

ગાથાર્થ :

ગુરુ આદિના કારણ વડે દ્રવ્યથી સાધુને નિયતવાસ પણ હોય; પરંતુ વિધિમાં તત્પર એવા ગીતાર્થોને નિયતવાસ ભાવથી તો ક્યારેય હોતો નથી.

ટીકા :

इतरेषां=ગુર્વાદીનાં कारणेन=સંયમવૃદ્ધિહેતુના नित्यवासोऽपि एकत्र बहुकाललक्षणो द्रव्यतो भवेत् अपरमार्थावस्थानरूपेण, भावतस्तु=परमार्थेनैव गीतानां=ગીતાર્થભિક્ષૂણાં न कदाचिदसौ=नित्यवासो भवति किंभूतानां ? विधिपराणां=यतनाप्रधानानामिति गाथार्थः ॥૮૯૧॥

★ “નિત્યવાસોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે સંયમવૃદ્ધિના હેતુથી સાધુએ અનિત્યવાસ તો કરવાનો છે જ, પરંતુ નિત્યવાસ પણ કરવાનો છે.

ટીકાર્થ :

ઈતરોના=ગુરુ આદિના, કારણ વડે=સંયમની વૃદ્ધિરૂપ હેતુ વડે, એકત્ર બહુકાળના લક્ષણવાળો=એક સ્થાને ઘણો સમય રહેવા સ્વરૂપ, નિત્યવાસ પણ, અપરમાર્થ અવસ્થાનના રૂપે દ્રવ્યથી હોય, પરંતુ વિધિમાં પર=યતના છે પ્રધાન જેમને એવા, ગીતોને=ગીતાર્થ ભિક્ષુઓને, આ=નિત્યવાસ, ભાવથી તો=પરમાર્થથી તો, ક્યારેય હોતો નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુઓ ગીતાર્થ છે અને ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર સંયમમાં યતનાપ્રધાન છે, તે સાધુઓ હંમેશાં ભગવાને દર્શાવેલ નવકલ્પી વિહાર કરે જ છે; આમ છતાં તેઓ જાણતા હોય છે કે “જેમ નવકલ્પી વિહાર

કરવો જોઈએ, તેમ સંયમવૃદ્ધિનું કોઈ કારણ હોય તો એક સ્થાને પણ દીર્ઘકાળ રહીને સંયમવૃદ્ધિમાં યત્ન કરવો જોઈએ." આથી ગીતાર્થ સાધુઓ ક્યારેક એક સ્થાનમાં રહીને પણ નવકલ્પી વિહારને અનુકૂળ ઉચિત યતનાઓ સમ્યક્ કરતા હોય છે. માટે ગીતાર્થ સાધુઓને એક જ ક્ષેત્રમાં રહેવાનું પ્રયોજન જણાય તો એક નગરમાં જ મહિને-મહિને સ્થાનાંતર કરીને નવકલ્પી વિહારનો પરિણામ જીવંત રાખે, અને તેવા કોઈ સંયોગોમાં સ્થાનાંતર પણ થઈ શકે તેમ ન હોય તો, અને એક સ્થાનમાં રહેવું એ સંયમવૃદ્ધિનો હેતુ જણાતો હોય તો, પોતે જે સ્થાનમાં રહેલ હોય, તે સ્થાનમાં જ સંધારાનું પરાવર્તન કરીને પણ ભાવથી માસકલ્પનો અધ્યવસાય જીવંત રાખે; અને આવા સાધુઓ કેવલ કાયાથી જ એક ક્ષેત્રમાં રહ્યા હોય છે, એ જણાવવા માટે કહ્યું કે ગીતાર્થ સાધુઓનો નિયતવાસ અપરમાર્થ અવસ્થાન સ્વરૂપે દ્રવ્યથી હોય છે, અને ચિત્તમાં ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર નવકલ્પી વિહારનો જ અધ્યવસાય હોવાથી સાધુઓ નવકલ્પી વિહારને અનુરૂપ ઉચિત યતના કરતા હોય છે. માટે સાધુઓ ભાવથી તો માસકલ્પ કરે જ છે. આનાથી અર્થથી ફલિત થયું કે સાધુને માસાદિ કલ્પ માત્ર બાહ્ય આચરણરૂપે નથી પરંતુ મોહનો જય થાય તે રીતે ભગવાનના વચનાનુસાર પ્રવૃત્તિરૂપે છે.

ભાવતસ્તુ માં 'તુ'નો અર્થ એવકાર કરવા દ્વારા એ કહેવું છે કે સાધુને ભાવથી તો નિયમા માસકલ્પ છે, દ્રવ્યથી માસકલ્પ હોય પણ અને ન પણ હોય.

વળી, ગીતાર્થનું 'વિધિપર' એવું વિશેષણ મૂકવાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે સાધુઓ ગીતાર્થ હોવા છતાં વિધિમાં તત્પર નથી અને પ્રમાદને વશ થઈને માસાદિ વિહાર કરતા નથી, તેઓને અહીં ગ્રહણ કર્યા નથી. ॥૮૯૯॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવ વિધિમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

એમાં જ=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુને નિયતવાસ પણ અપરમાર્થ અવસ્થાનરૂપે દ્રવ્યથી હોય છે એમાં જ=દ્રવ્યથી નિયતવાસમાં જ, વિધિને કહે છે -

ગાથા :

ગોઅરમાઈઆણં એત્થં પરિઅત્તણં તુ માસાઓ ।

જહસંભવં નિઓગો સંધારમ્મી વિહી ભણિઓ ॥૯૦૦॥

અન્વયાર્થ :

એત્થં તુ=વળી અહીં=વિહારના અધિકારમાં, માસાઓ=માસાદિમાં ગોઅરમાઈઆણં=ગોચરાદિનું પરિઅત્તણં=પરિવર્તન જહસંભવં=યથાસંભવ છે, સંધારમ્મી=સંધારામાં=સંધારાના પરાવર્તનમાં, નિઓગો=નિયોગવાળો વિહી=વિધિ ભણિઓ=કહેવાયો છે.

ગાથાર્થ :

વળી વિહારના અધિકારમાં માસાદિમાં ગોચરાદિ ભૂમિનું પરાવર્તન યથાસંભવ છે, સંથારાના પરાવર્તનમાં નિયમથી જ વિધિ કહેવાઈ છે.

ટીકા :

ગોચરાદીનામિતિ ગોચરબહિર્ભૂમ્યાદીનામ્ અત્ર=વિહારાધિકારે પરાવર્તનં તુ કેષાંચિત્કદાચિદૌચિત્યેન માસાદૌ=ઋતુબદ્ધે માસે વર્ષાસુ ચ ચતુર્ણુ, યથાસમ્ભવં=સત્સુ ગોચરાદિષ્વિત્યર્થઃ, નિયોગો=નિયમ એવ સંસ્તારક ઇતિ સંસ્તારકપરાવર્તને વિધિર્મણિતઃ ઇહ તીર્થકરાદિભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦॥

★ "ગોચરબહિર્ભૂમ્યાદીનામ્"માં 'આદિ' પદથી ગોચરભૂમિમાં જ પોતે જ્યાં રહ્યા હોય તેનાથી અન્ય વસતિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

વળી કેટલાક સાધુઓને ક્યારેક ઔચિત્યને કારણે અહીં=વિહારના અધિકારમાં, માસાદિમાં=ઋતુબદ્ધમાં માસમાં અને વર્ષામાં ચારમાં=શેષ કાળમાં એક મહિનામાં અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિનાઓમાં, ગોચરાદિનું=ગોચર-બહિર્ભૂમિ આદિનું, પરાવર્તન યથાસંભવ છે=ગોચર આદિ હોતે છતે છે, અહીં=વિહારના અધિકારમાં, સંસ્તારકમાં=સંથારાના પરાવર્તનમાં, નિયોગવાળો=નિયમવાળો જ, વિધિ તીર્થકરાદિ વડે કહેવાયો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમવૃદ્ધિના કોઈક કારણથી સાધુને ક્યારેક દ્રવ્યથી નિયતવાસ કરવો પડે તોપણ વિહારના વિષયમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિ છે કે (૧) જે નગરમાં પોતે રહેલ હોય તે નગરની ગોચરભૂમિ અને બહિર્ભૂમિનું પરાવર્તન કરીને પણ સાધુ માસકલ્પનું પાલન કરે; અને (૨) જે નગરમાં ગોચરભૂમિથી અન્ય બહિર્ભૂમિ પ્રાપ્ત ન થઈ શકતી હોય, તે નગરમાં સાધુને સંથારાનું પરાવર્તન કરવાની વિધિ તો નિયમથી જ ભગવાને કહી છે.

આશય એ છે કે કોઈ કારણ ન હોય તો મહિનો પૂરો થતાં સાધુ અવશ્ય વિહાર કરે, પરંતુ તે જ સ્થાનમાં ત્રીસ દિવસનું ઉલ્લંઘન કરીને રહે નહિ; અને જો કારણ વગર સાધુ ત્રીસ દિવસનું ઉલ્લંઘન કરીને તે જ સ્થાનમાં રહે તો તેને પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી, (૧) ક્યારેક સંયમવૃદ્ધિના કોઈક કારણથી સાધુને એક નગરમાં જ મહિનાથી અધિક રહેવું પડે તેમ હોય, તો ગોચરભૂમિમાંથી બહિર્ભૂમિમાં સ્થાનાંતર કરીને પણ સાધુ માસકલ્પની વિધિ સાચવે. અહીં ગોચરભૂમિ એટલે પોતાની વસતિની આજુબાજુના સ્થાનમાં સાધુ જ્યાં ગોચરી વહોરવા માટે જતા હોય તેવી ભૂમિ; અને તે નગરમાં રહેલી પોતાની વસતિથી અને ગોચરભૂમિથી અન્ય જે ભૂમિ હોય તેને બહિર્ભૂમિ કહેવાય.

વળી, (૨) ક્યારેક કોઈક નગરમાં ગોચરભૂમિથી અન્ય બહિર્ભૂમિ ન હોય અને કોઈક કારણથી સાધુને તે જ નગરમાં મહિનાથી અધિક રહેવું પડે તેમ હોય, તો પોતે જે જગ્યાએ રહેલ છે તેનાથી અન્ય જગ્યાએ સ્થાનાંતર કરીને પણ સાધુ માસકલ્પની વિધિ સાચવે.

વળી, (૩) ક્યારેક કોઈક નગરમાં ગોચરભૂમિ કે બહિર્ભૂમિનો સંભવ ન હોય અને એક જ સ્થાને રહેવું પડે તેમ હોય, તો તે જ વસતિમાં સંધારાનું પરાવર્તન કરીને પણ સાધુ માસકલ્પની વિધિનું અવશ્ય પાલન કરે; અને આવા સાધુ વિધિમાં પર છે, તેથી આવા સાધુ માત્ર દ્રવ્યથી જ નિયતવાસ કરે છે, ભાવથી તો ધ્રુવ માસકલ્પ કરે છે; પરંતુ જેઓ આ માસકલ્પની વિધિ આચરતા નથી, તેઓ દ્રવ્યથી અને ભાવથી વિહાર વગરના છે, અને વિહારની યતના તેઓમાં નહીં હોવાને કારણે તેઓને સંયમવિરાધનાની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૯૦૦॥

અવતરણિકા :

પ્રકૃતોપયોગમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૯૮માં કહેલ કે ગુરુવિહારથી ઉપસ્થાપિત સાધુનો વિહાર સિદ્ધ જ છે, આથી વિહારદ્વાર સ્વતંત્ર કહેવું જોઈએ નહિ. તેના જવાબરૂપે કહ્યું કે મોહજય માટે સાધુને ધ્રુવ વિહાર છે, અને તે ધ્રુવ વિહારનું જ ગાથા ૮૯૮માં ભાવન કર્યું, અને ગાથા ૯૦૦માં દ્રવ્યથી નિયતવાસની વિધિ બતાવી.

હવે પ્રકૃતમાં ઉપયોગને કહે છે અર્થાત્ પ્રકૃત એવા વ્રતપાલનના ઉપાયમાં વિહારદ્વારના ઉપયોગને કહે છે —

ગાથા :

एअस्स वि पडिसेहा निअमेणं दव्वओ वि मोहुदए ।

जइणो विहारखावणफलमित्थ विहारगहणं तु ॥९०१॥

અવ્યયાર્થ :

જइणો=યતિને મોહુદય=મોહોદય થયે છતે એઅસ્સ વિ=આના પણ=પૂર્વગાથામાં બતાવેલ અપવાદે સ્થિરવાસ કરવાની વિધિના પણ, પડિસેહા=પ્રતિષેધથી નિઅમેણં=નિયમ વડે તુ=વળી દવ્વઓ વિ=દ્રવ્યથી પણ વિહારખાવણફલં=વિહારના ખ્યાપનના ફળવાળું इत्थ=અહીં=વ્રતપાલનના ઉપાયના અધિકારમાં, વિહારગહણં=વિહારનું ગ્રહણ છે.

ગાથાર્થ :

યતિને મોહોદય થયે છતે પૂર્વગાથામાં બતાવેલ અપવાદે સ્થિરવાસ કરવાની વિધિના પણ નિષેધથી, નિયમ વડે વળી દ્રવ્યથી પણ વિહારને કહેવાના ફળવાળું વ્રતપાલનના ઉપાયના અધિકારમાં વિહારનું ગ્રહણ છે.

ટીકા :

एतस्यापि विधेः प्रतिषेधात्=પ્રતિષેધેન નિયમેન=અવશ્યન્તયા દ્રવ્યતોऽपि=કાયવિહારેणापि મોહોદયે સતિ યતેઃ=ધિક્ષોઃ વિહારચ્છાપનફલં=વિહારચ્છાપનાર્થમ્ અત્ર અધિકારે વિહારગ્રહણં કૃતમાચાર્યેणेति ગાથાર્થઃ ॥૯૦૧॥

★ “एतस्यापि” ‘अपि’થી એ કહેવું છે કે નિયતવાસનું કારણ ન હોય તો તો સાધુએ દ્રવ્યથી નવકલ્પી વિહાર કરવો જોઈએ, પરંતુ નિયતવાસ કરવાનું કારણ વિદ્યમાન હોય છતાં મોહોદય થાય તો આ પણ વિધિના પ્રતિષેધથી સાધુએ વિહાર કરવો જોઈએ.

★ “द्रव्यतोऽपि” સંયમવૃદ્ધિના હેતુથી નિયતવાસ કર્યો હોય, તોપણ સાધુને ભાવથી તો વિહાર કરવાનો જ છે, પરંતુ મોહોદય થયે છતાં દ્રવ્યથી પણ વિહાર કરવાનો છે, એમ અહીં ‘अपि’થી સમુચ્ચય કરવાનો છે.

ટીકાર્થ :

યતિને=ભિક્ષુને, મોહનો ઉદય થયે છતાં અર્થાત્ અપવાદથી એક ક્ષેત્રમાં સ્થિરવાસ કરવાથી ક્ષેત્રાદિની અનુકૂળતાને કારણે રાગનો ઉદય થયે છતાં, આ પણ વિધિના પ્રતિષેધથી=અપવાદથી પ્રાપ્ત થયેલ એવી સ્થિરવાસની વિધિના પણ નિષેધથી, નિયમ વડે=અવશ્યપણા વડે, દ્રવ્યથી પણ=કાયવિહારથી પણ, વિહારના ખ્યાપનના અર્થવાળું અર્થાત્ અપવાદથી પણ સ્થિરવાસને બદલે વિહાર કરવો જોઈએ એ પ્રકારે સૂચન કરવાના પ્રયોજનવાળું, આ અધિકારમાં=વ્રતપાલનના ઉપાયના અધિકારમાં, વિહારનું ગ્રહણ આચાર્ય વડે કરાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૮૯૮માં કહ્યું કે મોહના જય માટે સાધુને ધ્રુવ વિહાર કહેવાયો છે, ગાથા ૮૯૯માં બતાવ્યું કે સંયમવૃદ્ધિ માટે સાધુ કદાચ સ્થિરવાસ કરે તોપણ ભાવથી તો ક્યારેય ગીતાર્થોને સ્થિરવાસ હોતો નથી, અને ગાથા ૯૦૦માં સ્થિરવાસમાં પણ કરવા યોગ્ય માસકલ્પની વિધિ બતાવી. એ રીતે એક નગરમાં ગોચરાદિભૂમિના પરાવર્તન દ્વારા કે સંથારાના પરાવર્તન દ્વારા સાધુએ માસકલ્પની વિધિ સાચવવી જોઈએ; આમ છતાં એક ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યથી પણ રહેવાથી ક્ષેત્રનો, શ્રાવકનો કે અનુકૂળતાનો પ્રતિબંધ થવારૂપ મોહનો ઉદય થતો હોય, તો સાધુએ પૂર્વગાથામાં બતાવેલ વિધિના પણ પ્રતિષેધથી અવશ્ય વિહાર કરવો જોઈએ, પરંતુ એક સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ નહિ, એમ જણાવવા માટે આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ વિહારદ્વારનું ગુરુકુલવાસદ્વારથી પૃથગ્ ગ્રહણ કરેલ છે.

આશય એ છે કે સંયમવૃદ્ધિ માટે જેમ ગુરુકુલવાસ આવશ્યક છે, તેમ મોહોદયના નિવારણ માટે માસકલ્પ પણ આવશ્યક છે; છતાં કોઈ વિશેષ લાભ જણાય, તો સાધુ નગર આદિમાં એક માસથી અધિક સ્થિરતા પણ કરે, તેમ જ સંયમની વૃદ્ધિ થતી જણાય, તો એક નગર આદિમાં એક માસથી અધિક ચાતુર્માસ પણ રહે. આ નિયમ અનુસારે, વિશેષ લાભ જણાતો હોવાથી કોઈ સાધુએ દ્રવ્યથી એક નગરમાં સ્થિરવાસ કર્યો હોય અને મોહના ઉદયનો સંભવ દેખાય તો, તે સાધુએ દ્રવ્યથી પણ વિહાર કરવો જોઈએ, પરંતુ “આપણે ગુરુકુલવાસમાં છીએ અને આપણાથી કારણે સ્થિરવાસ પણ કરાય,” એમ વિચારીને દ્રવ્યથી એક સ્થાને રહીને અને સંસ્તારકપરાવર્તનાદિ કરીને ભાવથી માસકલ્પ કરવો ઉચિત નથી. આ પ્રકારનો સ્વતંત્ર બોધ કરાવવા માટે પ્રસ્તુતમાં ગુરુકુલવાસદ્વારથી પૃથગ્ રૂપે વિહારદ્વાર બતાવેલ છે. ॥૯૦૧॥

અવતરણિકા :

પ્રયોજનાન્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રયોજનાંતરને કહે છે, અર્થાત્ ગુરુકુલવાસદ્વારથી વિહારદ્વારને સ્વતંત્ર કહેવાનું એક પ્રયોજન પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું. હવે ગુરુકુલવાસદ્વારથી વિહારદ્વારને સ્વતંત્ર કહેવાના બીજા પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

आईओ च्विअ पडिबंधवज्जणत्थं च हंदि सेहाणं ।
विहिफासणत्थमहवा सेहविसेसाइविसयं तु ॥९०२॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

आईओ च्विअ च=અને આદિથી જ પડિબંધવજ્જણત્થં=પ્રતિબંધના વર્જન અર્થે, સેહાણં=શૈક્ષોને વિહિ-
ફાસણત્થં=વિધિના સ્પર્શન અર્થે (વિહારદ્વારનું પૃથગ્ ગ્રહણ છે.) અહવા=અથવા સેહવિસેસાઈવિસયં
તુ=શૈક્ષવિશેષાદિના વિષયવાળું જ (વિહારદ્વારનું પૃથગ્ ગ્રહણ) છે.

★ 'હંદિ' ઉપપ્રદર્શનમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને શરૂઆતથી જ પ્રતિબંધના વર્જન અર્થે, શૈક્ષોને વિધિના સ્પર્શન માટે, વિહારદ્વારનું પૃથગ્
ગ્રહણ છે અથવા શૈક્ષવિશેષાદિ વિષયક જ વિહારદ્વારનું પૃથગ્ ગ્રહણ છે.

ટીકા :

आदित एवाऽऽरभ्य प्रतिबन्धवर्जनार्थं स्वक्षेत्रादौ हन्दि शिक्षकाणां विहारग्रहणं विधिस्पर्शनार्थं,
अथवा प्रयोजनान्तरमेतत्, शिष्यकविशेषादिविषयमेव, विशेषः=अपरिणामकादिर्विहरणशीलो वेति
गाथार्थः ॥९०२॥ (द्वारं) ॥

★ “સ્વક્ષેત્રાદૌ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી સ્વપરિચિત વ્યક્તિનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

★ “શિષ્યકવિશેષાદિવિષય”માં ‘આદિ’ પદથી પ્રમાદી સાધુનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

★ “અપરિણામકાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી અતિપરિણામક શૈક્ષનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

આદિથી જ આરંભીને પોતાના ક્ષેત્રાદિમાં પ્રતિબંધના વર્જન અર્થે શિક્ષકોને=નવદીક્ષિત સાધુઓને,
વિધિના સ્પર્શનના અર્થવાળું વિહારનું ગ્રહણ છે, અથવા આ પ્રયોજનાંતર છે=હવે કહે છે એ બીજું પ્રયોજન
છે. શિષ્યકવિશેષાદિના વિષયવાળું જ વિહારનું ગ્રહણ છે. વિશેષ એટલે અપરિણામી આદિ અથવા
વિહરણશીલ=વિહાર કરવાના સ્વભાવવાળો શિષ્ય, આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કરે ત્યારથી માંડીને સાધુને પોતે રહેલ છે તે ક્ષેત્ર અને પોતાના પરિચિત એવા સ્વજનાદિ સર્વ પ્રત્યેના પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે. આ પ્રતિબંધના વર્જન માટે ભગવાને જે વિધિ દર્શાવેલ છે, તે વિધિના બોધ માટે ગ્રંથકારે વ્રતપાલનના ઉપાયમાં ગુરુકુલવાસદ્વારથી સ્વતંત્ર વિહારદ્વારનું ગ્રહણ કરેલ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે મુમુક્ષુ સંસારથી વિરક્ત થઈને જ સંયમ ગ્રહણ કરતા હોય છે, આથી સાધુ 'પ્રતિબંધના વર્જન માટે જ સંયમ છે,' એમ જાણતા હોય છે. માટે પ્રતિબંધના વર્જન માટે વિહારની વિધિ છે, એ પ્રકારનો શૈક્ષને બોધ કરાવવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તો પછી વિહારદ્વારનું સ્વતંત્ર ગ્રહણ શા માટે છે ? એ પ્રકારની શંકાને સામે રાખીને ગ્રંથકાર કહે છે કે અથવા આ પ્રયોજનાંતર છે અર્થાત્ પૂર્વમાં બતાવ્યું તે પ્રતિબંધનું વર્જન પ્રથમ પ્રયોજન છે, અને હવે બતાવે છે એ બીજું પ્રયોજન છે.

શૈક્ષવિશેષાદિ વિષયક જ વિહારદ્વારનું પૃથગ્ ગ્રહણ છે. આશય એ છે કે કેટલાક શૈક્ષો અપરિણામી હોય છે, અને અપરિણામી જીવો માત્ર ધર્મભાવથી જ સંયમ ગ્રહણ કરે છે. તેઓને સંયમ ગ્રહણ કરવાના ખરા પ્રયોજનનો બોધ હોતો નથી. આથી તેવા અપરિણામી શૈક્ષોને વિહારદ્વારના પૃથગ્ ગ્રહણ દ્વારા બોધ કરાવવો છે કે સ્વક્ષેત્રાદિમાં પ્રતિબંધના વર્જન માટે ભગવાને સંયમ ગ્રહણ ઉપરાંત વિહારની વિધિ પણ બતાવી છે.

વળી, કેટલાક નવદીક્ષિત સાધુઓ અતિપરિણામી હોય છે, અને અતિપરિણામી જીવો એવું માનતા હોય છે કે “ભગવાને માસકલ્પ કરવાનો કહ્યો છે, તેથી માસથી અધિક એક સ્થાનમાં કારણવિશેષે પણ રહેવાય જ નહિ.” આથી તેઓને પણ વિહારદ્વારના પૃથગ્ ગ્રહણ દ્વારા બોધ કરાવવો છે કે ભગવાને પ્રતિબંધના વર્જન માટે વિહારની વિધિ બતાવી છે, તેથી જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિરૂપ કારણવિશેષથી એક સ્થાનમાં રહીને પ્રતિબંધનું વર્જન થઈ શકતું હોય તો દ્રવ્યથી નિયતવાસ અને ભાવથી માસકલ્પ કરીને પણ સંયમની સાધનામાં યત્ન કરવો જોઈએ; પરંતુ કારણવિશેષ હોવા છતાં દ્રવ્યથી પણ વિહાર કરવામાં આવે તો પ્રતિબંધના વર્જનનું પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ શકતું નથી.

અથવા તો કેટલાક શિષ્યો વિહરણશીલ હોય છે, અને વિહાર કરવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી તેઓ એવું માનતા હોય છે કે “સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી નવાં નવાં સ્થાનોમાં ફરવા મળે છે, નવું નવું જોવા મળે છે. તેથી સતત ઉદ્યત વિહાર કરવો જોઈએ.” આથી આવા પ્રકારના શિષ્યોને વિહારદ્વારના પૃથગ્ ગ્રહણ દ્વારા એ બતાવવું છે કે ભગવાને પ્રતિબંધના ત્યાગ માટે વિહારની વિધિ બતાવી છે, પરંતુ વિચરવાના સ્વભાવની પુષ્ટિ માટે વિહારની વિધિ બતાવેલ નથી.

આમ, શૈક્ષવિશેષ એવા અપરિણામી, અતિપરિણામી કે વિહરણશીલ સાધુઓને વિહારની વિધિનું જ્ઞાન કરાવવા અર્થે ગ્રંથકારે વિહારદ્વારનું ગુરુકુલવાસદ્વારથી પૃથગ્ રૂપે ગ્રહણ કરેલ છે.

વળી ઉપલક્ષણથી આ પણ જણાય છે : કેટલાક સાધુઓ નવકલ્પી વિહાર કરવામાં પ્રમાદી હોય છે, અને વિહારદ્વારને સ્વતંત્ર બતાવવામાં ન આવ્યું હોય તો તે પ્રમાદી સાધુઓને થાય કે ‘હું જિનાજ્ઞા પ્રમાણે ગુરુકુલવાસમાં છું.’ આથી તે પ્રમાદી સાધુઓ ગુરુકુલવાસમાં રહીને પણ ક્ષેત્રાદિમાં પ્રતિબંધ કરતા હોય,

તોપણ વિહારદ્વારનું તેમને જ્ઞાન ન હોવાથી પ્રતિબંધના વર્જનમાં તે યત્ન કરે નહિ. જ્યારે વિહારદ્વારને ગુરુકુલવાસદ્વાર કરતાં સ્વતંત્ર બતાવેલ હોય તો તે પ્રમાદી સાધુને 'ભગવાને વિહારની વિધિ પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરવા માટે મૂકેલ છે' એવું જ્ઞાન થવાથી પ્રતિબંધનું વર્જન કરવા માટે યત્ન કરે. આમ પ્રમાદી સાધુઓને પણ વિહારની વિધિનું તાત્પર્ય પ્રતિબંધવર્જન છે, તે પ્રકારનું જ્ઞાન કરાવવા અર્થે ગ્રંથકારે વિહારદ્વારનું પૃથગ્ પ્રહણ કરેલ છે. ॥૯૦૨॥

અવતરણિકા :

उक्तं विहारद्वारम्, यतिकथाद्वारमाह —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૬૭૮માં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા, તેમાંથી દશમા ઉપાયરૂપ વિહારદ્વાર ગાથા ૮૯૬થી માંડીને ૯૦૨માં કહેવાયું. હવે વ્રતપાલનના અગિયારમા ઉપાયરૂપ યતિકથાદ્વારને ગાથા ૯૦૩થી ૯૦૮ સુધી કહે છે —

ગાથા :

सज्झायाईसंतो तित्थयरकुलाणुरूवधम्माणं ।
कुज्जा कहं जईणं संवेगविवद्धुणिं विहिणा ॥९०३॥

અન્યચાર્થ :

सज्झायाईसंतो=સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત એવા સાધુ વિહિણા=વિધિ વડે તિથ્યરકુલાણુરૂવધમ્માણં=તીર્થકરના કુળને અનુરૂપ ધર્મવાળા જઈણં=યતિઓની સંવેગવિવદ્ધુણિં=સંવેગવિવર્ધની કહં=કથાને કુજ્જા=કરે.

ગાથાર્થ :

સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત થયેલ સાધુ વિધિ વડે તીર્થકરના કુળને અનુરૂપ ધર્મવાળા યતિઓની સંવેગ વધારનારી કથાને કરે.

ટીકા :

स्वाध्यायादिश्रान्तः सन् तीर्थकरकुलानुरूपधर्माणां महात्मनां, किमित्याह-कुर्यात् कथां यतीनां संवेगविवर्द्धनीं विधिना-आसनाचलनादिनेति गाथार्थः ॥९०३॥

★ "સ્વાધ્યાયાદિશ્રાન્તઃ"માં 'આદિ' પદથી ધ્યાન, વૈયાવચ્ચાદિનું ગ્રહણ છે.

★ "આસનાચલનાદિના"માં 'આદિ' પદથી શરીરઅચલન અને માનસઅચલનનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત છતાં સાધુ, તીર્થકરના કુળને અનુરૂપ ધર્મવાળા મહાત્મા એવા યતિઓની, શું ? એથી કહે છે — આસનઅચલન આદિ વિધિ વડે સંવેગને વધારનારી કથાને કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુએ સંયમની વૃદ્ધિ માટે સ્વાધ્યાયાદિ ઉચિત યોગોમાં હંમેશાં યત્ન કરવો જોઈએ; છતાં સાધુ જ્યારે સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રમિત થયેલ હોય, ત્યારે શારીરિક અને માનસિક સ્થિરતાપૂર્વક, સ્થિર આસનમાં બેસીને, સંવેગને વધારે તેવી ઉત્તમ પુરુષોની કથા કરે અર્થાત્ ભગવાને ઉપદેશેલ એવો સંયમ ગ્રહણ કરેલ છે એવા અને ભગવાનના કુળને, અનુરૂપ સંયમમાં સુદૃઢ યત્ન કરનારા એવા મહાત્માઓના ચરિત્રની કથા કરે, જેથી સંવેગની વૃદ્ધિ થાય અને સંયમયોગોમાં સુદૃઢ પ્રયત્ન થાય. ॥૯૦૩॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત થયેલ સાધુ યતિઓની કથાને કરે. એને જ કહે છે —

ગાથા :

जिणधम्मसुद्धिआणं सुणिज्ज चरिआइं पुव्वसाहूणं ।
साहिज्जइ अन्नेसिं जहारिहं भावसाराइं ॥९०४॥

અન્યથાર્થ :

જિણધમ્મસુદ્ધિઆણં=જિનધર્મમાં સુસ્થિત એવા પુવ્વસાહૂણં=પૂર્વ સાધુઓનાં ચરિઆઈં=ચરિત્રોને સુણિજ્જ=સાંભળે (અને) અન્નેસિં=અન્યોને જહારિહં=યથાર્હ=યથાયોગ્ય, ભાવસારાઈં=ભાવસાર એવાં ચરિત્રોને સાહિજ્જइ=કહે.

ગાથાર્થ :

જિનધર્મમાં સુસ્થિત એવા પૂર્વના સાધુઓનાં ચરિત્રોને સાંભળે, અને અન્ય સાધુઓને યથાયોગ્ય ભાવસાર એવાં ચરિત્રોને કહે.

ટીકા :

जिनधर्मसुस्थितानां सम्बन्धीनि शृणुयाच्चरितानि=चेष्टितानि पूर्वसाधूनां महात्मनां, साधयेच्चाऽन्येभ्यः कथयेदित्यर्थः यथार्हं भावसाराणि-विनयपरिणत्यनुरूपाणीति गाथार्थः ॥९०४॥

ટીકાર્થ :

જિનધર્મમાં સુસ્થિત, મહાત્મા એવા પૂર્વના સાધુઓના સંબંધવાળા ચરિત્રોને=ચેષ્ટિતોને=આચરણાઓને, સાંભળે, અને અન્યોને યથાર્હ=યથાયોગ્ય, વિનય અને પરિણતિને અનુરૂપ ભાવસાર એવાં ચરિત્રોને કહે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત થયેલ સાધુ યતિકથા કરે. તેથી યતિકથાને બતાવવા માટે કહે છે કે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી જેમણે મહાસત્ત્વથી નિરતિયાર ચારિત્રનું પાલન કર્યું છે, તેવા જિનધર્મમાં સુસ્થિત પૂર્વના મહાત્માઓની કથા, સાધુ ગુરુ આદિની પાસેથી સાંભળે, જેથી પોતાનું વીર્ય નિરતિયાર ચારિત્રના પાલનને અભિમુખ ઉલ્લસિત થાય.

વળી, સમર્થ સાધુએ યતિકથા બીજા પાસે કરે છે, જેથી અન્ય સાધુઓને સંયમમાં દૃઢ યત્ન કરવાનો ઉત્સાહ વધે; અને આ યતિકથા પૂર્વના સુવિહિત સાધુઓનો વિનય અને તેઓની સંયમની પરિણતિ કેવી હતી? તેને અનુરૂપ એવી ભાવસાર કરે, અને આવી ભાવસાર યતિકથા પણ અન્ય શ્રોતા સાધુઓની જે પ્રકારે યોગ્યતા હોય તે પ્રકારે જ કરે; કેમ કે અન્ય સાધુઓની સમજવાની યોગ્યતાનો વિચાર કર્યા વિના પૂર્વના મહર્ષિઓનાં ગંભીર સ્થાનો કહેવામાં આવે, તો તે સાધુઓને તે ગંભીર સ્થાનોના તાત્પર્યનો ખ્યાલ ન આવે, જેથી તે યતિકથા દ્વારા તેઓનો ઉપકાર થઈ શકે નહિ. માટે સ્વ-પરના ઉપકાર અર્થે કરાતી યતિકથા શ્રોતાની યોગ્યતાને સામે રાખીને કરવી જોઈએ. ॥૯૦૪॥

અવતરણિકા :

યથા —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રોને સાંભળે અને અન્ય સાધુઓને કહે. તેથી તે ચરિત્રો જ 'યથા' થી બતાવે છે —

ગાથા :

ભયવં દસન્નભદ્રો સુદંસણો સ્થૂલભદ્ર વઙ્ગો અ ।
સફલીકયગિહચાયા સાહૂ એવંવિહા હોતિ ॥૯૦૫॥

અન્યયાર્થ :

ભયવં=ભગવાન દસન્નભદ્રો=દશાર્ણભદ્ર, સુદંસણો=સુદર્શન, સ્થૂલભદ્ર=સ્થૂલભદ્ર, વઙ્ગો અ=અને વજ્ર; સફલીકયગિહચાયા=સફળ કર્યો છે ગૃહનો ત્યાગ જેમણે એવા સાહૂ=સાધુઓ એવંવિહા=આવા પ્રકારના હોતિ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

ભગવાન દશાર્ણભદ્ર, સુદર્શન, સ્થૂલભદ્ર અને વજ્ર; સફળ કર્યો છે ગૃહનો ત્યાગ જેમણે એવા સાધુઓ આવા પ્રકારના હોય છે.

ટીકા :

ભગવાન્ દશાર્ણભદ્રો રાજર્ષિઃ સુદર્શનઃ સ્થૂલભદ્રો વજ્રશ્ચ સફલીકૃતગૃહત્યાગાઃ મહાપુરુષાઃ સાધવ એવંવિધા ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ । કથાનકાનિ ક્ષુણ્ણત્વાન્ન લિખિતાનિ ॥૯૦૫॥

ટીકાર્થ :

સફળ કર્યો છે ઘરનો ત્યાગ જેમણે એવા મહાપુરુષ સાધુઓ, કોણ છે ? તે બતાવે છે — ભગવાન દશાર્ણભદ્ર રાજર્ષિ, સુદર્શન, સ્થૂલભદ્ર અને વજ્રસ્વામી; આવા પ્રકારના=તીર્થકરના કુળને અનુરૂપ ધર્મવાળા, હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. આ મહાપુરુષોનાં કથાનકો ક્ષુણ્ણપણું હોવાથી=પ્રસિદ્ધ હોવાથી, લખાયાં નથી. ॥૯૦૫॥

અવતરણિકા :

તથૈતત્કર્ત્તવ્યમ્ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું કે સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત સાધુ યતિકથાને કરે. વળી બીજું શું કરે ? તે બતાવતાં કહે છે કે તથા આ=પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે એ, કરવું જોઈએ —

ગાથા :

અણુમોદમો તેસિં ભગવંતાણ ચરિતં નિરઙ્ગારં ।
સંવેગબહુલયાદ એવ વિમોહિજ્જ અપ્પાણં ॥૯૦૬॥

અભ્યયાર્થ :

તેસિં ભગવંતાણ=તે ભગવંતોના=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા તે દશાર્ણભદ્રાદિ ભગવંતોના, નિરઙ્ગારં ચરિતં=નિરતિચાર ચરિત્રને સંવેગબહુલયાદ=સંવેગની બહુલતા વડે અણુમોદમો=અમે અનુમોદીએ છીએ. એવ=આ રીતે (સાધુઓ) અપ્પાણં=આત્માને વિમોહિજ્જ=વિશોધન કરે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા તે દશાર્ણભદ્રાદિ ભગવંતોના નિરતિચાર ચરિત્રને સંવેગની બહુલતા વડે અમે અનુમોદીએ છીએ. આ રીતે સાધુઓ આત્માનું વિશોધન કરે.

ટીકા :

અનુમોદામહે તેષાં=દશાર્ણભદ્રાદીનાં ભગવતાં ચરિતં નિરતિચાર=યથોક્તાચારમિત્યર્થઃ સંવેગબહુલતયા, એવમ્=ઉક્તેન પ્રકારેણ સર્વત્ર વિશોધયેદાત્માનં કર્મમલાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૦૬॥

ટીકાર્થ :

તે=દશાર્ણભદ્રાદિ, ભગવંતોના નિરતિચાર ચરિત્રને=યથોક્ત આચારને=જે પ્રકારે શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલ છે તે પ્રકારના આચારને, સંવેગની બહુલતા વડે અમે અનુમોદીએ છીએ. આ રીતે=કહેવાયેલ પ્રકારથી, સર્વત્ર=સંયમજીવનના દરેક અનુષ્ઠાનોમાં, કર્મરૂપી મળથી આત્માનું વિશોધન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓએ દશાર્ણભદ્રાદિ મહાપુરુષોના નિરતિયાર ચારિત્રને અત્યંત સંવેગપૂર્વક યાદ કરીને અનુમોદના કરવી જોઈએ. તે બતાવવા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે અમે તેઓના ચારિત્રની અત્યંત સંવેગપૂર્વક અનુમોદના કરીએ છીએ. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધુઓ નિરતિયાર ચારિત્રના સ્વરૂપને પોતાની બુદ્ધિમાં ઉપસ્થિત કરીને તેવા ચારિત્રનું બદ્ધરાગપૂર્વક પાલન કરનારા એવા દશાર્ણભદ્રાદિની અનુમોદના કરે છે, જે અનુમોદનાના ફળરૂપે તેઓના ચારિત્રના પ્રતિબંધક કર્મમલનો નાશ થાય છે અને તેઓના આત્માની વિશુદ્ધિ થાય છે. ॥૯૦૬॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવ ગુણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં જ ગુણને કહે છે=યતિકથા કરવાના અને અનુમોદવાના વિષયમાં જ થતા લાભ બતાવે છે —

ગાથા :

इअ अप्पणो थिरत्तं तक्कुलवत्ती अहं ति बहुमाणा ।
तद्धम्मसमायरणं एवं पि इमं कुसलमेव ॥૯૦૭॥

અન્યવાર્થ :

इअ=આ રીતે અપ્પણો થિરત્તં=આત્માનું સ્થિરત્વ (અને) તક્કુલવત્તી=તેના કુલવર્તી=દશાર્ણભદ્રાદિના કુળમાં રહેનારો, અહં=હું છું, તિ=એ પ્રકારના બહુમાણા=બહુમાનથી તદ્દમ્મસમાયરણં=તેના=દશાર્ણભદ્રાદિના, ધર્મનું સમાયરણ થાય છે. એવં પિ=આ રીતે પણ ઇમં=આ કુસલમેવ=કુશલ જ છે.

ગાથાર્થ :

આ રીતે આત્માનું સ્થિરત્વ થાય છે, અને હું દશાર્ણભદ્રાદિના કુળમાં રહેનારો છું, એ પ્રકારના બહુમાનથી દશાર્ણભદ્રાદિના ધર્મનું આચરણ થાય છે. આ રીતે પણ આ કુશલ જ છે.

ટીકા :

एवं क्रियमाणे आत्मनः स्थिरत्वं भवति, तथा तत्कुलवर्त्ती=दशार्णभद्रादिकुलवर्त्ती अहमित्यस्माद् बहुमानात् तद्धर्मसमाचरणं=दशार्णभद्रादिधर्मसेवनं भवति, एवमप्येतत् परोपाधिद्वारेण विशिष्टानुष्ठानं कुशलमेवावस्थान्तर इति गाथार्थः ॥૯૦૭॥

★ ‘‘એવમપિ’’માં ‘અપિ’થી એ દર્શાવવું છે કે દશાર્ણભદ્રાદિ જેવા મહાપુરુષોનું પરોપાધિ વગર કરાતું નિરતિયાર અનુષ્ઠાન તો કુશલ છે જ; પરંતુ અવસ્થાંતરમાં રહેલ જીવોનું આ રીતે પણ પરોપાધિ દ્વારા કરાતું વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાન કુશલ જ છે.

ટીકાર્થ :

એવં ક્રિયમાણે આ પ્રકારે કરાતે છતે=ગાથા ૯૦૪થી ૯૦૬માં કહ્યું એ પ્રકારે દશાર્ણભદ્રાદિના ચરિત્રોનું સંવેગપૂર્વક કથન, શ્રવણ અને અનુમોદન કરાતે છતે, આત્મનઃ સ્થિરત્વં ભવતિ આત્માનું સ્થિરપણું થાય છે.

તથા.....ભવતિ અને “તેના કુલવર્તી=દશાર્ણભદ્રાદિના કુળમાં રહેનારો, હું છું,” એ પ્રકારના આ બહુમાનથી, તેના ધર્મનું સમાચરણ=દશાર્ણભદ્રાદિના ધર્મનું સેવન, થાય છે.

એવમપિ આ રીતે પણ=દશાર્ણભદ્રાદિના કુળનું સ્મરણ કરીને દશાર્ણભદ્રાદિના ધર્મનું સેવન થાય છે એ રીતે પણ, પરોપાધિદ્વારેણ પરની ઉપાધિના દ્વારથી=દશાર્ણભદ્રાદિના કુળના સ્મરણરૂપ પરના નિમિત્ત દ્વારા, એતત્ વિશિષ્ટાનુષ્ઠાનં આ વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાન=પોતાનામાં અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ કરાવે એવું આ વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાન, અવસ્થાન્તરે અવસ્થાન્તરમાં=દશાર્ણભદ્રાદિ જેવી મહાસાત્ત્વિક અવસ્થા કરતાં કંઈક ન્યૂન પણ તેઓના નજીકની અવસ્થામાં, કુશલમેવ કુશલ જ છે, इति ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું કે સાધુઓ સંવેગની વૃદ્ધિ માટે યતિકથા કરે છે. ત્યારબાદ દશાર્ણભદ્રાદિના ચરિત્રની અનુમોદના કરવાની કહી. એ રીતે અનુમોદના કરાયે છતે આત્મા સંયમમાં સ્થિર થાય છે અર્થાત્ દશાર્ણભદ્રાદિના ચરિત્રનું કથન અને શ્રવણ કરીને અનુમોદન કરવાથી સંયમભાવમાં દૃઢ યત્ન કરવા માટે સાધુ સ્થિરતાને પામે છે, અને દશાર્ણભદ્રાદિનો કુલવર્તી હું છું, એ પ્રકારનું બહુમાન થવાને કારણે દશાર્ણભદ્રાદિની જેમ અપ્રમાદભાવથી ધર્મનું સેવન થાય છે.

અહીં શંકા થાય કે દશાર્ણભદ્રાદિ સાધુઓએ તો જિનશાસનમાં સંયમ ગ્રહણ કરવારૂપ ઉત્તમકુળમાં જન્મ લઈને સ્વયં અપ્રમાદથી સંયમમાં યત્ન કર્યો હતો; જ્યારે વર્તમાનના સાધુઓ તો દશાર્ણભદ્રાદિની જેમ અપ્રમાદભાવથી સંયમમાં યત્ન કરતા નથી. તેથી કહે છે કે આ રીતે પણ આ વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાન કુશલ જ છે.

આશય એ છે કે જે જીવો દશાર્ણભદ્રાદિ જેવા અતિ સાત્ત્વિક છે, તેઓ તો સંયમ લીધા પછી પોતાના કુળની મર્યાદા પ્રમાણે અપ્રમાદભાવથી શક્તિને અનુરૂપ સંયમમાં યત્ન કરે જ છે; પરંતુ જેઓ તેમના જેવા અતિકુલીન નથી, તેઓ ‘હું દશાર્ણભદ્રાદિનો કુલવર્તી છું’, એ પ્રકારે બહુમાન કરે, તો તેના કારણે તેઓ પણ દશાર્ણભદ્રાદિની જેમ અપ્રમાદભાવથી સંયમમાં યત્ન કરી શકે.

આમ, દશાર્ણભદ્રાદિના દૃષ્ટાંતના સ્મરણરૂપ પરોપાધિ દ્વારા=પરના આલંબન દ્વારા, તેઓનું આ વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાન કુશળ જ છે; કેમ કે વર્તમાનના સુસાધુઓની દશાર્ણભદ્રાદિ જેવી અવસ્થા નહીં હોવા છતાં પણ દશાર્ણભદ્રાદિની કંઈક નજીકની અવસ્થા છે. આથી જ અત્યારના સુસાધુઓ મહાપુરુષોના અવલંબનથી અપ્રમાદભાવ કરી શકે છે. માટે આવી અવસ્થામાં આ રીતે પણ અપ્રમાદભાવ કરવો એ કલ્યાણનું કારણ છે. ॥૯૦૭॥

ગાથા :

अण्णोसिं पि अ एवं थिरत्तमाईणि ह्येति निअमेणं ।

इह सुहसंताणो खलु विकहामहणो मुणेअव्वो ॥९०८॥ (दारं)॥

અન્યથાર્થ :

एवं अ=अने आ रीते अण्णोसिं पि=अन्योनું પણ થિરત્તમાईणि=સ્થિરત્વ આદિ નિઅમેણં=નિયમથી હોંતિ=થાય છે. इह=અહીં=સંયમજીવનમાં, सुहसंताणो=શુભ સંતાન खलु=ખરેખર विकहामहणो=વિકથાનો મથન=નાશ કરનાર, मुणेअव्वो=જાણવો.

ગાથાર્થ :

અને આ રીતે અન્ય સાધુઓની પણ સ્થિરતા આદિ નિયમથી થાય છે. સંયમજીવનમાં શુભ સંતાન ખરેખર વિકથાનો નાશ કરનાર જાણવો.

ટીકા :

अन्येषामपि चैवम्=उक्तेन प्रकारेण स्थिरत्वादीनि भवन्ति नियमेन श्रवणात् सकाशाद्, एवं शुभसन्तान एव, तेभ्योऽपि तदन्येषां स्थिरत्वादिभावाद्, अयं च जन्मान्तरेऽपि विकथामथनो=विकथाविनाशनो मुणितव्यः, तदन्येषां तद्विनाशनेनेति गाथार्थः ॥९०८॥ (द्वारं)॥

★ “સ્થિરત્વાદીનિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી પોતાના ઉચિત કૃત્યોનું સ્મરણ, ઉચિત કૃત્યો કરવા માટેનો દૃઢ અભિલાષ વગેરે ભાવોનું ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ :

અને આ પ્રકારે=ઉક્ત પ્રકારથી=પૂર્વમાં કહેવાયેલ પ્રકારથી, શ્રવણથી અન્ય જીવોનું પણ સ્થિરત્વ આદિ નિયમથી થાય છે. આ રીતે=યતિકથા દ્વારા અન્ય જીવોનું સ્થિરત્વાદિ થાય છે એ રીતે, શુભ સંતાન જ=શુભ પરંપરા જ, થાય છે; કેમ કે તેઓ દ્વારા પણ=યતિકથા સાંભળીને સંયમમાં સ્થિરત્વ પામેલ જીવો દ્વારા પણ, તેનાથી અન્યોના=યતિકથા સાંભળીને જેઓ સ્થિરત્વ પામ્યા છે તે સાધુઓથી અન્ય સાધુઓના, સ્થિરત્વાદિનો ભાવ છે; અને આ=શુભ સંતાન=યતિકથા કરનાર સાધુથી થયેલ આ શુભ પ્રવાહ, જન્માંતરમાં પણ=યતિકથા કરનારને અન્ય જન્મમાં પણ, વિકથાનું મથન=વિકથાનો વિનાશ કરનાર, જાણવો; કેમ કે તેનાથી અન્યોની=યતિકથા કરનાર સાધુઓથી અન્ય સાધુઓની, તેનું=વિકથાનું, વિનાશન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું કે સાધુએ યતિકથા કરવી જોઈએ અને મહાપુરુષોના નિરતિચાર ચારિત્રની અનુમોદના કરવી જોઈએ, એ રીતે કથા કરનાર સાધુઓથી અન્ય સાધુઓને પણ નિયમથી સ્થિરતા થાય છે; કેમ કે કથા કરવાના સમયે પોતાને જેમ ઉત્તમ પુરુષોના સ્મરણથી ઉત્તમ ભાવો થાય છે, તેમ કથાના શ્રવણથી અન્ય સાધુઓને પણ સ્થિરત્વાદિ ભાવો થાય છે. આ રીતે યતિકથા કરવાથી અને તેની અનુમોદના કરવાથી પોતાનામાં અને અન્ય જીવોમાં સ્થિરત્વ આદિ ગુણો પ્રગટે છે, જેથી શુભની પરંપરા ચાલે છે; કેમ કે પોતે કરેલ કથાથી પોતાનો સંયમભાવ સ્થિર થયો અને તે કથાથી અન્યનો પણ સંયમભાવ સ્થિર થયો, તેમ જ સંયમમાં સ્થિર થયેલ સાધુઓ અન્ય જીવોને પણ તે કથા કરશે, આથી ઘણા સાધુઓનું સંયમ સ્થિર થવારૂપ શુભ સંતાન ચાલશે.

વળી, જે સાધુ પોતાના અને અન્ય જીવોના સંયમના પરિણામને સ્થિર કરે છે, તે સાધુને જન્માંતરમાં પણ વિકથાનો નાશ થાય છે; કેમ કે હંમેશાં પોતાને થયેલ ઉત્તમ ભાવ બીજામાં પ્રગટાવવામાં આવે તો તે ઉત્તમ ભાવની ભવાંતરમાં પોતાને પ્રાપ્તિ થાય છે. એ નિયમ પ્રમાણે આ ભવમાં કરેલ ઉત્તમ પુરુષોના ચરિત્રથી થયેલ સ્થિર ભાવ બીજા ભવમાં ફરીથી તેવા ઉત્તમ પુરુષોની કથા કરવાના પરિણામને પેદા કરે છે, અને પોતે યતિકથા કરીને અન્ય જીવોની વિકથાનો નાશ કર્યો હોય તો તેનાથી બંધાયેલ પુણ્ય અને ઉત્તમ સંસ્કારો ભવાંતરમાં પોતાની પણ વિકથાનો નાશ કરે છે અર્થાત્ પોતાને બીજા ભવમાં વિકથાની અપ્રાપ્તિ થાય છે. આથી સ્વાધ્યાયાદિથી શ્રાંત થયેલ સાધુએ સદા યતિકથામાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો આશય છે. ॥૯૦૮॥

અવતરણિકા :

અધિકૃતદ્વારગાથાયાં સર્વદ્વારાણામેવૈદમ્પર્યમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

૬૭૮ રૂપ અધિકૃત એવી દ્વારગાથામાં સર્વ દ્વારોના જ=વ્રતપાલનના ઉપાયરૂપે બતાવેલ ૧૧ દ્વારોના જ, ઐદંપર્યને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૬૧૧માં ત્રીજી ઉપસ્થાપના નામની વસ્તુના મુખ્ય ત્રણ દ્વારો બતાવ્યાં, તેમાં 'વ્રતાનિ યથા પાલયિતવ્યાનિ' એ રૂપ ત્રીજું દ્વાર ગાથા ૬૭૮થી માંડીને ગાથા ૯૦૮માં પૂરું થયું, અને તે ત્રીજા દ્વારમાં વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયો બતાવ્યા, તેથી તે ગાથા ૬૭૮ રૂપ અધિકૃત એવી દ્વારગાથામાં બતાવેલ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોરૂપ સર્વ દ્વારોનું જ ઐદંપર્ય પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

ગાથા :

વિસ્સોઅસિગારહિઓ એવ પયત્તેણ ચરણપરિણામં ।

રક્ષિજ્જ દુલ્લહં ચ્ચલુ લલ્લમલલ્લં વ પાવિજ્જા ॥૯૦૯॥

અન્યચાર્થ :

એવ પયત્તેણ=આ પ્રકારના પ્રયત્નથી વિસ્સોઅસિગારહિઓ=વિશ્રોતસિકાથી રહિત (સાધુ) લલ્લં દુલ્લહં ચરણપરિણામં=લબ્ધ એવા દુર્લભ ચરણપરિણામને રક્ષિજ્જ=રક્ષણ કરે, અલલ્લં વ=અથવા અલબ્ધને=નહીં પ્રાપ્ત થયેલ ચરણપરિણામને, પાવિજ્જા=પ્રાપ્ત કરે.

★ 'ચ્ચલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વે કહેલ ગુરુઆસેવનાદિ ૧૧ દ્વારોમાં પ્રયત્નથી વિશ્રોતસિકાથી રહિત સાધુ પ્રાપ્ત થયેલ દુર્લભ ચારિત્રના પરિણામનું રક્ષણ કરે, અથવા નહીં પ્રાપ્ત થયેલ ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરે.

ટીકા :

વિસ્ત્રોતસિકારહિતઃ=સંયમાનુસારિચેતોવિઘાતર્વજ્જિતઃ સન્, એવમ્=ઉક્તેન પ્રકારેણ ગુર્વાસેવનાદિના, ચરણપરિણામમચિન્ત્યચિન્તામણિરૂપં રક્ષેત દુર્લભં ખલુ લબ્ધં સન્તમ્, અલબ્ધં વા પ્રાપ્નુયાદેવમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રકારે=ગુરુના આસેવનાદિરૂપ કહેવાયેલ પ્રકારથી, વિસ્ત્રોતસિકારથી રહિત=સંયમને અનુસરનારા ચિન્તાના વિઘાતથી વર્જિત છતા, સાધુ લબ્ધ છતા દુર્લભ અચિન્ત્યચિન્તામણીરૂપ ચરણપરિણામને રક્ષણ કરે. અથવા આ રીતે જ=કહેવાયેલ ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરે એ રીતે જ, અલબ્ધને=અપ્રાપ્ત એવા ચરણપરિણામને, પ્રાપ્ત કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી જે સાધુ ગુરુઆસેવનાદિ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં યત્ન કરે છે, તે સાધુના સંયમને અનુસરનાર એવા ગુપ્તિવાળા ચિન્તાનો વ્યાધાત થતો નથી. આથી તેવા સાધુનું ચિન્તા વિસ્ત્રોતસિકારથી રહિત બને છે, જેથી સંયમગ્રહણકાળમાં પ્રાપ્ત કરેલ અચિન્ત્યચિન્તામણીરૂપ ચારિત્રના પરિણામનું તે રક્ષણ કરી શકે છે.

આશય એ છે કે વિધિપૂર્વક સંયમ ગ્રહણ કરનાર સાધુ વિધિમાં અત્યંત ઉપયુક્ત હોવાને કારણે અને સંસારથી વિરક્ત હોવાને કારણે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના પરિણામરૂપ અચિન્ત્યચિન્તામણી જેવા ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે, અને પ્રાપ્ત થયેલ ચરણપરિણામનું ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવા દ્વારા રક્ષણ કરે છે; કેમ કે ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવાથી સંયમનો નાશ કરનાર એવા ચિન્તાનો પ્રવાહ ઊઠતો જ નથી, જેથી પ્રાપ્ત થયેલ ચરણનો પરિણામ સુરક્ષિત રહે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સંયમના રક્ષણ માટે આટલો બધો યત્ન કેમ આવશ્યક છે ? તેથી કહે છે કે પ્રાપ્ત થયેલ ચારિત્રનો પરિણામ અતિદુર્લભ છે, તેથી તેનું રક્ષણ કરવામાં ન આવે તો ચરણપરિણામનો વિનાશ થાય, જે પરિણામ ફરી મળવો દુર્લભ છે. માટે તેનો વિનાશ ન થાય તદર્થે સાધુએ યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી શંકા થાય કે સંયમ ગ્રહણ કરતી વખતે ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું હોય તેવા સાધુ ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરે તો તેના ચારિત્રના પરિણામનું રક્ષણ થઈ શકે, પરંતુ જે સાધુને તે પ્રકારના વીર્યનો ઉત્કર્ષ ન થવાથી સંયમગ્રહણકાળમાં ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય, તેવા સાધુને ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય ? તે બતાવવા કહે છે કે સંયમગ્રહણકાળમાં ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું ન હોય, તોપણ દ્રવ્યથી સંયમ ગ્રહણ કરીને ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરનાર સાધુને નહીં પ્રાપ્ત થયેલ ચરણનો પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુએ સર્વ દ્વારોમાં અપ્રમાદથી યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી, ચરણપરિણામને “અચિન્ત્યચિન્તામણિરૂપં” વિશેષણ આપવા દ્વારા એ જણાવવું છે કે ચિન્તામણિ રત્ન તો ચિન્તિત વસ્તુને જ આપે છે અને એ પણ માત્ર ભૌતિક સામગ્રી જ જીવને આપી શકે છે, પરંતુ ચિન્તામણિ રત્ન સ્વર્ગ અને મોક્ષરૂપ ફળ આપી શકતું નથી. આથી ચિન્તામણિ રત્ન અચિન્ત્ય કોટિનું=શ્રેષ્ઠ

કોટિનું, નથી; જ્યારે ચરણપરિણામરૂપ ચિંતામણિ રત્ન અચિંત્ય કોટિનું છે; કેમ કે ચિંતામણિ રત્ન જે ફળ આપી શકતું નથી, તેવું મોક્ષરૂપ ફળ ચરણપરિણામ આપે છે, અને મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી પણ સુગતિની પરંપરા ચલાવનાર છે. આથી ચરણપરિણામ અચિંત્ય ચિંતામણિરૂપ છે.

વળી, ચારિત્રનો પરિણામ અતિ દુર્લભ હોવાથી અનંત કાળમાં જીવે ક્યારેય પ્રાપ્ત કર્યો નથી, માટે જીવનું અનંત કાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ ચાલે છે, અને તેમાં કંઈક પુણ્યના ઉદયથી જીવને આ ભવમાં ચારિત્રનો પરિણામ પ્રાપ્ત થયો છે. તેથી દુર્લભ એવા ચારિત્રના રક્ષણ માટે સાધુએ સર્વ યત્ન કરવો જોઈએ.

અવતરણિકામાં કહ્યા મુજબ ૧૧ દ્વારોનું ઐદંપર્ય એ છે કે પ્રાપ્ત થયેલ સંયમના પરિણામમાં વ્યાધાતના વર્જન માટે સાધુએ ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી પ્રાપ્ત થયેલ દુર્લભ એવા ચારિત્રના પરિણામનું રક્ષણ થાય; અને ચારિત્રનો પરિણામ પ્રાપ્ત થયેલ ન હોય તોપણ પ્રાપ્ત થાય તદર્થે, દીક્ષા લીધા પછી સાધુએ કોઈ વિકલ્પ વગર ૧૧ દ્વારોમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૯૦૯॥

અવતરણિકા :

एतदेव भावयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ ભાવન કરતાં કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે ૧૧ દ્વારોમાં પ્રયત્ન કરવા દ્વારા સાધુ અલબ્ધ પણ ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરે, એ જ વાતને ગાથા ૯૧૨માં ભાવન કરવાની છે. આથી તેનું પૂર્વભૂમિકારૂપ કથન જણાવવા માટે ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

णो उवठावणां च्चिअ निअमा चरणं ति दव्वओ जेण ।

साऽभव्वाण वि भणिआ छउमत्थगुरूण सफला य ॥९१०॥

અન્યથાર્થ :

उवठावणां च्चिअ=ઉપસ્થાપના જ કરાવે છતે નિઅમા=નિયમથી ચરણં ણો=ચરણ=ભાવચારિત્ર, થતું નથી; જેણ=જે કારણથી દવ્વओ=દ્રવ્યથી સા=તે=ઉપસ્થાપના, અભવ्वाण वि=અભવ્યોને પણ ભणिआ=કહેવાઈ છે, (તો ઉપસ્થાપના કરવી નિરર્થક છે ? એવી શંકામાં કહે છે —) छउमत्थगुरूण य=અને છન્નસ્થ ગુરુની (ઉપસ્થાપના) सफला=સફળ છે=ફળવાળી છે.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

ઉપસ્થાપના જ કરાવે છતે નિયમથી ભાવચારિત્ર થતું નથી; જે કારણથી દ્રવ્યથી ઉપસ્થાપના અભવ્ય જીવોને પણ કહેવાઈ છે. અહીં શંકા થાય કે ઉપસ્થાપના કરવાથી નિયમા ભાવચારિત્ર ન થતું હોય તો ઉપસ્થાપના કરવી નિરર્થક છે, તેના સમાધાનરૂપે કહે છે — અને છન્નસ્થ ગુરુની ઉપસ્થાપના સફળ છે.

ટીકા :

નોપસ્થાપનાયામેવ કૃતાયાં સત્યાં નિયમાચ્ચરણમિતિ, કુત ઇત્યાહ-દ્રવ્યતો યેન કારણેન સા અભવ્યાનામપિ ભણિતા ઉપસ્થાપના અઙ્ગારમર્દકાદીનાં, છન્દસ્થગુરુણાં વિધિકારકાણાં સફલા ચાજ્ઞા-રાધનાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦॥

ટીકાર્થ :

ઉપસ્થાપના જ કરાયે છે તે નિયમથી ચરણ નથી=ભાવચારિત્ર થતું નથી; કયા કારણથી ? એથી કહે છે — જે કારણથી તે=ઉપસ્થાપના, દ્રવ્યથી અંગારમર્દકાદિ અભવ્યોને પણ કહેવાઈ છે.

અહીં શંકા થાય કે જો ઉપસ્થાપનાથી નિયમથી ભાવચારિત્ર ન થતું હોય તો ઉપસ્થાપના શા માટે કરાય છે ? તેથી કહે છે —

અને આજ્ઞાના આરાધનને કારણે વિધિકારક=વિધિપૂર્વક શિષ્યની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરનાર, છન્દસ્થ ગુરુની સફળ છે=ઉપસ્થાપના ફળવાળી છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી વ્રતોમાં ઉપસ્થાપિત થતી વખતે જીવને ચારિત્રનો પરિણામ થાય જ, એવો નિયમ નથી; કેમ કે અભવ્ય એવા અંગારમર્દકાદિ જીવોની પણ દ્રવ્યથી વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહેલ છે. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કેટલાક જીવોને ઉપસ્થાપના વખતે જ ભાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો કેટલાક જીવોને ઉપસ્થાપના માત્રથી ભાવથી ચારિત્ર પ્રગટ થતું નથી. માટે ભાવચારિત્રના અર્થી જીવે પૂર્વમાં બતાવેલ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી અપ્રાપ્ત પણ ચારિત્રનો પરિણામ પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રકારનું વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોરૂપ દ્વારગાથાનું ઐદંપર્ય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવા છતાં જો ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું ન હોય તો ગુરુએ શિષ્યની ઉપસ્થાપના કરવામાં યત્ન કરવો જોઈએ નહીં; કેમ કે વિચારક વ્યક્તિ નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. તેથી કહે છે કે વિધિથી ઉપસ્થાપના કરનાર એવા છન્દસ્થ ગુરુની શિષ્યને વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવારૂપ ક્રિયા સફળ છે; કેમ કે ગુરુને આજ્ઞાની આરાધના થાય છે.

આશય એ છે કે દીક્ષા લેનાર જીવ ભવ્ય છે કે અભવ્ય ? એ છન્દસ્થ ગુરુ જાણી શકતા નથી, અને દીક્ષા લેનાર જીવ ભવ્ય હોય તોપણ તેનામાં ઉપસ્થાપનાની ક્રિયાથી ચારિત્ર આવશે કે નહિ ? તે પણ છન્દસ્થ ગુરુ જાણી શકતા નથી. આથી છન્દસ્થ ગુરુ સંભવને આશ્રયીને શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે શિષ્યમાં ઉપસ્થાપનાની પ્રવૃત્તિ કરે, તો તે ગુરુને ઉપસ્થાપનાની પ્રવૃત્તિથી ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે; અને ભગવાને જોયું છે કે વિધિપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી યોગ્ય ભૂમિકાથી તૈયાર થયેલ જીવની ઉપસ્થાપના કરવામાં આવે તો પ્રાયઃ કરીને ઉપસ્થાપનાકાળમાં ઘણા જીવોને ચારિત્રનો પરિણામ પ્રગટ થાય છે. આથી શિષ્યની યોગ્યતા જોઈને ઉપસ્થાપના કરવાની ભગવાને આજ્ઞા કરેલ છે. તેથી જિનાજ્ઞાનું સ્મરણ કરીને, જીવની યોગ્યતાને જાણીને, વિધિપૂર્વક વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરે તો તે ગુરુને આજ્ઞાનું આરાધન થવાને કારણે નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

www.iainelibrary.org

★ “સામાયિકમાત્રતોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે છેદોપસ્થાપ્યચારિત્રથી તો અવધિને પ્રાપ્ત કરીને અનંતા જીવો સિદ્ધિને પામ્યા છે; પરંતુ માત્ર સામાયિકચારિત્રથી પણ અવધિને પામીને અનંતા જીવો સિદ્ધિને પામ્યા છે.

ટીકાર્થ :

અને તે=ઉપસ્થાપનાગત, વિધિ વડે પ્રાયઃ આ=છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર, થાય છે, એથી સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, દશવૈકલિકાદિના પાઠાદિની પછી ઉપસ્થાપનાનો નિયમ કરાયો છે. આમ છતાં ઈતરથા=અન્યથા=ઉપસ્થાપના વગર, સામાયિકમાત્રથી પણ અવધિની પ્રાપ્તિ વડે=સામાયિકની ચરમસીમારૂપ અવધિની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે, અનંતા પ્રાણીઓ=જીવો, સિદ્ધિને પામ્યા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કરતી વખતે જીવને પ્રથમ સામાયિકચારિત્ર આપવામાં આવે છે. ત્યાર પછી દશવૈકલિકાદિ સૂત્રોના પાઠ વગેરેથી શૈક્ષ પ્રાપ્તાદિ ગુણોવાળો થાય, ત્યારે તેને વ્રતોમાં આરોપણ કરવારૂપ બીજું છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર આપવામાં આવે છે. આમ વિધિપૂર્વક ઉપસ્થાપના કરવાથી સાધુમાં પ્રાયઃ કરીને છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનો પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે. એથી દશવૈકલિકાદિના પાઠાદિ કર્યા પછી જ નવદીક્ષિતની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરવાની વિધિ છે, એ અપેક્ષાએ ઉપસ્થાપનાની વિધિ સફળ છે; કેમ કે સામાયિકચારિત્ર આપ્યા પછી સાધુની ઉપસ્થાપના કરવાથી પ્રાયઃ સામાયિક કરતાં ઊંચી ભૂમિકાવાળું છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે; તોપણ ઉપસ્થાપના કરવાથી બીજું ચારિત્ર આવે જ એવો એકાંતે નિયમ નથી. આ જણાવવા માટે કહે છે કે વ્રતોની ઉપસ્થાપના વગર કેવલ સામાયિકચારિત્રની પ્રાપ્તિથી પણ સામાયિકની ચરમ ભૂમિકારૂપ અવધિની પ્રાપ્તિ દ્વારા અનંતા જીવો મોક્ષને પામ્યા. આનાથી એ ફલિત થાય કે માત્ર સામાયિકચારિત્ર ગ્રહણ કરવાથી પણ કેવલજ્ઞાન થઈ શકે છે. આમ છતાં, ઘણા જીવોને ઉપસ્થાપનાથી જ પ્રાયઃ કરીને છેદોપસ્થાપ્યચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. આથી સંયમની વૃદ્ધિ માટે શાસ્ત્રમાં વ્રતોની ઉપસ્થાપનાની વિધિ બતાવી છે, તે ઉચિત છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પૂર્વગાથાના કથન મુજબ વિધિપૂર્વક ઉપસ્થાપના કરનાર છન્દસ્થ ગુરુની અપેક્ષાએ ઉપસ્થાપનાની ક્રિયા સફળ છે, અને પ્રસ્તુત ગાથાના કથન મુજબ જેઓની વ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરાય છે તે સાધુઓની અપેક્ષાએ પણ ઉપસ્થાપનાની ક્રિયા સફળ છે. ॥૯૧૧॥

અવતરણિકા :

અનિયમમેવ દર્શયતિ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઉપસ્થાપનાની વિધિ વડે પ્રાયઃ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર થાય છે. તેથી નક્કી થયું કે ઉપસ્થાપનાથી બીજું ચારિત્ર આવે જ એવો નિયમ નથી, માટે તે અનિયમને જ દર્શાવે છે —

ગાથા :

પુલ્લિ અસંતંગં પિ અ વિહિણા ગુરુગચ્છમાઙ્ગસેવાય ।
જાયમણેગેસિ ઇમં પચ્છા ગોવિંદમાઙ્ગણં ॥૧૧૨॥

અન્યથાર્થ :

પુર્વિ અ=અને પૂર્વે=ઉપસ્થાપના વખતે, અસંતંગં પિ ઇમં=અસત્ પણ આ=ભાવચરણ, વિહિણા=વિધિથી ગુરુગચ્છમાદિસેવા=ગુરુ-ગચ્છાદિની સેવા દ્વારા પચ્છ=પાછળથી ગોવિંદમાર્ણં અણેગેસિ=ગોપેન્દ્રાદિ અનેકને જાર્યં=ઉત્પન્ન થયું.

ગાથાર્થ :

અને ઉપસ્થાપનાકાળમાં ચારિત્રનો પરિણામ નહીં હોવા છતાં પણ, વિધિપૂર્વક ગુરુ-ગચ્છાદિની સેવા દ્વારા પાછળથી ગોપેન્દ્રાદિ અનેકને ચારિત્રનો પરિણામ ઉત્પન્ન થયો.

ટીકા :

પૂર્વ=ઉપસ્થાપનાકાલે અસદપિ ચૈતચ્ચરણં વિધિના ગુરુગચ્છાદિસેવયા હેતુભૂતયા જાતમ્=અભિવ્યક્તમ્ અનેકેષામિદં પશ્ચાદ્ ગોપેન્દ્રાદીનાં=ગોપેન્દ્રવાચકકરોટકગણિપ્રભૃતીનામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૧૨॥

ટીકાર્થ :

અને પૂર્વે=ઉપસ્થાપનાના કાળમાં, અસત્ પણ આ ચરણ=અવિદ્યમાન પણ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, વિધિથી હેતુભૂત=ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિના હેતુભૂત, એવી ગુરુ-ગચ્છાદિની સેવા દ્વારા પાછળથી ગોપેન્દ્રાદિ=ગોપેન્દ્રવાચક, કરોટકગણિ વગેરે, અનેકને આ=ભાવચારિત્ર, ઉત્પન્ન થયું=અભિવ્યક્ત થયું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વિધિપૂર્વક ઉપસ્થાપના કરવાથી જીવોને પ્રાયઃ કરીને ભાવથી છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, છતાં કેટલાક જીવોને ઉપસ્થાપનાની વિધિથી છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર પ્રાપ્ત નથી પણ થતું. તોપણ ગુરુ, ગચ્છ, વસતિ આદિ ૧૧ ઉપાયોનું સેવન કરે તો ઉપસ્થાપનાકાળમાં નહીં પ્રગટેલ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર પાછળથી પ્રગટી શકે છે. આ કથન દ્વારા ગાથા ૮૦૮ની અવતરણિકામાં બતાવેલ ઐદંપર્ય આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે -

સંયમ બ્રહ્મ કર્યા પછી વિધિપૂર્વક ઉપસ્થાપના કરવાથી શિષ્યને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે અને ૧૧ દ્વારોના સેવનથી પ્રાપ્ત થયેલ ચારિત્ર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે. વળી જે જીવોને ઉપસ્થાપનાકાળમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું ન હોય તે જીવોને ૧૧ દ્વારોના આસેવનથી પાછળથી પણ આ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. આથી સંયમ બ્રહ્મ કરીને સાધુએ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનું ૧૧ દ્વારોનું ઐદંપર્ય છે. ॥૮૧૨॥

અવતરણિકા :

પ્રક્રાન્તસમર્થનાયૈવાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૮૦૮થી સર્વ દ્વારોનું ઐદંપર્ય બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો, હવે પ્રક્રાન્તના=પ્રારંભ કરાયેલ ઐદંપર્યના, સમર્થન માટે જ કહે છે -

ગાથા :

एअं च उत्तमं खलु निव्वाणपसाहणं जिणा बिंति ।
जं नाणदंसणाण वि फलमेअं चेव निदिदुं ॥९१३॥

અભ્યયાર્થ :

નિવ્વાણપસાહણં ચ એઅં=અને નિર્વાણના પ્રસાધન એવા આને=ચારિત્રને, જિણા=જિનો ઉત્તમં
ખલુ=ઉત્તમ જ બિંતિ=કહે છે; જં=જે કારણથી નાણદંસણાણ વિ=જ્ઞાન અને દર્શનનું પણ ફલ=ફળ એઅં
ચેવ=આ જ=ચારિત્ર જ, નિદિદું=નિર્દેશાયું છે.

ગાથાર્થ :

અને નિર્વાણના પ્રસાધન એવા ચારિત્રને જિનેશ્વરો ઉત્તમ જ કહે છે; જે કારણથી જ્ઞાન અને
દર્શનનું પણ ફળ ચારિત્ર જ દર્શાવાયેલ છે.

ટીકા :

एतत्=चारित्रं, उत्तमं खलु=उत्तममेव, निर्वाणप्रसाधनं=मोक्षसाधनं, जिना ब्रुवते, अत एतदुपाये यत्नः
कार्यः इत्यैदम्पर्यम्, उत्तमत्वे युक्तिमाह-यद्=यस्मात् ज्ञानदर्शनयोरपि तत्त्वदृष्ट्या फलमेतदेव=चारित्रं
निर्दिष्टं, तत्साधकत्वादिति गाथार्थः ॥९१३॥

ટીકાર્થ :

નિર્વાણના પ્રસાધન એવા=મોક્ષના સાધન એવા, આને=ચારિત્રને, જિનો ઉત્તમ જ કહે છે. આથી
આના=ચારિત્રના, ઉપાયમાં યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનું ઐદંપર્ય છે.

ઉત્તમત્વમાં=ચારિત્રના ઉત્તમપણામાં, યુક્તિને કહે છે અર્થાત્ ચારિત્ર જ ઉત્તમ કેમ છે ? જ્ઞાન અને
દર્શન કેમ નહીં ? એ પ્રકારની શંકામાં યુક્તિ બતાવે છે -

જે કારણથી જ્ઞાન અને દર્શનનું પણ ફળ તત્ત્વદૃષ્ટિથી=નિશ્ચયનયની અપેક્ષાથી, આ જ=ચારિત્ર જ,
નિર્દેશાયું છે; કેમ કે તેનું સાધકપણું છે=જ્ઞાન અને દર્શનમાં ચારિત્રનું સાધકપણું છે=જ્ઞાન અને દર્શન
ચારિત્રરૂપ ફળને સાધનાર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનેશ્વરો મોક્ષનાં સાધન એવા ચારિત્રને ઉત્તમ જ કહે છે. આથી ચારિત્રના ઉપાયભૂત એવા પૂર્વમાં
વર્ણવેલ ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનું ઐદંપર્ય છે.

જોકે ગાથા ૮૦૮માં ઐદંપર્ય બતાવ્યું જ હતું કે ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવાથી ચિત્ત વિસ્રોતસિકાથી રહિત
બને છે. આથી સાધુ ગુરુઆસેવનાદિ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ ચરણપરિણામનું રક્ષણ કરે અને નહીં પ્રાપ્ત થયેલ
ચરણપરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. આમ છતાં તે ઐદંપર્યનું જ ગાથા ૮૧૦થી ૮૧૨માં ભાવન કર્યું કે
ઉપસ્થાપનાકાળમાં અપ્રાપ્ત પણ ચરણપરિણામ ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવા દ્વારા પાછળથી પણ પ્રાપ્ત થાય
છે. આ ઐદંપર્યનું જ સમર્થન કરવા અર્થે ફરીથી પ્રસ્તુત ગાથામાં કહે છે કે મોક્ષનું સાધન એવું આ ચારિત્ર

જ ઉત્તમ છે, આથી મોક્ષના ઉપાયભૂત એવું આ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં સાધુએ યત્ન કરવો જોઈએ.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે મોક્ષનું સાધન જેમ ચારિત્ર છે, તેમ મોક્ષનું સાધન જ્ઞાન-દર્શન પણ છે, તો પછી ચારિત્રને જ કેમ ઉત્તમ કહ્યું? જ્ઞાન-દર્શનને ઉત્તમ કેમ ન કહ્યાં? એવી શંકાના નિવારણ માટે યુક્તિ આપે છે-

રત્નત્રયીમાં પણ ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે; કેમ કે તત્ત્વદષ્ટિથી તો જ્ઞાન-દર્શનનું પણ ફળ ચારિત્ર જ છે અર્થાત્ સમ્યગ્ જ્ઞાનથી જીવમાં સમ્યગ્ રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે, જે રુચિ દર્શનરૂપ છે, અને તે જ્ઞાન-દર્શનથી જ જીવ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે ચારિત્રથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ ચારિત્ર હોવાથી ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે. માટે ચારિત્રપ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત એવા વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં સાધુએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો ભાવ છે. ॥૯૧૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે; કેમ કે જ્ઞાન-દર્શનનું પણ ફળ ચારિત્ર જ છે. એ વાતની પુષ્ટિ માટે કહે છે -

ગાથા :

एएण उ रहिआइं निच्छयओ नेव ताइं ताइं पि ।
सफलस्सऽसाहगत्ता पुब्बायरिआ तहा चाहु ॥९१४॥

અન્યથાર્થ :

एएण उ रहिआइं=વળી આનાથી=ચારિત્રથી, રહિત એવા તાઈં પિ=તે પણ=જ્ઞાન-દર્શન પણ, નિચ્છયઓ=નિશ્ચયથી તાઈં=તે=જ્ઞાન-દર્શન, નેવ=નથી જ, સફલસ્સઽસાહગત્તા=કેમ કે સ્વફળનું અસાધકત્વ છે, તહા ચ=અને તે પ્રકારે પુબ્બાયરિઆ=પૂર્વાચાર્યો આહુ=કહે છે.

ગાથાર્થ :

વળી ચારિત્રથી રહિત એવા જ્ઞાન-દર્શન પણ નિશ્ચયથી જ્ઞાન-દર્શન નથી જ, કેમ કે સ્વફળનું અસાધકત્વ છે, અને તે પ્રકારે પૂર્વાચાર્યો કહે છે.

ટીકા :

एतेन तु=પુનઃ ચારિત્રેણ રહિતે નિશ્ચયતઃ=પરમાર્થેન નૈવ તે=જ્ઞાનદર્શને તે અપિ, કુતઃ ? इत्याह-સ્વફલ-स्यासाधकत्वात्=ચારિત્રાજનનાદિત્યર્થઃ, પૂર્વાचार्यास्तथा चाहुः=અધિકૃતાનુપાત્યેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૯૧૪॥

ટીકાર્થ :

વળી આનાથી=ચારિત્રથી, રહિત એવા તે પણ=જ્ઞાન-દર્શન પણ, નિશ્ચયથી=પરમાર્થથી, તે=જ્ઞાન-દર્શન, નથી જ. કયા કારણથી જ્ઞાન-દર્શન પણ નિશ્ચયથી નથી જ ? એથી હેતુ કહે છે - કેમ કે સ્વફળનું અસાધકપણું છે=ચારિત્રનું અજનન છે=જ્ઞાન-દર્શન પોતાના ચારિત્રરૂપ ફળને પેદા કરનાર નથી. અને તે

પ્રકારે=ચારિત્રથી રહિત એવા જ્ઞાન-દર્શન નિશ્ચયથી નથી જ તે પ્રકારે, પૂર્વાચાર્યો કહે છે=અધિકૃતનું અનુપાતી એવું આ છે=અધિકૃત એવા પ્રસ્તુત ગાથાના કથનને અનુસરનારું એવું પાછળની ગાથામાં આવનાર પૂર્વાચાર્યોનું કથન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથાના અંતે સ્થાપન કર્યું કે તત્ત્વદષ્ટિએ તો જ્ઞાન-દર્શનનું ફળ ચારિત્ર જ છે અને નિર્વાણસાધક હોવાથી ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે. તે વાતને દઢ કરવા માટે કહે છે કે ચારિત્રથી રહિત એવા જ્ઞાન-દર્શન પણ પરમાર્થથી જ્ઞાન-દર્શન નથી જ.

આશય એ છે કે જે કારણ કાર્યને સાધતું હોય તે કારણને જ નિશ્ચયનય કારણ તરીકે સ્વીકારે છે. આથી જે જ્ઞાન-દર્શનરૂપ કારણ ચારિત્રરૂપ કાર્ય ન સાધતાં હોય, તે જ્ઞાન-દર્શન પરમાર્થથી જ્ઞાન-દર્શન જ નથી. આનાથી પણ ફલિત થાય કે મોક્ષનું કારણ જ્ઞાન-દર્શન નથી, પરંતુ ચારિત્ર જ છે, અને ચારિત્રનું કારણ જ્ઞાન-દર્શન છે. માટે ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે, એ પ્રકારનું પૂર્વગાથાના કથનનું સમર્થન થાય છે; અને તેનું સમર્થન થવાથી મોક્ષના અર્થી જીવે ચારિત્રના ઉપાયભૂત ૧૧ દ્વારોમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ, એમ પૂર્વગાથામાં કહ્યું હતું તેનું પણ સમર્થન થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ચારિત્રથી રહિત એવાં જ્ઞાન-દર્શન પણ નિશ્ચયનયથી જ્ઞાન-દર્શન જ કેમ નથી ? તેથી કહે છે કે પૂર્વાચાર્યો ચારિત્રથી રહિત એવાં જ્ઞાન-દર્શન નથી, તે પ્રમાણે કહે છે; અને પૂર્વાચાર્યોનું તે કથન બતાડવા માટે કહે છે કે અધિકૃત એવી પ્રસ્તુત ગાથાની પાછળની ગાથામાં પૂર્વાચાર્યોનું કથન બતાવેલ છે. ॥૯૧૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે બતાવ્યું કે તે પ્રકારે પૂર્વાચાર્યો કહે છે. તેથી હવે પૂર્વાચાર્યોનું તે કથન જ દર્શાવે છે —

ગાથા :

નિચ્છયનઅસ્સ ચરણાયવિઘાણ નાણદંસણવહો વિ ।

વવહારસ્સ ડ ચરણે હયમ્મિ ભયણા ડ સેસાણં ॥૯૧૫॥

અન્યથાર્થ :

નિચ્છયનઅસ્સ=નિશ્ચયનયના (મતમાં) ચરણાયવિઘાણ=ચરણરૂપ આત્માનો વિઘાત થયે છે તે નાણદંસણ-વહો વિ=જ્ઞાન-દર્શનનો વધ પણ છે. વવહારસ્સ ડ=વળી વ્યવહારના (મતમાં) ચરણે હયમ્મિ=ચરણ હણાયે છે તે સેસાણં=શેષની=જ્ઞાન-દર્શનની, ભયણા=ભજના છે.

★ 'ડ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

નિશ્ચયનયના મતમાં ચારિત્રરૂપ આત્માનો વિઘાત થાય તો જ્ઞાન-દર્શનનો વધ પણ થાય છે. વળી વ્યવહારનયના મતમાં ચારિત્ર હણાય તો જ્ઞાન-દર્શનના વધની ભજના છે.

ટીકા :

નિશ્ચયનયસ્ય દર્શનં, યદુત-ચરણાત્મવિઘાતે સતિ જ્ઞાનદર્શનવધોઽપિ, સ્વકાર્યાસાધનેન તત્ત્વતસ્તયોર-સત્ત્વાત્, વ્યવહારસ્ય તુ દર્શનં, યદુત-ચરણે હતે સતિ ભજના શેષયોઃ=જ્ઞાનદર્શનયોઃ, સ્યાતાં વા ન વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫॥

ટીકાર્થ :

નિશ્ચયનયનું દર્શન છે=અવલોકન છે, જે યદુત થી બતાવે છે — ચરણરૂપ આત્માનો વિઘાત થયે છે તે જ્ઞાન અને દર્શનનો વધ પણ છે; કેમ કે સ્વકાર્યના અસાધનને કારણે=પોતાનું ચારિત્રરૂપ કાર્ય નહીં સાધતા હોવાને કારણે, તત્ત્વથી=પરમાર્થથી, તે બેનું=જ્ઞાન-દર્શનનું, અસત્ત્વ છે=અવિદ્યમાનપણું છે.

વળી વ્યવહારનયનું દર્શન છે=અવલોકન છે, જે યદુત થી બતાવે છે — ચરણ=ચારિત્ર, હણાયે છે તે શેષ બેની=જ્ઞાન-દર્શનની, ભજના છે=વિકલ્પ છે. તે વિકલ્પ જ સ્પષ્ટ કરે છે — થાય કે નહીં=જ્ઞાન-દર્શનનો વધ થાય પણ કે ન પણ થાય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથાના અંતે કહેલ કે અધિકૃતનું અનુપાતી એવું પૂર્વાચાર્યનું કથન છે. તેને જ સ્પષ્ટ કરે છે- નિશ્ચયનયનો મત છે કે ચારિત્રરૂપ આત્માનો વિઘાત થાય તો જ્ઞાન-દર્શનનો પણ વધ થાય છે; કેમ કે જ્ઞાન-દર્શનનું કાર્ય ચારિત્ર છે; અને જે જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રને સાધતા ન હોય, તે જ્ઞાન-દર્શન પરમાર્થથી નથી, તેમ નિશ્ચયનય માને છે. એથી ફલિત થયું કે જ્ઞાન-દર્શન એ ચારિત્રનું કારણ છે અને ચારિત્ર એ મોક્ષનું કારણ છે. આથી ઉત્તમ એવા ચારિત્રની પ્રાપ્તિના ઉપાયમાં જ સાધુએ યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારના ગાથા ૯૧૩ના કથનની પ્રસ્તુત કથનથી પુષ્ટિ થાય છે —

વળી, પૂર્વાચાર્યનું અન્ય કથન પણ બતાવે છે- વ્યવહારનયનો મત છે કે ચારિત્રનો ઘાત થાય તો જ્ઞાન-દર્શન હોય પણ અને ન પણ હોય અર્થાત્ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી ચારિત્રમાં પ્રમાદ કરનાર જીવના ચારિત્રનો નાશ થવા છતાં, જો તે જીવની જિનવચન પ્રત્યેની રુચિ યથાવસ્થિત હોય તો તેને જ્ઞાન-દર્શન હોઈ શકે, અને જિનવચન પ્રત્યેની રુચિમાં પણ વિપર્યાસ થયો હોય તો તેને જ્ઞાન-દર્શન પણ ન હોઈ શકે, એ પ્રમાણે વ્યવહારનયની માન્યતા છે. ॥૯૧૫॥

અવતરણિકા :

આહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૯૧૩માં કહ્યું કે મોક્ષનું સાધન હોવાથી ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે; કેમ કે જ્ઞાન-દર્શનનું પણ ચારિત્ર જ ફળ છે. ત્યાં પૂર્વપક્ષી 'આહ'થી શંકા કરતાં કહે છે —

ગાથા :

णणु दंसणस्स सुत्ते पाहन्नं जुत्तिओ जओ भणिअं ।

सिज्झंति चरणरहिआ दंसणरहिआ न सिज्झंति ॥૧૧૬॥

અન્યથાર્થ :

જાણુ=ખરેખર જુક્તિઓ=યુક્તિથી સુત્રે=સૂત્રમાં દંસણસ=દર્શનનું પાહનં=પ્રાધાન્ય છે; જઓ=જે કારણથી ભણિઅં=કહેવાયું છે : ચરણરહિઆ=ચરણથી રહિત જીવો સિદ્ધાંતિ=સિદ્ધ થાય છે, દંસણરહિઆ=દર્શનથી રહિત જીવો ન સિદ્ધાંતિ=સિદ્ધ થતા નથી.

ગાથાર્થ :

ખરેખર યુક્તિથી શાસ્ત્રમાં દર્શનનું પ્રાધાન્ય છે; જે કારણથી કહેવાયું છે કે ચારિત્રથી રહિત જીવો સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ દર્શનથી રહિત જીવો સિદ્ધ થતા નથી.

ટીકા :

નનુ દર્શનસ્ય સૂત્રે=આગમે પ્રાધાન્યં યુક્તિતો ગમ્યતે, યતો ભણિતમત્ર, કિમિત્યાહ-સિદ્ધયન્તિ=નિર્વાન્તિ ચરણરહિતાઃ પ્રાણિનો દર્શનબલાત્, દર્શનરહિતા ન સિદ્ધયન્તિ, મિથ્યાદૃષ્ટીનાં સિદ્ધ્યભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬॥

ટીકાર્થ :

નનુ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે - યુક્તિથી સૂત્રમાં=આગમમાં, દર્શનનું પ્રાધાન્ય જણાય છે; જે કારણથી અહીં=આગમમાં, કહેવાયું છે. શું કહેવાયું છે ? એથી કહે છે - ચરણથી રહિત પ્રાણીઓ=જીવો, દર્શનના બળથી સિદ્ધ થાય છે=નિર્વાણ પામે છે, દર્શનથી રહિત જીવો સિદ્ધ થતા નથી; કેમ કે મિથ્યાદૃષ્ટિઓને સિદ્ધિનો અભાવ છે, આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૧૩માં સ્થાપન કર્યું કે મોક્ષનું પ્રકૃષ્ટ સાધન ચારિત્ર છે, માટે ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે; જ્યારે જ્ઞાન-દર્શન મોક્ષનું સાધન નથી પરંતુ ચારિત્રનું સાધન છે, માટે જ્ઞાન-દર્શન ઉત્તમ નથી. એ કથનની સામે પૂર્વપક્ષી કહે છે કે યુક્તિથી આગમમાં દર્શનનું પ્રાધાન્ય જણાતું હોવાથી મોક્ષરૂપ ફળ પ્રત્યે પ્રધાન કારણ દર્શન છે, પરંતુ ચારિત્ર નહીં.

વળી, દર્શનના પ્રાધાન્યમાં પૂર્વપક્ષી આગમની સાક્ષી આપે છે કે ચારિત્રરહિત જીવો દર્શનના બળથી સિદ્ધિ પામી શકે છે, જ્યારે દર્શનરહિત એવા ચારિત્રયુક્ત પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો સિદ્ધિ પામી શકતા નથી. માટે મોક્ષનું પ્રધાન કારણ દર્શન હોવાથી મોક્ષના અર્થી જીવે દર્શનમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ. આથી ગ્રંથકારે ગાથા ૯૧૩માં એદંપર્યનું સમર્થન કરતાં જે કહ્યું કે મોક્ષનું પ્રધાન કારણ ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે, તે કથન સંગત થતું નથી, એમ પૂર્વપક્ષી કહે છે. ॥૯૧૬॥

અવતરણિકા :

एतदेव समर्थयन्नाह -

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સમર્થન કરતા કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ યુક્તિથી સ્થાપન કર્યું કે મોક્ષનું પ્રધાન કારણ દર્શન જ છે, પરંતુ ચારિત્ર નહિ; એનું જ સમર્થન કરતાં દર્શનનયને પ્રધાન કરનાર પૂર્વપક્ષી કહે છે -

ગાથા :

एवं दंसणमेव उ निव्वाणपसाहगं इमं पत्तं ।

निअमेण जओ इमिणा इमस्स तब्भावभावित्तं ॥૧૧૭॥

અન્યથાર્થ :

एवं उ=વળી આ રીતે દંસણમેવ=દર્શન જ નિવ્વાણપસાહગં=નિર્વાણનું પ્રસાધક છે. (એથી) इमं पत्तं=આ=દર્શનનું પ્રાધાન્ય, પ્રાપ્ત થયું; जओ=જે કારણથી इमिणा=આની સાથે=દર્શન સાથે, इमस्स=આનું=નિર્વાણનું, निअमेण=નિયમથી તब्भावभावित्तं=તદ્ભાવભાવિત્વ છે.

ગાથાર્થ :

વળી પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે દર્શન જ નિર્વાણનું પ્રસાધક છે, એથી દર્શનનું પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત થયું; જે કારણથી દર્શન સાથે નિર્વાણનું નિયમથી તદ્ભાવભાવિત્વ છે.

ટીકા :

एवं सूत्रे श्रुते दर्शनमेव तु न्यायात् निर्वाणप्रसाधकमिति एतत् प्राप्तं बलात्, कथमित्याह-नियमेन यतोऽनेन=दर्शनेनास्य=निर्वाणस्य तद्भावभावित्वं, न चरणेनेति गार्थार्थः ॥૧૧૭॥

ટીકાર્થ :

વળી આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે, સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, સંભળાયે છે ન્યાયથી દર્શન જ નિર્વાણનું પ્રસાધક છે=મોક્ષનું પ્રકૃષ્ટ કારણ છે. એથી બળથી=બળાત્કારે, આ=દર્શનનું પ્રાધાન્ય, પ્રાપ્ત થયું. કઈ રીતે ? એથી કહે છે -

જે કારણથી આની સાથે=દર્શન સાથે, આનું=નિર્વાણનું=મોક્ષનું, નિયમથી તદ્ભાવભાવિત્વ છે=તેના ભાવમાં મોક્ષનું ભાવિપણું છે અર્થાત્ દર્શનના સદ્ભાવમાં મોક્ષ થનાર છે, ચરણ સાથે નહીં=ચારિત્ર સાથે મોક્ષનું તદ્ભાવભાવિત્વ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં દર્શનનયને આશ્રયીને પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે દર્શન જ મોક્ષનું કારણ છે, ચારિત્ર નહીં, માટે દર્શન જ ઉત્તમ છે. તેનું પ્રસ્તુત ગાથામાં સમર્થન કરતાં પૂર્વપક્ષી કહે છે કે યુક્તિથી આગમમાં નિર્વાણનું કારણ દર્શન જ સંભળાતું હોવાથી બળાત્કારે પણ દર્શન ઉત્તમ છે, એમ પ્રાપ્ત થયું. વળી તેમાં યુક્તિ આપે છે કે દર્શનના સદ્ભાવમાં નિયમથી મોક્ષ થાય છે, પરંતુ ચારિત્રના સદ્ભાવમાં મોક્ષ થાય જ, તેવો નિયમ નથી.

આ રીતે દર્શનનયને પ્રધાન કરીને પૂર્વપક્ષીને એ કહેવું છે કે બાહ્ય આચરણારૂપ ચારિત્ર વગર ઘણા જીવો મોક્ષમાં ગયા, પરંતુ સમ્યગ્દર્શન વગર કોઈ મોક્ષમાં ગયું નથી. માટે સિદ્ધાંતકારે ગાથા ૯૧૩માં સમર્થન કર્યું કે મોક્ષનું સાધક હોવાથી ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે અને સાધુએ ચારિત્રના ઉપાયમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ, એ કથન અસંગત છે; કેમ કે બાહ્ય એવું ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા વગર અને ચારિત્રના ઉપાયમાં યત્ન કર્યા

વગર દર્શનથી જ ઘણા જીવો મોક્ષમાં જાય છે. આથી નિર્વાણનું પ્રધાન કારણ દર્શન હોવાથી દર્શન જ ઉત્તમ છે. માટે મોક્ષના અર્થી જીવે દર્શનમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો આશય છે. ॥૯૧૭॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=ગાથા ૯૧૬-૯૧૭માં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે દર્શન જ ઉત્તમ છે, ચારિત્ર નહિ, એ કથનમાં, ગ્રંથકાર ઉત્તરને કહે છે —

ગાથા :

एअस्स हेउभावो जह दीणारस्स भूइभावम्मि ।
इअरेअरभावाओ न केवलाणंतरत्तेणं ॥९१८॥

અન્યથાર્થ :

જહ=જેવી રીતે ભૂઈભાવમ્મિ=ભૂતિના ભાવમાં ઇઅરેઅરભાવાઓ=ઈતર-ઈતરનો ભાવ હોવાથી દીણારસ્સ=દીનારનો (હેતુભાવ છે, પરંતુ) કેવલાણંતરત્તેણં ન=કેવલથી અનંતરત્વ વડે નહિ=માત્ર એક દીનારથી અનંતરભાવ વડે દીનારનો હેતુભાવ નથી, (તેવી રીતે) એઅસ્સ=આનો=દર્શનનો, (સિદ્ધિ પ્રતિ) હેઅભાવો=હેતુભાવ છે.

ગાથાર્થ :

જેવી રીતે ભૂતિના ભાવમાં ઈતર-ઈતર દીનારનો ભાવ હોવાથી દીનારનો હેતુભાવ છે, પરંતુ કેવલ એક દીનારથી અનંતરભાવ વડે દીનારનો હેતુભાવ નથી. તેવી રીતે દર્શનનો સિદ્ધિ પ્રતિ હેતુભાવ છે.

ટીકા :

एतस्य=दर्शनस्य हेतुभावः सिद्धिं प्रति, यथा दीनारस्य=रूपकविशेषस्य भूतिभावे=विशिष्ट-सम्पदुत्पत्तौ इतरेतरभावात् ततो व्हादिभवनेन, न केवलादेव दीनारादनन्तरभावेन, तथापि लोके क्वचित् व्यपदेशो 'दीनारात् सम्पद्' इति गाथार्थः ॥९१८॥

ટીકાર્થ :

જે પ્રકારે તેનાથી દ્વિઆદિના ભવન દ્વારા=એક દીનારથી બે દીનાર આદિ થવા દ્વારા, ઈતર-ઈતરનો ભાવ હોવાથી=અન્ય-અન્ય દીનારનો સદ્ભાવ હોવાથી, ભૂતિના ભાવમાં=વિશિષ્ટ સંપદાની ઉત્પત્તિમાં, દીનારનો=રૂપકવિશેષનો, હેતુભાવ છે; પરંતુ કેવલ જ દીનારથી અનંતરભાવ વડે હેતુભાવ નથી. તોપણ લોકમાં ક્યારેક 'દીનારથી સંપદા' એવો વ્યપદેશ=પ્રયોગ, થાય છે, તે પ્રકારે આનો=દર્શનનો, સિદ્ધિ પ્રતિ=મોક્ષ પ્રત્યે, હેતુભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ પુરુષને દીનાર પ્રાપ્ત થાય અને તે દીનાર દ્વારા વેપારાદિ કરીને તે પુરુષ ઘણી સમૃદ્ધિવાળો થાય, ત્યારે લોકમાં આ પ્રકારનો પ્રયોગ થાય છે કે 'આ પુરુષને દીનારથી સંપત્તિ થઈ.' છતાં એક દીનારની પ્રાપ્તિથી તે પુરુષ સંપત્તિવાન કહેવાતો નથી, પરંતુ દીનારની પ્રાપ્તિથી જ્યારે તે ઉત્તરોત્તર અધિક ધન પામે છે, ત્યારે તે સંપત્તિવાન કહેવાય છે. આથી વિશિષ્ટ સંપત્તિની ઉત્પત્તિ થવામાં દીનાર પરંપરકારણ છે, અનંતરકારણ નથી.

એ જ રીતે કોઈ જીવ સમ્યગ્દર્શન દ્વારા ઉત્તરોત્તર ભાવથી સંયમનાં સ્થાનો પામીને સિદ્ધિ પામે, ત્યારે વ્યવહારમાં કહેવાય છે કે 'આ જીવ સમ્યગ્દર્શનથી મોક્ષ પામ્યો.' આથી 'સમ્યગ્દર્શન દ્વારા મોક્ષ મળે છે,' એ પ્રકારનો ઔપચારિક વ્યવહાર થાય, પરંતુ એટલા માત્રથી મોક્ષ પ્રત્યે સમ્યગ્દર્શન જ કારણ છે; ચારિત્ર નહીં, એમ કહેવાય નહિ.

વળી, 'ચારિત્રરહિત જીવો સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ દર્શનરહિત જીવો સિદ્ધ થતા નથી,' એ કથન બાહ્ય આચરણારૂપ ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને દર્શનનયની દૃષ્ટિથી છે; અને જે જીવો સમ્યગ્દર્શનથી સિદ્ધ થાય છે, તેઓ પણ દર્શન દ્વારા ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને જ સિદ્ધ થાય છે, કેવલ દર્શનમાત્રથી કોઈ જીવ મોક્ષ પામતો નથી. વળી ભાવચારિત્રનું કારણ જેમ દર્શન છે, તેમ ભાવચારિત્રનો અનન્ય ઉપાય ચારિત્રની બાહ્ય આચરણા પણ છે. માટે દર્શન કરતાં ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે. તેથી તેના ઉપાયભૂત ૧૧ દ્વારોમાં સાધુએ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ જેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, એ પ્રકારનું તાત્પર્ય છે. ॥૯૧૮॥

અવતરણિકા :

દાર્ષ્ટાન્તિકયોજનામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે દીનારના દેષાંતથી સ્થાપન કર્યું કે સમ્યગ્દર્શન એ મોક્ષનો સાક્ષાત્ હેતુ નથી, પરંતુ પરંપરાએ હેતુ છે. હવે દાર્ષ્ટાન્તિક એવા સમ્યગ્દર્શનમાં તે દેષાંતની યોજનાને કહે છે —

ગાથા :

इअ दंसणऽप्पमाया सुद्धीओ सावगाइसंपत्ती ।

न उ दंसणमित्ताओ मोक्खो त्ति जओ सुए भणियं ॥९१९॥

અન્યથાર્થ :

इअ=આ રીતે=જે રીતે દીનારવૃદ્ધિમાં અપ્રમાદ કરવાથી વિશિષ્ટ સંપદાની સંપ્રાપ્તિ થાય છે એ રીતે, દंसणऽप्पमाया=દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી સુद्धीओ=શુદ્ધિ થવાને કારણે સાवगाइसंपत्ती=શ્રાવકત્વાદિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે, दंसणमित्ताओ उ=પરંતુ દર્શનમાત્રથી मोक्खो न=મોક્ષ થતો નથી; जओ=જે કારણથી सुए=સૂત્રમાં भणियं=કહેવાયું છે.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

જે રીતે દીનારવૃદ્ધિમાં અપ્રમાદ કરવાથી વિશિષ્ટ સંપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ રીતે દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી શુદ્ધિ થવાને કારણે શ્રાવકત્વાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ દર્શનમાત્રથી મોક્ષ થતો નથી; જે કારણથી શાસ્ત્રમાં કહેવાયું છે.

ટીકા :

इय=एवं दर्शनाप्रमादात् सकाशात् शुद्धे:=चारित्रमोहमलविगमेन श्रावकत्वादिसम्प्राप्तिर्भवति भावतः श्रेण्यवसाना, न तु दर्शनमात्रात् केवलादेव मोक्ष इति, यतो=यस्मात् सूत्रे भणितं भावमङ्गीकृत्य क्रमभवनममीषामिति गायार्थः ॥९१९॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=જે રીતે દીનારવૃદ્ધિમાં અપ્રમાદ કરવાથી વિશિષ્ટ સંપત્તિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે એ રીતે, દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી શુદ્ધિ થવાને કારણે=ચારિત્રમોહરૂપી મળનો વિગમ થવાને કારણે, શ્રેણિના અવસાનવાળી ભાવથી શ્રાવકત્વાદિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ કેવલ જ દર્શનમાત્રથી મોક્ષ થતો નથી; જે કારણથી ભાવને આશ્રયીને આમનું=શ્રાવકત્વાદિનું, ક્રમથી ભવન સૂત્રમાં કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનના શાસન પ્રત્યે સ્થિર રુચિ થવી, તે સમ્યગ્દર્શન છે; અને જે જીવ ભગવાનના શાસનને વિશેષ-વિશેષ રીતે સમજવા માટે અને જિનવચનને આત્મામાં પરિણમન પમાડવા માટે યત્ન કરતો હોય, તેને પ્રાપ્ત થયેલ દર્શનમાં અપ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય છે, અને અપ્રમાદની વૃદ્ધિ થવાને કારણે ચારિત્રમોહનીયકર્મરૂપી મેલ દૂર થવાથી તે જીવના આત્મામાં શુદ્ધિ પ્રગટે છે, અને આત્મામાં શુદ્ધિ પ્રગટવાને કારણે તે જીવને પરિણામને આશ્રયીને શ્રાવકત્વ, સર્વવિરતિ આદિ ભાવોની સંપ્રાપ્તિ થાય છે અને અંતે શ્રેણીની પણ સંપ્રાપ્તિ થાય છે.

આ પ્રકારની સર્વ સંપ્રાપ્તિ ક્વચિત્ દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ આદિ વ્રતો ગ્રહણ કરવા આદિ ક્રિયારૂપ હોય છે, તો ક્વચિત્ દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવા આદિ ક્રિયારૂપ હોતી નથી; તોપણ દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી જીવને ભાવથી દેશવિરતિ આદિ ભાવોની ક્રમસર પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ માત્ર સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જ મોક્ષ થતો નથી; કેમ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી ક્રમસર શ્રાવકત્વાદિ સર્વ ધર્મોની ભાવથી પ્રાપ્તિ થાય છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે દીનારની પ્રાપ્તિ થયા પછી દીનારની વૃદ્ધિ માટે યત્ન કરવાથી જેમ વિશિષ્ટ સંપત્તિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયા પછી સમ્યગ્દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી ક્રમસર શ્રાવકપણાની, સાધુપણાની અને અંતે ક્ષપકશ્રેણિની, તેમ જ ક્ષપકશ્રેણિથી કેવલજ્ઞાનની સંપ્રાપ્તિ થાય છે. માટે મોક્ષ પ્રત્યે સાક્ષાત્કારણ ચારિત્ર છે, અને સમ્યગ્દર્શન મોક્ષ પ્રત્યે પરંપરાએ કારણ છે. તેથી જ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી ક્રમસર ભાવને આશ્રયીને શ્રાવકત્વાદિ સર્વ ભૂમિકાઓની જીવને પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ માત્ર દર્શનથી જ મોક્ષ થતો નથી. આથી મોક્ષ પ્રત્યે ચારિત્ર સાક્ષાત્ કારણ હોવાથી ચારિત્ર

જ ઉત્તમ છે, જ્યારે દર્શન મોક્ષ પ્રત્યે પરંપરાએ કારણ હોવાથી 'દર્શનથી મોક્ષ થાય છે' એમ શાસ્ત્રમાં ઉપચારથી કહેલ છે.

વિશેષાર્થ :

ભગવાનનું વચન પૂર્ણરૂપે રુચિયું તે સમ્યગ્દર્શન છે, અને જિનવચનમાં પોતાને થયેલ રુચિ અતિશયિત કરવા માટે અને પોતાને થયેલ રુચિ અનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા પોતાના આત્મામાં જિનવચન સમ્યગ્પરિણમન પમાડવા માટે યત્ન કરવો તે સમ્યગ્દર્શનમાં અપ્રમાદ છે. આથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જિનવચનને સમ્યગ્ પરીણામ પમાડવા માટે શક્તિના પ્રકર્ષથી ઉદ્ધમ કરતો હોય તો તે ઉદ્ધમ દ્વારા તેના આત્મામાં શ્રાવકત્વાદિ ભાવો પ્રગટે છે અને અંતે તે જીવ મોક્ષ પામે છે. પરંતુ જેમ દીનારની પ્રાપ્તિ પછી દીનારવૃદ્ધિમાં ઉદ્ધમ નહીં કરનારને એક દીનારમાત્રથી વિશિષ્ટ સંપત્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેમ સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી જિનવચનને આત્મામાં પરીણમન પમાડવા માટે શક્તિના પ્રકર્ષથી ઉદ્ધમ નહીં કરનારને કમસર શ્રાવકત્વાદિ ભાવોની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને સમ્યગ્દર્શનમાત્રથી તે જીવનો મોક્ષ પણ થતો નથી. ॥૯૧૯॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભાવને આશ્રયીને શ્રાવકત્વાદિનું ક્રમભવન સૂત્રમાં કહેવાયું છે. તેથી હવે આને જ=શ્રાવકત્વાદિના ક્રમભવનને જ, પ્રસ્તુત ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

सम्मत्तंमि उ लब्धे पलिअपुहुत्तेण सावओ होज्जा ।
चरणोवसमखयाणं सागर संखंतरा होंति ॥९२०॥

અન્યાર્થ :

સમ્મત્તંમિ ઉ લબ્ધે=વળી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે પલિઅપુહુત્તેણ=પલ્યોપમપૃથક્ત્વ વડે=પલ્યોપમ-પૃથક્ત્વ ક્રમસ્થિતિના અપગમ વડે, સાવઓ=શ્રાવક હોજ્જા=થાય છે. ચરણોવસમખયાણં=ચરણ, ઉપશમ, ક્ષયના=ચારિત્રના, ઉપશમશ્રેણિના અને ક્ષપકશ્રેણિના, સાગર સંખંતરા=સંખ્યેય સાગરોપમો અંતર હોંતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે પલ્યોપમપૃથક્ત્વ ક્રમસ્થિતિના અપગમ વડે શ્રાવક થાય છે. ચારિત્ર, ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિના સંખ્યેય સાગરોપમો અંતર થાય છે.

ટીકા :

સમ્યક્ત્વે લબ્ધે ગ્રન્થિભેદેન ભાવરૂપે પલ્યોપમપૃથક્ત્વેન તથાવિધેન કર્મસ્થિતેરપગમેન શ્રાવકો

ભવતિ ભાવતો દેશવિરત इत्यर्थः, चारित्रोपशमक्षयाणां=सर्वचारित्रोपशमश्रेणिक्षपकश्रेणीनां सागरोपमाणि सङ्ख्येयान्यन्तरं भवति, प्राक्तनरकर्मस्थितेः सङ्ख्येयेषु सागरोपमेषु क्षीणेषु भावत उत्तरोत्तरत्नाभो भवतीति गाथार्थः ॥९२०॥

ટીકાર્થ :

ગ્રંથિભેદ દ્વારા ભાવરૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે કર્મસ્થિતિના તે પ્રકારના પલ્લોપમપૃથક્ત્વરૂપ અપગમ વડે શ્રાવક અર્થાત્ ભાવથી દેશવિરત થાય છે.

ચારિત્ર, ઉપશમ, ક્ષયના=સર્વચારિત્ર અર્થાત્ સર્વવિરતિ, ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિના, સંખ્યેય સાગરોપમો અંતર થાય છે અર્થાત્ દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ પછી સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનું અંતર થાય ત્યારે જીવને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ પછી સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનું અંતર થાય ત્યારે જીવને ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે, ઉપશમશ્રેણિને અનુકૂળ કર્મસ્થિતિથી સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનું અંતર થાય ત્યારે જીવને ક્ષપકશ્રેણિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે -

પૂર્વ-પૂર્વની કર્મસ્થિતિના સંખ્યેય સાગરોપમો ક્ષીણ થયે છતે ભાવથી ઉત્તર-ઉત્તરનો લાભ થાય છે અર્થાત્ સર્વવિરતિની અપેક્ષાએ પ્રાક્તન એવી દેશવિરતિની, સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનો ક્ષય થાય ત્યારે જીવને દેશવિરતિની અપેક્ષાએ ઉત્તર એવી સર્વવિરતિનો લાભ થાય છે; ત્યારપછી ઉપશમશ્રેણિની અપેક્ષાએ પ્રાક્તન એવી સર્વવિરતિની, સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનો ક્ષય થાય ત્યારે જીવને સર્વવિરતિની અપેક્ષાએ ઉત્તર એવી ઉપશમશ્રેણિનો લાભ થાય છે; ત્યારપછી ક્ષપકશ્રેણિની અપેક્ષાએ પ્રાક્તન એવી ઉપશમશ્રેણિની, સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનો ક્ષય થાય ત્યારે જીવને ઉપશમશ્રેણિની અપેક્ષાએ ઉત્તર એવી ક્ષપકશ્રેણિનો લાભ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં સ્થાપન કર્યું કે સમ્યક્ત્વમાં અપ્રમાદ કરવાથી ક્રમસર શ્રાવકત્વાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને શ્રાવકત્વાદિની પ્રાપ્તિ પછી જ મોક્ષ થાય છે. આ પ્રકારનો ક્રમ સૂત્રમાં ભાવને આશ્રયીને બતાવેલ છે. તેને જ સૂત્રના વચનથી પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે -

ગ્રંથિભેદ કરવાથી ભાવથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વમાં અપ્રમાદ કરવાથી ક્રમસર ચારિત્રમોહનીય કર્મ ઘટે છે, અને સમ્યક્ત્વ કાળમાં વર્તતી કર્મની સ્થિતિમાંથી પલ્લોપમ પૃથક્ત્વ કર્મની સ્થિતિ ઘટે ત્યારે જીવ ભાવથી શ્રાવક બને છે; અને ભાવથી શ્રાવકપણાને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અપ્રમાદને કારણે પૂર્વની કર્મની સ્થિતિ જ્યારે સંખ્યાતા સાગરોપમ ઘટે છે ત્યારે તે જીવ ભાવથી સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે; અને ભાવથી સર્વવિરતિને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અપ્રમાદને કારણે તે જીવની સત્તામાં રહેલ કર્મની સ્થિતિ ફરી સંખ્યાતા સાગરોપમ ક્ષીણ થાય છે, ત્યારે તે જીવને ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે; અને સર્વવિરતિ કાળમાં જે કર્મની સ્થિતિ સત્તામાં છે તેમાંથી ઉપશમશ્રેણિ માટે જેટલી કર્મની સ્થિતિ અપેક્ષિત છે તેના કરતાં સંખ્યાત સાગરોપમની કર્મસ્થિતિ અધિક ઘટે તો તે જીવને ઉપશમશ્રેણિની પ્રાપ્તિ વગર જ ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પ્રકારના ક્રમભવનને કહેનારા શાસ્ત્રવચનથી નક્કી થાય કે સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી તરત મોક્ષ થતો નથી, પરંતુ ભગવાનના શાસનની ભાવથી રુચિ થયા પછી જિનવચનानુસાર અપ્રમાદભાવ કરવાથી ભાવથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય તો જ મોક્ષ થાય છે. માટે નિર્વાણનું સાધન એવું ચારિત્ર જ ઉત્તમ છે, એ પ્રકારનું ગાથા ૯૧૩નું કથન સિદ્ધ થાય છે. આથી ઉત્તમ એવા ચારિત્રને પામ્યા પછી ચારિત્રના ઉપાયભૂત પ્રતપાલનનાં ૧૧ દ્વારોમાં સાધુએ અવશ્ય યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો ભાવ છે. ॥૯૨૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૯૧૮માં કહ્યું કે સમ્યક્ત્વમાં અપ્રમાદ કરવાથી શુદ્ધિ થવાને કારણે જીવને શ્રાવકત્વાદિની સંપ્રાપ્તિ થાય છે. હવે તે સર્વ સંપ્રાપ્તિ સમ્યક્ત્વમાં અપ્રમાદ કરનાર જીવને એક ભવને આશ્રયીને થાય કે અનેક ભવને આશ્રયીને થાય ? તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

एवं अप्परिवडिणं सम्मत्ते देवमणुअजम्मेसुं ।
अन्नयरसेढिवज्जं एगभवेणं व सव्वाइं ॥૯૨૧॥

અન્યથાર્થ :

દેવમણુઅજમ્મેસું=દેવ-મનુજના જન્મોમાં (સંસરતા જીવનું) અપ્પરિવડિણં સમ્મત્તે=અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વ થયે છતે એવં=આ રીતે સવ્વાઈં=સર્વ થાય છે. એગભવેણં વ=અથવા એક ભવ વડે અન્નયરસેઢિવજ્જં=અન્યતર શ્રેણિને છોડીને (સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ) થાય છે.

ગાથાર્થ :

દેવ અને મનુષ્યના જન્મોમાં સંસરતા જીવનું અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વ થયે છતે આ રીતે સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ થાય છે, અથવા અન્યતર શ્રેણિને છોડીને એક ભવ વડે સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ થાય છે.

ટીકા :

एवमप्रतिपतिते सम्यक्त्वे सति देवमणुजजन्मसु संस्सृतो भवति, अन्यतरश्रेणिवर्जम् एकजन्मनि तदुभयाभावाद् एकभवेन वा कर्म्मविगमापेक्षया तथैव सर्वाणि-सम्यक्त्वादीनीति गार्थाः ॥૯૨૧॥

ટીકાર્થ :

દેવ અને મનુષ્યના જન્મોમાં સંસરતાનું=સંસરણ કરતા એવા જીવનું, અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વ થયે છતે, આ રીતે થાય છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે તે તે કર્મસ્થિતિના અપગમથી ક્રમસર શ્રાવકત્વાદિ સર્વની સંપ્રાપ્તિ થાય છે એ રીતે સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ થાય છે.

અથવા એક જન્મમાં તે ઉભયનો=ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિ તે બંનેનો, અભાવ હોવાથી અન્યતર શ્રેણિવર્જ=બેમાંથી એક શ્રેણિને છોડીને, કર્મના વિગમની અપેક્ષાથી એક ભવ વડે તે રીતે જ=જે રીતે દેવ અને મનુષ્યના જન્મોમાં સંસરતા જીવનું અપ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વ થયે છતે સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ થાય છે તે રીતે જ, સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં આયુષ્ય બાંધ્યું ન હોય એવા જીવને પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વનો પાત ન થાય તો તે જીવ દેવગતિ કે મનુષ્યગતિમાં જ જન્મ લે છે, તે સિવાય બીજી ગતિમાં નહીં; અને તે જીવ દેવભવ કે મનુષ્યભવમાં જન્મ લઈને, સમ્યક્ત્વ ટકાવીને, સમ્યક્ત્વમાં વર્તતી તત્ત્વરુચિના બળથી કર્મનું વિગમન કરીને, ક્રમસર સમ્યક્ત્વાદિ સર્વ ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ જીવ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે વર્તતી કર્મસ્થિતિમાંથી પલ્લોપમપૃથક્ત્વ કર્મસ્થિતિ ઘટાડે ત્યારે ભાવથી દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે; અને દેશવિરતિની આરાધના કરવા દ્વારા જીવ સત્તામાં રહેલ કર્મસ્થિતિમાંથી સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિ ઘટાડે ત્યારે કોઈક ભવમાં ભાવથી સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે; અને સર્વવિરતિની આરાધના દ્વારા જીવ ફરી સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિ ઘટાડે ત્યારે ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે; અને ઉપશમશ્રેણિ પામ્યા પછી તે જીવ તે જ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ પામી શકતો નથી, પરંતુ ફરી દેવભવમાં જઈને ફરી મનુષ્યભવ પામીને ઉપશમશ્રેણિકાળમાં વર્તતી કર્મસ્થિતિ કરતાં પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિ ઘટાડે ત્યારે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે; અને ત્યારબાદ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે જ ભવમાં સિદ્ધિને પામે છે.

તેથી ફલિત થયું કે સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી જીવ સમ્યક્ત્વ ટકાવી શકે તો દેવગતિ કે મનુષ્યગતિમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, ઉપશમશ્રેણિ અને ક્ષપકશ્રેણિ; એ સર્વ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષમાં જાય છે.

વળી, કેટલાક જીવો એક જ ભવમાં સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી ધર્મની આરાધના કરવા દ્વારા સમ્યક્ત્વના પ્રાપ્તિકાળની કર્મસ્થિતિ કરતાં પલ્લોપમપૃથક્ત્વ કર્મસ્થિતિ ઓછી કરીને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને શ્રાવકધર્મની આરાધના કરવા દ્વારા શ્રાવકત્વના પ્રાપ્તિકાળની કર્મસ્થિતિ કરતાં સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિ ઘટાડીને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને ચારિત્રધર્મની આરાધનાના બળથી સર્વવિરતિપ્રાપ્તિકાળની કર્મસ્થિતિ કરતાં સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનો ક્ષય કરીને જો જીવ ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે તો તે જ ભવમાં મોક્ષે ન જાય, પરંતુ અન્ય કોઈ ભવમાં ઉપશમશ્રેણિપ્રાપ્તિકાળની કર્મસ્થિતિ કરતાં સંખ્યાતા સાગરોપમની કર્મસ્થિતિ ખપાવીને ક્ષપકશ્રેણિની પ્રાપ્તિ કરીને તે જીવ મોક્ષે જાય; વળી જો તે જીવ ચારિત્રધર્મની આરાધના કરવા દ્વારા સર્વવિરતિપ્રાપ્તિકાળની કર્મસ્થિતિ કરતાં સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનો અપગમ થવાથી જે ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે, તેના કરતાં અધિક એવા સંખ્યાતા સાગરોપમ કર્મસ્થિતિનો અપગમ કરે, તો તે જ ભવમાં તે જીવ ઉપશમશ્રેણિને બદલે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે.

તેથી ફલિત થયું કે કેટલાક જીવો એક જ ભવમાં સમ્યક્ત્વાદિ સર્વને પ્રાપ્ત કરીને ઉપશમશ્રેણિ પામ્યા સિવાય સીધા ક્ષપકશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે જાય છે. ॥૯૨૧॥

અવતરણિકા :

પ્રકૃતયોજનામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રકૃતમાં યોજનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૧૩માં કહેલ કે મોક્ષનું સાધન ચારિત્ર જ છે માટે ઉત્તમ છે, એ રૂપ પ્રકૃતમાં ગાથા ૯૧૮ની યોજનાને કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૯૧૬-૯૧૭માં પૂર્વપક્ષીએ દર્શનના પ્રાધાન્યમાં યુક્તિ આપતાં કહેલ કે ચારિત્રરહિત જીવો સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ દર્શનરહિત જીવો સિદ્ધ થતા નથી, એવું આગમનું વચન હોવાથી મોક્ષનું કારણ ચારિત્ર જ છે તેમ કહી શકાય નહિ. તેના ઉત્તરરૂપે ગ્રંથકારે ગાથા ૯૧૮થી ૯૨૧માં સ્થાપન કર્યું કે 'દીનારથી સંપત્તિ થાય છે,' એવા ઉપચરિત વ્યવહારની જેમ 'દર્શનથી મોક્ષ થાય છે' એવું આગમમાં કથન છે. વસ્તુતઃ દીનારની પ્રાપ્તિ પછી જેમ દીનારની વૃદ્ધિમાં અપ્રમાદ કરવાથી વિશિષ્ટ સંપત્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ દર્શનની પ્રાપ્તિ પછી દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે મોક્ષ થાય છે, આ પ્રકારના ગાથા ૯૧૮થી ૯૨૧માં કરેલ કથનનું ગાથા ૯૧૩ના કથનરૂપ પ્રકૃતમાં યોજન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

નેવં ચરણાભાવે મોક્ષો ત્તિ પડુચ્ચ ભાવચરણં તુ ।

દ્વચરણમ્મિ ભયણા સોમાઈણં અભાવાઓ ॥૧૨૨॥

અન્યાર્થ :

एवं=આ રીતે=ગાથા ૯૧૮થી ૯૨૧માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું એ રીતે, ચરણાભાવે=ચરણનો અભાવ હોતે છતે મોક્ષો ન=મોક્ષ થતો નથી, ત્તિ=એ (કથન) ભાવચરણં તુ=ભાવચરણને જ પડુચ્ચ=આશ્રયીને છે, સોમાઈણં=સોમાદિને (દ્રવ્યચરણનો) અભાવાઓ=અભાવ હોવાથી દ્વચરણમ્મિ=દ્રવ્યચરણમાં ભયણા=ભજના છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૯૧૮થી ૯૨૧માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું, એ રીતે ચારિત્રનો અભાવ હોતે છતે મોક્ષ થતો નથી, એ કથન ભાવચારિત્રને જ આશ્રયીને છે, સોમાદિને દ્રવ્યચારિત્રનો અભાવ હોવાથી દ્રવ્યચારિત્રમાં ભજના છે અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ વખતે દ્રવ્યચારિત્ર હોય પણ અને ન પણ હોય, એ પ્રકારે વિકલ્પ છે.

ટીકા :

न एवम्=उक्तेन प्रकारेण चरणाभावे सति मोक्ष इति 'प्रतीत्य' भावचरणमेव यथोदितं, द्रव्यचरणे पुनः प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यादिलक्षणे भजना=कदाचिद् भवति कदाचिन्न, कथमित्याह-सोमादीनामन्त-कृत्केवलनामभावात्, सोमेश्वरकथानकं प्रकटमिति गाथार्थः ॥१२२॥

★ "प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यादि"માં 'આદિ' પદથી પ્રવ્રજ્યાપાલનનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

આ પ્રકારે=કહેવાયેલ પ્રકારથી=સમ્યગ્દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી શ્રાવકત્વાદિની સંપ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષ થાય છે એ રૂપ કહેવાયેલ પ્રકારથી, ચરણનો અભાવ હોતે છતે મોક્ષ થતો નથી, એ યથોદિત એવા ભાવચરણને જ=જે પ્રકારે શાસ્ત્રમાં કહેવાયું છે તે પ્રકારના ભાવચારિત્રને જ, આશ્રયીને છે.

વળી પ્રવ્રજ્યાની પ્રતિપત્તિ આદિ સ્વરૂપ દ્રવ્યચરણમાં ભજના છે=ક્યારેક હોય છે ક્યારેક નહીં, અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ વખતે ક્યારેક દ્રવ્યચારિત્ર હોય અને ક્યારેક દ્રવ્યચારિત્ર ન હોય. કેમ ? અર્થાત્ દ્રવ્યચરણમાં ભજના કેમ છે ? એથી કહે છે — અન્તકૃત્ કેવલી એવા સોમાદિને અભાવ હોવાથી=મોક્ષપ્રાપ્તિ વખતે દ્રવ્યચરણનો અભાવ હોવાથી, દ્રવ્યચરણમાં ભજના છે. સોમેશ્વરનું કથાનક પ્રગટ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૧૯માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી ચારિત્રમોહનીયકર્મનો નાશ થવાને કારણે શ્રાવકત્વાદિની સંપ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષ થાય છે; એ પ્રકારે ચારિત્રનો અભાવ હોય ત્યારે મોક્ષ થતો નથી, એ કથન શાસ્ત્રમાં બતાવેલ યથાખ્યાત ભાવચારિત્રને જ આશ્રયીને છે, પરંતુ દ્રવ્યચારિત્રને આશ્રયીને નથી; કેમ કે મોક્ષમાં જનાર જીવોમાંથી કેટલાક જીવોને દ્રવ્યચારિત્ર હોય છે અને કેટલાક જીવોને દ્રવ્યચારિત્ર નથી પણ હોતું.

આશય એ છે કે ચારિત્રમોહનીયકર્મના અપગમથી જ ભાવચારિત્ર પ્રગટે છે અને ભાવચારિત્રથી જ મોક્ષ થાય છે, પરંતુ માત્ર સમ્યગ્દર્શનથી નહિ; અને ભાવચારિત્રના ઉપાયરૂપ દ્રવ્યચારિત્રમાં ભજના છે; કેમ કે અન્તકૃત્કેવલી એવા સોમાદિ મહાત્માઓને કોઈક નિમિત્તથી ગૃહસ્થવેષમાં કેવલજ્ઞાન પ્રગટ્યું અને તેઓ તરત જ મોક્ષે ગયા. આથી તેઓને પ્રવ્રજ્યાના સ્વીકારરૂપ કે પ્રવ્રજ્યાના પાલનરૂપ દ્રવ્યચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું નહોતું; તોપણ પ્રવ્રજ્યાસ્વીકાર અને પ્રવ્રજ્યાપાલનરૂપ દ્રવ્યચારિત્ર એ ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં પ્રબળ કારણ હોવાથી ગાથા ૯૧૩માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે મોક્ષનું સાધન એવું ચારિત્ર ઉત્તમ જ છે, માટે ઉત્તમ એવા ચારિત્રના ઉપાયમાં મોક્ષના અર્થી જીવોએ યત્ન કરવો જોઈએ, અને આ જ ૧૧ દ્વારોનું ઐદંપર્ય છે, એ વચન સંગત છે.

વળી, ભાવચરણને 'યથોદિતં' વિશેષણ આપવા દ્વારા એ પ્રાપ્ત થાય કે જેમ માત્ર સમ્યગ્દર્શનથી મોક્ષ થતો નથી, તેમ માત્ર ભાવચારિત્રથી પણ મોક્ષ થતો નથી; પરંતુ તે ભાવચારિત્ર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામીને શાસ્ત્રમાં કહેવાયું છે તે પ્રકારનું અર્થાત્ યથાખ્યાત, બને તો જ તે ભાવચારિત્રથી મોક્ષ થાય છે; કેમ કે પૂર્ણ રીતે આત્મભાવમાં રહેવું એ જ યથાખ્યાત ચારિત્ર છે, અને તે યથાખ્યાત ચારિત્ર વીતરાગને જ હોય છે. આથી જે જીવ ક્ષપકશ્રેણિમાં ચઢીને વીતરાગ બને છે, તે જીવમાં યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ યથોદિત ભાવચારિત્ર આવે છે; અને તે યથોદિત ભાવચારિત્રને જ આશ્રયીને શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ચરણનો અભાવ હોતે છતે મોક્ષ થતો નથી. એ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો ધ્વનિ છે. ॥૯૨૨॥

અવતરણિકા :

તેષામપિ ચ તત્તત્પૂર્વકમેવેત્યેતદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અને તેઓને પણ=સોમાદિ મહાત્માઓને પણ, તે=ભાવચારિત્ર, તેના પૂર્વક જ હતું=દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક જ હતું. એથી કરીને આને=સોમાદિને પણ દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક જ ભાવચારિત્ર હતું એને, કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે મોક્ષ ભાવચારિત્રને જ આશ્રયીને થાય છે, દ્રવ્યચારિત્રમાં ભજના છે. તેથી ગાથા ૯૧૬માં ઊઠેલ પૂર્વપક્ષી કહે કે દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષ થઈ શકે છે, માટે તમારી યુક્તિ પ્રમાણે દ્રવ્યચારિત્રમાં યત્ન કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તેથી પૂર્વમાં વર્ણન કરાયેલા ૧૧ દ્વારોમાં પણ યત્ન કરવાની આવશ્યકતા નથી. માટે કલ્યાણના અર્થો સાધુએ દર્શનપક્ષમાં જ દેઢ યત્ન કરવો જોઈએ. એ પ્રકારની પૂર્વપક્ષીની શંકાને સામે રાખીને સોમેશ્વરાદિને પણ દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક જ ભાવચારિત્ર થયું હતું, તે જણાવવા માટે ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

તેસિં પિ ભાવચરણં તદ્વાવિહં દલ્લચરણપુલ્લં તુ ।
અન્નભવાવિક્ષાણ વિન્નેઅં ઉત્તમત્તેણં ॥૧૨૩॥

અન્યથાર્થ :

ઉત્તમત્તેણં=(ભાવચારિત્રનું) ઉત્તમત્વ હોવાને કારણે તેસિં પિ=તેઓનું પણ=સોમાદિનું પણ, તદ્વાવિહં ભાવચરણં=તેવા પ્રકારનું ભાવચરણ અન્નભવાવિક્ષાણ=અન્ય ભવની અપેક્ષાએ દલ્લચરણપુલ્લં તુ=દ્રવ્ય ચરણપૂર્વક જ વિન્નેઅં=જાણવું.

ગાથાર્થ :

ભાવચારિત્રનું ઉત્તમત્વ હોવાને કારણે સોમાદિનું પણ તેવા પ્રકારનું ભાવચારિત્ર અન્ય ભવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક જ જાણવું.

ટીકા :

તેષામપિ=સોમાદીનાં ભાવચરણં તથાવિથં=ઘટિત્યેવાન્તકૃત્કેવલિત્વફલદં દ્રવ્યચરણપૂર્વ તુ=ઉપસ્થાપનાદિદ્રવ્યચારિત્રપૂર્વમેવ અન્યભવાપેક્ષયા=જન્માન્તરાઙ્ગીકરણેન વિન્નેયમ્, ઉત્તમત્વેન હેતુના ઉત્તમમિદં ન યથાકથઞ્ચિત્પ્રાપ્યત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૩॥

★ “તેષામપિ”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે ગૌતમાદિ મહામુનિઓને તો ભાવચારિત્ર દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક હતું જ, પરંતુ તેઓને પણ=સોમાદિ મહામુનિઓને પણ, ભાવચારિત્ર પૂર્વભવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક જ હતું.

★ “ઉપસ્થાપનાદિદ્રવ્યચારિત્રપૂર્વ”માં ‘આદિ’ પદથી પરિહારવિશુદ્ધિરૂપ દ્રવ્યચારિત્રનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

તેઓનું પણ=સોમાદિનું પણ, તેવા પ્રકારનું=જલદી જ અંતકૃત્ કેવલીપણરૂપ ફળને દેનારું, ભાવચરણ અન્ય ભવની અપેક્ષાથી=જન્માંતરના અંગીકરણથી, દ્રવ્યચરણના પૂર્વવાળું જ=ઉપસ્થાપનાદિરૂપ દ્રવ્યચારિત્રના પૂર્વવાળું જ, જાણવું;

અહીં શંકા થાય કે સોમાદિને પણ પૂર્વભવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક જ ભાવચારિત્ર હતું, એ કઈ રીતે નક્કી થાય ? એથી કહે છે —

ઉત્તમપણારૂપ હેતુથી ઉત્તમ એવું આ=ભાવચારિત્ર, યથાકથંચિત્=જેવી તેવી રીતે, પ્રાપ્ત કરાતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સોમાદિને પણ શીઘ્ર જ અંતકૃત્કેવલીપણું અપાવે એવું ભાવચારિત્ર દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક થયેલ હતું. જોકે સોમાદિ છેલ્લા ભવમાં દ્રવ્યચારિત્ર વગર મોક્ષે ગયા, તોપણ જન્માંતરમાં તેઓએ દ્રવ્યચારિત્રનું પાલન કર્યું હતું; કેમ કે ભાવચારિત્ર એક ઉત્તમ વસ્તુ છે અને ઉત્તમ વસ્તુ વગર પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ ઉત્તમ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે ચોક્કસ ઉપાયોમાં યત્ન કરવો જ પડે છે. અને સોમાદિ જીવોએ પણ પૂર્વભવમાં ઉપસ્થાપનાદિ ચારિત્રમાં સમ્યગ્ યત્ન કર્યો હતો, જેના ફળરૂપે ચરમ ભવમાં દ્રવ્યચારિત્ર વગર પણ તેઓ ભાવચારિત્રથી મોક્ષ પામ્યા. આથી મોક્ષના અર્થી જીવે મોક્ષના ઉપાયભૂત ભાવચારિત્રમાં યત્ન કરવો આવશ્યક છે, અને ભાવચારિત્રમાં યત્ન કરવો આવશ્યક હોવાથી મોક્ષના અર્થીએ ભાવચારિત્રના પ્રબળ કારણરૂપ દ્રવ્યચારિત્રમાં પણ યત્ન કરવો આવશ્યક છે.

આમ, ગ્રંથકારે ગાથા ૯૧૩માં કહેલ કે “ચારિત્ર ઉત્તમ હોવાથી મોક્ષના અર્થીએ ચારિત્રના ૧૧ ઉપાયોમાં યત્ન કરવો જોઈએ.” એ કથન દ્રવ્યચારિત્રને આશ્રયીને છે અને તે સંગત છે. આથી દર્શનપક્ષનું અવલંબન લઈને પૂર્વપક્ષીએ જે સ્થાપન કરેલ કે “દર્શનમાં અપ્રમાદ કરવાથી ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે દ્રવ્યચારિત્ર વગર મોક્ષ પામી શકાય છે, માટે દર્શનમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ,” એ કથન ઉચિત નથી, પરંતુ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પછી પણ ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત દ્રવ્યચારિત્રમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી મોક્ષની શીઘ્ર પ્રાપ્તિ થઈ શકે. ॥૯૨૩॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ=પૂર્વગાથાના કથનને જ, સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઉત્તમ એવું ભાવચારિત્ર યથાકથંચિત્ પમાતું નથી; પરંતુ દ્રવ્યચારિત્રમાં દૃઢ યત્ન કરવાથી ઉત્તમ એવું ભાવચારિત્ર પમાય છે. આથી જ જન્માંતરમાં દ્રવ્યચારિત્રમાં યત્ન કરેલ હોવાથી સોમાદિ મહાત્મા આ જન્મમાં દ્રવ્યચરણ વગર ભાવચરણ પામ્યા. એ કથનને જ સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

तह चरमसरीरत्तं अणोगभवकुसलजोगओ निअमा ।

पाविज्जइ जं मोहो अणाइमंतो त्ति दुव्विजओ ॥૧૨૪॥

અન્યચાર્થ :

નિઅમા=નિયમથી અણોગભવકુસલજોગઓ=અનેક ભવસંબંધી કુશલના યોગથી તહ=તે પ્રકારનું=

અંતકૃત્કેવલીપણાનું ફળ આપે તે પ્રકારનું, ચરમશરીરત્ત્વ=ચરમશરીરપણું પાવિજ્જઇ=પમાય છે; જં=જે કારણથી મોહો અણાદિમત્તો=મોહ અનાદિમાન છે, ત્તિ=એથી દુર્વિજયો=દુર્વિજય છે.

ગાથાર્થ :

નિયમથી અનેક ભવસંબંધી કુશલના યોગથી અંતકૃત્કેવલીપણાના ફળને દેનારું એવું ચરમશરીરપણું પ્રાપ્ત થાય છે; જે કારણથી મોહ અનાદિમાન છે, એથી દુર્વિજય છે.

ટીકા :

તથા=અન્તકૃત્કેવલિફલદં ચરમશરીરત્ત્વમનેકભવકુશલયોગતઃ=અનેકજન્મધર્મ્માભ્યાસેન નિયમાત્=નિયમેન પ્રાપ્યતે, કિમિત્યેવમિત્યાહ-યદ્=યસ્માત્ મોહઃ અસત્પ્રવૃત્તિહેતુઃ અનાદિમાનિતિ કૃત્વાઽભ્યાસતઃ સાત્મીભૂતત્વાદ્ દુર્વિજયઃ, નાલ્પૈરેવ ભવૈર્જેતું શક્યત્ત્વમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૪॥

ટીકાર્થ :

નિયમથી=નિયમ વડે, અનેક ભવસંબંધી કુશલના યોગથી=અનેક જન્મસંબંધી ધર્મના અભ્યાસથી, તે પ્રકારનું=અંતકૃત્કેવલીના ફળને દેનારું, ચરમશરીરપણું પમાય છે.

આ પ્રમાણે કયા કારણથી છે ? અર્થાત્ તે પ્રકારનું ચરમશરીરપણું અનેક ભવના કુશલના યોગથી પમાય છે એ પ્રમાણે કેમ છે ? એથી કહે છે -

જે કારણથી અસત્પ્રવૃત્તિનો હેતુ એવો મોહ અનાદિમાન છે, એથી કરીને અભ્યાસથી મોહનું સાત્મીભૂતપણું હોવાથી દુર્વિજય છે=મોહ દુઃખે કરીને જીતી શકાય તેવો છે. આથી મોહ અલ્પ જ ભવો વડે જીતવા માટે શક્ય નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે કારણથી અસત્પ્રવૃત્તિનું કારણ એવો મોહ જીવમાં અનાદિકાળથી વર્તે છે, તે કારણથી દરેક ભવમાં મોહનો અભ્યાસ થયેલો હોવાથી મોહ જીવ સાથે આત્મીભૂત થયેલ છે અર્થાત્ મોહ જીવ સાથે એકમેક થઈ ગયો છે, માટે મોહ જીતવો અતિ દુષ્કર છે. તેથી મોહ થોડા ભવોમાં જીતી શકાય તેમ નથી, પરંતુ મોહ જીતવા માટે અનેક ભવો સુધી વિધિપૂર્વક દ્રવ્યચારિત્રનો અભ્યાસ કરવો પડે તેમ છે.

વળી અનેક ભવો સુધી વિધિપૂર્વક દ્રવ્યચારિત્રમાં અભ્યાસ કરતા કેટલાક જીવો એવું ચરમશરીરપણું પ્રાપ્ત કરે છે કે જે ચરમશરીરપણું દ્રવ્યચારિત્ર વગર પણ કોઈક નિમિત્તને પામીને, તે જીવોમાં ભાવચારિત્ર પ્રગટાવીને, અંતકૃત્કેવલીત્વરૂપ ફળ આપે છે અર્થાત્ તે ચરમશરીરી જીવો કેવલજ્ઞાન પામીને તરત જ ભવનો અંત કરાવે તેવો યોગનિરોધ કરીને મોક્ષને પામે છે; અને સોમાદિ મહાત્માઓએ પણ દ્રવ્યચારિત્ર વગર અંતકૃત્કેવલીત્વ અપાવનાર ચરમશરીરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તેમાં ઘણા ભવો સુધી પાળેલ વિધિપૂર્વક દ્રવ્યચારિત્ર જ કારણ છે. આથી મોક્ષના અભિલાષી જીવે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને ઉત્તમ ચારિત્રના ઉપાયભૂત એવાં ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૯૨૪॥

અવતરણિકા :

અત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે નિયમથી અનેક જન્મોમાં કરેલ ધર્મના અભ્યાસથી તે પ્રકારનું ચરમશરીરીપણું પ્રાપ્ત થાય છે, આથી સોમાદિ મહાત્માઓને પણ જન્માંતરમાં દ્રવ્યચારિત્ર પ્રાપ્ત થયેલ. એ કથનમાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે —

ગાથા :

મરુદેવિસામિણીએ ણ એવમેઅં તિ સુવ્વએ જેણં ।
સા ખુ કિલ વંદણિજ્જા અચ્ચંતં થાવરા સિદ્ધા ॥૧૨૫॥

અન્યથાર્થ :

મરુદેવિસામિણીએ=મરુદેવીસ્વામિનીનું એઅં=આ=ચરમશરીરત્વ, એવં ણ=આવું નથી=પૂર્વગાથામાં કહ્યું તેવું અનેક ભવસંબંધી ધર્મના અભ્યાસથી થાય એવું નથી; જેણં=જે કારણથી સુવ્વએ=સંભળાય છે : વંદણિજ્જા સા=વંદનીય એવાં તે=મરુદેવીસ્વામિની, અચ્ચંતં=અત્યંત થાવરા સિદ્ધા=સ્થાવર સિદ્ધ થયાં.

★ 'તિ' અને 'ખુ' અવ્યય પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

મરુદેવીસ્વામિનીનું ચરમશરીરીપણું પૂર્વગાથામાં કહ્યું તેવું અનેક ભવસંબંધી ધર્મના અભ્યાસથી થાય એવું નથી; જે કારણથી સંભળાય છે : વંદનીય એવાં મરુદેવીસ્વામિની અત્યંત સ્થાવર સિદ્ધ થયાં.

ટીકા :

મરુદેવીસ્વામિન્યા:-પ્રથમતીર્થકરમાતુઃ નૈવમેતત્ યદુતૈવં (? યદુક્તં) તથાચરમશરીરત્વમિત્યેવં, શ્રૂયતે યેન કારણેનાગમે, સા કિલ વન્દનીયા, કિલશબ્દઃ પરોક્ષાત્તવાદસંસૂચકઃ, અત્યન્તં સ્થાવરા સિદ્ધા, કદાચિદપિ ત્રસત્વાપ્રાપ્તેસ્તસ્યા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫॥

નોંધ :

ટીકામાં યદુતૈવં છે, તેને સ્થાને યદુક્તં હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

પ્રથમતીર્થકરમાતુઃ મરુદેવીસ્વામિન્યાઃ પ્રથમ તીર્થકરની માતા એવાં મરુદેવીસ્વામિનીનું એતત્ આ=ચરમશરીરીપણું, એવં=યદ્ તથાચરમશરીરત્વં ઉક્તં ઇત્યેવં આ પ્રમાણે=જે તે પ્રકારનું ચરમશરીરીપણું કહેવાયું એ પ્રમાણે=પૂર્વગાથામાં અનેક ભવસંબંધી ધર્મના અભ્યાસથી થનારું ચરમશરીરીપણું કહેવાયું એ પ્રમાણે, ન નથી; યેન કારણેનાગમે શ્રૂયતે જે કારણથી આગમમાં સંભળાય છે. વન્દનીયા સા અત્યન્તં સ્થાવરા સિદ્ધા વંદનીય એવાં તે=મરુદેવીસ્વામિની, અત્યંત સ્થાવર સિદ્ધ થયાં; તસ્યાઃ કદાચિદપિ

ત્રસત્વાપ્રાપ્તે: કેમ કે તેણીને=મરુદેવીસ્વામિનીને, ક્યારેય પણ ત્રસત્વની અપ્રાપ્તિ છે અર્થાત્ મરુદેવીમાતા ચરમભવને છોડીને ક્યારેય પણ ત્રસપણાને પામ્યાં નથી. કિલશબ્દ: પરોક્ષાત્મવાદસંસૂચક:, 'કિલ' શબ્દ પરોક્ષ એવા આપ્તવાદનો સંસૂચક છે અર્થાત્ મરુદેવામાતા ક્યારેય ત્રસત્વ પામ્યાં નથી, એ વાત છદ્મસ્થ વ્યક્તિ માટે પરોક્ષ છે; પરંતુ એ વાત આપ્ત એવા સર્વજનો વાદ બતાવે છે, એમ મૂળગાથામાં રહેલ 'કિલ' શબ્દ સૂચન કરનારો છે. ઇતિ ગાથાર્થ: એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે અંતકૃત્કેવલીત્વના ફળને આપનાર એવું ચરમશરીરત્વ અનેક ભવોમાં સેવેલ કુશલના યોગથી પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ જે જીવે કોઈ ભવમાં ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો નથી તેવા જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. ત્યાં પૂર્વપક્ષી કહે છે કે તમે કહ્યું તેવું ચરમશરીરત્વ મરુદેવામાતાને નથી; કેમ કે આગમમાં સંભળાય છે કે મરુદેવામાતા કોઈપણ ભવમાં ત્રસપણું પામ્યા વગર અત્યાર સુધી ફક્ત સ્થાવરપણામાં રહીને ચરમભવમાં જ ત્રસપણાને પામીને અત્યંત સ્થાવર સિદ્ધ થયાં હતાં. આથી મરુદેવામાતાએ દ્રવ્યચારિત્રધર્મનો અભ્યાસ કરેલ નથી, છતાં તેઓ અંતકૃત્કેવલીત્વના ફળને આપનાર એવું ચરમશરીરત્વ પામ્યાં. માટે ગાથા ૯૨૩માં ગ્રંથકારે સ્થાપન કર્યું કે દ્રવ્યચારિત્રપૂર્વક જ ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, એ કથન સંગત નથી. ॥૯૨૪॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ કરેલી શંકામાં, ઉત્તરને કહે છે -

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ સ્થાપન કર્યું કે અનેક જન્મોમાં કરેલ દ્રવ્યચારિત્રના અભ્યાસથી તેવું ચરમશરીરત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો નિયમ નથી; કેમ કે મરુદેવામાતા અત્યંત સ્થાવર સિદ્ધ થયાં અને ચરમ ભવમાં પણ દ્રવ્યચારિત્ર વગર સિદ્ધ થયાં. આથી દ્રવ્યચારિત્રના અભ્યાસથી જ ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષ થાય છે, તેવો નિયમ નથી. આ પ્રકારની પૂર્વપક્ષીની શંકામાં ગ્રંથકાર ઉત્તરને કહે છે -

ગાથા :

સચ્ચમિણં અચ્છેગભૂઅં પુણ ભાસિઅં ઇમં સુત્તે ।

અત્રે વિ એવમાઈ ભણિયા ઇહ પુવ્વસૂરીહિં ॥૯૨૬॥

અન્યવાર્થ :

ઇણં=આ=પૂર્વપક્ષીનું કથન, સચ્ચં=સત્ય છે, સુત્તે પુણ=પરંતુ સૂત્રમાં ઇમં=આ=મરુદેવીનું ચરિત્ર, અચ્છેગભૂઅં=આશ્ચર્યભૂત ભાસિઅં=કહેવાયું છે. અત્રે વિ=અન્ય પણ એવમાઈ=એવમાદિ (આશ્ચર્યરૂપ ભાવો) ઇહ=અહીં=પ્રવચનમાં, પુવ્વસૂરીહિં=પૂર્વસૂરિઓ વડે ભણિયા=કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

મરુદેવીમાતા દ્રવ્યચારિત્ર વગર જ તેવા પ્રકારના ચરમશરીરત્વને પામ્યાં, એ પ્રકારનું પૂર્વપક્ષીનું કથન સત્ય છે, પરંતુ સૂત્રમાં મરુદેવીમાતાનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત કહેવાયું છે. અન્ય પણ આવા આશ્ચર્યરૂપ ભાવો પ્રવચનમાં પૂર્વસૂરિઓ વડે કહેવાયા છે.

ટીકા :

સત્યમિદમ્=એવમેતત્, આશ્ચર્યભૂતં પુનઃ નૌઘવિષયમેવ ભાષિતમિદં સૂત્રે મરુદેવીચરિતં, તથા ચ અન્યેઽપ્યેવમાદયો ભાવાઃ આશ્ચર્યરૂપા એવ ભણિતા ઇહ=પ્રવચને પૂર્વસૂરિભિઃ=પૂર્વાચાર્યૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૬॥

ટીકાર્થ :

ઇદં સત્યં=એતત્ એવં આ સત્ય છે=આ આમ છે, અર્થાત્ દ્રવ્યચારિત્ર વગર જ મરુદેવીમાતા અંતકૃત્-કેવલીત્વના ફળને આપનારું ચરમશરીરીપણું પામ્યા, એ પ્રકારનું પૂર્વપક્ષીનું કથન એમ જ છે.

સૂત્રે પુનઃ ઇદં=મરુદેવીચરિતં આશ્ચર્યભૂતં ભાષિતં, ઓઘવિષયમેવ ન પરંતુ સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, આ=મરુદેવીનું ચરિત્ર, આશ્ચર્યભૂત કહેવાયું છે; ઓઘ વિષયવાળું જ નહીં=સામાન્ય વિષયવાળું જ કહેવાયું નથી.

મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત છે, એ કઈ રીતે નક્કી થાય ? તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે કહે છે —

તથા ચ અન્યેઽપિ એવમાદયઃ ભાવાઃ ઇહ=પ્રવચને પૂર્વસૂરિભિઃ=પૂર્વાચાર્યૈઃ આશ્ચર્યરૂપા એવ ભણિતાઃ અને તે રીતે=જે રીતે મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત છે તે રીતે, અન્ય પણ આવા પ્રકારની આદિવાળા ભાવો અહીં=પ્રવચનમાં=આગમમાં, પૂર્વના સૂરિઓ વડે=પૂર્વના આચાર્યો વડે, આશ્ચર્યરૂપ જ કહેવાયા છે, इति ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે મરુદેવીમાતા દ્રવ્યચારિત્ર વગર સિદ્ધ થયાં, માટે મોક્ષનું કારણ દ્રવ્યચારિત્ર જ છે એવો નિયમ નથી. તેને ઉત્તર આપવા માટે ગ્રંથકાર કહે છે —

તારું કથન સત્ય છે, અર્થાત્ મરુદેવીમાતાના વિષયમાં જે પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું તે એમ જ છે; છતાં મરુદેવીમાતા અત્યંત સ્થાવર સિદ્ધ થયાં છે, એ પ્રકારનું મરુદેવીનું ચરિત્ર શાસ્ત્રમાં આશ્ચર્યભૂત કહેવાયું છે; કેમ કે સામાન્ય રીતે જીવો મરુદેવીમાતાની જેમ અત્યંત સ્થાવર સિદ્ધ થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહેવાયું નથી. મોટા ભાગે જીવો ઘણા ભવો સુધી ચારિત્રાચારનો અભ્યાસ કરી કરીને અંતકૃત્કેવલીપણાને દેનારો એવો ચરમ ભવ પામે છે; તોપણ અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પસાર થાય ત્યારે કોઈક જીવ દ્રવ્યચારિત્ર વગર પણ અંતકૃત્કેવલીત્વ પામીને મોક્ષે જાય છે. આથી મરુદેવીમાતાના સિદ્ધિગમનને અચ્છેરારૂપ કહેલ છે.

વળી, મરુદેવીમાતાના ચરિત્ર જેવાં જ અન્ય આશ્ચર્યો પૂર્વાચાર્યોએ પ્રવચનમાં કહેલાં છે. માટે આશ્ચર્યભૂત દેષાંત ગ્રહણ કરીને એવો નિયમ ન બંધાય કે દ્રવ્યચારિત્ર વગર જ મોક્ષ થઈ શકે છે; પરંતુ સામાન્ય નિયમને આશ્રયીને કહેવું પડે કે ઘણા ભવો સુધી ચારિત્રાચારનું પાલન કરીને જ પ્રાયઃ કરીને જીવો તેવું ચરમશરીરત્વ પામે છે. આથી મોક્ષના અર્થોએ ઉત્તમ એવા ભાવચારિત્રની નિષ્પત્તિ અર્થે ભાવચારિત્રના ઉપાયભૂત એવા દ્રવ્યચારિત્રમાં ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ. તેથી ગાથા ૯૧૩માં બતાવેલ ઐદંપર્યનું અવધારણ કરીને સાધુએ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં જ યત્ન કરવો ઉચિત છે. ॥૯૨૬॥

અવતરણિકા :

તાનેવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે મરુદેવીમાતાનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત કહેવાયું છે, તે રીતે અન્ય પણ ભાવો શાસ્ત્રમાં આશ્ચર્યભૂત કહેવાયા છે. આથી તેઓને જ=તે આશ્ચર્યભૂત ભાવોને જ, બે ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

ઉવસર્ગ ગર્ભહરણં ઇત્થીતિત્થં અભાવિઆ પરિસા ।

કળહસ્સ અવરકંકા અવયરણં ચંદસૂરાણં ॥૧૨૭॥

હરિવંસકુલુપ્પત્તી ચમરુપ્પાઓ અ અદુસય સિદ્ધા ।

અસ્સંજયાણ પૂઆ દસ વિ અણંતેણ કાલેણં ॥૧૨૮॥

અન્યચાર્ય :

ઉવસર્ગ=ઉપસર્ગ, ગર્ભહરણં=ગર્ભનું હરણ, ઇત્થીતિત્થં=સ્ત્રીનું તીર્થ, અભાવિઆ પરિસા=અભાવિક પર્યટા, કળહસ્સ=કૃષ્ણનું અવરકંકા=અપરકંકા (ગમન), ચંદસૂરાણં અવયરણં=ચંદ્ર-સૂર્યનું અવતરણ, હરિવંસકુલુપ્પત્તી=હરિવંશકુલની ઉત્પત્તિ, ચમરુપ્પાઓ=ચમરનો ઉત્પાત, અદુસય સિદ્ધા=(એક જ સમયમાં) ૧૦૮ સિદ્ધો, અસ્સંજયાણ અ પૂઆ=અને અસંયતોની પૂજા : (આ) દસ વિ=દશે પણ (ભાવો) અણંતેણ કાલેણં=અનંત કાળ વડે થાય છે.

ગાથાર્થ :

ઉપસર્ગ, ગર્ભનું હરણ, સ્ત્રીનું તીર્થ, અભવ્ય પર્યટા, કૃષ્ણનું અપરકંકા નગરીમાં ગમન, ચંદ્ર-સૂર્યનું અવતરણ, હરિવંશકુળની ઉત્પત્તિ, ચમરેંદ્રનો ઉત્પાત, એક જ સમયમાં ૧૦૮ ગુણોની સિદ્ધિ અને અસંયતોની પૂજા : આ દશે ભાવો અનંતકાળે થાય છે.

ટીકા :

ઉપસર્ગા (?ઉપસર્ગો) ભગવતો ઽપશ્ચિમતીર્થકરસ્ય, ગર્ભહરણં=સદ્ક્રામણમસ્યૈવ, સ્ત્રીતીર્થ ચ=મહિસ્ત્વામિતીર્થ ચ, અભવ્યા પર્યટ ભગવત એવ, કૃષ્ણસ્યાપરકંકાગમનમ્, અવતરણં ચંદ્રસૂર્યયોઃ સહ વિમાનાભ્યાં ભગવત એવ સમવસરણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૭॥

હરિવંશકુલોત્પત્તિઃ મિથુનાપહારેણ, ચમરોત્પાતશ્ચ=સૌધર્મગમનં, અષ્ટશતસિદ્ધિરેકસમયેન, અસંયતાનાં પૂજા ધિગ્વર્ણાદીનાં, દશાપ્યેતે ભાવા અનન્તેન કાલેન ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૮॥

નોંધ :

ટીકામાં ઉપસર્ગાઃ છે, તેને સ્થાને ઉપસર્ગઃ હોવું જોઈએ; કેમ કે મહાવીરસ્વામી ભગવાનને કેવલજ્ઞાન પછી એક જ ઉપસર્ગ થયો છે.

ટીકાર્થ :

૧. અપશ્ચિમ તીર્થંકર ભગવાનને=જેઓની પછી કોઈ તીર્થંકર નથી એવા મહાવીરસ્વામી ભગવાનને, ઉપસર્ગ=કેવલજ્ઞાન પછી થયેલ ઉપસર્ગ, ૨. આના જ=મહાવીરસ્વામી ભગવાનના જ, ગર્ભનું હરણ=સંક્રામણ, ૩. અને સ્ત્રીનું તીર્થંકર=મહિલસ્વામીનું તીર્થંકર, ૪. ભગવાનની જ=મહાવીરસ્વામી ભગવાનની જ, અભવ્ય પર્યદા=સંયમપ્રાપ્તિને અયોગ્ય પર્યદા, ૫. કૃષ્ણનું અપરકંકામાં ગમન, ૬. ચંદ્ર અને સૂર્યનું વિમાન સાથે ભગવાનના જ=મહાવીરસ્વામી ભગવાનના જ, સમવસરણમાં અવતરણ, ૭. મિથુનના અપહાર દ્વારા=યુગલિકનું અપહરણ કરવા દ્વારા, હરિવંશકુળની ઉત્પત્તિ, ૮. અને ચમરનો ઉત્પાત=સૌધર્મમાં ગમન=ચમરેન્દ્રનું સૌધર્મ દેવલોકમાં ગમન, ૯. એક સમય વડે ૧૦૮ ની સિદ્ધિ, ૧૦. અસંયત એવા ધિગૂવણાદિની=બ્રાહ્મણાદિની, પૂજા : આ દશે પણ ભાવો અનંત કાળ વડે થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૯૨૭/૯૨૮॥

ગાથા :

નણુ નેઅમિહં પઢિઅં સચ્ચં ઉવલક્ષણં તુ આઈં ।
અચ્છેગભૂઅં તિ અ ભણિઅં નેઅં પિ અણવરયં ॥૧૨૧॥

અભ્યયાર્થ :

નણુ=નનુથી પૂર્વપક્ષી પ્રશ્ન કરે છે — આં=આ=મરુદેવીનું ચરિત્ર, ઇહં=અહીં=દશ અચ્છેરામાં, ન પઢિઅં=કહેવાયું નથી; (તેને ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે—) સચ્ચં=સત્ય છે, આઈં તુ=પરંતુ આ=દશ અચ્છેરાં, ઉવલક્ષણં=ઉપલક્ષણ છે, અચ્છેગભૂઅં અ તિ=અને (મરુદેવીનું ચરિત્ર) આશ્ચર્યભૂત છે, એ પ્રમાણે (મારા વડે પૂર્વમાં) ભણિઅં=કહેવાયું છે. (કેમ કે) આં પિ અણવરયં ન=આ પણ=મરુદેવી જેવું ચરિત્ર પણ, અનવરત થતું નથી.

ગાથાર્થ :

નનુ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે મરુદેવીનું ચરિત્ર દશ અચ્છેરામાં કહેવાયું નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે સત્ય છે, પરંતુ દશ અચ્છેરાં મરુદેવી જેવા ચરિત્રનું ઉપલક્ષણ છે, અને મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત છે, એમ મારા વડે પૂર્વમાં કહેવાયેલ છે; કેમ કે મરુદેવી જેવું ચરિત્ર પણ સતત થતું નથી.

ટીકા :

નનુ નેદં=મરુદેવીચરિતમિહ પઠિતમ્, અશ્રવણાદ્, એતદાશઙ્ક્યાહ-સત્યમ્=એવમેતદ્, ઉપલક્ષણં ત્વેતાન્યાશ્ચર્યાણિ અતોઽન્યભાવેઽપ્યવિરોધઃ, તથા ચ આશ્ચર્યભૂતમિતિ ચ ભણિતં મયા પૂર્વં, કિમુક્તં ભવતિ ? નૈતદપ્યનવરતમ્=અનન્તાદેવ કાલાદેતદ્ભવતિ, યદુત-આસંસારં વનસ્પતિભ્ય ઉદ્વૃત્ય સિદ્ધયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧॥

ટીકાર્થ :

નનુથી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે -

આ=મરુદેવીનું ચરિત્ર, અહીં=પૂર્વની બે ગાથામાં દશ અચ્છેરાં બતાવ્યાં એમાં, પઠિત નથી=કહેવાયેલ નથી; કેમ કે અશ્વવણ છે=દશ અચ્છેરાના વર્ણનમાં મરુદેવીચરિત્ર સંભળાતું નથી. આ કથનની આશંકા કરીને ગ્રંથકાર કહે છે-

સત્ય છે=આ આમ છે=દશ અચ્છેરામાં મરુદેવીનું ચરિત્ર પઠિત નથી એ એમ છે; પરંતુ આ આશ્ચર્યો ઉપલક્ષણ છે. એથી અન્યના ભાવમાં પણ અવિરોધ છે=દશ આશ્ચર્યો સિવાય બીજા આશ્ચર્યોના સદ્ભાવમાં પણ વિરોધ નથી; અને તે રીતે=દશ આશ્ચર્યો ઉપલક્ષણ છે તે રીતે, મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત છે, અને એ પ્રમાણે મારા વડે=ગ્રંથકાર પૂ. હરિભદ્રસૂરિ વડે, પૂર્વે કહેવાયું છે.

મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત છે એ કથન દ્વારા શું કહેવાયેલું થાય છે ? તે જ બતાવે છે -

આ પણ અનવરત નથી=અનંત જ કાળથી આ થાય છે. અને 'एतद् भवति'નું તાત્પર્ય જ ચદુતથી ખોલે છે - આસંસાર વનસ્પતિમાંથી ઉદ્વર્તન પામીને=નીકળીને, સિદ્ધ થાય છે, એ અનંત જ કાળે બને છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૨૬માં કહ્યું કે દ્રવ્યચારિત્ર વગર મરુદેવામાતાનું સિદ્ધિગમન આશ્ચર્યભૂત છે, અને ત્યાર પછી ગ્રંથકારે શાસ્ત્રમાં બતાવેલ દશ અચ્છેરાનું વર્ણન કર્યું. ત્યાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે કે શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલ દશ અચ્છેરાના વર્ણનમાં મરુદેવીમાતાનો પ્રસંગ સંભળાતો નથી. તેના ઉત્તરરૂપે ગ્રંથકાર કહે છે - દશ આશ્ચર્યો ઉપલક્ષણ હોવાથી દશ આશ્ચર્યોની જેમ અન્ય પણ આશ્ચર્યો અનંત કાળે થતાં હોય તો તેને આશ્ચર્યભૂત કહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

વળી, મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત કેમ છે ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે મરુદેવીનો જીવ સંસારમાં અનાદિકાળથી માંડીને અત્યાર સુધી સ્થાવર એવી વનસ્પતિમાં જ હતો, અને ત્યાંથી નીકળ્યા પછી સીધા મનુષ્યભવને પામીને દ્રવ્યચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા વગર જ સિદ્ધ થયાં. એવું સતત થતું નથી, પરંતુ અનંત કાળ પસાર થયા પછી ક્યારેક આવું આશ્ચર્ય બને છે. આથી મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત છે. ॥૯૨૯॥

અવતરણિકા :

किं न सर्वेषामेतदित्याह -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે મરુદેવીમાતા યાવત્સંસાર વનસ્પતિરૂપે રહીને ત્યાંથી નીકળીને સીધાં મનુષ્યભવ પામીને સિદ્ધ થયાં, માટે મરુદેવીનું ચરિત્ર આશ્ચર્યભૂત છે. ત્યાં શંકા થાય કે આ=મરુદેવીમાતા જેવું સિદ્ધિગમન, સર્વને=ઘણા બધા જીવોને, કેમ થતું નથી ? એથી કરીને કહે છે -

ગાથા :

તહમવ્વત્તાઽભાવા પદમમણુવ્વટ્ટુણાદકાલાઓ ।

ઇત્તરગુણજોગા ચ્હલુ ન સવ્વસાહારણં એઅં ॥૧૩૦॥

અન્યથાર્થ :

તહમવ્વત્તાઽભાવા=તથાભવ્યત્વનો અભાવ હોવાથી, પદમમણુવ્વટ્ટુણાદ=પ્રથમ અનુદ્વર્તન હોવાથી, અકાલાઓ=અકાળ હોવાથી (અને) ઇત્તરગુણજોગા=ઈત્વરગુણનો યોગ હોવાથી એઅં=આ=મરુદેવીનું ઉદાહરણ, સવ્વસાહારણં ન=સર્વસાધારણ નથી.

★ 'ચ્હલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

તથાભવ્યત્વનો અભાવ હોવાથી, પ્રથમ ઉદ્વર્તન નહીં હોવાથી, અકાળ હોવાથી અને ઈત્વરગુણનો યોગ હોવાથી મરુદેવીનું ઉદાહરણ સર્વસાધારણ નથી.

ટીકા :

તથામરુદેવીકલ્પિતભવ્યત્વાભાવાત્ સર્વેષાં, તથા પ્રથમમનુદ્વર્તનાત્ તદ્વદેવ, અકાલાચ્ચ=તથાવિધ-કાલાભાવાચ્ચ, તથેત્વરગુણયોગાદ્દેતોઃ, અન્યેષાં ન સાધારણમેતત્=મરુદેવ્યુદાહરણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૦॥

ટીકાર્થ :

સર્વમાં=સર્વ જીવોમાં, તેવા પ્રકારના મરુદેવીમાં કલ્પના કરાયેલ ભવ્યત્વનો અભાવ હોવાથી=વનસ્પતિમાંથી ઉદ્ભૂત થઈને સીધો મોક્ષ મેળવવારૂપ મરુદેવીમાતા જેવું ભવ્યત્વ નહીં હોવાથી, અને તેની જેમ જ=મરુદેવીમાતાની જેમ જ, પ્રથમ અનુદ્વર્તન હોવાથી=સ્થાવરપણામાંથી નીકળીને પ્રથમ મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિરૂપ ત્રસપણાની પ્રાપ્તિ નહીં હોવાથી, અને અકાલ હોવાથી=તેવા પ્રકારના કાળનો અભાવ હોવાથી અર્થાત્ મરુદેવીમાતાને જેવા પ્રકારનો સિદ્ધિગમનનો કાળ પાકેલ હતો તેવા પ્રકારના કાળના પરિપાકનો અભાવ હોવાથી, અને ઈત્વરગુણના યોગરૂપ હેતુથી=પ્રથમ અભ્યાસદશામાં નીચલી ભૂમિકાના થોડા-થોડા ગુણોનો યોગ થતો હોવાથી, આ=મરુદેવીનું ઉદાહરણ, અન્ય જીવોને સાધારણ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મરુદેવીમાતાનું દૃષ્ટાંત સર્વસાધારણ નથી, એ જણાવવા અર્થે ગ્રંથકાર ચાર કારણો બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે -

(૧) દરેક જીવનું તથાભવ્યત્વ જુદું જુદું હોવાને કારણે દરેક જીવ પોતાના ભવ્યત્વને અનુરૂપ વિવિધ પ્રકારે પુરુષકાર કરીને મોક્ષ મેળવે છે, પરંતુ મરુદેવીમાતાની જેમ સર્વ જીવો અત્યંત સ્થાવર સિદ્ધ થતા નથી.

(૨) સર્વ જીવો મરુદેવીમાતાની જેમ અત્યંત સ્થાવર એવી વનસ્પતિકાયમાંથી ઉદ્વર્તન પામીને તરત જ મનુષ્યભવ પામતા નથી, પરંતુ સર્વ જીવો પ્રાયઃ કરીને નિગોદમાંથી નીકળીને પૃથ્વીકાયાદિમાં વારંવાર

પરિભ્રમણ કર્યા પછી ઘણા કાળે બેઈંદ્રિયાદિ ત્રસપણાને પામે છે, અને ત્યાં પણ ઘણો કાળ પસાર કરીને ઘણું ભટક્યા પછી મનુષ્યપણું પામે છે.

(૩) મરુદેવીમાતાના સિદ્ધિગમનના કાળનો પરિપાક થયેલ હોવાથી, અત્યંત વનસ્પતિમાં હોવા છતાં ત્યાંથી ઉદ્ભૂત થઈને સીધો મનુષ્યભવ પામીને મોક્ષે ગયાં; જ્યારે અન્ય સર્વ જીવો નિગોદમાંથી નીકળ્યા પછી પૃથ્વીકાયાદિ સ્થાવરપણામાં ઘણું ભમ્યા પછી ત્રસપણું પામે છે, અને બેઈંદ્રિયાદિ ત્રસપણામાં પણ ઘણાં જન્મ-મરણ કર્યા પછી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરે છે, અને મનુષ્યભવ પણ એક-બે વાર નહીં, પરંતુ અનંતી-અનંતીવાર પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં તીર્થંકરાદિ મહાપુરુષોનો યોગ પણ અનંતી વખત પામે છે અને સંયમ ગ્રહણ કરીને નવમા ગ્રૈવેયકમાં પણ અનંતીવાર જીવો જાય છે, તોપણ સિદ્ધિગમનયોગ્યકાળનો અપરિપાક હોવાને કારણે જીવ સિદ્ધિ પામતો નથી; અને જે જીવનો જ્યારે સિદ્ધિગમનને અનુકૂળ કાળનો પરિપાક થાય છે, ત્યારે તે જીવ સમ્યગ્ ચારિત્રાચાર પાળીને, કમે કરીને મોક્ષ મેળવે છે; જ્યારે મરુદેવીમાતાને તો પ્રથમ જ મળેલ મનુષ્યભવમાં તેવા પ્રકારના કાળનો પરિપાક થવાથી તેઓનું સિદ્ધિગમનને અનુકૂળ મહાવીર્ય ઉલ્લસિત થયું.

(૪) સામાન્ય રીતે સર્વ જીવોને પ્રારંભિક કાળમાં ક્ષયોપશમભાવનો અલ્પ ગુણ પ્રગટવારૂપ ઈત્વર ગુણનો યોગ થાય છે, જ્યારે મરુદેવીમાતાને તો પહેલીવારમાં જ ક્ષાયિકભાવનું અપ્રતિપાતી એવું કેવલજ્ઞાન પ્રગટવારૂપ ગુરુગુણનો યોગ થયો હતો.

આ પ્રકારે અન્ય જીવોને ન હોય તેવાં ચાર વિશેષ કારણો હોવાથી મરુદેવીસ્વામિનીનું દૃષ્ટાંત અસાધારણ છે, આથી જ આશ્ચર્યભૂત છે. ॥૯૩૦॥

અવતરણિકા :

પ્રકૃતયોજનામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રકૃતમાં યોજનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૦૯થી ૯૧૨માં બતાવેલ ૧૧ દ્વારોના ઐદંપર્યનું ગાથા ૯૧૩થી ૯૧૫માં સમર્થન કરવા દ્વારા ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું કે વ્રતોમાં ઉપસ્થાપિત સાધુએ ચારિત્રના ઉપાયભૂત ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવો જોઈએ, એ રૂપ પ્રકૃત કથન સાથે ગાથા ૯૧૬થી ૯૩૦માં કરેલ પ્રાસંગિક કથનનું યોજન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

इअ चरणमेव परमं निव्वाणपसाहणं ति सिद्धमिणं ।

तब्भावेऽहिगयं खलु सेसं पि कयं पसंगेणं ॥૯૩૧॥

અન્યથાર્થ :

ફળ=આ રીતે=પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે, ચરણમેવ=ચરણ જ પરમં નિર્વાણપ્રસાદનં=પરમ નિર્વાણનું પ્રસાદન છે=પ્રકૃષ્ટ મોક્ષનું કારણ છે, તિ=એ રીતે ફળં સિદ્ધં=આ સિદ્ધ થયું; (તે સિદ્ધ થયેલ જ બતાવે છે-) તદ્ભાવે ચલુ=ખરેખર તેના ભાવમાં=ચરણના પ્રાધાન્યના સદ્ભાવમાં, અહિગયં સેસં પિ=અધિકૃત એવું શેષ પણ (ચારિત્ર માટે જ છે.) પ્રસંગેણં કયં=પ્રસંગથી સર્યું.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું એ રીતે ચારિત્ર જ પરમ નિર્વાણનું પ્રસાદન છે; એ રીતે આ સિદ્ધ થયું કે ખરેખર ચારિત્રની પ્રધાનતાના સદ્ભાવમાં અધિકૃત એવું શેષ પણ ચારિત્ર માટે જ છે. પ્રસંગથી સર્યું.

ટીકા :

ફળ=એવં ચરણમેવ પરમં=પ્રધાનં નિર્વાણપ્રસાદનમ્, ફળિતિ=એવં સિદ્ધમેતદિતિ, તદ્ભાવે=ચરણપ્રાધાન્ય-ભાવેઽધિકૃતં ચલુ શેષમપ્યેતદર્થમેવ ગુરુગચ્છાદ્યાસેવનાદ્યપિ સિદ્ધં, કૃતં પ્રસન્નેન=પર્યાપ્તમાનુષઙ્ગિકેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૧॥

★ “ગુરુગચ્છાદ્યાસેવનાદ્યપિ”માં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે ભાવચારિત્ર તો મોક્ષ માટે છે જ, પરંતુ દ્રવ્યચારિત્રરૂપ ગુરુ-ગચ્છાદિનું આસેવનાદિ પણ મોક્ષ માટે છે. “ગુરુગચ્છાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી વસતિ, સંસર્ગ, ભક્ત વગેરે વ્રતપાલનના બીજા ૯ ઉપાયોનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૯૧૮ થી ૯૨૧માં ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું એ રીતે, ચરણ જ=ચારિત્ર જ, પરમ=પ્રધાન, નિર્વાણનું પ્રસાદન છે=મોક્ષનું પ્રકૃષ્ટ કારણ છે, એ રીતે આ=વક્ષ્યમાણ, સિદ્ધ થયું.

તે વક્ષ્યમાણ કથન સ્પષ્ટ કરે છે — ખરેખર તેના ભાવમાં=ચરણના પ્રાધાન્યના ભાવમાં=ચારિત્રની પ્રધાનતાના સદ્ભાવમાં, અધિકૃત એવું શેષ પણ=ગુરુ-ગચ્છાદિનું આસેવનાદિ પણ, આના અર્થે જ=ભાવચારિત્ર માટે જ, સિદ્ધ થયું. પ્રસંગ વડે સર્યું=આનુષંગિક વડે પર્યાપ્ત થયું=પ્રાસંગિક કથન વડે પર્યાપ્ત થયું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૯૧૬-૯૧૭માં પૂર્વપક્ષીએ મોક્ષ પ્રત્યે પ્રધાન કારણરૂપે દર્શનને સ્થાપન કરેલું, તેનું ગ્રંથકારે ગાથા ૯૧૮થી ૯૨૧માં નિરાકરણ કરતાં કહ્યું કે મોક્ષ ભાવચારિત્રથી જ થાય છે, જ્યારે દર્શન તો ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત છે, તેથી પરંપરાએ કારણ છે. વળી પ્રાયઃ કરીને દ્રવ્યચારિત્રના સેવનથી જ ભાવચારિત્ર પ્રગટે છે, આ રીતે મોક્ષનું પ્રધાન કારણ ચારિત્ર જ સિદ્ધ થયું, અને મોક્ષનું પ્રધાન કારણ ચારિત્ર સિદ્ધ થવાથી આ સિદ્ધ થાય છે —

મોક્ષ પ્રત્યે પ્રધાન કારણ ચારિત્ર હોતે છતે અધિકૃત એવા ગુરુ-ગચ્છાદિ ૧૧ ઉપાયો ભાવચારિત્ર અર્થે જ છે એમ સિદ્ધ થયું, અને આમ સિદ્ધ થવાથી મોક્ષના અર્થાંએ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ, એમ સિદ્ધ થયું. આ રીતે ગાથા ૯૧૩થી શરૂ થયેલ પ્રાસંગિક કથન અહીં પૂરું થયું.

આશય એ છે કે ગાથા ૬૭૮થી શરૂ કરેલ વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોનું વર્ણન ગાથા ૯૦૮માં પૂરું થતાં ગ્રંથકારને સ્મરણ થયું કે મોક્ષના ઉપાયભૂત ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે ૧૧ દ્વારોમાં યત્ન કરવો આવશ્યક છે, આથી ગાથા ૯૦૮થી ૯૧૨માં ગ્રંથકારે વ્રતપાલનના ૧૧ ઉપાયોનું ઐદંપર્ય બતાવ્યું. ત્યારપછી ગાથા ૯૧૩થી ૯૧૫માં પ્રકૃત એવા તે ઐદંપર્યનું જ સમર્થન કર્યું, તેમ જ ગાથા ૯૧૬થી ૯૩૦ સુધી પ્રાસંગિક શંકાનું ઉદ્ભાવન કરીને તેનું નિરાકરણ કરવા દ્વારા તે ઐદંપર્યની જ પુષ્ટિ કરી. આ રીતે આનુષંગિક સર્વ કથન પૂર્ણ થવાથી ગ્રંથકાર પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે પ્રસંગ વડે સર્પું. ॥૯૩૧॥

અવતરણિકા :

एतदुपसंहारेण द्वारान्तरसम्बन्धाभिधित्सयाऽऽह —

અવતરણિકાર્થ :

આના=વ્રતસ્થાપના દ્વારના, ઉપસંહારપૂર્વક દ્વારાંતરના=અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞાન અન્ય દ્વારના, સંબંધને કહેવાની ઈચ્છાથી ગ્રંથકાર પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મ.સા. કહે છે —

ગાથા :

एवं वएसु ठवणा समणाणं वन्निआ समासेणं ।
अणुओगगणाणुन्नं अओ परं संपवक्खामि ॥९३२॥

અન્યવાર્થ :

एवं=આ રીતે વएसु समणाणं ठवणा=વ્રતોમાં શ્રમણોની સ્થાપના समासेणं=સમાસથી વन्निआ=વર્ણવાઈ. અओ परं=આનાથી આગળ अणुओगगणाणुन्नं=અનુયોગગણાનુજ્ઞાને સंपवक्खामि=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

આ રીતે વ્રતોમાં સાધુઓની સ્થાપના સંક્ષેપથી કહેવાઈ. હવે પછી અનુયોગની અને ગણની અનુજ્ઞાને હું કહીશ.

ટીકા :

एवम्=उक्तेन प्रकारेण व्रतेषु स्थापना श्रमणानां=साधूनां वर्णिता समासेन=सङ्क्षेपेण, अनुयोग-गणानुज्ञां प्रागुद्दिष्टमतः परं, किमित्याह-सम्प्रवक्ष्यामि=सूत्रानुसारतो ब्रवीमीति गार्थः ॥९३२॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ઉક્ત પ્રકારથી=ગાથા ૬૧૧થી માંડીને ગાથા ૯૩૧ સુધીમાં કહેવાયેલ પ્રકારથી, વ્રતોમાં શ્રમણોની=સાધુઓની, સ્થાપના સમાસથી=સંક્ષેપથી, વર્ણવાઈ. આનાથી પછી પ્રાગ્ ઉદિષ્ટ=ગાથા-૨માં ઉદ્દેશાયેલી, અનુયોગગણાનુજ્ઞાને, શું ? એથી કહે છે — હું કહીશ=સૂત્રના અનુસારથી હું કહું છું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૯૩૨॥

॥ इति व्रतस्थापनानामं तृतीयं वस्तु ॥

॥ व्रतस्थापना नामनी त्रीणि वस्तुनूं वर्णन पूर्णं थयूं ॥

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશા: વિવેચન ભાગ-૪

: પ્રકાશક :

ગિતાર્થગંગા

પ. જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

ટેલિ./ફેક્સ : (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧ ફોન : (૦૭૯) ૩૨૯૧૧૪૭૧

E-mail : gitarthganga@yahoo.co.in